ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

1-4

ANUL VIII

1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

1-4

ANUL VIII

1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

REDACȚIA: INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
București, str. I. C. Frimu, 11

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul VIII, nr. 1—4 1957

SUMAR

DISCUŢII ŞI NOTE

CRONICĂ

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том VIII, № 1—4 1957

СОДЕРЖАНИЕ

ДИСКУССИИ И ЗАМЕТКИ

ХРОНИКА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome VIII. nº 1—4 1957

SOMMAIRE

DISCUSSIONS ET NOTES

CHRONIQUE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

V. Pârvan

VASILE PÂRVAN

(1882 — 1927)

LA TREIZECI DE ANI DE LA MOARTEA MAGISTRULUI

Dacă — în loc să comemoreze în acelaşi an trei sferturi de veac de la naşterea şi treizeci de ani de la moartea lui Vasile Pârvan — ştiinţa romînească ar fi avut norocul să-l sărbătorească pe marele învăţat cu prilejul împlinirii a 75 de ani de viaţă, nu este nici o îndoială că o atare sărbătorire ar fi luat caracterul unui mare eveniment cultural naţional, la care cei mai de seamă reprezentanţi ai disciplinei istoriei şi ai arheologiei din toate ţările ar fi ţinut să participe şi să-şi aducă prinosul lor de admiraţie. Renumele pe care şi-l căpătase Vasile Pârvan în cele mai puţin de două decenii cît a lucrat în domeniul antichităţii ne îndreptăţeşte să facem această afirmaţie, fără teamă de a putea fi desminţiţi. Şi tocmai de aceea, comemorarea pe care ne-o prilejuieşte dubla aniversare din acest an trezeşte, în aceia dintre noi care am fost elevii neuitatului magistru, un firesc sentiment de melancolie. Nu numai pentru că amintirea oricărei pierderi de acest fel este dureroasă prin sine însăşi, ci şi mai ales pentru că această pierdere a fost cu mult prea timpurie : Curmînd din vrerea nemiloaselor Parce o viaţă închinată muncii, catedrei şi ştiinţei, mai înainte chiar de a fi împlinit vîrsta de 45 de ani, moartea lui Vasile Pârvan a lipsit ştiinţa romînească de tot ceea ce mintea lui excepţională şi activitatea lui pe cît de neobosită pe atît de multilaterală ar fi putut da în chip firesc în alte două-trei decenii, în special în domeniul istoriei vechi şi al arheologiei.

Paginile comemorative ale unui articol ca cel de faţă ar putea fi închinate desigur unei cîntăriri amănunţite a fiecărei lucrări şi a fiecărui domeniu de lucru, arătîndu-se ceea ce a adus nou prin fiecare din operele sale, în ce măsură sugestiile şi ipotezele sale au fost sau nu confirmate de studiile şi descoperirile ulterioare şi precizînd cîte dintre vastele sale reconstituiri istorice mai corespund noilor descoperiri — atît de numeroase la noi în ţară pe tărîmul arheologiei, mai ales în ultimul deceniu.

Dar amploarea operei lui Vasile Pârvan şi diversitatea domeniilor şi problemelor în care el şi-a spus cuvîntul, fac dificilă, pentru un singur cercetător, cu un cîmp de activitate mult mai limitat, această apreciere critică de ansamblu, şi de aceea nu la o astfel de trecere în revistă mă

gîndesc, mai ales că o asemenea apreciere de ansamblu a fost încercată chiar în acest an de alți istorici ai noștri în alte periodice romînești. Intenția mea nu este nici măcar de a mă opri asupra uneia sau alteia dintre marile lucrări de sinteză ale lui Vasile Pârvan, ci de a reaminti cu acest prilej, mai ales pentru cercetătorii mai tineri care nu l-au cunoscut, cîteva dintre trăsăturile caracteristice ale *omului*.

Adevărul — elementar totuși — că știința nu poate progresa prin salturi intermitente realizate de personalități excepționale, ci printr-o activitate susținută, temeinică și colectivă, nu era decît rareori recunoscut și foarte rareori urmat consecvent în vremea lui Vasile Pârvan. Individualismul celor mai mulți profesori ai Universității noastre, închiși în turnul de fildeș mai mult sau mai puțin autentic pe care și-l duraseră, chiar atunci cînd unii dintre ei erau oameni de excepțională valoare științifică și împărtășeau fără rezervă comoara cunoștințelor lor atît la cursuri cît și în lucrările publicate, îi făcea să lucreze de cele mai multe ori singuri și aproape fără a se preocupa de ridicarea noilor generații de cercetători științifici. Cei mai mulți dintre ei, mulțumindu-se să-și recruteze vreun asistent și să-l crească pentru a și-l face urmaș la catedră, își închipuiau că dau dovadă de cea mai înaltă obiectivitate și își îndeplinesc cu prisosință îndatoririle în această privință, dacă nu-și manifestă ostilitatea față de tinerii care intrau de multe ori mai mult nepoftiți pe moșia specialității lor.

Pe de altă parte, trebuie recunoscut în chip obiectiv că nu întotdeauna cei mai mari savanți sînt și cei mai buni dascăli, așa încît nu e de mirare că atît de puțini dintre profesorii uneori celebri ai Universității noastre au creat ceea ce se numește o școală în disciplina științifică respectivă.

Înțelegînd dintru început această primordială îndatorire a unui învățat, Vasile Pârvan, abia numit profesor, a adunat în jurul său pe cîțiva dintre studenții de la Istoria veche și de la Filologia clasică, și i-a scos dintre zidurile sălilor de cursuri și ale bibliotecilor, luîndu-i pe șantiere—mai întîi la Ulmetum-Pantelimonul de Sus și după aceea la Histria; apoi i-a numit în diferite posturi la Muzeul Național de Antichități, al cărui director era, dîndu-le astfel posibilitatea să rămînă în București și să lucreze mai departe. Această primă perioadă a activității sale de profesor, desfășurîndu-se exclusiv pe terenul antichităților clasice, întreaga serie de elevi — în cea mai mare parte dispăruți astăzi dintre noi — s-au dedicat studiilor de arheologie clasică greco-romană. Îndată după primul război mondial, reluînd lucrările pe teren, Vasile Pârvan a format a doua generație de elevi. De data aceasta adîncind tot mai mult în timp cercetarea trecutului patriei noastre, el s-a întreptat, începînd mai ales din 1921—1922, și spre cercetările preistorice, pentru a putea cuprinde astfel întregul și vastul orizont al antichităților naționale.

Puțini știu, de altfel, că în ultimii ani ai vieții sale, intenția lui Vasile Pârvan era de a trece de la catedra de istorie veche și epigrafie — pe care o ocupa — la o altă catedră, de antichități naționale, pe care dorea să o creeze, rămasă însă în proiect. Căci, în felul acesta, el socotea că va putea îmbrățișa în chip organic în cursurile universitare întreaga sferă a

preocupărilor ce făceau obiectul cercetărilor pe teren și totodată va putea să suplinească lipsurile evidente ale învățămîntului nostru universitar de atunci în privința studierii trecutului. De altfel, în ultimii ani de profesorat, cursurile sale au depășit cu mult limitele programatice ale tradiționalului ciclu trienal de istorie antică — istoria Greciei clasice, istoria lumii hellenistice și istoria romană — cu care se obișnuiseră de aproape două decenii toate seriile de studenți de la istorie și de la filologia clasică, așa încît noi l-am putut asculta pe Vasile Pârvan vorbind despre lumea hallstattiană și despre lumea celtică și dacică a Latène-ului cu același entuziasm cu care ne zugrăvea strălucirea lumii minoico-myceniene sau a secolului lui Pericle. Și numai aceia care i-au ascultat regulat cursurile pot ști cît de excepțional profesor a fost Vasile Pârvan, ce uriașă putere de evocare aveau sintezele lui și cît de departe mergeau reconstituirile lui istorice de la catedră. Institutul de arheologie pe care îl plănuise — și al cărui anteproiect îl și dăduse unui membru al guvernului de atunci —, împreună cu catedra de istorie națională reprezentau, în concepția lui Vasile Pârvan, cele două mari posibilități de lucru pentru realizarea mărețelor sale planuri în privința studierii antichităților naționale. Și cred că este bine să amintesc că însăși începerea săpăturilor de la cetățile dace din Munții Orăștiei se datorește tot inițiativei sale, fără ca, bine înțeles, să poată fi trecut cu vederea rolul lui D. M. Theodorescu, primul conducător al acestui șantier, și al colaboratorilor săi, dintre care colegul Const. Daicoviciu a dus mai departe cu atîta pricepere și perseverență opera de dezgropare a acestor unice și neprețuite comori naționale.

Pentru realizarea planurilor sale de cercetare pe teren, pentru a situa arheologia și istoria veche națională la nivelul științei europene, Vasile Pârvan a ridicat elevi din rîndurile fiecărei serii de studenți, luîndu-i în jurul său pe toți aceia care manifestau interes pentru astfel de preocupări și pe care îi socotea măcar în parte corespunzători uneia sau alteia dintre îndatoririle impuse de această vastă sarcină.

Îmi amintesc și acum de mirarea ce se citea în ochii multora dintre colegii lui Vasile Pârvan cînd îl vedeau înconjurat de atîția tineri cărora le dădea posibilitatea să se manifeste — în timp ce magistrul glumea pe socoteala acestor colegi nedumeriți. Îmi povestea o dată o discuție prietenească cu unul dintre profesorii mai în vîrstă, care și-a cîștigat un nume de frunte în cultura romînească, prin traducerile sale unice. Poet el însuși, cizelînd fiecare vers și dăltuind fiecare frază, n-a mai găsit timp și poate nici nu a simțit nevoia să sprijine în chip special pe vreun cercetător tînăr pentru a-l îndemna să studieze clasicismul cunoscut lui atît de profund. Desigur, nu din lipsă de bunătate sufletească, deoarece la Facultate el era bunătatea întrupată, nerespingînd la examene decît pe aceia care nu știau absolut nimic, ci pentru că fiind atît de cufundat în poezia elenă, uita de multe ori că ne aflăm în sec. XX... Deși îi despărțeau destul de mulți ani, îl lega o caldă prietenie de Vasile Pârvan, așa încît își vorbeau deschis. Și într-o zi nu și-a mai reținut nedumerirea, exclamînd : „Dar bine, dragă Pârvan, nu ți-e teamă că ridicînd atîția tineri, aceștia ți-o vor lua cu timpul înainte ?”. Răspunsul, la amintirea căruia

Vasile Pârvan rîdea, atunci cînd îmi povestea scena, nu cuprindea de altfel decît o parte din adevăr : — „De vreme ce eu lucrez şi voi lucra mereu, vor fi totdeauna între mine şi ei douăzeci de ani, aşa încît...”. Adevărul este însă că el se îngrijea să formeze elevi nu numai pentru că, avînd această siguranţă în propria-i activitate, n-ar fi putut încolţi în sufletul lui teama de concurenţă, ci pentru că în concepţia lui despre îndatoririle unui profesor şi om de ştiinţă, aceasta era una dintre cele mai de seamă îndatoriri.

Avusese de altfel în faţa lui exemplul sterp, din acest punct de vedere, al lui Gr. Tocilescu. Mare învăţat, ajuns la faimă europeană prin lucrările sale şi prin activitatea pe teren — mai ales în urma săpăturilor de la Adamclisi şi a publicării monumentului triumfal de acolo, în cei 29 de ani de profesorat şi de conducere a Muzeului Naţional de Antichităţi, Gr. Tocilescu n-a creat o şcoală arheologică romînească, neformînd decît un singur elev, pe D. M. Theodorescu, numit mai tîrziu, prin recomandarea lui Vasile Pârvan, profesor de arheologie la Universitatea din Cluj. Căci deşi a urmat în mod firesc cursurile lui Tocilescu, Vasile Pârvan a fost de fapt elevul lui D. Onciul şi al lui Nicolae Iorga.

Nu mă pot împiedica să nu remarc aci — cu toată obiectivitatea impusă de convingerea că mărturiile neticluite constituie şi ele material documentar pentru istorie — ce mare nenorocire ar fi fost pentru arheologia şi pentru ştiinţa istorică romînească dacă — atunci cînd catedra de istorie veche devenise vacantă prin moartea lui Gr. Tocilescu — o calomnioasă învinuire adusă lui Vasile Pârvan ar fi găsit ecou în sînul comisiei chemate să decidă asupra completării vacanţei. Acela care adusese această învinuire, din dorinţa de a putea să ocupe el catedra vacantă, n-a realizat nimic în domeniul specialităţii sale, n-a contribuit cu nimic la progresul clasicismului în Romînia şi a trecut demult şi pentru totdeauna în nefiinţa uitării. În timp ce el făcea uneori numai cîte trei ore de curs *pe an*, Vasile Pârvan, obligat de regulament să ţină două ore de curs pe săptămînă, ţinea cîte şase...

Pe de altă parte, este bine să fie amintit şi faptul că, dacă Vasile Pârvan a fost un mare arheolog şi a creat o şcoală arheologică romînească (căci pînă la el Romînia avusese arheologi, dar nu şi o şcoală arheologică), ajunsă în scurtă vreme la prestigiu european, el a lăsat tuturor elevilor săi mai tineri şi mai vîrstnici, o deplină libertate spirituală : n-a cerut niciodată servilism acelora pe care îi ajuta, nu i-a împiedicat niciodată, nici chiar atunci cînd erau încă studenţi, să-şi susţină punctul lor de vedere în vreo problemă ştiinţifică, şi nu i-a obligat niciodată să jure „in verba magistri”. Nu rare au fost cazurile în care tinerii studenţi susţineau la lucrările de seminar puncte de vedere diferite de ale magistrului lor, şi cu toate acestea lucrările erau bine primite, iar autorii lor erau apreciaţi, fiind încurajaţi în primii lor paşi pe poteca spinoasă a începuturilor cercetării ştiinţifice. Fără îndoială că şi aceasta este o trăsătură de caracter specifică unui adevărat om. Şi cîtă deosebire faţă de atîţia profesori care distrugeau sau încercau să distrugă cariera unui tînăr, pentru simplul

motiv că acesta avea îndrăzneala să adopte și să susțină o părere ce nu era întru totul pe placul profesorului !

Toți aceia care știu cum și de ce a murit Vasile Pârvan, nu au nici o îndoială că adevărata cauză a acestei morți cu adevărat premature a fost munca istovitoare pe care el a depus-o în ultimii ani ai vieții.

Profesor universitar, Secretar permanent al Academiei, director al Editurii Cultura Națională, director al Muzeului Național de Antichități, director al Școlii Romîne de la Roma, conducător al activității arheologice din întreaga țară, întemeietor și director de publicații științifice de faimă europeană, Vasile Pârvan și-a îndeplinit în chip efectiv și fără preget toate îndatoririle ce decurgeau din aceste funcțiuni, obținînd în fiecare dintre ele realizări deosebite. Iar dacă a ținut să le facă pe toate acestea, motivul nu a fost dorința de acaparare sau simpla ambiție a măririlor, așa cum greșit a înțeles un critic literar al epocii sale. Ci tocmai pentru că simțea cîte lipsuri are tînăra cultură romînească, ce mult este de făcut și cît de puțini sînt aceia capabili să le facă așa cum trebuie, dăruindu-se permanent și fără crutare tuturor acestor îndatoriri.

În felul acesta el a putut să-și dovedească marile calități de animator și organizator, lăsînd în urmă realizări peste care nu se poate trece. Și vom aminti aci pe scurt cîteva dintre acestea.

Întemeind Editura Cultura Națională și asigurîndu-și dintru început colaborarea unui mare număr de scriitori și oameni de știință, Vasile Pârvan a avut o concepție cu totul unică pe atunci despre îndatoririle unei edituri, considerînd-o nu ca o întreprindere lucrativă, ci ca o instituție de cultură în adevăratul înțeles al cuvîntului, menită să răspîndească lumina culturii în cercuri cît mai largi. Așa se explică apariția simultană în librării a nenumărate volume în cele mai bune condiții grafice cunoscute pînă atunci în țara noastră și la prețuri într-adevăr mici. O serie de scriitori tineri au fost cunoscuți atunci prin volumele publicate în colecțiile Culturii Naționale, iar mulți dintre scriitorii cunoscuți mai dinainte au putut să-și reia în condiții mai prielnice munca de creație. Impulsul dat de această activitate editorială a determinat de altfel o înnoire și o îmbunătățire categorică a întregului sector editorial din Romînia. Pe de altă parte, tipografia atunci înființată era cu mult cea mai modernă din țară și a rămas și astăzi una dintre unitățile de bază printre întreprinderile poligrafice.

Abia ales secretar general al Academiei, a trecut la întocmirea planurilor pentru noul local al instituției. Cei mai în vîrstă dintre noi își amintesc ce neîncăpătoare era vechea sală de lectură a Bibliotecii Academiei — abia 20—30 de locuri veșnic ocupate. Iar depozitele de cărți, neîncăpătoare, nesistematice și permanent amenințate de primejdia incendiului, nu întruneau nici una din condițiile cerute de misiunea lor. Planurile mărețe ale Palatului Academiei n-au putut fi realizate tocmai din pricina morții atît de neașteptate a marelui animator, și din incapacitatea colegilor săi de a vedea în perspectiva nevoilor mereu amplificate ale viitorului. Profesorul Ion Bianu, care era totuși un admirator al lui Vasile Pârvan, îi reproșa mereu, *post mortem*, că „a văzut prea în mare lucrurile''. Ce bine ar fi fost dacă toți contemporanii magistrului de la Academie ar fi văzut și ei în mai

mare lucrurile ! S-a putut totuşi construi localul destinat inițial depozitelor — marea clădire din curtea Academiei, care adăîostește de mulți ani atît depozitele sistematice cît și sălile spațioase de lectură și de studii, atît de ample și totuși neîncăpătoare pentru numărul mereu crescînd de oameni dornici să-și însușească cuceririle științei.

Pentru Romînia întregită de după primul război mondial, problema contactului direct cu realizările științei contemporane în diferitele domenii de cercetare și problema pregătirii cît mai temeinice a specialiștilor era deosebit de actuală. Avînd viziunea dezvoltării cercetărilor arheologice și a importanței lor pentru cunoașterea trecutului îndepărtat al patriei și al poporului romîn, Vasile Pârvan a arătat de la început utilitatea întemeierii unei Școli Romîne la Roma, unde să fie trimiși pentru studii arheologice și istorice cei mai buni absolvenți ai Universităților noastre. Întemeiată o dată cu Școala Romînă din Franța (Fontenay-aux-Roses), Școala de la Roma s-a impus din primii ani prin lucrările membrilor săi, făcute permanent sub îndrumarea directorului său, Vasile Pârvan, cîștigîndu-și un loc de cinste printre celelalte școli străine de arheologie din Roma, unele dintre ele cu un trecut de multe decenii. Conferințele organizate la Școala Romînă din Roma erau urmărite cu mare interes de toți specialiștii de seamă din capitala Italiei, iar periodicele întemeiate de Vasile Pîrvan pentru publicarea lucrărilor membrilor Școlii Romîne din Roma au fost din primul moment elogios apreciate pentru seriozitatea contribuților și pentru condițiile cu adevărat civilizate în care erau tipărite. Începînd cu numai patru membri și ajungînd în scurtă vreme la 12 (arheologi, istorici, istorici de artă, arhitecți, pictori și sculptori), Școala a publicat în primii doi ani numai un anuar — „Ephemeris Dacoromana”, la care din al treilea an s-a adăugat „Diplomatorium italicum”, pentru editarea și studierea documentelor privind țara noastră aflate în bogatele arhive italiene.

Paralel cu această acțiune de pregătire a cadrelor arheologice, Vasile Pârvan și-a îndreptat unul dintre eforturile cele mai susținute asupra cercetărilor arheologice și a studierii rezultatelor lor, dîndu-le o amploare necunoscută pînă atunci și cuprinzînd toate epocile antichității. Abia venea primăvara, și pornea în fiecare duminică cu mașina proprie pe drumurile desfundate din preajma Bucureștilor și de mai departe, verificînd datele cunoscute în legătură cu unele așezări străvechi, — demult semnalate, și descoperind altele noi.

Neavînd — pentru întreg domeniul antichităților preistorice decît un singur colaborator mai în vîrstă, și simțind nevoia firească de a da o extindere tot mai mare cercetărilor din acest domeniu, începînd din 1924 și 1925, cînd a socotit că tinerii pe care-i formase după război, chiar dacă mai aveau desigur multe de învățat, știau totuși atîtea încît să poată face mai mult bine decît să strice, le-a dat fiecăruia conducerea cîte unui șantier. În felul acesta a organizat primele mari campanii de săpături arheologice în cîteva regiuni ale țării, adăugînd la cele cîteva șantiere conduse de vechii arheologi o serie de altele noi și plănuind treptata extindere a săpăturilor. Din păcate această perioadă n-a durat decît doi-trei ani.

De altfel trebuie spus că nu întotdeauna Vasile Pârvan a găsit înțelegerea necesară la Comisia Monumentelor Istorice, al cărui membru era. Majoritatea membrilor acestei comisiuni — căreia i se încredințase din 1909, rolul de conducere a săpăturilor arheologice, deținut pînă atunci, de Muzeul Național de Antichități — precupețea cu destulă parcimonie fondurile necesare săpăturilor și numai intransigența categorică a lui Vasile Pârvan a putut asigura în acești ani fonduri suficiente.

Cu toate acestea, roadele au fost dintre cele mai fructuoase atît din punct de vedere muzeistic cît și științific. Culturi materiale încă total necunoscute în țara noastră (de ex. cultura neolitică Boian, cultura Glina, de la începutul bronzului etc.), altele cunoscute numai din cercetările nesistematice ale amatorilor din secolul trecut (cultura Gumelnița, etc.), precum și cele intrate mai demult în circulația științifică internațională (de ex. culturile Cucuteni, Monteoru) au fost studiate prin săpături sistematice și aduse la cunoștința specialiștilor prin noul periodic înființat tot de Vasile Pârvan — „Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie". Primele două volume (I, 1924 și II, 1925), apărute în același timp în primăvara anului 1927 — o dată cu monumentala sinteză *Getica* — au fost întîmpinate cu unanime aprecieri din partea specialiștilor străini, iar volumele următoare ale acestui periodic n-au făcut decît să confirme seriozitatea studiilor arheologilor romîni și să situeze „Dacia" printre cele mai temeinice publicații de specialitate din Europa.

Moartea lui Vasile Pârvan, neînțelegerea politicienilor pentru problemele care depășeau preocupările electorale, lipsa de energie și de elan a unora, au făcut ca încetul cu încetul activitatea arheologică să descrească, ajungînd la un moment dat să se rezume numai la un șantier-două și la tot atîtea sondaje.

Au trebuit să treacă destui ani pentru ca o reluare mai amplă a săpăturilor să fie posibilă în anii 1942 și 1943, iar apoi în 1949, cînd Academia Republicii Populare Romîne, de curînd reorganizată, a luat asupra sa grija îndrumării acestor cercetări esențiale pentru cunoașterea tuturor perioadelor îndepărtate ale istoriei patriei — și arheologia romînească să ia un avînt încă necunoscut pînă atunci.

Muncind însă fără răgaz, în pofida bolii și a sfaturilor, Vasile Pârvan a măcinat sănătatea firavului trup care închidea în el un suflet atît de mare. Socotind munca o datorie de fiecare zi — și aproape un adevărat scop în viață, înălțîndu-i imn de slavă, căci spunea cu drept cuvînt că numai prin ea putem depăși lutul din care sîntem plămădiți —, Vasile Pârvan s-a dăruit neîncetat și a dat o înaltă pildă acelora care au putut să o înțeleagă : Căci ce lecție ar putea fi mai bună decît exemplul, ce îndemn poate fi mai rodnic decît fapta?

Peste tot unde a avut prilejul să lucreze, Vasile Pârvan a fost un adevărat deschizător de drumuri, un mare realizator, un neobosit organizator. Poate că singurul domeniu în care aceste mari calități ale sale au fost mai puțin puse în valoare a fost chiar Muzeul Național de Antichități — și desigur nu din vreo neașteptată neînțelegere a marelui rol cultural al acestei Instituții, ci din pricină că aproape disperase să-i mai convingă pe guvernanții de atunci ai țării să-și îndeplinească datoria de a da Muzeului

marele local ce i se cuvenea pentru amploarea, raritatea şi bogăţia colecţiilor sale.

Desigur, Vasile Pârvan n-a fost fără greşeli. Nici în viaţă, nici în activitatea ştiinţifică, tocmai fiindcă a fost om şi nu-i era străin nimic din ceea ce îi caracterizează pe oameni. Dar cumpăna posterităţii ştie să aprecieze şi faptele bune şi pe cele mai puţin bune, şi realizările pozitive şi greşelile, să dea fiecărora greutatea specifică, ridicînd în amintirea generaţiilor viitoare pe aceia ale căror fapte bune le întrec cu mult pe celelalte. Iar comemorarea lui Vasile Pârvan — hotărîtă de conducerea statului şi a Academiei Republici Populare Romîne — este şi ea rezultatul unei asemenea cumpăniri.

Dacă în interpretarea faptelor istorice Vasile Pârvan a fost un idealist, aşa cum au fost cei mai mulţi în vremea lui şi după aceea, cum am fost în bună măsură şi cei mai mulţi dintre noi, care încercăm astăzi să interpretăm lucrurile pe baza altei concepţii, el a fost în orice caz un istoric idealist din convingere. În aşteptarea unei revizuiri critice a întregii opere a lui Vasile Pârvan, trebuie să recunoaştem fără înconjur că, pentru scurta perioadă în care s-a desfăşurat activitatea lui creatoare, ea a fost într-adevăr excepţională. Fără exemplul şi îndemnul lui, fără grija şi înţelegerea arătate de el pentru formarea şi încurajarea noilor cadre, activitatea arheologică pe care o vedem desfăşurîndu-se astăzi nu ar fi fost posibilă în acelaşi ritm şi n-ar fi putut ajunge la aceeaşi amploare decît după mulţi ani. Institutul de arheologie, preconizat de Vasile Pârvan din 1906 şi întemeiat după cincizeci de ani, în 1956, este în fond creaţia lui spirituală. Chiar dacă, atunci cînd a stăruit în repetate rînduri pentru întemeierea acestui institut, Vasile Pârvan nu s-a gîndit şi la desfiinţarea Muzeului Naţional de Antichităţi, aşa cum se pare că s-a înţeles greşit de către unii — şi asigurarea cît mai grabnică a unui mare local modern pentru Muzeu este una dintre îndatoririle culturii noastre în ceasul de faţă, mai ales dacă ţinem seama că în anul 1964 se va împlini un secol de la înfiinţarea Muzeului de către domnitorul Alexandru Ion Cuza.

Iar noi, acei care l-am cunoscut şi am lucrat cu el, nu putem decît să-i sfătuim pe toţi cercetătorii tineri să aibă permanent în minte pilda luminoasă a lui Vasile Pârvan, muncind cu răbdare şi perseverenţă pentru a duce mai departe peste decenii făclia ştiinţei al cărei slujitor strălucit şi cinstit a fost neuitatul nostru magistru.

VLADIMIR DUMITRESCU

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1 — 4, 1957

STUDII

MICROLITELE DE LA BĂILE HERCULANE

Pentru suplinirea lipsurilor din trecut, în cursul anului 1954 au fost programate cercetări de suprafaţă în peşterile de pe amîndouă laturile Carpaţilor meridionali, între rîurile Cerna şi Olt. Cercetările efectuate de C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Corneliu Mateescu în 118 peşteri[1] au dus la concluzia că numai o parte din peşteri prezentau condiţii favorabile unei vechi locuiri umane.

De aceea, tocmai pentru că erau îndeplinite astfel de condiţii, colectivul a hotărît să efectueze sondaje şi în Peştera Hoţilor (fig. 1) de lîngă Băile Herculane (r. Almaş, reg. Timişoara). Această peşteră este aşezată la aproape 200 m peste cumpăna mării, pe malul drept, în cheile prăpăstioase ale rîului Cerna, la puţină depărtare spre nord de Băile Herculane.

Încă din secolul trecut peştera a reprezentat un punct de atracţie pentru vizitatori şi pentru oamenii de ştiinţă. Primele cercetări arheologice despre care avem cunoştinţă s-au efectuat aci în anul 1872, cînd peştera a fost studiată şi din punct de vedere arheologic, de un grup de medici şi naturalişti unguri[2]. Cu acest prilej s-a descoperit o seamă de fragmente ceramice, dintre care unele provenind de la vase lucrate cu mîna, iar altele la roată. După trei decenii, în anul 1904, Augustin Solýmosi a cercetat interiorul peşterii, găsind cinci fragmente ceramice ornamentate în chip diferit[3]. Mai apoi, în 1916 Ottokár Kadić a făcut săpături arheologice în peşteră[4]. În sfîrşit, în 1927, un colectiv alcătuit din iniţiativa Muzeului regional al Olteniei a executat un mic sondaj în sala cea mare, scoţînd la iveală ceramică din epoca geto-dacă şi din epoca feudală timpurie. De atunci pînă în vara anului 1954, Peştera Hoţilor nu a mai format obiectul vreunei preocupări arheologice. În cursul verii acestui an, s-a stabilit că Peştera Hoţilor conţine numeroase urme arheologice şi că ar putea con-

[1] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Corneliu N. Mateescu, *Şantierul arheologic Cerna-Olt*, în SCIV, VI, 3—4. 1955, p. 391 — 394.
[2] *A Kongr. munkalatai*, p. 73 şi Bódog Milleker, *Délmagyarország régiségleletei*, I. Timişoara, 1897, p. 46 — 47.
[3] Bódog Milleker, *op. cit.*, III, Timişoara, 1906, p. 82 şi *Délmagyarország az öskorban*, Timişoara, 1894, p. 10, 11 şi 20.
[4] Ottokár Kadić, „Barlangi Közlemények", V, 1917, p. 107 — 111.

stitui un obiectiv important pentru lămurirea unor probleme legate de istoria străveche a regiunii.

Cercetarea amănunțită a peșterii a îngăduit alegerea locului unde urma să se facă săpătura. Deși în sala cea mare locuirea străveche a atins maximum de intensitate, săpăturile noastre s-au limitat la un șanț, de 20×2 m, săpat în sala de acces, paralel cu axul lung al acesteia. Șanțul a fost împărțit în careuri de cîte 2 m. În timpul lucrărilor s-a constatat că din nefericire mai mult de 70 % din suprafață a fost răscolită de săpăturile lui Ottokar Kadić și de căutătorii de comori. De aceea, în partea superioară a depunerilor, săpătura noastră a fost făcută mai mult în pămînt răscolit. Numai în partea dinspre fund și de mijloc a galeriei, acest strat a fost găsit nederanjat, dar pe suprafețe reduse ca întindere. Săpăturile efectuate în locurile amintite au dus la concluzia că umplutura galeriei este alcătuită din două straturi distincte compuse din material total deosebit (fig. 2)[5].

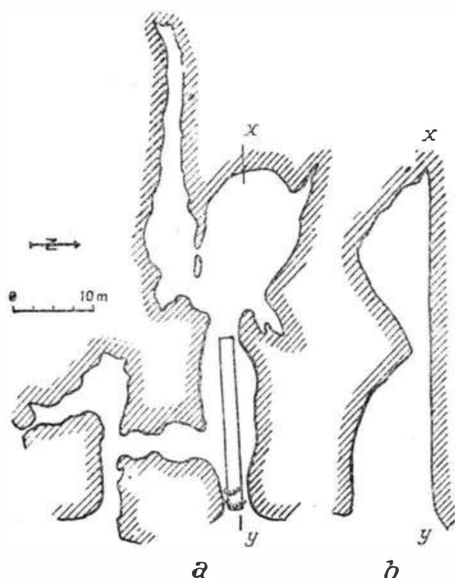

Fig. 1. — Peștera Hoților de la Băile Herculane: a. planul peșterii; b. profilul peșterii.

Stratul superior, avînd maximum 1 m grosime, este format în principal din material rezultat de pe urma măcinării treptate a tavanului peșterii, prin depunerea prafului adus de vînt, precum și din rămășițele de pe urma locuirilor umane.

Viețuirea oamenilor din epoca neolitică este documentată prin diferite fragmente ceramice de tip Tisa și Sălcuța. Perioada de trecere spre epoca bronzului este reprezentată prin materiale ceramice de tip Coțofeni. S-au putut determina apoi resturi arheologice din prima și a doua epocă a fierului, altele din epoca daco-romană și din epoca feudală timpurie. La suprafață se găsesc ici și colo, pe lîngă pereții peșterii, și cioburi din ultimele secole.

Stratul inferior — care ajunge pînă la circa 3 m grosime — este compus mai ales din pietricele mărunte de calcar, cu muchiile ascuțite (dimensiunile pietricelelor nu depășesc 0,04—0,08 m în lungime și lățime). La partea superioară a acestui strat, în careurile 12—14, sub o dungă subțire de depuneri sterile, s-a putut detașa clar în suprafață și pe profil (pe 2,60 m lungime) o lentilă de nuanță închisă, de pietricele amestecate cu cenușă,

[5] C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratori, *Șantierul arheologic Cerna-Olt*, în SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 140 — 146, și C. S. Nicolăescu-Plopșor și Eugen Comșa, *Șantierul Băile Herculane* în „Materiale", III, p. 51 și urm.

bucățele de cărbune și mai multe așchii microlitice de silex. Toate acestea reprezintă resturile unei vetre.

În fîșia de pămînt la care ne referim nu s-a găsit nici un fragment ceramic. Lipsa olăriei și prezența așchiilor și uneltelor microlitice ne-au îndemnat să cercetăm cu cea mai mare băgare de seamă, atît lentila amintită cît și restul depunerilor arheologice la adîncimea respectivă.

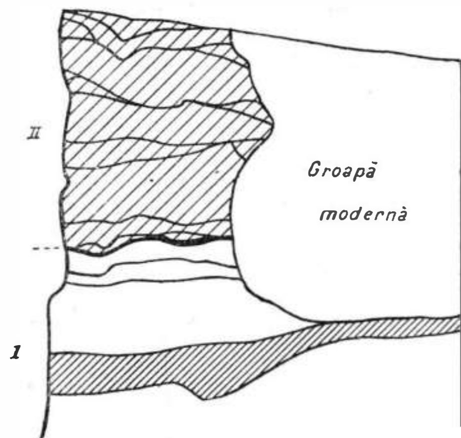

Fig. 2. — Profilul unui martor stratigrafic din mijlocul săpăturii.
(Banda hașurată corespunde unei vetre cu microlite).

La același nivel, în careul 11, săpăturile noastre au atins o altă vatră, bogată în cărbuni, spărturi de oase de mamifere, dinți de ierbivor mărunt (oaie sau capră), vertebre, oase și solzi de pește în asociere iarăși cu așchii și unelte microlitice de același tip.

Studiind silexurile din punct de vedere mineralogic, observăm că ne aflăm în fața mai multor varietăți. O așchie nucleară ne arată că bulgării din care se prelucrau asemenea unelte erau de dimensiuni mici. Determinări încă nu s-au făcut, de aceea proveniența silexului ne

Fig. 3. — Vederea profilului martorului stratigrafic.

este deocamdată necunoscută, dar probabil este vorba de bolovani mărunți culeși din prundișurile apelor. Mulțimea de spărturi și așchii atipice rezultate din prelucrarea uneltelor este în covîrșitoare proporție față de piesele caracteristice care reprezintă slaba proporție de numai 8,40 %

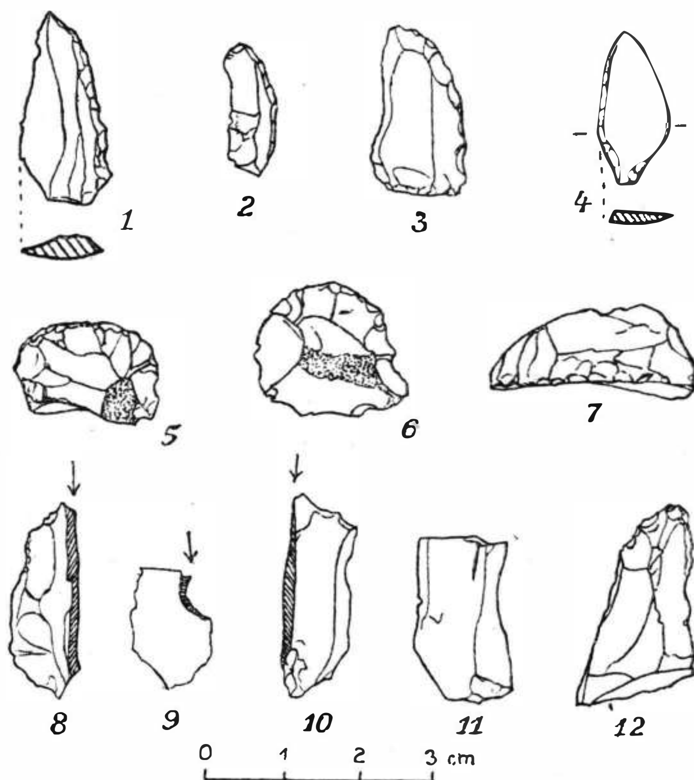

Fig. 4. — Peștera Hoților. Unelte microlite de silex.

față de totalul pieselor descoperite. După un calcul provizoriu, constatăm următoarele proporții :

așchii și spărturi atipice	91,60 %
nuclee	0,60 %
lame	4,00 %
lame retușate	1,80 %
lame cu muchia teșită	1,00 %
rîcîitoare (grattoire)	0,40 %
scoabe (burine)	0,60 %
Total	100,00

În ceea ce privește inventarul uneltelor microlitice amintim că forma cea mai caracteristică este lama cu muchia teșită cunoscută în literatură sub numele „lame de canif“ (lamă de briceag).

Deşi numărul uneltelor este proporţional relativ redus în Peştera Hoţilor, totuşi el este mare în comparaţie cu alte complexe din epoci apropiate, de exemplu : Cremenea (com. Sita Buzăului, r. Stalin)[6], unde avem de-a face cu ateliere de prelucrarea uneltelor pentru schimb.

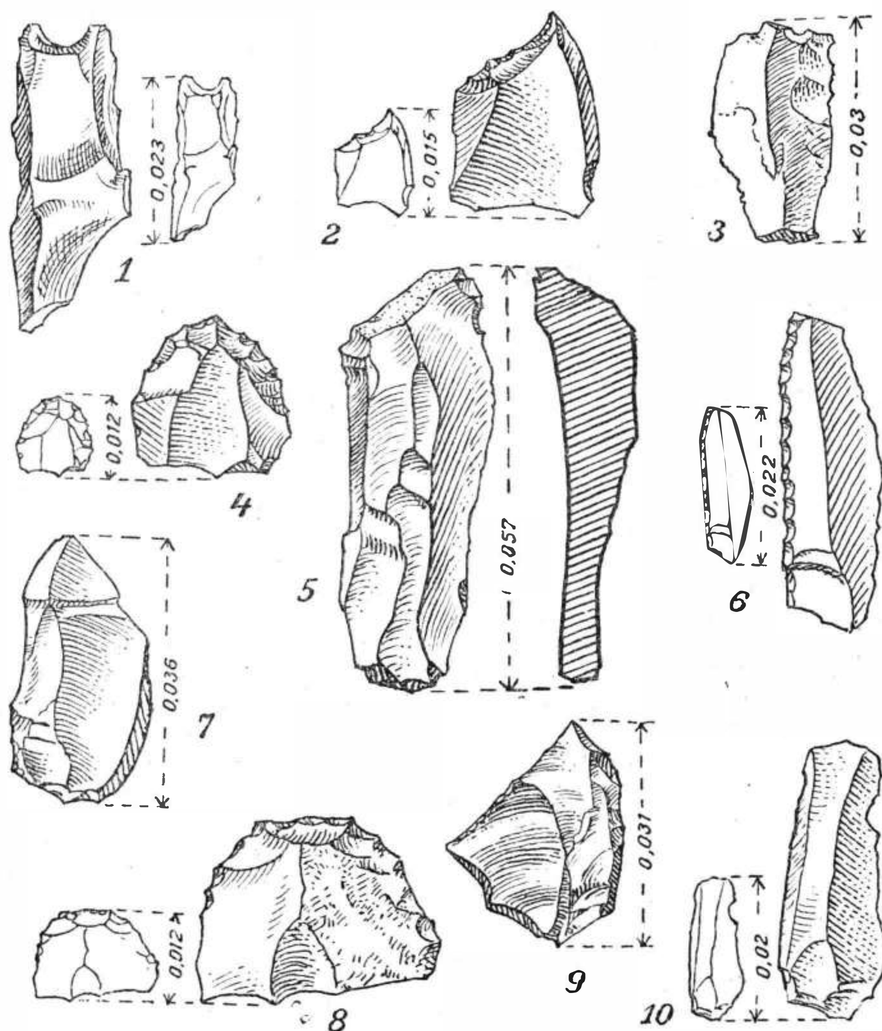

Fig. 5. — Peştera Hoţilor. Unelte microlite de silex.

Descoperirile făcute în nivelul respectiv ne arată, prin mulţimea aşchiilor şi prin cele cîteva unelte de cremene, că Peştera Hoţilor a servit

[6] Săpături efectuate în anul 1956 de C. S. Nicolăescu-Plopşor.

în vechime drept adăpost unui grup omenesc care se ocupa cu vînatul prin împrejurimi și cu pescuitul în apele rîului Cerna. Pentru vînătoare erau folosite arcul și săgeata cu vîrf de cremene. Pentru diverse scopuri gospodărești erau întrebuințate alte unelte, ca rîcîitoare, lame, dălțițe (burine). Prezența în preajma vetrelor a așchiilor de silex rezultate de pe urma prelucrării materiei prime, ne arată că uneltele erau făcute chiar în peșteră. Cîteva fragmente de valve de Unio dovedesc că pentru culesul hranei locuitorii peșterii cutreierau pînă departe, întrucît această specie de scoică nu trăiește în apele Cernei.

Poziția stratigrafică a vetrelor și lipsa oricăror resturi de ceramică în nivelul microlitelor, este o dovadă că ne aflăm în fața unei comunități ce a viețuit în peșteră într-o perioadă anterioară apariției ceramicii și pietrei șlefuite, adică în perioada de sfîrșit a epocii paleolitice.

Ne aflăm într-o perioadă în care mai dăinuie ultimele ecouri de prelucrare a silexului după tehnica și în formele paleoliticului de sfîrșit.

În lumina rezultatelor de la Băile Herculane, sîntem de părere că trebuie să se dea o altă interpretare și unor descoperiri mai vechi : astfel, lama microlitică scoasă la iveală de Anton Koch în peștera de la Someșul Rece[7], în asociație cu resturile faunistice în care nu a apărut nici un element fosil dispărut sau emigrat din țara noastră, ne îngăduie să presupunem acolo existența unei culturi similare aceleia din Peștera Hoților.

De asemenea lama microlitică aflată în timpul săpăturilor de la Baia de Fier în anul 1929[8], atribuită atunci magdalenianului, prin poziția ei stratigrafică se situează în aceeași vreme cu descoperirile de la Băile Herculane. Tot în Peștera Muierilor de la Baia de Fier, în anul 1952, făcîndu-se observații asupra stratigrafiei sedimentelor, imediat sub ultimul strat steril („sigiliul paleoliticului alcătuit din pulbere și grăunțe mărunte de calcar în amestec cu oscioare de lilieci și rozătoare") deasupra căruia urmează depunerile neolitice și mai noi, s-a descoperit un fragment de lamă de silex de caracter microlitic cu început de patinare[9]. Poziția stratigrafică superioară a lamelor în raport cu stratul inferior bogat în urme de cărbuni, în care au apărut unelte caracteristice aurignacianului, ne îndreptățește să atribuim piesele microlitice de la Baia de Fier unei perioade corespunzătoare celei din care datează și uneltele de la Băile Herculane.

Descoperirile de la Baia de Fier și Someșul Rece nu ne ajută însă la precizarea poziției cronologice a complexului pe care îl analizăm, de aceea sîntem nevoiți să căutăm analogii în alte grupuri culturale mai îndepărtate.

În linii generale, din punct de vedere tipologic se constată o strînsă asemănare între uneltele descoperite în Peștera Hoților și cele din cultura aziliană[10]. Constatarea se bizuie pe existența lamelor cu marginea teșită

---

[7] Anton Koch, *A hidegszamosi csontbarlang ismértetése*, in „Orvosi ès Temészettani Tudományos Értesitö", Cluj, 1891.

[8] C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Le Paléolithique en Roumanie*, în „Dacia". V – VI, p. 65, fig. 18 și p. 102.

[9] Inedită, la Institutul de arheologie.

[10] D. Peyrony, *Éléments de Préhistoire*, Paris, 1948, p. 116, fig, 75/12, 13.

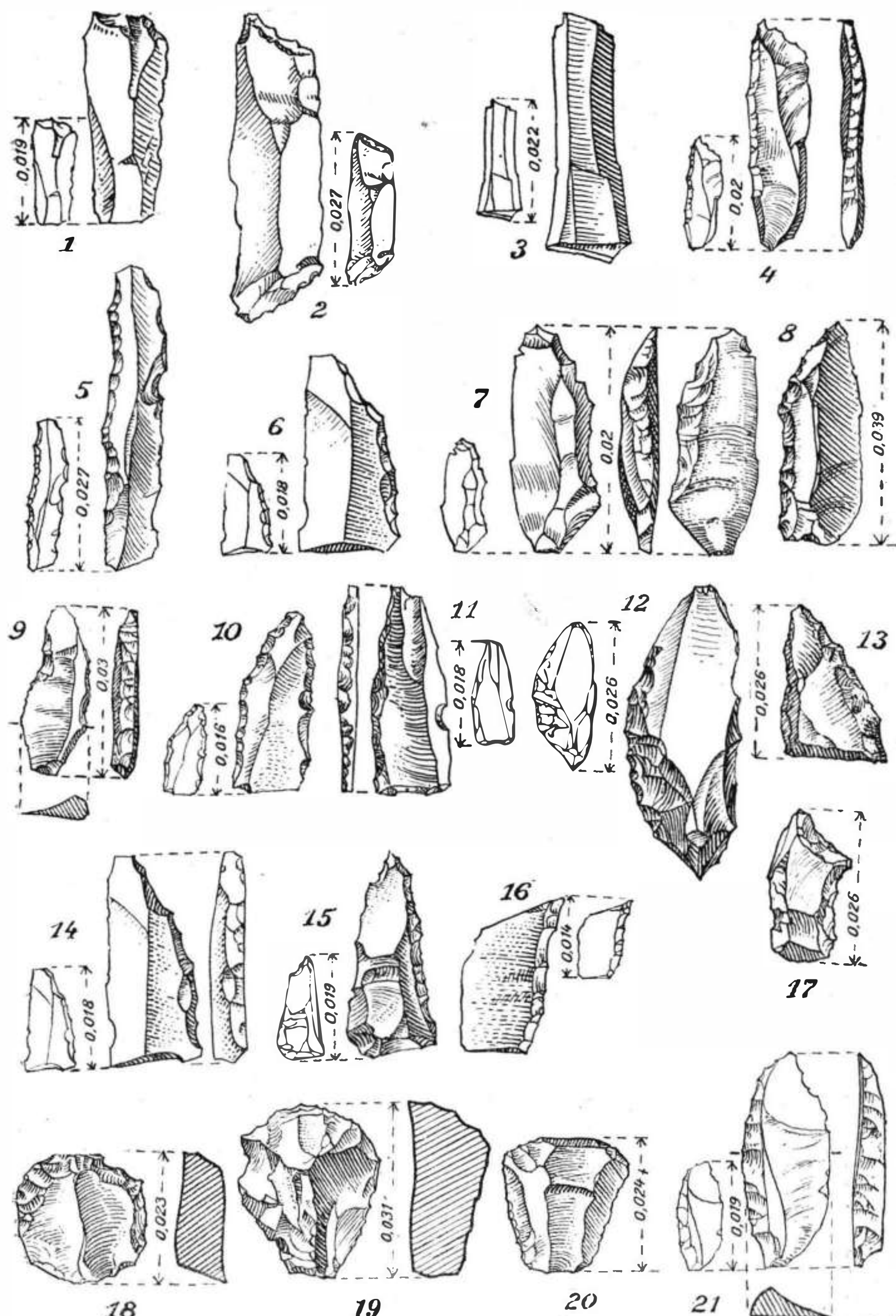

Fig. 6. — Peştera Hoţilor. Unelte microlite de silex.

(formă caracteristică acestei epoci) și în special pe lipsa totală de pînă acum a formelor geometrice (specifice culturii tardenoisiene).

Este prima semnalare de acest gen în țara noastră surprinsă în cele mai clare condiții stratigrafice avînd evident o valoare științifică de prim ordin față de alte două mărunte descoperiri de suprafață făcute la Plopșor (r. Plenița), pe locul numit Iroave[11] și la Slobozia (r. Giurgiu)[12], unde au apărut de asemenea cîte o lamă de silex cu muchia teșită, de tipul celor de la Băile Herculane.

Mai de mult, în prima fază de cercetare a așezărilor de terasă, culegătorii de microlite de la noi și din alte părți, nu au ținut seama de unele resturi arheologice aflate în asociere cu microlitele, considerîndu-le drept elemente care teoretic nu aveau ce căuta acolo. Din această cauză și descoperirile mai vechi de la Cleanov (Dealul Fiera), Plopșor, Sălcuța, Șiminic și Zănoaga[13], după aspectul morfologic al uneltelor de silex, au fost atribuite la început epocii mezolitice. În schimb, o cercetare mai atentă a așezărilor și adunarea tuturor categoriilor de materiale documentate acolo, au dus la noi și în alte țări la surprize neplăcute pentru arheologii grăbiți să îmbogățească harta răspîndirilor mezolitice cu noi descoperiri.

În Oltenia, în urma sondajelor de pe dealul Fiera de la Cleanov[14], s-a dovedit că microlitele nu sînt izolate, ci se găsesc în asociere cu ceramică primitivă, cu unelte de piatră șlefuită, cu începuturi de cultivare primitivă a plantelor agricole (alac, mei, mohor, hrișcă și orz) și chiar cu un început de creștere a animalelor, elemente cu totul noi, care caracterizează neoliticul timpuriu. Descoperirea de la Cleanov a fost confirmată prin săpăturile de la Dudești din Muntenia[15] și de la Glăvăneștii Vechi din Moldova[16]. În complexele amintite s-au găsit în mod constant microlite în asociere cu ceramică și unelte de piatră lustruită, aceste complexe reprezentînd la noi faze dezvoltate ale neoliticului timpuriu. Ținînd seama de faptul că printre microlitele din Peștera Hoților lipsesc formele geometrice, faza documentată acolo, din punct de vedere cronologic, în stadiul actual al cercetărilor este fără îndoială mai veche decît cel mai timpuriu neolitic. Rezultatele săpăturilor de la Cleanov și al celorlalte cercetări menționate ne duc la concluzia că pe teritoriul țării noastre tehnica prelucrării și formele unor unelte din paleoliticul de sfîrșit nu dispar o dată cu începutul holocenului, ci ele se mențin la unele grupuri izolate, pînă mai tîrziu în

---

[11] C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Industries microlithiques en Olténie*, „Dacia", VII — VIII, 1937 — 1940, p. 1 — 12, p. 5, fig. 2/19 și 20.

[12] Materiale inedite. Complex descoperit de Gh. Rădulescu și M. Ionescu de la Muzeul raional din Giurgiu.

[13] C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Industries microlithiques en Olténie*, *loc. cit.*

[14] C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Săpăturile de pe dealul Fiera, com. Cleanov, regiunea Dolj*, în SCIV, III, 1952, p. 142 — 147.

[15] Eugen Comșa, *Rezultatele sondajelor de la Dudești și unele probleme ale neoliticului de la sud de Carpați*, în SCIV, VII, 1—2, 1956, p. 41—49.

[16] I. Nestor, *Activitatea șantierului de săpături arheologice Iași-Botoșani-Dorohoi*, în SCIV, I, 1, 1950, p. 27 — 32; idem, *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei (Iași-Botoșani-Dorohoi) în anul 1950*, în SCIV, II, 1, 1951, p. 51—55.

plin neolitic. Cînd se va face studierea din toate punctele de vedere a complexelor vetrelor cu microlite de la Băile Herculane, cu deosebire determinările paleontologice și a radiocarbonului, vom avea posibilitatea nu numai a unei precise încadrări geocronologice, dar și a înțelegerii stadiului de dezvoltare social-economică a grupului uman ce a sălășluit în Peștera Hoților. Spunem aceasta întemeiați pe bănuiala că resturile osteologice de ierbivor mărunt, oaie sau capră, ar putea aparține unor specii domestice. Din datele de care dispunem pînă în prezent e de observat că în vreme ce în Moldova, la Ceahlău[17], și în Transilvania de nord-est, la Cremenea, întreg complexul de forme litice al gravetianului de sfîrșit persistă pînă la începuturile neoliticului, în Banat epipaleoliticul are caracter microlitic ce-l apropie de azilian, în vreme ce la Giurgiu (Malul Roșu)[18] el are aspect macrolitic, o dovadă că la noi nu pretutindeni, paleoliticul sfîrșește la fel, ci încă din acele vremuri pe teritoriul țării noastre se formează mai multe arii culturale deosebite.

C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR și EUGEN COMȘA

МИКРОЛИТЫ В БЭИЛЕ ГЕРКУЛАНЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В раскопках, произведенных в 1954 и 1955 гг. в Пештера Хоцилор близ Бэиле Геркулане, кроме многочисленных материалов были найдены и остатки очагов. На них и вокруг них находились многочисленные отщепы и микролитические кремневые орудия. Характерной для них формой является форма лезвия со сплющенным краем, аналогичная форме лезвия азильской культуры во Франции. Отсутствуют геометрические формы. Принимая во внимание и другие находки в РНР, авторы датируют микролиты в Пештера Хоцилор периодом, предшествовавшим раннему неолиту.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Пештера Хоцилор в Бэиле Геркулане: *a* — план пещеры; *b* — профиль пещеры.

Рис. 2. — Профиль контрольного разреза (заштрихованная полоса соответствует очагу с микролитами).

Рис. 3. — Вид профиля контрольного разреза.

Рис. 4. — Пештера Хоцилор. Микролитические кремневые орудия.

Рис. 5. — Пештера Хоцилор. Микролитические кремневые орудия.

Рис. 6. — Пештера Хоцилор. Микролитические кремневые орудия.

---

[17] Săpăturile lui C. S. Nicolăescu-Plopșor din anii 1955 și 1956.

[18] C. S. Nicolăescu Plopșor, Eugen Comșa, Gh. Rădulescu și M. Ionescu, *Paleoliticul de la Giurgiu. Așezarea de la Malul Roșu*, în SCIV, VII, 3–4, 1956, p. 223–234.

LES MICROLITHES DE BĂILE HERCULANE

(RÉSUMÉ)

Les fouilles effectuées en 1954 et 1955 dans la «Peştera Hoților» (la Caverne des Brigands), à proximité de Băile Herculane, ont mis au jour, outre de nombreux matériaux, les vestiges de plusieurs foyers, avec, sur le foyer même et tout autour, de nombreuses lames ainsi que des microlithes en silex. Celles-ci se distinguent par leur forme de lame biseautée d'un côté et se rapprochent de celles de la civilisation azilienne, de France. Les formes géométriques sont absentes. Tenant compte d'autres découvertes faites également en Roumanie, les auteurs font remonter les microlithes de la Peştera Hoților à une époque antérieure à la première période néolithique.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La caverne „Peştera Hoților", à Băile Herculane : *a*, plan de la caverne ; *b*, profil de la caverne.

Fig. 2. — Profil d'un témoin stratigraphique du milieu des fouilles (la bande hachurée correspond à un foyer à microlithes).

Fig. 3. — Vue du profil du témoin stratigraphique.

Fig. 4. — *Peştera Hoților*. Outils microlithes en silex.

Fig. 5. — *Peştera Hoților*. Outils microlithes en silex.

Fig. 6. — *Peştera Hoților*. Outils microlithes en silex.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1 — 4, 1957

STADIUL CERCETĂRILOR CU PRIVIRE LA FAZA GIULEŞTI A CULTURII BOIAN*

Prin săpăturile arheologice şi cercetările de suprafaţă executate în ultimii ani s-au acumulat numeroase observaţii şi materiale, care permit prezentarea amănunţită a unor probleme legate de viaţa oamenilor din faza Giuleşti a culturii Boian.

Primele materiale de acest tip se cunosc, de la începutul secolului nostru, la Turdaş [1] şi la Nazîru [2]. După anul 1920 avîntul luat de arheologia romînească sub îndrumarea şi îndemnul lui Vasile Pârvan şi I. Andrieşescu a dus şi la descoperirea unei serii de aşezări cu materiale asemănătoare celor găsite la Turdaş şi la Nazîru. Astfel, Vasile Christescu în anul 1924 a efectuat săpături în aşezarea A de pe grindul „Grădiştea Ulmilor", din mijlocul lacului Boian şi a descoperit o cantitate apreciabilă de materiale [3]. De abia după săpăturile din 1926 şi 1927 de la Glina, executate

* În afară de abrevierile obişnuite în revista noastră, în note se folosesc şi următoarele prescurtări :

Berciu, *Tangîru* = D. Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangîru (1934). Raport preliminar*, în BMJV, I, 1935, Bucureşti, p. 1—55.

Petrescu-Dîmboviţa, *Nouvelles données* = M. Petrescu-Dîmboviţa, *Nouvelles données concernant le néolithique carpatho-balkanique*, în „Balcania", VIII, 1945, p. 192—215.

H. Dumitrescu, *Traian* = Hortensia Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian*, în SCIV, V, 1—2, 1954, p. 55—63.

Comşa, *Giuleşti* = Eugen Comşa, *Săpăturile arheologice din sectorul Giuleşti*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, I, p. 303 — 309.

Comşa, *Boian* = Eugen Comşa, *Consideraţii cu privire la evoluţia culturii Boian*, în SCIV, V, 3—4, 1954, p. 361—392.

Comşa, *Bolintineanu* = Eugen Comşa, *Stadiul cercetărilor despre viaţa oamenilor din faza Bolintineanu a culturii Boian*, în SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 13—43.

Comşa, *Greaca* = Eugen Comşa, *Săpături de salvare şi cercetare de suprafaţă în regiunea Bucureşti*, în SCIV, VI. 1955, 3—4, p. 411—427.

Ştefan şi Comşa = Gh. Ştefan şi Eugen Comşa, *Săpăturile arheologice de la Aldeni*, în „Materiale", III, p. 93—102.

[1] Hubert Schmidt, *Tordos*, în ZfE, 1903.

[2] Const. Moisil, *Colectia Maria Istrate Capşa*, în BCMI, IV, 1911, Bucureşti, p. 138 şi fig. 1,1.

[3] V. Christescu, *Les stations préhistoriques du lac de Boian*, în „Dacia", II, 1925, p. 249—276.

de prof. Ion Nestor, s-a ajuns la precizarea cronologiei relative a culturii, căreia domnia sa i-a dat numele de cultură Boian A [4]. În anii următori s-au făcut de către Vladimir Dumitrescu săpăturile de la Atmageaua Tătărască unde s-a descoperit ca şi la Glina, un strat cu materiale de tip Boian suprapus de un altul cu inventar de tip Gumelniţa [5]. A apărut apoi lucrarea de sinteză a prof. I. Nestor [6] în care problemele culturii Boian sînt tratate într-un capitol separat. Descoperirile de acelaşi tip din Transilvania au fost analizate de H. Schroller [7].

În acelaşi timp s-au făcut săpăturile de la Vidra sub conducerea lui Dinu V. Rosetti[8]. Au urmat în timp săpăturile de la Tangîru [9] şi de la Petru Rareş [10], executate de D. Berciu. Despre rezultatele celor două săpături au fost publicate rapoarte ample şi un studiu de sinteză [11], în care s-a arătat că în cuprinsul stratului Boian de la Tangîru sînt două niveluri. Prin săpăturile prof. Gh. Ştefan din anii 1942 şi 1943 de pe Gurguiul Balaurului de la Aldeni [12] s-au scos la iveală materiale care au permis definirea elementelor caracteristice complexului de acolo. La Glina prin cercetarea unor suprafeţe mari, între anii 1943—1948, de către M. Petrescu-Dîmboviţa s-a ajuns la determinarea unui al doilea nivel din stratul Boian[13]. În anii din urmă, în Transilvania de sud-est, s-au mai făcut săpături în aşezări cu materiale de tip Boian, la Zălan[14] de către Székely Zoltán şi la Leţ [15] de un colectiv de arheologi de la Cluj; în Muntenia au fost efectuate săpături de salvare la Spanţov [16], de un colectiv condus de B. Mitrea şi apoi săpăturile de salvare din cartierul Giuleşti [17] şi pe malul de nord al lacului Greaca[18], conduse de noi, iar în Moldova, săpăturile de la Dealul Viei de la Zăneşti conduse de Hortensia Dumitrescu [19]. În

[4] I. Nestor, *Zur Chronologie der rumänischen Steinkupferzeit*, în vol. XIX, 1928, p. 112.

[5] Vl. Dumitrescu, *La stratigraphie des stations appartenant à la civilisation néolithique balkano danubienne à la lumière des fouilles d'Atmageaua Tătărască*, în „Istros", I, 1934, Bucureşti, p. 37 — 43.

[6] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22. BerRGK, 1934, p. 54 — 56.

[7] Hermann Schroller, *Der Stein und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, p. 20 — 25.

[8] Dinu V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra. Raport preliminar*, în PMMB, 1934, nr.1, Bucureşti, p. 6 — 60.

[9] Berciu, *Tangîru*, p. 1 — 55.

[10] D. Berciu, *Săpăturile de la Petru Rareş* (1933 şi 1935), în BMJV, II, Bucureşti, 1937. p. 1 — 24.

[11] D. Berciu, *Prime consideraţiuni asupra neoliticului din valea Dunării inferioare în legătură cu descoperirile din judeţul Vlaşca*, în BMJV, II, Bucureşti, 1937, p. 31 — 105.

[12] Gh. Ştefan, *Raport asupra săpăturilor de pe dealul „Balaurul", comuna Aldeni, jud. Buzău*, (p. 31 — 34) şi acelaşi, *Raport asupra săpăturilor şi cercetărilor arheologice de la Băeşti-Aldeni (Jud. Buzău)*, (p. 74 — 76) în *Raport asupra activităţii Muzeului Naţional de Antichităţi în anii 1942 şi 1943*, Bucureşti, 1944.

[13] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Nouvelles données*, p. 199.

[14] Zoltán Székely, *Cercetări arheologice în regiunea Stalin şi Regiunea Autonomă Maghiară*, Mediaş, 1953, p. 15—16.

[15] Zoltán Székely, *Săpăturile de la Leţ*, în „Materiale", I.

[16] *Şantierul Spanţov*, în SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 224.

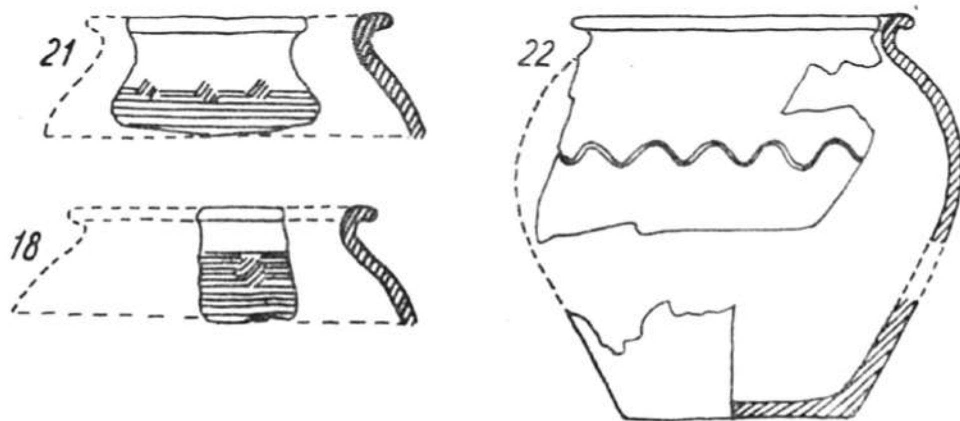
[17] Comşa. *Giuleşti*, p. 303 — 309.

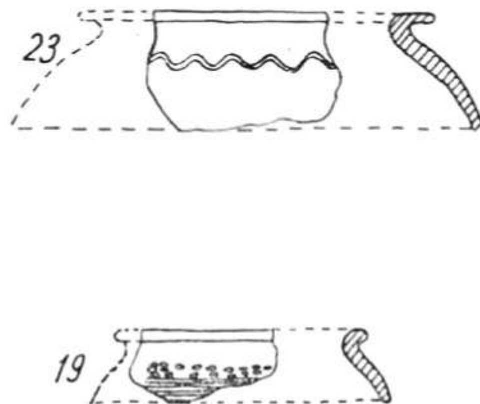
[18] Comşa, *Greaca*, p. 411 — 427.

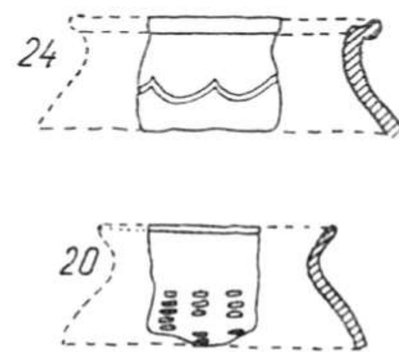
[19] H. Dumitrescu, *Traian*, p. 55—63 şi *Şantierul arheologic Traian*, în SCIV, VI, 3 — 4, 1955, p. 474 — 476 şi 478.

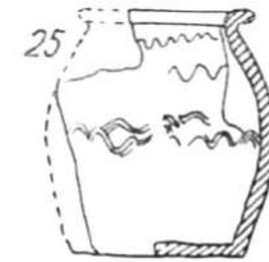
Locuința 37 b

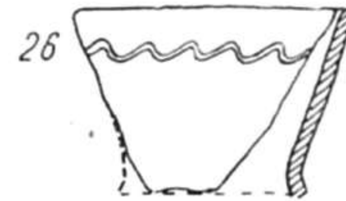
Prima jumătate și mijlocul sec. al XI lea

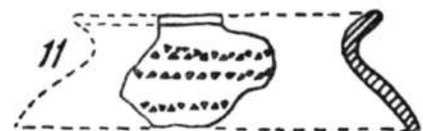

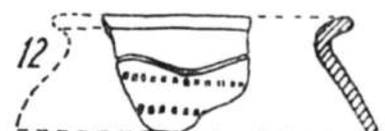

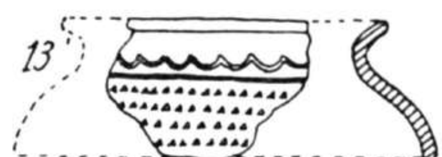

Grupa 4a

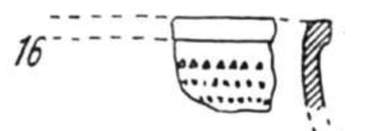

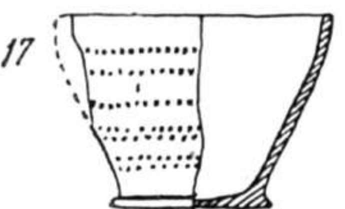

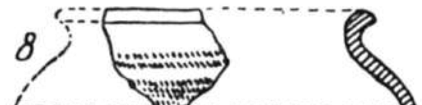

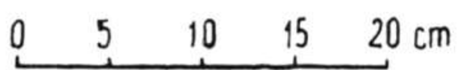

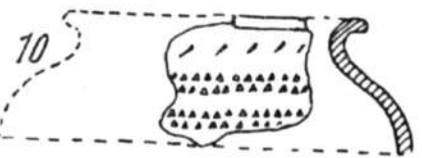

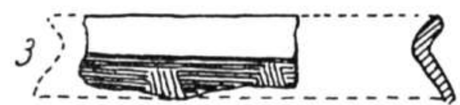
Grupa 3a

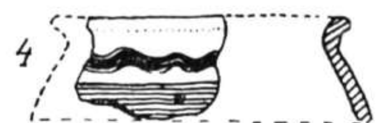
Locuința 37c

Mijlocul și a doua jumătate a sec. X

Pl. III. — Garvăn. Sectorul D. Fragmente ceramice din semibordeiul 37 C (de la mijlocul şi din a doua jumătate a sec. X) şi semibordeiul 37 B (din prima jumătate şi de la mijlocul sec. XI).

sfîrşit, în anul 1955, au fost efectuate două săpături, una în aşezarea de la Leţ[20], de un colectiv condus de prof. I. Nestor, şi alta la Aldeni de prof. Gh. Ştefan şi de noi [21].

Cu cît creştea numărul săpăturilor şi cercetărilor, cu atît se delimita mai clar o arie culturală destul de întinsă. O dată cu înmulţirea numărului descoperirilor şi prin cunoaşterea materialelor s-au constatat unele deosebiri între diferitele descoperiri şi pe baza lor s-a ajuns să se definească două aspecte regionale ale culturii Boian. Un aspect era documentat în cîmpia Dunării, aspect denumit Boian A şi un al doilea în regiunea de dealuri a Munteniei şi în sudul Transilvaniei. Acestui din urmă aspect cultural i s-a dat numele de Boian de deal. Starea de lucruri expusă mai sus a durat pînă în primăvara anului 1953, cînd, în timpul unor cercetări de suprafaţă în cartierul Giuleşti, s-au găsit fragmente ceramice determinate de Dinu V. Rosetti ca fiind asemănătoare celor de la Aldeni. Ţinînd seama de descoperirile mai vechi şi în funcţie de materialele scoase la iveală prin săpăturile efectuate la Giuleşti, am ajuns la definirea a patru faze din evoluţia culturii Boian. Celei de-a doua faze i-am dat numele de faza *Giuleşti* [22].

Pînă de curînd lipseau observaţii stratigrafice precise cu privire la raportul în timp dintre primele trei faze ale culturii Boian [23], periodizarea lor sprijinindu-se mai ales pe criterii tipologice. Descoperirea făcută în 1955 la Aldeni a dus la rezolvarea problemei stratigrafice a raportului dintre primele două faze [24]. Pe Gurguiul Balaurului s-a găsit un strat de cultură din faza Bolintineanu, suprapus de un altul cu resturi de locuire din faza Giuleşti. Alte indicii stratigrafice sînt furnizate de descoperirile de la Tangîru [25] şi Glina [26], unde nivelul inferior, care datează foarte probabil din faza Giuleşti, este suprapus de locuinţele fazei Vidra.

În stadiul actual al cercetărilor se cunosc 54 de aşezări şi puncte unde au locuit oamenii fazei Giuleşti a culturii Boian. Pînă în prezent astfel de materiale sînt documentate mai ales în Muntenia, de la Siret (de-a lungul căruia se cunosc pînă acum trei puncte)[27] pînă la Olt (unde o descoperire făcută în 1954 pe Grădiştea de la Slatina indică limita de apus a ariei de răspîndire a fazei Giuleşti propriu-zise) [28]. În Dobrogea, se cunosc slabe urme numai pe malul Dunării : la Cernavoda [29]. Dacă ţinem seama de aşezările de pe malul stîng al Dunării, nu este exclus ca în viitor să se găsească resturi de aşezări din faza Giuleşti şi în R. P. Bulgaria, cel puţin pe malul Dunării. Pe teritoriul Transilvaniei sînt două

---

[20] Ion Nestor, *Raport asupra activităţii şantierului Leţ*. în „Materiale". III, p. 61—64.

[21] Ştefan şi Comşa, *Aldeni*, p. 93—102.

[22] Comşa, *Giuleşti*, p. 308 ; idem, *Boian*, 361 — 392.

[23] Petrescu-Dîmboviţa, *Nouvelles données*, p. 199.

[24] Ştefan şi Comşa, *Aldeni*, *loc. cit.*

[25] Berciu, *Tangîru*, p. 10 — 11.

[26] Petrescu-Dîmboviţa, *Nouvelles données*, p. 199.

[27] Nazîru (cf. nota 2) ; Brăiliţa şi Baldovineşti (N. Harţuchi şi Ioan Dragomir, *Săpăturile de la Brăiliţa*, în „Materiale", III, p. 129—148.

[28] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Corneliu N. Mateescu, *Şantierul arheologic Cerna-Olt*, în SCIV, VI, 3 — 4, p. 1955, 401, fig. 6.

[29] Eugen Comşa şi Dorin Popescu, *Cercetări arheologice* ..., în SCIV, II,1, 1951, p. 109.

grupuri de descoperiri: unul în colțul de sud-est și al doilea în preajma cursului mijlociu al Mureșului [30], iar în Moldova, înspre limita nord-estică a ariei de răspîndire a triburilor Giulești propriu-zise, sînt de amintit numai descoperirile de la Zănești [31] și cele de la Rugineşti [32].

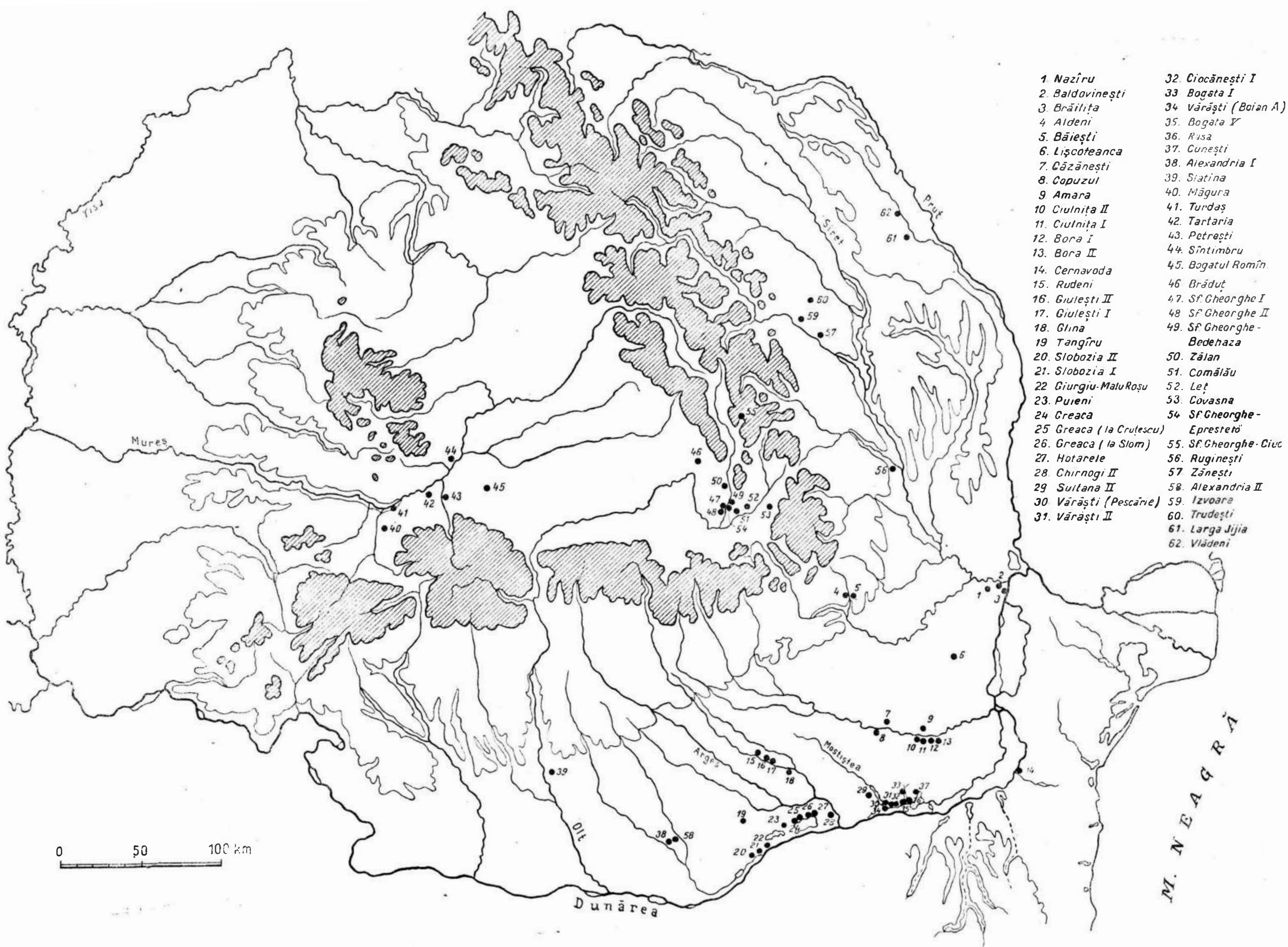
Studierea materialelor cunoscute pînă acum ne-a permis ca — în cadrul descoperirilor din Muntenia — să definim două etape din perioada de dezvoltare a fazei Giulești, și anume: *etapa Greaca*, documentată, pînă azi, mai ales la Greaca (r. Oltenița) și *etapa Aldeni*, reprezentată prin complexele de la Giulești și Aldeni, cărora le corespund și cele de la Leț și Zănești.

Ținînd seama de particularitățile celor cîteva stațiuni cunoscute putem preciza tipurile de așezare din faza Giulești. Etapa Greaca este caracterizată prin așezări în cuprinsul cărora locuințele erau înșirate lîngă marginile teraselor, pe văile principale și mai rar pe văi secundare. În cazurile știute este vorba de grupuri mici de locuințe, ocupînd o suprafață totală de cîteva sute de metri pătrați. În jurul unor astfel de așezări nu se observă nici o urmă de întăritură. Din etapa Aldeni sînt așezări de același tip, dar se constată că oamenii de atunci au început să prefere și să folosească pentru așezări, probabil în același timp, mai cu seamă alte locuri. Unele așezări tîrzii dovedesc o grijă și o intenție vădită de a căuta puncte mai ferite (adesea pe văi laterale), mai ușor de apărat; de aceea se alegeau gorgane (Glina) sau boturi de deal, prelungi (Aldeni și Zănești). Așezările din cîmpie au ajuns să ocupe boturi de terasă înalte, avînd pînă la 100 m lungime și 40 m lățime (Glina); cele din regiunea de dealuri au dimensiuni variabile între 2 000 m² (Zănești) și circa 2 500m² (Aldeni). Așezarea de la Zănești pare a fi avut șanț de apărare[33]. O delimitare în timp între cele două tipuri de așezări nu se poate face. Știm numai că tipul de așezare întărită prin rîpi naturale sau și prin șanțuri artificiale a apărut în etapa Aldeni, iar apoi cele două tipuri au coexistat încă vreme îndelungată, pînă la sfîrșitul culturii Gumelnița.

Locuințele din toate aceste așezări erau distanțate la cel puțin 10 m una de alta. Faptul a avut o consecință directă; în așezările Giulești se formează straturi de cultură subțiri, iar materialul se găsește sub forma unor aglomerări, masat în regiunea locuințelor și gropilor. În majoritatea cazurilor locuințele din faza Giulești erau bordeie. Pînă în anul 1955, au fost cercetate prin săpături: două gropi la Giulești, două gropi la Aldeni și o groapă de bordei la Greaca. Din compararea datelor cunoscute, rezultă că este vorba de bordeie modeste, puțin îngropate, avînd de obicei forma ovală și dimensiunile în medie de 4 m lungime, 2,5 m lățime și 1 m adîncime. Acoperișul bordeielor în două ape era format din bîrne și crengi. La Aldeni, pe fundul unei gropi de bordei, în lungul malurilor ei, după informația verbală a prof. Ștefan, s-au găsit urmele bîrnelor de sprijin ale acoperișului. După cum reiese din analiza cîtorva bucățele de cărbune,

---

30 Herman Schroller, *Die Stein-und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, harta de pe pl. I.
31 H. Dumitrescu, *Traian*, p. 55 — 63 și SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 474—476 și 478.
32 Informație verbală de la prof. Ion Nestor.
33 H. Dumitrescu, *Traian*, p. 56.

Pl. I. — Harta descoperirilor de tip Giulești.

oamenii care au construit bordeiele din aşezarea de la Giuleşti au folosit mai ales lemnul de stejar. Vetrele fețuite cu grijă erau în gropile bordeielor sau alături de ele.

Pe lîngă tipul de locuințe în formă de bordei, în cuprinsul aşezării de la Giuleşti au fost scoase la iveală, total deranjate, resturi dintr-o locuință de suprafață construită din pari, împletitură de nuiele şi lipitură de lut cu paie. Pereții locuinței de suprafață de la Giuleşti au avut aproximativ 0,20—0,25 m grosime. Ţinînd seama de forma locuințelor din faza imediat următoare a culturii Boian (faza Vidra), se poate admite că şi locuințele de suprafață din faza Giuleşti aveau forma dreptunghiulară şi acoperişul în două ape. La Zăneşti (Dealul Viei), după cum ne comunică Vladimir Dumitrescu, s-au dezvelit resturi din cîteva locuințe de suprafață cu platformă de lut.

Pînă acum din această fază sînt documentate unelte lucrate din silex, obsidiană, gresie silicifiată, tuf vulcanic, os şi corn. În nici una din aşezările de tip Giuleşti încă nu s-a găsit vreun obiect de metal.

Oamenii din aşezările răspîndite în lungul Dunării şi cei din cîmpie au utilizat silex (mai ales calcedonie) de culoare cafenie deschisă sau cenuşie. În aşezarea de la Aldeni se cunosc unelte de silex de culoare cafenie deschisă şi unele mai rare de culoare neagră. În sfîrşit, la Zăneşti au fost întrebuințate silexuri de culoare gălbuie, galbenă (varietate foarte rară în regiune), fumurie şi neagră. În Muntenia, la Greaca şi la Giuleşti, s-au găsit numai lame, răzuitoare şi rar cîte un vîrf. Mult mai variat este inventarul de unelte de la Zăneşti, unde, numai în a doua campanie de săpături au fost găsite 6 lame întregi, 3 ferăstraie, 2 vîrfuri de săgeată, 8 răzuitoare şi 7 sfredele [34]. (Este demn de remarcat că în aşezările de la începutul fazei avem documentate şi unelte microlitice).

Obsidiana este reprezentată atît prin cîteva piese găsite de prof. Ştefan la Aldeni cît şi la Zăneşti (6 aşchii şi două lame).

Paralel cu uneltele de silex se foloseau uneltele lucrate, tot prin cioplire, din gresie silicifiată, de culoare cenuşie închis - verzuie. Altă categorie de unelte este aceea a topoarelor lucrate din tuf vulcanic de culoare gălbuie. Ele erau topoare în forma de calapod sau toporaşe plate trapezoidale. Din piatră de natură vulcanică menționăm o dălțiță trapezoidală descoperită la Greaca.

Pînă acum în aşezările din faza Giuleşti din Muntenia nu s-a găsit nici un topor de piatră cu gaură.

Osul a fost întrebuințat pe scară relativ redusă atît în Muntenia, cît şi în Moldova. De exemplu, din bordeiul de la Greaca au fost scoase la iveală o sulă, o placă dreptunghiulară, frînturi din două spatule şi un tub mic, iar la Zăneşti s-au găsit sule, oase tubulare cu crestături sau retezate, oase lustruite de bovine, spatule, verigi.

Cornul a avut o largă întrebuințare ca materie primă în aşezarea de la Zăneşti, unde s-au adunat mînere, măciuci (?), o harpună şi două săpăligi cu gaură de înmănuşare [35].

---

[34] H. Dumitrescu, *Traian*, p. 56.
[35] *Ibidem*, p. 57, pl. IV/8—10.

Trebuie să amintim şi diferitele pietre pe care erau lustruite şi ascuţite uneltele de piatră şi de os. Numeroase pietre de acest gen au fost descoperite în aşezarea de la Zăneşti [36].

Pînă în prezent nu dispunem de date cu privire la uneltele din aşezările de tip Giuleşti din Transilvania.

Analizînd materia primă din care se făceau uneltele şi ţinînd seama de poziţia topografică a descoperirilor, se pot face unele precizări cu privire la relaţiile de schimb dintre comunităţi şi direcţiile pe care se efectuau aceste schimburi. Diferitele varietăţi de silex întrebuinţate ne îndreptăţesc să admitem că oamenii fazei Giuleşti din aşezările situate în vecinătatea Bucureştilor îşi procurau silex de la triburile înrudite din prejma Dunării şi de pe platforma prebalcanică. Locuitorii aşezărilor de pe Ialomiţa aduceau silexul din Dobrogea, iar membrii comunităţii de la Aldeni obţineau materia primă din regiunea cursului superior al Buzăului sau dinspre Prut. Silexul întrebuinţat la Zăneşti era adus şi din preajma Prutului.

Gresia silicifiată de culoare cenuşie închisă — după precizarea prof. Miltiade Filipescu — face parte din complexul şisturilor negre şi se află în zăcăminte mai apropiate de Bucureşti, în regiunea cotului mare al Carpaţilor, pe teritoriul dintre Întorsura Buzăului şi Covasna. Este evident că locuitorii din sudul Munteniei aduceau gresia silicifiată din regiunea Întorsura Buzăului-Covasna, prin intermediul comunităţilor înrudite, din lungul văii Buzăului şi afluenţilor săi. Locuitorii din aşezarea de la Zăneşti obţineau cu uşurinţă gresia silicifiată din zăcămintele de lîngă Piatra-Neamţ.

Analiza macroscopică a toporaşelor de tuf vulcanic a îndreptăţit pe prof. Em. Protopopescu-Pache să precizeze că astfel de roci se află în Muntenia, numai în regiunea situată la nord de Mizil.

Obsidiana fumurie, documentată prin cîteva aşchii şi unelte în aşezarea de la Aldeni şi la Zăneşti, este originară din munţii Vulcanici din răsăritul Transilvaniei.

Oamenii din faza Giuleşti îşi asigurau hrana prin cultivarea primitivă a plantelor, prin creşterea animalelor domestice, prin pescuit şi vînătoare.

Ca dovezi pentru cultivarea plantelor sînt: cantitatea mare de pleavă de cereale din pasta ceramică, urmele de paie păstrate pe bulgării de lipitură arsă şi rîşniţele. În unele cazuri, în pleavă au rămas şi boabe, care s-au amestecat în pasta ceramică şi, prin arderea vaselor, s-au prefăcut în cărbune sau au lăsat numai urme în pereţii vaselor. Analizele macroscopice făcute ne duc la concluzia că purtătorii fazei Giuleşti cultivau grîul (*triticum monococcum* şi probabil *triticum vulgare*), meiul, bobul şi, poate, hrişca.

În timpul săpăturilor de la Giuleşti şi de la Greaca, s-a acordat o atenţie deosebită culegerii tuturor resturilor de faună aflate în pămîntul de umplutură al gropilor de bordeie. În funcţie de documentarea actuală se poate spune că în aşezările din cîmpie, creşterea vitelor întrecea ca

[36] H. Dumitrescu, *Traian*, p. 57.

importanţă, vînătoarea, pe cînd în aşezarea de la Zăneşti, vînătoarea ocupa, după afirmaţiile tov. Hortensia Dumitrescu, un rol important. Pornind de la rezultatele descoperirilor din aşezările din cîmpie (Giuleşti, Greaca) ajungem la concluzia că membrii comunităţilor fazei Giuleşti creşteau de preferinţă bovinele şi mai puţin ovinele.

Pînă acum, dintre animalele vînate sau prinse avem documentat în cîmpie numai iepurele (reprezentat prin două maxilare fragmentate găsite la Greaca, determinate de C. S. Nicolăescu-Plopşor), iar în aşezarea de la Zăneşti s-au aflat oase şi coarne de cerb şi dinţi de mistreţ.

O vertebră de peşte şi o cantitate destul de mare de solzi, scoase la iveală din groapa bordeiului de la Greaca, sînt pînă în prezent singurele indicii referitoare la ocupaţia pescuitului la comunităţile de lîngă Dunăre.

Olăritul juca un rol însemnat în legătura cu păstrarea proviziilor, prepararea şi consumul hranei. Ceramica întregii faze Giuleşti poate fi împărţită în patru categorii, grupate după cum urmează:

Grupa de ceramică din pastă grosolană. În cursul evoluţiei fazei, în cadrul acestei grupe se constată folosirea masivă a pastei amestecată cu pleava de cereale (sistem de preparare a pastei cunoscut din faza Bolintineanu). Este de semnalat că încă din etapa Greaca apar rare fragmente ceramice din pastă cu pleavă, dar şi cu puţin amestec de cioburi pisate. Treptat cantitatea acestora din urmă va creşte, înlocuind cu totul, la începutul fazei Vidra, pasta amestecată cu pleavă. În general, ceramica din pastă grosolană era lucrată prin sistemul fîşiilor de lut largi, lipite una de alta.

Categoria I. Vasele folosite mai ales la gătit, din etapa Greaca, sînt de obicei în formă de: borcane cu corpul arcuit în afară, tăvi scunde, rotunde şi rare, castroane, vase piriforme şi strecurători. În etapa Aldeni găsim de asemenea vase în formă de borcane cu corpul arcuit, castroane largi, tăviţe scunde largi, ovale sau rotunde şi strecurători. Elementele principale comune în ornamentarea acestei categorii ceramice sînt: brîurile alveolare, alveolele, barbotina (simplă în etapa Greaca, iar în etapa Aldeni sub forma de vîrci) asociată cu lustruirea, proeminenţele lipite (unele izolate, altele împărţite în două, iar altele duble).

Categoria a II-a. Mai caracteristică este seria vaselor pregătite anume pentru a fi ornamentate, prin acoperirea lor (ca şi în faza Bolintineanu) cu un strat subţire de lut fin, în care apoi se scobea desenul. Amintim cîteva forme principale din etapa Greaca; vase înalte piriforme, vase scunde cu corpul bombat, capace cu buton: unele cilindrice, scunde, şi altele în formă de calotă sferică. Din etapa Aldeni semnalăm vasele mari cu corpul bombat şi gît cilindric, fructierele cu tava largă şi scundă avînd picior înalt cu diametrul mare, capace semisferice, suporturi paralelipipedice, măsuţe pe picioruşe (masive).

Analiza decorului grupei ne dă posibilitatea să constatăm legăturile ei pe de o parte cu ceramica din faza Bolintineanu, iar pe de altă parte cu aceea din faza Vidra. În principal decorul alcătuit din benzi spiralomeandrice este excizat şi încrustat cu alb (mai rar este incizat).

Decorul excizat îşi are originea în decorul incizat al fazei Bolintineanu. El evoluează şi se transformă treptat trecînd prin următoarele momente:

1. În plină fază Bolintineanu, decorul specific era alcătuit din

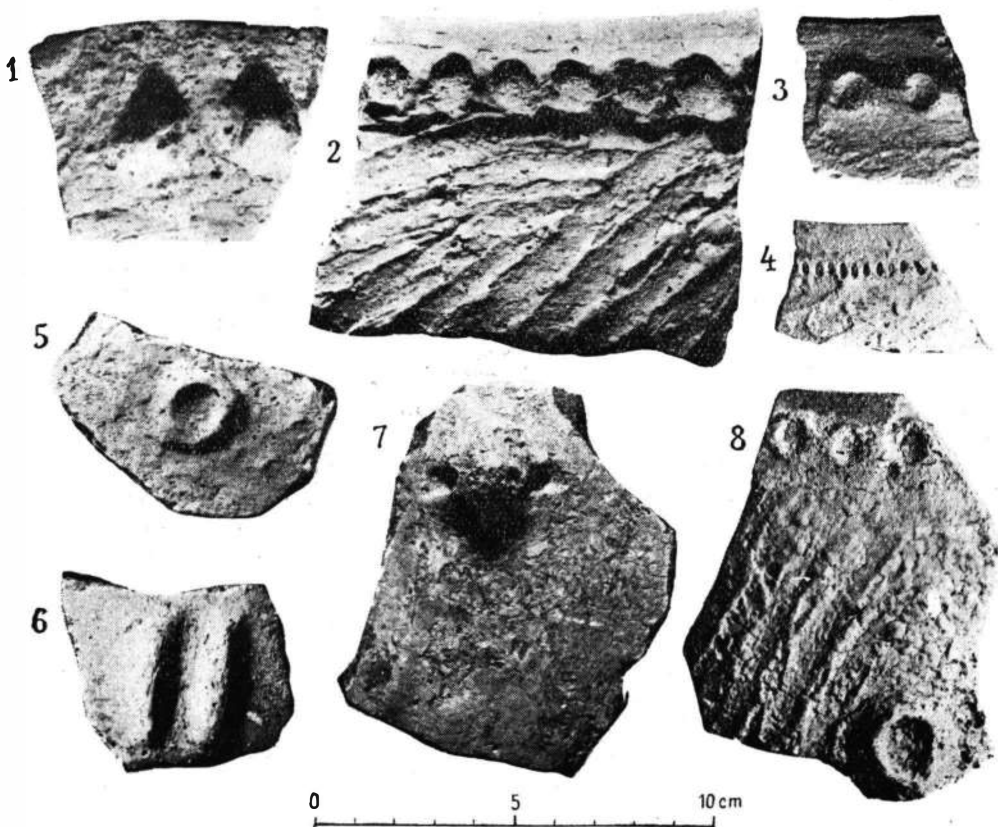

Fig. 1. — Faza Giuleşti. Fragmente ceramice din categoria I (Giuleşti).

meandre de linii incizate, avînd fiecare de o parte şi de alta cîte o serie de mici triunghiuri scobite. Pe vîrful fiecărui unghi se făcea cîte un triunghi isoscel cu vîrful în jos [37].

2. În perioada de la sfîrşitul fazei Bolintineanu documentată pînă în prezent prin cioburi rare la Aldeni, în ornamentare se păstrează acelaşi sistem, cu singura deosebire că în locul liniilor incizate sînt linii mai largi, avînd, de asemenea, de-a lungul lor şiruri de triunghiuri mici crestate.

3. La începutul fazei Giuleşti, în etapa Greaca, locul liniilor incizate a fost preluat de şănţuiri mai largi, mărginite încă prin şiruri de triunghiuri

[37] Comşa, *Bolintineanu*, p. 13—4 fig. 3—5, 7, 15.

mici.[38]. Mai tîrziu, în etapa Aldeni, un astfel de decor se întîlnește foarte rar. În schimb, pe o categorie de vase din faza Vădastra II, sistemul de ornamentare cu ajutorul triunghiurilor excizate a fost folosit mult

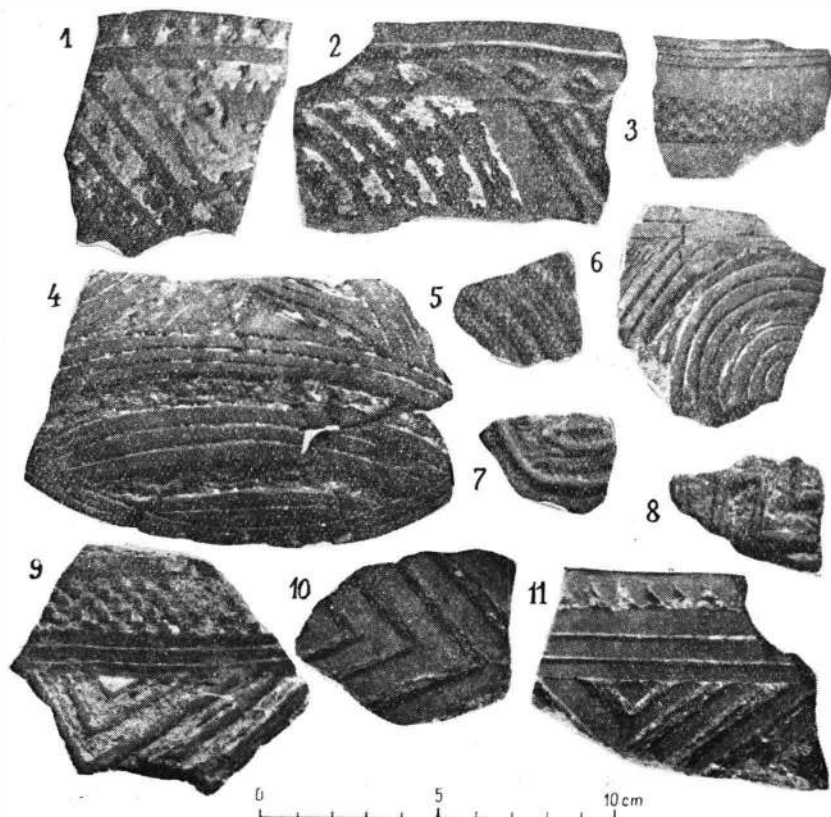

Fig. 2. — Faza Giulești, etapa Greaca. Fragmente ceramice din categoria a II-a (Greaca).

mai des și acolo s-a ajuns la realizarea unor benzi de linii în zig-zag distanțate, lucrate tot prin excizie. Ținînd seama de întreaga evoluție a decorului format cu ajutorul triunghiurilor, considerăm că este posibil ca seria ceramică amintită din faza Vădastra II să poată fi legată mai strîns de cultura Boian și anume de perioada de început a fazei Giulești.

În etapa Greaca surprindem două procese paralele: pe de o parte, prin micșorarea și rărirea treptată a triunghiurilor pe ambele părți de-a lungul liniilor se ajunge la decorul din benzi excizate și cruțate, iar pe de altă parte, prin mărirea dimensiunilor triunghiurilor care delimitau benzile

[38] Comșa, *Greaca*, fig. 4, și fig. 6/3, 15.

largi, se ajunge la utilizarea lor în continuare. De asemenea, în numeroase cazuri buzele vaselor sînt mărginite printr-un şir de triunghiuri (la fel ca şi în faza Bolintineanu).

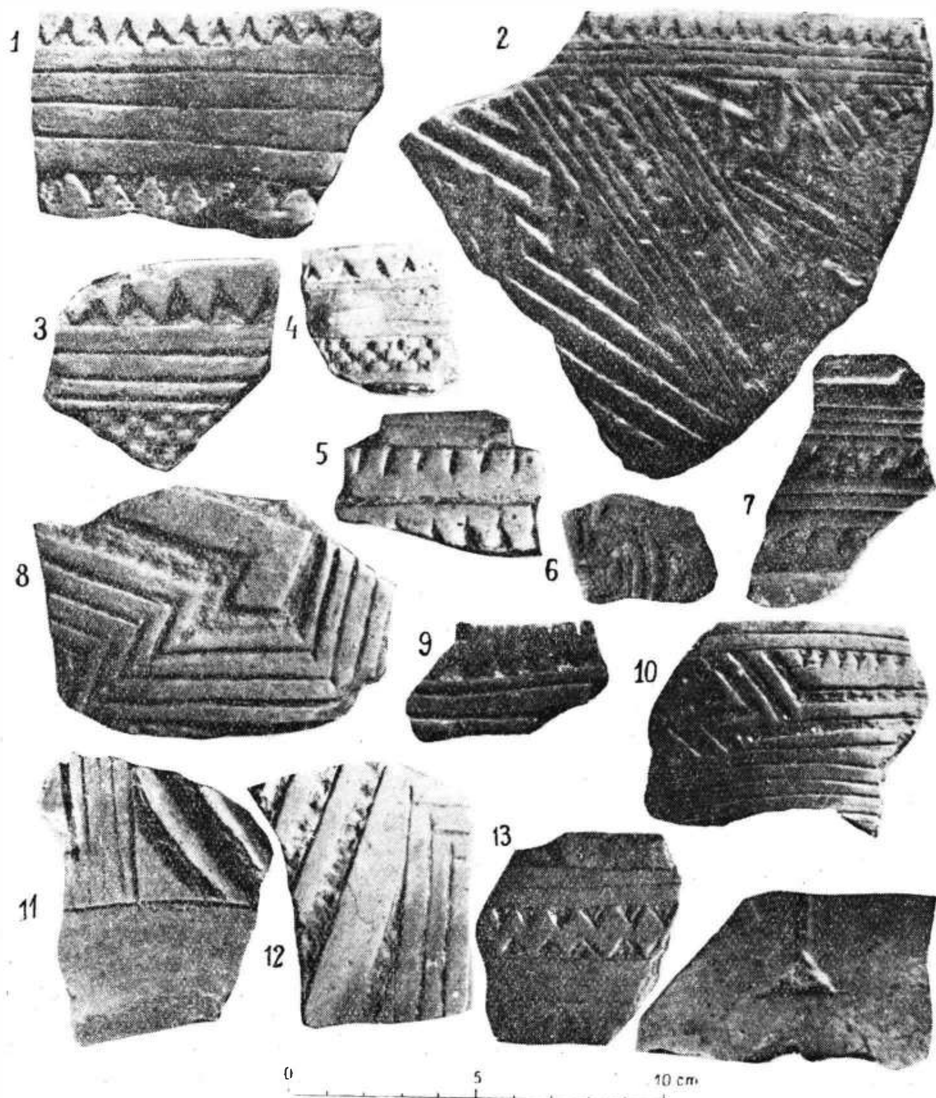

Fig. 3. — Faza Giuleşti, etapa Aldeni. Fragmente ceramice din categoria a II-a (Giuleşti).

4. Mai tîrziu, în etapa Aldeni, decorul excizat, propriu-zis, s-a folosit masiv, asociindu-se încă uneori cu decorul incizat. Şirurile de

triunghiuri se folosesc pe scară largă în jurul marginii vaselor şi uneori în asociere cu decorul în formă de tablă de şah. Acesta din urmă a fost utilizat în ambele etape ale fazei Giuleşti, dar mai ales în cea de-a doua etapă.

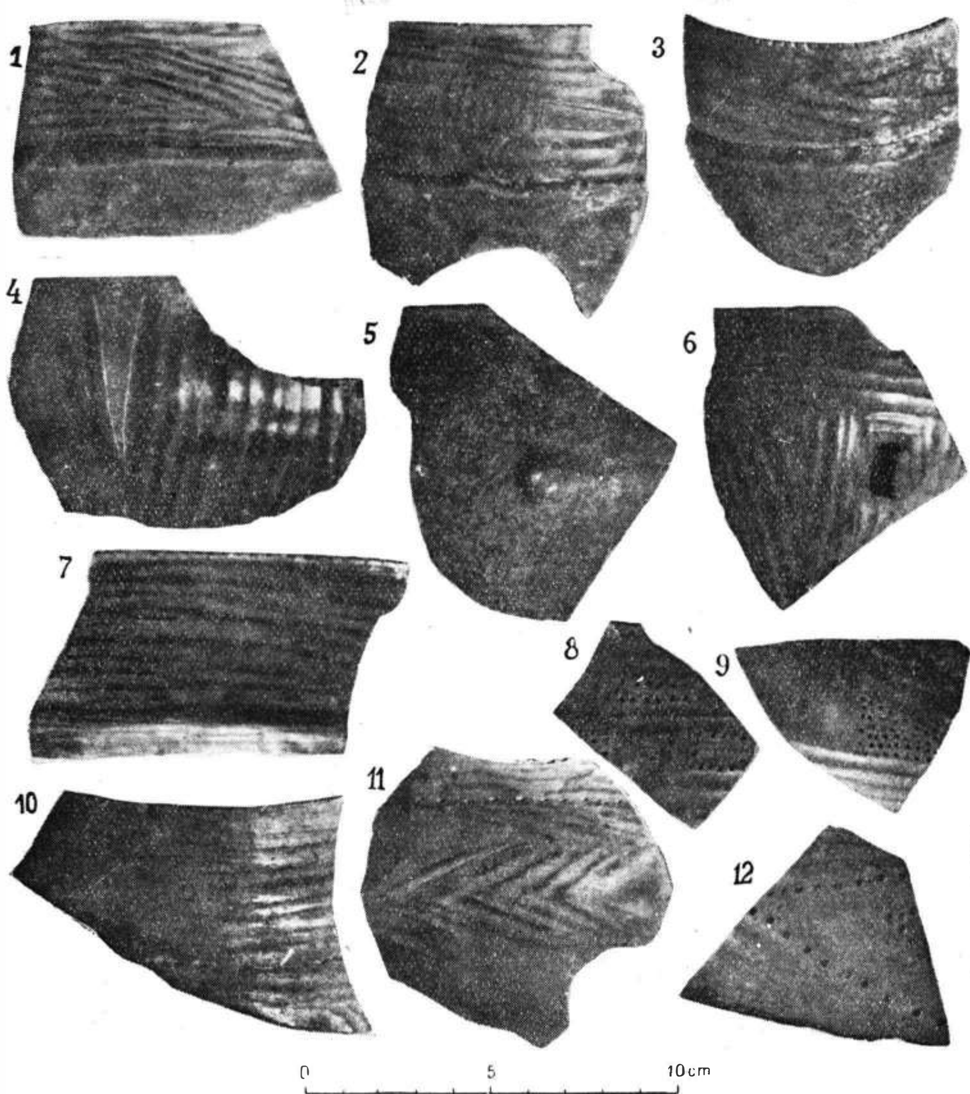

Fig. 4. — Faza Giuleşti, etapa Greaca. Fragmente ceramice din categoria a III-a (Greaca).

De cele mai multe ori marginea vaselor ornamentate prin excizie era vopsită cu culoarea roşie crudă.

Grupa de ceramică din pastă fină. La începutul fazei s-a folosit la prepararea pastei lut fin amestecat cu pleavă în cantităţi variabile, în funcţie de mărimea vasului (cele mici erau din pastă fără pleavă, cele mari din pastă cu multă pleavă).

Categoria a III-a. În etapa Greaca locuitorii întrebuinţau, pentru păstrarea lichidelor şi pentru băut, vase în formă de pahare bitronconice,

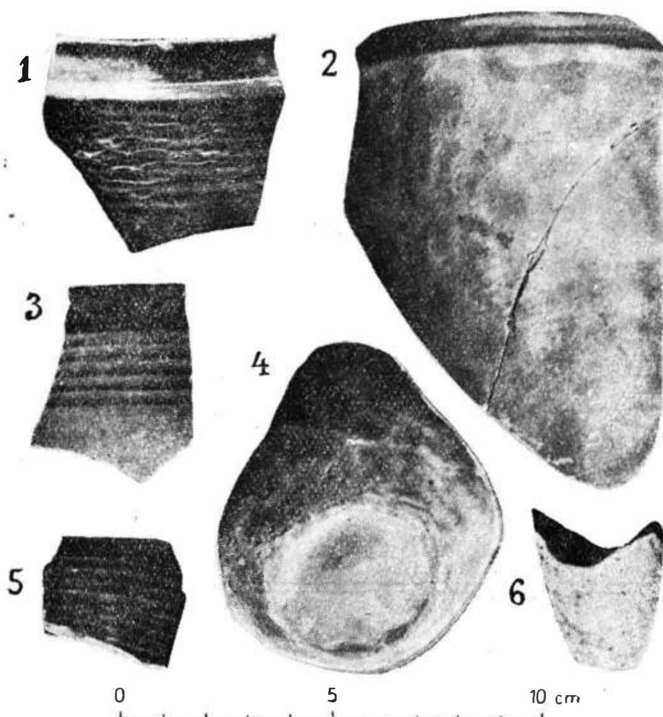

Fig. 5. — Faza Giuleşti, etapa Aldeni. Fragmente ceramice din categoria a III-a (Giuleşti).

vase cu partea inferioară tronconică avînd umerii ascuţiţi (ambele forme păstrate prin tradiţie din faza Bolintineanu), castroane largi, vase cu corpul bombat şi gîtul cilindric; foarte rar apar paharele înalte. Către sfîrşitul fazei, în etapa Aldeni, formele amintite se păstrează, dar apar şi se dezvoltă altele; astfel sînt de menţionat castronaşele, castroanele cu şi fără picior, capacele conice şi mai ales paharele înalte cu o serie de variante.

Forma caracteristică a etapei Aldeni este aceea de pahar înalt tronconic, cu un mic prag în jurul marginii[39]. Trecerea la această formă de la

[39] Comşa, *Boian*, p. 374, fig. 10.3.

una mai veche se poate urmări foarte bine pe seria paharelor descoperite la Aldeni.

Ceramica din pastă fină are drept decor principal canelurile, cu ajutorul lor se formează benzi orizontale, grupuri de benzi oblice „în căpriori", combinații din grupuri de caneluri orizontale cu altele verticale sau oblice. În etapa Aldeni se ajunge și la alcătuirea decorului spiralic din caneluri.

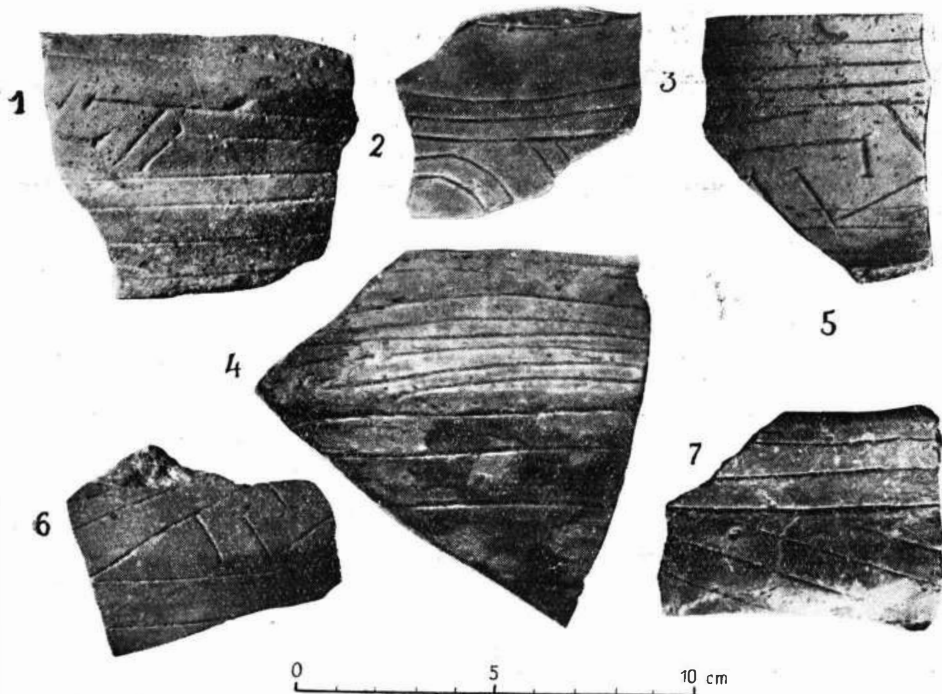

Fig. 6. — Faza Giulești, etapa Aldeni. Fragmente ceramice din categoria a IV-a (Giulești).

Majoritatea vaselor din pasta fină au, de-a lungul buzei, la exterior, cîte un șir de crestături mici, drepte sau triunghiulare.

Ca ornamente rare amintim spiralele compuse din benzi largi umplute cu puncte și dungile alcătuite din două sau trei linii lungi crestate prin linii scurte, formînd un fel de scăriță.

Categoria a IV-a. În cursul etapei Aldeni capătă largă dezvoltare o categorie de ceramică încă nedocumentată în etapa anterioară. Este vorba de vase de diferite mărimi, cu corpul tronconic, cu umerii ascuțiți și de diverse castroane cu porțiunea de maximă rotunjime mult îngroșată. Vasele sînt ornamentate prin linii incizate, formîndu-se unghiuri, capete de spirale sau de meandre, de multe ori cu triunghiul isoscel caracteristic

pe colţ. Această categorie este reprezentată în toate aşezările etapei Giuleşti, de la Bucureşti pînă la Zăneşti [40].

Datorită arderii, probabil la foc deschis şi la o temperatură relativ joasă, vasele din pasta grosolană dobîndeau în spărtură culoare neagră, iar stratele superficiale erau de culoare cenuşie-gălbuie sau roşcată, rareori roşie (datorită mai ales unei arderi secundare). Vasele din pasta fină probabil din cauza arderii reducătoare au, mai adesea, culoare cenuşie (cu pete mai închise) şi mai rar culoare neagră.

Pînă de curînd s-au dus discuţii contradictorii cu privire la existenţa plasticii în cultura Boian [41]. Problema poate fi considerată, în prezent, rezolvată prin descoperirile din ultimii ani. Din faza Bolintineanu datează piciorul de figurină descoperit în 1947, de M. Petrescu-Dîmboviţa, în aşezarea de lîngă satul Căţelu [42]. Plastica fazei Giuleşti este mult mai bine reprezentată. Pînă acum au fost adunate mai multe figurine în patru puncte diferite şi anume : la Bogata [43], la Greaca, [44] la Aldeni [45] şi la Zăneşti[46]. Primele două complexe sînt din etapa timpurie a fazei, iar celelalte două sînt din etapa tîrzie. La Bogata au fost găsite două figurine feminine. Prima este stilizată, are capul redat printr-o proeminenţă tronconică, masivă, braţele prin două mici gurguie laterale, iar corpul masiv, fără picioare, a fost modelat cu o bază netedă. Cea de-a doua figurină a fost lucrată realist. Capul privit din faţă e rotund şi are nasul arcuit, realizat prin ciupirea pastei. Trei crestături mici reprezintă ochii şi gura. Braţele, întinse lateral, sînt redate prin două cioturi. Partea inferioară a figurinei înfăţişează o rochie largă. La Greaca au fost scoase la iveală o figurină şi alte trei piese care redau chipul uman sau părţi din corpul omenesc. Toate aceste exemplare au fost modelate din pastă amestecată cu pleavă. Din etapa tîrzie a fazei Giuleşti s-a găsit o figurină fragmentară la Aldeni, avînd picioarele redate printr-un con.

Fără îndoială, figurinele descoperite la Zăneşti sînt cele mai interesante din complexul cultural pe care-l analizăm. Pînă acum s-au descoperit pe Dealul Viei două tipuri de figurine antropomorfe :unele masive, în poziţie şezîndă, cu puternică steatopigie, adesea cu picioarele despărţite[47] ; la mai multe dintre acestea, gîtul şi capul sînt înfăţişate printr-un cilindru ţuguiat la vîrf. Figurinele aparţinînd celuilalt tip sînt plate şi au forma „en violon" [48]. Gîtul şi capul sînt tratate la un loc, ca un cilindru cu vîrf conic sau ca un cilindru cu măciulie. Braţele întinse în chip de cioturi arcuite, restul corpului fiind plat şi lăţit lateral.

Chiar dacă figurinele feminine de lut au întruchipat o divinitate, totuşi ele reprezintă chipuri omeneşti copiate după realitate. Unele figu-

---

[40] H. Dumitrescu, *Traian*, de exemplu fig. 17/14, 16.
[41] Berciu, *Tangîru*, p. 22.
[42] Comşa, *Bolintineanu*, p. 24, fig. 14 şi p. 37, fig. 22.
[43] N. Anghelescu, *art. cit.*, p. 316 şi fig. 7/1,2.
[44] Comşa, *Greaca*, p. 421, fig. 8.
[45] Ştefan şi Comşa, *Aldeni*, p. 70.
[46] H. Dumitrescu, *Traian*, pl. I/10, 11, 14, 15 şi pl. III/6, 7 şi 9.
[47] *Ibidem*, pl. II/11, 14 şi pl. III/6.
[48] *Ibidem*, pl. III/7.

rine sînt redate cu diferite particularităţi. Ţinînd seama de ele, dobîndim unele indicii cu privire la îmbrăcămintea femeilor din faza Giuleşti. Bazîndu-ne pe forma figurinei de la Bogata, putem afirma că femeile purtau rochii lungi pînă aproape de pămînt şi largi la poale. Zgîrieturile de pe „rochie" reprezintă ornamentele de ţesături [49]. Unele femei purtau părul strîns „în coc" (figurina de la Greaca). Pe mîna de lut găsită la Greaca, prin cîteva linii sînt arătate foarte probabil brăţările purtate de femei. Dintre podoabele de atîrnat cunoaştem una singură de lut ars : are forma literei S, îngroşată mult la mijloc ; spre una din extremităţi este un orificiu prin care se trecea sfoara [50].

Plastica zoomorfă, după o informaţie de la N. Anghelescu, este de asemenea reprezentată la Bogata în etapa timpurie a fazei Giuleşti.

După cum am menţionat, în aşezările Giuleşti materialele se găsesc aproape exclusiv în pămîntul de umplutură al gropilor, pe cînd în intervalele dintre bordeie sînt foarte puţine. Observaţia dovedeşte că în aşezările la care ne referim, locuirea a fost de scurtă durată. Caracteristicile complexelor cercetate şi mijloacele primitive de cultivare a plantelor ne fac să presupunem că purtătorii fazei Giuleşti duceau un mod de viaţă semistabil. Viaţa lor depindea în mare măsură de cultivarea plantelor.

Prin faza Giuleşti înţelegem o perioadă de timp mai îndelungată în cursul căreia, în parte pe acelaşi teritoriu iniţial, în parte pe alte teritorii ocupate în etapa tîrzie, un mare grup de comunităţi mici, înrudite, se dezvolta treptat, în special pe baza fondului cultural local (nord balcanic), întreţinînd relaţii de schimb cu grupurile omeneşti din culturile vecine, influenţîndu-le şi fiind influenţate de ele.

Faptul că într-adevăr este vorba de o perioadă mai îndelungată ni-l dovedesc unele deosebiri în elementele secundare ale materialelor din diferite aşezări şi regiuni locuite de purtătorii fazei Giuleşti.

Descoperirile din cele trei aşezări importante — Aldeni, Tangîru şi Glina — ne-au ajutat la cunoaşterea cronologiei relative a fazei Giuleşti în raport cu celelalte două faze, Bolintineanu şi Vidra, ale culturii Boian propriu-zise. Atît între faza Bolintineanu şi faza Giuleşti, cît şi între faza Vidra a fost cîte o perioadă de tranziţie. În perioada de tranziţie dintre fazele Bolintineanu şi Giuleşti nu se constată nici o modificare mai importantă în privinţa modului de trai. În schimb, în evoluţia neoliticului din partea de sud a ţării noastre, etapa tîrzie şi perioada dintre fazele Giuleşti şi Vidra au o semnificaţie deosebită. Tocmai în această perioadă s-a produs trecerea la viaţa sedentară, foarte probabil ca urmare directă mai ales a intensificării cultivării plantelor şi — în măsură mai mică, — datorită creşterii animalelor domestice. Tot atunci s-a petrecut adaptarea la noile condiţii de trai. Drept locuri pentru aşezări au fost alese boturi de deal uşor de apărat şi s-a început trecerea de la locuinţele de tipul bordeielor la locuinţele de suprafaţă şi la alcătuirea unor aşezări mai vaste.

---

[49] N. Anghelescu, *art. cit.*, p. 319, fig. 7.2.
[50] Comşa, *Greaca*, p. 121, fig. 8/1, 3, 4.

Prin descrierea materialului ceramic, putem dovedi că între primele două faze ale culturii Boian există continuitate şi o strînsă legătură de filiaţie. Se poate spune că pe teritoriul Munteniei din faza Bolintineanu, pe baza evoluţiei locale, treptate, a tuturor elementelor de cultură materială, s-a ajuns la faza Giuleşti. La prima vedere, ceramica din faza Bolintineanu (de exemplu cea de la Căţelu) se deosebeşte total de cea din faza Giuleşti (aşezarea de la Giuleşti). Deosebirea se explică prin faptul că în aceste două aşezări sînt reprezentate două „momente" (relativ depărtate în timp) ale aceluiaşi complex cultural. Urmărind, însă, amănunţit procesul lent de evoluţie, se pot indica diferite descoperiri, care jalonează în timp calea străbătută.

De la aspectul Bolintineanu propriu-zis (documentat în aşezarea de la Căţelu) s-a trecut treptat la etapa de sfîrşit a fazei Bolintineanu, reprezentată prin unele materiale descoperite la Aldeni, a urmat aspectul incipient al fazei documentat la Bogata [51], apoi cel de la Greaca şi s-a ajuns la etapa tîrzie a fazei Giuleşti (descoperirile din cartierul Giuleşti).

Analiza în timp a evoluţiei interne a primelor două faze ale culturii Boian ne-a creat premisele studierii răspîndirii lor în spaţiu. În stadiul actual al cunoştinţelor, purtătorii fazei Bolintineanu au locuit numai o parte din teritoriul Munteniei, în regiunea cuprinsă între Băeşti-Vărăşti (Boian)-Pietrele-Floreasca-Aldeni. Procesul de evoluţie spre faza Giuleşti a avut loc pe tot acest teritoriu, întrucît el este documentat la Aldeni, la Bogata şi la Greaca; în etapa următoare, s-a produs răspîndirea pe un teritoriu vast a comunităţilor din faza Giuleşti. La est ele au ajuns pînă la Siret, la sud pînă la Dunăre, la vest pînă la Olt şi Apa Oraşului, iar la nord, pînă la Mureş, Tîrnava şi Bistriţa.

În funcţie de documentarea actuală urmează să studiem pe de o parte problema raporturilor dintre oamenii din faza Giuleşti cu purtătorii culturilor vecine, contemporane, şi pe de altă parte evoluţia triburilor Giuleşti, care s-au răspîndit, au ocupat şi s-au stabilit în regiunile vecine (cu teritoriul lor de origine, atît cît îl avem delimitat pînă în prezent) din Transilvania şi Moldova. Evoluţia lor o vom urmări pînă în etapele în care elementele de tip sau de tradiţie Giuleşti dispar cu totul sau se transformă şi se utilizează într-o măsură redusă faţă de alte elemente.

Pe malul dobrogean al Dunării, se cunosc pînă acum trei puncte cu descoperiri de tip Boian, şi anume la Capidava[52], Cernavoda[53] şi Hinog[54]. Descoperirile de la Cernavoda sînt mai importante, pentru că acolo, în săpăturile făcute în punctele numite de cercetători Columbia A şi Columbia C, au fost scoase la iveală mai multe fragmente ceramice de tip Giuleşti[55], în cuprinsul resturilor unor aşezări ale purtătorilor culturii Hamangia. Cioburile de tip Giuleşti descoperite acolo sînt din pastă cu pleavă şi sînt

---

[51] Eugen Comşa, *Raportul despre săpăturile de la Bogata*, în „Materiale", V (sub tipar).

[52] Cîteva fragmente ceramice se află în colecţia şcolii de la Cernavoda. Informaţie verbală Ion Barnea.

[53] Eugen Comşa şi Dorin Popescu, *Cercetări arheologice ...*, în SCIV, II, 1, 1951, p. 169.

[54] V. Christescu, *Les stations préhistoriques du lac de Boian*, în „Dacia", II, 1925, p. 250.

[55] Seb. Morintz şi colectivul, *Şantierul arheologic Cernavoda*, în SCIV, VI, 1 – 2, 1955, p. 152 – 154 şi fig. 3/1,4.

ornamentate prin excizie şi motive decorative caracteristice fazei la care ne referim. Cu toate că au fost exprimate unele îndoieli, cercetătorii care au lucrat acolo susțin că fragmentele ceramice de tip Giuleşti au fost găsite în punctele diferite în asociere cu materiale de tip Hamangia și că nu provin dintr-un strat mai vechi, deranjat. Bizuindu-ne pe această precizare, considerăm cele două categorii ceramice ca fiind contemporane. Prezența ciobурilor de tip Giulești pe malul drept al Dunării se poate explica, după părerea noastră, prin relațiile intertribale între purtătorii fazei Giulești din Muntenia şi purtătorii culturii Hamangia din Dobrogea. În cadrul ceramicii din cele două complexe sînt unele elemente de asemănare, de exemplu : forma de pahar înalt, unele forme de vase cu picior, iar dintre ornamente sînt de amintit canelurile. Asemănările se pot explica prin existența unor anumite elemente comune culturilor balcanice și, mai ales, prin schimburi şi interinfluență, iar nu prin filiație, aşa cum s-a afirmat.

Teritoriul de la sud de Carpați, locuit de triburile Giuleşti, se învecinează spre apus cu regiunea triburilor culturii Vădastra, care la rîndul ei are mai multe faze de evoluție. După cum am arătat, o categorie ceramică din faza Vădastra II este strîns legată de perioada de început a fazei Giuleşti. Admițîndu-se că decorul de pe specia amintită din faza Vădastra II este mai evoluat şi mai recent decît acela de pe materialele de la Greaca și Bogata şi ținîndu-se seama de faptul că numai în cîmpia din sudul Munteniei, iar nu şi în Oltenia se constată evoluția decorului excizat, care va duce la formarea ornamentului specific fazei Vădastra II, se poate formula ipoteza că faza Vădastra II urmează în timp etapei documentate la Greaca și constituie o evoluție a fazei Giuleşti, altoită pe un alt fond local, înrudit. Potrivit acestui fel de a interpreta faptele, faza Vădastra II a fost paralelă în timp cu faza Giuleşti, încheindu-și evoluția în perioada corespunzătoare fazei Vidra.

Cu toate că aşezarea de la Vinča se află departe de complexul nostru, totuşi în aşezările fazei Giuleşti există în cadrul ceramicii fine materiale și ornamente asemănătoare cu unele dintre cele descoperite la Vinča. Vasele în formă de pahar înalt, precum şi ornamentul spiralic alcătuit din caneluri fine, se întîlnesc atît în faza Giuleşti, cît şi în aşezarea de la Vinča, pe materialele din categoria Vinča C (după clasificarea lui Vl. Milojčić)[56].

Problemele legate de viețuirea purtătorilor fazei Giuleşti în partea de sud-vest a Transilvaniei sînt încă nerezolvate. Mai multe cioburi de tip Giuleşti au fost descoperite la Turdaş[57], în condiții stratigrafice neclare, încă de la sfîrşitul secolului trecut. Faptul că la Măgura, localitate situată la sud-vest de Turdaş, se află (după cum ne-a afirmat Mircea Rusu) o aşezare de tip Giuleşti, ne face să presupunem că materialele de acest tip descoperite la Turdaş se datoresc, fie trecerii pe acele locuri a purtătorilor fazei în perioada corespunzătoare aşezării de la Măgura, fie unor

---

[56] V. Milojčić, *South-Eastern Elements in the Prehistoric Civilization of Serbia*, în BSA, XLIV, 1949, Londra, 1949, p. 281, fig. 11/13.

[57] M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1911, pl. XCV.

legături de schimb între membrii comunităţilor Giuleşti şi purtătorii culturii Turdaş.

Pe teritoriul cuprins între grupul de descoperiri din preajma cursului mijlociu al Mureşului şi acela din ţara Bîrsei nu au fost găsite pînă acum aşezări şi puncte cu materiale de tip Giuleşti, dar ele trebuie să existe. În regiunea amintită se cunosc numai resturi din timpul culturii Criş şi a culturii cu ceramică pictată vest-romînească. Pornind de la observaţia că la Turdaş fragmentele ceramice de tip Giuleşti s-au găsit în condiţii stratigrafice neclare [58], iar la Tărtăria [59] şi la Petreşti-Alba [60] s-au descoperit cioburi de tip Giuleşti în nivelurile inferioare, este probabil că în acea regiune faza Giuleşti corespunde în parte perioadei de timp dintre cultura Criş şi cultura cu ceramică pictată vest-romînească.

Prin cercetările din ţara Bîrsei sînt documentate în epoca neolitică timpurie şi mijlocie culturile Criş şi faza Giuleşti. Primele indicii cu privire la raportul stratigrafic dintre cele două aspecte ni le-au furnizat descoperirile de la Zălan, unde din solul depus peste un strat de aşezare cu materiale de tip Criş, au fost adunate o serie de cioburi de tip Giuleşti. Pentru stabilirea cronologiei relative dintre complexele amintite, s-au efectuat în 1955 noi sondaje la Leţ. Observaţiile făcute au dovedit că aşezarea purtătorilor culturii Criş este mai veche decît aceea a oamenilor din faza Giuleşti[61]. În funcţie de rezultatele sondajelor de la Leţ, nu se mai poate menţine ipoteza de lucru pe care am formulat-o în această privinţă într-un alt articol mai vechi [62].

Se pune problema cînd au pătruns purtătorii culturii Boian în partea de sud-est a Transilvaniei. Un răspuns categoric nu poate fi dat în prezent ; ştim numai, în funcţie de descoperirile de acolo, că faza Giuleşti se prezintă sub două aspecte : unul corespunzător aşezării de la Aldeni şi altul probabil mai tîrziu avînd în ceramică anumite elemente de caracter Vidra (de exemplu : decorul „scăriţă”). Urmează să se cerceteze în viitor dacă şi purtătorii fazei Bolintineanu au locuit pe acel teritoriu.

În ultimul timp problema pătrunderii şi mai cu seamă a evoluţiei triburilor Giuleşti pe teritoriul Moldovei a fost discutată de cîteva ori. În funcţie de documentarea actuală toţi arheologii noştri sînt de acord că aceste triburi au pătruns în Moldova venind din altă parte. Ţinînd seama de evoluţia de la faza Bolintineanu la faza Giuleşti din Muntenia şi de inventarul aşezării de pe Dealul Viei, de la Zăneşti, sîntem de părere că purtătorii fazei Giuleşti s-au stabilit în Moldova venind dinspre sud, de-a lungul Siretului sau trecînd Carpaţii din Ţara Bîrsei. De curînd Hortensia Dumitrescu, analizînd problemele legate de cultura Precucuteni, a ajuns la concluzia (cu care nu sîntem de acord) că triburile Giuleşti au migrat în Moldova venind dinspre vest, prin Transilvania, de-

---

[58] Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, loc. cit*, p. 55.

[59] Informaţie verbală de la K. Horedt.

[60] D. Berciu şi Ion Berciu, *Cercetări şi săpături arheologice în judeţele Turda şi Alba (1943)*, în „Apulum, Buletinul Muzeului regional din Alba-Iulia”, II, 1943 — 1945, p. 62.

[61] Ion Nestor, *Raport asupra activităţii şantierului Leţ*, în „Materiale”, III. p. 61—64.

[62] Comşa, *Boian*, p. 391.

plasîndu-se de-a lungul Mureşului, pentru a trece apoi Carpaţii, în valea Bistriţei[63].

În epoca neolitică timpurie, în Moldova au locuit, în perioade deosebite sau în acelaşi timp, purtătorii culturii Criş, ai culturii cu ceramică liniară cu capete de note muzicale, ai fazei Giuleşti din cultura Boian şi ai culturii Precucuteni (după părerea noastră ar fi mai corect faza Izvoare a culturii Cucuteni)[64]. Pentru a plasa mai precis în timp descoperirile de tip Giuleşti din Moldova, se cuvine să analizăm pe scurt raporturile dintre complexele amintite. Întrucît la Leţ s-a dovedit că aşezarea purtătorilor culturii Criş este mai veche decît depunerile cu materiale de tip Giuleşti, trebuie să admitem că şi descoperirile de tip Giuleşti din Moldova sînt mai tîrzii decît cultura Criş.

Purtătorii culturii cu ceramică liniară, care, de asemenea, au urmat culturii Criş[65], au vieţuit pe o bună parte din teritoriul Moldovei mai ales între Siret şi Prut, pe cînd materialele din faza Giuleşti sînt documentate numai la apus de Siret, în aşezarea de pe Dealul Viei de la Zăneşti şi la Rugineşti pe cursul inferior al Trotuşului, şi conţin în domeniul olăriei unele elemente moştenite sau împrumutate din cultura ceramicii liniare[66]. Cercetînd harta de răspîndire a descoperirilor, constatăm că în stadiul actual al cunoştinţelor, în regiunea mărginită de Bistriţa şi de Siret, materiale aparţinînd culturii cu ceramica liniară s-au descoperit numai la Traian (Dealul Fîntînelor)[67], deci numai pe linia de margine a ariei de răspîndire a fazei Giuleşti propriu-zise. Cu toate că la răsărit de Siret s-au făcut intense cercetări de suprafaţă nu au fost găsite însă materiale de tip Giuleşti. În acest caz se pune problema cărei culturi aparţineau oamenii care au locuit între Prut şi Siret, în timpul cînd purtătorii fazei Giuleşti trăiau la vest de acest rîu. După părerea noastră, este vorba, probabil, de un aspect al culturii cu ceramică liniară.

Evoluţia triburilor Giuleşti din Moldova a continuat. În urma asocierii cu alte elemente, se ajunge la un aspect cultural mixt. Purtătorii lui, care s-au răspîndit de la Carpaţi pînă dincolo de Prut, sînt documentaţi la : Izvoare (nivelul I_1)[68], la Trudeşti[69], la Larga Jijiei[70], la Vlădeni („La Brădeanu")[71] şi la Floreşti pe Răut (în R.S.S. Moldovenească)[72].

[63] Hortensia Dumitrescu, *Contribuţii la problema originii culturii Precucuteni*, în SCIV, VIII, 1 — 4, 1957, p. 45 şi urm.

[64] T. S. Passek, *Periodizaţiia Tripolskih poselenii (III — II tîsiaceletis do n. e.)*, Moscova-Leningrad, 1949, p. 34.

[65] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în „Materiale", III, p. 65-82.

[66] H. Dumitrescu, *Traian*, p. 60, pl. II/11, 12, 13.

[67] H. Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian*, în SCIV, VI, 3 — 4, 1955, p. 466, fig. 9.

[68] Pe baza materialului publicat de prof. R. Vulpe în *Problemele neoliticului carpato-nistrovian în lumina săpăturilor de la Izvoare*, în SCIV, VII, 1—2, 1956, p. 59, fig. 3 şi p. 60, fig. 4, rezultă că în nivelul I_1 de la Izvoare este documentată faza Larga Jijia, iar nu faza Giuleşti-Zăneşti.

[69] C. Matasă, *Deux stations à céramique peinte de Moldavie*, în „Dacia", VII — VIII, 1937 — 1940, p. 69 — 73.

[70] Al. Alexandrescu, *Sondagiile de la Larga Jijia, Movileni, raionul Iaşi, regiunea Iaşi*, în SCIV, III, 1952, p. 47 — 51.

[71] *Şantierul Valea Jijiei*, în SCIV, III, 1952, p. 41—42 şi fig. 8/6—13.

[72] Informaţie verbală de la Tatiana S. Passek.

Limita nordică a complexului este jalonată, în Moldova, prin descoperirile de la Izvoare și de la Vlădeni. Materialele cele mai caracteristice au fost descoperite la Larga Jijiei. Datorită faptului că acolo avem de-a face cu un complex închis, bine definit, propunem ca această fază să fie numită *faza Larga Jijia*[73].

Din faza Larga Jijia se dezvoltă *faza Izvoare* (documentată la Izvoare, nivelul I_2)[74] Traian[75], care păstrează în ornamentare o serie de elemente ale fazei Giulești[76].

OLTENIA (VEST – EST)	MUNTENIA (VEST – EST)	MOLDOVA (VEST – EST)	DOBROGEA
CULTURA SĂLCUȚA	CULTURA GUMELNIȚA	CULTURA CUCUTENI: FAZA ARIUȘD	CULTURA GUMELNIȚA
	FAZA PETRU RAREȘ	FAZA IZVOARE	
	FAZA VIDRA	FAZA LARGA JIJIA	
CULTURA VĂDASTRA II	CULTURA BOIAN: FAZA GIULEȘTI	FAZA GIULEȘTI	CULTURA HAMANGIA (Columbia C)
CULTURA VĂDASTRA I	FAZA BOLINTINEANU	? / CULTURA CU CERAMICĂ LINIARĂ	
VERBICIOARA I	CULTURA DUDEȘTI	?	
CULTURA FIERA			
CULTURA CRIȘ / ?	? / CULTURA CRIȘ	CULTURA CRIȘ	?

Tabel cronologic

După părerea noastră, pe baza analogiilor, descoperirile de la Zănești corespund în timp perioadei de sfîrșit a fazei Giulești din Muntenia. Cele din faza Larga Jijia datează dintr-o perioadă corespunzătoare unei etape

[73] Încă din anul 1954 prof. Ion Nestor și Al. Alexandrescu au deosebit materialele de tip Larga Jijia de cele de tip „Precucuteni", arătînd că acestea din urmă sînt mai noi. În schimb Hortensia Dumitrescu și prof. Radu Vulpe sînt de altă părere, considerînd descoperirile de tip Zănești și Larga Jijia ca fiind contemporane.

[74] Radu Vulpe, *Problemele neoliticului carpato-niprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare*, în SCIV, 1—2, 1956, p. 53—86 și fig. 5.

[75] Vl. Dumitrescu, *La station prehistorique de Traian*, în „Dacia", IX — X, 1941—1944, p. 26 — 34; H. Dumitrescu, *Șantierul Traian*, în SCIV, III, 1952, p. 121—138; idem, *Șantierul Traian*, în SCIV, IV, 1 — 2, 1953, p. 45 — 66; H. Dumitrescu, *Traian*, p. 55—63; idem, *Șantierul arheologic Traian* în SCIV, VI, 3 — 4, 1955, p. 460 — 478.

[76] Cu privire la raporturile dintre faza Giulești și Tripolie A, a se vedea R. Vulpe, *op. cit.*, p. 57 și urm.

de tranziţie de la faza Giuleşti la faza Vidra din Muntenia, iar faza Izvoare corespunde etapei mijlocii a fazei Vidra.

Discuţiile în legătură cu problema cronologiei absolute a complexului Giuleşti sînt încă premature, căci ne lipsesc verigile de legătură cu sudul mediteranean.

EUGEN COMŞA

СТАДИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ФАЗЫ ДЖУЛЕШТИ КУЛЬТУРЫ БОЯН

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

За последние годы благодаря исследованию поверхности и археологическим раскопкам накопились наблюдения и материалы, дающие возможность подробно изложить некоторые вопросы в связи с фазой Джулешти культуры Боян

После краткого исторического обзора находок типа Боян автор уточняет ареал распространения фазы Джулешти. Территория, заселенная ее носителями на различных этапах, простиралась от Апа Орашулуй близ Орэштие (Трансильвания) и Олта до Серета и от Дуная до рек Тырнавы и Молдовской Бистрицы.

Благодаря раскопкам в Алдени, Тангыру и Глине удалось выяснить стратиграфическое соотношение фазы Джулешти с другими фазами культуры Боян. В Гургуюл Балаурулуй (Алдени) слой с археологическими остатками фазы Джулешти покрывает культурный слой фазы Болинтиняну, а в Тангыру и Глине слой с жилищными ямами фазы Джулешти перекрывается напластованием фазы Видра. Следовательно, на территории Мунтении первыми тремя фазами культуры Боян в хронологическом порядке были: Болинтиняну—Джулешти—Видра

В связи с характеристикой различных находок типа Джулешти в Мунтении было установлено два этапа этой фазы: ранний (в Гряке и Богате) и поздний (в Алдени и Глине). С поздним этапом связаны также открытия в Леце (Трансильвания) и Зэнешти (Молдова). Предполагается существование третьего переходного этапа от фазы Джулешти к фазе Видра.

Далее автор описывает по этапам содержание материальной культуры: типы поселений (на террасах, на холмах), типы жилищ (землянки и наземные жилища), орудия, род занятия (примитивное выращивание растений, животноводство, охота, гончарное ремесло), антропоморфную скульптуру. Учитывая характер быта, можно предположить, что носители фазы Джулешти вели полуоседлый образ жизни, сравнительно часто переходя с места на место, особенно в начальный период фазы.

Далее автор разбирает вопрос об эволюции племен в период от конца фазы Болинтиняну до начала фазы Видра. Он указывает, что они постепенно развивались на древней автохтонной основе и затем распространялись с юга к северо-востоку, северу и северо-западу.

На территории, заселенной носителями фазы Джулешти, отмечается неодинаковое развитие племен Мунтении, с одной стороны, и Трансильвании и Молдовы, с другой. Фаза Джулешти современна фазе *B* добруджской культуры Хаманджия.

Раскопки в Гряке пролили свет на соотношение фазы Джулешти и фазы Вэдастра II. Категория керамики (Вэдастра II), состоящая из сосудов, украшенных высеченными зигзагообразными лентами, представляет декоровку, развившуюся из орнамента раннего этапа фазы Джулешти, и в этом случае фаза Вэдастра II современна фазе Джулешти и частично фазе Видра.

Открытия в юго-восточной Трансильвании почти тождественны находкам в северной Валахии, хотя в некоторых местах встречается категория керамики, орнаментальные элементы которой характерны для фазы Видра.

Племена Джулешти проникли в Молдову с юга и юго-запада. До сих пор было установлено, что они существовали в Руджинешти и Зэнешти. Комплекс Зэнешти в основном состоит из элементов типа Джулешти, но содержит и некоторые элементы линейного характера. Не исключено, что на указанном первом этапе, когда к западу от Серета обитали носители фазы Джулешти, область к востоку от этой реки населяли носители культуры, характеризующейся керамикой линейного типа. Во второй фазе, хронологически следующей за комплексом Зэнешти и более очевидно выявленной в Ларга Жижия, отмечается перемена. Хотя здесь и встречается большая часть декоративных элементов типа Джулешти, все же наблюдается ряд других элементов типа Триполье, заставляющих автора рассматривать комплекс поселений, содержащих материалы типа Ларга Жижия, как переходную фазу от фазы Джулешти к фазе Извоары (докукутеньской культуры). В отличие от первой, фаза Ларга Жижия выявлена и по ту сторону Прута. Элементы традиции Джулешти обнаруживаются в фазе Извоары, когда начинают преобладать трипольские элементы.

Современная документация дает возможность проводить хронологические и типологические параллели. Фаза Джулешти частично соответствует во времени культуре Вэдастра II, фазе B культуры Хаманджия и одной фазе культуры Тисса, но предшествует фазе Извоары культуры кукутени. С типологической точки зрения складчатая керамика фазы Джулешти соответствует той же категории фазы Винча *C* (В. Милойчич).

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Фаза Джулешти. Фрагменты керамики категории I (Джулешти).

Рис. 2. — Фаза Джулешти, этап Гряка. Фрагменты керамики категории II (Гряка).

Рис. 3. — Фаза Джулешти, этап Алдени. Фрагменты керамики категории II (Джулешти).

Рис. 4. — Фаза Джулешти, этап Гряка. Фрагменты керамики категории III (Гряка).

Рис. 5. — Фаза Джулешти, этап Алдени. Фрагменты керамики категории III (Джулешти).

Рис. 6. — Фаза Джулешти, этап Алдени. Фрагменты керамики категории IV (Джулешти).

Таблица 1. Карта площади распространения находок типа Джулешти.

L'ÉTAT DES RECHERCHES RELATIVES À LA PHASE GIULEŞTI DE LA CIVILISATION DE BOIAN

(RÉSUMÉ)

Au cours des dernières années, les recherches en surface et les fouilles archéologiques ont permis d'accumuler des observations et des matériaux permettant une exposition détaillée de quelques problèmes de la phase Giuleşti, de la civilisation de Boian.

Après un bref historique des découvertes du type Boian, l'auteur précise l'étendue de l'aire de la phase Giuleşti. Le territoire, peuplé en plusieurs étapes par les représentants de cette phase, allait de Apa Oraşului, près d'Orăştie en Transylvanie, et depuis la région de l'Olt, jusqu'au Sereth, et du Danube jusqu'aux Tîrnave et à la Bistriţa moldave.

Les rapports stratigraphiques entre la phase Giuleşti et les autres phases de la civilisation de Boian ont été mis en lumière par les fouilles effectuées à Aldeni, à Tangîru et à Glina. Sur l'éminence dite Gurguiul Balaurului, à Aldeni, la couche contenant des restes archéologiques de la phase Giuleşti est superposée à la couche de civilisation appartenant à la phase Bolintineanu, tandis qu'à Tangîru et à Glina la couche contenant des excavations de huttes mi-souterraines de la phase Giuleşti se trouve sous la couche de la phase Vidra. Les trois premières phases de la civilisation de Boian — sur le territoire de la Valachie — sont donc, dans l'ordre chronologique, Bolintineanu — Giuleşti — Vidra.

En tenant compte des caractéristiques des différentes découvertes de type Giuleşti, l'auteur détermine la présence, en Valachie, de deux étapes de cette phase : l'une, ancienne (à Greaca et à Bogata), l'autre tardive (à Aldeni et à Glina). A l'étape tardive se rattachent également

les découvertes de Leţ (Transylvanie) et de Zăneşti (Moldavie). L'auteur suppose l'existence d'une troisième étape de transition de la phase de Giuleşti à celle de Vidra.

Il présente ensuite pour chaque étape, le contenu matériel de cette civilisation : types d'établissements (en terrasses), types d'habitations (huttes mi-souterraines et de surface), outils, occupations (culture primitive des plantes, élevage, chasse, poterie), plastique anthropomorphe. Les particularités du genre de vie font supposer que les hommes de la phase Giuleşti menaient une vie à demi-stable, changeant assez souvent de place, surtout au début de la phase considérée.

L'auteur traite ensuite du problème de l'évolution des tribus de la fin de la phase Bolintineanu au début de la phase de Vidra, et indique leur développement graduel sur un fonds local ancien, ainsi que leur dispersion du Sud vers le Nord-Est, le Nord et le Nord-Ouest.

Sur le territoire habité par les hommes de la phase Giuleşti, on constate une évolution inégale entre les tribus de Valachie et celles de Transylvanie et de Moldavie. La phase Giuleşti est parallèle, chronologiquement, à la phase *B* de la civilisation de Hamangia en Dobrogea.

Les rapports entre la phase Giuleşti et la civilisation Vădastra II s'avèrent plus clairs après les fouilles de Greaca. La catégorie céramique Vădastra II, formée de vases ornés par excision et décorés de bandes en zig-zag, porte une décoration dérivant d'une évolution de l'ornementation de la haute époque de la phase Giuleşti, ce qui tendrait à prouver le parallélisme chronologique de Vădastra II et de la phase Giuleşti ainsi que, partiellement, de la phase Vidra.

Les découvertes du Sud-Est de la Transylvanie sont presque identiques à celles du Nord de la Valachie, bien qu'on y trouve par endroits une catégorie céramique, aux éléments décoratifs particuliers à la phase de Vidra.

Les tribus de Giuleşti ont pénétré en Moldavie venant du Sud et du Sud-Ouest. Elles sont attestées jusqu'à présent à Rugineşti et à Zăneşti. L'ensemble de la station archéologique de Zăneşti représente surtout des éléments de type Giuleşti, mais il contient également des éléments à caractère linéaire. Il est possible qu'au cours de cette première étape l'homme de la phase de Giuleşti ait vécu à l'Ouest du Sereth, cependant qu'a l'Est de cette rivière prospéraient les représentants de la civilisation à céramique linéaire. Dans une seconde phase, succédant chronologiquement à l'aspect Zăneşti et attestée plus clairement à Larga Jijia, un changement se fait jour. Bien qu'on y rencontre une grande partie des éléments décoratifs du type Giuleşti, on observe cependant une série d'autres éléments ayant le caractère de ceux de Tripolje, ce qui incite à considérer l'ensemble des établissements à céramique du type Larga Jijia comme une phase de transition de la phase Giuleşti à la phase Izvoare (= civilisation précucuténienne). A la différence de la première, la phase Larga Jijia est attestée jusqu'au delà du Pruth. Des éléments dans la tradition de Giuleşti sont discernables dans la phase Izvoare, où les éléments de Tripolje commencent à prédominer.

La documentation actuelle permet d,établir un parallèle entre les éléments chronologiques et typologiques. La phase Giuleşti correspond partiellement, dans le temps, à la civilisation de Vădastra II, à la phase *B* de la civilisation de Hamangia et à une phase de la civilisation Précucuteni. Au point de vue typologique, la céramique plissée de la phase Giuleşti correspond à la catégorie équivalente de la phase Vinča C (Vl. Milojčić).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — *Phase Giuleşti.* Tessons de poterie de la 1ère catégorie (Giuleşti).

Fig. 2. — *Phase Giuleşti, étape de Greaca.* Tessons céramiques de la IIe catégorie (Greaca).

Fig. 3. — *Phase Giuleşti, étape d'Aldeni.* Tessons céramiques de la IIe catégorie (Giuleşti).

Fig. 4. — *Phase Giuleşti, étape de Greaca.* Tessons céramiques de la IIIe catégorie (Greaca).

Fig. 5. — *Phase Giuleşti. étape d'Aldeni.* Tessons céramiques de la IIIe catégorie (Giuleşti).

Fig. 6. — *Phase Giuleşti, étape d'Aldeni.* Tessons céramiques de la IVe catégorie (Giuleşti).

Pl. 1. — Carte de dispersion des découvertes du type Giuleşti.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

CONTRIBUŢII LA PROBLEMA ORIGINII CULTURII PRECUCUTENI

Cultura Precucuteni, aşa cum o arată însăşi denumirea dată, este cultura premergătoare aceleia a ceramicii pictate, Cucuteni-Tripolie.

Legăturile genetice dintre două culturi străvechi sînt întotdeauna anevoie de explicat. Existenţa în aria culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie a unei culturi care trebuia s-o preceadă în timp, fusese demult postulată de cercetătorii culturii ceramicii pictate, preocupaţi în special de problema originii acestei culturi, ca şi de dezvoltarea ei autohtonă.

Încă din anul 1926, prin observaţiile sugerate de faciesul cîtorva aşezări aparţinînd culturii ceramicii pictate, ca de pildă Bonţeşti şi Ruginoasa, existenţa unei culturi cu ceramică fără decor pictat, dar înrudită tipologic şi stilistic cu aceea a ceramicii pictate se desemna tot mai clar ca posibilă. Nu este mai puţin adevărat că o ceramică monocromă de tipul ceramicilor negre cu ornamente de caracter spiralic, adînc incizate, era totuşi cunoscută cu mult timp înainte, în aşezările tripoliene din R.S.S. Ucraineană.

Discuţiile purtate în trecut asupra raportului cronologic dintre cele două specii ceramice, adică asupra chestiunii contemporaneităţii sau a anteriorităţii şi chiar a posteriorităţii categoriei ceramice tripoliene incizate faţă de aceea pictată, nu puteau duce decît la formulări ipotetice. Relaţiile stratigrafice care trebuiau să sprijine diferitele puncte de vedere lipseau la acea dată. Pentru prima oară, în anul 1936, unele dintre aceste postulări, ipoteze şi sugestii capătă o bază reală prin descoperirea făcută de profesorul R. Vulpe în săpăturile sale de la Izvoare (r. Piatra Neamţ).

Numele acestei noi culturi, care ulterior a fost identificată şi în alte aşezări ale culturii ceramicii pictate, a fost dat de descoperitor pe baza acestei consideraţii şi în primul rînd pe baza condiţiilor ei de aflare. În aşezarea de la Izvoare raportul stratigrafic dintre cele două culturi apare clar şi tranşant. Cultura cu faciesul incizat corespundea primului strat, Izvoare I, iar deasupra s-au găsit straturile Protocucuteni şi Cucuteni A (Izvoare II). R. Vulpe a făcut imediat cunoscută descoperirea sa într-un cerc ştiinţific mai larg, la Congresul Internaţional de studii proto-şi

preistorice ținut la Oslo în anul 1936. Aceste prime rezultate au fost apoi publicate în revista „Eurasia Septentrionalis Antiqua" [1].

Rostul articolului nostru este de a contribui la lărgirea orizontului acestei culturi prin datele specifice obținute în urma săpăturilor din cele două așezări din satul Traian, com. Zănești, r. Buhuși și anume în punctul „Dealul Fîntînilor" și în punctul „Dealul Viei".

După cum se știe, și la Traian, în așezarea din punctul „Dealul Fîntînilor", stratul cel mai vechi aparține culturii precucuteniene, iar cel suprapus aparține fazei A-B a culturii Cucuteni.

În această expunere vom folosi cu precădere și vom căuta să punem în valoare mai ales faciesul arheologic dat de materialele interesante descoperite la Traian în cel de-al doilea punct, anume la Dealul Viei, facies care, spre a putea fi deosebit de faza de la Dealul Fîntînilor, a fost numit dintru început cultura Zănești [2]. Distanța între aceste două puncte, situate ambele pe teritoriul satului Traian, este numai de 3 km. De altfel chiar așezarea de la Izvoare nu se găsește decît la circa 20 km față de cele două așezări de la Traian. În această parte a Moldovei se cunoaște o serie întreagă de localități situate între ultimele trepte ale Carpaților și Prut, în care au apărut urmele culturii Precucuteni.

După unele indicii, răspîndirea culturii Precucuteni ar ajunge înspre sud pînă în regiunea Panciu și Mărășești. Există de asemenea, după cum se știe, în așezarea de la Vidra (reg. București), în stratul Gumelnița A_1, un picior de vas fragmentar cu decor precucutenian, a cărui proveniență aici s-ar explica, deocamdată, prin schimburile intertribale. Între cele mai cunoscute așezări din Moldova, amintim : Văleni, Podoleni, Trudești, Calu, Costișea, Tg. Negrești, Ruginești, Larga-Jijiei și Vlădeni. Toate aceste puncte alcătuiesc în centrul și nordul Moldovei o zonă bine definită, care se prelungește masiv și dincolo de Prut, atît în bazinul de Nord al Nistrului, cît și pînă în bazinul mijlociu al Bugului răsăritean din R.S.S. Ucraineană. Așezările cele mai des amintite sînt aici : Luka-Vrublevețkaia, Dărăbani, Popov-Gorod, Savran, Borisovka, Grenovka, Sabatinovka etc. Materialele cunoscute în Moldova nu sînt prea bogate. Ele provin din descoperiri întîmplătoare sau din sondaje de caracter restrîns și în genere sînt nepublicate sau, în cel mai bun caz, sînt publicate în funcție de așezarea cucuteniană din stratul superior, care interesa atunci în primul rînd [3]. Menționăm totuși că materialul ceramic descoperit la Tg. Negrești, situat pe cursul superior al Bîrladului, a fost publicat în ultima vreme [4]. De asemenea rapoartele de săpături conțin ultimele informații în legătură cu așezările de acest fel.

Pentru R.S.S. Ucraineană, T. Passek, pe baza datelor stratigrafice ale descoperirilor din Moldova și în primul rînd din așezarea de la Izvoare,

---

[1] ESA, XI, Helsinki, 1937, p. 134 — 146.

[2] *Șantierul Traian*, SCIV, V, 1 — 2, 1954, p. 51.

[3] Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian*, „Dacia", IX—X, 1941, 1945 ; Hortensia Dumitrescu, *Cercetări arheologice la Văleni (r. Piatra Neamț)*, SCIV, II, 1950, p. 5—51 : idem, SCIV, III, 1952, p. 131.

[4] A. Nițu, *Așezarea cu ceramică de factură precucuteniană de la Tg. Negrești*, SCȘ Iași, VI, 1955, nr. 1 — 2.

a stabilit periodizarea diferitelor așezări corespunzătoare, denumind această fază culturală : etapa Tripolie A. În regiunea Bugului mijlociu cercetările începute încă din 1932 au durat pînă în 1939, culminînd cu expediția arheologică din anii 1947—1948 și cu săpăturile de la Grenovka și Sabatinovka [5]. Săpături mai întinse s-au efectuat apoi în așezarea de la Luka-Vrublevețkaia pe Nistru, pe care autorul S. Bibikov[6] o consideră drept tripoliană timpurie, adică pretripoliană. Rezultatele obținute ne permit să privim această întinsă regiune ucraineană ca o bogată provincie culturală, cu același facies caracteristic al culturii precucuteniene mai noi din Moldova, dar care dovedește aici posibilități de durată și de dezvoltare locală mai îndelungată. Spațiul larg teritorial de care dispuneau triburile purtătoare ale acestei culturi pretripoliene, ca și situația așezărilor lor mai puțin apropiate de centrele din sud, de unde iradiau mereu noi influențe culturale, pot contribui la explicarea specificului acestei stări locale de fapt. Chiar dacă deocamdată nu putem vorbi în acest cadru vast și unitar de existența unor faze cronologice, totuși varietatea materialelor ne indică posibilitatea de a întrevedea conturarea unor grupe mai mari în legătură cu răspîndirea lor teritorială, adică în funcție de ariile geografice respective.

Interesant este totuși faptul că, înlăuntrul culturii precucuteniene din Moldova, descoperirea de la Traian (Dealul Viei) ne-a pus în situația de a putea stabili, pe baze tipologico-stilistice, existența unei faze mai vechi, confirmată și din punct de vedere al succesiunii stratigrafice.

Studiind materialul arheologic avut la dispoziție din cele două așezări de la Traian, problema pe care ne-am pus-o a fost aceea a legăturilor dintre aceste două faze culturale. R. Vulpe consideră raportul dintre aceste două aspecte culturale drept acela dintre două culturi deosebite, care, venind din direcții opuse, se întîlnesc pe teritoriul Moldovei, presupunînd între ele un simplu fenomen de „imbricare"[7].

Pornind în cercetarea noastră de la faza Traian-Dealul Fîntînilor (recunoscută contemporană cu aceea de la Izvoare I), spre faza descoperită mai recent la Dealul Viei, am studiat seriile de obiecte ale culturii precucuteniene, referindu-ne îndeosebi la materialul ceramic și la plastica de lut. Prin stabilirea de analogii și prin comparații cu privire la tehnica pastei, a formelor și a decorului, asupra cărora nu putem stărui aici, am ajuns la concluzia că între cele două faze există o legătură de filiație în sensul anteriorității fazei de la dealul Viei. Descoperirea la Traian-Dealul Viei a unui facies care se poate segrega de ansamblu, a contribuit la punerea în valoare a materialelor de acest fel, descoperite în cantitate mai redusă și în așezarea de la Izvoare. Continuitatea între aceste două faze este întărită și prin suprapunerea lor nemijlocită, anunțată ulterior și în această așezare, faze denumite apoi Izvoare I_1 și Izvoare I_2.

În scopul fixării poziției culturii Precucuteni în cadrul celorlalte culturi neolitice existente, am încercat să analizăm eventualele legături

[5] „Arheologicini Pam'iatky U.R.S.R.", Kiev, IV, 1952, p. 78 — 88 — 95.
[6] S. Bibikov, *Rannetripolskoe poselenie Luka-Vrublevețkaia na Dniestre*, Moscova. 1953.
[7] R. Vulpe, Comunicare orală a tezelor Monografiei „Izvoare" (sub tipar).

și să obținem totodată și elementele concordante necesare unui început de cronologie relativă. Determinarea miezului străvechi al acestei culturi, pe care s-au altoit influențele, se dovedește a fi o problemă destul de migăloasă, care cere date noi și un timp îndelungat de cercetare. Această încercare de degajare a fondului inițial, prin separarea influențelor primite, ne-a permis totuși să pătrundem ceva mai adînc în timp, căutînd formulări tot mai precise în legătură cu problema esențială, care face și obiectul expunerii de față, aceea a originii acestei culturi, ca și a drumului parcurs eventual de ea.

În cazul culturii precucuteniene determinarea rădăcinilor sale este cu atît mai importantă cu cît de aceasta depinde, în bună parte, și lămurirea originii culturii Cucuteni-Tripolie. Soluționarea acestei probleme preocupă în chip firesc pe cercetătorii romîni ca și pe cei sovietici, și orice revenire asupra ei nu poate fi considerată ca fiind de prisos. Apariția în ultimii ani în Moldova a ceramicii în bandă liniară, de tipul cu note muzicale, pare că proiectează noi lumini asupra acestei probleme, rezolvată pînă atunci în chip provizoriu și mai mult pe cale conjecturală. După descoperirea acestei culturi în săpăturile de la Glăvăneștii-Vechi (reg. Iași), prof. I. Nestor postulează (încă din 1950), și am putea spune cu tărie, antecedența ceramicii liniare pe teritoriul Moldovei [8], preconizînd astfel prezența culturii ceramicii în bandă liniară ca un factor component esențial în procesul de formare a complexului precucutenian.

Pe de altă parte și în ceea ce privește cultura tripoliană de pe teritoriul R.S.S. Ucrainene problema originii se află în același stadiu. Cercetătoarea sovietică T. Passek, în lucrarea sa de sinteză, ajunge mai mult pe cale inductivă la următoarea formulare: „Presupunerea că cea mai însemnată parte din cultura Tripolie nu este altceva decît rezultatul dezvoltării ulterioare a triburilor neolitice cu ceramica în bandă liniară, se prezintă în momentul de față ca cea mai probabilă”[9]. Mai recent, I.A. Svešnikov, într-un articol din „Sovetskaia Archeologia”,[10] împărtășește aceeași teză, postulînd de asemenea existența unui fond bandceramic liniar cu ornamente pur spiralice, care s-ar fi aflat pe acest teritoriu încă din a doua jumătate a mileniului al IV-lea î.e.n. (3500—3000) și care ar fi dat apoi naștere culturii tripoliene.

Revenind la teritoriul Moldovei, situația ceramicii liniare cu note muzicale a început să fie mai precisă din punct de vedere stratigrafic în urma săpăturilor din anii 1952—1955 în așezarea de la Traian (Dealul Fîntînilor). Așa după cum am relatat prin rapoartele de săpături din acești ani, în așezarea de la Traian ceramica în bandă liniară, de tipul cu note muzicale, a apărut consecvent în stratul care conține resturile de cultură precucuteniană, și anume în partea superioară a acestui strat. Ceramica bandliniară are un aparent caracter intrusiv în acest strat ca și o situație de element juxtapus celei precucuteniene. Totuși, prin specia ceramicii de uz comun în compoziția căreia intră pleava, care însoțește ceramica

[8] I. Nestor, *Ceramica liniară în Moldova*, SCIV, II, 1951, p. 22.

[9] *Periodizația tripolskih poselenii*, MIA, nr. 10, Moscova, 1949.

[10] I. K. Svešnikov, *Kultura Lineino lentocinoi keramiki na teritorii verhnego podnestrovia i zapadnoi Volini*, SA, XX, 1954, p. 101—130.

liniară cu note muzicale de aici, ca şi prin unealta sa caracteristică, toporul-calapod, se constată că ceramica liniară de tipul cu note muzicale prezintă un caracter arhaizant şi nu se poate integra ca parte organică în complexul precucutenian; pe de altă parte cultura precucuteniană dovedeşte printr-o serie de elemente, între care şi apariția aramei, că a depăşit acest stadiu mai vechi al epocii neolitice.

Întrucît, pînă în momentul de față aceasta este singura împrejurare, cunoscută în țara noastră, în care ceramica liniară cu note muzicale apare într-un strat de cultură precucutenian, acest fapt ne obligă să considerăm cu multă atenție raportul cronologic dintre cele două culturi.

Pe baza tuturor descoperirilor de pînă acum este clar că ceramica liniară cu note muzicale a fost aici o apariție de scurtă durată.

Aşa cum am mai spus şi cu alt prilej[11], unele triburi purtătoare ale acestei specii mai noi a culturii liniare aflate într-o mişcare de expansiune şi de infiltrare lentă şi oarecum paşnică de cultivatori primitivi în căutarea loesului, ajung şi în regiunile răsăritene. În acest fel fenomenul unei coexistențe paralele a celor două culturi (liniară şi precucuteniană) ar fi explicabil pînă la un punct şi în anume condiții date.

Este interesant faptul că I. K. Sveşnikov, în articolul citat, admite posibilitatea unei dăinuiri mai îndelungate a ceramicii liniare, şi, fără să cunoască toate descoperirile din Moldova, constată în anul 1954 şi pentru teritoriul ucrainean aceeaşi situație în care s-a găsit ceramica liniară cu note muzicale față de aceea precucuteniană în aşezarea de la Traian-Dealul Fîntînilor. Pe baza datelor cunoscute prin descoperirea ceramicii liniare în ținutul Nistrului de Nord şi în Volhinia de Vest, I. K. Sveşnikov încearcă să stabilească chiar o schiță sincronică între etapele culturii tripoliene şi cele ale culturii liniare[12].

Desigur, autorul interpretează aceste sincronisme pe linia tezei sale deja menționate — probabilitatea existenței aici a unui fond bandliniar vechi — şi explică posibilitatea coexistenței a două culturi diferite pe baza supraviețuirii acelor formații tribale care, după cît se pare, prin situația lor periferică, au rămas de o parte, nefiind cuprinse în aria de formare a culturii tripoliene.

Întrucît priveşte aşezarea de la Traian (Dealul Fîntînilor), s-ar putea ca explicația acestei situații, de aparentă contemporaneitate între cele două culturi, să fie dată de faptul că depunerile liniare fiind aşa de slabe şi sporadic răspîndite, a fost posibilă răvăşirea şi chiar amalgamarea lor prin depunerile mai tîrzii precucuteniene; față de primele depuneri, acestea reprezintă aici o fază de locuire mai intensă.

Deşi între aceste două culturi (liniară şi precucuteniană) s-au dovedit, aşa cum s-a observat şi mai înainte, unele afinități, totuşi în aşezarea de la Dealul Fîntînilor nu găsim o succesiune organică de strate, din care printr-o trecere gradată să reiasă clar geneza fazei a doua a culturii precucuteniene.

---

[11] SCIV, IV, 1 — 2, 1953, p. 50 şi 68; *ibidem*, V, 1954, 1—2, p. 36 şi p. 40; *ibidem*, VI, 3 — 4, 1955, p. 468.

[12] I. K. Sveşnikov, *op. cit.*, p. 108.

Descoperirile din ultimii ani din aşezarea de la Traian-Dealul Viei a unei culturi sigur precucuteniene, numită ulterior şi cultura Zăneşti, ar părea că ne apropie în mod simplu şi pozitiv de soluţionarea problemei originii culturii precucuteniene. Într-adevăr, prin faciesul său caracterizat prin împletirea culturii Boian cu elemente aparţinînd unui fond mai vechi de cultură liniară, cultura Zăneşti părea că pledează, în chip neaşteptat, în sensul celor expuse pînă acum.

Înainte însă de a trece la analiza celor două componente ale acestei faze precucuteniene mai vechi, se impune să amintim şi părerea altor cercetători care au formulat unele teorii şi puncte de vedere în legătură cu originea culturii precucuteniene. Vladimir Milojčić, care s-a ocupat de culturile străvechi din vestul Peninsulei Balcanice şi din centrul Europei, este de părere că „centrul aşa-numitei culturi precucuteniene, care s-a dezvoltat probabil din rădăcini independente, este în nord-estul Ucrainei"[13]. Nu specifică însă care ar putea fi natura acestor rădăcini independente. Se cuvine să menţionăm aici şi o ipoteză mai veche a lui O. Menghin, pe care bănuim că a avut-o în vedere Vl. Milojčić cînd a făcut afirmaţia sa. În ceea ce priveşte originea ceramicii bandliniare, O. Menghin înclină spre presupunerea că în Ucraina ar exista un facies autohton străvechi-neolitic, dezvoltat probabil pe baze epipaleolitice, după cum ar indica cunoscutele descoperiri aparţinînd paleoliticului superior de la Mezin. O argumentare mai strînsă nu există, deoarece lipsesc verigile de legătură necesare. Această ipoteză la care, prin tezele susţinute aderă implicit şi I. Sveşnikov şi pe care, se pare că o ţine în rezervă şi I. Nestor, atrage după sine, aşa cum a observat Vl. Dumitrescu în lucrarea monografică Hăbăşeşti [14], concluzia că aria de formare a culturii bandliniare ar fi mult mai vastă, cuprinzînd şi Europa răsăriteană, ceea ce apare în contradicţie cu teoria general admisă pînă acum, care pune originea culturii bandliniare în Europa centrală.

Ceea ce ne interesează aici este faptul că apariţia ceramicii liniare cu note muzicale în aşezarea precucuteniană de la Traian (Dealul Fîntînilor), — situaţie ce pare a fi confirmată şi prin datele lui I. K. Sveşnikov — deşi nu poate fi folosită pentru susţinerea tezei lui Milojčić, nu poate totuşi să infirme postulatul unei antecedenţe a ceramicii bandliniare. Cea mai plauzibilă ipoteză, care ne arată cum trebuie să înţelegem acest postulat, ni se pare aceea a savantului ceh A. Stocký, care atribuia culturii ceramicii bandliniare o dezvoltare ulterioară în regiunea Europei centrale, însă admite originea sudică a purtătorilor ei. Ingeniozitatea ipotezei lui A. Stocký îi permite ca, pe eventualul drum parcurs de purtătorii culturii bandliniare, să poată presupune existenţa unor rudimente ale acestei culturi, care au fost împiedicate de a ajunge la dezvoltare. Conţinutul lor va rămîne latent, tocmai din cauza impulsurilor mereu noi, venite pe aceeaşi cale din estul mediteranean. Aspectele mai noi corespunzătoare

[13] Vl. Milojčić, *Die Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel-und Sudost Europas*, Berlin, 1949, p. 106 şi *South-Eastern Elements in the Prehistoric Civilization of Serbia*, BSA, XLIV, p 289.

[14] Vladimir Dumitrescu şi colaboratori, *Hăbăşeşti. Monografice arheologică*, Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 527 şi urm.

acestor impulsuri sud-estice sînt manifeste în faciesul culturii precucuteniene. Elementul bandliniar pe care s-au grefat aceste influenţe, este prezent aici. Procesul genetic însă este destul de complicat şi rămîne, pînă la noi dovezi, încă nebulos, dar totuşi posibil. După cîte ştim din comunicări verbale, R. Vulpe nu admite această posibilitate.

Revenind la aspectul fazei Zăneşti accentuăm că studiind materialele descoperite, am ajuns, aşa cum am afirmat, la concluzia că această fază mai veche este strîns legată de aceea următoare de la Dealul Fîntînilor (Izvoare I_2) şi anume nu numai prin corespondenţe de ordin stilistic, ci în sens organic, printr-o evoluţie care se poate urmări la toate seriile de materiale, existente în ambele faze.

Pe de altă parte, observăm că în faciesul pretripolian predomină caracterele fazei precucuteniene mai noi, deşi caracterele fazei Zăneşti se păstrează şi peste Prut. Ca un post înaintat al acestui aspect de tradiţie mai veche, ar putea fi considerată chiar aşezarea de la Luka-Vrublevețkaia pe Nistru. Dacă, aşa cum se pare, se va confirma şi teza existenţei unei faze tranzitorii între cele două faze ale culturii Precucuteni, reprezentată mai ales între Siret şi Prut, la Larga Jijiei şi Vlădeni [15], aceasta ar constitui un argument în plus care să arate că expansiunea culturii precucuteniene înspre est s-a făcut lent şi progresiv, începînd spre sfîrşitul primei faze a culturii Precucuteni (Zăneşti). Comunicarea făcută de T. Passek la Bucureşti (octombrie 1956), asupra descoperirilor recente de la Floreşti pe rîul Răut, din R.S.S. Moldovenească, confirmă acest postulat.

Examinînd cele spuse de Vl. Milojčić cu privire la cultura precucuteniană, observăm că în tabloul sincronic al culturilor neolitice autorul aşează cultura Precucuteni pe aceeaşi treaptă cu cultura Boian, ceea ce în linii mari apare în conformitate cu datele obţinute în urma săpăturilor mai recente de la noi.

De asemenea, afirmaţia lui Vl. Milojčić sprijinită prin exemple de pe un vast teritoriu, potrivit căreia ceramica cu barbotină de tipul Starčevo-Criş anunţă, oriunde se iveşte, apariţia ulterioară a unei ceramici pictate, se adevereşte şi pentru aria culturii Cucuteni-Tripolie. Întrucît, la data cînd Milojčić emitea această părere, nu se cunoştea existenţa ceramicii Criş pe teritoriul Moldovei, este evident că teoria sa cu privire la „independenţa originii culturii precucuteniene" se explică prin această presupusă lipsă a acelei specii ceramice, căreia el îi atribuie o însemnătate decisivă în dezvoltarea culturilor cu ceramică pictată. În aceeaşi ordine de idei, amintim că Milojčić susţine că ceramica cu barbotină este cu totul necunoscută în cultura ceramicii bandliniare (Danubian I) din Europa centrală. De aici rezultă după acest autor că specia ceramică cu barbotină este proprie culturii Criş şi că oriunde apare ea dovedeşte un contact direct între cultura Criş şi celelalte culturi. În cultura precucuteniană de la Traian-Dealul Fîntînilor (Izvoare I_2), ca şi la Sabatinovka, pe cursul mijlociu al Bugului, se găsesc fragmente de vase de formă simplă şi de uz comun lucrate însă dintr-o pastă roşcată bine arsă, în secţiune cenuşie

[15] Al. Alexandrescu, *Sondagiile de la Larga Jijia, com. Movileni, r. Iaşi, reg. Iaşi*, SCIV, III, 1952, p. 47 – 52.

negricioasă, tehnica barbotinei prezentînd uneori și decorul realizat prin scobirea pastei cu unghia. În majoritatea cazurilor acest fel de fragmente stau în legătură cu specia ceramică bandliniară constituind depuneri, de asemenea sporadice, care merg uneori în adîncime și sub depunerile liniare. De asemenea și în faza Zănești se cunoaște acest sistem de ornamentare și există și motive înrudite, caracteristice pentru cultura Criș. Pe lîngă această specie pe care Vl. Milojčić o înglobează în ceramica cu barbotină, în cultura Precucuteni se mai găsesc și alte elemente tipice pentru cultura Starčevo IV-Criș, considerate ca atare și în stratul cel mai vechi de la Vinča (A)[16]. Este vorba de aplicațiunile plastice de tip antropomorf pe suprafața unor vase, ca și de reprezentarea piciorului uman cu funcție de suport de vas [17]. La Traian-Dealul Fîntînilor un fragment de vas de acest fel, avînd o aplicație plastică ceva mai bine conservată (fig. 1), a fost găsit într-o groapă afectată unor practici rituale, împreună cu alte cioburi precucuteniene și cu un chiup mare de uz comun decorat prin barbotină simplă, adică prin plimbarea degetelor pe suprafața vasului, înainte de ardere. Această împrejurare, ca și faptul că reprezentarea plastic-antropomorfă reproduce foarte fidel tipul statuetelor steatopige din acea așezare sînt o dovadă în plus despre caracterul ritual al acestui tip de vase. Deși sistemul aplicațiilor plastice nu a fost întîlnit și în faza Zănești, totuși stilul figurinelor antropomorfe de lut (din ambele faze ale culturii precucuteniene), derivate din figurinele cu steatopigia extrem de pronunțată, tipice pentru culturile Criș[18] și Sesklo[19], sînt o mărturie suficientă pentru legăturile evidente cu aceste culturi din sud (fig. 2). Dacă admitem punctul de vedere al lui Vl. Milojčić, care susține că în așezarea de la Vinča reprezentările plastice de pe vase sînt elemente mai vechi decît stratul Vinča A, fiind găsite în gropi ce aparțin culturii Criș[20], atunci faptul că astfel de aplicațiuni antropomorfe s-au găsit și la Turdaș (asimilate în cadrul culturii Turdaș-Cioca), nu ar putea fi înțeles decît printr-un contact direct între cultura Criș și cultura Turdaș, contact fie anterior, fie la nivelul stadiului Vinča A. Cultura Criș apare deci ca un factor direct și de o primă însemnătate în geneza culturii Turdaș.

În cultura Precucuteni ne aflăm în fața unei situații analoge în ceea ce privește posibilitățile de asimilare a unor elemente tipice Criș. Se pune problema cum și unde s-a făcut contactul care a permis asimilarea elementelor Criș de către cultura Precucuteni. Menționăm, în treacăt, că un vas de mari dimensiuni de la Trușești este ornamentat în același stil, cu aplicații antropomorfe, cu sens magico-religios, nelipsind nici proeminențele cilindrice, ușor scobite, caracteristice pentru culturile vechi

---

[16] M. Vasiči, *Prehistoriska Vinča*, Belgrad, 1932, pl. XXI, fig. 97 a și pl. XXII, fig. 101 și 102.

[17] SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 57, fig. 12 și 13.

[18] *Ibidem*, p. 60, fig. 16; *ibidem*, III, 1952, p. 135, fig. 1/2; vezi și I. Nestor, *Probleme noi în legătură cu neoliticul din R.P.R.*, SCIV, II, 1950, p. 212.

[19] A. Wace-Thompson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge, 1912, p. 123, fig. 71, p. 127, fig. 76 a și b.

[20] Vl. Milojčić, *Köros-Starčevo-Vinča*, (extras din „Reinecke Festschrift"), Mainz, 1950, p. 110.

neolitice, deși vasul a fost găsit într-un strat de cultură mai nou și aparține fazei Cucuteni A.

Din faptele acestea putem deduce că, în cazul culturii Criș, spre deosebire de cel al culturii liniare, nu se poate vorbi numai de afinități

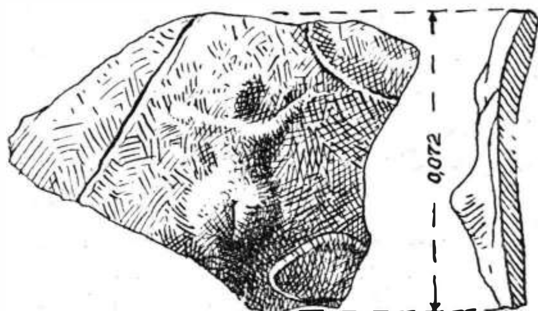

Fig. 1. — Traian-Dealul Fîntînilor: fragment de vas precucutenian cu aplicațiune plastică antropomorfă.

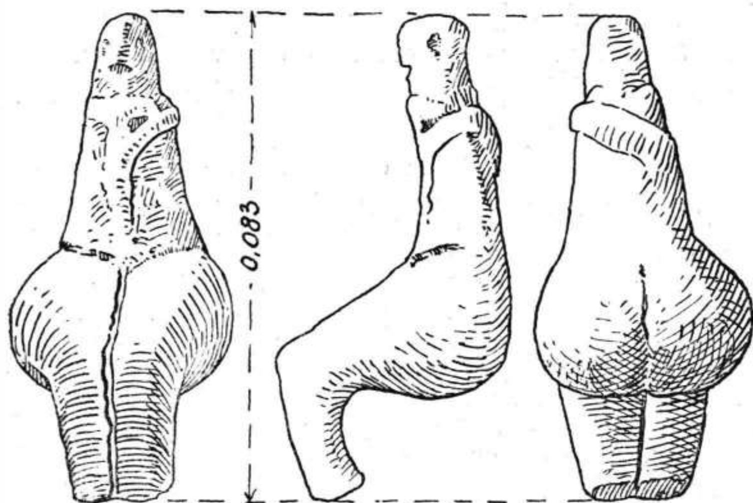

Fig. 2. — Traian-Dealul Fîntînilor: figurină antropomorfă precucuteniană.

stilistice, care să se degajeze din caracterul de ansamblu al culturii precucuteniene, ci de elemente precise și concrete ce dovedesc această tradiție pînă în faza Cucuteni A. Condițiile de aflare ale culturii Criș în Moldova nu au permis pînă acum dezlegarea acestei probleme, după cum pe plan similar și paralel nu a fost mai eficientă, așa cum am văzut, nici apariția ceramicii liniare de tipul cu note muzicale. Se impune ca, pentru regiunile noastre, să ținem neapărat seama de factorii spațiu și timp în legătură

cu posibilitățile de răspîndire ale acestor culturi mai vechi neolitice. Cultura Criş din Moldova, ținînd seama de locul său de origine, ar putea reprezenta de asemenea o apariție întîrziată[21]. Indiferent dacă se va putea dovedi că aceste două culturi, liniară şi Criş, au ajuns pe teritoriul Moldovei fie simultan, fie una ceva mai devreme decît cealaltă, acest fapt nu poate explica fenomenul la care ne referim. De altfel, o apariție de felul aceleia despre care a fost vorba mai înainte, care se arată integrată în cultura Precucuteni prin practice esențiale în viața societății primitive, ca cele de caracter magico-religios, nu se putea adopta prin simple atingeri între două culturi pe zona periferică a celei emitente. Pe de altă parte, în regiunea Banatului, cultura Criş arată calități dinamice care au putut imprima culturii Turdaş caracterul său de evidentă înrudire cu cultura Criş. În afară de aceasta, legătura dintre cultura Precucuteni-Zăneşti şi culturile Turdaş şi Vinča se face şi printr-o întreagă serie de caractere comune acestor două culturi, şi anume atît referitoare la obiectele de cult, la formele vaselor (unele prevăzute cu toarte în chip de corn), cît şi la diferitele procedee şi motive decorative, printre care cel mai tipic este obiceiul împodobirii fundului vaselor prin diferite semne pictografice. Toate aceste elemente dovedesc că începutul relațiilor dintre aceste două culturi datează dintr-un stadiu mai vechi.

Nu pare de loc curios nici faptul că şi în cultura Gumelnița de la Dunărea de Jos găsim aceeaşi tendință de gravitare, prin unele dintre componentele sale originare, spre cultura Vinča.

Cercetările din ultimul timp ale lui E. Comşa, la Dudeşti [22], în marginea Bucureştiului, tind spre descifrarea unor rădăcini chiar mai vechi decît prima fază a culturii Boian (Bolintineanu) şi care ar exista aici, în spațiul Cîmpiei romîne. D. Berciu crede de asemenea că ceramica primitivă vechi-neolitică de la Cleanov-Fiera, reg. Craiova, găsită împreună cu unelte microlitice, poate fi socotită ca o precursoare a treptei Vinča A, pe cînd cultura Verbicioara I ar corespunde stratului Vinča A.

Pe teritoriul Moldovei un indiciu despre existența unei specii ceramice vechi este dată de fragmentele foarte corodate, de culoare cenuşiegălbuie, care au fost găsite, după cît se pare, într-un mediu de la sfîrşitul gravetianului şi anume în punctul Dîrțu (Ceahlău)[23].

În această situație, nu ne rămîne decît să analizăm rolul culturii Zăneşti, care conține toate elementele culturii precucuteniene, deşi într-o

---

[21] Vladimir Dumitrescu, *Hăbăşeşti*, p. 529. La Perieni (Tutova) în urma săpăturilor tov. M. Petrescu-Dîmbovița din 1955, ținîndu-se seama de faptul că deasupra unei gropi care conținea ceramică Criş s-au găsit în cantitate redusă resturi aparținînd culturii liniare, s-a ajuns la concluzia că ceramica Criş este mai veche decît cea liniară. În sondajele efectuate în 1955 de I. Nestor la Leț (r. Sf. Gheorghe), o groapă al cărei conținut aparținea culturii Boian-Zăneşti străbate straturile de cultură Criş, care se dovedesc astfel a fi mai vechi. Aceste informații mi-au fost comunicate de M. Petrescu-Dîmbovița (vezi şi „Materiale", III, p. 61—64 şi 65—82).

[22] E. Comşa, *Rezultatele sondajelor de la Dudeşti şi unele probleme ale neoliticului de la sud de Carpați*, SCIV, VII, 1 — 2, 1956, p. 41 — 49.

[23] Şantierul Bicaz 1955 (săpături paleolitice efectuate de C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Al. Păunescu). Sub tipar în „Materiale", V. Caracterul atipic al acestor fragmente ceramice face ca ele să nu poată fi atribuite, pînă acum, nici uneia dintre culturile neolitice cunoscute în Moldova.

formă mai puțin evoluată. În această fază mai veche, ceea ce se observă din capul locului este puternica parte pe care o are cultura Boian. Versiunea acreditată, care prinde tot mai mult teren, este că în componența acestei faze intră și un factor de caracter liniar. Pe cînd componenta Boian și-a păstrat nealterat specificul său, cea de-a doua componentă nu are o situație tot așa de clară. Este adevărat că, la o primă examinare rapidă, găsim o serie de elemente care se pot atribui unei derivări din cultura liniară. Studiind însă mai îndeaproape această componență, observăm că o serie de caractere tipice pentru cultura ceramicii liniare lipsesc de aici. Găsim, de pildă, culoarea cenușie caracteristică a vaselor fine bandliniare, dar fără calitatea și fără formele tipice cunoscute. Impresia de asemănare rezultă mai ales din unele elemente ale decorului : caracterul spiralic, benzile umplute cu puncte, grupele de puncte dispuse liber și mai înainte de toate șirurile de puncte, dispuse însă transversal și pieziș pe banda liniilor incizate, ceea ce sugerează în mare înrudirea cu ceramica liniară cu note muzicale. O particularitate a decorului în ceramica de la Zănești constă din înflorirea colțurilor prin amănunte de caracter secundar : bifurcarea extremităților liniilor, încadrarea capetelor benzilor și a vîrfurilor unghiurilor prin alveole sau puncte adîncite. Se observă însă că elementele principale ale decorului, enumerate mai sus, sînt mult mai frecvente în cultura Vinča-Turdaș, decît în ceramica liniară (Danubian I). La acestea trebuie să mai adăugăm ca o nouă verigă de legătură cu Vinča „canelurile", un element decorativ esențial, tot așa de răspîndit în decorul culturii Precucuteni-Tripolie A, ca și la Vinča, dar care lipsește cu totul în cultura ceramicii liniare. Acest fapt constituie un argument hotărîtor, care ne îndreptățește să considerăm că și celelalte elemente decorative provin din același context al culturii Vinča și Turdaș, de unde era firesc să fi fost adoptate totodată cu tehnica decorativă a canelurilor. În cultura ceramicii liniare, așa cum este știut, canelurile lipsesc cu desăvîrșire, iar celelalte elemente decorative au un caracter accesoriu. Este adevărat că împodobirea vaselor prin tehnica unor caneluri mărunte numite de obicei „pliseuri", este cunoscută și în faza Bolintineanu, care, după periodizarea întocmită de E. Comșa[24], precede în timp faza Giulești-Zănești. Faciesul Zănești devine însă interesant tocmai prin posibilitatea unui contact direct, pe care pare să-l fi avut în vest, cu o sursă mai veche, care poate merge pînă la fondul Vinča A și chiar mai adînc în timp, pînă la nivelul culturii Starčevo-Criș.

Cît privește elementele de caracter secundar, ele ne conduc de asemenea înspre sud-vest și sud. Astfel bifurcarea liniilor se poate urmări în cultura Turdaș și Cioca, în cultura Bolintineanu și înapoi în timp în faza Presesklo. Încadrarea capetelor benzilor înguste prin mici scobituri lunguiețe, așezate cîte două, arată înrudire cu sistemul decorativ propriu culturii Criș. Într-adevăr, aceste mici adîncituri duble par desprinse din șirurile paralele cu motive de acest fel — „spicul de grîu" — care alcătuiește un decor specific pentru cultura Criș. De altfel pe un fragment

---

[24] *Considerații cu privire la evoluția culturii Boian*, SCIV, V, 1954, p. 361 — 395.

de vas de la Zăneşti[25] apare o zonă ornamentală formată din şiruri de astfel de mici scobituri tipice. Cel de-al treilea procedeu, acela al şirurilor de puncte aşezate pieziş, de unde decurge asemănarea chiar sezisantă după unii cercetători, cu ceramica liniară cu note muzicale, aşa cum am arătat şi în altă parte [26], îşi are originea în preocuparea de detaliu de a marca capetele liniilor şi extremităţile unghiurilor prin puncte, procedeu frecvent în faza Vinča A şi în culturile Turdaş şi Cioca, adică în acelaşi context cu tehnica pliseurilor şi a canelurilor. Acest detaliu decorativ al punctelor dispuse în şir oblic este de asemenea cunoscut în culturile Bükk şi Tisa, pe cînd în cultura liniară, punctele — capetele de note — sînt dispuse vertical. De altfel, după unii cercetători maghiari, cultura Tisa nu ar mai face parte din grupul culturilor bandceramice[27].

Din cele de mai sus rezultă că atîta timp cît posibilităţile de legătură între cultura Vinča A şi cultura liniară din Europa Centrală sînt excluse de către cercetătorii mai noi ai acestor culturi, şi atîta timp cît relaţiile cronologice dintre aceste două culturi nu sînt încă bine precizate, nu putem găsi o explicaţie valabilă acestor asemănări şi coincidenţe[28].

Urmarea acestui fapt este o creştere a importanţei elementului culturii Boian în cadrul culturii Zăneşti. Este evident că această cultură a vehiculat aici elementele pe care le-am determinat ca provenind din sud. Aspectul fazei Zăneşti arată deci puternice tendinţe de orientare înspre sud-vest, adică tocmai înspre acea regiune unde elementul Criş este mai virulent. Contaminarea culturii Boian cu o cultură de tip Criş-Vinča, în

Schiţa raportului cronologic al diferitelor culturi neolitice din Transilvania şi Banat

Cultura Criş	Cultura Turdaş şi Cioca	Cultura Vinča B Vinča A	Cultura Tisa	Cultura Bükk

Schiţa raportului cronologic al diferitelor culturi neolitice din Moldova

Cultura Criş	Cultura liniară cu note muzicale	Cultura Boian-Zăneşti	Cultura Precucuteni-Izvoare I 2

speţă Turdaş şi Cioca unde se simte şi prezenţa activă a culturii Tisa şi care a dat drept rezultat acel aspect de derivaţie liniară, se va fi petrecut mai spre vest, dacă nu cumva în Banat.

[25] *Şantierul Traian*, SCIV, V, 1–2, 1954, pl. III/10.

[26] *Ibidem*, p. 53.

[27] I. Csalog, *Folia Archaeologica*, VII, 1955, Budapesta, p. 41 ; vezi şi D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, „Materiale", II, 1956, p. 145.

[28] V. G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, p. 64–65, subliniază unele analogii între culturile Vinča şi Danubian I. F. Tompa, *Neolithische Kulturen in der Draugegend* („Serta Hoffilleriana", Zagreb, 1940, p. 8.) speculează aceste elemente de asemănare în sensul direcţiei de răspîndire N-S a culturii, din Danubian I înspre Vinča ; vezi şi Vl. Milojčić. *Die Chronologie*, p. 206.

Cultura Zănești, adică prima fază a culturii Precucuteni, pare a fi ajuns în Moldova aproape deplin formată, venind aici dinspre apus de-a lungul Mureșului și a afluenților săi. Deocamdată ne aflăm în situația

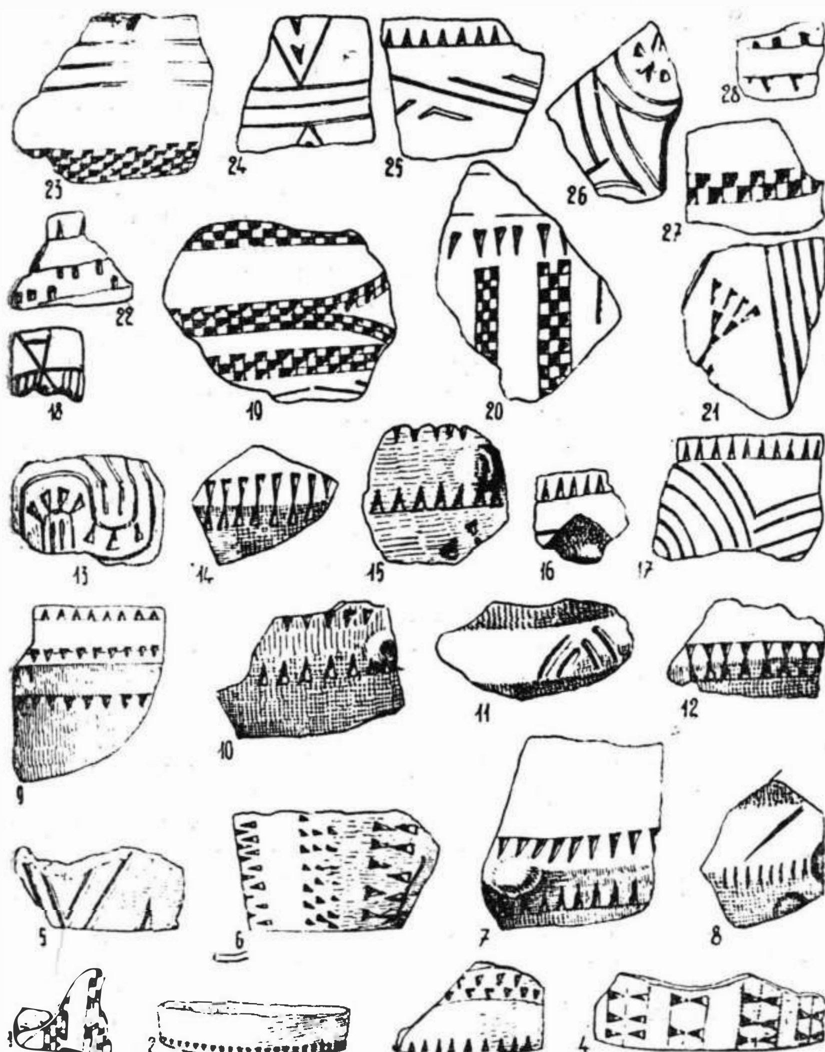

Fig. 3. — Fragmente ceramice de la Turdaș, aparținînd culturii Zănești (după M. Roska, *Die Sammlung Zsofia Torma*, Cluj, 1941, pl. 115).

de a surprinde chiar în așezarea de la Turdaș o etapă care jalonează drumul culturii Zănești de-a lungul Mureșului înspre Moldova. Într-adevăr, la Turdaș există elemente Boian care se prezintă sub aspectul tipic al

faciesului Zănești, așa cum se poate vedea în colecția S. Torma [29]. După cît se pare aceste materiale Boian provin din stratele inferioare și stau foarte aproape de resturi ceramice tipice pentru cultura Criș (fig. 3).

Se impune ca în viitor să urmărim acest aspect al problemei și în regiunea de vest a Transilvaniei și oriunde au fost posibile astfel de atingeri între triburile Criș și Boian. Pe de altă parte și stilul figurinelor antropomorfe din faza Zănești ne indică, așa cum am spus, legături tot mai adînci înspre sud, în regiunea culturii Sesklo, fie direct, fie prin intermediul culturii Hamangia.

Este evident că interesanta cultură Hamangia[30] va aduce, atunci cînd situația va fi deplin lămurită, puncte de vedere noi în legătură cu dezlegarea principalelor probleme ale sud-estului european și în special cu privire la răspîndirea ceramicii punctate (*Stichkeramik*). Contemporaneitatea parțială, stabilită în urma săpăturilor, între faza Hamangia C și faza Giulești-Zănești ar putea explica unele asemănări dintre cultura Precucuteni și unele aspecte Hamangia, ca forme de vase și decor. Aceste influențe și legături ar lămuri, în bună parte, stilul de aspect compozit al culturii Precucuteni, mai ales în faza ei mai recentă. De aici rezultă că drumul influențelor dinspre sud-est în vremea neolitică în spațiul nostru, din Banat pînă în Dobrogea, nu s-a limitat la o singură etapă și nici nu s-ar fi făcut pe o singură cale, ci pe mai multe căi paralele, mergînd, așa cum era firesc, de-a lungul apelor : pe Dunăre, pe Mureș, pe Siret și poate și de-a lungul Mării Negre.

E. Comșa presupune că geneza faciesului Zănești s-ar datora înaintării culturii Giulești din cîmpia Munteniei, cultură care vine și se grefează peste fondul bandliniar existent în Moldova [31]. Tot același cercetător atribuie prezența faciesului Zănești în Transilvania unei mișcări dinspre sud, din același focar al culturii Giulești din Cîmpia romînă.

Întrucît ne privește credem că putem presupune o lărgire a cadrului cunoscut. Cultura Zănești ar putea reprezenta o ramură paralelă cu faza Giulești, care ar înainta de-a lungul Mureșului, pornind din sud-vest. adică tocmai din regiunea de convergență a trei vechi culturi neolitice : Criș, Vinča și Tisa și unde își are locul de răspîndire și cultura Turdaș și Cioca, ca și Cultura Banatului : Oszentivan VIII.

Cultura Bolintineanu nu poate fi nici ea cu totul străină de acest puternic focar, deși aria ei de maximă răspîndire, pe care o cunoaștem pînă acum, se află în cîmpia Dunării. În orice caz nu ar fi cu totul exclus ca și aici, în acest spațiu vestic, să se găsească un aspect corespunzător fazei Bolintineanu. Sprijinim această ipoteză pe elementele de asemănare stilistică existente între cultura Bolintineanu și cultura Tisa, între Vinča II și Tisa, ca și între cultura Bolintineanu și cultura Vădastra II, obser-

[29] M. Roska, *Die Sammlung Zsofia Torma*, Cluj, 1941, pl. 115 și 114/1, 3, 5, 8 ; decor tipic Criș, pl. 114/4, 12 — 17.

[30] D. Berciu, *Une civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie. La civilisation de Hamangia (r. Babadag)*, în vol. *Nouvelles études d'histoire, présentées au congrès des sciences historiques à Rome, 1955*. Ed. Acad. R. P. R., București, 1955.

[31] E. Comșa, *Stadiul cercetărilor cu privire la viața oamenilor din faza Giulești a culturii Boian* (comunicare ținută la Muzeul Național de Antichități din București, publicată în acest volum la p. 19 și urm.).

vate şi de E. Comşa. De asemenea nu credem că s-ar putea admite, aşa cum presupune E. Comşa, o sistare nemotivată în evoluţia culturii Zăneşti în Transilvania, ca apoi, aşa cum s-a observat mai demult, faza următoare

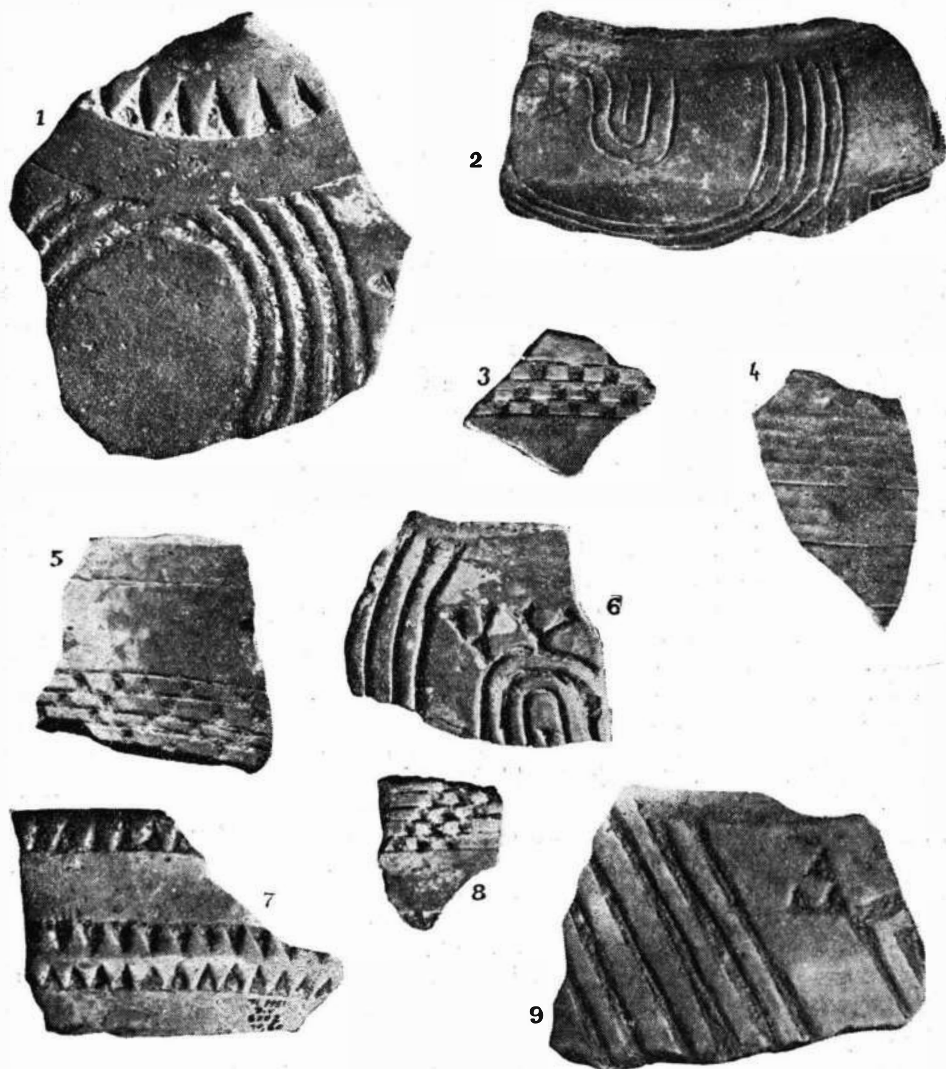

Fig. 4. — Fragmente ceramice aparţinînd culturii Zăneşti, din aşezarea de la Traian-Dealul Viei.

Vidra să apară sub forma unei enclave, tocmai în cîmpia Munteniei. Pe de altă parte, punctele comune de asemănare dintre faza Zăneşti şi faza Vidra par a situa faza Zăneşti între Giuleşti şi Vidra, arătînd astfel că

între Zănești și Vidra există o legătură directă, care pare să justifice presupunerea noastră mai veche[32] a unei expansiuni a culturii Zănești înspre sud, spre cîmpia Dunării, încheindu-se astfel evoluția culturii Boian atît din punct de vedere cultural cît și teritorial.

Desigur numai cercetările viitoare ca și reexaminarea materialelor ceramice mai vechi, de la Turdaș, Lipova, Cenad, Beșenova-Veche, Parța, care se găsesc în muzeele din Cluj și Timișoara, vor putea aduce lumini noi în legătură cu periodizarea culturilor în regiunea de vest a Transilvaniei și în Banat.

Trebuie subliniat îndeosebi faptul că materialele ceramice din ultimele așezări mai sus menționate, deși sînt considerate ca aparținînd culturii Tisa, arată totuși semnele unei puternice influențe a culturii Boian și anume atît în privința stilului ornamentării, cît și a tehnicii decorului. Se impune deci ca în viitor să se încerce să se precizeze cît de veche și de însemnată a fost influența culturii Boian în regiunile situate la vest de zona sa de răspîndire în general și asupra culturii Tisa în special.

În concluzie putem spune:

1. Faza Zănești și faza Izvoare I_2 (Dealul Fîntînilor) pot fi considerate ca două grupe culturale succesive, legate între ele printr-un raport de filiație, ambele aparținînd unei culturi unice: cultura Precucuteni (=Tripolie A, potrivit schemei Tatianei Passek).

2. Ipoteza unui substrat Criș—Vinča în cultura Precucuteni-Tripolie A prin intermediul culturii Turdaș rămîne să fie întărită prin dovezi cît mai concludente. Cît privește aportul culturii ceramicii bandliniare la formarea culturii Precucuteni-Tripolie A, care pare foarte probabil, rămîne de asemenea să fie dovedit prin cercetări și descoperiri ulterioare în Moldova.

3. Omogeneitatea faciesului arheologic ca și difuziunea așezărilor, care în a doua fază a culturii Precucuteni se țin lanț pe întinsul spațiu dintre Carpații Orientali și pînă la Bugul ucrainean, dovedește în linii mari contemporaneitatea acestor așezări și totodată unitatea culturii Precucuteni-Tripolie A (schema T. Passek).

4. Această unitate culturală nu implică neapărat și o uniformitate a triburilor din punct de vedere etnic, raportul cantitativ între păturile autohtone și afluxurile de populație venite din afară putînd să varieze după diferitele regiuni geografice. O consecință imediată a acestei stări de fapt s-ar putea reflecta în aspectele locale, explicabile și prin deosebirile de intensitate în ritmul propriu de dezvoltare al fiecărei regiuni.

5. Spre deosebire de faza Traian-Izvoare I_2, faza Zănești, ca și faza Giulești, nu cunoștea metalul (arama). Față de faza Boian-Giulești, faza Zănești apare întrucîtva diferită stilistic, deoarece prin faciesul său prezintă unele afinități, așa cum am văzut, cu culturile Criș-Turdaș.

Vl. Milojčić[33] situează cultura Precucuteni-Tripolie A printre culturile neolitice mai timpurii, ceea ce duce spre data de 3000 î.e.n. Considerînd condițiile de timp și de spațiu, invocate deja în cursul acestei expuneri,

[32] *Șantierul Traian*, SCIV, V, 1 — 2, 1954, p. 55.
[33] Vl. Milojčić, *Die Chronologie*, tabela de la sfîrșitul volumului.

ca și faptul că răspîndirea de-a lungul apelor a acestei culturi presupune o difuzare lentă, pe grupe mici, credem că limita cronologică cea mai veche ce s-ar putea fixa pentru apariția fazei Zănești în regiunea Moldovei ar putea să fie ulterioară datei propuse de Milojčić.

Întrucît privește stabilirea limitei cronologice finale a culturii Precucuteni-Tripolie A, ne putem sprijini pe unele elemente de evoluție internă, proprii acestei faze, observate în așezarea de la Traian-Dealul Fîntînilor și dintre care unele apar și în așezarea de la Sabatinovka. Semnalăm astfel existența vaselor împodobite cu ocru roșu, ca și existența unor vase din pastă mai fină de culoare roșie-portocalie, datorite unei tehnici superioare de ardere, care marchează un pas înainte în sensul apropierii de specia roșie cucuteniană. Observăm de asemenea că acest fel de fragmente ceramice este în general acoperit cu un înveliș alb-lăptos, străveziu. Mai rar se constată și încercarea nedibace de a umple unele motive incizate pe suprafața vaselor cu o culoare albă păstoasă, fapt care anunță faza precucuteniană. Ținînd seama și de cîteva elemente gumelnițene, apărute în contextul acestei faze la Traian, putem socoti ca termen final al culturii Precucuteni-Tripolie A propriu-zisă data de aproximativ 2500 î.e.n.

6. Deși studiul ceramicii indică unele diferențieri de ordin tehnico-tipologic, totuși deocamdată nu putem stabili diferite etape cronologice în cuprinsul celor două faze precucuteniene reprezentate prin descoperirile de la Traian-Dealul Viei (Zănești) și Traian-Dealul Fîntînilor.

7. În cadrul mare al sud-estului european, culturile neolitice prezintă un caracter de înrudire, explicabil prin același mod de producție, prin unele procedee tehnice care devin un bun al acestor culturi, dar și prin existența unui fond comun străvechi. Specificul fiecărei culturi neolitice, cu notele sale esențiale și distinctive, constă mai ales din elementele intrate ulterior în componență și care s-au suprapus, în perioade diferite, peste elementul primordial, încrucișîndu-se și întrețesîndu-se atît între ele, cît și cu fondul autohton.

HORTENSIA DUMITRESCU

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОКАХ ДОКУКУТЕНЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

На основании археологических материалов, обнаруженных в двух неолитических поселениях — Дялул Фынтынилор и Дялул Вией — на территории села Траян, коммуны Зэнешти, были установлены две фазы докукутеньской культуры.

Очевидная топологически-стилистическая связь между этими двумя фазами указывает на приемственность, причем первенство отдается фазе Дялул Вией, называемой и фазой Зэнешти. Это положение под-

тверждается и стратиграфическими данными: обе фазы соответствуют двум докукутеньским слоям поселения в Извоарах (Извоары I_1 и Извоары I_2).

К концу первой фазы (Зэнешти) докукутеньская культура распространяется к востоку и северо-востоку в Украинской ССР, достигая бассейнов Среднего Буга и Северного Днестра. Советские археологи назвали эту культуру Триполь *А* или дотрипольской культурой.

1. В связи с вопросом о происхождении докукутеньской культуры автор рассматривает положение проф. И. Нестора о том, что линейная керамика с нотным орнаментом предшествует докукутеньскому типу в Молдове. Эта точка зрения обоснована стилистическим сродством обеих культур и мнением советских специалистов Т. Пассек и И. К. Свешникова об аспекте культуры Триполье *А* в УССР. Несмотря на отсутствие документальных элементов, которые можно было бы включить в достоверную последовательность стратиграфического порядка, это положение остается в силе.

2. Что касается типа ленточно-линейной керамики с музыкальными нотами, найденной за последнее время на многих стоянках в Молдове, то раскопки в Траяне 1952—1955 гг. (Дялул Фынтынилор) положили начало уточнению. Здесь керамика этого типа постоянно смешивалась с содержанием слоя докукутеньской культуры. Это требует внимательного изучения соотношения двух данных видов керамики — ленточно-линейной и докукутеньской.

3. Сосуществование двух культур (докукутеньской и ленточно-линейной с нотным орнаментом), вероятно, лишь кажущееся: оно обусловлено разбросанностью скудных ленточно-линейных наслоений среди позднейших напластований докукутеньской культуры, бытовавшей здесь более интенсивно, чем в остальных местах.

4. Что касается места происхождения линейной керамики, то автор согласен с гипотезой чешского ученого А. Стоцки. Действительно, если место происхождения народа, создавшего ленточно-линейную керамику, надо искать на юго-востоке, хотя местом расцвета культуры линейной керамики является центральная Европа, то можно предположить существование древних рудиментарных элементов линейной керамики, не достигших полного развития именно из-за быстрой смены новых течений, неизменно приходивших с той же стороны — с юго-восточного побережья Средиземного моря.

5. Анализ более древней фазы докукутеньской культуры (фаза Дялул Вией—Зэнешти), в составе которой до сих пор наблюдалось сочетание фаз Боян-Джулешти и фазы, вытекающей из культуры ленточно-линейной керамики, ведет к более обширным выводам о первенстве третьего составного элемента. Все элементы, принадлежащие, повидимому к ленточно-линейной культуре, югозападного происхождения; они указывают на связь с культурой Турдаш, Винча, Сескло. Техника каннелюр и стиль пластических фигурных изображений подтверждают это положение. Впрочем, в древнейших слоях Турдаша, наряду с типичными элементами Криш, появляется культура Зэнешти. Следовательно, культура Криш сыграла ведущую роль в зарождении культуры Турдаш и тем самым в возникновении культуры Зэнешти.

Таким образом, можно проследить путь культуры Зэнешти в Молдову по ряду стоянок, расположенных вдоль реки Муреш. Автор полагает, что в Банатской области и на юго-западе Трансильвании существовал очаг культуры, что подтверждается схождением трех неолитических культур: Криш, Винча, Тисса. Принимая во внимание некоторое характерное сродство с этой средой, культура Болинтиняну также, повидимому, не чужда этому очагу культуры. То, что площадь максимального распространения этой культуры находится на Мунтенской равнине, не опровергает этой точки зрения.

В этом смысле не следует недооценивать и отпечатка культуры Боян на некоторых видах керамики культуры Тисса, о котором свидетельствует керамический материал в Бешенова-Веке, Ченаде и в некоторых аналогичных неолитических поселениях в Банате.

В отличие от некоторых поддерживаемых в последнее время мнений, автор приходит к следующим заключениям:

1. Культура Зэнешти, составляющая первую фазу докукутеньской культуры, не является следствием сплетения культуры Джулешти на румынской равнине с линейной керамикой в Молдове: в первую очередь, она развилась на субстрате Криш, в среде культур Турдаш. Винча, Тисса.

2. Существует сродство между культурой Болиитиняну и указанным юго-восточным культурным очагом.

3. Культура Джулешти представляет собой развившуюся в румынской равнине параллельную ветвь аспекта Зэнешти.

4. Типологически-стилистическая близость фаз Зэнешти и Видра устанавливает прямую связь между указанными двумя фазами, опровергая теорию о существовании перерыва в развитии культуры Боян.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Траян-Дялул Фынтынилор: фрагмент докукутеньского сосуда с антропоморфной скульптурой.

Рис. 2. — Траян-Дялул Фынтынилор: докукутеньская антропоморфная фигурка.

Рис. 3. — Фрагменты керамики из Турдаша, принадлежащие к культуре Зэнешти (М. Рошка, Die Sammlung Zsofia Torma, Клуж, 1941, табл. 115).

Рис. 4. — Керамические фрагменты, принадлежащие культуре Зэнешти из стоянки в Траяне-Дялул Вией.

CONTRIBUTIONS AU PROBLÈME DE L'ORIGINE DE LA CIVILISATION PRÉCUCUTÉNIENNE

(RÉSUMÉ)

Les matériaux archéologiques découverts dans les deux station néolithiques de Dealul Fîntînilor et de Dealul Viei, situées sur le territoire du village de Traian, commune de Zăneşti, ont permis de distinguer deux phases de la civilisation précucuténienne.

Les analogies de type et de style, évidentes, indiquent également un rapport de filiation entre ces deux phases, décelant la priorité de celle de Dealul Viei, dite aussi phase de Zăneşti. Ces constatations se trouvent confirmées par des données stratigraphiques, ces deux phases correspondant aux deux couches précucuténiennes de l'établissement d'Izvoare (Izvoare I_1 et Izvoare I_2).

Vers la fin de la première phase (Zăneşti), la civilisation précucuténienne se répand vers l'Est et le Nord-Est, en Ucraine, atteignant le bassin moyen du Boug et celui septentrional du Dniester. Les archéologues soviétiques désignent cette civilisations sous le nom de civilisation de Tripolje A ou prétripolienne.

1. S'occupant de l'origine de la civilisation précucuténienne, l'auteur examine le postulat du professeur I. Nestor sur l'antécédence, par rapport au fonds précucuténien, de la céramique linéaire à notes musicales en Moldavie. Les archéologues soviétiques T. Passek et I. K. Svechnikov, sur la foi des affinités de style, soutiennent également cette opinion, pour les facies Tripolje A d'Ucraine. Quoique les éléments documentaires, susceptibles de constituer une succession d'ordre stratigraphique certaine, fassent défaut, ce postulat n'en demeure pas moins valable.

2. Pour la céramique linéaire du type à notes musicales, récemment découverte dans plusieurs stations de Moldavie, un début de preuve est fourni par les fouilles effectuées en 1952—1955 à Trajan, au lieu dit Dealul Fîntînilor, où cette sorte de céramique, en même temps que d'autres objets caractéristiques, se trouvait presque toujours amalgamée avec le contenu de la couche précucuténienne. Cet état de choses oblige à examiner très attentivement les rapports des deux espèces céramiques, linéaire et précucuténienne.

3. La coexistence de ces deux civilisations n'est probablement qu'apparente et due au bouleversement des maigres dépôts de céramique linéaire par les dépôts ultérieurs précucuténiens, qui dénotent une habitation plus intense que les autres.

4. Au sujet du lieu d'origine de la céramique linéaire, l'auteur adopte l'hypothèse du savant tchèque A. Stocky. En effet, si c'est dans le Sud-Est qu'il faut chercher l'origine de la population créatrice de la céramique linéaire, bien que cette civilisation ait atteint son épanouissement en Europe Centrale, il est permis de supposer, sur son itinéraire, l'existence d'anciens rudiments linéaires, que la succession et le renouvellement rapide de courants nouveaux, venus du Sud-Est méditerranéen, ont précisément empêché d'atteindre leur plein développement.

5. L'analyse de la phase la plus ancienne de la civilisation précucuténienne—phase de Dealul Viei-Zăneşti—où l'on voyait jusqu'ici un amalgame de la phase Boian-Giuleşti et d'une dérivation de la céramique à bandes linéaires — mène à des conclusions plus vastes au sujet de la priorité d'une troisième composante. Tous les éléments attribués à la civilisation à bandes linéaires, semblent, en même temps, être originaires du Sud-Ouest, traçant, ainsi, une ligne de jonction avec les civilisations de Turdaş, Vinča et Sesklo. La technique des cannelures et le style des figurines renforcent cette affirmation. D'ailleurs, à

Turdaş, dans les couches les plus anciennes, la civilisation de Zăneşti apparaît à côté d'éléments propres à celle de Criş. Cette dernière tiendrait donc un rôle de premier plan dans la genèse de la civilisation de Turdaş et, implicitement, dans la formation de celle de Zăneşti également.

Il ne manque plus que de pouvoir suivre l'itinéraire de la civilisation de Zăneşti vers la Moldavie, à travers une série d'établissements côtoyant le Mureş.

L'auteur postule l'existence, dans la région du Banat et du Sud-Ouest de la Transylvanie, d'un foyer de civilisation, démontré par la convergence de trois civilisations néolithiques : Criş, Vinča, Theiss. Si l'on tient compte de certaines affinités particulières avec ce milieu, la civilisation de Bolintineanu ne saurait y être entièrement étrangère. La présence de l'aire maximum d'expansion de cette civilisation dans la plaine de Valachie, ne peut pas infirmer ce point de vue.

Il ne faut pas non plus perdre de vue le sceau que la civilisation de Boian a imprimé à certains aspects de la poterie de la Theiss, ainsi qu'en témoignent les matériaux céramiques de Beşenova-Veche, de Cenad et de certains établissements néolithiques du Banat.

S'écartant de certaines opinions récentes, l'auteur aboutit aux conclusions suivantes :

1. La civilisation de Zăneşti, première phase de la civilisation précucuténienne, n'est pas due à une interpénétration de la civilisation de Giuleşti de la plaine valaque, avec la céramique linéaire de Moldavie ; elle s'est développée en premier lieu sur un fonds de civilisation Criş, dans un milieu formé par celles de Turdaş, de Vinča et de la Theiss.

2. La civilisation de Bolintineanu a des caractères d'affinité avec ce foyer culturel du Sud-Ouest.

3. La civilisation de Giuleşti apparaît comme une branche parallèle à l'aspect de Zăneşti, qui s'est développée dans la plaine roumaine.

4. Les rapprochements de type et de style entre les phases Zăneşti et Vidra établissent entre elles un lien direct, ce qui écarte la théorie d'une interruption dans l'évolution de la civilisation de Boian.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — *Traian — Dealul Fîntînilor* : fragment de vase précucuténien à décor plastique anthropomorphe.

Fig. 2. — *Traian — Dealul Fîntînilor* : figurine anthropomorphe précucuténienne.

Fig. 3. — Fragments de poterie de Turdaş, appartenant à la civilisation de Zăneşti (d'après M. Roska, *Die Sammlung Zsofia Torma*, Cluj, 1941, p. 115).

Fig. 4. — Fragments de poterie appartenant à la civilisation de Zăneşti, provenant de la station de Traian — Dealul Viei.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

CONTRIBUŢIE LA STUDIUL ANTROPOLOGIC AL SCHELETELOR DIN COMPLEXUL MORMINTELOR CU OCRU DE LA BRĂILIŢA

În decursul unor săpături efectuate de către Muzeul de istorie din Brăila, sub conducerea tov. N. Harţuchi şi I. Dragomir, îndrumat de prof. Nestor şi conf. Berciu (de la Institutul de arheologie al Academiei R.P.R., Bucureşti), au fost descoperite în movila de la Brăiliţa, 19 morminte, datînd din epoca de tranziţie de la neolitic la bronz. Unul din aceste morminte este dublu, conţinînd două schelete : unul aparţinînd unei femei bătrîne, iar celălalt de sex indeterminabil, osemintele sale parvenindu-ne în stare extrem de fragmentară. Celelalte morminte sînt toate individuale.

Scheletele din movila de la Brăiliţa au fost găsite în poziţie chircită, culcate pe dreapta sau pe stînga, afară de unul, lungit pe spate. Majoritatea lor prezintă urme de ocru. Ele aparţin astfel unei populaţii străvechi, caracterizată prin înmormîntare în poziţie chircită, cu cadavrul presărat cu ocru.

Cu ocazia săpăturilor de la Brăiliţa autorii săpăturii au putut stabili raportul dintre această populaţie şi civilizaţia de tip Gorodsk-Usatovo, pînă atunci numai bănuit pe baza rezultatelor obţinute cu ocazia săpăturilor anterioare. Trebuie notat, de asemenea, că aceste morminte se situează într-o epocă posterioară nivelului II al culturii Gumelniţa.

I. MATERIALUL ŞI METODA DE LUCRU

Din cele 20 schelete găsite, unele ne-au parvenit într-o stare atît de fragmentară încît n-au mai putut fi reconstituite, pentru a servi unui studiu antropometric. Totuşi, ţinînd seama de interesul ce-l prezintă această populaţie, atît din punctul de vedere al antropogenezei în general, cît şi din acela al etnogenezei poporului romîn, am studiat din punct de vedere morfologic toate fragmentele osoase ce prezentau detalii structurale semnificative. În acest mod, numai trei schelete nu au putut servi de loc pentru acest studiu (11, 15, 16), fiind aproape pulverizate.

Studiul de faţă se referă nu numai la aspectul antropometric, dar şi la cel morfologic şi tipologic al scheletelor. Datele antropometrice au fost preluate şi prelucrate după metoda clasică a lui R. Martin, completată, unde era necesar, după Mollison şi Bunak. Din pricina condiţiilor de păstrare a materialului osos ; accentul studiului a fost pus pe latura morfologică descriptivă, ceea ce ne-a permis completarea concluziilor trase pe baza metodei antropometrice.

II. SEXUL ŞI VÎRSTA

Din cele 17 schelete utilizabile pentru studiu, patru sînt de copil, două de adulţi şi 11 de maturi. Sexul a putut fi determinat la 11 din ele, dintre care şase aparţin unor indivizi de sex feminin, iar cinci de sex masculin.

Faptul că seria mormintelor cu ocru de la Brăiliţa prezintă atît indivizi de sex masculin cît şi de cel feminin, precum şi copii, atestă că movila din această localitate constituia un cimitir preistoric obişnuit, ea nefiind ridicată în cinstea unor războinici căzuţi în lupte. Prezenţa a patru morminte de copil — 20 % din totalul lor — ne indică o mortalitate destul de mare a acestora. Pe de altă parte,trebuie observat că din scheletele de maturi numai patru (două masculine şi două feminine) aparţin unor indivizi ce au atins şi chiar depăşit vîrsta de 50 de ani. Longevitatea la această populaţie era astfel destul de scăzută.

III. CARACTERELE ANTROPOLOGICE ALE POPULAŢIEI CU MORMINTE CU OCRU DE LA BRĂILIŢA

(Vezi tabloul 1)

A) VARIABILITATEA UNOR CARACTERE ANTROPOMETRICE ŞI MORFOLOGICE ALE SERIEI

Craniile scheletelor de la Brăiliţa prezintă un indice cefalic mediu de 71,06, care corespunde unei dolicocefalii pronunţate. Indivizii se grupează în trei categorii mari : hiperdolicocefali, dolicocefali şi mezocefali. De notat absenţa totală a unor brahicefali. Înălţimea cutiei craniene (măsurată sau evaluată pe cale somatoscopică) este de obicei mijlocie sau înaltă. Forma calotei craniene în norma verticală este predominant ovoidă, sau ovoid-pentagonoidă. Numai la un singur craniu ea este de tip sfenoid (nr. 14). Norma occipitală este predominant în formă de pentagon şi numai un singur craniu o are de tip sfenoid (tot nr. 14). Înclinarea frunţii este moderată, ca şi relieful glabelar şi supraorbitar, cu excepţia unui singur craniu, unde aceste caractere sînt mai accentuate (nr. 5). Occipitalul este foarte bombat, cu excepţia celor două cranii mezocefale. Nici relieful occipital şi nici cel

Tabloul nr. 1

Principalele ale scheletelor mormintelor cu ocru de la Brăiliţa

Craniul nr. / sexul / vîrsta	1 feminin matur	2 feminin matur	5 masculin matur	fe[…]	9 ? matur	10 feminin matur	12 masculin matur	13 ? matur	14 feminin matur	17 masculin matur	18 masculin matur	19 masculin matur	20 feminin-adult	MEDIA Generală	MEDIA ♂	MEDIA ♀
1/gl — op	190	185		19[…]		200			17.3	180				186,6	180,0	187,2
8/ eu — eu	125	125		13[…]		136			134	139				132,0	139.0	132,5
17/ba—b		133												133,0	—	133,0
5/n — ba		106												106.0	—	106,0
9/ft — ft		84		9[…]					94	114		96		98,0	115,0	94,0
40/pr — ba		105												105,0	—	105,0
45/zy — zy		114								138				126,0	138,0	114,0
48/n — pr		68				70				63		75		69,00	69,00	69,33
55/n — ns		50				50				50		54		51,80	52,00	51,70
54/al — al		26								26		26		25,20	26,0	24,60
51/mf — ek	41	40								43		40		40,7	41,5	40,0
52/înălţ. orbitei	32	32								30		32		31.6	31,0	31,6
unghiul frontal		77												78,0	—	78,0
72/ „ facial		81								87				84,0	87 00	81,0
8 :1/Ind. cefalic	65.79	67.57				67.50			77.46	77.22				71.06	77.22	70,81
17 : 1/„ vertico-long.		71.89												71,89	—	71,89
17 : 8/„ certuco-transv.		106.40												106.40	—	106,40
9 : 8/„ fronto-transv.		84.00							69.63	82.01				77,10	82.01	75,47
40 : 5/„ proem. feţei		98.13												98,13	—	98,13
48 :45/„ facial		61.26								45.70				53,48	45,70	61,26
54 :55/„ nazal		52.00								54.17		48.15		49,03	51,16	46,91
52 :51/„ orbital	78.04	80.00								69.77		80.00		77,45	80,00	71,81
Talia	165	156	182		162	156	181	155	138	171	161	176		163,4	176,8	151,0
Înălţimea calotei (1—3)	2	2				3	3		1	3						
Norma verticală	ov — p	ov — p				ov	ov		sfer.	ov.						
Norma occipitală	pentag.	pentag.				pent.	pentg.		sfer.	pent.						
Protub. occipit. ext. (0—5)	2	1	1						o	3						
Forma occipitalului	f. bombat	f. bombat		f.	bombat				mijlocie	mijlocie						
Relieful supraglab. (1—6)	1	2	4			2		2	1			2—3				
„ supraciliar (1—3)	1	1	1			1		1	1			1	1			
Proemin. malarelor (1—3)		1	2			1—2			2	3		2				
Forma orbitei		patr.	patr.			patr.			circ. înalt	pătrat		pătrat				
Fosa canină		3—4	3			1			3—4	3		1	3			
Proemin. nazalelor (1—3)										3		3				
Forma carenei nazale										acvilin		acvilin				
Apertura piriformă		antropină	antropin			antr.				antrop.		antr.				
Spina nazală (1—5)		2				3				2		3				
Diafiza femurului	platim.		eurim.		platim.	platim.				eurim.	eurim.					
Relief, subtrochanterian	tr. 3		cr. subtr.		subtr.	c. subtr.										
Diafiza sup. a tibiei	platicn.	platicn			platicn	(plat.)			(platicn)	platicn		platicn.	curien			
Epifiza sup. a tibiei	retrov.	retrov			retrov.	(retrov)			retrov.	(retrov)			retrov			
Epifiza inf. a tibiei	feţe supl.	f. suplim.			suplim.	f. supl.			f. supl.	f. supl.			f. supl.			

supra sau retro-mastoidian nu pot fi calificate drept puternice. Din punctul de vedere al dezvoltării masivului facial, trebuie arătat că se pot distinge aici două tipuri diametral opuse, tipul hiperlepten şi cel eurien la limita cu cel hipereurien, alături de tipuri intermediare, cel lepten şi cel mezen. Profilul feței nu este totdeauna ortognat, mezognatismul alveolar fiind destul de frecvent. Dezvoltarea nasului arată iarăşi o mare variabilitate,

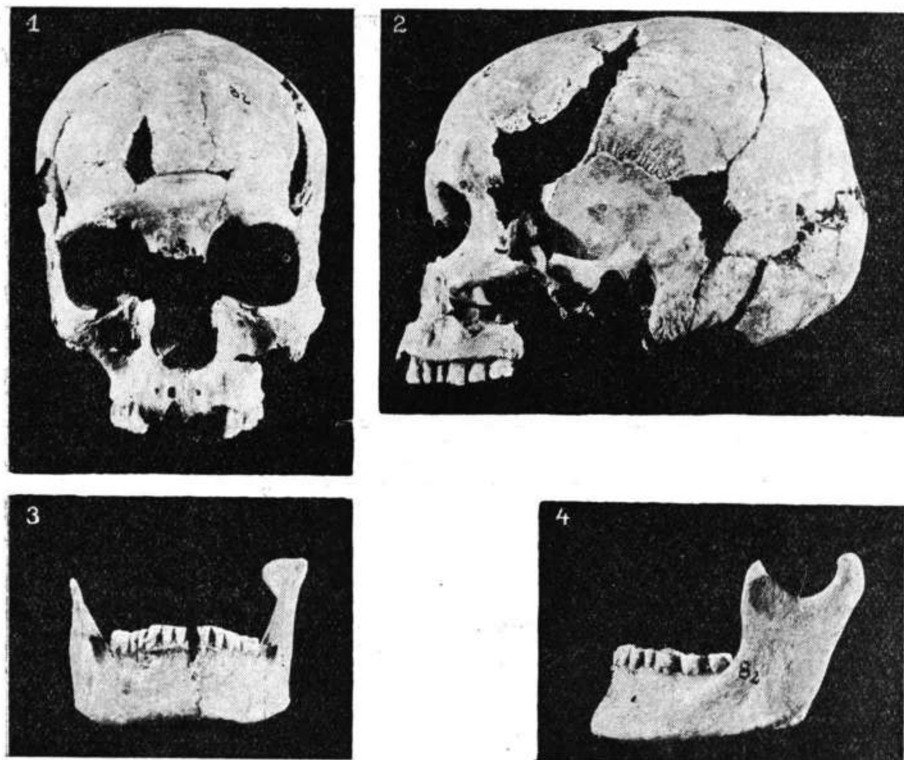

Fig. 1. — Craniul şi mandibula scheletului nr. 2 de la Brăilița (de față şi de profil).

prezentînd atît forme de tip leptorin cît şi mezorin şi camerin. Forma carenei nazale sau — acolo unde aceasta nu este păstrată — dispoziția ramului ascendent al maxilarului, ne arată însă că nasul era întotdeauna de tip europoid. Apertura piriformă este întotdeauna de tip antropin. Fosa canină, prezentă la toate craniile, este adeseori foarte bine dezvoltată. Orbitele întotdeauna patrulatere, sînt fie de tip mezoconc, fie de cel cameconc, şi niciodată hipsiconc.

Proeminarea malarelor este în general moderată, putînd fi mai slabă sau puternică. Bolta palatină, de tip paraboloid, este uneori foarte adîncă. Mandibula nu este niciodată masivă şi prezintă o apofiză mentonieră

foarte bine conturată şi puternică. Dentiţia, lipsită de carii dentare, este puternic erodată, prezentînd adesea o înclinare caracteristică a planului de tocire, astfel încît suprafaţa de trituraţie priveşte spre interior la falca de sus, fiind orientată spre exterior la cea de jos. Această dispoziţie specială, adeseori întîlnită la populaţiile străvechi, este în legătură cu un regim de hrană dură. De notat o totală avulsiune dentară la falca inferioară, cu

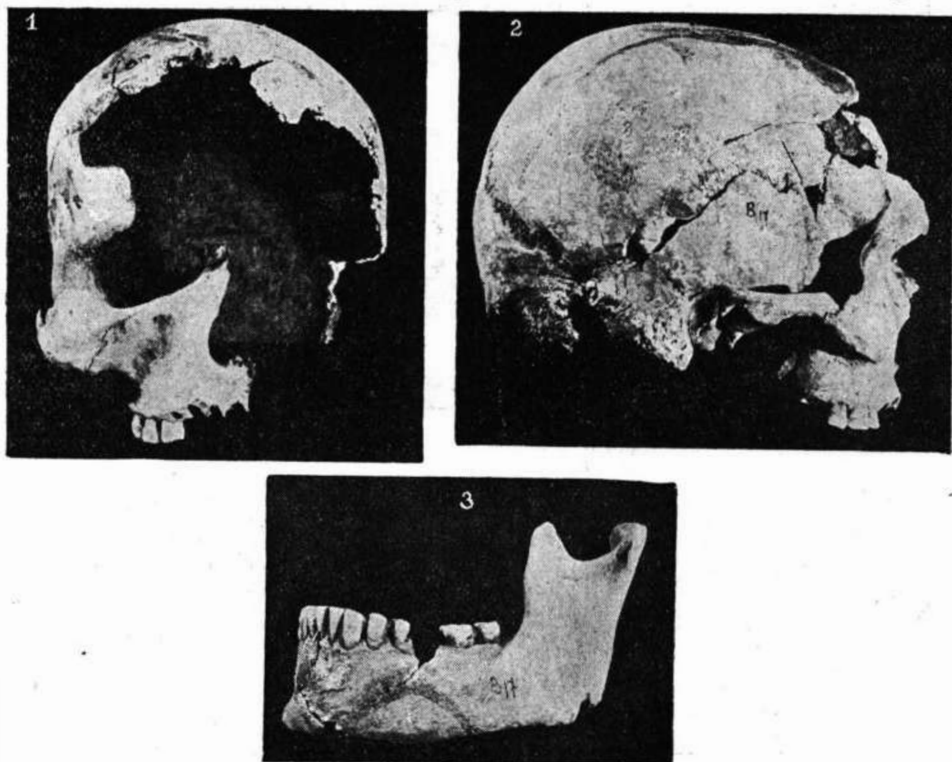

Fig. 2. — Craniul şi mandibula scheletului nr. 1 de la Brăiliţa.

închiderea alveolelor, precum şi o avulsiune parţială la falca de sus (afară de I_1, I_2, C şi P_1 de pe jumătatea sa dreaptă) la un schelet de matur (nr. 12) de circa 50 ani.

Talia oamenilor de la Brăiliţa a putut fi calculată în condiţii bune la 12 indivizi adulţi sau maturi. Ea prezintă o medie mare pentru bărbaţi (176,8 cm) şi una mijlocie pentru femei (154 cm). Din punctul de vedere al valorilor individuale, trebuie notat că taliile cele mai frecvent întîlnite la bărbaţi sînt cele mari şi chiar foarte mari, taliile mijlocii fiind extrem de rare, iar cele mici fiind absente. În seria feminină însă, taliile mici şi foarte

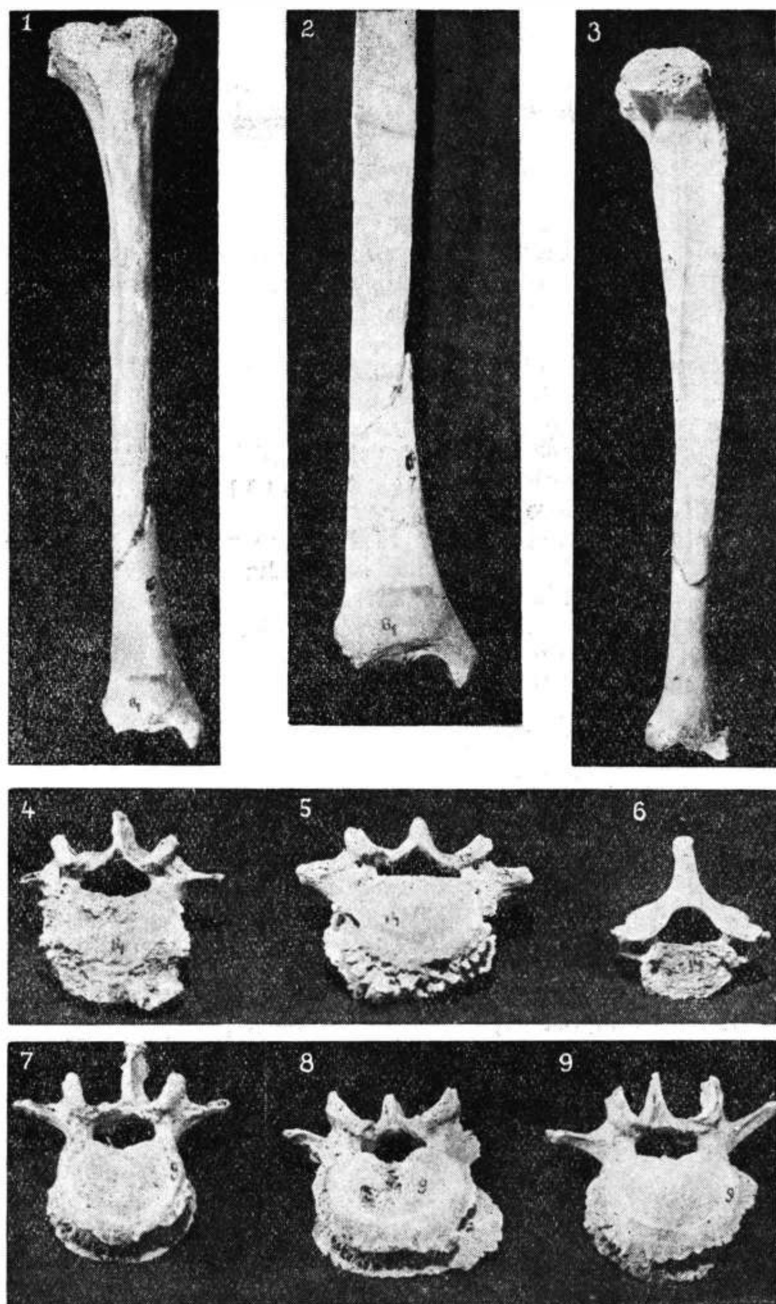

Fig. 3. — 1—3, tibia dreaptă a scheletului nr. 1 de la Brăiliţa ; 4—9, vertebre atinse de spondiloză (scheletele nr. 4 şi nr. 9 de la Brăiliţa).

mici (chiar pentru femei) sînt prezente, alături de taliile feminine mijlocii și mari.

Oasele membrelor inferioare prezintă o frecventă platimerie a femurelor — al căror pilastru și al căror relief subtrohanterian sînt de obicei bine dezvoltate — precum și o platicnemie și mai frecventă a tibiilor. Cum, după Monouvrier, aceste caractere atestă, primul și al doilea o dezvoltare specială a mușchiului crural, la care se adaugă (pentru pilastru) și o mare dezvoltare a mușchilor vast intern și extern, cel de-al treilea o dezvoltare puternică a marelui fesier și a vastului extern, iar cel din urmă, o dezvoltare deosebită a tibialului posterior, trebuie să concludem că populația mormintelor cu ocru de la Brăilița era obișnuită să pună în acțiune îndelungată musculatura membrului inferior. Dispozițiile osoase speciale ale oaselor membrului inferior ne dau astfel o indicație asupra unei vieți seminomade ale acestei populații. Și aici este interesant de notat că nu există diferențe din acest punct de vedere între cele două sexe. Pe de altă parte, retroversiunea puternică și aproape generală a platourilor tibiale, forma adeseori ușor convexă a suprafeței articulare externe a tibiei, ce prezintă o margine posterioară rotunjită, o deviere laterală mai puternică a tuberozității tibiale externe, prezența unor fațete suplimentare pe marginea anteroinferioară, a tibiei, precum și în regiunea colului astragalian, atestă toate obiceiul de a sta jos în atitudine chircită, așa cum au demonstrat-o recent Huard și Montagné. Aceasta înseamnă că poziția lor de înmormîntare era aceeași ca și poziția obișnuită de repaus.

Membrul superior prezintă și el unele particularități interesante. Astfel, la bărbați, humerusul este deosebit de robust și prezintă o foarte puternică rugozitate deltoidiană. În general, se poate spune că la sexul masculin tot relieful osos al membrului superior este foarte puternic, ceea ce nu este însă și cazul pentru sexul feminin. De notat, că — la ambele sexe — falangele de la membrul superior prezintă, de-a lungul marginilor fețelor lor palmare, cîte o creastă osoasă destul de puternică, la locul de inserție a tunelurilor fibroase ale tendoanelor mușchilor flexori.

Din punct de vedere al fenomenelor patologice osoase merită să subliniem faptul că, la marea majoritate a indivizilor îngropați în movila de la Brăilița, se observă frecvențe exostoze și osteofite în regiunea lombară a coloanei vertebrale, simptome ale unui reumatism cronic ce atestă că această populație de la Brăilița locuise timp îndelungat în regiuni mlăștinoase. De notat că acest fenomen de contractare în masă a reumatismului cronic nu a fost observat și pe scheletele populației cu ocru descoperite în săpăturile de la Holboca.

B) TIPOLOGIA SERIEI SCHELETELOR CU OCRU DE LA BRĂILIȚA

Studiul tipologic al fiecărui individ în parte ne arată că seria aceasta de la Brăilița nu este omogenă din acest punct de vedere.

Alături de forme *protoeuropoide*, prezentînd grade de gracilizare mai mult sau mai puțin mari (dintre care unele ne permit să sezisăm un început de diferențiere spre tipurile actuale), întîlnim un al doilea tip, diferit de

acesta din urmă, dar prezentînd multe afinități cu tipul *mediteranean*, deja diferențiat în acea perioadă în regiunile sudice ale Europei.

Tipul protoeuropoid, slab gracilizat, este reprezentat prin scheletele nr. 5, 10, 12, 17, în timp ce scheletele nr. 7 și 9 corespund cu o treaptă de gracilizare mai intensă, acest fenomen atingînd aici în special masivul facial. Dintre scheletele citate, craniul nr. 17 reprezintă un exemplar splendid din varianta Crô-Magnon a tipului protoeuropoid în sens strict. Într-adevăr, de talie înaltă, mezocefal, cu fața de tip eurien, cu nasul mezorin (aproape de limita cu camerinia), prezentînd o spinare acvilină cu unghiul de înclinare al nazalelor foarte ascuțit, cu nazionul jos și profund, cu orbitele foarte joase și cu o fosă canină bine dezvoltată, acest craniu ne amintește bine, prin toată morfologia sa, de prototipul clasic al acestei variante, „bătrînul de la Crô-Magnon", de care diferă însă prin unele dimensiuni absolute, mai reduse. Celelalte schelete ce pot fi atașate tipului protoeuropoid, în general, nu prezintă caracterele specifice variantei Crô-Magnon într-un mod așa de vădit, dar totodată ele nu pot fi atașate nici variantei Brünn-Przedmost.

Tipul mediteranean este reprezentat prin scheletul feminin nr. 2 (aproape întreg), la care se atașează, judecînd după fragmentele de craniu pe care le avem, și scheletul nr. 1, tot de sex feminin. De talie feminină mijlocie, cu oasele gracile, acest schelet prezintă un craniu ovoid-pentagonoid de tip hiperdolicocefal cu un occipital foarte bombat, cu un masiv facial hiperlepten, cu orbitele de tip mezen, dar cu un nas camerin și cu un mezognatism alveolar accentuat. Nasul camerin împreună cu mezognatismul ne fac să ne gîndim la eventuale influențe negroide, așa de frecvent întîlnite la formele mediteranoide. De altfel, mezognatismul alveolar se întîlnește — dar mai puțin proeminent — și la formele protoeuropoide.

IV. AFINITĂȚILE POPULAȚIEI MORMINTELOR CU OCRU DE LA BRĂILIȚA

Comparînd caracterele antropologice ale populației cu morminte cu ocru de la Brăilița cu celelalte serii aparținînd aceleiași populații, găsite în țara noastră și studiate pînă acum din punct de vedere antropologic, adică scheletele de la Holboca (studiate de Necrasov și Cristescu) precum și acelea de la Glăvănești, de la Corlăteni și de la Stoicani (studiate de Gheorghiu și Haas, și revăzute cu ocazia studiului prezent de Necrasov), constatăm în primul loc asemănarea dintre ele nu numai în ceea ce privește ritul de înmormîntare, dar și caracteristicile antropologice, care se referă în special la fondul lor protoeuropoid, mai mult sau mai puțin gracilizat.

Din acest punct de vedere, populațiile mormintelor cu ocru din țara noastră se leagă de marea pînză protoeuropoidă, care a persistat un timp în stepele sudice ale Uniunii Sovietice și după sfîrșitul paleoliticului.

Seria de la Brăilița prezintă însă și diferențe substanțiale față de celelalte serii de schelete cu ocru, ceea ce îi dă o notă caracteristică. Aceste diferențe privesc în special tipologia ei, care prezintă, ca și la Stoicani, pe fondul general protoeuropoid și un serios amestec mediteranoid combinat

poate cu unele depărtate influențe negroide. Amestecul mediteranoid se reflectă, în special, în prezența unor indivizi ce se leagă în mod clar de acest tip, în timp ce influențele negroide se mărginesc doar la o mărire a indicelui nazal, ce poate ajunge pînă la camerinie, precum și la frecvența mezognatismului alveolar.

Originea acestor elemente străine constituie pentru seria de la Brăilița o problemă tot atît de interesantă ca și originea elementului hiperbrachicran din seria scheletelor cu ocru de la Holboca. Ca și pentru acesta

Tabloul nr. 2

cuprinzînd valori antropometrice și indicii principali ai indivizilor din mormintele cu ocru găsiți pe teritoriul R.P.R. și în regiunea de sud a U.R.S.S.

	Glăvănești	Holboca	Stoicani	Brăilița	Bazin Nipru mijl.	Bazinul Volgăi inf. — Cultura: Gropi vechi	Catacombe	Morminte cu șarpantă
1/gl — op	199.00	191.50	188.00	186.66	193.00	189.90	181.50	190.90
8/eu — eu	139.00	141.50	137.40	132.00	141.00	141.40	148.50	141.80
17/ba—b	149.00	140.00	138.30	133.00	140.10	136.30	142.00	135.20
5/n—ba	117.00	119.50	105.60	106.00	106.50	108.30	99.00	104.90
9/ft—ft	100.00	100.00	97.00	98.00	98.40	97.30	99.70	96.80
40/pr—ba	107.00	104.00	103.00	105.00	102.90	103.00	90.00	102.20
45/zy—zy	140.00	132.00	127.00	126.00	136.00	142.20	138.60	138.30
48/m—pr	66.50	70.10	71.50	69.00	70.50	69.30	68.60	69.20
55/n—ns	53.50	53.60	53.80	52.80	—	—	51.00	—
54/al—al	25.50	24.00	26.20	25.20	—	—	23.60	—
51/mf—ek	37.00	43.80	41.20	40.70	—	—	38.60	—
52/înălț. orbitei	30.00	33.40	32.50	31.60	—	—	31.30	—
Ungh. frontal	—	75.55	—	78.00	80.50	79.20	87.50	81.30
72/ungh. facial	—	87.66	—	84.00	85.30	85.00	90.00	85.00
8 : 1/ind. cefalic	67.50	73.35	73.28	71.06	73.00	74.60	81.71	74.30
17 :1/„ vertic. long.	74.50	72.14	74.00	70.89	72.30	71.80	78.60	71.30
17 :8/„ „ transvers	—	100.47	98.18	106.40	99.10	97.90	98.10	95.60
9 : 8/„ fronto-trans.	72.25	71.33	73.90	77.10	69.70	69.90	64.25	68.30
40 : 5/„ de preom. f.	91.45	92.18	98.90	98.13	96.50	95.50	90.90	96.30
48 :45/„ facial	48,55	53.54	53.54	53.45	51.20	48.90	49.56	50.70
54 : 55/„ nazal	47.56	45.43	45.60	49.03	49.50	49.60	46.60	46.50
52 :51/„ orbitar	84.08	76.42	77.69	77.45	80.40	76.30	78.33	78.90
Talia	170.6	171.8	168.11	163.10	—	—	—	—

din urmă, trebuie să ne întrebăm dacă aceste elemente provin dintr-un amestec al triburilor de la care ne-au rămas mormintele cu ocru încă din stepele Uniunii Sovietice cu unele populații de acolo, străine lor, sau dacă din contră, aceste elemente rezultă din amestecul cu populațiile pe care le-au întîlnit și cu care s-au amestecat pe teritoriul țării noastre. În cazul indivizilor de la Brăilița, originea autohtonă a elementului mediteranoid apare în momentul de față mai verosimilă. Pentru ea pledează faptul că, pînă în prezent, nu au fost identificate elemente mediteranoide printre scheletele aparținînd populației cu morminte cu ocru din stepele Uniunii Sovietice, și că apariția acestor elemente printre scheletele cu ocru de la noi

priveşte nu numai seria de la Brăiliţa, dar şi pe aceea din Stoicani, ambele aflate în zona de răspîndire a culturii gumelniţene.

Trebuie totuşi subliniat că o concluzie mai întemeiată va putea fi trasă numai atunci cînd vom cunoaşte şi structura antropologică a populaţiilor locale, contemporane sau anterioare, lucru care desigur nu va putea să întîrzie, ţinînd seama de ritmul luat în ţara noastră de cercetările legate de problema formării poporului romîn. Oricum ar fi, cercetările de antropologie la populaţiile din vremea comunei primitive pun în relief, cu o deosebită pregnanţă, marele amestec de triburi ce s-a desfăşurat încă din timpurile cele mai vechi ale umanităţii în aceste regiuni, aducînd o dezminţire energică teoriilor rasiste, antiştiinţifice şi tendenţioase.

OLGA NECRASOV şi MARIA CRISTESCU

К АНТРОПОЛОГИЧЕСКОМУ ИЗУЧЕНИЮ КОСТЯКОВ ИЗ ПОГРЕБЕНИЙ С ОХРОЙ В БРЭИЛИЦЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Настоящая работа содержит предварительное антропологическое изучение костяков, найденных при археологических раскопках кургана в местечке Брэилица вблизи города Брэила. Из 19 раскопанных могил 18 оказались индивидуальными погребениями и только в одном из них были обнаружены 2 костяка: один костяк пожилой женщины, а пол другого нельзя было определить из-за плохой сохранности. Все костяки, кроме одного, были в скорченном положении. Большая часть из них носила следы охры. По мнению археологов, руководивших этими раскопками, могилы из Брэилицы относятся к посленеолитической культуре Гумельница II и к переходной эпохе от неолита к бронзовому веку, то есть к палеолитической эпохе.

Так как найденные костяки в плохой сохранности то реставрировать полностью удалось лишь весьма малое число черепов. Вот почему антропологические измерения были произведены только на очень немногих из них.

С морфологической точки зрения были изучены 4 детских, 2 юношеских и только 11 скелетов взрослых. Пол мог быть определен у 11 костяков, из которых 6 женских и 5 мужских. Все это доказывает, что курган не был сооружен в честь павших воинов, а является обыкновенным погребением. То что из 17 скелетов 4 детские указывает на довольно высокий процент смертности у детей в эту эпоху. Имея в виду, что из 11 костяков взрослых людей только 4 превышают 50-летний возраст, можно заключить, что жизнь этих древних племен не была особенно продолжительной. Интересно также отметить, что на большинстве позвонков, особенно поясничных и даже шейных, наблюдаются отростки, что свидетельствует о большом распространении хронического ревматизма.

Мужчины, погребенные в Брэилице, большого роста, в то время как женщины среднего. Череп долихо- или мезокранный, и брахикранные элементы отсутствуют в этой серии. Череп средней вышины или высокий, овоидной формы (только один сфеноидный) с сильно или средне выпуклым яатылком. Лицевой и носовой индексы сильно вариабильны. Форма и положение носовых костей, а там где они отсутствуют расположение восходящей ветви верхнечелюстной кости, доказывают, что нос везде европоидного типа. Орбиты низкие или средней вышины. Собачья ямка обычно хорошо развита. Скуловая кость представляет довольно вариабильное развитие. Лицо в общем не всегда отогнатное, представляя часто довольно сильный альвеолярный мезогнатизм. Нижняя челюсть не очень массивная, но с сильно выступающим подбородком. Зубы, иногда весьма источенные, не носят следов кариеса. Наклонность источенной плоскости очень характерна: на верхней челюсти она наклонна сверху вниз и изнутри кнаружи, а на нижней в обратную сторону. Это свидетельствует об очень частом потреблении твердой пищи.

Что касается длинных костей, то нужно подчеркнуть, что бедро чаще всего платимерного типа и очень часто представляет сильный рельеф подвертельной области. Большая берцовая кость часто платикнемична. Все это доказывает, что людям, скелеты которых были найдены в Брэилице, были свойственны передвижения на большие расстояния. В то же время, более или менее чувствительная ретроверсия большой берцовой кости, особая форма суставной поверхности ее латерального мыщелка, образование особой сверхчисленной сочленовой грани на ее передненижнем краю, соответствующем сверхчисленной грани на шейке таранной кости, указывают на обычай сидеть на корточках.

Типологическое изучение каждого черепа показывает, что большинство из них принадлежит протоевропоидному типу (NN 17), более или менее грацилизированному, но что между ними встречаются также и медитераноиды (NN 2), носящие некоторые, повидимому, негроидные черты (камериния, довольно сильный альвеолярный мезогнатизм.

По своему преобладающему протоевропоидному компоненту палеометаллическое население из Брэилицы сходно с палеометаллическими племенами, костяки которых были вырыты из других курганов, находящихся на территории РНР: Голбока, Глэвэнешти, Корлэтени, Стоикани и т. д. Это население очень близко также и к племенам, жившим в палеометаллическую эпоху на юге Советского Союза. Оно принадлежит к степным пастушечьим племенам, неоднократно вторгавшимся на территории более оседлых земледельческих племен, не только культуры Кукутени-Триполье, но, как это видно из настоящей работы, и на территорию более южных племен культуры Гумельница.

Нужно, однако подчеркнуть, что племя из Брэилицы представляет собой более сильную степень грацилизации, чем северо-восточные племена, проживавшие, приблизительно, в ту же эпоху на территории РНР (Голбока, Корлэтени, Глэвэнешти) и на юге Советского Союза.

С этой точки зрения оно более близко к южным племенам, останки которых были вырыты у села Стоикани (близ города Галаца). Большая степень грацилизации протоевропоидного типа, как и наличие медитераноидного компонента, указывает на смешение этих степных племен с племенами культуры Гумельница.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Череп и нижняя челюсть скелета № 2 из Брэилицы.
Рис. 2. — Череп и нижняя челюсть скелета № 1 из Брэилицы.
Рис. 3. — 1—3 — правая большая берцовая кость скелета № 1 из Брэилицы; 4—9 — позвонки, затронутые спондилозом скелетов № 4 и № 9 из Брэилицы.

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE ANTHROPOLOGIQUE DES SQUELETTES DES SÉPULTURES À OCRE DE BRĂILIȚA

(RÉSUMÉ)

Ce travail comprend l'étude anthropologique préliminaire des squelettes trouvés à Brăilița, au cours des fouilles archéologiques de 1955, dans des tombes à ocre, recouvertes d'un tumulus.

Ces tombes, au nombre de 19, étaient toutes individuelles, sauf une seule, qui contenait deux squelettes : l'un appartenant à une femme âgée, l'autre de sexe indéterminable, vu son état de conservation. Les corps étaient couchés sur le côté, en position accroupie, fortement repliés, excepté un seul, étendu sur le dos. La plupart présentent des traces d'ocre.

Selon les archéologues qui dirigèrent les fouilles, les tombes à ocre de Brăilița sont postérieures à la couche néolithique Gumelnița II, se situant à l'époque de transition du néolithique à l'âge du bronze. Les squelettes appartiennent ainsi à une population caractérisée par le rite d'inhumation en position accroupie, le corps saupoudré d'ocre, dans des tombes à tumulus,.

L'état de conservation des squelettes est fragmentaire, notamment en ce qui concerne les crânes, dont bien peu purent être reconstitués. C'est pourquoi peu de mensurations anthropométriques purent être effectuées sur tous les crânes de la série. Les auteurs ont néanmoins essayé d'y suppléer, chaque fois que c'était possible, par une étude morphologique très poussée de tous les fragments osseux.

Des 17 squelettes pouvant faire l'objet d'une étude anthropologique, quatre appartiennent à des enfants, deux à des adultes et 11 à des personnes d'âge mur. Le sexe a pu être déterminé pour 11 squelettes, six appartenant à des femmes et cinq à des hommes. Cela prouve que le tumulus de Brăilița ne fut point érigé en l'honneur de guerriers, tombés dans quelques bataille, mais représentait bien un cimetière ordinaire. Le fait que, sur 17 squelettes, quatre appartiennent à des enfants, pourrait

bien indiquer une mortalité assez élevée parmi ces derniers. Il faut conclure, de même, à une longévité assez peu élevée pour la population entière, vu que sur 11 squelettes d'âge mur, seulement quatre appartiennent à des personnes ayant atteint ou dépassé de peu l'âge de 50 ans. Il est intéressant de faire observer, également, que la plupart des squelettes présentent de nombreux exophytes sur leur vertèbres lombaires et même cervicales, indiquant que le rhumatisme chronique sévissait chez ces habitants des bords humides du Danube.

La population des tombes à ocre de Brăilița était en moyenne de taille élevée (pour les hommes), et de taille moyenne (pour les femmes). Le crâne en est dolicho- ou mésocéphale (jamais brachycéphale), à calotte de hauteur moyenne ou élevée et de forme en géneral ovoïde, un seul crâne étant sphénoïde. L'occipital en est très fortement bombé, sauf pour les deux crânes mésocéphales. Le relief osseux du crâne n'est pas particulièrement prononcé. L'indice facial est très variable, présentant toutes les catégories principales de ce caractère, tout comme l'indice nasal. La disposition des os nasaux et, là où ceux-ci manquent, la disposition de l'apophyse frontale du maxillaire supérieur attestent cependant que le nez offre toujours le type europoïde. Les orbites sont toujours mésoconches ou camaeconches et jamais hypsiconches. La fosse canine est presque toujours bien développée. L'os malaire présente un développement assez variable pouvant être puissant — sans toutefois être proéminent — mais aussi très gracile. Le profil facial n'est pas toujours parfaitement orthognathe, un certain mésognathisme alvéolaire étant assez fréquent. La mandibule, qui n'est jamais très massive, présente toujours un menton saillant. La dentition, parfois très fortement érodée, ne porte aucune trace de carie dentaire. L'inclinaison du plan d'érosion est très caractéristique : oblique du haut en bas et du dedans en dehors pour les dents supérieures, et en sens inverse, pour les dents inférieures, ce qui atteste la consommation fréquente d'aliments durs.

Les os longs des membres présentent une fréquente platymérie des fémurs, dont le relief sous-trochantérien et le pilastre sont habituellement bien développés chez les deux sexes. Les tibias sont fréquemment platycnéiques, ce qui atteste, comme les caractéristiques des fémurs, que les hommes des tombes à ocre de Brăilița étaient de grands marcheurs.

D'autre part, certaines particularités morphologiques du tibia (rétroversion, déjettement latéral de la tubérosité externe, facettes supplémentaires antéro-inférieures pour l'astragale) prouvent que cette population avait l'habitude de prendre une position accroupie au repos (voir fig. 3).

Une étude typologique individuelle des crânes de Brăilița indique que la plupart des sujets appartiennent au type protoeuropoïde (Cro-Magnon dans le sens large), plus ou moins gracilisé. Ce fond n'est pourtant point uniforme, et des éléments méditerranoïdes viennent s'y greffer. Dans cet ordre d'idées, si le crâne n° 17 offre un bel exemple du type protoeuropoïde, le crâne n° 2 en présente un du type méditerranoïde (peut-être avec quelques faibles influences négroïdes ; (voir fig. 1 et 2).

Par son fonds protoeuropoïde, la population étudiée dans ce travail, se rattache aux autres populations des tombes à ocre, dont les restes osseux furent exhumés durant ces dernières années sur le territoire roumain, à Glăvănești, Holboca, Corlăteni et Stoicani. Elle appartient ainsi à la grande nappe des protoeuropoïdes qui peuplèrent les steppes méridionales de l'Union Soviétique vers la fin du néolithique et durant l'âge du bronze, dont les tribus déferlèrent en vagues successives sur le territoire roumain, dès la fin du néolithique. La population des tombes à ocre de Brăilița appartient, par conséquent, au fameux « peuple des steppes » (voir tableau II).

Il faut bien souligner cependant que le phénomène de gracilisation a atteint bien plus les squelettes de Brăilița que les autres squelettes appartenant à la même population. A ce point de vue, on peut y distinguer, pour notre territoire, deux groupes distincts : le groupe du NE (Glăvănești, Corlăteni, Holboca), aux crânes peu gracilisés, et le groupe de SE (Stoicani et Brăilița), où la gracilisation est beaucoup plus forte, peut-être à la suite d'un mélange des éléments protoeuropoïdes avec des éléments méditerranoïdes, appartenant probablement aux tribus locales de la civilisation néolithique du type Gumelnița, caractéristique de la plaine valaque.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Crâne et mandibule du squelette n° 2, de Brăilița.
Fig. 2. — C.âne et mandibule du squelette n° 1, de Brăilița.
Fig. 3. —1—3, tibia droit du squelette n° 1, de Brăilița ; 4—9, vertèbres atteintes de spondylose (squelettes n° 4 et n° 9 de Brăilița).

BIBLIOGRAFIE

1. Baschmakoff, *Cinquante siècles d'évolution ethnique autour de la mer Noire*, Paris, 1937.
2. M. Boule, *Les hommes fossiles*, Paris, 1946.
3. V, Bunak, M. Nesturch, I. Roginski, *Antropologhia*, Moscova, 1941.
4. A. Briusov, *Ocerki po istorii plemen evropeiskoi ciasti S.S.S.R. neoliticescoi epochi*, Moscova, 1952.
5. J. Czekanovski, *Czlowiek w czasie i przestrzenie*, Varșovia, 1935.
6. G. Debet, *Paleoantropologhia S.S.S.R.*, Moscova-Leningrad, 1948.
7. G. Debet, T. Trofimova, N. Cebocsarov, *Probleml zaselenie Evropl po antropologhiceskim dannîm*, în „Proishojdenie celoveka i drevnie raslenie celovecestva", Moscova, 1951.
8. A. Le Double, *Traité des variations des os du crâne de l'homme*. Paris, 1903.
9. P. Efimenko, *Pervobîtnoe obscestvo*, Kiev, 1953.
10. M. Exteens, *Préhistoire*, Paris, 1933.
11. E. v. Eickstedt, *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit* , Stuttgart, 1937—1943.
12. V. Iakimov, *Dopolnitenie rasodiagnosticeskie priznaki na cerepe*, „Institut Etnografii ; Kratkie soobscenia", XVIII, 1953, p. 76—81.
13. P. Huard et M. Montagne, *Le squelette humain et l'attitude accroupie*, „Bull. Soc. études indochinoises", Saïgon, 1951.
14. R. Martin, *Lehrbuch der Anthropologie*, Jena, 1928.
15. T. Mollison, *Spezielle Methoden anthropologischer Messung*, Berlin-Viena, 1938.

16. I. Nestor, *Date noi cu privire la neoliticul din Moldova*, SCIV, I, 2, 1950, p. 208 — 220.
17. M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi cu privire la mormintele cu ocru din Moldova*, SCIV, I, 2, 1950, p. 110 — 126.
18. G. Poisson, *Le peuplement de l'Europe*, Paris, 1939.
19. A. Roginski — M. Levin, *Osnovi antropolighii*, Moscova, 1955.
20. K. Saller, *Leitfaden der Anthropologie*, Berlin, 1930.
21. H. Weinert, *L'homme préhistorique. Des préhumains aux races actuelles*, Paris, 1939.
22. Vl. Zirra, *Dare de seamă asupra săpăturilor de la Holboca*, în *raportul Şantierul Valea Jijiei*, SCIV, III, 1952, p. 19 — 121.

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

CÎTEVA OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU MODELAREA PRISMATICO-CILINDRICĂ A CAPULUI LA STATUETELE DE LUT ARS DIN CULTURA CÎMPURILOR DE URNE DIN EPOCA MIJLOCIE A BRONZULUI

Spre deosebire de epoca neo-eneolitică, în care aproape totalitatea culturilor cunoscute pînă acum pe teritoriul patriei noastre și al țărilor vecine au o bogată și variată plastică umană și animală, în epoca bronzului lucrurile se prezintă cu totul altfel în stadiul actual al cercetărilor noastre. În afară de cîteva culturi care se situează tocmai în perioada de trecere de la sfîrșitul neoliticului și începutul bronzului, în care plastica nu lipsește cu totul, cele mai multe culturi specifice epocii bronzului de pe teritoriul țării noastre (Monteoru, București, Otomani, Pecica, Wietenberg) și din R. P. Ungară nu au dat la iveală pînă acum exemplare caracateristice de plastică. Fac excepție toate grupele sudice ale culturii cîmpurilor de urne ale bronzului mijlociu din bazinul Dunării, din regiunea confluenței Dravei cu Dunărea și pînă la vărsarea Oltului în marele fluviu, grupuri care au furnizat — atît norocoșilor descoperitori ocazionali, cît și arheologilor — statuete de lut ars de cea mai mare importanță științifică și de o deosebită valoare artistico-muzeistică.

Cea mai vestită dintre aceste statuete este aceea atît de frecvent reprodusă de la Kličevac — R. P. F. Jugoslavia[1]; dar și în multe alte necropole și așezări din cadrul aceluiași grup de culturi s-au descoperit astfel de statuete, chiar dacă niciuna dintre ele nu se poate compara prin dimensiuni cu aceea de la Kličevac. Scopul acestor observații nefiind însă o studiere de ansamblu a acestor statuete, ci numai lămurirea unui detaliu, important totuși, de modelare, nu vom trece în revistă diferitele

[1] Dintre multele publicații unde a fost ilustrată această statuetă, citez ca mai general accesibilă lucrarea : M. Hoernes — O. Menghin, *Urgeschichte d. bildenden Kunst*, Viena, 1925, p. 409, fig. 2.

descoperiri şi nu ne vom opri pe larg asupra diferitelor probleme legate de ele, mărginindu-ne la problema indicată prin titlul acestei comunicări, problemă care, după cîte ştim, nu a format pînă acum obiectul unor observaţii mai complete.

Cu excepţia exemplarului amintit de la Kličevac, al cărui cap este realizat întrucîtva în conformitate cu realitatea (oricît de multă interpretare şi stilizare comportă totuşi diferitele detalii somatice), şi cu excepţia cîtorva exemplare al căror cap este modelat destul de asemănător cu acela al statuetelor neo-eneolitice cu chipul *en bec d'oiseau*[2], marea majoritate a statuetelor culturii cîmpurilor de urne tip Vattina-Zuto-Brdo-Cîrna au capul excesiv de stilizat. Într-adevăr, bustul discoidal al acestor statuete se prelungeşte la partea superioară fie ca un fel de buton cilindric de circa 2—3 cm înălţime, fie în formă de prismă dreptunghiulară, cu muchiile uşor teşite, de aceeaşi înălţime. În unele cazuri chiar această prismă este destul de turtită, iar alteori aproape dispare, fiind înlocuită cu o prelungire cvasitriunghiulară a corpului, retezată orizontal la partea superioară. Desigur, această stilizare excesivă şi în orice caz categoric îndepărtată de realitatea pe care ar trebui să o reprezinte poate fi socotită într-o anumită concordanţă cu stilizarea generală a corpului statuetelor, căci toate părţile corpului sînt stilizate : partea superioară este redată mai întotdeauna sub formă de disc plat, cu marginile laterale reliefate pentru indicarea braţelor, mijlocul este convenţional limitat la centura strînsă care-l încinge, iar partea inferioară este modelată ca o fustă-clopot, goală în interior, pe care şoldurile sînt indicate prin cîte o proeminenţă de fiecare parte. Cu toate acestea, chiar dacă ţinem seama de tendinţa generală de stilizare a tuturor statuetelor culturii cîmpurilor de urne la care ne referim, se poate spune că stilizarea capului este excesivă şi apare deci ca nefirească. De aceea ni se pare că această manieră de modelare trebuie să aibă o altă explicaţie, şi tocmai căutarea ei constituie rostul paginilor ce urmează.

Pe teritoriul comunei Cîrna, la sud de sat, dar pe malul nordic al Bălţii Nasta, apele de inundaţie, rupînd marginea de N a Grindului Tomii, au scos la iveală nenumărate obiecte vechi (vase, fragmente ceramnice, mici bronzuri etc.)[3]. Cercetările mai vechi ale colegului C. S. Nicolăescu-

[2] De ex. la Dupliaj, în Banatul iugoslav (F. Milleker, *Preistorijska kolita na Dupliaje*, în „Starinar", 1928 — 1930, p. 20, pl. IX—X ; R. Forrer, *Les chars cultuels préhistoriques et leurs survivances aux époques historiques*, în „Préhistoire", I, 1932, p. 19—123, fig. 10) ; se pare de altfel că s-au găsit şi în Oltenia (D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, fig. 141/3), deşi exemplarul citat nu este prea concludent.

[3] Pentru primele date asupra săpăturilor sistematice de la Cîrna din 1942, cf. Vladimir Dumitrescu, *Dare de seamă asupra cercetărilor şi săpăturilor din 1942*, în „Raport asupra activităţii ştiinţifice a Muzeului naţional de antichităţi în anii 1942 şi 1943", Bucureşti, 1944, p. 38 — 43 ; pentru datele asupra descoperirilor mai vechi, cf. D. Berciu, *op. cit.*, p. 105 şi urm. Pentru statuetele descoperite în 1942, cf. Vladimir Dumitrescu şi C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Statuetele din epoca bronzului descoperite în necropola de la Cîrna-Dolj*, în „Oltenia", IV, 1944. În ceea ce priveşte raportul meu preliminar asupra săpăturilor din anul 1955, el a fost publicat în „Materiale", III. p. 189—202.

Plopşor (actualul şef al sectorului paleolitic de la Institutul arheologic al Academiei R. P.R., pe atunci directorul Muzeului regional al Olteniei) au precizat că, în acest punct, se află o necropolă de incinerație aparținînd culturii cîmpurilor de urne din epoca bronzului. Iar săpăturile noastre din anii 1942 şi 1955—1956 au dezgropat 116 morminte, adică tot ceea ce rămăsese nedistrus de apele de inundație din marea necropolă.

Printre bogatele materiale descoperite în aceste săpături, ca şi mai înainte, se află şi un număr de statuete de lut ars, ce vor forma obiectul unui capitol special în monografia pe care o pregătim asupra necropolei de la Cîrna. Cele mai multe dintre aceste statuete au capul relativ prismatic, aşa cum am amintit mai sus că se constată în chip obişnuit la majoritatea exemplarelor de acest fel, aşa încît nu mai stăruim aici asupra lor. Dar printre obiectele adunate şi duse la Muzeul regional din Craiova înainte de săpăturile noastre se află şi un fragment de statuetă de lut ars care—deşi a fost descris sumar încă de acum aproape două decenii [4] — n-a fost încă ilustrat; el reprezintă o variantă deosebită în privința modelării capului. Mai tîrziu, tot la Cîrna, în 1942 şi în 1955—1956, au fost descoperite şi alte fragmente aparținînd acestei variante, după cum mai de mult se găsise şi la Salcia, tot pe malul Dunării vest-oltene, un alt fragment dintr-o statuetă similară [5]. Pentru a se putea urmări în chip satisfăcător cercetarea pe care vrem să o facem aici, va trebui să descriem însă fragmentul cel mai caracteristic pentru această variantă — şi anume pe acela aflat la Muzeul din Craiova.

Acest fragment (fig. 1) reprezintă jumătatea din stînga a părții superioare a corpului şi o parte din rochia unei statuete care va fi avut inițial (fără cap), cel puțin 20 cm înălțime, şi se încadrează în linii mari în seria statuetelor cu rochie-clopot din cîmpurile de urnă dunărene ale epocii mijlocii a bronzului. Înălțimea fragmentului e de 13,9 cm (bustul, 8 cm; talia, 1,6 cm; restul, 4,5 cm; tranziția de la bust la talie şi de la aceasta la rochie nu este suficient de marcată, aşa încît în această privință ultimele cifre sînt oarecum aproximative). Lățimea maximă a bustului, în porțiunea păstrată, este de 6,1 cm; de aceea, diametrul maxim orizontal va fi avut cel puțin 12 cm. Statueta a fost modelată dintr-o pastă fină, fiind bine arsă la roşu.

O gaură relativ circulară, cu diametrul de circa 1,2 cm, străpungea inițial statueta pe axul vertical, de la extremitatea superioară a corpului pînă sub talie, unde intra în cavitatea cea mare a rochiei modelate ca de obicei în formă de clopot gol în interior. Această gaură verticală explică de altfel de ce statueta aceasta (ca şi celelalte de la care provin fragmentele de acelaşi fel, găsite de noi) s-a rupt de-a lungul axului vertical. Din nevoia de a se putea realiza gaura verticală, torsul este mai gros decît la alte statuete, grosimea lui maximă fiind de altfel chiar la mijloc, de-a lungul găurii, şi ajunge pînă la circa 2,3 cm, în timp ce pe margini e cu cîțiva milimetri mai subțire; la partea superioară, unde începe gaura verticală, marginea bustului este de altfel şi mai groasă, avînd peste 3 cm. Din punct

[4] D. Berciu, *loc. cit.*, p. 131.
[5] *Ibidem.*

de vedere al procedeului de modelare, trebuie precizat că gaura n-a fost perforată după modelarea torsului statuetei, ci dimpotrivă a fost realizată prin modelarea bustului pe un lemn (sau os) perfect cilindric, aşezat vertical, care a fost scos probabil înainte de arderea statuetei în cuptor, după ce statueta fusese decorată şi era aproape uscată.

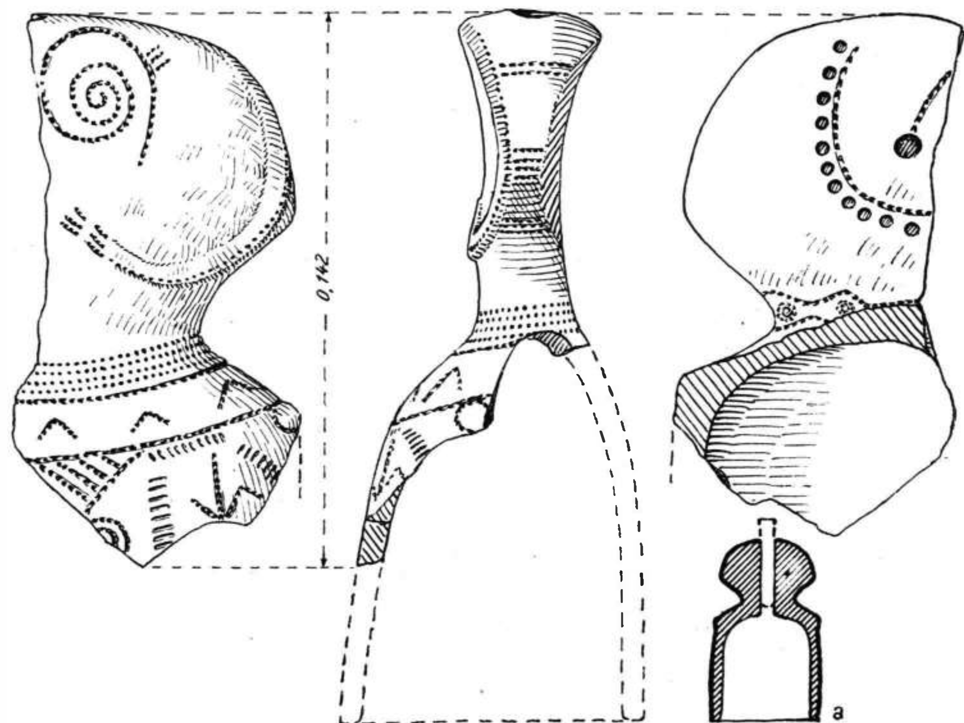

Fig. 1

Marginile torsului sînt reliefate pe o lăţime de circa 1 cm, pentru indicarea traseului braţelor; acestea se prelungesc apoi ca un fel de bandă uşor reliefată, arcuindu-se pe corp şi ridicîndu-se pe piept, aşa încît mîinile, desenate prin cîte trei liniuţe paralele, ajungeau chiar pe mijlocul pieptului, fără a se uni. Bineînţeles, de vreme ce s-a păstrat numai o jumătate din tors, nu avem pe el decît reprezentarea unui braţ şi a unei mîini, dar întrucît la toate exemplarele pe care le cunoaştem simetria a fost întotdeauna respectată, nu încape nici o îndoială că şi braţul şi mîna cealaltă erau reprezentate identic. Acolo unde braţul părăseşte marginea corpului, traseul este puţin colţuros, poate tocmai pentru indicarea cotului. Începînd chiar de pe umăr, traseul exterior al braţului este subliniat de o linie împunsă, care se termină în punctul unde braţul se arcuieşte în sus. Pe de altă parte, marginea laterală teşită a corpului este decorată cu trei serii de liniuţe orizontal-paralele, compuse din cîte două-trei şi patru

linii. Pieptul statuetei a fost decorat într-un chip puțin obișnuit la statuetele descoperite pînă acum la Cîrna, deoarece în locul pandantivelor și colierelor de forme comune, pe jumătatea păstrată din statuetă este desenat un mare crochet spiralic, cu coada în jos și cu vrejul răsucit de mai multe ori, avînd pe marginea stîngă trei liniuțe perpendiculare; fără îndoială că același desen se repeta și pe cealaltă jumătate a pieptului, dar e greu să afirmăm că și aici este vorba de reprezentarea unui colier, deși desigur desenul indică tot un obiect de podoabă.

Pe spinare se poate vedea o linie piezișă, terminată într-o gropiță imprimată, reprezentînd una dintre cele trei șuvițe în care se desfac de obicei cozile părului la aceste statuete. Întocmai ca și la alte exemplare, părul era încadrat de o linie arcuită, mărginită la exterior de o serie de gropițe imprimate.

În ceea ce privește talia propriu-zisă, ea este strînsă într-o centură, desenată prin patru șiruri orizontale de împunsături paralele și de o linie împunsă, care constituie marginea inferioară a centurii. Pe spate, centura se continua în partea stîngă într-un fel de limbă lungă, ușor sugrumată la mijloc, avînd astfel un aspect dublu-rombic, cu cîte o găurice imprimată în interiorul fiecărui romb și înconjurată de cîte o linie împunsă circulară. Aceasta este desigur catarama care închidea centura. În partea dreaptă, judecînd după linia împunsă relativ orizontal, care se poate vedea chiar pe marginea spărturii, capătul centurii era desenat altfel; faptul acesta este însă în concordanță deplină cu ceea ce am putut observa pe celelalte statuete de la Cîrna, la care, atunci cînd cele două capete (catarame?) ale centurii sînt reprezentate, ele nu sînt identice.

Partea inferioară a corpului, modelată în formă de rochie-clopot, avea două proeminențe laterale, pentru indicarea șoldurilor; judecînd după mica porțiune păstrată din partea anterioară a rochiei-clopot (căci la spate fragmentul este rupt chiar de la talie), este probabil că rochia aceasta avea o formă mai mult cilindrică turtită decît tronconică, așa încît diametrul maxim al bazei nu va fi fost sensibil mai mare decît diametrul din dreptul șoldurilor. Despre decorul rochiei se poate spune foarte puțin. În primul rînd observăm că zona dintre șoldurile proeminente și marginea inferioară a centurii constituie o bandă orizontală, delimitată la partea inferioară printr-o linie împunsă; în interiorul acestei benzi au fost împunse liniuțe frînte în unghi cu vîrful în sus. Sub această bandă, la mijloc se poate observa o parte din triunghiul hașurat întîlnit la cele mai multe dintre statuetele de la Cîrna, cu capetele de jos ale catetelor răsucite spiralic; sus, linia catetelor se continua orizontal printr-un șir de puncte împunse, sub care se văd începuturile unor franjuri și ale unui desen mai puțin comun și care deocamdată nu poate fi precizat. Proeminența șoldului este înconjurată de liniuțe împunse.

Fără să insistăm aici asupra elementelor decorului, amintim numai că, la toate statuetele, cele mai multe motive decorative sînt realizate în tehnica liniilor înțepate, cîteva prin șiruri de puncte sau crestături și, cele mai puține, prin impresiuni. Toate acestea au fost de altfel umplute cu substanță albă de incrustație, care la fragmentul descris mai sus s-a pierdut cu desăvîrșire, iar la celelalte fragmente aproape cu totul. Cele

mai multe dintre elementele decorului reprezintă detalii ale costumului și podoabe, numai puține indicînd detalii somatice.

Ceea ce ne interesează aci este însă faptul care rezultă clar din modelarea acestui tip de statuete, și anume că ele au fost modelate fără cap, nu pentru că ar fi fost gîndite ca reprezentări acefale, ci pentru că la acest tip capul era mobil și deci modelat aparte. Gaura cilindrică ce străbate întreaga parte superioară a statuetei slujea tocmai pentru fixarea capului mobil, așa cum de altfel s-a mai spus [6]. Pe de altă parte, de vreme ce gaura este atît de adîncă, comunicînd cu cavitatea clopotului rochiei, este clar că acest „dop" trebuia să fie lung și cilindric, spre a putea asigura stabilitatea capului pe statuetă. E adevărat că aceste presupuneri sînt numai deducții logice, căci nu s-a găsit pînă acum în săpăturile noastre (și, după cîte știm, nici în alte locuri) un asemenea cap mobil de statuetă. Dar o altă descoperire de la Cîrna ne arată că presupunerea noastră în ceea ce privește felul în care vor fi fost modelate aceste „dopuri" cilindrice se poate sprijini și pe elemente concrete. Într-adevăr, în mormîntul XCIV săpat în 1955 la Cîrna, am găsit, împreună cu urna și cele cîteva vase secundare, și un vas dublu (ca o solniță), cu un căpăcel ca un scut în formă de 8, perforat la mijloc, care putea fi fixat pe solniță printr-un dop înalt de lut ars, cu corpul aproape cilindric și terminat la partea superioară în formă de cap de pasăre, descoperit și el în același mormînt. De aceea putem fi aproape siguri că „dopul" care ținea loc de cap mobil la statuete trebuia să fie cilindric, cel puțin în porțiunea ce se introducea în corpul statuetei. S-ar putea presupune, că întocmai după cum partea superioară a dopului cilindric din mormîntul XCIV a fost modelată în chip de pasăre, tot astfel și partea superioară a „dopului" - cap al statuetelor putea fi modelată în formă de cap omenesc mai realist : adică, de pildă, așa cum a fost modelat capul statuetei de la Kličevac, sau cel puțin așa cum au fost modelate capetele cu chipul *en bec d'oiseau* ale altor exemplare.

Nu avem însă nici un element care să ne îndreptățească să spunem că această presupunere ar fi întemeiată. Într-adevăr, toate statuetele descoperite la Cîrna și făcînd parte din seria mult mai numeroasă a statuetelor cu cap fix, au capul excesiv de stilizat, aproape prismatic ; de aceea ar fi greu de admis că în timp ce statuetele de acest fel aveau capul stilizat, cele cu capul mobil-detașabil l-ar fi avut modelat în chip realist.

Să încercăm să vedem deci în ce fel s-ar putea explica această stilizare excesivă și dacă nu cumva existența variantei cu cap mobil ne poate pune ea însăși pe calea înțelegerii problemei.

Desigur, nu este locul să discutăm aici pe larg însăși problema originii tipului de statuete cu rochie-clopot din culturile cîmpurilor de urnă ale epocii bronzului, dar nici nu o putem trece cu vederea. Încă de acum cîteva decenii, discutînd această problemă, M. Hoernes[7] a făcut legătura atît între stilizarea capului (cît și între ornamentarea lor), cu unele statuete neolitice de la Babska (R. P. F. Iugoslavia)[8]. Dar după

[6] D. Berciu, *loc. cit.*
[7] M. Hoernes - O. Menghin, *op. cit.*, p. 408 și urm.
[8] *Ibidem.*

toate aparențele, acel fragment nu aparține epocii neolitice ci se încadrează tot în cultura cîmpurilor de urne (chiar dacă acolo s-ar afla și o așezare neolitică), iar celelalte statuete neolitice pot fi comparate numai în linii generale cu acelea ale epocii bronzului [9]. Este adevărat că însuși Hoernes amintește și concordanțele dintre plastica epocii bronzului de la Dunăre și plastica din Egeea[10], concordanțe pe care mai tîrziu Menghin și alți cercetători le-au subliniat[11] și le-au considerat drept singure valabile pentru explicarea tipului statuetelor cîmpurilor de urne ale epocii bronzului. Tot atît de adevărat este de altfel că și înainte de epoca bronzului se întîlnesc în diferite regiuni statuete cu capete stilizate ca o simplă prelungire în sus a corpului; dar de multe ori în plastica neolitică stilizarea statuetelor și a capului poate fi și un rezultat al neîndemînării modelatorilor sau al primitivismului, pe cînd în privința modelării statuetelor cu rochie-clopot din cultura cîmpurilor de urne nu se poate vorbi nici despre lipsă de îndemînare, nici despre primitivism, ci exclusiv de stilizare.

Singura grupă de figurine neo-eneolitice de la Dunăre despre care s-ar putea spune că reprezintă un tip asemănător cu acela al statuetelor de care ne ocupăm aici, este constituită de cîteva exemplare de figurine cu rochie-clopot din cuprinsul culturii Gumelnița; dintre acestea, piesele mai reprezentative sînt: un exemplar de la Sălcuța-Piscul Cornișorului, așa-numita „Venera de la Craiova”[12], și un altul de la Licurici-Teleorman[13]. Rochia acestor statuete fiind modelată întocmai ca un clopot gol în interior, ea reprezintă cel puțin tipologic un element comun și deci de apropiere cu statuetele de tip Kličevac și Cîrna din cultura cîmpurilor de urne ale epocii bronzului. Nu tot același lucru se poate spune fără ezitare și în ceea ce privește eventuala filiație dintre aceste două grupe, cu atît mai mult cu cît printre statuetele cu rochie-clopot din cultura Gumelnița (inclusiv varianta Sălcuța) nu s-a găsit nici un exemplar aparținînd tipului cu cap mobil. În schimb nu cred că se poate contesta în chip valabil faptul că ambele grupe de statuete cu rochie-clopot (grupa eneolitică Gumelnița și grupa Cîrna din epoca bronzului) au la origine tipul minoic cu rochie-clopot, așa cum am amintit și mai sus.

Problema care trebuie să ne preocupe aici este de a ști dacă aceste două grupe derivă în chip independent una de cealaltă din grupa minoică respectivă, sau dimpotrivă grupa statuetelor culturii cîmpurilor de urne

---

[9] Și G. Wilke, în articolul său *Pannonische Keramik*, din Ebert, RL, X, p. 27–29, enumeră figurinele de la Babska printre acelea aparținînd culturii cîmpurilor de urne din epoca bronzului.

[10] M. Hoernes-O. Menghin, *op. cit.*, p. 410 și p. 538.

[11] *Ibidem*, p. 825 — 826; mai recent și alți cercetători, dintre care cităm pe G. Karo, art. *Idol*, în Ebert, RL, VI, p. 31. Menționez însă că într-un articol publicat exclusiv în l. sîrbă, avînd numai titlul tradus în l. franceză, Menghin (*Sur les temps préhistoriques de la région de Vršac*, în „Starinar”, ser. III, vol. IV, 1926–1927, p. 15–30, pl. I–III) pare a exprima un punct de vedere diametral opus, admițînd o filiație neolitică în regiunea Dunării și a Savei pentru acest tip de statuete. Facem însă această mențiune cu toată rezerva, deoarece nu sîntem siguri că traducătorul nostru a înțeles perfect textul.

[12] Reprodusă și în vol. Vladimir Dumitrescu, *L'art préhistorique en Roumanie*, București, 1937, pl. X.

[13] Vladimir Dumitrescu, *Alcune scoperte preistoriche nel distretto di Teleorman*, „Dacia”, IX–X, p. 531–538, fig. 2/2.

s-ar putea lega de grupa minoică prin intermediul grupei gumelniţene. Dacă ar trebui să dăm răspuns la această întrebare exclusiv în funcţie de faptul că nu se poate admite în nici un fel derivarea culturii cîmpurilor de urne ale epocii bronzului din culturile neo-eneolitice de la Dunărea de jos, este evident că răspunsul n-ar putea să fie decît negativ, căci, deşi pînă acum nu mi se pare să se fi lămurit în chip cuprinzător şi satisfăcător problema originii culturii cîmpurilor de urne de la Dunărea de mijloc, este totuşi sigur că originea ei nu poate fi căutată în culturile neo-eneolitice de la Dunărea inferioară. Bineînţeles, elemente relativ izolate se pot transmite dintr-o cultură mai veche într-alta mai nouă, chiar dacă aceasta din urmă nu derivă din prima.

Oricum, mi se pare mai verosimil să admitem că statuetele cu rochie-clopot din cele două grupe culturale de mai sus derivă în chip independent din acelaşi model - prototip constituit de statuetele minoice cu rochie-clopot, în diferitele lor variante, inclusiv aceea a „zeiţei cu şerpi". Pe de altă parte, cred că apropierile nu se pot rezuma numai la această corespondenţă tipologică de ordin general, căci în unele cazuri se pot indica şi anumite corespondenţe de detaliu. De pildă, pentru a ne opri o clipă la acest aspect al problemei, nu ni se pare lipsit de semnificaţie faptul că cel puţin unele dintre „zeiţele cu şerpi" au pe cap un fel de tiară înaltă, cvasicilindrică, dînd întregului cap un aspect prismatico-cilindric[14]. De aceea nu trebuie exclusă de la început posibilitatea explicării formei prismatice a capului statuetelor de tip Cîrna prin felul cum era modelat capul şi tiara unora dintre statuetele cretane.

Admiţînd acest punct de vedere, ar urma că statuetele cu cap mobil din cultura cîmpurilor de urne să constituie o variantă ulterioară aceleia cu capul prismatic fix. Iar pentru trecerea de la capul fix la capul mobil s-ar putea găsi desigur şi o explicaţie de ordin practic: observîndu-se fragilitatea capului modelat ca o prelungire cilindrico-prismatică a corpului — cap ce se putea rupe uşor şi în felul acesta statueta devenea inutilizabilă — s-a încercat remedierea acestui neajuns prin substituirea capului fix printr-unul mobil. O statuetă putea fi astfel folosită şi după ce i se pierdea capul, tocmai pentru că i se putea pune un altul. Dar faptul că trei dintre statuetele descoperite de noi în mormintele de la Cîrna, aparţinînd variantei cu capul fix, au fost găsite fără cap (rupt şi lipsind din vechime), arată că ruperea capului unei statuete nu implica neapărat şi azvîrlirea ei; dacă nu întotdeauna, cel puţin atunci cînd deteriorarea statuetei se întîmpla cu prilejul incinerării mortului. De aceea explicaţia aceasta nu ni se pare mulţumitoare.

Să vedem deci dacă nu trebuie să ne gîndim dimpotrivă la derivarea variantei cu capul fix din varianta cu capul mobil. Într-adevăr, dacă admitem că partea superioară a „dopului" cilindric (care se fixa în figurină), rămasă afară pentru a ţine loc de cap, era modelată tot aproximativ cilindric, putem presupune să ea a slujit drept model pentru realizarea stilizată a capului fix în formă cilindrică-prismatică uşor turtită. Cauza de ordin practic care va fi determinat înlocuirea capului mobil

---

[14] H. Bossert, *Alt Kreta*, ed. a 3-a, fig. 289.

printr-un cap fix, ar putea fi în acest caz faptul că un cap mobil se pierdea uşor; astfel se va fi renunțat la modelarea capului în chip independent, preferîndu-se contopirea ambelor piese într-una singură. Bineînțeles în acest fel modelarea stilizată a capului nu mai poate fi legată de exemplele amintite din Egeea, legătura cu plastica din această regiune rezumîndu-se în cazul de față la tipul general al statuetelor cu rochie-clopot. Din această contopire firească a capului cilindric cu restul corpului statuetei, a rezultat tipul cel mai frecvent întîlnit printre statuetele cîmpurilor de urnă de la Dunărea de mijloc şi inferioară — adică varianta cu capul cilindric sau prismatic, în directă continuare cu corpul statuetei, ba chiar redus numai la o simplă prelungire aproape triunghiulară a torsului, retezată orizontal la partea superioară.

Pe de altă parte, este firesc să presupunem (cel puțin pînă ce vom descoperi şi un asemenea cap mobil de statuetă, care să ne dovedească contrariul) că şi la capetele mobile indicarea stilizată a organelor feței şi a părului se făcea întocmai ca la capetele fixe. Un început de dovadă în această privință ni-l oferă de fapt atît exemplarul fragmentar, descris mai sus, cît şi celelalte fragmente de acelaşi tip, tot de la Cîrna; căci, dacă este firesc ca podoabele de pe pieptul acestor fragmente să nu ne poată spune nimic în ceea ce priveşte fața acestor capete mobile, maniera în care este redat părul pe spatele aceloraşi fragmente este concludentă: pe două dintre ele se vede una dintre şuvițele în care se trifurcă de obicei părul ce coboară de pe cap, iar la al treilea fragment se pot vedea trei şuvițe coborînd pînă pe mijlocul spinării. Aceasta corespunde întocmai cu ceea ce se poate vedea la toate statuetele cu capul fix, modelat în continuarea corpului, la care părul porneşte chiar de pe linia orizontală ce înconjură de obicei marginea superioară a capului. Aşa încît, nu poate fi nici o îndoială că întreg traseul părului era identic, începînd tot de sub linia orizontală de pe creştetul capului. Acest început de dovadă, alături de faptul că nu avem nici un motiv să credem că fața unui cap mobil trebuia modelată altfel decît aceea a unui cap fix, îndreptățeşte cele spuse mai sus în această privință.

Eventual, ne-am putea gîndi şi la o altă explicație, şi anume că renunțarea treptată la „capul mobil" ar trebui legată de anumite schimbări în concepțiile magico-religioase ale oamenilor acelor vremuri şi ai acelei culturi. Oricare ar fi însă explicația care se va dovedi valabilă pentru aceste capete mobile, socotim neîntemeiată şi chiar anacronică ipoteza că în gaura verticală ce străpungea partea superioară a corpului se puteau pune succesiv, la aceeaşi statuetă, capete diferite, după nevoie, reprezentînd divinități diferite[15].

Dacă admitem ca valabilă ultima explicație genetico-formală dată de noi pentru excesiva stilizare a capului la covîrşitoarea majoritate a statuetelor culturii cîmpurilor de urne de la Dunărea de mijloc şi inferioară rezultă în chip firesc că tipul statuetelor cu capul mobil a fost mai vechi

[15] D. Berciu, *op. cit.*, p. 132.

decît acela cu capul fix. Este adevărat că, deocamdată, la Cîrna nu se poate face vreo deosebire cronologică, în cuprinsul cimitirului de acolo, între mormintele care conțineau statuete de un tip sau altul, pentru motivul că în săpăturile noastre (1942, 1955—1956) nu am găsit decît statuete aparținînd variantei cu capul fix, toate fragmentele provenind de la statuete cu capul mobil fiind descoperite în afara mormintelor. Dar chiar dacă am fi descoperit în morminte și statuete din varianta cu capul mobil, nu este de loc sigur că restul inventarului unor asemenea morminte ar fi putut să indice vreo diferență cronologică ; cel puțin în stadiul actual al studierii bogatului material descoperit nu s-ar putea vorbi de deosebiri cronologice clare între diferitele morminte ale acestei necropole. De altfel, adoptarea unui tip nou — chiar atunci cînd el rezultă din modificarea și dezvoltarea ulterioară a unui tip mai vechi — nu implică neapărat și dispariția *imediată* a celuilalt, ambele tipuri putînd dăinui împreună cel puțin un anumit timp. Şi cred că tocmai acesta a fost cazul în sînul populației de la care ne-a rămas necropola de la Cîrna.

Rezumînd cele spuse mai înainte, pare deci probabil că tipul statuetelor cu capul mobil din cultura cîmpurilor de urne trebuie socotit anterior aceluia cu capul fix. Din primul, pe cale firească, cum am arătat mai sus, s-a dezvoltat celălalt și au dăinuit alături un anumit interval de timp. Dacă descoperirile făcute în cuprinsul culturilor cîmpurilor de urne ar proveni mai mult din săpături sistematice, atunci această concluzie ar putea fi mai ușor verificată. În situația actuală, o verificare este deocamdată imposibilă. De aceea am putea încheia aici observațiile noastre în legătură cu modelarea prismatico-cilindrică a capului acestor statuete. Cîteva precizări pot fi însă adăugate, fără ca ele să însemne altceva decît o schițare a unui alt aspect al problemei pe care o ridică și nicidecum epuizarea lui.

Statuetele cu cap mobil reprezintă un tip cu totul special, întîlnit pînă acum în mileniile III și II î.e.n., numai în patru regiuni ale Europei de sud-est, și anume : în Tesalia[16], în Cuban[17], în Muntenia[18] și în Oltenia[19]. Dintre aceste regiuni însă, numai în Tesalia acest tip formează un grup amplu, specific pentru o anumită cultură, pe cînd în celelalte regiuni el

---

[16] Chr. Tsountas, *Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου*, Atena, 1908, și Wace-Thompson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge, 1912, p. 83 etc.

[17] A. M. Tallgren, *La pontide préscythique*, în ESA, II (1926), fig. 66 / 2—4. Dar întrucît nici din reproducere, nici din textul lui Tallgren (singurul pe care-l aveam atunci la dispoziție în această privință) nu rezultă că este vorba de statuete cu capul mobil, am combătut mai de mult (Vladimir Dumitrescu, *Une figurine de type tehssalien découverte à Gumelnița*, „Dacia", VII—VIII, p. 97—102 ; v. p. 101, nota 1) apropierea (în fapt justă) pe care o făcea și V. G. Childe (*The Dawn of European Civilization*, ed. a II-a, p. 73) între statuetele de la Ul și acelea din Tesalia. Numai după ce am putut citi descrierea clară din lucrarea lui Fr. Hančar (*Urgeschichte Kaukasiens*, Viena, 1937, p. 253 și p. 339 și urm.), am constatat că obiecția mea nu era justificată, unele dintre statuetele de la Ul fiind de același tip cu acelea tesaliene cu capul mobil. Mai de curînd, arheologul A. A. Iessen a combătut totuși această apropiere : cf. A. A. Iessen, *Khronologii „bolsih Kubanskih Kurganov"*, în SA, XII, 1950, p. 157 — 202.

[18] Vladimir Dumitrescu. *Une figurine de type thessalien découverte à Gumelnița, loc. cit.*

[19] D. Berciu, *op. cit.*, p. 132.

apare de cele mai multe ori într-un singur loc și în puține exemplare : în Cuban s-au găsit statuete cu cap mobil numai în curganul de la Ul (cîteva exemplare fragmentare), în Muntenia un singur exemplar la Gumelnița, din faza B a acestei culturi, iar în Oltenia puține fragmente la Cîrna şi la Salcia, în cultura cîmpurilor de urne. Dintre toate acestea, cele mai vechi exemplare sînt, fără îndoială, acelea din Tesalia, chiar dacă ele ar aparține începutului perioadei a III-a tesalice şi n-ar trebui datate încă din perioada a II-a; după ele urmează acelea din Cuban şi de la Gumelnița, pe cînd acelea de la Cîrna şi de la Salcia sînt cele mai tîrzii. Întrebarea este însă dacă, pe lîngă apropierile culturale-cronologice care s-au făcut și cred că se pot face între statuetele de la Ul şi de la Gumelnița pe de o parte, şi acelea din Tesalia, pe de altă parte [20], se pot stabili asemenea raporturi de dependență şi de filiație şi între cel mai tîrziu dintre aceste exemplare neo-eneolitice (acela de la Gumelnița) şi fragmentele din cultura cîmpurilor de urne. Este adevărat că răstimpul dintre sfîrşitul fazei Gumelnița B şi începutul culturii cîmpurilor de urne din Bronzul mijlociu de la Dunăre nu este prea mare, dar dificultatea principală nu stă în această diferență cronologică, ci în faptul că nu vedem în ce măsură s-ar putea vorbi de elemente de tradiție gumelnițeană în cultura bronzului mijlociu. Totuși, e destul de greu să se poată spune despre un tip aşa de special că s-ar fi născut în chip spontan, pe baza unor invenții independente, în mai multe locuri relativ apropiate şi situate în regiuni între care a existat întotdeauna o circulație culturală şi chiar etnică. De aceea aş înclina să cred totuşi că prezența lor ar trebui explicată pe baza unei filiații comune. Tradiția s-ar fi putut menține şi în răstimpul pentru care nu ni s-au păstrat (sau nu s-au găsit încă) asemenea statuete, şi poate chiar prin exemplare modelate în materiale perisabile (lemn). Dar, aşa precum am spus, discutarea amplă a acestui aspect al problemei nu îşi are locul aici, aşa încît ne oprim, deocamdată, la concluzia formulată mai sus, potrivit căreia stilizarea prismatico-cilindrică a capului celor mai multe statuete ale cîmpurilor de urne din epoca bronzului are la bază varianta statuetelor cu capul mobil. Cît priveşte rostul acestor statuete şi semnificația lor în viața comunităților primitive care le foloseau, ele sînt probleme ce depăşesc de asemenea cadrul acestor observații cu caracter limitat.

VLADIMIR DUMITRESCU

---

[20] Obiecţiile care s-au adus (I. Nestor, RIR, XI–XII, 1941–1942, p. 435–436) împotriva filiaţiei Tesalia-Gumelniţa, postulată de mine, nu mi se par întemeiate. Chiar dacă datarea propusă de Vl. Milojčić pentru faza Dimini (Tesalian II) şi deci pentru începutul fazei următoare (*Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel-und Südost Europas*, Berlin, 1949, p. 37, şi urm.) poate fi discutată, nu mi se pare că mai rămîne vreo îndoială în privinţa faptului că faza Gumelniţa B este mult mai tîrzie decît perioada tesalică în care au apărut prima dată astfel de statuete cu cap mobil.

О ПРИЗМАТИЧЕСКИ-ЦИЛИНДРИЧЕСКОЙ ЛЕПКЕ ГОЛОВЫ СТАТУЭТОК ИЗ ОБОЖЖЕННОЙ ГЛИНЫ В КУЛЬТУРАХ ПОЛЕЙ ПОГРЕБАЛЬНЫХ УРН СЕРЕДИНЫ БРОНЗОВОГО ВЕКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

При рассмотрении вопроса о лепке головы статуэток из обожженной глины, обнаруженных в культурах полей погребальных урн бронзового века на Дунае, автор исходит из наблюдения, что в основном, их голова чрезвычайно стилизована. Действительно, за исключением разбитой во время войны 1914—1918 гг. знаменитой статуэтки из Кличевоча, голова которой вылеплена, до известной степени, в реалистическом духе, и нескольких статуэток с головой „en bec d'oiseau" (Dupliai и т. п.), у всех статуэток в колоколовидных юбках, обнаруженных в придунайских культурах полей погребальных урн, голова вылеплена в виде простого апикального удлинения верхней части тела. Призматически-цилиндрическое удлинение не превышает 2—3 см высоты; на нем обозначены черты лица.

Эту чрезмерную стилизацию нельзя, однако, рассматривать как доказательство примитивности или неумения. Ее иногда связывали с лепкой более древних неолитических фигурок, однако, автор не разделяет этого мнения. Некоторые находки в двух некрополях Олтении являются для автора убедительными элементами искомого объяснения. Действительно, как в Кырне, так и в Салчии (Олтения) было найдено несколько фрагментов статуэток того же типа, что и «колоколовидные», но отличающихся тем, что они вылеплены без головы, вместо которой было вертикальное круглое отверстие, в которое должна была вставляться подвижная голова (рис. 1). Хотя до сих пор не обнаружилось таких голов, все же, учитывая форму отверстия для вставной подвижной головы и другие данные раскопок в Кырне, автор считает, что указанные подвижные головы, по всей вероятности, имели форму цилиндрических пробок, вставлявшихся в соответствующее отверстие. Верхняя часть пробки, возможно, немного большего размера, оставалась снаружи, образуя голову статуэтки. Со временем эту, вероятно, легко теряющуюся подвижную голову постепенно заменили неподвижной, образовавшейся из слияния подвижной головы с остальной частью статуэтки. Из указанного естественного слияния цилиндрической головы с туловищем статуэтки мог сложиться вариант, наиболее часто встречающийся среди статуэток полей погребальных урн в районе Среднего и Нижнего Дуная, то есть вариант с призматически-цилиндрической головой, являющейся непосредственным продолжением туловища статуэтки; иногда она сводится лишь к простому, почти треугольному продолжению торса.

Таким образом, автор считает вариант с подвижной головой более древним, чем другой, даже если впоследствии они и бытовали вместе. Что касается происхождения варианта с подвижной головой,

то (не входя в подробности, поскольку этот вариант не включен в намеченный план наблюдений) автор указывает, что статуэтки с подвижной головой были найдены лишь в четырех местах Юговосточной Европы: в Фессалии (II или III период неолита), на Кубани (в одном из курганов Ула), в Мунтении (Гумельница *B)* и Олтении (Кырна и Салчия). Первые относятся к неоэнеолиту, между тем как находки в Олтении восходят к средней эпохе бронзы. С другой стороны, хотя невозможно установить непосредственной связи между неоэнеолитическими культурами, в которых находятся такие экземпляры, и культурой полей погребальных урн, сравнительно трудно сказать о столь особом типе, что он сложился самостоятельно на основании независимых изобретений в нескольких сравнительно близко расположенных местах. Поэтому автор склонен объяснить их появление преемственной связью; впрочем, он оставляет за собой право широкого обсуждения вопроса в монографическом исследовании некрополя с трупосожжением в Кырне.

QUELQUES REMARQUES SUR LA FORME PRISMATICO-CYLINDRIQUE DE LA TÊTE DES STATUETTES EN TERRE CUITE APPARTENANT AUX CIVILISATIONS DES CHAMPS D'URNES DE L'ÂGE DU BRONZE

(RÉSUMÉ)

Les observations de l'auteur sur le modelage de la tête des statuettes en terre cuite, appartenant aux civilisations des champs d'urnes du Danube datant de l'âge du bronze, ont pour point de départ le caractère extrêmement stylisé de la tête de ces statuettes. En effet, sauf la fameuse statuette de Kličevac, dont la tête était en quelque sorte modelée conformément à la réalité, et en dehors de quelques statuettes à la tête « en bec d'oiseau » (Dupliaj, etc.), la tête de toutes ces statuettes, à robe-cloche, découvertes dans les champs d'urnes danubiens, ne constitue qu'un prolongement de la partie supérieure du corps. Ce prolongement, de forme cylindrico-prismatique, ne dépasse pas 2—3 cm de hauteur, et les différents organes du visage y sont indiqués.

Bien qu'excessive, cette stylisation ne peut être considérée comme la marque d'un primitivisme ou une preuve de maladresse. Elle a été parfois mise en rapport avec le modelage de statuettes plus anciennes, néolithiques ; l'auteur, cependant, ne partage pas cette opinion. Des découvertes faites dans deux nécropoles d'Olténie constituent pour lui les éléments concluants d'une autre explication. En effet, tant à Cîrna qu'à Salcia, en Olténie, on a trouvé quelques fragments appartenant à des statuettes du même type à robe-cloche, mais qui présentent la particularité de n'être

pas pourvues d'une tête fixe, faisant corps avec le reste ; elles ont, par contre un trou rond vertical, pour l'introduction d'une tête mobile (fig. 1). Quoiqu'on n'ait pas encore trouvé de têtes de ce genre, l'auteur — tenant compte de la forme du trou destiné à recevoir la tête mobile, ainsi que d'autres éléments recueillis au cours des fouilles de Cîrna, — estime que ces têtes mobiles devaient avoir la forme de bouchons cylindriques, que l'on introduisait dans le trou respectif. La partie supérieure de ce bouchon, peut-être un peu plus grosse, demeurait à l'extérieur et constituait ainsi la tête de la statuette. Avec le temps, cette tête mobile, qui se perdait probablement assez facilement, a sans doute fini par être soudée au corps constituant ainsi une tête fixe. Ce rattachement normal de la tête cylindrique au corps de la statuette semble avoir donné naissance à la variante la plus fréquente parmi les statuettes des champs d'urnes du Moyen- et Bas-Danube, celle de la statuette à tête cylindrico-prismatique, modelée de façon à constituer un prolongement direct du corps, prolongement, souvent presque triangulaire, du torse.

C'est pourquoi l'auteur considère la variante à tête mobile comme la plus ancienne, même si par la suite les deux variantes ont subsisté ensemble. En ce qui concerne l'origine de la variante à tête mobile, sans entrer dans des détails qui dépasseraient le cadre qu'il s'est tracé, l'auteur fait remarquer que des statuettes à tête mobile n'ont été trouvées qu'en quatre endroits, dans le Sud-Ouest de l'Europe : en Thessalie (période II ou III du néolithique), dans le Kouban (dans l'un des kourganes d'Ul), en Valachie (Gumelnița B) et en Olténie (Cîrna et Salcia). Les premières appartiennent à l'époque néo-énéolithique, tandis que celles d'Olténie datent de l'époque moyenne du bronze. D'autre part, bien qu'on ne puisse établir des relations directes entre les civilisations néo-énéolithiques, où l'on trouve de tels exemplaires, et la civilisation des champs d'urnes de l'âge du bronze, il semble assez difficile d'affirmer qu'un type aussi particulier soit né spontanément, du fait d'inventions indépendantes, en plusieurs endroits relativement proches. C'est pourquoi, pour le moment, l'auteur incline pour l'explication d'une filiation commune, réservant une plus ample discussion de tout le problème à la monographie consacrée à la nécropole d'incinération de Cîrna.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1 — 4, 1957

O MONEDĂ DIVIZIONARĂ DIN CYZIC, LA HISTRIA

În campania arheologică din anul 1955 de la şantierul Histria a ieşit la iveală, în sectorul X, o monedă din oraşul Cyzic, a cărei descriere este următoarea :

Av. Doi peşti (toni) suprapuşi
Rs. Patrat incus
Electrum greut. : 2,6331 g ; diam. : 10—11 mm (pl. I/1).

Prin greutatea sa, moneda se caracterizează ca o ἕντη, a şasea parte dintr-un στατήρ, care în mod obişnuit cîntărea 16,20 g. Tipul monetar descris mai sus este considerat ca unul din rarele exemplare arhaice, databile în sec. VII-VI î. e. n.[1] Se impune relatarea condiţiilor descoperirii acestei monede, pentru a vedea dacă ea se poate încadra în circulaţia monetară a epocii respective, sau dacă interesul pe care-l prezintă trebuie limitat la planul strict tipologic.

Sectorul X de la Histria se află în afara perimetrului cetăţii propriu-zise, cu circa 500 m spre V, pe platou şi s-a dovedit foarte bogat în urme de locuire din epoca arhaică pînă în epoca elenistică tîrzie, cînd pe aşezarea părăsită în această parte a platoului se aşază un cimitir roman, al cărui început poate fi fixat, după datele actuale, în sec. II e. n.

Trebuie să arătăm de la început că moneda descrisă de noi nu s-a găsit în nici unul din cele trei nivele arhaice, databile prin materialul recoltat, pe toată întinderea sec. VI î. e. n. Ea a fost găsită în compoziţia unei aşa-numite ,,temelii olbiene". Este vorba de o vastă reţea de şanţuri care brăzdează întreg platoul din V cetăţii, şanţuri umplute cu straturi succesive de pămînt negru-cenuşos avînd diverse materiale în compoziţie şi lut steril. Impuritatea pămîntului negru-cenuşos denotă că a fost scos din diferite puncte ale aşezării.

Construirea acestor ,,temelii olbiene", numite astfel după modelul celor de la Olbia, a avut loc în epoca elenistică şi se pare că ele au servit, fie la consolidarea terenului de pe platou, fie ca temelii de locuinţă.

---

[1] B. Head, *Historia numorum*, Oxford, 1911, p. 523, per. I, sec. VII—VI î.e.n. (stater).

În pămîntul negru al unei astfel de „temelii" a apărut moneda (hecte) din Cyzic, avînd pe lîngă ea cîteva fragmente ceramice ioniene, databile şi acestea, în sec. VI î. e. n.:

Fragment de buză şi gît de amorfă. Toarta, în secţiune elipsoidală, ruptă.

Argila roz cu granulaţii calcaroase în compoziţie. Pe buză culoare neagră, trecută parţial în roşu (pl. I / 2).

Fragment de perete de farfurie. Aceeaşi pastă. Pe partea interioară, benzi paralele roşcate (pl. I / 3).

Fragment de gît de amforă. Aceeaşi pastă. Pe partea exterioară, un × de culoare neagră, trecut parţial în roşu (pl. I / 4).

Fragment de perete de oenochoe. Aceeaşi pastă. Pe partea exterioară bandă lată neagră, trecută parţial în brun (pl. I / 5).

Fragment de buză şi perete de mică strachină. Argilă roz cu miezul cenuşiu. Buza lată acoperită cu culoare roşie (pl. I / 6).

Evident, din pricină că nu a fost găsită într-un strat de cultură unitar, este riscant să încadrăm această monedă în limitele unei cronologii strînse. Trebuie însă să se ţină seama şi de fragmentele ceramice, care — împreună cu moneda — alcătuiesc un indiciu că pămîntul în care au fost găsite provine dintr-un strat arhaic al aşezării. În afară de fragmentele ceramice descrise, nu s-a mai găsit nimic împrejur.

Moneda descrisă de noi este singura monedă din Cyzic descoperită pînă acum la Histria. Avîndu-se în vedere raritatea cyzicienilor în genere, vom reveni în articolul de faţă asupra celor două descoperiri anterioare de acest fel semnalate pe teritoriul ţării noastre şi anume (în ordinea cronologică a descoperirilor), aceea de la Galaţi şi aceea de la Cuzgun.

Descoperirea de la Galaţi a fost menţionată de Gr. Tocilescu[2], care pomeneşte de „15 distateri de ai Cyzicului", referindu-se la un articol al lui Cezar Bolliac din „Trompeta Carpaţilor", nr. 696 din 1869[3]. Un articol mai cuprinzător şi mai luminos pentru dezlegarea problemei staterilor cyziceni proveniţi de la Galaţi e însă acela al lui Bolliac din nr. 651/1868 al „Trompetei Carpaţilor"[4], unde Cezar Bolliac pomeneşte de „un albanes din Ianina"[5], venit la Bucureşti prin Constantinopole şi care poseda „13 bucăţi monete de ilectru ... 13 dublu stateri de ilectru ai Cyzicei cu tipuri variate şi în perfectă conservare". Ceea ce este foarte important şi ne ajută la identificarea acestor piese este descrierea lor, pe care o redăm pe scurt:

Două ex. cu capul Atenei spre st. Sub cap peştele ton.

Două ex. cu un silen îngenunchiat spre st. şi în spate peştele ton.

Două ex. cu un cap bărbătesc cu coif spre st. şi în spate peştele ton.

Două ex. cu capul lui Pan (?) spre st.

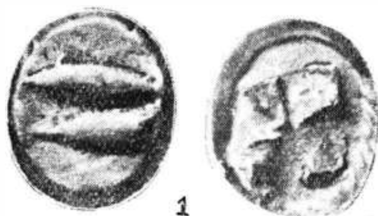
[2] *Dacia înainte de Romani*, Bucureşti, 1880, p. 496.

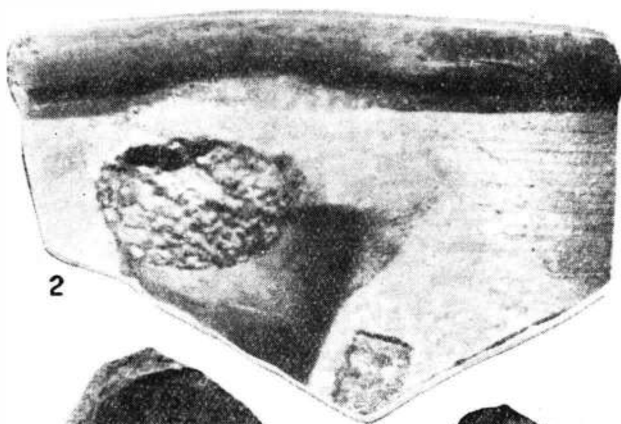
[3] În realitate nr. 699 din 1869. Bolliac, în articolul intitulat *Arheologia şi numismatica*, trece în revistă nouă „aflări" de monede pe teritoriul ţării noastre. „A opta aflare" este aceea cu „15 distateri ai Cyzicei", dar nu se afirmă acolo că provin de la Galaţi.

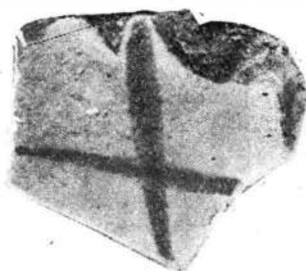
[4] Articol intitulat *Numismatica*.

[5] În dos. Min. Instrucţiei nr. 86/1869 f. 16, la Arhivele statului, nr. arh. 260, Bolliac pomeneşte iarăşi de „grecul Vasile, anticarul din Constantinopol".

Un ex. cu protomă de tigru (?) spre st. În spate trei pești toni.
Un ex. cu un leu culcat spre st. Dedesubt peştele ton.
Un ex. cu un berbec culcat spre st., cu capul întors spre dr. Dedesubt peştele ton.
Un ex. cu un cocoş spre st. Dedesubt peștele ton.

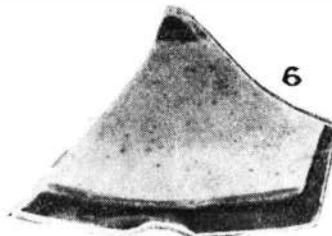

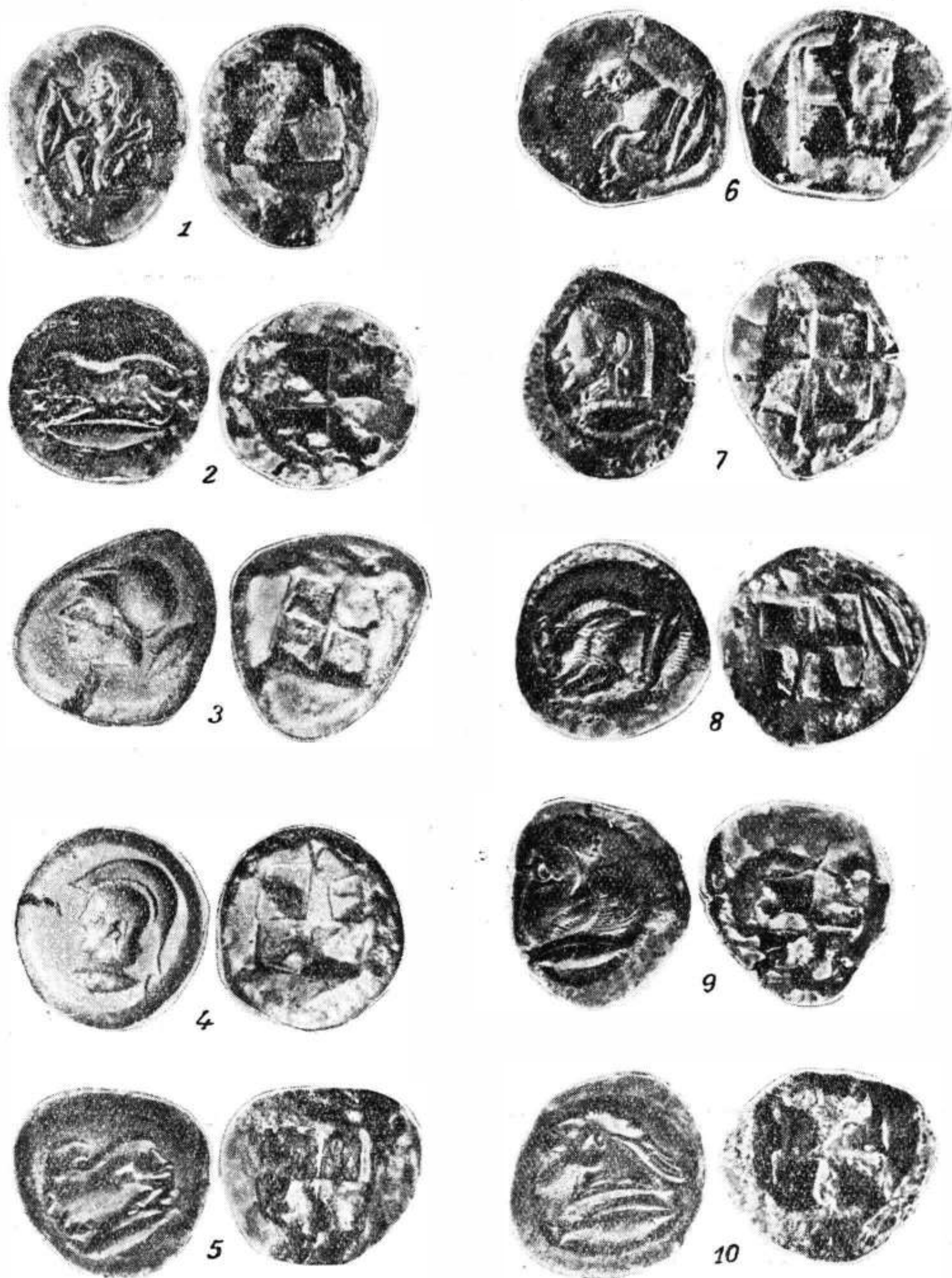

Pl. I. — 1, monedă divizionară din Cyzic; 2—6, fragmente ceramice rhodo-ioniene.

Un ex. cu un cap de antilopă (țap) spre st. Dedesubt peştele ton.
Reversul la toate aceste monede este patratul incus.

Trei piese au fost achiziționate de Cezar Bolliac, fără a se specifica anume care, iar pentru restul de zece a mijlocit achiziționarea de către Muzeul de antichități. Tot el mai pomeneşte de încă doi cyziceni de aur aflați la bancherul Rolin, pe care nu-i descrie însă.

În tezaurul reîntors de la Moscova și expus la Muzeul de artă R.P.R. se află zece stateri cyziceni și prima noastră preocupare, cînd am început

Pl. II. — Stateri din Cyzic în mod greşit atribuiţi descoperirii de la Galaţi.

lucrarea de față, a fost aceea de a-i identifica. Cercetarea acestor piese, care a putut fi dusă la bun sfîrșit grație concursului dat de Cabinetul numismatic al Academiei R.P.R. și de către Muzeul de artă, ne-a impus concluzia că avem în fața noastră, nouă din cele zece piese achiziționate prin Cezar Bolliac de către Muzeul de antichități și care înainte de a fi trimise la Moscova, au avut o viață foarte agitată[6].

Descrierea pieselor expuse la Muzeul de artă este următoarea:

1) Silen îngenunchiat spre st. ținînd peștele ton.
Rs. patrat incus; greut. 16,20 g; diam. 22×17 mm. Electrum (pl. II/1).
(Babelon, *Traité de monnaies grecques et romaines*, II, 1 p. 167—168, nr. 285 și pl. VII/5; Head, *op. cit.*, p. 524 și fig. 269, per. II, 500—450 î.e.n.).

2) Leu mergînd spre st. pe un ton.
Rs. patrat incus; greut. 16 g; diam. 19×17 mm. Electrum (pl. II/2).
(Head, *op. cit.*, p. 524, fig. 271, per. II, 500—450 î. e. n.).

3) Capul Atenei cu coif corintian spre st. În spate tonul.
Rs. patrat incus; greut. 16,04 g; diam. 22×18 mm. Electrum (pl. II/3).
(Babelon, *op. cit.*, p. 161—162, nr. 268 și pl. VI, 26; Head, *op. cit.*, p. 524, per. II, 500—450 î.e.n.).

4) Ca mai sus, dar coif atenian. Tonul dedesubt.
Rs. patrat incus; greut. 16,10 g; diam. 20×18 mm. Electrum (pl. II/4).
(Babelon, *op. cit.*, p. 161—162, nr. 270 și pl. VI/28; Head, *op. cit.*, p. 524, fig. 268, per. II, 500—450 î.e.n.).

5) Berbec spre. st. cu capul întors spre dr. Dedesubt tonul.
Rs. patrat incus; greut. 16,10 g; diam. 20×18. Electrum (pl. II/5).
(Babelon, *op. cit.*, p. 179—180, nr. 318 și pl. VII/32; Head, *op. cit.*, p. 524, per. II, 500—450 î. e.n.).

6) Protomă de berbec spre st. În spate tonul.
Rs. patrat incus; greut. 16,15 g; diam. 19×17, mm. Electrum (pl. II/6).
(T. Gherasimov, *Nahodki ot elektronovimoneti na grad Kizik ot Bălgariia*[7], p. 77, nr. 1 și pl. II/22).

7) Cap bărbătesc spre st. Părul și barba tratate în manieră arhaică. Dedesubt tonul.

---

[6] În dos. Min. Cultelor și Instrucțiunii, la Arhivele statului, nr. arh. 540, dos. 8/1868, f. 621, Bolliac reclamă ministerului cele zece piese înstrăinate de către Muzeu la Școala de belle-arte, Iași. Informația pentru cercetarea acestui dosar mi-a fost dată de tov. B. Mitrea. Urmează, în același dosar, f. 622, adresa nr. 14 406 din 23 dec. 1868 a ministerului către Școala de belle-arte, Iași, prin care cere de urgență restituirea acestor piese. La 3 ianuarie 1869 Școala de belle-arte, prin răspunsul trimis și înregistrat la minister sub nr. 201/9 ianuarie 1869, în dos. 8 c nr. arh. 260, f. 15, face cunoscută restituirea celor zece piese, iar în f. 16 a aceluiași dosar Bolliac își exprimă satisfacția pentru reîntoarcerea cyzicenilor la muzeu.

[7] „Godišnik-Sofia", 1942.

Rs. patrat incus; greut. 16.06 g; diam. 21×17 mm. Electrum. (pl. II/7).
(Babelon, *op. cit.*, p. 163—164, nr. 275 și pl. VI, 33; Head, *op. cit.*, p. 524, gr. II, 500—450 î.e.n.).

8) Protomă de cocoș spre st. Dedesubt tonul.
Rs. patrat incus; greut. 16,05 g; diam. 20×17 mm. Electrum (pl. II/9).
(Babelon. *op. cit.*, p. 177—178, nr. 314 și pl. VII/28; Head, *op. cit.*, p. 524, gr. II, 500—450 î.e.n).

9) Protomă de leu spre st., privind din față. În spate tonul.
Rs. patrat incus; greut. 16,15 g; diam. 20×19 mm. Electrum. (pl. II/9).
(grupa II?).

10) Cap de țap spre st. În spate tonul.
Rs. patrat incus; greut. 16,05 g; diam. 20×19 mm. Electrum (pl. II/10).
(Babelon, *op. cit.*, p. 179— 180, nr. 319 și pl. VII/33, hemihecte; Head, *op. cit.*, p. 525, gr. III, 450—400 î.e.n.).

Nepotriviri în ceea ce privește descrierea lui Bolliac și a monedelor expuse la Muzeul de artă constatăm pentru piesele care reprezintă silenul îngenunchiat, capul bărbătesc și capul lui Pan. În loc de două piese reprezentînd silenul și două piese cu cap bărbătesc, găsim numai cîte o piesă (capul bărbătesc fără coif), iar cele două piese cu capul lui Pan lipsesc cu totul din seria celor zece expuse. Aceasta înseamnă că Cezar Bolliac a achiziționat inițial patru, nu trei piese, iar faptul că în „Trompeta Carpaților" nr. 699/1869 se pomenește de „15 distateri" ne face să credem că a achiziționat între timp și cele două exemplare ale lui Rolin. Dintre acestea, una a trecut-o probabil în lotul de la muzeu și anume piesa cu protoma de berbec spre st., care nu este descrisă în „Trompeta Carpaților" nr. 651/1868.

Urmărirea sorții acestui lot de monede cyziciene nu a fost fără folos pentru că am putut stabili că acestea nu provin dintr-o descoperire arheologică, în speță de la Galați, ci au fost achiziționate prin comerț. Datarea lor în sec. V î. e. n. interesează, desigur, dar fără pretenții de concluzii istorice cu privire la circulația monedelor din Cyzic pe teritoriul țării noastre în această perioadă. De altfel și înainte de noi, „descoperirea de la Galați" a fost primită ca dubioasă[8].

Nu cu mult mai clară se arată situația tezaurului de la Cuzgun (actualmente com. Ion Corvin, reg. Constanța), semnalat ca descoperit în anul 1905 și compus din circa 2 000 de piese de argint din Apollonia tracică, Mesemvria și Istros, împreună cu cîțiva cyziceni din electrum[9]. În bibliografia privitoare la acest tezaur, informațiile nu apar unitare; uneori sînt pomenite

[8] B. Mitrea, *Il problema delle monete-anelli della Dacia*, „Dacia" VII—VIII, 1937 — 1940, p. 152.
[9] C. Moisil, *Monete și tezaure monetare*, BSNR, X, 1913, p. 63, nr. 23.

200 de piese[10], iar alteori 2 000[11]. De asemenea și numărul cyzicienilor care ar fi intrat în acest tezaur variază între cîțiva [12], șapte[13] și douăzeci[14]. În funcție de piesele de argint menționate[15] și datate în sec. III î. e. n.[16], cyzicienii care, din punct de vedere tipologic, ar fi aparținut cel puțin sec. V î. e. n.[17], sau eventual acestui secol [18], au fost coborîți mai jos de sec. V și încadrați în mișcarea comercială a Pontului Euxin din sec. IV. î. e. n.[19]

În realitate cunoaștem însă foarte puține lucruri precise în legătură cu descoperirea de la Cuzgun. Două documente foarte prețioase ne ajută la identificarea — cel puțin parțială — a acestei descoperiri. Unul este darea de seamă a ședinței Academiei Romîne din 11 Martie 1903[20] și al doilea adresa Academiei Romîne din 12 Martie, același an, către Muzeul de antichități[21]. În ședința din 11 Martie 1903 se face cunoscut că s-au primit „39 monede antice de argint găsite în comuna Cuzgun, jud. Constanța, la poalele redutei dinspre răsărit. Dintre aceste monede, 18 sunt de la Apollonia ad Rhyndacum, Misia [22], 11 de la Mesemvria Thracia și 3 de la cetatea Istros". Se decide trimiterea acestor monede la Muzeul de antichități. Monedele se arată a fi într-adevăr expediate la muzeu, dar în adresa însoțitoare sînt pomenite 32 de monede (cele de mai sus). Să presupunem că Academia a primit de la Ministerul de Interne 39 de monede din care a dăruit muzeului 32, iar diferența de șapte ar reprezenta-o tocmai cyzicienii, despre care de altfel nu se pomenește nimic? Sau să ne gîndim la o greșeală de transcriere a cifrelor? Fapt este că în anul 1905, dată presupusă a descoperirii marelui tezaur de 2 000 de piese de argint și cyziceni de la Cuzgun, nu este pomenit acest tezaur nici în arhiva Muzeului Național de antichități, nici în dosarele Ministerului de Interne sau ale Ministerului Instrucțiunii, nici în Analele Academiei. Se poate presupune că un alt lot a fost descoperit în 1905, dar nu avem nici o informație oficială asupra componenței acestuia[23] și nu știm dacă mai putem lega staterii cyziceni — eventual descoperiți

---

[10] B. Mitrea, *op. cit.*; T. Gherasimov, *op. cit.*, p. 99.

[11] C. Moisil, *Introducere în numismatica Dobrogei*, „Dobrogea 1878—1928", p. 153; Sydney P. Noe, *A bibliography of greek coin hoards*, New York, 1937, p. 86, nr. 87; B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, ED, X, 1945, p. 24; Em. Condurachi, *Les trésors monétaires dans la région carpatho-danubienne*, „Balcania", VII, 1944, p. 24; idem, *Vechi monete pontice și importanța lor*, „Buletinul științific al Academiei R.P.R.," II, 1950, p. 9.

[12] C. Moisil, *Monete și tezaure monetare ..., loc. cit.*

[13] B. Mitrea, *Il problema delle monete-anelli, loc. cit.*, p. 152.

[14] C. Moisil, *Introducere în numismatica Dobrogei, loc. cit.* B. Mitrea, *Penetrazione ..., loc. cit.*, p. 24 nr. 2; Em. Condurachi, *Vechi monete pontice..., loc. cit.*

[15] B. Mitrea, *Il problema delle monete-anelli ..., loc. cit.* „drahme"!

[16] Em. Condurachi, *Vechi monete pontice, loc. cit.*

[17] C. Moisil, *Originea și caracterul monetelor dace*, „Buletinul științific al Academiei R.P.R.", II, 1950, p. 55.

[18] B. Mitrea, *Penetrazione ..., loc. cit.*, p. 24.

[19] K. Regling, *Der griechische Goldschatz von Prinkipo*, ZfN, LI, 1/2, 1931, p. 25.

[20] ARMSI seria II, 25, 1902 — 1903, p. 121.

[21] Dos. MNA 1903, f. 20.

[22] Deci nu Apollonia Tracică!

[23] Acad. C. Moisil a avut bunăvoința să-mi comunice că a deținut în privința acestui tezaur informații orale de la M. C. Sutzu. Aceeași afirmație și în *Monete și descoperiri monetare, loc. cit.*

în 1905 — de lotul descoperit în 1903. De altfel, acești cyziceni au plecat din țară și nu mai pot fi identificați[24].

Luînd deci din nou în considerare cele două descoperiri de monede din Cyzic pe teritoriul țării noastre, ajungem la concluzia că aceea de la Galați este de fapt inexistentă, iar acea de la Cuzgun — din lipsă de informații mai ample — dubioasă. Problema circulației cyziciene pe teritoriul nostru capătă astfel un aspect negativ și cu drept cuvînt și mai înainte s-a cerut prudență în afirmarea influenței pe care cyzicenii ar fi avut-o asupra așa-numitelor monede-inele[25]. Rămîne acum să arătăm, pe scurt, rolul pe care monedele din Cyzic l-au jucat în mișcarea comercială a Pontului și eventual în partea răsăriteană a bazinului mediteranean. Importanța monedelor cyziciene în circulația din circuitul arătat a fost deseori subliniată[26]. Răspîndirea descoperirilor acestor monede, sistematic înfățișată de K. Regling[27], se completează cu importantele studii ale lui T. Gherasimov[28], D. B. Selov[29] și A. N. Zograf[30]. Căpătăm astfel un tablou destul de clar, din care se desprind două regiuni foarte bogate în descoperiri de cyziceni : regiunea tracică din S. Dunării, unde descoperirile celor mai numeroase se înșiră pe valea fluviului Hebros (Marița) și pe coasta mării. A doua regiune foarte bogată în descoperiri de cyziceni este aceea a Bosforului cimmerian.

Părerile generale pînă în ultimii ani au opinat pentru dezvoltarea atelierului monetar din Cyzic îndeosebi în sec. IV î.e.n., ca o urmare a decadenței ateniene după sfîrșitul sec. V[31]. Epoca de înflorire a monetăriei din Cyzic s-ar putea deci încadra între anul 387 î.e.n., pacea lui Antalcidas și anul 330, cînd începe concurența monedelor macedonene. Aceasta ar însemna însă numai o perioadă dintr-o existență lungă care începe cu cel puțin două secole mai înainte. Faptul că monedele din prima și a doua grupă[32] sînt foarte rare, nu trebuie să ne ducă la concluzia că acestea n-ar fi avut o circulație la vremea lor. Credem că putem adopta punctul de vedere al lui D. B. Selov[33] relativ la rolul staterilor cyziceni spre sfîrșitul sec. VI și în sec. V î.e.n., în circuitul comerțului bosforan, ba am putea opina

---

[24] C. Moisil, *Origina și caracterul monetelor dace, loc. cit.*, p. 55, nr. 3, arată, pe baza unei informații a lui M. C. Sutzu, că toți cyzicenii de la Cuzgun au fost dăruiți în anul 1908, marelui duce Alexis Mihailovici, iar acesta i-a vîndut la Lucerna în anul 1922. Catalogul Naville, 1922, p. 47 — 52, nr. 692 — 788, cuprinde *toți* cyzicenii pe care îi posedase marele duce, așa încît cei din Cuzgun nu mai pot fi identificați. Se pare că tot acolo sînt ilustrați și 10 stateri cyziceni proveniți din tezaurul de la Zivkovo (Bulgaria) și achiziționați de același mare duce ; V. Gherasimov, *op. cit.*, p. 89.

[25] B. Mitrea, *Penetrazione . . .* , *loc. cit.*

[26] Bibliografia pînă la anul 1924 în RE, art. K. Regling, *Kyzikener*, col. 224 — 228.

[27] *Der Goldschatz von Prinkipo, loc. cit.*, p. 1—46.

[28] *Op. cit.*, p. 72—89 și 3 pl.

[29] *Kiziskie statera na Bosfore*, VDI, 2, 1949, p. 93 — 98.

[30] *Anticinîi monetî*, MIA, nr. 16, Moscova, 1951.

[31] Începînd cu Ch. Lenormant, *Essai sur quelques statères de Cyzique*, RN, 1856, p. 20 ; Fr. Lenormant, *De quelques espèces de monnaies cyzicènes*, RN, 1867, p. 347 și bibliografia deja citată.

[32] Anii 550—480 î. e. n. după clasificarea lui H. Fritze, la K. Regling, *Der Goldschatz von Prinkipo, loc. cit.*, p. 15 ; după Head, *op. cit.*, p. 524, per. II, cuprinde anii 500—450 î.e.n.

[33] *Op. cit.*, p. 95.

chiar pentru întregul secol al VI-lea. Foarte semnificativă este absența monedelor ateniene din regiunile pontice din aceste vremuri, după cum a arătat acad. Em Condurachi[34], iar faptul că un însemnat stoc de cyziceni este semnalat în tezaurul Partenonului la sfîrșitul sec. V[35], ne-ar putea îndreptăți să credem că marfa atică (în speță ceramica), care începe să pătrundă în Pont încă din al doilea deceniu al sec. VI î. e. n. [36] este plătită cu monedă cyzicienă. Aceasta rămîne moneda forte din Pont pînă la concurența macedoneană. Mica piesă divizionară descoperită în campania anului 1956 la Histria constituie, pe de o parte una dintre mărturiile activității monetare a orașului Cyzic în plină epocă arhaică, iar pe de altă parte, ea reprezintă o verigă din lanțul descoperirilor monedelor cyziciene din Pont, care ne dă nădejdea că vom putea în viitor — pe bază de material — să legăm mai strîns regiunea dobrogeană de cele două regiuni amintite, Tracia și Bosforul Cimmerian, atît de bogate în descoperiri de acest fel.

SUZANA DIMITRIU

ДРОБНАЯ МОНЕТА ИЗ КИЗИКА В ИСТРИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Во время археологической экспедиции 1956 г. в Истрии была найдена в щебне фундамента ольвийского типа дробная монета из электрума, происходящая из Кизика и представляющая собой гектос — шестую часть статера. Эта монета является весьма ценной, так как монеты из Кизика очень редки на территории РНР. Статеры, происходящие по мнению Г. Точилеску из Галаца, в действительности были приобретены коммерческим путем. О монетах из Кузгуна не имеется никаких данных того времени, свидетельствующих об их находке в 1905 г. По устным сведениям, переданным М. К. Сутцу, известно лишь, что в 1908 г. статеры из Кузгуна были подарены великому князю Алексею Михайловичу, продавшему их в Люцерне. Найденная в Истрии монета является началом связи между Фракией и Киммерийским Боспором, где было обнаружено много подобных монет.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1 — дробная монета из Кизика; 2—6, фрагменты родосско-ионической керамики.

Рис. 2. — Статеры из Кизика, ошибочно приписываемые находке в Галаце.

---

[34] *Les monnaies attiques dans les Balkans*, „Balcania" VI, 1943, p. 30 — 34.

[35] Boeckh, *Staatshaushalt der Athener*, p. 32—33. La Fr. Lenormant, *op. cit.*, p. 347.

[36] Constatată. în săpăturile de la Histria în anii 1955—1956.

UNE MONNAIE DIVISIONNAIRE DE CYZIQUE TROUVÉE À HISTRIA

(RÉSUMÉ)

La campagne archéologique de 1956 a fait découvrir à Histria, dans les déblais de fondations du type Olbia, une monnaie divisionnaire de Cyzique, en électrum, qui représente une *hecte*, sixième d'un statère. Cette pièce est d'autant plus précieuse que les monnaies de Cyzique sont très rares en Roumanie. Les statères mentionnés par Gr. Tocilescu comme provenant de Galați ont été en réalité acquis dans le commerce ; quant à ceux de Cuzgun, nul témoignage contemporain ne fait mention de leur découverte en 1905. D'après les informations orales, transmises par M. C. Soutzo, on sait seulement que les statères provenant de Cuzgun furent offerts en 1908 au grand-duc Alexis Mihailovitch, qui les vendit à Lucerne. La pièce découverte à Histria est le premier indice d'un lien entre les régions de la Thrace et le Bosphore Cimmérien, où de nombreuses monnaies de ce genre ont été découvertes.

EXPLICATION DES FIGURES

Planche I. — 1, Monnaie divisionnaire de Cyzique ; 2—6, fragments de poterie rhodo-ionienne.

Planche II. — Statères de Cyzique faussement considérés comme découverts à Galați.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1 — 4, 1957

CONTRIBUŢII LA PROBLEMA PROVENIENŢEI ARGINTULUI DIN TEZAURELE GETO-DACE, ÎN LUMINA DESCOPERIRII MONETARE DE LA STĂNCUŢA

(r. Călmăţui, reg. Galaţi)

În perioada de timp care cuprinde ultimele două secole î. e. n. şi primul secol al e. n., se constată în evoluţia culturii materiale a populaţiei geto-dace o nouă şi importantă manifestare, binecunoscută şi documentată arheologic pe teritoriul ţării noastre. Este vorba de numeroasele şi bogatele tezaure cu obiecte de argint, care prin tehnică şi ornamentaţie caracterizează arta prelucrării argintului în Dacia în epoca la care ne-am referit. Fibule de diferite forme şi mărimi, lănţişoare, brăţări şi coliere cu o întreagă serie de variante, cercei, inele, pandantive, vase în formă de cupe etc., toate din argint, lucrate cu o pricepere şi îndemînare deosebită, constituie elementele care formează conţinutul acestor tezaure. Numărul mare, varietatea, ca şi originalitatea unor atare obiecte, găsite în regiunea carpato-dunăreană, au atras atenţia arheologilor care le-au supus unui studiu amănunţit.

După cum era de aşteptat cercetările în acest domeniu au stăruit în mod special asupra apartenenţei etnice şi a stilului obiectelor, precum şi asupra încadrării lor cronologice. Printre problemele mai puţin cercetate în această direcţie, dar nu mai puţin importante, se numără şi aceea privitoare la provenienţa argintului folosit la confecţionarea obiectelor de podoabă amintite. Fără îndoială că, pentru satisfacerea acestor nevoi, sursa principală şi permanentă o constituiau minele exploatate de daci în regiunea Munţilor Apuseni încă din vremuri mai îndepărtate. Cantităţile imense de argint, despre care ne informează Lydus că au fost ridicate de Traian din Dacia, au dus la concluzia că ele erau rezultatul exploatărilor miniere din Transilvania, acumulate de regii daci, în mod treptat, în decursul secolelor precedente[1]. Alături de această importantă sursă,

[1] J. Carcopino, *Les richesses des Daces et le redressement de l'empire romain, sous Traian*, în „Dacia", I, 1924, p. 31 şi 32.

dacii n-au scăpat prilejul să folosească pentru nevoile lor și alte izvoare, bineînțeles de o valoare mai redusă, oferite de anumite împrejurări, cum ar fi de pildă expedițiile de pradă, ca și monedele aflate în circulație în Dacia în secolele II — I î. e. n. Asupra acestui aspect al problemei ne-am propus să stăruim în acest studiu, în rezolvarea căruia vom încerca să aducem unele date noi.

Se știe că, începînd din secolul II î. e. n., pe teritoriul locuit în antichitate de geto-daci, pătrund și circulă în număr mare tetradrahme ale orașului Thasos, ale Macedoniei Prima și drahme din Apollonia și Dyrrhachium[2]. O bună parte din aceste monede continuă să circule și să fie tezaurizate și în cursul secolului următor, împreună cu denarii romani din timpul republicii, care încep să circule în Dacia nu mult după anul 100 î. e. n.[3]

Împrejurarea că numeroasele monede din categoriile amintite s-au găsit tezaurizate împreună cu obiectele de podoabă dacice[4] a îndemnat pe unii cercetători să considere că argintul din bijuteriile în discuție își are originea în monedele aflate la această dată în Dacia.

Încercînd să explice geneza tezaurelor dacice de argint, cercetătorul maghiar G. Téglás constată că acestea încep să apară o dată cu pătrunderea în regiunile noastre a monedelor thasiene, macedonene, din Apollonia și Dyrrhachium, a denarilor romani republicani, a monedelor diferitelor orașe grecești sudice și chiar ale orașelor sud-italice[5]. Vasile Pârvan pare să se ralieze acestui punct de vedere, atunci cînd acceptă ca „folositoare explicația dată de învățatul maghiar pentru partea pur materială a chestiunii" și atunci cînd constată, pentru această epocă, „o profuziune de material, destul de rar în Dacia și mai greu de extras decît aurul"[6]. El adaugă la fondul de monede amintit și piesele de argint celtice[7]. Aceeași ipoteză, altfel nuanțată și mai clar exprimată, o întîlnim și la Dorin Popescu, care este de părere că argintul folosit pentru confecționarea bijuteriilor era extras de daci din Munții Apuseni, precum și din monedele greco-romane care circulau așa de activ în Dacia[8].

Într-un studiu apărut de curînd, N. Fettich respinge ca neîntemeiată această părere, pe motiv că în obiectele de podoabă s-a întrebuințat un argint curat și de bună calitate, în comparație cu cel folosit la baterea monedelor „barbare"[9]. Argumentul învățatului maghiar nu pare de loc convingător, iar legătura dintre cele două categorii de descoperiri nu este de loc potrivită. În primul rînd, prin monedele „barbare"

---

[2] C. Moisil, în BSNR, 1920, p. 60; idem, in CNA, 1943, p. 155—165; un studiu amplu asupra circulației acestor monede a făcut B. Mitrea, în ED, X, Roma, 1945, p. 64—99.

[3] B. Mitrea, *op. cit.*, p. 100—124; idem, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, I, 1954, p. 298; I. Wincler, în același loc, p. 155—158.

[4] B. Mitrea, *Notă asupra unor tezaure de monede romane descoperite în Dacia*, în RIR, V—VI, 1935—1936, p.287—291; Dorin Popescu, în „Dacia", VII—VIII, 1937—1940,p.197—202 și în „Dacia", XI—XII, 1945—1957, p. 68—69.

[5] G. Téglás, în AÉ, 1892, p. 408 și urm.

[6] V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 560.

[7] *Ibidem*.

[8] Dorin Popescu, în „Dacia", VII—VIII, 1937—1940, p. 197.

[9] N. Fettich, în Acta Arch., III, 1953, p. 173.

descoperite pe teritoriul ţării noastre, cu caractere specific locale, înţelegem imitaţiile după tetradrahmele lui Filip al II-lea, pe care le înglobăm în grupa monedelor dacice[10]. Studierea acestor imitaţii locale a permis să se constate că diferitele tipuri monetare corespund unui cadru regional[11], şi că argintul, în ceea ce priveşte calitatea lui, în cele mai multe cazuri destul de bună, variază în funcţie de tip şi epocă. Dacii, buni cunoscători ai calităţii argintului, au putut foarte uşor să aleagă din masa de imitaţii acea categorie de monede care corespundea intereselor lor.

În al doilea rînd trebuie ţinut seama de faptul că imitaţiile locale, în comparaţie cu monedele din Thasos, din Apollonia şi Dyrrhachium şi cu monedele romane republicane etc., bătute dintr-un argint de calitate superioară, sînt semnalate numai în cîteva dintre tezaurele ce conţin obiecte, şi chiar atunci sînt în număr redus, uneori găsindu-se împreună cu exemplare din celelalte categorii de monede. Acest lucru denotă că imitaţiiile locale nu au fost luate în consideraţie pentru acest scop decît în măsură redusă, aşa încît procentele de corpuri străine din argintul acestor tipuri monetare, atunci cînd au existat, nu puteau înfluenţa calitatea întregii cantităţi de argint intrat în prelucrare. Dacă meşterii daci au putut să elimine cu uşurinţă impurităţile din monede şi să obţină argintul dorit, cum crede Oct. Floca[12], este o problemă care merită toată atenţia, dar în stadiul actual al cunoştinţelor noastre nu se poate da un răspuns afirmativ, fără unele rezerve şi fără o prealabilă verificare de ordin tehnic.

Am menţionat în cele de mai sus că ipoteza transformării, la o anumită dată, a diverselor categorii de monede din Dacia în obiecte de argint, a fost sugerată de faptul că cele două feluri de descoperiri apar în cele mai multe cazuri împreună. Asemenea situaţii ne sînt semnalate într-o serie de localităţi, pe care le prezentăm în ordinea geografică, pe regiuni, în cele de mai jos:

1. La Săcălăsău (r. Marghita, reg. Oradea)[13] s-au descoperit, împreună cu un arc de fibulă, un număr de 23 de drahme ale oraşului Dyrrhachium.

2. În localitatea Gura Văii (r. Pleşcuţa, reg. Oradea)[14] s-au găsit 52 de drahme din Apollonia, alături de un fragment de lănţişor şi două inele de argint.

3. Tot din reg. Oradea, r. Ineu, de la Moroda[15], provin cîteva brăţări şi alte obiecte de podoabă, cu care se aflau împreună şi 10 denari romani republicani.

4. La Remetea (r. şi reg. Timişoara)[16] ne este semnalată descoperirea unui tezaur, din inventarul căruia fac parte fibule, brăţări, un

[10] C. Moisil, în BSNR, 1920, p. 59 şi urm.
[11] Oct. Floca, în „Dacia", XI–XII, 1945–1947, p. 103.
[12] Oct. Floca, *Contribuţii la cunoaşterea tezaurelor de argint dacice. Tezaurul de la Sărăcsău şi Şeica Mică*, Bucureşti, Ed. Acad. R. P. R., 1956, p. 35.
[13] Dorin Popescu, în „Dacia", VII–VIII, 1937–1940, p. 201.
[14] „Arhiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen", XV, 1956, p. 321; F. Römer, în AÉ, VI, 1886, p. 388.
[15] F. Römer, *op. cit.*, p. 389.
[16] Bleyer Izsó, în AÉ, XXVI, 1906, p. 365.

lănțişor, toate din argint, 169 de denari romani republicani și 17 tetradrahme thasiene.

5. Cîteva monede romane republicane și un torques s-au găsit la Gherla (reg. Cluj)[17].

6. Un important tezaur compus din lănțișoare, pandantive, 120 de monede romane republicane și 318 drahme din Dyrrhachium, provine de la Someșul Cald (reg. Cluj)[18].

7. În aceeaşi regiune, la Stupini (r. Bistrița)[19] s-au descoperit circa 400 de denari romani republicani și un inel emisferic.

8. La Cerbăl (reg. Hunedoara)[20] s-a găsit un bogat tezaur alcătuit din brățări, spirale, inele, pandantive, 491 de denari romani republicani şi cîteva imitații de tip local.

9. De la Agîrbiciu (r. Mediaș, reg. Stalin)[21] provin cîteva fragmente de fibule și monede romane republicane.

10. La Senereuș (r. Sighişoara, reg. Stalin)[22] s-au descoperit împreună o brățară, un torques, un lănțișor, o fibulă, cîteva inele etc. şi circa 10 denari romani din vremea republicii.

11. În 1954 a intrat în posesia muzeului de la Mediaş, un tezaur de monede și obiecte descoperit în comuna Şeica Mică (r. Mediaş, reg. Stalin). El se compune din 348 de monede romane republicane, trei torquesuri, cinci brățări, un lanț și două fibule[23].

12. Alte cîteva obiecte de podoabă și monede romane republicane sînt semnalate ca provenind de la Ghelința (r. Tîrgul Secuiesc, Reg. Autonomă Maghiară)[24].

13. Unul dintre cele mai importante tezaure de argint dacice alcătuit din 15 cupe, două brățări, o fibulă, o monedă din Dyrrhachium și alta thasiană, s-a descoperit recent la Sîncrăieni (r. Miercurea Ciuc, Reg. Autonomă Maghiară)[25].

14. La Poiana (r. Tg.-Jiu, reg. Craiova)[26] s-a găsit un tezaur format din torques-uri, brățări, inele, plăci decorative, 13 denari romani republicani și alți 10 din vremea imperiului (sec. I e. n.).

15. În apropiere de Bucureşti, la Herăstrău[27], s-a descoperit un alt însemnat tezaur, conținînd un vas în formă de cupă, fibule, brățări şi 55 de tetradrahme thasiene.

---

[17] Dorin Popescu, in „Dacia", XI—XII, p. 68.
[18] Fr. Kenner, în „Arhiv f. Kunde österr. Geschichtsq.", XXXIV, p. 383—384 : F. Römer, *op. cit.*, p. 388.
[19] G. Fischer, în „Festgabe zur Feier der Einweihung des neuen ev. Gymn.", etc., Bistritz, 1911, p. 4—24.
[20] Ortvay T., în AÉ, 1875. p. 217.
[21] K. Horedt, „Dacia", XI—XII, p. 265.
[22] F. Römer, *op. cit.*, p. 389.
[23] Oct. Floca, *Contribuții*, p. 18 și urm.
[24] J. Hampel, în AÉ, 1895. p. 276.
[25] Z. Székely şi D. Kovács, *Adatok a dákok késő vaskori müveltségéhez*, Miercurea Ciucului, 1954, p. 15—31.
[26] C. S. Nicolăescu - Plopșor. în „Dacia", VII—VIII, 1937—1940, p. 204—215.
[27] Dorin Popescu, „Dacia", XI—XII, 1945—1947, p. 35 și urm.

16. De la Coada Malului (r. Teleajăn, reg Ploiești)[28] se cunoaşte un depozit cu brățări, fibule etc. și o tetradrahmă de la Filip al II-lea, folosită ca pandativ.

17. Ca ultimă descoperire amintim tezaurul găsit la Epureni (r. Huşi, reg. Iași)[29], în care, pe lîngă fibule și brățări, se întîlnesc și 76 de imitații locale după tetradrahmele lui Filip al II-lea.

În afara acestor descoperiri rămîne o serie de tezaure dacice, puține de altfel la număr, în care nu este menționată prezența monedelor; acest lucru se datorește, cel puțin pentru unele dintre ele, faptului că nu avem informațiile necesare asupra condițiilor de găsire și nici conținutul lor complet. Precizăm că descoperirile prezentate mai sus sînt cele mai importante și cele mai numeroase din grupa tezaurelor dacice şi că ele pot servi astfel ca o serioasă bază documentară pentru problema de care ne ocupăm.

Am căutat să reamintim cîteva din datele arheologice, precum şi unele dintre principalele păreri privitoare la proveniența argintului folosit de daci la confecționarea obiectelor de podoabă în sec. II — I î. e. n.[30], și rolul pe care l-au jucat în acest proces monedele aflate în Dacia la această dată.

A reieșit în mod limpede şi credem că am subliniat în mod suficient, că între cele două categorii de descoperiri, care se asociază și sînt contemporane, există o strînsă legătură, ce nu poate fi socotită o simplă întîmplare. Dovada vom încerca să o facem cu o nouă descoperire, care prin conţinutul ei important vine să sprijine în mod temeinic cele înfățişate mai sus.

Această descoperire recentă, constînd dintr-un tezaur monetar, a fost făcută în toamna anului 1953, pe teritoriul comunei Stăncuța (r. Călmăţui, reg. Galaţi), pe malul stîng al Dunării, la circa 40 km la sud de Brăila. Stabilirea împrejurărilor în care a avut loc descoperirea, ca şi achiziţionarea tezaurului pentru Muzeul național de antichități, s-au făcut cu ocazia cercetării noastre la faţa locului, în decembrie 1954. Cu acest prilej am aflat că ţăranul Franz Buci şi fiul său din comuna Stăncuţa, pe cînd luau parte la lucrările de ridicare a unui dig, la circa 3 km nord-vest de sat, au găsit, la o adîncime de 0,50 m, un vas de argint, în care se aflau un număr însemnat de monede şi două bare de argint. După spusele descoperitorilor, vasul — ai cărui pereți erau foarte subțiri — s-a sfărîmat o dată cu scoaterea lui din pămînt. Monedele descoperite sînt în număr de 87 şi anume : 34 de denari romani din timpul republicii şi 53 de tetradrahme thasiene.

În ceea ce priveşte prima categorie de monede, ea cuprinde piese

[28] Dorin Popescu, „Dacia", VII—VIII, 1937—1940, p. 198 și în „Studii și referate...", I, 1954, p. 91 şi urm.

[29] G. Severeanu, în „Revista muzeului şi pinacotecii Municipiului București", I, 1935, p. 17 şi urm.

[30] Dorin Popescu, în „Dacia", XI—XII, 1945—1947, p. 69 şi în *„Studii și referate..."*, I, 1954, p. 103 şi urm.; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité"*, Bucureşti, 1945, p. 30, nota 1 şi p. 59, nota 1 ; Oct. Floca, *op. cit.*, p. 32—34.

dintre anii 150—52 î. e. n. Pe epoci de emisiuni, avînd ca bază datarea lui Grueber[31], ele se grupează în felul următor:

Perioada	150	—	125 î. e. n.	4	bucăți
,,	124	—	103 î. e. n.	6	,,
,,	102		î. e. n.	1	,,
,,	102	—	92 î. e. n.	6	,,
,,	91	—	89 î. e. n.	4	,,
,,	88	—	86 î. e. n.	7	,,
,,	85	—	82 î. e. n.	2	,,
,,	81	—	73 î. e. n.	2	,,
,,	72	—	50 î. e. n.	2	,,
			Total . . .	34	bucăți

Cea mai recentă dintre monedele romane republicane (aparținînd tipului trecut de Grueber în vol. I, la p. 494, sub nr. 3 931) datează din anul 52 î. e. n. Întrucît monedele thasiene nu ne oferă posibilități de datare mai exactă, acest denar ne dă o indicație prețioasă cu privire la data ascunderii tezaurului de la Stăncuța, care trebuie situată probabil nu mult după anul 52 î. e. n.; în felul acesta, tezaurul este contemporan cu cele mai multe din tezaurele conținînd și obiecte dacice de podoabă.

Cea de-a doua categorie de monede o formează cele 53 de tetradrahme thasiene. Cu toate că nu vom stărui aici asupra acestei categorii de monede, găsim totuși necesar să menționăm că — în urma studierii lor în mod amănunțit — se desprinde clar prezența cîtorva imitații.

Obiectele care ne-au reținut în mod deosebit atenția — constituind în același timp partea importantă și de noutate oferită de descoperirea aceasta — sînt cele două bare de argint amintite mai sus. Una dintre ele este dreaptă și trapezoidală în secțiune, iar cealaltă are forma unei potcoave, fiind semicirculară în secțiune. Ambele bare au fost rupte în cîte două părți de către descoperitori, pentru a-și da seama de calitatea metalului. Greutatea lor este de 312 g, reprezentînd mai mult de 1/3 din greutatea totală a monedelor[32].

Prezența acestui element într-un depozit monetar constituie un fenomen încă necunoscut pînă acum la noi pentru această epocă. O bară și șase mici nicovale de argint sînt semnalate în tezaurul de la Surcea[33], dar acolo lipsesc monedele.

Pentru explicarea situației întîlnite în depozitul de la Stăncuța, se pot face o serie de ipoteze, pe care le vom expune în cele ce urmează.

La o primă și sumară examinare a celor două bare de argint, legate de complexul în care au fost descoperite, s-ar putea spune că ne aflăm în fața dovezii unui proces de batere de monede, respectiv de contra-

[31] H. A. Grueber, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, I, Londra, 1910, p. 117—137, 138—157, 158—188, 189—240, 241—315, 316—359, 360—410, 411—497.

[32] Dacă raportăm această greutate la greutatea medie a unui denar din cuprinsul tezaurului (3,60 g) s-ar obține un număr de 86 de piese; raportată la aceea a unei tetradrahme (în medie 13,78 g) ea este egală cu 22 de monede de acest tip.

[33] N. Fettich, *op. cit.*, p. 131 și Z. Székely, *op. cit.*, p. 8.

facere, barele de argint reprezentînd materialul brut necesar acestei operații. În acest caz ar trebui să admitem că tezaurul se afla în posesia unui meșter local, care — surprins de un eveniment oarecare — a fost silit să întrerupă operația amintită și să-și îngroape avutul în starea în care se găsea în acel moment. Aceasta ar fi și o concluzie logică, dacă ținem seama că în această vreme se întîlnesc numeroase imitații după tetradrahmele thasiene.

Dar o cercetare mai amănunțită a monedelor thasiene din descoperirea de care ne ocupăm (cele romane fiind originale), nu ne îngăduie să acceptăm o asemenea explicație. Și iată de ce. Procedînd la examinarea de ordin tehnic și la comparația tuturor pieselor între ele, oprindu-ne și asupra amănuntelor de batere, s-a putut constata că toate monedele thasiene se deosebesc între ele, încît nu se pot distinge două exemplare absolut identice. Acest fapt denotă că pentru baterea fiecăreia din monedele thasiene s-a folosit cîte o stanță diferită. Ar fi însă greu să credem că un singur meșter putea fi deținătorul unui număr atît de mare de stanțe, cu atît mai mult cu cît în depozitul nostru nu s-a găsit nici o stanță.

Reiese, prin urmare, în mod destul de limpede că monedele thasiene provin din ateliere deosebite. După batere, ele au fost puse în circulație, dovada pentru aceasta fiind și urmele de tocire; treptat ele au fost apoi tezaurizate. Toate cele arătate pînă aici nu ne îndreptățesc așadar să admitem că, în cazul descoperirii de la Stăncuța, se poate vorbi de o contrafacere monetară.

O a doua semnificație, pe care eventual ar putea să o aibă cele două bare de argint, ar fi aceea că ele reprezintă o valoare exprimată în bucăți de metal puse în circulație, fără să fie numaidecît legate de un proces de prelucrare. În sprijinul acestei ipoteze se poate aduce faptul, binecunoscut pentru antichitate, că — la populațiile mai înapoiate din punctul de vedere al dezvoltării lor social-economice — metalul prețios a fost folosit multă vreme și pentru tezaurizare, fie sub formă de metal brut, fie sub formă de obiecte. Acest lucru se constată în mod frecvent nu numai înainte de apariția, cunoașterea și răspîndirea monedei, dar și mult timp după aceasta.

Este știut că populația geto-dacă a cunoscut moneda propriu-zisă către sfîrșitul secolului al IV-lea î. e. n.[34] și a folosit moneda proprie și apoi străină, pe o scară întinsă, în cursul secolelor următoare, III—I î. e. n.[35] Belșugul de monede a înlăturat, fără îndoială, la geto-daci, în mod treptat, schimbul cu metal brut și cu obiecte, marcînd astfel o nouă etapă în evoluția economică a regiunii respective. În noile condiții de dezvoltare social-economică, ar fi greu de conceput că populațiile din regiunea carpato-dunăreană mai erau încă tributare ale unui sistem de schimb învechit și depășit, în care era folosit metalul brut. Și de altfel nu mai cunoaștem — din descoperirile făcute pînă în prezent la noi — nici un caz care să arate că acest sistem ar mai fi fost practicat la geto-daci, în vremea cînd se constată o abundentă circulație monetară. De

[34] C. Moisil, în BSNR, 1920, p. 60; B. Mitrea, în ED, X, 1945, p. 27.
[35] C. Moisil, *op. cit.*, p. 61 și urm.; B. Mitrea, *op. cit.*, p. 27–134.

aceea nici a doua explicație ipotetică ce s-ar putea da barelor de argint nu are destule temeiuri pentru a putea fi luată în considerație.

Întrucît primele două ipoteze se dovedesc a nu fi convingătoare, ne vom îndrepta atenția spre a treia ipoteză, sugerată de faptele expuse în prima parte a acestui articol, în care am înfățișat părerea, aproape unanim acceptată, că o parte din argintul folosit la confecționarea obiectelor de podoabă dacice provine din monedele greco-romane care circulau în Dacia. În acest caz trebuie să admitem că în descoperirea de la Stăncuța se găsesc elemente directe care indică un proces de transformare a monedelor în obiecte. Iar pentru aceasta este nevoie înainte de toate să putem dovedi că argintul din cele două bare de argint rezultă din topirea unor monede de felul acelora cu care au fost găsite împreună.

În acest scop, materialul a fost supus unor analize pe cale spectroscopică[36] și rezultatele obținute s-au dovedit a fi foarte importante. Ele au stabilit cu suficientă probabilitate, că elementele constitutive majore ale celor două categorii de monede se întîlnesc combinate în bucățile de argint amintite. De aici se desprinde concluzia că barele de argint sînt rezultatul topirii unui număr de denari romani republicani și de tetradrahme thasiene, de felul acelora cu care au fost descoperite. Cu datele furnizate de analizele menționate putem explica originea și prezența materialului brut din tezaurul nostru, dar nu putem explica cu aceeași certitudine scopul pentru care posesorul, respectiv meșterul, a transformat o parte din monede în argint brut. Totuși, dacă analizăm situația în funcție de cele spuse mai sus cu privire la legătura ce se poate face între depozitele de obiecte și monedele cu care se asociază în diversele descoperiri, putem întrevedea că intenția meșterului, în cazul tezaurului de față, era de a transforma monedele în obiecte. Această părere este sprijinită și aproape suficient documentată de faptul că întreg conținutul tezaurului, după spusele descoperitorului, se afla așezat într-un vas de argint, care s-a sfărîmat o dată cu ridicarea lui din pămînt. În orice caz este sigur că, în acest depozit, monedele nu au fost ascunse într-un vas de pămînt, așa cum se obișnuia în general și cum ne atestă mai toate descoperirile. De aceea se cuvine să dăm deplină crezare spuselor descoperitorului și să ne gîndim fie la existența unor foițe sau unui înveliș subțire de argint, fie mai degrabă la un vas de argint, pe care același descoperitor l-a ascuns și reținut. Și într-un caz și în celălalt, avem destule elemente pentru a presupune că intenția meșterului nu putea fi alta decît aceea de a transforma și restul monedelor, precum și barele, în diferite obiecte și podoabe de argint. Lucrul acesta ni se pare bine ilustrat în tezaurul de la Stăncuța, în care putem urmări cu destulă ușurință etapele principale ale unui asemenea proces. O primă etapă — constituită de operația de topire a monedelor — este reprezentată în mod clar prin cele două bare de argint. Cea de-a doua etapă cuprinde operația de transformare a argintului brut în obiecte, ilustrată și ea prin prezența recipientului de argint, despre existența căruia nu avem motive să ne îndoim.

[36] Analizele au fost făcute de către tov. lector C. Sahini, la Facultatea de chimie din București.

Prin această nouă descoperire monetară, credem că soluția dată problemei provenienței argintului din tezaurele cu obiecte dacice, chiar dacă nu poate fi considerată pe deplin sigură, pierde mult din caracterul ei ipotetic și poate fi socotită, în mare parte, un bun cîștigat pentru istoria veche a țării noastre.

În această privință socotim necesar să facem unele precizări, pentru evitarea unor eventuale confuzii. De pildă, din sumarele referiri la problema în discuție făcute de G. Téglás și V. Pârvan, nu reiese în mod limpede dacă ei consideră că pentru obținerea obiectelor de podoabă s-a folosit numai argintul din monede, sau dacă acestea n-au furnizat decît o parte din materia primă. Este foarte probabil ca cei doi cercetători să fi avut în vedere cea de-a doua ipoteză, care pare de altfel și cea mai plauzibilă.

Părerea noastră în această problemă este că dacii au folosit pentru obținerea de obiecte de argint toate resursele pe care le-au putut avea la îndemînă. În primul rînd ei trebuie să fi extras argintul din minele ce le exploatau în regiunea muntoasă. Alături însă de această sursă principală, ei au întrebuințat, pentru operația amintită și argintul din monedele aflate în circulație la acea dată în Dacia, în proporții greu de stabilit. Nu este exclusă însă posibilitatea ca, în anumite împrejurări, cînd extragerea argintului din mine nu mai era accesibilă, sau în anumite regiuni, unde minele au lipsit cu totul, monedele să fi constituit principala sau chiar singura sursă de materie primă.

În cazul în care tezaurele descoperite în regiunea de la sud de Carpați se dovedesc a fi lucrate în aceste părți, unde nu se poate vorbi de o extragere a argintului din mine, este fără îndoială că, în procesul amintit, materialul numismatic a avut un rol principal. De aceea nu trebuie să ne mire faptul că problema întrebuințării monedelor la prelucrarea obiectelor de argint dacice este documentată pentru prima dată, într-un mod mai sigur, de o descoperire din regiunea de cîmpie, departe de centrele miniere.

Prin conținutul său important, depozitul de la Stăncuța oferă și alte date prețioase cu privire la un alt aspect al problemei obiectelor dacice de podoabă. Impunîndu-se prin numărul lor mare ca și prin caracterul lor local, descoperirile de acest fel au fost considerate de către unii dintre cercetătorii noștri drept elemente de cultură dacică, realizate de meșteri băștinași în cuprinsul teritoriului de locuire geto-dacă[37]. Cele două bare de argint de la Stăncuța despre care analizele au dovedit că rezultă din topirea unui număr de monede, la care se adaugă bara de argint din tezaurul de la Surcea, sînt mărturii directe, atestînd pe de o parte prelucrarea pe loc a bijuteriilor, iar pe de altă parte existența unor meșteri locali în Dacia, pricepuți în arta prelucrării argintului. Această constatare ne îngăduie să vorbim despre prelucrarea argintului la geto-daci în sec. I î. e. n. și în mod implicit să admitem și existența unei producții de mărfuri, dacă ținem seama că ne aflăm în una dintre cele mai înfloritoare etape din viața economică și politică a populației geto-dace. O asemenea producție de mărfuri nu trebuie înțeleasă însă în sensul aceleia

[37] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 561; Dorin Popescu, în „Dacia" XI–XII, p. 58.

care caracterizează statele sclavagiste în plină dezvoltare. Aceasta corespunde unui stadiu de dezvoltare al societății geto-dace, a cărei organizație statală nu îmbrăcase încă forma unui stat sclavagist de tipul celui grecesc sau roman.

CONSTANTIN PREDA

К ВОПРОСУ О ПРОИСХОЖДЕНИИ СЕРЕБРА ГЕТО-ДАКИЙСКИХ КЛАДОВ В СВЕТЕ МОНЕТНОЙ НАХОДКИ В СТЭНКУЦЕ (РАЙОН КЭЛМЭЦУИ, ОБЛАСТЬ ГАЛАЦ)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Одним из основных вопросов, связанных с изучением многочисленных кладов серебряных украшений и предметов, обнаруженных на территории гето-даков и восходящих к двум последним векам до н. э. и первому веку н. э., является и вопрос об источниках сырья, используемого даками при их изготовлении. .

Некоторые исследователи — К. Теглас, В. Пырван и Д. Попеску — считают одним из главных источников серебра монеты из Фассоса, Аполлонии и Диррахия, Македонии Прима, римские денарии времен Республики и т. п., бывшие в то время в обращении в Дакии и найденные в большом количестве в кладах ценных предметов.

В подтверждение этого толкования автор приводит новые доказательства, почерпнутые из недавней находки монет. Речь идет о кладе фассоских и республиканских римских монет, обнаруженном на территории села Стэнкуца на расстоянии, приблизительно, 40 км к югу от Брэилы. Вместе с монетами обнаружены и два серебряных слитка; химическим анализом установлено, что они образовались из переплава монет, однородных с монетами клада, в котором они были найдены. По словам открывшего их исследователя, как монеты, так и слитки серебра находились в серебряном сосуде.

Нельзя связывать наличие указанных двух слитков серебра в кладе с процессом подделки монеты, так как монеты клада чеканились на различных монетных дворах и представляют разные нарезки. Однако существование их можно приписать процессу превращения монет в серебряные украшения и предметы. Так же объясняется и наличие серебряного сосуда, в котором схоронен клад и который, возможно, является заключительной фазой превращения монет в предметы.

Что касается рассматриваемого в целом вопроса о происхождении серебра в гето-дакийских кладах, то следует упомянуть, что его главнейшим источником были рудники, разрабатываемые даками в горных районах, и лишь в некоторых случаях монеты. Однако не исключается, что при известных обстоятельствах в некоторых районах, где не может быть и речи о существовании рудников, монеты были у да-

ков важнейшим источником сырья для изготовления серебряных украшений и предметов.

Наличие двух слитков серебра в монетном кладе из Стэнкуцы выдвигает вопрос о переработке на месте указанных кладов ценных предметов и о существовании в этой области местных мастеров-специалистов по обработке серебра.

CONTRIBUTIONS AU PROBLÈME DE LA PROVENANCE DE L'ARGENT DES TRÉSORS GÉTO-DACES À LA LUMIÈRE DE LA DÉCOUVERTE DE STĂNCUȚA
(Région de Galați)

(RÉSUMÉ)

L'un des problèmes essentiels de l'étude des nombreux trésors renfermant des objets et des parures en argent, qui ont été découverts sur le territoire géto-dace et qui remontent aux deux derniers siècles avant notre ère et au premier siècle de celle-ci, a trait à la provenance de la matière première utilisée par les Daces pour la confection de ces objets.

Certains chercheurs, comme G. Téglás, V. Pârvan et Dorin Popescu ont écrit que les principales sources de l'argent utilisé pour les objets de parure étaient les monnaies de Thasos, d'Apollonie et de Dyrrhachium, celles de la Première Macédoine, les deniers de la République Romaine, etc., monnaies qui, à cette époque, avaient cours en Dacie et que l'on retrouve, nombreuses, dans les trésors à côte d'autres objets.

L'auteur invoque à l'appui de cette explication des arguments nouveaux, fournis par une récente découverte monétaire. Il s'agit d'un dépôt renfermant des monnaies de Thasos et des deniers romains de la République, découvert sur le territoire de la commune de Stăncuța, à environ 40 km au Sud de Brăila. En même temps que les monnaies, ce dépôt contenait deux barres d'argent, dont l'analyse chimique prouve qu'elles proviennent de la refonte de monnaies de même espèce que celles du trésor dans lequel elles furent découvertes. Monnaies et barres se trouvaient dans un vase d'argent.

Les deux barres d'argent de ce trésor ne peuvent pas être attribuées à une opération de faux-monnayeurs, car les monnaies de ce trésor proviennent d'ateliers distincts et ont été frappées à l'aide de coins différents. Elles pourraient cependant provenir de la transformation de monnaies en objets et parures d'argent. C'est ainsi que s'expliquerait également la présence du vase d'argent dans lequel se trouvait placé le trésor et qui représente peut-être la phase finale du processus de transformation des monnaies en objets.

En ce qui concerne la provenance de l'argent des trésors géto-daces, en général, il y a lieu de rappeler que les mines exploitées par les Daces dans la région montagneuse constituaient leur principale ressource d'argent et que ce n'est que plus tard qu'ils utilisèrent l'argent des monnaies. Rien cependant n'exclut l'hypothèse que, dans certaines circonstances, et dans des régions privées de mines, les monnaies aient pu constituer la principale source de matière première que les Daces employaient pour confectionner des objets et parures d'argent.

Les deux barres d'argent du dépôt monétaire de Stăncuța soulèvent le problème de la fabrication sur place des trésors d'objets mentionnés, ainsi que celui de la présence, dans ces régions, d'artisans locaux, experts dans l'art de l'orfèvrerie.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

PROVENIENŢA INSCRIPŢIEI GRECEŞTI DE LA MĂNĂSTIREA DRAGOMIRNA

Se împlinesc peste puţin şaptezeci de ani de la publicarea de către Grigore Tocilescu a unei înscripţii greceşti de un neobişnuit interes[1], al cărei loc de provenienţă a rămas pînă astăzi învăluit în taină. Facem aluzie la decretul în cinstea lui Epicrates, fiul lui Nicoboulos, originar din Byzanţ, răsplătit de o cetate de pe ţărmul de vest sau de nord al Mării Negre pentru merite expuse în partea introductivă a documentului şi care, în esenţă, se reduc la priceperea dovedită în reconstruirea oraşului şi la dezinteresarea manifestată în împrejurări grele pentru tezaurul obştesc. Piatra se păstrează la mănăstirea Dragomirna, unde se găseşte nu se ştie de cînd, şi problema posibilei ei obîrşii a pasionat şi pasionează pe cercetătorii care — întemeiaţi cîteodată pe text, de cele mai multe ori pe indicii străine documentului ca atare — au încercat să descopere oraşul de unde lespedea va fi fost ridicată.

Sub acest raport, cel dintîi pas ce avea a fi făcut era de a se stabili dacă în arhiva mănăstirii nu se vor fi păstrînd informaţii cu privire la vremea şi împrejurările cînd inscripţia şi-a făcut apariţia în Bucovina. Singurul învăţat care şi-a pus această întrebare şi s-a străduit să-i răspundă — am numit pe Otto Fiebiger — n-a putut formula mai mult decît ipoteza vagă după care lespedea trebuie să fi fost adusă la Dragomirna la începutul sec. al XVII-lea, fie de meşteri zidari veniţi din alte locuri, fie de negustori suceveni, ale căror negoţuri îi purtau obişnuit spre malurile Mării Negre[2]. O altă presupunere în această privinţă nu ştim să fi fost vreodată exprimată, şi noi înşine, neavînd prilejul să întreprindem la faţa locului cercetarea ce s-ar fi impus, ne mulţumim să întemeiem observaţiile ce urmează pe analiza internă a documentului, aşa cum au făcut în ultima jumătate de veac toţi cei ce—într-un fel sau altul—şi-au spus cuvîntul în spinoasa problemă.

---

[1] AEM, XI, 1887, p.66, nr. 141 (= Michel, *Recueil*.... nr. 328 ;Syll[3], 707).

[2] *Zur Geschichte der Bastarnen im zweiten vorchristlichen Jahrhundert*, JOAI, XIV, 1911, Beibl., col. 71 urm., îndeosebi 75—76.

În această ordine de idei, cel dintîi ce trebuie amintit e Grigore Tocilescu, care, pornind de la mențiunea în inscripția noastră a unui colegiu de σύνεδροι, și invocînd existența unor magistrați cu acest nume la Callatis[3], a crezut a putea susține proveniența callatiană a decretului, fără a se preocupa dacă alte elemente ale conținutului se potrivesc cu această atribuție și fără să se întrebe, înainte de toate, în ce măsură textul prezintă particularitățile de limbă proprii documentelor descoperite într-o cetate doriană.

În asemenea condiții, nu-i de mirare că discuția a fost redeschisă după cîțiva ani de Bruno Keil, care, supunînd textul unui examen atent, a scos în evidență elementele lui *ioniene*, postulînd proveniența inscripției dintr-o colonie a Miletului[4]. Amănuntul asupra căruia s-a oprit mai mult atenția epigrafistului german e pomenirea în decret a unui Ὀλατικὸς πόλεμος, război cu un neam al cărui nume apărea aci pentru întîia oară și în legătură cu care nu se știa nimic. Relevînd într-un inventar al bunurilor lui Alcibiade, confiscate cu prilejul procesului din 415, mențiunea unui sclav înregistrat ca Ὄλας ἀνέρ[5], Keil a tras concluzia îndreptățită că olații — Ὄλατες sau Οὔλατες — ar fi fost un neam trac, trăitor într-un loc necunoscut al coastei vestice a Mării Negre, în preajma unei cetăți, care, după părerea sa, n-a putut fi decît Apollonia[6]. Se dobîndea astfel un punct de pornire pentru cercetările ulterioare și problema căpăta un început de dezlegare, cînd, într-o notă a cunoscutei lucrări despre monedele Daciei și ale Moesiei[7], Behrendt Pick a venit să complice lucrurile, postulînd o greșeală în transcrierea documentului, la începutul numelui misterios al poporului împotriva căruia cetatea unde se găsea Epicrates ar fi avut să poarte lupte. „Presupun că numele atît de neînțeles al războiului — nu șovăia să scrie Pick, care nu văzuse niciodată inscripția, dar se credea îndreptățit s-o amendeze — trebuie să fi fost copiat greșit și că avem a-l citi [Γα]λατικοῦ, primele lui litere fiind distruse și înlocuite printr-o gaură"[8]. Cu ajutorul acestei simple schimbări, tracii erau înlocuiți prin celți (în speță, prin scordisci) și teoria autorului despre o campanie a acestora la Dunărea de jos, către sfîrșitul secolului al II-lea î. e. n., căpăta, cum se spune, „un început de dovadă". În subsidiar, și pentru a pune în legătură noua identitate a vrăjmașilor din decret cu itinerariul presupusei expediții a scordiscilor spre gurile Dunării, Pick exprima opinia după care cetatea unde-și desfășura talentele Epicrates a putut să fie Tyras, mai degrabă decît Odessos ori Apollonia[9].

Din păcate, întreaga construcție a învățatului numismat e lipsită de cea mai firavă bază documentară. Lăsînd la o parte chestiunea de a ști în ce măsură se poate vorbi la sfîrșitul secolului al II-lea de o campanie care

[3] AEM, XI, 1887, p. 33, nr. 32,r. 4.
[4] „Hermes", XXXI, 1896, p.472–476.
[5] Syll[3], 99, r.7.
[6] *Art.cit.*,p.474.
[7] *Die antiken Münzen Nord Griechenlands. I. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 1.Halbbd., Berlin, 1898.
[8] *Ibidem*, p. 145, n. 2.
[9] *Ibidem*.

ar fi dus pe scordisci pînă la limanul Nistrului (și, poate, încă mai departe spre nord-est)[10]; lăsînd la o parte ipoteza, formulată cu același prilej, după care „barbarii" din decretul pentru Aristagoras, fiul lui Apaturios, ar fi fost și ei scordisci[11], poate fi socotit cu desăvîrșire sigur că lecțiunea Ὀλατικοῦ e neîndoioasă : piatra n-a suferit în acest loc nici cea mai mică vătămare și e deajuns o privire asupra fotografiei pentru a înlătura orice posibilă ezitare (fig. 1). Astfel fiind, s-ar putea presupune, ipotezele lui Pick erau dinainte condamnate și întreaga-i eșafodare de concluzii destinată a rămîne fără ecou.

În realitate lucrurile nu s-au petrecut așa, și e semnificativă pentru anumite metode de cercetare constatarea că, deși deplin edificat asupra integrității pietrei, cu ajutorul unui estampaj păstrat la Seminarul de epigrafie al Universității din Viena, un alt învățat, care a avut prilejul să se ocupe de inscripția noastră, n-a găsit cu cale să renunțe la o citire care echivala cu o silnicie făcută textului, pentru motivul că emendarea abuzivă oferea o aparență de îndreptățire unei încheieri lipsite de temei. Acceptînd ca bună sugestia lui Pick după care, în loc de Ὀλατικοῦ, misteriosul cuvînt s-ar cuveni citit [Γα]λατικοῦ (dar justificînd-o printr-o greșeală a lapicidului, săvîrșită din nebăgare de seamă), Fiebiger se credea îndreptățit a întemeia pe această primă ipoteză, o ipoteză proprie, exprimînd presupunerea că „galații" astfel scoși din neant n-ar fi fost scordiscii postulați de Pick, ci bastarnii pe care — o dată pornit pe această cale — epigrafistul german nu șovăia să-i descopere și în decretul pentru Protogenes din Olbia[12], și în decretul histrian pentru Aristagoras fiul lui Apaturios[13]. Nu e locul să intrăm aci în discuția acestor teze, asupra îndreptățirii cărora am avut prilejul să ne arătăm părerea[14]. Mai util ni se pare să semnalăm împrejurarea că, în privința provenienței decretului pentru Epicrates, Fiebiger se angajează pe o cale bună atunci cînd, în loc să se pronunțe apodictic pentru un oraș sau altul, purcede la un — fie și sumar — examen al conținutului decretului, și în special al expresiilor lui caracteristice, relevînd că substantivul ἔγδοσις (în înțelesul de „concesionare a unor lucrări sau venituri publice") figurează într-o inscripție olbiană[15]; că verbul χειρίζειν (pentru διαχειρίζειν) e întrebuințat în decretul pentru Protogenes[16]; în sfîrșit, că în acest din urmă text se întîlnește participiul συμπεριενεγχθείς, de la același verb συμπεριφέρεσθαι folosit în decretul pentru Epicrates sub forma συμπεριφερόμενος[17]. Adăugînd la aceste indicii considerația că în colonia milesiană, care era Olbia, cultul lui Apollon e atestat în chipul cel mai sigur[18]; adăugînd și

[10] Vezi rezervele formulate în această privință în articolul nostru din SCIV, IV, 1953, p. 492 și n. 1.

[11] Pick, *op. cit.*, I 1, p. 145.

[12] IOSPE, I², 32 = Syll³, 495.

[13] Syll³, 708.

[14] SCIV, IV, 1953, p. 492—494.

[15] IOSPE, IV 456, r. 3.

[16] IOSPE, I², 32, fr. B, r. 65, 72.

[17] IOSPE, I², 32, fr. A, r. 31—32; fr. B. r. 71—72.

[18] Inscripții și monede prea numeroase și de altminteri prea cunoscute pentru a mai fi nevoie să le înșirăm.

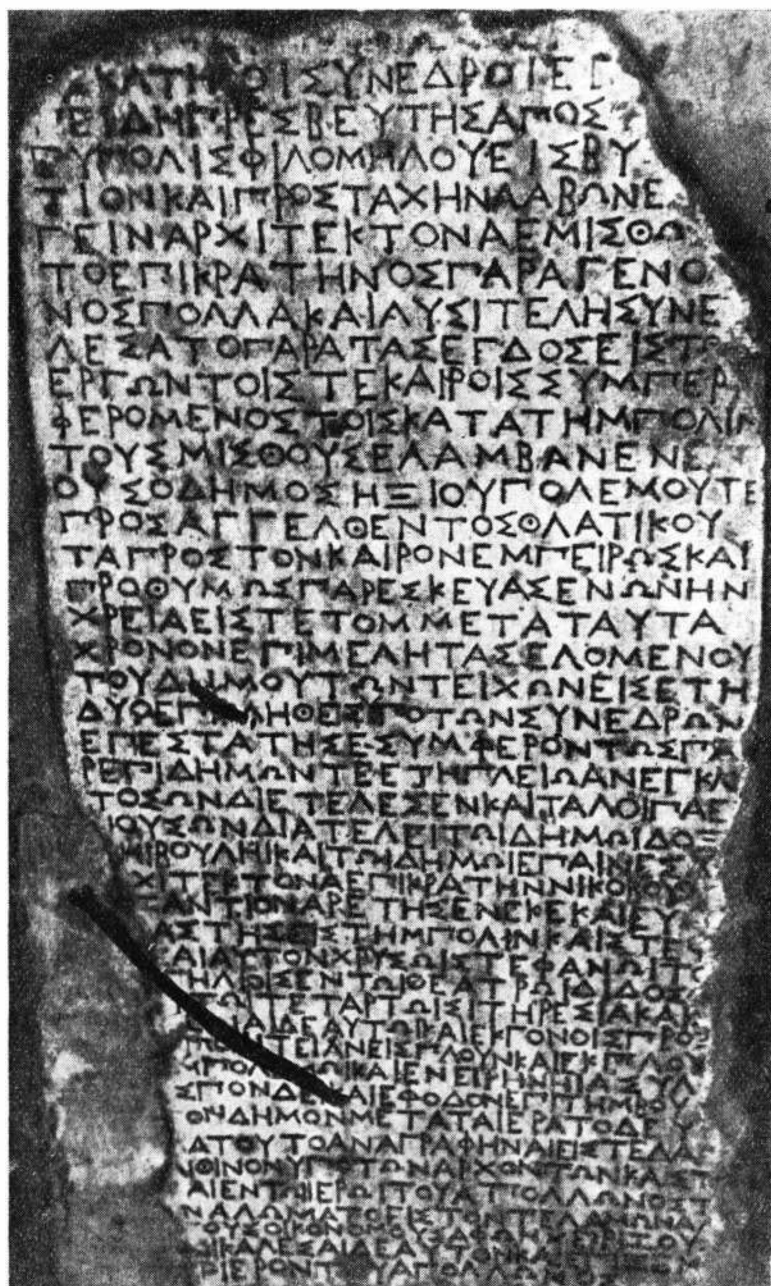

Fig. 1. — Decretul lui Epicrates, de la mănăstirea Dragomirna.

informația după care înfloritoarea cetate dispunea de un teatru[19] (menționat și în r. 30 al decretului misterios), Fiebiger socotea a fi reunit suficiente dovezi pentru încheierea că inscripția de la Dragomirna ar fi fost adusă nu de la Tyras, cum crezuse Pick, ci din orașul de la gura Bugului, de unde transportul lespezii în Nordul Moldovei n-ar fi prezentat mai multe greutăți decît transportul ei de la Cetatea Albă.

Oricît ar părea de curios, sumara demonstrație abia reprodusă a apărut îndestulătoare pentru acreditarea unei judecăți acceptate de cei mai mulți ca și cum ar fi fost întemeiată pe dovezi mai presus de îndoială. Referindu-se la ea, îngrijitorul celei de-a III-a ediții a culegerii lui Dittenberger, Hiller von Gaertringen, remarcă în legătură cu originea textului : „*neque vero Apolloniam ... , neque Istropolin vel Tyram, sed Olbiam esse intellegendam argumentis non inanibus demonstrare conatus est Fiebiger*”[20] ; iar Adolf Wilhelm, într-o notă întîmplătoare din ale sale *Neue Beiträge* : „din Olbia provine, după toate probabilitățile, remarcabilul decret în cinstea arhitectului Epicrates, în care se face mențiunea așa-numitului ’Ολατικὸς πόλεμος”[21].

Cu aceasta, problema părea rezolvată, și rarele glasuri ridicate împotriva unei atribuții atît de categoric formulate au rămas fără ecou. Ca să cităm un exemplu, în comunicarea intitulată *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, apărută în 1923, Pârvan lăsa să se înțeleagă că argumentarea lui Fiebiger nu i se părea convingătoare, atribuind încă documentului o origine apolloniată[22]. Sugestia nu pare să fi cîștigat totuși pe nimeni [23], și poate că autorul *Geticelor* el însuși șovăia să-i atribuie un prea mare grad de probabilitate, de vreme ce, în ultimul său memoriu epigrafic, publicat în 1925, exprima bănuiala că decretul „ar putea tot atît de bine proveni și dintr-o altă colonie ioniană decît Apollonia — între altele chiar din Histria ”[24]. Ce anume îl va fi îndemnat să ia în considerație această posibilitate, firește, nu-i ușor de spus, dar poate nu-i lipsit de interes să arătăm că într-o carte apărută în 1920, și pe care fără îndoială Pârvan o cunoștea, Fr. Bilabel — fără de altminteri să argumenteze în vreun fel și fără să dea vreo explicație — citează inscripția de la Dragomirna printre documentele referitoare la Istros[25].

Problema se găsea în situația pe care am descris-o, și o soluție părea mai depărtată decît întotdeauna, cînd, în 1950, într-o notă publicată în volumul omagial Francisco Adolfo Coelho [26] — pe care n-am văzut-o și de care am luat cunoștință mulțumită analizei lui Louis Robert în Bule-

[19] IOSPE, I², 25, r. 9.

[20] Syll³, vol. II, p. 339, n. 1.

[21] „Sitzber. Akademie Wien”, CLXXXIII, 1921, p. 42.

[22] BSH, X, 1923, p. 44, n. 6.

[23] Originea apolloniată a decretului e explicit respinsă de Chr. Danov, *Zapadniat briag na Cerno More v drevnostta*, Sofia, 1947, p. 129, n. 1 ; inscripția e trecută sub tăcere și de T. V. Blavatskaia, *Zapadnopontiiskie goroda v VII—I v. d. n. e.*, Moscova, 1952.

[24] „Dacia”, II, 1925, p. 207, n. 10.

[25] *Die ionische Kolonisation* („Philologus”, Suppl. XIV), Leipzig, 1920, p. 109 ; cf. 71, n. 24.

[26] „Miscelanea de filologia, literatura e historia cultural a memoria de Francisco Adolfo Coelho”, II (Lisabona, 1950), p. 169—177.

tinul epigrafic al anului 1953[27] — Scarlat Lambrino redeschidea discuția, vărsînd la dosarul chestiunii un document a cărui existență nimeni n-o bănuia și despre care nici acum nu rezultă limpede unde s-ar găsi. E vorba de o cărămidă (?) a cărei fotografie e dată în articolul citat, atribuită de editor secolului al IV-lea î. e. n. și purtînd ștampila Ὀλας, interpretată de Lambrino ca numele unui magistrat histrian de origine locală. Cît putem judeca, editorul folosește acest nume ca argument pentru a susține existența undeva, în preajma Histriei, a unui trib trac cu numele Ὄλατες; cu aceștia, histrienii ar fi purtat războiul calificat în decretul pentru Epicrates ca Ὀλατικὸς πόλεμος, și pe acest argument se întemeiază ipoteza după care documentul a cărui proveniență a dat atît de lucru epigrafiștilor n-ar veni din Olbia, nici din Apollonia, ci din cetatea de pe malul lacului Sinoe.

Alte considerații ale lui Lambrino în legătură cu olații, al căror nume crede a-l fi descoperit și într-o listă de tributuri attice sub forma Ὄλα[τ]ες — „colonie greacă, așezată în teritoriul trac și păstrînd numele barbar al locului unde a fost întemeiată"[28] — sînt acum înlăturate de Robert, care relevă în primul rînd faptul că lectura Ὄλα[τ]ες e condamnată de editorii listelor de tributuri ateniene, care citesc în locul ei Ὀλα[ι]ε͂ς [29], în al doilea rînd, împrejurarea că numele în chestiune figurează printre orașele de pe coasta Cariei, ceea ce exclude că ar putea fi vorba de o cetate legată în vreun fel de Tracia[30].

Din intervenția de care ne ocupăm, trebuie deci reținută descoperirea în Histria a unei cărămizi purtînd ștampila Ὀλας, chiar dacă — așa cum e cazul nostru — nu împărtășim interpretarea potrivit căreia acesta ar fi numele unui magistrat. Magistrați băștinași în secolul al IV-lea î. e. n., pomeniți cu un nume atît de neobișnuit și fără patronym, nu credem să fi fost mulți în Histria, și ni se pare greu să admitem chiar existența unuia singur. Dacă literele imprimate nu reprezintă o siglă, ar putea fi vorba mai curînd de un meșter cărămidar sau de un patron de atelier, a cărui îndeletnicire și a cărui poziție socială nu exclude originea tracă. Din punctul de vedere al problemei ce ne interesează, indiciul nu-i, oricum, mai puțin vrednic de luat în seamă, cu toate că — singur și izolat, cum e prezentat de autorul articolului la care ne referim — e departe de a dovedi proveniența histriană a decretului pentru Epicrates. Pentru a transforma în certitudine ceea ce constituie în cel mai bun caz o prezumție, trebuia arătat că anumite trăsături notabile ale conținutului sau ale frazeologiei decretului își găsesc corespondențe sau justificări în documente locale. Lucrul n-a fost însă încercat, și e cu atît mai surprinzător cu cît materialul epigrafic descoperit în urma morții lui Pârvan cuprinde toate elementele necesare unei demonstrații. Momentul e deci potrivit pentru a încerca o punere a lor în

---

[27] RÉG, LXVI, 1953, p. 152, nr. 138.

[28] Lambrino, la Robert, *loc. cit.* Documentul avut în vedere e SEG, V 2, col. I, r. 20; IG, I², 192.

[29] Meritt-Wade-Gery & Mc. Gregor, *The Athenian Tribute Lists*, I, 1939, p. 10, 171 și 529—530, citați de Robert, *op. cit.*

[30] Robert, *op. cit.*, *loc. cit.*

lumină, și e ceea ce ne propunem să facem în paginile ce urmează, cu nădejdea de a contribui în chip util la elucidarea a ceea ce a fost prea multă vreme o *uexata quaestio.*

Primele elemente pe care socotim necesar să le relevăm țin de vocabularul și de frazeologia inscripției. Cum s-a observat în această privință de Keil, o lectură oricît de superficială a decretului dezvăluie proveniența lui dintr-o cetate ioniană: χειρίζειν pentru διαχειρίζειν, συντελέσασθαι pentru ἐπιτελεῖν, προσταχή pentru προσταγή — sînt trăsături revelatoare din acest punct de vedere, și acelaș lucru se poate spune despre τελαμών, în înțelesul de „lespede de piatră sau de marmoră”, accepție pe care acest substantiv o are mai ales în orașele de pe țărmurile de vest și de nord ale Mării Negre[31]. La aceste trăsături generale, se pot adăuga însă o serie de caracteristici proprii deopotrivă decretului pentru Epicrates și unora sau altora din documentele epigrafice histriene. Din această categorie fac parte: τοῖς τε καιροῖς συμπεριφερόμενος (r. 10—11), ușor de recunoscut în συμπεριε[νεχθεὶς] τοῖς τῆς πόλεως καιροῖς din decretul pentru Hephaistion fiul lui Matris[32], sau formulele: ἔφοδον ἐπὶ τὴν βου[λὴν καὶ τ]ὸν δῆμον (r. 35—36), αὐτῶι καὶ ἐκγόνοις (r. 32), ori καλέσαι.. [εἰς τ]ὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος (r. 42—43), toate folosite în decrete histriene din epoca elenistică; prima în decretul pentru zaraful necunoscut de care a mai fost vorba: [εἶναι... αὐτῷ ἔ]φοδον ἐπὶ τὴ[ν] βουλὴ[ν καὶ τὸν δῆμον], [33]; a doua în decretul în cinstea unui tomitan, publicat de noi în *Histria I* sub numărul 6: [δεδόσθαι δὲ] αὐτῶι κα[ὶ ἐκγόνοις προξενί]αν și cele ce urmează[34]; în sfîrșit, a treia, în alt decret fragmentar publicat în *Histria I*: καλέσαι δὲ αὐτὸν καὶ πρὸς τὸν ἱερέα τοῦ Ἀπόλλωνος[35].

Interesul ultimelor cuvinte depășește de altminteri sfera simplei frazeologii, implicînd o similitudine de instituții religioase și politice a cărei semnificație nu poate scăpa nimănui. Cum s-a relevat din primul moment de Keil, în invitația sărbătoritului la templul lui Apollon avem dovada neîndoioasă că orașul de unde provine decretul pentru Epicrates avea ca divinitate de căpetenie pe Apollon, mai precis, că onoarea eponymiei aparținea în el preotului lui Apollon. E adevărat că aceasta situație se întîmpină în toate coloniile milesiene din Marea Neagră și că, din acest punct de vedere, amănuntul nu poate fi socotit caracteristic pentru Histria în special. Important era să arătăm însă, în primul rînd, că această particularitate a orașului necunoscut nu constituie o piedică în calea identificării lui cu Histria; în al doilea rînd, că toate celelalte urmări decurgînd din această preeminență în panteonul local a fiului Latonei își găsesc și ele loc în viața religioasă a cetății dobrogene.

---

[31] Keil, *art. cit.*, p. 475. Pentru τελαμών, cf. BCMI, IV, 1911, p. 106 = JOAI, XIV, 1911, Beibl. 149—154; *Histria. Monografie arheologică*, vol. I. Ed. Acad. R. P. R., București, 1954, p. 522, nr. 13, r. 7.

[32] *Histria*, I, 1954, p. 487, nr. 2, r. 11—12; cf. Syll³, 708, r. 32—33: καὶ τὸ τρίτον τῶν αὐτῶν καιρῶν τήν τε πόλιν καὶ τὴν χώραν κατεχόντων.

[33] „Dacia”, II, 1925, nr. 9, r. 2—3.

[34] Pentru folosirea acestei formule în inscripțiile pontice, v. M. Holleaux, *Études d'épigr. et d'antiquités grecques*, I, Paris, 1938, p. 369—372.

[35] *Histria*, I, 1954, p. 494, nr. 3, r.7—8.

Nu e, firește, locul să intrăm în această privință în prea multe amănunte. Nu ne putem dispensa de a aminti totuși că, în afara cultului lui 'Απόλλων 'Ιητρός, care ține în viața Histriei locul pe care toată lumea îl știe, întreaga lui „familie" s-a bucurat în această cetate de o favoare deosebită, oglindită deopotrivă în inscripții și în reprezentări figurate[36]. Așa fiind, pomenirea în decretul pentru Epicrates a Thargeliilor — sărbătoare în cinstea lui Apollon și a Artemidei — nu poate constitui o piedică în calea atribuției propuse, în ciuda faptului că, pînă acum, în Histria această festivitate nu e atestată în chip explicit. E ușor de presupus însă că ea n-a putut lipsi, dacă ne gîndim la persistența în acest oraș a altor culte ioniene — unele de o vechime impresionantă[37] — dacă ne gîndim mai ales că, așa cum se poate acum susține fără șovăire, în Histria epocii helenistice calendarul în uz era calendarul milesian.

Primii pași în stabilirea acestui adevăr au fost făcuți în 1920 de Friedrich Bilabel, care, pe baza materialului atunci cunoscut, releva existența în calendarul Histriei a unei luni 'Αρτεμισιών (ultima a anului civil și religios)[38], postulînd totodată existența unei luni 'Απατουρεών pe baza răspîndirii în colonia noastră a numelui 'Απατούριος[39], și a unei luni Θαργηλιών pe baza mai puțin sigură a decretului pentru Epicrates, în legătură cu care (așa cum am avut prilejul s-o arătăm) acest învățat își exprima bănuiala că ar fi de origine histriană[40]. La aceste indicii mai vechi, se adaugă acum temeiuri serioase de a înscrie în calendarul histrian o lună 'Ανθεστηριών[41], precum și una Ταυρεών, despre care s-a presupus în chip verosimil că ar fi fost cea dintîi a anului[42]. Dacă însă folosirea calendarului milesian la Histria are a fi astăzi socotită sigură, nu mai poate fi pusă la îndoială nici existența în el a unei luni Θαργηλιών: figurarea printre sărbătorile histriene a Thargeliilor poate fi deci admisă fără șovăire, iar mențiunea lor în decretul pentru Epicrates nu mai constituie o piedică în postularea pentru acest document a unei origini histriene[43].

În sprijinul acestei proveniențe pledează, de altă parte, o serie de coincidențe impresionante între organizarea internă a cetății în slujba căreia și-a desfășurat activitatea Epicrates și constituția Histriei, așa cum

---

[36] Cf. S. Lambrino, „Arch. Ephemeris", 1937, p. 352—362.

[37] Cum ar fi cultul lui Poseidon Heliconios, între altele, în legătură cu care vezi dedicația BCMI, IV, 1911, p. 106 (= JOAI, XIV, 1911, Beibl. 151—152) și decretul fragmentar publicat în *Histria*. I, 1954, p. 553, nr. 30, dovedind existența în acest oraș a unei asociații de Ταυρεασταί, închinători ai zeului adorat din timpuri imemoriale pe promontoriul Mycale (Herod., I, 148). Ambele documente sînt din prima jumătate a sec. III e. n.

[38] *Die ionische Kolonisation*, p. 71; cf. p. 79—80.

[39] Syll[3], 708, r. 1, iar acum în urmă *Histria* I, 1954, p. 499, nr. 4, r. 23 și p. 556, nr. 31, r. 2.

[40] Vezi mai sus, p. 129 și n. 25

[41] Cf. numele 'Ανθεστήριος în *Histria*, I, 1954, p. 553, nr. 4, r. 4.

[42] Bilabel, *op. cit.*, p. 79—80. Mențiunea explicită a lunii Ταυρεών apare pentru întîia oară la Histria într-un decret din secolul II î. e. n.: [ἐπ'] ἱέρεω Ἑστιαίου τοῦ Μικκαλίονος, μηνὸς Ταυρεῶνος, ἔδοξε τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι. ἐπιμηνιεύοντος Εὐπολέμου τοῦ Κλεομέδοντος οἱ ἄρχοντες εἶπαν (Muz. Histria, nr. inv. 302).

[43] Față de dovezile invocate, îndoiala exprimată în această privință de L. Robert, RÉG, LXIII, 1955, p. 57 ni se pare nejustificată.

am învățat a o cunoaște în lumina ultimelor descoperiri de texte[44]. Sub acest raport, trebuie spus din capul locului că nici una din trăsăturile relevate în inscripția de la Dragomirna nu lipsește în documentele histriene, și că cel puțin una — și nu dintre cele mai puțin caracteristice — nu se întîlnește pe țărmurile de vest sau de nord ale Mării Negre *decît în documentele histriene.*

Din prima categorie fac parte pomenirea în decretul pentru Epicrates a unui colegiu de ἄρχοντες (r. 38), a căror prezență în Histria e atestată acum în cel puțin trei documente[45]; a unui colegiu de σύνεδροι (r. 2), a cărui mențiune într-un decret din secolul I î. e. n. am avut prilejul s-o notăm[46] și nu poate fi pusă la îndoială[47]; în sfîrșit amănuntul că în orașul de unde provine decretul, ca în Histria, ziua a 10-a a fiecărei luni pare să fi fost fixată pentru una din ședințele ordinare ale Adunării[48]. Încă și mai semnificativă apare împrejurarea că — pînă în clipa cînd scrim — în nici o altă cetate greacă de pe un țărm sau altul al Mării Negre nu se cunosc magistrați purtînd numele de οἰκονόμοι, dacă se exceptă Histria, unde într-un decret din secolul al III-lea, publicat de noi în 1954[49], ca și într-un decret editat de Pârvan în *Histria IV*[50], acești mînuitori ai fondurilor publice sînt pomeniți într-un fel asemănător chipului în care se vorbește de ei în inscripția de la Dragomirna: τὸ δὲ ἀνάλωμα... δ[οῦναι τοὺς οἰκονόμους, în decretul pentru Epicrates (r. 40 — 41): τὸ δὲ ἀνάλωμα δοῦναι τὸν οἰκονόμον, respectiv : [τ]ὸ ἐσόμενον [ἀνάλωμα δοῦν]αι τοὺ[ς οἰκονόμους], în fragmentele histriene.

Un ultim element asupra căruia am vrea să zăbovim, înainte de a încheia aceste considerații, e pomenirea în decretul de la Dragomirna a unui teatru, în care înțelegem că trebuie să se fi petrecut încununarea arhitectului sărbătorit : στεφ[ανῶ]σαι αὐτὸν χρυσῶι στεφάνωι το[ῖς Θαρ]γηλίοις ἐν τῶι θεάτρωι (r. 29—30). În Histria, cum se știe, un teatru n-a fost pînă acum găsit, nici nu e lămurit atestat în vreo inscripție cunoscută. Ni se pare totuși că existența lui nu poate fi pusă la îndoială, în lumina unei serii de indicii despre care am vorbit cu alt prilej[51] și pe care le amintim în treacăt : prosperitatea multă vreme neîntreruptă a orașului, bogat în monumente încă din primele timpuri ale viețuirii lui; pasiunea bine

---

[44] Cf. D. M. Pippidi, *Nouvelles informations sur la constitution d'Histria préromaine,* în *Nouvelles Études d'Histoire présentées au X-e Congrès des Sciences historiques,* București, 1955, p. 85—102.

[45] În ordinea cronologică a publicării lor : CIL, III, 12489; „Dacia", III-IV, 1927—1932, p. 400, nr. 3; *Histria,* I, 1954, p, 487, nr. 2. La acestea se adaugă acum fragmentul citat mai sus, n. 42.

[46] *Histria,* I, 1954, p. 508, nr. 8.

[47] În buletinul epigrafic al anului 1955, referindu-se la studiul lui Lambrino citat mai sus, p. 129—130, n. 26, Louis Robert pomenește o inscripție histriană inedită, nouă necunoscută, în care ar fi vorba de συνεδρεία (RÉG, LXIII, p. 242).

[48] Citirea [δ]εκάτῃ, la începutul rîndului 2, poate fi considerată sigură. De altă parte, în acest loc al preambulului, numeralul nu poate indica decît ziua cînd s-a ținut ședința Adunării, ca în decretul pentru Aristagoras al lui Apaturios (Syll[3], 708, r. 2). Cf. Bilabel, *op. cit.,* p. 71.

[49] *Histria,* I, 1954. p. 494, nr. 3, r. 6—7.

[50] P. 543, nr. 4, reeditat și întregit de noi, *Histria,* I, 1954, p. 496—497. Cf. „Nouvelles Études d'Histoire"..., p. 89—92.

[51] SCIV, VI, 1955, p. 71—72.

cunoscută a grecilor pentru spectacolele dramatice ; organizarea periodică a unor ἀγῶνες de caracter muzical și poetic, atestate în inscripții începînd din secolul al III-lea î. e. n. pînă în secolul al III-lea e. n.[52] ; în sfîrșit, urme monumentale — cum ar fi jilțurile de piatră încadrate în incinta de după catastrofa gotică — a căror legătură cu teatrul trebuie considerată sigură, chiar dacă în cazul lor special clădirea respectivă n-a putut data decît din epoca romană. În aceste condiții, convingerea noastră e că — peste nu multă vreme — dovada existenței în Histria a unui edificiu destinat spectacolelor de dramă va putea fi făcută fie pe calea unor documente epigrafice, fie prin descoperirea monumentului însuși.

Însemnează aceasta că proveniența histriană a decretului de la Dragomirna, în favoarea căreia am citat argumente a căror greutate nu e neglijabilă, poate fi acum considerată sigură? Fără a îndrăzni s-o afirmăm, ni se pare că ipoteza potrivit căreia inscripția ar fi fost ridicată din Dobrogea apare în stadiul actual al informației mai plauzibilă decît oricare alta emisă vreodată în legătură cu originea documentului. Cu acest titlu — și sub rezerva descoperirii oricînd posibile a unor mărturii contrarii — ne propunem să includem decretul pentru Epicrates în culegerea de inscripții histriene la întocmirea căreia lucrăm[53].

D. M. PIPPIDI

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ГРЕЧЕСКОЙ НАДПИСИ В МОНАСТЫРЕ ДРАГОМИРНА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Происхождение важной греческой надписи, сохранившейся в буковинском монастыре Драгомирна (Syll.³, 707), опубликованной Григорием Точилеску в 1887 г. и с тех пор неоднократно изучавшися румынскими и зарубежными историками — исследователями понтийского побережья, представляет неразрешенную до сих пор загадку. После первого издателя, указывавшего на ее происхождение из Каллатиса, Бруно Кейль первый утверждал, что она происходит из Аполлонии; Пик и Фибигер опровергали это мнение: первый связывал происхождение надписи с Тирой, а второй — с Ольвией. Мнение Фибигера вызвало наиболее широкий отклик, несмотря на то, что раздавались одиночные голоса Билабеля, Пырвана, и позже Ламбрино, выдвигавших гипотезу истрийского происхождения. В подтверждение

[52] *Histria*, I, 1954, p. 476, nr. 1, r. 12; SCIV, VI, 1955, p. 61–72.

[53] Pe punctul de a încheia, socotim potrivit să arătăm că data atribuită inscripției în Syll³, vol. II, p. 339 („*titulum anno 100 non recentiorem esse iure existimat Keil*; *immo aliquot annis antiquior esse videtur*") ni se pare greșită. După judecata noastră, întemeiată pe evoluția scrisului histrian și a celui din cetățile pontice îndeobște, decretul e din prima jumătate a sec III î. e. n., cel mai tîrziu.

последнего мнения автор приводит теперь ряд новых доказательств; они опираются на тексты, обнаруженные в Истрии за последние двадцать лет и представляющие поразительное сходство формы и содержания с декретом в честь Эпикрата. В этом отношении можно сказать, что ни одна из отличительных черт надписи в монастыре Драгомирна не отсутствует в истрийских документах и что, по крайней мере, одна из них — из самых характерных — встречается в западном или северном Причерноморье лишь в истрийских документах. В этих условиях предположение о перемещении надписи в Буковину из города, расположенного на берегу озера Синое, на настоящем этапе знаний является более вероятной, чем любая другая гипотеза о происхождении памятника.

LA PROVENANCE DE L'INSCRIPTION GRECQUE DU MONASTÈRE DE DRAGOMIRNA

(RÉSUMÉ)

La provenance de l'importante inscription grecque conservée au monastère de Dragomirna, en Bucovine (Syll^3, 707), que Gr. Tocilescu publia en 1887 — et qui, depuis, a fait maintes fois l'objet des études des historiens des régions pontiques, roumains et étrangers — constitue une énigme qui n'a pas encore été déchifrée. Après son premier éditeur, qui lui assignait Callatis pour lieu d'origine, Bruno Keil fut le premier à soutenir qu'elle provenait d'Apollonie, combattu sur ce point par Pick et Fiebiger, qui tentèrent d'établir qu'elle provenait de Tyras selon l'un, d'Olbia selon l'autre. C'est l'opinion de Fiebiger qui a trouvé plus de créance, bien qu'entre-temps des voix isolées — celles de Bilabel et de Pârvan, et, plus récemment, de Lambrino — aient émis l'hypothèse d'une origine histrienne. C'est à l'appui de cette dernière opinion que l'auteur vient produire une série d'arguments nouveaux, se fondant sur des documents épigraphiques découverts à Histria au cours des vingt dernières années et dont le texte offre de frappantes analogies de fond et de forme avec le décret en l'honneur d'Épicrate. Sous ce rapport, il est permis d'affirmer qu'il n'est pas de trait dans l'inscription de Dragomirna qui ne se retrouve dans les documents histriens et que, pour le moins, l'un d'eux — et non des moins caractéristiques — se rencontre sur les côtes de l'Ouest ou du Nord de la Mer Noire uniquement *dans les textes histriens*. Dans ces conditions, l'hypothèse selon laquelle l'inscription en cause aurait été transportée de la cité des bords du lac Sinoé jusqu'en Bucovine semble, sur la foi des renseignements dont on dispose actuellement, plus plausible que tout autre.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

CONTRIBUŢII LA PROBLEMA AGRICULTURII ÎN DACIA ÎNAINTE DE CUCERIREA ROMANĂ. PROBLEMA OBŞTILOR LA DACI

PARTEA A II-A *

Proprietatea comună şi forma obştească a agriculturii geto-dacice e atestată şi de o inscripţie latină[1] din secolul al doilea. T. D. Zlatkovskaia, tratînd schimbările sociale[2] şi demografice petrecute în Moesia Inferior în secolul al II-lea, constată că în Scytia Minor proprietatea privată asupra pămîntului a apărut mai timpuriu decît în alte părţi ale Moesiei şi, ca o consecinţă a acestui fenomen, obştile vechi ale geţilor au ajuns în faza de descompunere. Inscripţia latină — după părerea autoarei — dovedeşte că proprietatea privată asupra pămîntului a apărut şi la locuitorii traci. Textul inscripţiei aminteşte o *villa*, proprietate a tracului Bessus Ampudus. Pe lîngă proprietatea privată, se menţine însă şi mai departe proprietatea obştească a pămîntului, ceea ce reiese din faptul că inscripţia vorbeşte despre pietrele de hotar aşezate (*termini positi* din decretul guvernatorului) între *villa* lui Bessus Ampudus şi pămîntul locuitorilor (*vicanos*) satului Buteridava. Proprietatea privată, constată T. D. Zlatkovskaia, s-a intercalat între pămînturile obştilor. În acest fel se dovedeşte coexistenţa proprietăţii private şi comune asupra pămîntului în Moesia Inferior în secolul al II-lea. T. D. Zlatkovskaia citează inscripţia după lectura lui V. Pârvan[3]. Ion I. Russu, într-un studiu recent, ocupîndu-se de această inscripţie, constată că lectura lui Pârvan e greşită şi proprietarul amintit nu e tracul Bessus Ampudus[4] (un nume ipotetic),

---

* Pentru partea I, vezi SCIV, VII, nr. 3—4, 1956, p. 253—266

[1] CIL, III, 14447.

[2] T. D. Zlatkovskaia, *Meziia v I—II vekah naşei eri*, Moscova, 1951, p. 84—90.

[3] Lectura lui V. Pârvan: *[I]ussu et ex decreto v(iri) c(larissimi) Ovini Tertulli co(n)s(uleris) termin(i) positi inter (?B)essi Ampudi [vil]lam et vicano [S] B[ut?]ridavenses per Vindium Verianum Praef(ectum) et(assis)*; cf. V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 633—7.

[4] Lectura lui I. I. Russu: *[I]ussu et ex decreto v(iri) c(larissimi) Ovini Tertulli co(n)s(ularis) termin(i) positi inter [? M] essiam Pude[ntil]lam et vicanos B[ut](?)eridavenses per Vindium Veranium praef (ectum) cl (assis)*; cf. I. I. Russu, *Un litigiu de hotărnicie din Scythia Minor*, în SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 75—86.

ci e romana /M/essia Pudentilla, care își apăra domeniile sale cu ajutorul guvernatorului roman, legatus Augusti Moesiae Inferioris, împotriva locuitorilor Buteridavei. În orice caz inscripția aruncă lumină asupra luptei băştinaşilor împotriva exploatării romane, şi în același timp dovedeşte existența proprietății comune, deci existența obştilor la geto-daci.

Nu încape îndoială prin urmare că la geți, forma principală a agriculturii s-a desfăşurat într-o comunitate oarecare, fapt care nu a fost contestat de altfel pînă acum de nimeni. Nu s-a analizat însă care formă a devenit dominantă pentru proprietatea în comun a pămîntului la geto-daci în secolul I î. e. n. și secolul I e. n. și cărui fel de orînduire socială îi corespunde.

Engels deosebește trei forme ale agriculturii în comun: „...la toate popoarele pămîntul era lucrat în comun de către ginți, iar mai tîrziu de către comunitățile familiale comuniste, a căror existență Cezar o mai semnalează încă la suevi... pămîntul atribuit diferitelor familii, era redistribuit periodic"[5]. Iar mai departe: „Kovalevski susține însă că situația descrisă de Tacit presupune existența nu a comunității de marcă sau săteşti, ci a celei casnice, şi că abia din aceasta din urmă s-ar fi dezvoltat apoi, mult mai tîrziu, comunitatea sătească, ca urmare a creşterii populației"[6].

Pe baza celor afirmate de Engels şi pe baza rezultatelor ştiinței istorice sovietice, putem stabili că agricultura în comun are trei stadii care se succed în timp: 1. *Obștea gentilică*, cînd din pricina stadiului nedezvoltat al forțelor de producție pămîntul este muncit în comun de întreaga gintă şi produsele se consumă în comun. 2. *Obștea familială sau casnică*, în care se divide ginta și în care trăiesc împreună mai multe generații şi 3. *Obștea sătească sau a vecinătății*, cînd pămîntul a fost împărțit unor *familii*, care l-au muncit cu propriile lor unelte şi şi-au însuşit produsele lui, însă pentru asigurarea unei relative egalități, în anumite perioade s-a procedat la reîmpărțirea pămîntului. Notăm că agricultura sau proprietatea obştească, ca o treaptă anterioară a dezvoltării, putea să supraviețuiască sub forma de rămăşițe (îndeosebi obştea familială) şi după evoluarea formelor mai dezvoltate, după cum dovedeşte coexistența obștilor casnice și sătești vechi babiloniene.

Care a fost forma dominantă a agriculturii şi a proprietății obşteşti în sec. I î. e. n. şi în sec. I e. n. la geto-daci?

Engels constată — ceea ce afirmă de altfel şi Caesar — că la germani, în epoca lui Caesar, existau obştea gentilică şi obştea familială (*gentes et cognationes hominum*). Societatea geto-dacică — după cum a reieșit din cele precedente — a depăşit cu mult această treaptă de dezvoltare în secolul I î. e. n. Din depozitul de seceri găsite la Drajna — despre care se presupune că ar data din sec. IX—VIII î. e. n. — nu se poate deduce — precum face V. Canarache[7] — existența aristocrației proprietară de sclavi, ci mai degrabă lucrarea pămîntului în obşti gentilice şi

[5] K. Marx şi Fr. Engels, *Opere alese*, E.S.P.L.A., 1955, vol. II, p. 315.
[6] *Ibidem*, p. 316.
[7] V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul R. P. R. în epoca veche*, în SCIV, I, 1950, p. 90.

obşti familiale, în care însă obştea gentilică avea un rol preponderent.

Obştea familială sau obştea casnică se dezvoltă din obştea gentilică, dar de multe ori — după cum ne-o dovedeşte obştea veche egipteană, veche mesopotamiană, indiană şi zadruga sîrbească — aceasta se menţine cu îndărătnicie şi după formarea societăţii împărţite pe clase. Formarea obştii familiale este rezultatul dezvoltării forţelor de producţie şi al creşterii numerice a populaţiei. În acest stadiu de dezvoltare se găseau germanii în timpul lui Tacit. Revizuindu-şi, pe baza lui Kovalevski, în mod critic, părerile sale anterioare, Engels spune:

„Potrivit acestei păreri, aşezările germanilor pe teritoriul ocupat de dînşii în vremea romanilor, ca şi pe acela luat mai tîrziu de la romani, nu ar fi fost alcătuite din sate şi din mari obşti familiale care cuprindeau mai multe generaţii, luau pentru cultivare o fîşie de pămînt corespunzătoare şi foloseau pămîntul pustiu dimprejur, împreună cu vecinii, ca o marcă comună... Abia după veacuri, cînd numărul acelora care făceau parte din obştea casnică a ajuns aşa de mare încît nu mai era posibil să se ducă gospodăria comună în condiţiile de producţie de atunci, aceste obştii s-ar fi desfăcut, ogoarele şi păşunile, pînă atunci comune, s-ar fi împărţit în felul ştiut între gospodării..." [8].

Caracterul dominant al obştilor familiale la germani în timpul lui Tacit ne dovedeşte că la ei statul nu apăruse încă, deşi societatea germană atinsese stadiul de dezvoltare cel mai înalt posibil în cadrul societăţii gentilice a comunei primitive: stadiul „democraţiei militare" [9].

Istoriografiei noastre îi revine sarcina de a face o paralelă între societatea geto-dacică de după Burebista şi cea germană din timpul lui Tacit, pe baza izvoarelor scrise, arheologice, numismatice etc. Pentru lucrarea de faţă o asemenea încercare ar constitui o prea mare digresiune şi o abatere de la scopul ei iniţial. Totuşi, chiar dintr-o confruntare superficială, ajungem la constatarea că în epoca respectivă societatea geto-dacică se găsea pe o treaptă superioară de dezvoltare — ceea ce este confirmat şi din studierea mijloacelor de producţie. E drept că în vremea lui Tacit germanii cunoşteau banii şi primeau mai ales banii de argint, căci „*facilior usui et promiscuo acvilia mercantibus*" [10]... : Cunosc bine şi fierul, au şi fierari, dar au fier puţin şi nu le ajunge nici pentru arme [11]. Regii şi conducătorii sînt aleşi de ei [12], nu-şi înfăţişează zeii prin statui, nu-i închid între ziduri, adică nu le construiesc sanctuare [13], n-au oraşe, la construcţii nu folosesc cărămidă [14]. Nu există decît forma patriarhală a sclaviei [15], nu cunosc darea banilor cu dobîndă şi afacerile cămătăreşti [16] etc.

---

[8] Fr. Engels, *op. cit.*, p. 147.
[9] Cf. E. A. Kosminski, *Istoria srednih vekov*, p. 38—42.
[10] Tacitus, *Germania*, 5.
[11] *Ibidem*, 6.
[12] *Ibidem*, 7.
[13] *Ibidem*, 8.
[14] *Ibidem*, 16.
[15] *Ibidem*, 25.
[16] *Ibidem*, 26.

Faptul că societatea dacică era pe o treaptă superioară de dezvoltare îl putem constata și din cele ce am spus despre germanii din timpul lui Caesar. Atragem atenția doar asupra cîtorva puncte. Referitor la cunoașterea și folosirea banilor, monedele barbare, tradițiile despre marile comori ale lui Decebal și numeroasele obiecte și monede găsite, care datează începînd din secolul III î .e. n., ne dovedesc o mai mare circulație a banilor.

Am spus mai sus că în secolul I î. e. n. s-a creat la daci instituția regatului ereditar : caracterul mai înaintat al religiei ni-l dovedesc sanctuarele circulare și patrulatere construite din piatră, precum și reprezentarea zeilor prin statui, cum este aceea de la Piatra Roșie[17]. Dacă la cele spuse mai adăugăm și arhitectura dezvoltată, ce se manifestă începînd cu sec. I î. e. n. în construirea cetăților dacice, rămîne neîndoielnic faptul că societatea dacică a fost mai avansată decît cea germană din epoca lui Tacit. Caracterul mai înaintat al societății dacice n-a fost relevat îndeajuns de istoriografia noastră, probabil datorită faptului că aceasta s-a străduit să completeze datele, foarte reduse, despre geți pe baza materialului bogat referitor la germani și în asemenea împrejurări este aproape firesc că trăsăturile asemănătoare să fie scoase în evidență în dauna deosebirilor.

Credem că nu greșim atunci cînd afirmăm că proprietatea pămîntului și agricultura erau în mai mare progres la daci. După relatările uniforme ale izvoarelor antice, dacii își lucrau pămînturile într-o anumită comunitate (colectivitate, obște) care — credem noi — nu putea fi alta decît *obștea sătească*, ultima formă de dezvoltare a agriculturii și proprietății comune. Obștea sătească presupune proprietatea privată. Referitor la aceasta, manualul de *Economie politică* sovietică, spune următoarele :

„Apariția proprietății private a dus la descompunerea ginții. Ginta se desfăcea în mari familii patriarhale. Mai tîrziu, din sînul marilor familii patriarhale au început să se desprindă celule familiale, care au făcut din uneltele de producție, ustensile și vite proprietatea lor privată. O dată cu dezvoltarea proprietății private, legăturile gentilice au slăbit. Locul comunității gentilice l-a luat *comunitatea sătească*. Spre deosebire de gintă, comunitatea sătească sau vecinală era formată din oameni care nu erau legați în mod obligatoriu prin legături de rudenie. Casa, gospodăria casnică, vitele — toate acestea constituiau proprietatea privată a diferitelor familii. Dimpotrivă, pădurile, pășunile, apa și diferite terenuri, iar în decursul unei anumite perioade și pămîntul arabil, constituiau proprietate comună. La început pămîntul arabil era împărțit în mod periodic între membrii comunității, iar mai tîrziu a trecut în proprietate privată”[18].

Pe baza constatărilor lui Marx și Engels precum și pe baza rezultatelor lui V. K. Nikolski[19], și a științei sovietice despre locul și însemnătatea socială a obștei sătești, putem constata următoarele :

---

[17] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra-Roșie*, p. 117—118.

[18] *Economia Politică*, trad. romînească. Ed. de stat pentru literatură politică, București, 1954, p. 25—26.

[19] V. K. Nikolski, *Istoria pervobitnogo obscestva*, Ucipedghiz, 1951, p. 79—81.

După Karl Marx[20] deosebirea dintre obştea sătească şi comuna privată constă în aceea că obştea sătească a fost prima formă a societăţii omeneşti în care, în locul legăturilor gentilice, au apărut raporturile teritoriale sau vecinale, formă în care se poate observa un caracter dublu al dreptului de proprietate, adică alături de proprietatea obştească se iveşte şi proprietatea privată. A fost nevoie de cele două mari diviziuni sociale ale muncii, adică de separarea agriculturii de creşterea vitelor, a fost nevoie de apariţia meşteşugurilor, pentru ca în sînul societăţii gentilice a comunei primitive să se dezvolte nu numai relaţii noi sociale, dar şi să crească în aşa măsură deosebirile materiale între săraci şi bogaţi, încît să se rupă raporturile familiale între membrii gintei.

Obştea sătească apare la hotarul dintre prima şi cea de-a doua orînduire socială[21]. Nu constituie o treaptă socială de dezvoltare, care s-ar intercala între societatea gentilică şi cea împărţită pe clase (sau între societatea gentilică şi cea sclavagistă ori feudală), ci este o rămăşiţă a societăţii primitive, care apare în procesul de formare a societăţii împărţite pe clase şi se menţine în cadrul acesteia, pînă cînd dezvoltarea destul de puternică a raporturilor de marfă pune capăt existenţei ei. Obştea sătească este în strînsă legătură atît cu schimbările petrecute în structura socială în general, cît şi cu schimbările ce au loc în relaţiile familiale. Ea apare numai o dată cu biruinţa raporturilor de proprietate privată asupra raporturilor de proprietate comună, cînd apare şi proprietatea privată a pămîntului. Aceasta marchează sfîrşitul obştei gentilice şi totodată începutul *obştei săteşti ce ia naştere ca o parte a societăţii împărţite pe clase.* Apariţia proprietăţii private, oricît de mică va fi fost bucata de pămînt pe care şi-a înălţat cineva casa proprie, şi-a făcut curtea sau

[20] Scrisoarea lui K. Marx către Vera Zasulici caracterizează obştea sătească după cum urmează: „Toate comunităţile primitive mai timpurii se bazează pe orînduirea de sînge a membrilor lor. Rupînd această legătură puternică, dar îngustă, comunitatea sătească este mai capabilă să se lărgească şi să reziste faţă de comunităţile străine. Apoi în această comunitate, casa şi anexa ei, sînt deja proprietatea privată a agricultorului, în timp ce cu mult mai înainte de introducerea agriculturii, casa comună fusese una din bazele materiale ale formelor anterioare ale comunităţii. În sfîrşit, deşi terenurile arabile rămîn proprietatea comunităţii, ele se împart periodic între membrii comunităţii săteşti, astfel încît fiecare agricultor cultivă pe propria sa socoteală ogoarele ce-i sînt afectate şi îşi însuşeşte presonal roadele acestei munci, în timp ce în comunităţile străvechi, gospodăria se face în comun şi nu se împart decît produsele." (Arhiva K. Marx şi Fr. Engels, cartea I, Editura de stat, Moscova, 1930, p. 272. Trad rom. din F.V Konstantinov, *Materialismul istoric,* Ed. P. M. R., Bucureşti, 1952, p. 166—167).

[21] Obştile săteşti apar nu numai la începutul feudalismului, ci în general la începutul societăţii împărţite pe clase, adică împreună cu apariţia societăţii sclavagiste. Formele lor tipice se află pe teritoriile inundabile ale sclavagismului oriental, în Egipt, Mesopotamia, India şi China, dar se află şi la evrei şi la popoarele din Asia Mică. Ar fi o greşeală însă să presupunem că ele sînt tipice numai sclavagismului oriental. Ele se ivesc aproape cu regularitate unde se află premisele societăţii sclavagiste. *Istoria Bulgariei,* publicată de Academia de Ştiinţe a U.R.S.S. vorbind despre traci, aminteşte de ţărani mici proprietari de pămînt ai obştilor (*Istoria Bolgarii,* sub red. P. N. Tretiakova, Moscova, 1954, p. 24). A. Ranovici, prelucrînd istoria provinciilor din răsăritul imperiului roman, descrie de asemenea obştile la traci (A. Ranovici, *Vostocinîe provinţii rimskoi imperii v I—III vv.,* M. L., 1949, p.247—248). A. V. Mişulin, în opera sa *Hispania antică,* arată că în teritoriile mai dezvoltate ale peninsulei, obştile săteşti au apărut deja în secolele III şi II î. e. n. (A. V. Mişulin, *Anticinaia Ispania,* Moscova, 1952, p. 200). Obştea sătească este deci un fenomen economic social care poate fi privit ca general în epoca apariţiei primei orînduiri sociale împărţite pe clase.

grădina de zarzavaturi, indică în acelaşi timp nu numai apariţia societăţii împărţite pe clase, dar şi naşterea monogamiei.

Chiar cea mai veche obşte sătească este rezultatul contradicţiilor sociale şi al luptei de clasă încordate din sînul societăţii. *O asemenea societate nu mai poate exista fără stat. Între membrii obştii săteşti se poate observa deja inegalitatea materială şi socială.* Membrii sfatului obştii săteşti — după cum este dovedit de obştile săteşti din Egipt şi Mesopotamia[22] — sînt aleşi dintre aceia care au mai multe proprietăţi private, mai multe vite etc.

Cea mai ascuţită manifestare a inegalităţii dintre membrii obştii săteşti este sclavia. Această sclavie este cu totul alta decît sclavia societăţii gentilice patriarhale. Sclavia numită casnică, orientală sau timpurie se caracterizează prin faptul, că, deşi supraprodusul muncii sclavului ajunge pe piaţă numai incidental (ca în sclavia patriarhală) şi în majoritatea lui este consumat în casa proprietarului, *exploatarea sclavilor are loc şi pe moşiile private.* Prin urmare sclavia casnică (orientală sau timpurie) este o formă a sclaviei caracteristică nu orînduirii comunei primitive, ci societăţii împărţite pe clase. În aceasta apare sclavagismul ca forma principală a exploatării şi determină orice altă formă de dependenţă. De aceea fiecare societate de acest fel este o societate sclavagistă, în care forma principală şi specifică a exploatării este robia casnică, iar elementul necesar, obştea sătească. Aceasta apare în trib sau în uniune de triburi din rămăşiţele ginţilor şi ale obştilor casnice şi se dezvoltă mai departe în cadrul societăţii împărţite pe clase. Obştea sătească este o categorie istorică aparţinînd nu comunei primitive ci societăţii împărţite pe clase. Prezenţa obştei săteşti înseamnă deci existenţa proprietăţii private, a familiei monogame, a sclaviei casnice sau timpurii, a celor două diviziuni sociale ale muncii, a claselor sociale, a statului, într-un cuvînt existenţa societăţii împărţite pe clase.

Societatea geto-dacică a atins oare această treaptă de dezvoltare? Despre existenţa obştii săteşti vorbeşte şi faptul că în general dacii se găsesc pe o treaptă de dezvoltare superioară aceleia pe care se găseau germanii, iar datele arheologice presupun un nivel mult mai ridicat al agriculturii, decît acela pe care îl presupunea pînă acum literatura noastră istorică.

Pe baza materialului arheologic din epoca premergătoare cuceririi romane, găsit pe teritoriul ţării noastre, V. Canarache crede că concluzia lui Pârvan ar fi fost pripit întocmită. Este de la sine înţeles că cultura geto-dacică depăşise cu mult „epoca lemnului”, ceea ce nu înseamnă însă că dezvoltarea ei a fost uniformă pe tot cuprinsul Daciei. Şi pe teritoriul ţării noastre s-au folosit în acelaşi timp, de exemplu, mai multe tipuri de plug, ceea ce este un fenomen destul de frecvent la popoarele din antichitate, dar în secolele precedente erei noastre sînt folosite şi la noi diferitele tipuri de pluguri de fier. V. Canarache[23] enumeră cam zece localităţi în care s-au găsit diferite instrumente de fier provenite din Dacia dinaintea

---

[22] V. I. Avdiev, *Istoria Orientului antic*, Bucureşti, 1951, p. 115.

[23] V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul R. P. R. în epoca veche*, SCIV, I, nr. 2, 1950, p. 97—105.

cuceririi romane şi întrebuinţate în agricultură. Chiar şi aceste date dovedesc că în sec. I î. e. n. şi sec I e. n. geţii foloseau fierul şi în agricultură, de unde rezultă că în agricultură a trebuit să existe alături de proprietatea obştească şi proprietatea privată. Numărul relativ mic al obiectelor întrebuinţate în agricultură se explică în primul rînd prin raritatea fierului, care era un metal foarte preţios în antichitate, astfel că obiectele uzate n-au fost aruncate, ci au fost folosite pentru fabricarea armelor sau altor unelte.

Vorbind despre pagubele cauzate de războaie, Vergiliu spune: „plugul nu se bucură de cinstea cuvenită, ogoarele sînt nelucrate din cauza izgonirii lucrătorilor, secerile încovoiate devin săbii rigide"[24]. În regiunile locuite de daci, în Muntenia, Moldova şi Transilvania au fost destule ocazii ca secerile să fie transformate în săbii rigide.

În *al doilea rînd* arheologia din ţara noastră este abia la începutul cercetărilor privind aşezările geto-dacice din regiunile de şes. Dacă avem însă în vedere rezultatele săpăturilor arheologice din ultimii şase ani, este evident că uneltele agricole de fier — şi în general uneltele din fier datînd dinaintea cuceririi romane — au fost găsite într-un număr aşa de mare, încît e imposibil să se pună la îndoială răspîndirea şi folosirea lor generală. La Grădiştea Muncelului a fost găsită în 1951 şi 1952 o mare cantitate de unelte de fier datînd din epoca preromană. Săpăturile din 1951[25] au scos la iveală, alături de uneltele găsite izolat, un atelier care conţinea 70 de unelte şi instrumente de fier. Această descoperire — unică pînă atunci — este — cum spune raportorul — „o dovadă peremtorie pentru înaltul grad de cultură materială la care ajunseseră dacii pe la începutul erei noastre".

Materialul găsit se poate grupa în trei categorii. În prima categorie intră uneltele agricole: seceri, coase, greble, cosoare pentru vie, sape, săpoaie, topoare etc. În a doua au fost grupate instrumente pentru lucrarea lemnului: tesle, cuţitoaie, barde, sfredele, scoabe, dălţi, compasuri etc. În a treia se găsesc instrumente de fierărie: cleşti, crestătoaie, priboiuri, nituitoare, ciocane, pile etc.[26].

Săpăturile efectuate în anul următor au scos la iveală şi mai multe unelte de fier[27]. În legătură cu aceasta, în raportul preliminar respectiv se spun următoarele:

„Uneltele de fier au fost aflate în cinci grupuri şi aşezate în grămezi unele peste altele. Grupurile 1, 4, 5 conţin diferite unelte de agricultură, fierărie, dulgherie şi lemnărie." În partea de V a terasei au fost găsite la o adîncime de 60 cm aşezate într-o anumită ordine în formă circulară, unul peste altul, nişte „berbeci"[28] de fier. Apoi s-a găsit un cleşte lung

---

[24] Vergilius, *Georgicon*, I, 506—508.

[25] *Şantierul Grădiştea Muncelului*, SCIV, III, 1952, p. 281—310.

[26] *Ibidem*, p. 301—302.

[27] SCIV, IV, 1953, p. 153—220.

[28] Aceştia nu sînt cu adevărat berbeci de sfărîmat ziduri, adică nu sînt arme, ci nişte bulgări de fier din care au fost făcute apoi diferite unelte, instrumente. Existenţa bulgărilor de fier nelucrat dovedeşte că în apropierea cetăţii au fost serioase ateliere de prelucrarea fierului: cf. A. V. Arţihovski, *Osnovi Arheologhii*, Moscova, 1954, p. 208 şi urm.

de 1,30 m, o greblă de fier cu 4 dinți, o bară de fier cu fluture la un capăt, un săpoi de fier etc. Pe aceeași terasă, sub nivelul antic, a fost găsită, într-o groapă patrulateră, o oală mare de fier, iar în ea și în jurul ei peste 180 de instrumente de fier, între care și unelte agricole ca : fier de plug, brăzdare, coase, seceri, greble, o sapă ; instrumente de fierărie, ciocane, baroase, tăietoare de fier, îngăuritoare, dălți, pile, răspălău, clești de diferite mărimi etc. ; unelte de dulgherie și de prelucrarea lemnului : ferăstraie de mînă, topoare cuțite, fier de rîndea, dălți etc., precum și o sabie scurtă, încovoiată : falx dacica[29]. Pe platoul A s-a făcut încă o descoperire constînd din 40 diferite unelte de fier[30].

Și săpăturile din 1951 efectuate la Poiana au scos la iveală materiale de fier din epoca preromană Latène II și III, precum și unelte pentru agricultură, printre care seceri de fier, o bucată dintr-o foarfecă de fier etc[31].

Obiectele de fier găsite în săpăturile de la Piatra Roșie sînt și ele foarte numeroase. Printre uneltele agricole au fost găsite seceri de fier și un cosor etc[32].

Bogatul material arheologic provenit din săpăturile sistematice, care n-a fost încă amănunțit studiat, dovedește încă de pe acum două lucruri : 1) Înainte de cucerirea romană, agricultura din Dacia a depășit cu mult agricultura germanilor și se practica nu numai în cadrul obștii ci și pe moșiile de sine stătătoare, proprietăți private, unde pămîntul era lucrat și cu ajutorul brațelor de muncă ale sclavilor. 2) Marele număr de obiecte de fier ne permite să ne gîndim că în secolele din jurul începutului erei noastre în Dacia exista cea de-a doua mare diviziune socială a muncii, adică s-a înfăptuit deja și separarea meșteșugurilor de agricultură, ceea ce — după cum am văzut — implică și prezența obștilor sătești. C. Daicoviciu relevă apariția meșteșugurilor de prelucrare a lemnului, a fierului, a pielii, apariția olăritului, a arhitecturii și a sculpturii în piatră[33], ba mai mult, consideră ca sigură și apariția celei de-a treia diviziuni sociale a muncii[34].

La fel, înaltul nivel al agriculturii ni-l dovedesc acele „chiupuri" mari pentru păstrarea cerealelor din diferitele cetăți dacice, precum și marea cantitate de cereale carbonizate ce s-a găsit în jurul cetății și sanctuarului din cetatea de la Grădiștea Muncelului. Și unele și altele confirmă coexistența unor mari grînare, denotînd un nivel atît de ridicat al agri-

---

[29] SCIV, IV, 1953, p. 167—169.

[30] *Ibidem*, p. 173. În anul 1803—1804, din însărcinarea guvernului, la Grădiștea Muncelului s-au efectuat săpături arheologice cu scopul de a căuta comori (Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orientali*, București, 1951, p. 68). Rapoartele săpătorilor vorbesc și despre diferitele obiecte de fier găsite în cetate. Astfel, de ex., raportul comisarului Pavel Török datat din 26 august 1803, amintește de mai multe ori obiectele din fier găsite în diferite locuri (*Thesauriatus, Acta generalia, 4887/1803*). Istoria săpăturilor din anii 1803—1804 e în curs de prelucrare de prof. Sigismund Jakó, care a binevoit să ne pună la dispoziție rapoartele amintite.

[31] *Șantierul Poiana*, SCIV, III, 1952, p. 198.

[32] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 78—87. pl. V—XII.

[33] *Ibidem*, p. 131—132.

[34] *Ibidem*, p. 134.

culturii, încît să permită și acumularea unor mari rezerve de cereale. Iată cum se explică faptul că în anii 52 ai e. n. Tiberius Plautius Silvanus Aelianus a putut transporta o mare cantitate de grîu, din care o parte putea să provină de pe teritoriile locuite de geto-daci : *Magno tritice modo annonam populi Romani adlevavit*[35].

În sfîrșit, caracterul dezvoltat al agriculturii dacilor ni-l dovedesc și diferitele semințe găsite în cetatea de la Grădiștea Muncelului. Din aceste semințe se poate constata cultivarea, sau cel puțin prezența a vreo 20 de soiuri de plante[36].

Nu e lipsit de interes în această privință să facem o comparație între agricultura orașelor grecești de pe țărmurile nordice ale Mării Negre și cultivarea de cereale la daci. Studiind agricultura din aceste regiuni, V. D. Blavatski constată că a fost cunoscută cultivarea a 8 soiuri de cereale și de alte plante.[37] Despre daci știm că cunoșteau mult mai multe; bineînțeles, comparația nu poate avea o valoare absolută, fiind vorba și de hazardul descoperirilor. Dintre speciile de grîu — cu excepția unei singure specii (*triticum dicoccum*) — și dacii cultivau aceleași specii (*triticum vulgare* și *triticum compactum*). În ambele locuri este cunoscută cultivarea acelorași specii de secară (*secale cereale*) și de orz (*hordeum sativum*).

Marea varietate de plante cultivate de daci explică diferitele numiri dacice înregistrate pentru plantele medicinale de autorii greci[38].

„Mijloacele de muncă indică — spune Marx [39] — nu numai gradul de dezvoltare a forței de muncă omenești, dar și raporturile în care se lucrează". Pe baza caracterului dezvoltat al uneltelor de producție, ajungem la concluzia că și forțele de producție și raporturile de producție au fost dezvoltate. Din cele de mai sus rezultă că în primele secole înaintea erei noastre, în societatea geto-dacilor, din rămășițele obștilor gentilice și casnice, au luat ființă obștile sătești și, o dată cu ele, locul sclaviei patriarhale îl ocupă sclavia casnică sau timpurie, iar raporturile sclavagiste devin din ce în ce mai puternice în dauna obștilor sătești. Obștile sătești presupun prezența proprietății private și a familiei monogame. Și Pârvan demonstrează că familia geto-dacilor, în preajma începutului erei noastre, are un caracter monogam[40]. Obștea sătească presupune în același timp formarea unei instituții politice, formarea statului.

Alături de proprietatea comună a obștilor sătești, încep să joace un rol din ce în ce mai mare moșiile private ale claselor dominante : ale

---

[35] CIL, XIV, 3608.

[36] *Șantierul Grădiștea Muncelului*, SCIV, IV, nr. 1—2, 1953, p. 193.

[37] V. D. Blavatski, *Zemledelie v anticinih gosudarstvah severnogo Pricernomoria*, Moscova, 1953, p. 78—79.

[38] Cf. numele celor 70 de plante medicale dacice notate de, ,*Pedani Dioscorides* în „περὶ Ὕλης Ἰατρικῆς:" *Pedani Dioscoride Anazarbei De Materia Medica*, edit. Max Wellman, Berolini, 1906—1907.

[39] K. Marx, *Capitalul*, Ed. II, P. M. R., vol. I, p. 187.

[40] V. Pârvan, *Getica*, p. 147.

regelui, preoţilor şi nobililor. Pe moşiile lor nobilii geto-daci au aplicat şi forţa de muncă a sclavilor[41].

Exploatarea sclavilor este cea mai grea, însă presiunea exercitată asupra obştilor săteşti devine şi ea din ce în ce mai mare : plătesc impozite în natură, iau parte la muncile obşteşti împreună cu sclavii etc. Numai statul poate să asigure prin aparatul său interesele clasei dominante.

Vorbind despre guvernarea teritoriilor aflate pe treapta sclaviei orientale (adică a sclaviei timpurii), Marx zice că această guvernare cuprindea numai trei domenii : „...finanţele (jefuirea internă), războaiele (jefuirea internă şi externă) şi muncile obşteşti (asigurarea reproducţiei)"[42].

În linii mari, potrivit condiţiilor şi particularităţilor locale, şi statul dac îndeplinea aceleaşi funcţiuni înainte de cucerirea romană.

Pentru îndeplinirea acestor funcţiuni avea însă nevoie de un aparat. Unul din izvoarele scrise — după părerea noastră — vorbeşte tocmai despre aceasta. Criton, un medic din vremea lui Traian, care în tovărăşia lui a fost şi în Dacia şi a scris istoria geto-dacilor, afirmă într-un fragment ce ni s-a păstrat : „...unii stau în fruntea agriculturii, alţii care sînt în jurul regelui, supraveghează cetăţile (au grijă de cetăţi)"[43].

Nu este vorba aici de o supraveghere vremelnică, incidentală a agriculturii şi a cetăţilor din timpul războaielor — cum cred unii, nu e vorba nici numai de supravegherea şi conducerea moşiilor regale izolate, ci de organizarea întregii agriculturi, de nişte funcţii permanente. Luînd ca exemplificare o analogie puţin îndepărtată, avem de a face cu un organ asemănător celui numit „nubanda" la sumerieni, organ care îndeplinea toate funcţiile legate de îndrumarea şi controlul muncii agricole (strîngerea impozitului în natură, construirea hambarelor etc.)[44].

Astfel textul lui Criton dovedeşte existenţa moşiilor şi organelor puterii de stat.

Pe baza celor spuse, putem constata că în teritoriile cele mai dezvoltate agricultura dacică din secolul I î. e. n. şi în sec. I e. n. a întrecut

[41] Prezenţa sclaviei la geto-daci e dovedită nu numai prin date arheologice, dar şi prin izvoare scrise. Dintre acestea din urmă socotim foarte important un pasaj din Artemidoros din Daldios care s-a născut în oraşul Ephes, dar a fost numit Daldianos după oraşul Daldios unde şi-a petrecut viaţa. El a fost un fel de tîlcuitor, iar opera sa *Oneirokritika* se ocupă în cinci cărţi de tîlcuirea visurilor. Tratînd obiceiurile, constată că ele sînt de două feluri : generale şi speciale sau etnice. De cele generale ţin obiceiurile comune tuturor popoarelor, iar de cele speciale acelea caracteristice numai unui singur popor. Un astfel de obicei special îl constitue faptul că, în timp ce tracii tatuează pe nobilii tineri, geţii tatuează pe sclavi (οἱ ονστζονται παρὰ Θραζὶν οἱ εὐγενεῖς παῖδες καὶ παρὰ Γέταις οἱ δοῦλοι) *Artemidori Daldiani Oneirokritikon*, 1. v. ex. red. Rud. Hercheri, 1864, I, 8). De aci putem deduce că geţii aveau sclavi şi, după obiceiul aflat şi la alte popoare de pe ţărmul Mării Mediterane, i-au însemnat cu stigmatul sclaviei. La tinerii traci nobili nu e vorba de o stigmatizare, ci de tatuaj ornamental, un obicei care, după alte ştiri scrise, era foarte răspîndit la acest popor. Deşi Artemidoros din Daldios era contemporan cu Adrian, totuşi observaţia sa se referă la obiceiurile getice dinaintea cuceririi romane. Obiceiul se formează într-un timp mai îndelungat şi nici nu se poate presupune că de la cucerirea Daciei pînă la domnia lui Adrian să se fi format la geţi obiceiuri noi. Deci, fără îndoială, nobilii geto-daci au aplicat pe moşiile lor şi forţa de muncă a sclavilor şi i-au deosebit pe sclavii lor de oameni liberi prin pecetluirea corpului.

[42] Marx-Engels, *Opere alese*, ed. rusă, vol. II, Gospolitizdat, 1940, p. 520.

[43] Müller, FHG, IV, 379.3.

[44] V. I. Avdiev, *Istoria Orientului antic,* Editura de Stat, Bucureşti, 1951, p. 35—36.

faza „culturii de lemn" şi a depăşit gradul de dezvoltare al agriculturii triburilor germane contemporane. În urma dezvoltării rapide a forţelor de producţie, în societatea dacică a apărut sclavagismul timpuriu sau casnic, s-au ivit obştile săteşti, a luat naştere statul sclavagist cu tot aparatul său.

Cu toate acestea, dezvoltarea nu era uniformă. În teritoriile cele mai dezvoltate, pe lîngă obşti, cucereşte teren proprietatea privată a regelui şi a păturilor dominante, în alte teritorii mai înapoiate continuă să persiste relaţiile tribale. Sub stăpînirea regelui, a preoţimii şi a păturilor dominante se afla un număr considerabil de sclavi, dar şi membrii obştilor săteşti le plăteau dări în natură şi tot în folosul lor au lucrat şi locuitorii liberi lipsiţi de pămînturi şi ajunşi în mizerie. Pămîntul se cultiva în general în cadrele obştilor săteşti, dar în multe părţi continuau să existe şi obştile familiale sau casnice.

Cu toată varietatea relaţiilor sociale, forma principală a exploatării era sclavajul, dar exista în acelaşi timp şi exploatarea membrilor obştilor săteşti, care constituiau majoritatea populaţiei. Societatea dacică a ieşit din cadrele gentilice ale comunei primitive, a devenit o societate împărţită pe clase, avînd şi puterea de stat, s-a transformat în societatea sclavagistă de tip timpuriu.

A. BODOR

К ВОПРОСУ О ЗЕМЛЕДЕЛИИ В ДАКИИ ДО ПОКОРЕНИЯ ЕЕ РИМОМ. ВОПРОС ДАКИЙСКИХ ОБЩИН

ЧАСТЬ II

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Целью настоящего исследования является изучение форм земледелия у даков и положения земельной собственности, а также обоснованные им заключения об общественных отношениях в Дакии до римского завоевания.

На основании сравнительного анализа земледелия, торговых сношений, верований и социальной организации автор приходит к выводу, что гето-дакийское общество находилось на более высоком уровне развития, чем свево-германское времен Цезаря.

Основываясь на присутствии многочисленных гето-дакийских железных земледельческих орудий на территории Дакии, автор заключает, что в первые века до нашей эры из остатков родовых и семейных общин в гето-дакийском обществе образовались сельские общины; одновременно с этим патриархальное рабство сменилось домовым, и рабовладельческие отношения постепенно усиливались в

ущерб сельским общинам. Это, в свою очередь, предполагает создание политических учреждений, образование государства. Наряду с общинным имуществом сельских общин постепенно начинает увеличиваться значение частных поместий господствующих классов.

CONTRIBUTION AU PROBLÈME DE L'AGRICULTURE EN DACIE AVANT LA CONQUÊTE ROMAINE. LA QUESTION DES COMMUNAUTÉS CHEZ LES DACES

IIe Partie

(RÉSUMÉ)

Cet article se propose d'étudier les formes de l'agriculture et de la propriété terrienne chez les Daces pour aboutir à certaines conclusions touchant aux rapports sociaux, en Dacie, avant la conquête romaine.

Une analyse comparée de l'agriculture, des rapports commerciaux, des croyances et de l'organisation sociale mène à constater que la société géto-dace avait atteint un niveau supérieur à celui des Suèves germains du temps de César.

Se fondant sur la présence en Dacie de nombreux instruments agricoles géto-daces de fer, l'auteur en déduit qu'aux derniers siècles avant notre ère, des communautés villageoises ont pris naissance au sein de la société géto-dace, issues des débris des communautés gentilices et familiales et qu'en même temps, l'esclavage patriarcal a cédé la place à l'esclavage familial, les relations esclavagistes s'affirmant de plus en plus au détriment des communautés villageoises. Cet état de choses présuppose la formation d'institutions politiques, c'est-à-dire la constitution de l'Etat. A côté de la propriété en commun des communautés villageoises, les domaines privés des classes dominantes commencent à jouer un rôle de plus en plus important.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1 — 4, 1957

AGRICULTURA ÎN DOBROGEA LA ÎNCEPUTUL STĂPÎNIRII ROMANE

PARTEA A II-A*

IV. VIAŢA SATELOR DIN SCIŢIA MICĂ LA ÎNCEPUTUL STĂPÎNIRII ROMANE

Iată deci care era înfăţişarea Dobrogei în preajma ocupării ei de romani. O salbă de vechi aşezări, probabil întărite şi în poziţii cu grijă alese, pe malul Dunării, locuite de o populaţie în care elementul traco-get, de mai veche sau mai recentă aşezare, era destul de puternic, şi care ducea o viaţă legată şi de plugărie dar şi de marele drum al Dunării. Pe malul mării, cîteva aşezări în nord, legate adesea, pe cît ni se pare, de posibilităţile de agricultură (Argamum de ex., e plasat într-un loc unde sărăturile şi nisipurile fac loc unei pete de sol de stepă; v. Brătescu, *Fitogeografia*, fig. 43), ceva mai multe de la Histria în jos. Centrul Dobrogei acoperit mai ales către nord de păduri sau de păşuni de stepă, locuit de o populaţie rară şi săracă de păstori, cu o organizaţie economică, şi în nord, chiar socială, rudimentară. Agricultura abia putea face faţă necesităţilor imediate, şi nu totdeauna, mai ales în aşezările mari[1].

Cîtă vreme graniţa imperiului se sprijinise pe zidul natural al Balcanilor, Dobrogea nu a constituit o preocupare a romanilor. Abia dacă cetăţile greceşti intraseră în jocul politic al imperiului, şi aceasta, cu siguranţă, din nevoia de control asupra pieţei pontice, pe care o simţea orice putere stăpînă pe strîmtori şi coasta de sud, de ambele părţi ale strîmtorilor. În clipa cînd legiunile au ajuns la Dunărea de jos, s-a ridicat, pentru politica militară romană, un şir întreg de probleme strategice şi — de bună seamă — şi economice, care în ultimă instanţă, au dus la cucerirea şi crearea celor două provincii dunărene — Moesia şi Dacia[2].

---

* Pentru partea I-a. vezi SCIV, VII, nr, 3—4, 1956, p. 367—392.

[1] Sînt cunoscute decretele din Histria, în care e vorba de secetă, de import şi de distribuţii de cereale („Dacia", III-IV, p. 400 şi urm., nr. 3; *Histria*, I, 1954, p. 476, nr. 1; AEM, VI, p. 36, nr. 78; Syll[3], 708; *Histria*, I, 1954, p. 498 şi urm., nr. 4).

[2] Vezi pentru aceasta V. Pârvan, *Începuturile* ...., p. 17-23.

Cît priveşte Dobrogea, e lesne de înțeles, dată fiind unitatea ei geografică cu întreaga platformă prebalcanică, că orice stăpînire în vestul Moesiei ar fi fost precară fără stăpînirea asupra acesteia, fiindcă ar fi avut flancul descoperit. Totuşi, între luarea în stăpînire a Dobrogei şi organizarea ei definitivă în provincie au trecut aproape 100 de ani. Faptul îşi găseşte o explicație în rezistența localnicilor. Trebuie totuşi arătat că această explicație nu e suficientă, pentru că nu mai avem nici o ştire despre rezistența locuitorilor Dobrogei de la anul 6 e. n. încoace, ci despre a altor popoare trace, din alte regiuni (de ex. bessi din Haemus). Chiar pe monumentul de la Adamclisi ,,barbarii'' nu sînt localnici, ci vin cu carele de peste Dunăre[3].

Nu trebuie apoi să uităm că, dacă s-a putut instaura şi menține în Dobrogea stăpînirea odrysă, cu atît mai mult romanii, posedînd o tehnică militară şi un potențial de război mult mai mare ar fi putut să o facă. Dacă totuşi le-a mai trebuit încă 50 de ani de la desființarea puterii odryse, pînă să încadreze definitiv Dobrogea în provincie, explicația trebuie căutată tocmai în situația ei, descrisă mai sus. Într-adevăr, orice lungire a frontului avea drept compensație o nouă regiune de recrutări, şi drept condiție un spate asigurat. Dar populația rară şi cu o economie rudimentară, păstorească, a Dobrogei nu le oferea noilor cuceritori nici una nici alta[4]. Pe de altă parte, în vremea scursă între anii 6 şi 100 e. n., s-a întîmplat tocmai procesul de populare şi de organizare economică a provinciei.

Cum s-a întîmplat acest proces, care au fost etapele lui cronologice, ce fel de populație a fost cea venită aici şi în ce forme de viață economică şi socială s-a organizat, însfîrşit, care a fost rolul organelor statului roman în acest proces şi temeiul lui juridic, într-un cuvînt cum şi cînd a luat naştere viața satelor dobrogene aşa cum o cunoaştem din vremea romană, urmează să constituie obiectul rîndurilor de mai jos. Celelalte probleme, cum ar fi felul şi dimensiunile proprietății agrare în Dobrogea romană, relațiile de producție în agricultura Dobrogei romane, problemele de tehnică agricolă, de randament, aceea a felului culturilor, le vom lăsa la o parte, urmînd a fi tratate în alte capitole mai ample ale lucrării, din care aceasta constituie doar o parte.

De la început, trebuie arătat că, în vremea romană, în măsura în care documentele ne permit astfel de constatări, găsim în Dobrogea centrală o populație amestecată (*cives Romani*, *bessi*, *lai*), venită aci, nu aborigenă (*consistentes*), trăind în forme noi de viață socială (*magistri şi questori*, în *vici*) şi culturală (*Rosalia*, *Silvanus Sator*) de origine fie latină, fie din alte părți ale imperiului. Nici o tradiție locală nu se perpetuează, aproape nici o urmă a vechii populații. Pînă şi toponimia e adesea latină (*Picusculus*, *Turgiculus*)[5]. Ce-i drept avem ştiri despre conservarea panteonului tracic şi în această vreme, dar printre cei aşezați aci erau şi traci şi geți, aşa că lucrul se poate explica astfel. Ce s-a întîmplat atunci cu populația

[3] Tocilescu, Bendorf, Niemann, *Monumentul de la Adamklissi*, Viena, 1895, fig. 57, 83, 84, 85. Luptătorii daci apar împreună cu familiile, în care; aspectul lor de migratori fiind evident.

[4] V. SCIV, VII, 1956, p. 382, cap. III b.

[5] V. SCIV, VII, 1956, p. 384, n. 1 şi *Histria* IV, p. 24-61.

locală care, oricît de rară şi de primitivă ar fi fost, a existat totuşi? Ar fi o lipsă totală de logică şi de înţelegere istorică să ne închipuim că ea a dispărut sau a fost gonită. Dimpotrivă, situaţia nu ne-o putem explica decît prin petrecerea unui adînc proces de transformări economice, sociale şi etnice, în urma căruia au apărut pe solul dobrogean noi închegări economico-sociale şi noi sinteze etnice.

Să încercăm, deci, să strîngem mai îndeaproape ştirile şi să desfacem procesul în elementele lui.

Prima problemă — din necesităţi de metodă — este aceea a originii noii populaţii a Sciţiei mici. În privinţa aceasta documentele ne dau unele ştiri, deşi nu destul de amănunţite.

Primele încercări de populare a păşunilor şi pădurilor dobrogene se leagă de transplantările de daci de peste Dunăre, făcute de Aelius Catus şi de Plautius Silvanus Aelianus[6]. De proporţii masive, ele au avut în primul rînd scopul de a descongestiona teritoriile din imediata vecinătate a graniţei, deci de a micşora presiunea asupra acesteia[7]; dar în acelaşi timp şi pe acela de a popula cu plugari Sciţia mică. Plautius Silvanus o şi mărturiseşte de altfel, cînd arată scopul transplantării *ad praestandum tributum*. Şi poate tocmai despre aceşti daci e vorba în inscripţia de la Civitas Ausdecensium sau în aceea care pomeneşte de „Χόρα Δάγει“ [8].

Tot cam în această vreme, în jurul anului 11, vor aduce romanii, în urma răscoalelor sîngeroase provocate de ei, pe bessi şi, probabil, pe lai. La rîndul lor, îi vom întîlni în satele din secolul II, ca locuitori aşezaţi (*consistentes*)[9]. Dar în afară de aceştia, vom întîlni în Dobrogea destui romani, parte din ei veterani. Asupra numărului lor se poate judeca după gentiliciile pe care ni le-au păstrat inscripţiile. Dăm mai jos un tabel statistic, care se bazează mai ales pe inscripţiile latine. Prin forţa lucrurilor, el este incomplet şi relativ. Mai întîi pentru că nu cuprinde absolut toate cazurile cunoscute; apoi pentru că înfăţişează o situaţie globală din sec. I pînă în sec. III e. n., din lipsa unor determinări cronologice mai precise ale inscripţiilor. Am căutat, totuşi, să micşorăm eroarea, întocmindu-l pe teritorii, în aşa fel încît să avem de-a face cu cifre relativ mari. Sperăm să dăm, dacă nu o imagine fidelă, cel puţin o schiţă sugestivă[10]. (E de remarcat că,

---

[6] Strabo, VII, III, 10 şi CIL, XIV, 3608.

[7] Premerstein, *Anfänge*, vol. 158.

[8] SCIV, II, nr. 2, iulie-decembrie 1951, p. 137-159; de comparat cu Dagae din *Tabula Peutingeriana*, pl. VII.

[9] V. mai sus, partea I, p. 391, nota 1.

[10] Iată inscripţiile în baza cărora am alcătuit tabelul: CIL, III, 14214[6], 14213[2], 6205, 14214[8], 13736, 14214[7], 12466, 12463, 7532, 7563, 7571, 7578, 7528, 7545, 763, 6161, 6185, 6201, 14443, 14214,[6] 14214[19], 7478, 14214[25], 12499, 7558, 13743, 13745, 7584, 7570, 7553, 7554, 6155, 13746, 7649, 14214[14], 12473, 12478, 6194, 7477, 14214[27], 12495, 7564, 7560, 7500, 6186, 6200, 6208, 6209, 14444,7474, 7482, 7484, 772, 13737, 14214[20], 12494, 7524, 14214[31], 14214[28], 7584, 7566, 7547, 7546, 14453, 7501, 7513, 7494, 7493, 7598, 13738, 7520, 14445, 12475, 7585, 7567, 12498, 14214[32], 7574, 12465, 14214[2], 12464, 14214[10], 14214[15], 12473, 6191, 12481, 7508, 7502, 6190, 6189, 6218, 12479, 12480, 7495, 6210, 12486, 14440, 12491, 12490, 12477, 770, 14213[2], 12408, 12482, 7504, 6213, 6170, 6166. — V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 136—139, nr. 45; p. 64—79 nr. 20; p. 132—136, nr. 44; p. 139 — 142, nr. 46; p. 146—147, nr. 48; p. 148—149, nr. 40; p. 84—89, nr. 24; p. 99, nr. 29. *Histria*, VII, p. 96—106, nr. 61; p. 67—71, nr. 50; p. 39—45, nr. 38; p. 94—96, nr. 60; p. 55—69, nr. 36; p. 62—67, nr. 49; p. 71—74, nr. 51;

cel puţin la Troesmis şi la Durostorum, tabelul este irevelant în ceea ce priveşte concluziile de ordin crolonogic, majoritatea fiind veterani de legiuni, deveniţi cetăţeni romani în oraşele Asiei Mici şi Siriei).

Teritoriul	Gentiliciul								
	Iulius	Claudius	Flavius	Cocceius	Ulpius	Aelius	Antonius	Aurelius	Valerius
Histria	14	7	12	4	13	18	1	15	7
Tomi	8	8	12	4	5	6	4	21	17
Callatis	1	1	2	—	—	1	—	—	—
Tropaeum	18	1	2	—	3	8	3	5	8
Capidava	13	—	7	13	5	4	2	3	13
Troesmis	27	7	16	—	6	3	7	3	10
Noviodunum	3	6	3	1	—	4	3	—	1
Durostorum	3	3	—	—	—	3	1	3	8
Total	87	33	54	28	32	47	21	50	64

Dar în afară de aceştia trebuie să fi venit şi destui civili, dacă e să judecăm după gentiliciile vechi latineşti sau provinciale întîlnite de asemenea în inscripţii, cum ar fi Aemilius[11], Allidius[12], Anicius[13], Anius[14], Aufidius[15], Avilenus[16], Calventius[17], Casius[18], Catilius[19], Celsius[20], Cor-

p. 74—78, nr. 52 ; p. 78—82, nr. 53. *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, p. 518—526 ; p. 502—506 *Cetatea Ulmetum*, I, p, 530—531 nr. 1 ; p. 555—558, nr. 12 ; II[3], p. 40—43, nr. 17 ; II[2] p. 4—10, nr. 3 ; p. 12—14, nr. 6 ; p. 37—40, nr. 16 ; p. 46-50, nr. 22 ; III : p. 276. „Dacia", II : p. 225—228, nr. 25 ; p. 218—221, nr. 21 ; p. 221—222, nr. 22 ; p.223—225, nr. 24. AA, 1914 col. 442, nr. 10. D.M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, p. 133—147, nr. 64 REL. XI (1933), p. 458. *Mélang s Marouzeau*, p. 323, nr. 10. Th. Sauciuc—Săveanu, „Dacia", I. p.148, nr. 10 ; „Dacia", II, p. 125, nr. 6. Gr. Florescu, „Dacia", III—IV : p. 504—505, nr. 5 ; p. 498, nr. 1 ; p. 510—511. nr. 9; p. 512, nr. 11, „Dacia" V—VI : p. 426—428, 424—426, 380, 381, 373—374. „Dacia", VII—VIII, p. 347—349, nr. 2 ; 349—350, nr. 4 ; 346—347, nr. 1. «R I R», p. 10—17. R. Vulpe, SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 560, 566. D. Tudor, *Inscripţii latine în M.A. Iaşi*, p. 2—5, nr. 1, *Vicus Quintionis*, p. 2—4, nr. 1 ; p. 4—5, nr. 2; p. 5—6, nr 3. *Inscripţii latine inedite* (în mss.) : nr. 48, 57, 35, 66, 52, 33, 32, 73. I.I. Russu, *Inscripţii latine din Durostorum*, p. 8—10, 5—6, „Dacia", XI—XII, p. 269, nr. 2. AEM, XI, p. 69, nr. 142. *Histria*, p. 533, nr. 17 ; p. 548, nr. 23 ; p. 559, nr. 33.

[11] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I, p. 543—545.

[12] CIL, III, 6156.

[13] V. Pârvan, *Histria*, VII, p. 94—96.

[14] CIL, III, 7560.

[15] CIL, III, 13744.

[16] CIL, III, 13744.

[17] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I, p. 558—560, nr. 13.

[18] CIL, III, 14448.

[19] CIL, III, 6156.

[20] V. Pârvan, *Descoperiri nouă*, p. 502—506.

nelius[21], Fabricius[22], Geminius[23], Hostius[24], Iunius[25], Laberius[26], Marrena[27], Martius sau Marcius[28], etc.

Acesta fiind tabloul originii noii populații a Sciției mici, se cuvine acum să încercăm să stabilim și datele la care s-au așezat diferitele categorii de locuitori.

În ceea ce-i privește pe daci și pe bessi, avem știri destul de sigure. Astfel cele două serii de daci au venit respectiv în jurul anului 4 e. n. (consulatul lui Aelius Catus)[29] și 60—67 e. n. (guvernarea lui Plautius Silvanus)[30], iar bessii în anul 11 e. n.[31]. În privința veteranilor cetățeni romani, vom încerca să scoatem cîteva preciziuni din studiul gentiliciilor acestora. Mai întîi cîteva precizări. E probabil ca marea majoritate a gentiliciilor cuprinse în tabelul de mai sus să fie veterani ai trupelor auxiliare, încetățeniți la eliberare. Așa dar, numele ne indică data eliberării, deci și data așezării lor în locurile unde-i aflăm. În adevăr, pînă la anul 46, vreme în care Dobrogea aparținea regatului Odrys, partea de est a provinciei Moesia era păzită de trupe auxiliare, legiunile avînd garnizoana în vestul ei. După 46, deși legiunile cu coborît mai spre est, Dobrogea însăși a continuat să fie păzită de auxiliari, pînă în vremea lui Traian[32]. Așa dar, e foarte probabil ca și veteranii așezați aci să fi provenit din trupele auxiliare, cu corectivul că raționamentul nu e valabil pentru Troesmis și Durostorum, aci fiind în garnizoane legiuni despre ai căror veterani știm că-și căpătaseră cetățenia mult înainte, în orașele Asiei[33].

Din studiul tabelului de mai sus se vede clar că, încă din vremea împăraților Iulii, mulți veterani s-au așezat în toată Dobrogea. În vremea Flaviilor, sporul de coloniști veterani a fost de asemenea destul de mare. Coccei găsim mai ales la Capidava și Ulpii la Histria și la Tomi. Oricum, numărul gentiliciilor căpătate pînă la anul 100 este aproape de două ori mai mare decît al acelora căpătate după anul 100, ceea ce este, la urma urmei, normal, dacă ținem seama că primele se eșalonează pe un răgaz de timp de două ori mai mare decît celelalte. Aceasta ne îndreptățește să susținem că, încă din primii ani ai erei noastre, colonizarea cu veterani din auxilia a început. Proporții nu va fi căpătat însă decît după anul 14 cînd, după mărturia lui Ovidiu, vremurile se mai liniștiseră și țara se bucura de oarecare pace[34]. Despre realitățile acestea avem și o mărturie expresă în

[21] V. Pârvan, „Dacia”, II, p. 222—223, nr. 23; CIL, III, 14214[11]; Gr. Florescu, „Dacia”, V—VI, p. 366—368, nr. 1.
[22] Gr. Florescu, „Dacia”, XI—XII, p. 217—218, nr. 1.
[23] CIL, III, 12497
[24] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 64—79, nr. 20.
[25] CIL, III, 12476.
[26] CIL, III, 7564.
[27] CIL, III, 7518.
[28] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, II[2], p. 16—21, nr. 8; CIL, III, 7505.
[29] V. Pârvan, *Getica*, p. 95.
[30] Ar. Stein, *Die Legaten der Provinz Moesien*. Lista legaților.
[31] Em. Condurachi, *Deportarea triburilor bessilor.*
[32] Abia atunci sînt aduse legiunile în Dobrogea.
[33] De ex. CIL, III, 7502, 7501, 7500, 6186, 14214[10].
[34] Ovidiu, *Ex Ponto*, I, VIII, 11; cf. R. Vulpe, *La Dobroudja*, p. 110.

inscripţia lui *T. Flavius Capito, decurio alae I. Pannoniorum*, din Tomi[35].

Cît despre data la care au venit civilii romani, despre care vorbeam ceva mai sus, ştirile nu ne spun nimic, dar în sec. II, îi întîlnim aşezaţi la rînd cu ceilalţi, uneori chiar oameni de vază în satele lor[36].

Nu putem închide discuţia problemei fără a menţiona aspectul special pe care i-l dă aşezarea veteranilor din legiuni de la 91 încolo. Căci, dacă aşezarea veteranilor din auxilia nu însemna decît o transformare superficială a fondului local şi nu reuşea decît să dea o anumită „disciplină", care să facă populaţia locală să se încadreze cu mai puţine rezistenţe în ordinea de stat, aşezarea veteranilor din legiuni, pînă la reforma lui Hadrian, şi chiar şi vreo 20 de ani după ea — atîta vreme cît au mai existat în legiuni soldaţi recrutaţi după vechiul sistem, a însemnat şi o transformare în fondul etnic. Cît de însemnată a fost această transformare, şi în general problema sintezelor etnice în Dobrogea, nu se poate spune decît în urma unor studii mai ample şi unor analize cît mai riguroase, între altele a limbii latine din inscripţiile de aci.

Ne-a mai rămas să determinăm ultima trăsătură a procesului de care ne ocupăm, şi anume : în ce măsură procesul a fost organizat de autoritatea de stat şi cum anume, şi de asemenea, în ce măsură şi cum s-a desfăşurat acest proces ca proces natural, izvorît din concursul condiţiilor locale de viaţă cu cele născute din cucerirea romană.

Am văzut mai sus că autoritatea romană a transplantat populaţii întregi de transdanubieni, pe care îi mută însă cu gospodăriile şi cu şefii lor cu tot[37], fără deci a se amesteca în formele lor de viaţă ci, probabil, atribuindu-le numai un teritoriu. Despre veterani nu ştim să fi fost aşezaţi pe cale oficială, împroprietăriţi, *deducti in coloniam*. Dimpotrivă faptul că-i găsim la un loc cu peregrinii e o indicaţie că atît ei cît şi peregrinii respectivi (bessi) nu fuseseră organizaţi de autorităţi ci lăsaţi la buna lor voie[38]. Mai mult, faptul că, după gentilicii, mulţi dintre veterani se vor fi aşezat încă înainte de anul 46, cînd Dobrogea era domeniul odrysilor, ne arată că nu poate fi vorba de o aşezare şi de o împroprietărire oficială. Aceleaşi indicaţii ne permit însă să presupunem că şi bessii s-au aşezat aci organizîndu-se din nou, potrivit împrejurărilor, şi nu că ar fi venit cu vechea lor organizaţie de acasă, căci atunci i-am găsi izolaţi, în aşezări compacte şi în regiuni compacte, din pricina caracterului exclusivist al organizaţiilor sociale primitive[39]. Dar şi faptul că găsim atîţia ţărani, deci oameni modeşti, locuitori aşezaţi în sate, ne arată că aşezarea presupunea oarecare înlesniri şi că nu era îngrădită de nici un fel de piedici juridice sau economice.

Aşadar, despre acţiunea autorităţilor romane se poate spune că a favorizat popularea Sciţiei mici, fără să o fi forţat sau să fi intervenit în desfăşurarea procesului.

---

35 CIL, III, 14453.
36 V. mai sus, notele 11—12.
37 CIL, XIV, 3608.
38 V. mai sus nota 5.
39 Stahl, *Satul devălmaş*, p. 35.

Astfel fiind lucrurile, se cuvine să încercăm a distinge specificul procesului natural, izvorît din condițiile existente, pe care popularea și organizarea Sciției mici îl capătă.

Am văzut mai sus ce rol juca pădurea[40] și păstoritul[41] în viața populației Dobrogei, chiar în epoca romană. Am văzut deasemenea că, în acord cu datele pomenite mai sus, populația Moesiei cunoștea forme de agricultură legate de pădure[42]. Atare realități presupun neapărat forme de proprietate adecvate. Ne gîndim adică la forme de proprietate legate sau derivate din regimul devălmășiei. Nu încercăm să le precizăm prea mult, totuși dacă ținem seama de rolul păstoriei și pădurii, negreșit că stăpînirea privată se va fi aflat în forme de organizare teritorială destul de primitive. În schimb, faptul că unii săteni trăiseră în imperiu, că erau destul de apropiați de cetățile grecești, deci nu au rămas în afara circuitului de economie bănească, și că s-au orientat în oarecare măsură chiar de la început către producția de mărfuri, în sfîrșit că, de la un timp încolo, însăși acțiunea guvernamentală se va fi făcut simțită în Dobrogea, toate aceste realități ne îndreptățesc să credem că proprietatea privată va fi cunoscut, în sînul satelor devălmașe, altă poziție decît de obicei, mai temeinică juridic, mai ferită de imixtiunea obștei[43]. E cunoscut faptul că orice sistem devălmaș e, mai întîi, un sistem de drepturi care se limitează reciproc[44]. Apoi, că orice sistem devălmaș presupune și un sistem de posesiuni private, dar că acestea nu încremenesc, respectiv drepturile nu se cristalizează teritorial, decît în anumite condiții de dezvoltare economică și socială și de relativă saturație demografică[45]. Această treaptă de dezvoltare economică — respectiv satul de tip agrar nu pare să fi fost atinsă în Moesia nici chiar în secolul II ; de asemenea relativa saturație demografică e discutabilă, ținînd seama că stăpînirea romană, atrăgînd Dobrogea în circuitul economiei sclavagiste, a însemnat pentru ea și o dezvoltare tehnică[46]. Dar atragerea acestor sate, chiar dacă nu mature intern, în sfera economiei sclavagiste, a însemnat o schimbare a raporturilor economice și, prin felul acestei schimbări, și o schimbare în statutul juridic al proprietății private, în cadrul sistemului devălmaș, în sensul arătat mai sus. Altfel, nu se poate explica existența formelor de proprietate mijlocie sclavagistă, cunoscută și sub numele de proprietate municipală — despre a cărei existență avem știri[47], împreună cu proprietatea mică sătească, cu întinderi de păduri și cu agicultura legată de pădure[48].

---

[40] *Ibidem*, cap. *Locurile și oamenii*.

[41] *Ibidem*, cap. *Viața țăranilor din Sciția mică înainte de romani*.

[42] V. SCIV VII 1956 p. 384, nr. 4.

[43] Fr. Engels, *Fränkische Zeit*, p. 89 ; *Die Mark*, p. 163. Stahl, *Satul devalmaș*, p. 38, 39 ; *Nerej*, p. 303.

[44] H. Stahl, *Satul devălmaș*, p. 157—161.

[45] *Ibidem*, p. 162, 157 ; Fr. Engels, *Die Mark*, p. 159 ; *Fränkische Zeit*, p. 89, precum și locurile citate mai sus în nota 43.

[46] Pe monumentul lui Iulius Quadratus apare plugul de tip roman, superior celui grecesc din punct de vedere tehnic.

[47] *Cetatea Ulmetum*, I, p. 530—531, nr. 2. CIL, III, 13737, 12489, 770.

[48] V. mai sus nota 42.

Dar atare organizare a proprietății presupune și forme de viață socială și am zice „politică" corespunzătoare. În vici, cu cei doi magistrați ai lor și cu quaestorul, care pun altare pentru întregul vicus, enumărînd sau nu categoriile de populație, ea presupune forme de viață obștești, care ne apar într-un aspect roman și din pricină că parte din locuitori erau romani sau trăiseră pe teritoriul imperiului și se obișnuiseră cu formele de organizare de acolo, dar și pentru că statul roman a încadrat formele de viață găsite în forme constituționale corespunzătoare de tip roman, căci negreșit între formele obștești de organizare socială proprii popoarelor de țărani și formele de organizare ale vieții publice, pe care romanii le cuprindeau sub noțiunea de „respublica", există o legătură[49].

Faptul că atare forme de proprietate și viață socială au existat ca forme inițiale de viață a satelor la începutul epocii romane în Dobrogea, ne permite să presupunem și împrejurarea că Dobrogea a fost la început sub stăpînire odrysă; iar noi am discutat mai sus formele de organizare ale teritoriului sub stăpînirea odrysă. Ce-i drept, acele forme trebuie să se fi bazat pe o tradiție mai veche. Dar într-o lume în care relațiile de acest fel erau cele predominante, organismele sociale noi, de aceeași natură cu cele existente — vreau să spun satele noi — trebuiau să adopte forme de viață similare. Altfel nu ar fi putut supraviețui, chiar lăsînd la o parte faptul constatat că orice comunitate de țărani, în condiții de viață naturale, se organizează după acest tip[50].

Anumite știri ne permit să încercăm și reconstituirea felului în care s-au așezat și a etapelor de constituire ale acestor sate.

Dacă privim harta Dobrogei în vremea romană[51], vom vedea că toate satele a căror localizare e precisă, sînt așezate în marginea unuia dintre drumurile romane. Aceasta ne permite să presupunem că, în perioada anterioară, respectiv aceea de care ne ocupăm noi, ele se aflau deja pe traseul pe care urmau să treacă aceste drumuri. Dacă mai ținem seama că mai toate satele de acest fel sînt sate noi, locuite de *consistentes* (nu vorbim aci de malul Dunării, care va fi discutat aparte), credem că e clar pentru oricine că așezarea acestor sate s-a făcut în legătură cu posibilitățile de comunicație, fie că s-au așezat în marginea unor drumuri deja existente, fie că s-au așezat pe traseul unor eventuale drumuri care au luat naștere ulterior, tocmai ca o consecință a acestei așezări. Credem însă a putea susține că aceste sate noi au căutat și nu au ocolit posibilitățile de comunicație (cum de exemplu am presupus că vor fi făcut așezările mai vechi, aborigene, din N Dobrogei)[52].

---

[49] Problema implică discutarea chiar a noțiunii de proprietate quiritară, denaturată de gîndirea juridică burgheză. Dar nu e locul aci să o facem.

[50] „Zwei naturwüchsig entstandene Tatsachen beherschen die Urgeschichte aller oder doch fast aller Völker: Gliederung des Volkes nach Verwandtschaft und Gemeineigentum am Boden": Fr. Engels, *Die Mark*, 156. „L'estime que les paysans portent à leur système est d'autant plus justifiée à leurs yeux que leur structure sociale leur paraît la seule qui soit admissible": Stahl, *Nerej*, p. 8.

[51] R. Vulpe, *La Dobroudia*, pl. XLVII.

[52] *Ibidem*; vezi și cap. *Viața țăranilor din Sciția Mică înainte de romani.*

Pe de altă parte, numele acestor sate ne dau ştiri asupra etapelor de întemeiere. Unele dintre ele îşi trag numele de la locurile unde s-au aşezat (*Ulmetum*), altele spun singure că sînt aşezări noi (*Vicus Novus*), dar cele mai multe îşi formează numele din alipirea cuvîntului de *vicus* de genitivul unui nume de persoană (*Vicus Quintionis*, *Vicus Secundini*, *Vicus Narcissiani*) sau de genitivul unei aşezări premergătoare *vicus*-ului (*Vicus Turris Muca* ...). Să fie acest genitiv un genitiv posesiv, cu alte cuvinte să indice pe marele proprietar, stăpîn al satului? Două lucruri ne împiedică s-o credem : faptul că atare mari proprietari nu ne sînt atestaţi în Dobrogea (două cazuri doar, şi atunci în unul *vicus*-ul apare în opoziţie cu marea proprietate) şi faptul că printre locuitorii satelor găsim veterani, *cives Romani*, precum şi demnitari ai oraşelor de coastă[53]. Toate acestea ne indică o proprietate liberă mică şi mijlocie. Ceea ce ne face să afirmăm că genitivul în discuţie este un soi de genitiv al originii. Acest fapt o dată stabilit, coroborat cu cele discutate cînd a fost vorba de etapele populării Sciţiei mici, permite să trasăm următorul tablou al formării satelor în Dobrogea romană. O dată cu apariţia unor vremuri mai liniştite, în Dobrogea s-au cristalizat mici închegări de viaţă rurală, plecînd de la nucleul modest al cîte unei aşezări particulare — un *praedium*, uneori întărit[54], pe care vreun „aşezat", mai curajos, mai aventuros, sau mai lacom, îl muncea pentru cîştigul propriu. În aceste închegări s-au aşezat, amestecat, grupuri diferite, din diferitele populaţii venite sau aduse aci. Lipsa unei administraţii centrale (dar nu şi a unei puteri de stat), formele locale de organizare, în sfîrşit condiţiile naturale, primitive, în care trebuiau să vieţuiască, şi abundenţa pămîntului, i-au făcut să se organizeze în forme de viaţă obşteşti, bazate pe forme de proprietate legate de, sau derivate din sistemul devălmăşiei. În măsura în care populaţia a crescut, aşezările s-au îndesit şi s-au mărit. S-a petrecut un fenomen de împărţire şi organizare teritorială între sate — legat şi de intrarea acestora în sfera economiei sclavagiste, adică în relaţii de schimb, bazate pe monedă, şi pe producţie de mărfuri — şi de diferenţiere socială în interiorul lor. Ca urmare, temeiul juridic al proprietăţii private a sporit şi s-a întărit. În aceeaşi măsură, un proces de omogeneizare etnică — de asimilare reciprocă — s-a produs în sînul satelor, în care grupe diferite, ca origine, au dus o viaţă comună, în forme unitare[55]. Şi astfel s-au copt condiţiile pentru încadrarea Dobrogei în provincie.

Ajunşi aci, e momentul de a discuta şi soarta populaţiei aborigene, în cadrul acestui proces. La locul potrivit, am văzut că această populaţie rudimentar organizată, trăia în aşezări rare şi retrase. O dată cu începutul procesului descris mai sus, ea a fost încetul cu încetul atrasă în noile aşezări de la marginea drumului, şi totodată în noul circuit economic, părăsindu-şi

---

[53] Vezi mai sus notele 5 şi 33.

[54] *Vicus Turris Muca* .... de lîngă Constanţa; CIL, III, 7533. Λαικὸς πύργος SCIV, II, 1950, nr. 2, p. 137—159. Cf. cu turnurile din peninsula Heracleea, Blavatski, *op. cit.*, p. 120—126.

[55] Toate lucrurile de mai sus nu se pot înţelege decît prin comparaţia cu realităţile de azi, din viaţa satului, aşa cum au fost ele constatate de etnografi. Ca bibliografie, lucrările deja citate mai sus, ale lui Fr. Engels şi ale lui H.H. Stahl.

vechile așezări și, într-o anumită măsură, vechile ocupații[56]. Faptul că așezările noi erau tot așezări de țărani, organizate în forme de același tip tradițional și propriu țăranilor, a ușurat procesul pe plan economic și social. Faptul că în aceste așezări se aflau, în calitate de noi veniți, și foarte mulți traci, a ușurat procesul pe plan etnic, dar i-a și șters urmele. Așa încît, aborigenii, intrînd în procesul acesta de reînchegare socială și de reciprocă asimilare etnică, e imposibil, credem, să mai distingem elementele proprii lor, sau proprii noilor veniți, cu care erau însă înrudiți.

Iată de ce, dacă nu putem să recunoaștem pe autohtoni printre locuitorii Dobrogei romane, cunoscuți nouă prin inscripții, pe mulți trebuie să-i presupunem. Dar pentru ca schița de mai sus să fie cît de cît completă, e necesar să surprindem limitele spațiale ale procesului descris și, pe cît posibil, aspectele lui particulare, de la loc la loc. Așa cum l-am descris, procesul trebuie să se fi petrecut pe tot întinsul părții centrale a nordului Dobrogei, de la valea Carasu în sus. Aci sînt și satele cu nume derivat din nume de persoană la genitiv, aci și populațiile de *consistentes*[57], agricultori ca și păstori, cu forme de viață obștească și legate de pădure. Pe malul Dunării trebuie să bănuim un aspect particular. Aci, în apropierea garnizoanelor, procesul de romanizare trebuie să fi fost mai limitat. De asemenea, pe alocuri cel puțin, putem presupune un aport getic mai viguros, ca de pildă la Capidava, unde unele nume, ca și existența acelui Jupiter Optimus Maximus Tonans, ne permit să-l presupunem[58].

În cetățile de pe malul mării, din nordul Dobrogei, întîlnim în vremea romană mulți romani de limbă, iar despre mulți știm că aveau pămînt în teritoriu și onoruri în cetate, ceea ce ne permite să-i considerăm drept proprietari mijlocii, de tipul proprietății municipale[59]. În schimb greci nu găsim în teritoriu.

În sud însă, situația se schimbă. Despre Callatis putem afirma că, împreună cu teritoriul ei, și-a continuat existența tradițională; lipsa romanilor[60], hotărnicia minuțioasă, pe care am discutat-o mai sus[61], în sfîrșit importanța pe care continuă s-o aibă, ne îndreptățesc să facem această afirmație. După cum tot forme de viață vechi, tradiționale, întîlnim și la Civitas Ausdecensium. Tot în astfel de forme trebuie să fi trăit și dacii vecini cu ea, mai ales dacă considerăm valabilă identificarea lor cu cei strămutați de Plautius Silvanus Aelianus[62]. Paralel cu aceste forme, în S-V,

---

[56] În vremurile liniștite, „le village descend vers la „lunca" attiré par les routes; Stahl, *Nerej*, p. 80.

[57] V. partea I, p. 383, nota 1. Vicus Quintionis, V. Secundini, V. Clementiani, V. Celeris, V. Scenopesis (?), V. Narcissiani, v. Verrobrittiani, V. Turris Muca..., poate și Vicus Hi...; vezi R. Vulpe, *La Dobroudja*, harta, pl. XLVII.

[58] Poate în legătură cu Jupiter Zbelsurdos; se întîlnește în inscripțiile: Gr. Florescu, „Dacia", III—IV, p. 498 nr. 1; p. 500, nr. 2; p. 502, nr. 4.

[59] V. mai sus, notele 11—28.

[60] De ex. tabelul 1.

[61] V. cap. *Viața țăranilor din Sciția Minor înainte de romani*, discuția teritoriului callatian.

[62] Cf. Alföldi, în « J. RS », XXIX, 1939, p. 31. În inscripția lui Plautius Silvanus Aelianus se spune că au fost strămutați, cu șefii lor cu tot.

la Tropaeum şi la Durostorum[63], vor apare însă şi forme de sinteză, asemănătoare celor din nord.

Dacă acesta a fost procesul real, istoric, al lucrurilor, mai rămîne însă să lămurim temeiul lui juridic, fără de pătrunderea căruia nu putem înţelege încadrarea realităţilor amintite în mecanismul statului roman. Am văzut că procesul nostru trebuie să fi început însă din vremea cînd centrul Dobrogei era sub stăpînire odrysă[64]. Într-un stat de constituţia celui odrys, în care scheletul îl dau organizaţiile locale, tradiţionale, condiţiile ocupării pămînturilor de către formaţii sociale noi le reglementează nu puterea centrală, ci organizaţiile teritoriale pe teritoriul cărora se întîmplă procesul. Aşadar, în măsura în care partea de nord a centrului Dobrogei era rar locuită şi sumar organizată, trăind într-un regim de devălmăşie absolută, lipsită de hotare intersăteşti, şi cu belşug de pămînt, cum am căutat că dovedim mai sus, ocuparea teritoriilor de către noi formaţii nu va fi întîmpinat nici o piedică[65]. O dată cu desfiinţarea stăpînirii odryse, tot acest teritoriu a devenit sol provincial, încadrîndu-se într-una din categoriile de *ager publicus*. Ni se pare că e aşa, căci nu avem nici o ştire de „*assignatio*" de pămînturi. De altfel şi formele de viaţă rurală ne indică a nu avea de-a face cu forme de împroprietăriri în condiţii de proprietate quiritară, această împroprietărire fiind legată de anumite forme de organizaţie teritorială, absente în Dobrogea[66].

Cea mai probabilă explicaţie este că solul dobrogean a devenit *ager privatus vectigalisque*, ocupat de proprietate sătească şi municipală. Lipsa marilor domenii, care să fi fost proprietate a fiscului, ne arată că nu a existat aci sol arendat. Cît despre categoria de *ager stipendiarius*, ea poate să fi existat numai în legătură cu *civitates*. Dar avem ştiri numai despre existenţa unor atare formaţii, nu şi despre condiţia lor juridică. Să încercăm în cele de mai jos să o determinăm. Prima despre care voim să vorbim este *Civitas Ausdecensium*, probabil formaţie veche a tracilor autohtoni; ea ne este cunoscută dintr-o piatră de hotar, pusă în urma hotărîrii guvernatorului provinciei[67]. Faptul că ţine de jurisdicţia guvernatorului ne arată că face parte din provincie, că nu este *extera*, deci este *stipendiaria*[68]. Teritoriul ei trebuie să fi fost deci *ager stipendiarius*.

Alte *civitates* sînt polisurile greceşti, de pe ţărmul Pontului. Să le luăm pe rînd. De la Histria avem de asemenea un document deosebit de important. Este hotărnicia lui Laberius Maximus. Din ea aflăm că teritoriul Histriei a fost hotărnicit printr-o hotărîre a guvernatorului Laberius Maxi-

---

[63] Se întîlnesc aci *consistentes* şi *cives Romani* şi ambele localităţi devin municipii. De ex. CIL, III, 7474.

[64] V. mai sus discuţia perioadelor populării Dobrogei şi tabelul 1.

[65] V. pentru pătrunderea străinilor H.H. Stahl, *Nerej*, p. 316—317. Dar circumstanţele în exemplul ales sînt mult mai defavorabile.

[66] Cum orice măsură de împroprietărire trebuia să se facă pe bază de criterii militare, ea era o operaţie organizată şi se făcea în forme precise. Operaţia agrimensurală s-a păstrat în Grommatici şi e reconstituită de Marquardt, *Manuel*, vol. VIII, p. 169—174. Pentru părerea contrară, Zlatkovskaia, *op. cit.*, p. 68.

[67] CIL, III, 14437².

[68] V. pentru aceasta Marquardt, *op. cit.*, VIII, p.100—114 şi mai ales p. 108—114; cf. CIL, III, 718.

mus, în anul 100[69]. Apoi că de la întemeierea provinciei Moesia și pînă în anul 100 s-a bucurat, prin efectul unor hotărîri speciale ale unora dintre guvernatori, de *privilegiul* de a nu plăti portoriul Illyricului, pentru peștele și lemnul de făclii aduse din deltă, unde era domeniul portoriului — iar nu de *imunitatea* de a incasa ea aceste drepturi de pe teritoriul ei, inclusiv gura Peuce[70]. De asmenea că un guvernator le-a dat învoire să trimită o ambasadă de mulțumire altui guvernator[71]. În sfîrșit, știm de la Plautius Silvanus Aelianus că era în puterea lui să diminueze sau să sporească bunăstarea orașului[72] și că Histria putea să-și utilizeze nestingherită teritoriul propriu, fără supărări din partea agenților fiscului[73]. Iar o dată cu hotărnicia, Laberius Maximus i-a fixat și statutul fiscal[74].

O atare situație este aceea a unei *civitas stipendiaria*. În adevăr, în ciuda autoadministrării și a dreptului de a bate monedă — lucruri de care *civitates stipendiariae* se bucurau adesea — guvernatorul are, față de Histria, atît putere constituțională (îi dă privilegii, are putere de a-i hotărî statutul), cît și de control curent al gestiunii (în legătură cu soliile) ; în sfîrșit cetatea nu se bucură de extrateritorialitate, ci face parte din provincie. Aluzia la grația Auguștilor[75] nu se referă desigur la un text imperial pe care, dacă histrienii l-ar fi deținut, l-ar fi citat cu siguranță, ci la baza juridică a puterii guvernatorului, în virtutea căreia *el poate lua hotărîrile* ce privesc soarta orașului. O altă știre coroborează cele de mai sus, și anume aceea despre existența unui *Praefectus orae maritime* ; dacă Histria nu ar fi fost stipendiară, el nu numai că nu și-ar fi avut rostul, căci are jurisdicția asupra circumscripției sale[76], — dar nici nu ar fi putut să stea acolo, pentru că orașele ar fi fost *exterrae* provinciei, iar el era funcționar al provinciei[77]. Mai mult, faptul că sediul acestui *praeses laevi Ponti* este la Tomi, ne arată că și aceasta avea aceeași situație de *civitas stipendiaria.*

Așa stînd lucrurile, se ridică acum problema teritoriului ; era el proprietatea cetății, ținînd de aceasta și ca atare *ager stipendiarius*? sau dacă nu, care îi era statutul? Am văzut mai sus[78] că baza juridică a formării teritoriului Histriei o constituiseră drepturile ei de uzufruct asupra bunurilor comune, iar nu ocuparea definitivă și organizată a teritoriului, din care probabil numai o mică parte era ocupată de histrieni și afectată aprovizionării orașului. Ca atare și hotărnicia luase caracterul, cu totul relativ, al unei delimitări geografice, iar nu al unei operații agrimensurale. Pare a fi vorba de limitarea teritorială a unei zone de interese și drepturi

---

[69] *Histria*, IV, p. 24—61.

[70] Pârvan e de părere că avea *immunitas*, adică dreptul de a încasa impozite și vămi din teritoriu și de a le utiliza în folosul propriu, dar nicăieri în text nu e specificat acest lucru.

[71] Către Flavius Sabinus, r. 43.

[72] R. 45, sînt drepturi tradiționale ale histrienilor „ἐκ χρόνου".

[73] R. 26.

[74] R. 63—72.

[75] R. 43.

[76] Zlatkovskaia, *op. cit.* p. 56 ; Premerstrein, *Anfänge*, col. 175—176.

[77] Marquart, *op. cit.*, p. 102—103, p. 107—108.

[78] Cap. *Viața țăranilor din Sciția Mică înainte de romani.*

virtuale, nu a unor proprietăți reale. Deci, în măsura în care aceste drepturi luau o expresie concretă, adică în măsura în care teritoriul devenea proprietate a unor cetățeni histrieni, sau bunurile de pe el erau utilizate de aceştia, teritoriul acesta era *ager stipendiarius*. Folosirea lui de către histrieni se făcea astfel în urma plătirii stipendiului de către întreaga cetate, şi a îndeplinirii condițiilor legate de el, dar fără a mai fi suspus celorlalte obligațiuni comune provinciei[79]. Dar acest teritoriu era locuit şi de oameni de altă condiție juridică, fie ei cetățeni romani, fie ei peregrini, de altă origine. Ca atare, aceştia nu puteau fi incluşi în aceeaşi condiție, teritoriul ocupat de ei nu putea fi utilizat în virtutea plătirii stipendiului de către cetatea ai cărei cetățeni nu erau. Dar nici supuşi acesteia nu ni-i putem închipui pe cetățenii romani. Prin urmare trebuie să considerăm teritoriul ocupat de ei drept *ager privatus vectigalisque*.

Depindea acest teritoriu, administrativ, de cetate ? Repetăm, depindea în măsura în care era efectiv ocupat de histrieni. Restul teritoriului, ocupat de altfel de populație, nu depindea de cetate, pentru că *civitates stipendiariae* nu puteau avea jurisdicție asupra cetățenilor romani. Diferența o fac de altfel şi inscripțiile, distingînd între *civitas Histriae și regio Histriae*[80]. Aceasta trebuie să fi depins de *praeses laevi Ponti*, al cărui rost ne apare astfel mai clar, căci, negreşit, jurisdicția lui s-ar fi interpus inutil între organele cetăților şi guvernator, pe cînd aşa îşi găseşte justificarea în administrarea teritoriului nestipendiar, organizat pe vici[81].

Cam la fel trebuie să fi stat lucrurile cel puțin cu partea de nord a teritoriului tomitan, aceea de sud părînd a fi fost mai intens ocupată de oameni depinzînd de cetate. Lucrurile, totuşi, se mai pot discuta.

Cît despre Callatis, ştirile sînt mai sărace. Ştim că, înainte de guvernarea lui C. Antonius Hibrida, ea a avut un *foedus* cu poporul roman[82]. Nu ştim însă dacă acest *foedus* s-a menținut. În orice caz, formele de viață tradițională au continuat să existe şi mai tîrziu, teritoriul fiind efectiv ocupat şi organizat, dacă este să ne luăm după mărturia hotărniciei de aci[83].

În ceea ce priveşte rădăcinile acestor statute ale oraşelor greceşti, ele trebuie căutate deopotrivă şi în atitudinea oraşelor față de încercările romanilor de a le supune, dar şi în situația lor anterioară, în relațiile lor cu stăpînitorii locali dinaintea romanilor. Dar problema depăşeşte cadrul nostru; credem totuşi că posedăm destule elemente pentru a afirma că, deşi statutul juridic al teritoriului Dobrogei a variat în cursul primului secol al erei noastre, el nu a constituit, în nici un fel, o piedică în calea procesului de populare şi de închegare a unei vieți țărăneşti noi aci, în felul descris şi pe aria delimitată de noi ceva mai sus.

---

[79] Marquardt *op. cit.*, p. 100—114.

[80] CIL, III; 12489, D. Tudor, *Vicus Quintionis*, p. 5-6, nr. 3; V. Pârvan, „Dacia", II, p. 241—244, nr. 41.

[81] E de amintit că prefectul apare şi în hotărnicie drept agent executor şi drept cunoscător competent al situației.

[82] CRAI, 1933, p. 278 şi urm. cf. Th. Sauciuc-Săveanu, „Dacia", III—IV, p. 456 şi urm.

[83] Cap. *Viața țăranilor din Sciția Mică înainte de romani.*

V. ÎNCHEIERE

În cadrul expansiunii lui, imperiul roman a trebuit să-şi asigure, din necesităţi de ordin strategic, stăpînirea Sciţiei mici. Pentru aceasta, avea nevoie aci de un fond de populaţie pentru recrutări şi de un spate de front trainic. La venirea lor, romanii au găsit însă în nordul Dobrogei o populaţie rară şi săracă, trăind în forme primitive de viaţă, iar în sudul regiunii cîteva unităţi teritoriale constituite. Conservîndu-le pe acestea, ei au creat condiţii pentru popularea ţării şi pentru apariţia vieţii rurale.

Această viaţă s-a închegat însă printr-un proces de sinteză, de asimilare reciprocă, în afara intervenţiei oficiale — deşi favorizată de aceasta — în forme proprii şi tradiţionale vieţii ţărăneşti, avînd drept nucleu satul. Ea a constituit temelia vieţii economice şi sociale de mai tîrziu a Dobrogei romane, cu structura şi conflictele ei proprii. Şi în ea trebuie căutată, credem noi, cheia dezvoltării istorice ulterioare a Dobrogei şi, în parte, a etnogenezei poporului romîn. De asemenea, dacă se poate vorbi de civilizaţie şi de cultură cu aspect roman în Dobrogea, ea trebuie înţeleasă tocmai drept civilizaţia şi cultura acestui popor de ţărani, latin — probabil — ca limbă, dar mult mai complex ca fire şi mai adînc istoriceşte legat de ţara în care locuia.

Am încercat în cele de mai sus să surprindem tocmai procesul de formare a acestei populaţii de ţărani, în strînsă legătură cu formele ei de viaţă —în primul rînd economică. Nu sperăm să fi dat un tablou plin şi închegat. Am fi mulţumiţi dacă am izbutit să fi indicat însă toate problemele ce se pun în stadiul de astăzi al ştiinţei, cu felul în care se pun, în angrenarea lor şi cu măsura în care ele pot fi rezolvate, pe baza documentelor existente.

R. FLORESCU

ЗЕМЛЕДЕЛИЕ В ДОБРУДЖЕ В НАЧАЛЕ РИМСКОГО ВЛАДЫЧЕСТВА

ЧАСТЬ II

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В процессе экспансии римская империя из стратегических соображений должна была обеспечить себе владение Малой Скифией. Она нуждалась в народе для рекрутских наборов и в прочном тыле. Римляне нашли, однако, на севере Добруджи редкое и бедное население примитивного образа жизни, а на юге — несколько организованных территориальных единиц. Сохранив их, они создали условия, необходимые для заселения страны и возникновения сельской жизни.

Однако последняя сложилась в процессе синтеза, взаимной ассимиляции, помимо официального вмешательства — хотя оно и способ-

ствовало этому — и облеклась в собственные формы традиционной крестьянской жизни. Ядром ее было село. Эта жизнь стала основой позднейшей экономической и социальной жизни в римской Добрудже с присущими ей культурой и конфликтами. Автор считает, что в ней надо искать ключ к дальнейшему историческому развитию Добруджи, а частично и к этногенезу румынского народа. Кроме того, если можно говорить о культуре и цивилизации римского образца в Добрудже, то их следует понимать именно как цивилизацию и культуру крестьянского народа — латинского по языку, но гораздо более сложного по своему душевному складу и более глубоко связанного историческими нитями со страной, в которой он обитал.

L'AGRICULTURE EN DOBROGEA AU DÉBUT DE LA DOMINATION ROMAINE

IIe Partie

(RÉSUMÉ)

Au cours de son expansion, l'Empire romain se vit obligé de s'assurer, pour des raisons d'ordre stratégique, la possession de la Scythie mineure. Il avait besoin, à cet effet d'une réserve d'habitants, dans cette région, en vue du recrutement ainsi que d'assurer ses arrières. A leur arrivée, les Romains avaient trouvé dans la Dobrogea du Nord une population rare et pauvre, menant une vie primitive et, dans le Sud, quelques unités territoriales constituées. Conservant ces dernières, ils créèrent des conditions favorables au peuplement du pays et à l'apparition de la vie rurale.

Cette dernière se constitua par un processus de synthèse et d'assimilation réciproque et, bien que favorisée par l'intervention officielle, en dehors de celle-ci, processus revêtant les formes propres et traditionnelles de la vie paysanne, dont le village constitue le noyau. C'est cette vie rurale qui constitua la base de la vie économique et sociale ultérieure de la Dobrogea romaine avec sa structure et ses conflits particuliers. C'est là que, selon l'auteur, il faut chercher la clef du développement historique de la Dobrogea et, pour une part, celle de l'ethnogénèse du peuple roumain. De même, parlant d'une civilisation et d'une culture d'aspect romain en Dobrogea, il faut entendre par là, précisèment la civilisation et la culture de ce peuple de paysans, de langue latine probablement, mais d'un caractère bien plus complexe et, historiquement parlant, bien plus attaché au pays qu'il habitait.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1 — 4, 1957

DESCOPERIRILE DE MONEDE ROMANE DIN AȘEZAREA GETO-DACĂ DE LA POIANA ȘI IMPORTANȚA LOR ISTORICĂ

Studiind în ultima vreme întreg materialul monetar roman, tezaure şi descoperiri izolate, aflate pe teritoriul Moldovei, a ieşit în evidență o situație ce ne-a dat de gîndit : în tezaurele de monede romane, precum şi în descoperirile monetare izolate din regiunea amintită, monedele emise de împărații romani din secolul II e.n. sînt extrem de numeroase, pe cînd monedele acelorași împărați lipsesc sau sînt extrem de rare în aşezarea geto-dacă de la Poiana.

Întrucît această aşezare a localnicilor de pe malul Siretului a avut un rol deosebit de important în istoria triburilor geto-dace din Moldova de Jos, atît din punct de vedere economic, cît şi militar, constituind un centru de schimb înaintat între localnici şi negustori romani[1], ni s-a părut nu fără o semnificație mai adîncă lipsa sau extrema raritate a monedelor din sec. II e.n. în această așezare. De aci ideea de a trata problema sub aspect strict numismatic şi, evident, de a trage toate concluziile pe care le îngăduie materialul întrebuințat.

O cercetare de acest fel, în care am încerca să interpretăm descoperirile monetare de la Poiana integrate în cadrul tuturor descoperirilor monetare din aceeaşi vreme de pe teritoriul Moldovei, pretinde în primul rînd o cunoaştere amănunțită a materialului descoperit la Poiana[2] şi apoi cunoaşterea nu mai puțin amănunțită a materialului similar din provincia dintre Carpați şi Prut.

---

[1] R. Vulpe, SCIV, I, 1, 1950, p. 51 :,, . . . centru comercial la o răscruce de drumuri mari, un fel de tîrg internaţional".

[2] Materialul monetar descoperit la Poiana in campaniile de săpăturidirijate de Academia R.P.R. a fost curăţit, identificat, clasificat, inventariat şi catalogat de noi la Cabinetul numismatic al Institutului de arheologic. Cîte o copie a materialului inventariat după fiecare campanie a fost înaintată la timpul său, conducătorului şantierului, spre a putea folosi rezultatele în măsura în care va crede de cuviinţă. Pentru folosirea materialului numismatic de la Poiana, am cerut şi primit asentimentul conducătorului şantierului. Pentru înţelegerea acordată îi exprimăm şi pe această cale viile noastre mulţumiri.

De la început credem că este necesar să facem cîteva precizîuni, pe care le socotim strict necesare pentru tot ceea ce va urma: pe de o parte că toate considerațiile noastre se referă *numai* la așezarea de pe botul de deal din valea Siretului și cunoscută în lucrările publicate sub denumirea de *Cetatea de la Poiana*, iar pe de alta, *informațiile monetare* pe care ne sprijinim încearcă să cuprindă, în limitele posibilității, tot ceea ce se cunoaște că s-a descoperit pînă în prezent în această stațiune.

Pentru lămurirea problemei în felul în care am pus-o noi, socotim că este necesar să precizăm care sînt cele mai recente monede emise de vreun împărat roman și aflate la Poiana, fie în tezaure, fie în descoperiri izolate, atît în cursul săpăturilor sistematice executate de către soții R. și Ec. Vulpe, cît și în cele întreprinse de amatorii locali sau ieșite în mod întîmplător la iveală.

Pentru a scoate în evidență pe de o parte cea mai recentă monedă, ar pe de altă parte pentru a avea o sumară — dar utilă și pînă la un punct chiar necesară privire asupra circulației monetare de la Poiana în sec. I î.e.n. și în sec. I e.n., credem că este bine să amintim toate descoperirile monetare romane, provenind de la Poiana. Vom începe cu descoperirile de tezaure monetare romane din săpăturile curente, după care vom continua cu monedele izolate, aflate în timpul acelorași cercetări și vom încheia cu informațiile privind materialul găsit în aceeași așezare în scormonirile ocazionale ale amatorilor.

A. TEZAURE MONETARE

1. În campania de săpături din anul 1928 s-a descoperit un tezaur ce conținea în total 152 denari romani; din aceștia 145 erau din timpul republicii, iar 7 din timpul împăratului August. Cea mai recentă monedă din acest tezaur datează între anii 14—12 î.e.n.[3].

2. În cursul campaniei de săpături din anul 1949 s-a găsit un tezaur de monede romane, format din 25 denari din timpul republicii și de la August. Cea mai recentă monedă se datează în anul 2 î.e.n.

3. În imediata apropiere a stațiunii de la Poiana, dar actualmente pe teritoriul satului Diaconi, care aparține de comuna Poiana, conducătorul săpăturilor amintește că „într-un tezaur de 95 denari de argint descoperit întîmplător în toamna anului 1949, în zona tumulilor de la N de stațiune, figurează o piesă de la împăratul Titus"[4].

4. În săpăturile întreprinse în anul următor (1950) a ieșit la iveală un alt tezaur, „constituit din 194 denari de argint, republicani și din vremea împăratului August"[5].

5. Tot în cursul aceluiași an „în spațiul JF s-a dat peste un tezaur de 66 denari de argint, republicani și imperiali, din care cei mai noi datează de la Vespasian"[6].

[3] Ec. Dunăreanu-Vulpe, *Un tezaur de denari romani găsit la Piroboridava*, în volumul *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 126—133.
[4] R. Vulpe, SCIV, II, 1, 1951, p. 192.
[5] *Ibidem*, p. 190.
[6] *Ibidem*, p. 192.

B. DESCOPERIRI IZOLATE DE MONEDE ÎN CURSUL SĂPĂTURILOR

Referitor la această categorie de monede, conducătorul şantierului Poiana a făcut în anul 1950 o preţioasă remarcă pe care o reproducem în întregime : „de altfel nici o monedă găsită pînă acum în săpăturile noastre, chiar în acelea pe care le-am practicat în trecut, nu e mai nouă decît domnia acestui împărat"[7].

Deşi observaţia pe care a făcut-o R. Vulpe cu privire la data celei mai recente monede romane din timpul imperiului este justă, fiind sprijinită de material, şi ne-ar putea scuti să mai amintim şi restul materialului, totuşi vom da, în rezumat, situaţia acestor loturi monetare.

6. În săpăturile executate în campaniile din anii 1927—1928, au fost strînse şi depuse la Cabinetul numismatic al Muzeului Naţional de antichităţi, 16 monede romane diferite. Cea mai recentă din ele se datează în timpul lui Vespasian [8].

7. În campania de săpături din anul 1949 au fost găsite monede romane de argint [9] ce se înşirue din secolul al II-lea î.e.n. şi pînă în vremea lui Vespasian.

8. Tot ca monede izolate au fost strînse în săpăturile din anul 1950 nu mai puţin de 46 monede romane, cele mai multe din timpul republicii (36 buc.), dar şi cîteva (10 buc.) emise de împăraţii din sec. I e.n. şi între ele cea mai recentă din vremea lui Vespasian.

9. De la acelaşi şantier şi provenind din descoperirile izolate aflate în cursul campaniilor din anii 1948—1951 au mai ajuns la Muzeul Naţional de antichităţi 10 denari romani din timpul republicii precum şi 4 mo ede din timpul imperiului : cîte una de la Augustus, Tiberiu, Claudiu I şi M. Aureliu. Aceasta din urmă a fost aflată în regiune „mai demult"[10] şi este de tipul M, 188, Cohen², 519. Se datează în anii 161—162.

Acestea sînt informaţiile cu privire la tezaurele şi descoperirile izolate de monede ce au ieşit la iveală în cursul diferitelor campanii de săpături executate în aşezarea de la Poiana.

Dar în afară de săpăturile organizate, conduse şi executate în mod ştiinţific, amatorii locali sau din împrejurimi au întreprins şi ei, în diferite reprize, fie săpături reduse, fie scormoniri în diferite puncte cu scopul de a descoperi obiecte. De aceea, spre a putea avea toate datele în legătură cu problema ce o urmărim, socotim că trebuie să amintim şi această categorie de informaţii, desigur în starea în care ele ne-au ajuns la cunoştinţă.

10. Despre descoperirile de monede în aşezarea de la Poiana, un amator local nota în anul 1939 : „în mod sporadic, dar destul de des, s-au găsit în acest castru monede de argint, uneori chiar mici tezaure, de cîte 27, 82, din care numai de la August 16 bucăţi, sau peste 100 de bucăţi

[7] R. Vulpe, SCIV, II, 1, 1951, p. 192.

[8] O parte din ele, cele descoperite în campania de săpături din anul 1927. sînt descrise de R. şi Ec. Vulpe, în „Dacia", III—IV, 1927—1932, p. 339—340 şi fig. 119—120.

[9] R. Vulpe, SCIV, I, 1, 1950, p. 48.

[10] Idem, SCIV, II, 1, 1951, p. 192.

la un loc, fie puse într-o pungă, fie într-o ceşculiţă de lut, cum şi cîteva de aur, dar şi foarte puţine de bronz, aceste din urmă prost conservate, afară de o piesă de la împăratul Tacitus"[11].

11. Un alt amator local menţionează, pe lîngă descoperiri de obiecte făcute de el în aşezarea amintită, şi unele monede din timpul republicii romane, din care menţionăm pe cele cu legenda Brutus şi Ahala[12].

Cu altă ocazie[13], acelaşi cercetător amator mai adaugă : „În afară de alte monede imperiale romane de bronz şi argint mai bine păstrate din vremea Antoninilor, s-a mai aflat aci o monedă de bronz avînd pe av. figura împăratului *Tacitus* cu legenda IMP.C.M.CL.TACITVS AVG, iar pe rv. legenda NEC VITA SAVCI[A], în parte ştearsă şi o figură care ţine în mîna dr. o balanţă şi în cea st. se pare un corn al abundenţei.

12. Pentru completarea informaţiilor trebuie menţionat că Vasile Pârvan, în studiul său asupra acestei aşezări, cunoaşte şi notează că s-au găsit monede din vremea republicii (Caesar şi Cassius), precum şi din vremea imperiului, dar nu s-au păstrat[14].

13. Dintr-o altă notiţă[15], aflăm că în anul 1903 au mai fost aflate în aceeaşi aşezare „18 monede de argint greceşti şi romane, 6 monede de bronz" şi diferite alte obiecte.

14. O ultimă informaţie în legătură cu aflările de monede în aceeaşi aşezare ne este furnizată de descoperirea a doi denari romani din timpul republicii, sec. I î.e.n., ce au intrat în colecţiile Muzeului Naţional de antichităţi din Bucureşti[16] în anul 1939.

Pentru o mai uşoară urmărire a datelor oferite de descoperiri, am întocmit tabloul recapitulativ de la pag. 169

Prima grijă pe care trebuie să o avem în vedere cînd operăm cu materialul numismatic pentru un anumit scop este să ne asigurăm în primul rînd că posedăm, pe cît posibil, *toate descoperirile monetare* şi în al doilea rînd că toate acestea au fost studiate, identificate şi clasificate. Numai în aceste împrejurări, studiul materialului documentar la care facem apel noi, ne va putea indica un rezultat vrednic de luat în seamă.

Referitor la primul aspect al problemei ridicate mai sus, notăm că am avut în vedere şi am strîns şi notat întreg materialul cunoscut nouă ca descoperit la Poiana, rămînînd nestudiat de noi doar cel aflător în Muzeul din Tecuci. Acest material numismatic însă, după cum ne-a informat verbal directorul muzeului din acea localitate, nu posedă indicaţia locului de descoperire, aşa că, pentru latura problemei pe care o urmărim noi, n-ar putea aduce nici o contribuţie.

---

[11] M. Dimitriu, CNA, XIV, 1939, p. 135–6.

[12] C. Solomon, *Un muzeu regional la Tecuci*, p. VII. Este vorba de denarul Q. Caepio Brutus, Grueber, Roma, 3864, anul 59 î.e.n.

[13] C. Solomon, *Descoperiri recente şi cercetări asupra cîtorva staţiuni antice din jud. Tecuci*, în BCMI, XX, 1927, p. 105–106. Lectura dată legendei de pe reversul monedei trebuie îndreptată, fiind evident greşit citită. Cred că avem de-a face cu legenda AEQVITAS, AVG cu care se împacă şi descrierea tipului —„figură care ţine în mîna dr. o balanţă". Cf. Cohen[2] 5.

[14] V. Pârvan, *Castrul de la Poiana* ...., în ARMSI, XXXVI, 1913, p. 99 şi extr. p. 7.

[15] Const. Moisil, în BSNR, XVII, 1922, p. 58, nr. 92.

[16] Registrul inventar 96.

În ceea ce privește cel de-al doilea aspect, precizarea fiecărei monede în parte, operație prealabilă strict necesară ce pregătește calea concluziilor, ea a fost făcută ori de cîte ori materialul sau indicațiile scrise ne-au permis. Din acest punct de vedere nu sînt de desconsiderat nici indicațiile oferite de statistică și pe care noi le socotim de o valoare indicativă însemnată.

Nr. crt.	Felul descoperirii	Condițiile de aflare	Nr. descrierii din text	Dacă descoperirea e studiată sau nu	Cantitatea monedelor	Data ultimei monede	Observații
1	tezaur	săp. 1928	1	studiată	152	14—12	
2	,,	,, 1949	2	,,	35	2 î.e.n.	
3	,,	,, 1949	3	,,	95	Titus	
4	,,	,, 1950	4	,,	194	11 e.n.	
5	,,	,, 1950	5	,,	66	Vespasian	
6	izolate	,, 1928	6	,,	16	,,	
7	,,	,, 1949	7	,,	24	,,	
8	,,	,, 1950	8	,,	46	,,	
9	,,	,, 1949—51	9	,,	14	M. Aureliu	
10	tezaur	întîmplător	10	nestudiată	27	?	
11	,,	,,	10	,,	82	?	
12	,,	,,	10	,,	peste 100	?	
13	izolate	,,	11	studiată	1	?	
14	,,	,,	12	,,	1	Tacitus	
15	,,	,,	12	,,	1	?	republicane
16	,,	,,	13	nestudiată	28	?	grecești și romane republicane
17	,,	,,	14	studiată	2		
					Total peste 884		

Din totalul de circa 880 de monede cunoscute ca descoperite în așezarea de la Poiana, au fost studiate de noi 647, restul de 237 n-au putut fi determinate din cauză că s-au pierdut între timp. Din punct de vedere al proporției, monedele studiate reprezintă 73,19%, față de cele nestudiate ce reprezintă 26,81%. Chiar și numai indicația dată de cifra seacă statistică, anume că posedăm 73% din materialul aflat, o socotim suficientă pentru a ne permite să operăm în chip valabil cu ea. Dar valoarea acestui procent se mărește și mai mult dacă adăugăm amănuntul că el cuprinde *totalitatea monedelor descoperite în cursul campaniilor de săpături sistematice* de la Poiana între anii 1927 și 1951, la care au fost adăugate și altele, în limita în care ele erau precizate.

Pusă în felul acesta, problema se sprijină pe temelii solide și putem să folosim cu încredere materialul numismatic existent, întărindu-ne convingerea că încheierile la care el ne conduce sînt reale.

Privit din punct de vedere cronologic, materialul monetar roman citat de noi mai sus ne îngăduie să desprindem de pe acum două etape în timp: o parte din aceste monede, anume *marea lor majoritate*, ajung pînă în a doua jumătate a sec. I e.n., iar o altă parte din monede, cunoscute într-un *număr extrem de redus*, se plasează în cursul secolelor II—III e.n.

Vom trece mai întîi în revistă ultima categorie de monede, rămînînd ca prima să fie analizată ulterior.

Din categoria monedelor romane din timpul imperiului, databile în secolul al II-lea e.n., s-a găsit, în cursul săpăturilor ştiinţifice executate şi conduse de R. şi Ec. Vulpe, *o singură monedă* de la Marcu Aureliu. Este vorba de un denar „găsit mai demult pe rîpile de la Poiana”[17], de tipul Cohen[2], 519, datat[18] în anii 161—162.

O altă monedă romană din timpul imperiului găsită, după informaţiile de care dispunem, tot în staţiunea de la Poiana, este o piesă de bronz emisă în timpul domniei împăratului roman Tacitus (275—276)[19]. Aceeaşi notiţă ce ne dă informaţia de mai sus, mai adaugă în continuare că pe acelaşi loc s-ar fi aflat ... „monede din vremea Antoninilor ...”

Această ultimă informaţie, dată de localnici, întrucît monedele n-au fost văzute de nici un cercetător, nu o putem primi decît sub beneficiul de inventar. În acelaşi sens pledează şi lipsa monedelor din sec. II din descoperirile din timpul săpăturilor sistematice.

În stadiul actual al documentării noastre, nu putem să cităm ca monede romane din sec. II—III găsite în staţiunea de la Poiana, decît două exemplare sigure : un denar de la M. Aureliu şi o monedă de bronz de la Tacitus.

Să ne întoarcem la masa principală de monede, formată din monede din timpul republicii şi imperiului din primul secol al erei noastre.

Potrivit scopului ce ni l-am propus, acela de a găsi o explicaţie valabilă lipsei de monede din secolul II e.n. în aşezarea de la Poiana, socotim necesar să studiem îndeaproape tezaurele şi descoperirile izolate de monede din sec. I e.n. Din simpla enumerare a descoperirilor monetare ce fac parte din această categorie reiese că moneda romană începe să fie prezentă în aşezarea întărită de la Poiana încă din cursul secolului I î.e.n. şi aceeaşi monedă va continua să vină şi în cursul secolului I e.n. Monedele din timpul împăratului roman Vespasian, atît cele de argint cît şi cele de bronz, sînt cele mai recente ce *apar* şi *încheie* atît unele tezaure monetare, cît şi unele descoperiri izolate, aflate în aşezarea care formează obiectul cercetării noastre.

Nu mai puţin de cinci loturi, două tezaure şi trei grupe de descoperiri monetare izolate, au în componenţa lor, ca cea mai recentă monedă, cîte o piesă emisă în timpul lui Vespasian.

După cît se pare, materialul monetar jalonează o etapă ce se încheie cu domnia lui Vespasian. Credem că adîncind studiul acestor monede, am putea ajunge la unele indicaţii mai precise în ceea ce priveşte datarea momentului cînd se produce cezura pe care o schiţează, urmînd ca după ce vom obţine aceste preciziuni să căutăm şi explicaţia fenomenului.

În acest scop, socotim că este necesar să prezentăm mai întîi în mod rezumativ toate descoperirile monetare ce se termină cu monede de la Vespasian, de pe cetăţuia de pe malul Siretului.

---

[17] R. Vulpe, în SCIV, II, 1, 1951, p. 192.

[18] H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, vol. IV, Londra, 1940, p. 409, nr. 188.

[19] C. Solomon, în BCNI, XX,1927, p. 105—106.

1. În tezaurul descoperit la Poiana în campania de săpături din 1950, format din 66 denari, cea mai recentă monedă este de tipul Mattingly, 457; ea a fost bătută la Efes și este datată de același cercetător în anul 71 e.n. Starea de conservare a monedei este foarte bună; ea este necirculată, încît lasă impresia unui adevărat *fior di conio*.

2. În tezaurul descoperit la Diaconi, cea mai recentă monedă este un denar de la Titus. Acest denar este de tipul Cohen², 395 sau Mattingly, Vespasian, 521. Pe baza legendei, în care, printre titlurile pe care le poartă Titus, figurează și „TR POT", deci pentru întîia oară, datăm această monedă cu ajutorul lui Cagnat (*Cours d'épigraphie*, p. 190) în anul 71. Starea de conservare a monedei este foarte bună și nu prezintă urme de tocire prin circulație.

3. Dintre loturile de monede izolate descoperite în campaniile de săpături din anii 1927—1928 de la Poiana, cea mai recentă monedă este un denar de la Vespasian de tipul Cohen², 276 sau Mattingly, 457, bătut în atelierul monetar de la Efes în anul 71. Conservarea este bună și moneda prezintă foarte puține urme de circulație, fapt menționat și de R. și Ec. Vulpe în „Dacia", III—IV, p. 339 („*très lisible*").

4. Dintre monedele izolate descoperite în campania de săpături din anul 1949, cea mai recentă este un denar emis sub Vespasian. Denarul ce poartă legenda și efigia lui Vespasian este de tipul Cohen², 37 și Mattingly, 428, fiind datat de ultimul cercetător (vol. II, p. 88) între anii 69—70, a fost emis de una din monetăriile din Orient (Asia Mică), fără a se putea adăuga și alte preciziuni. Starea lui de conservare este foarte bună și nu prezintă urme de tocire prin circulație, dînd impresia unui *fior di conio*.

5. În campania de săpături din anul 1950 au fost strînse ca găsite în mod izolat unele monede, dintre care cele mai recente sînt două piese bătute sub Vespasian. Una este un denar de tip Cohen², 276, Mattingly, 458, și a fost bătută în atelierele din Efes. Moneda este datată de ambii numismați în anul 71. Conservarea este bună și arată pe av. slabe urme de circulație.

Cealaltă monedă de la Vespasian este o jumătate de sesterț tăiat exact în două din vechime. Este de tipul Cohen², 327 (cu corectările lui Mattingly, vol. II, p. 119, nota 554) și Mattingly, 554. A fost bătută în anul 71. Conservarea este mulțumitoare; moneda nu prezintă urme de tocire prin circulație.

Din materialul expus mai sus, format din două tezaure monetare și trei loturi de descoperiri izolate de monede, reiese că într-un caz cea mai recentă monedă se datează în anul 69—70, iar în toate celelalte patru cazuri *cea mai recentă monedă este din anul 71 e.n.*

Socotim indicația furnizată de această dată de o deosebită valoare în legătură cu problema pe care o urmărim. S-a întîmplat *ceva* în timpul domniei acestui împărat și acel ceva a pus capăt afluirii mai departe de monede romane în stațiunea de la Poiana.

Faptul că monedele aflate în tezaure şi descoperiri izolate în cursul săpăturilor se opresc în primii ani de domnie a lui Vespasian înseamnă, după părerea noastră, că avem de înregistrat o *întrerupere* a locuirii geto-dace pe cetăţuie.

Cu privire la fixarea în timp a etapei de sfîrşit a aşezării geto-dace de la Poiana, nu avem deocamdată la dispoziţie, pînă la redactarea monografiei asupra acestui important centru de viaţă al populaţiei locale din sudul Moldovei, decît amplele rapoarte preliminarii, publicate cu regularitate de către Radu Vulpe şi însoţite de un bogat material ilustrativ. Grija şi meticulozitatea cercetătorului au făcut să se consemne în aceste rapoarte toate descoperirile esenţiale, inclusiv monedele găsite în săpătură, fie sub formă de tezaure, fie sub formă de descoperiri izolate.

Problema pe care o urmărim a constituit mereu una din preocupările de seamă ale conducătorului şantierului de la Poiana, care a luat atitudine faţă de ea în rapoartele publicate, desigur în funcţie de materialul recoltat în campania respectivă. Pe baza rapoartelor publicate, pot fi urmărite opiniile cercetătorului amintit, cu argumentările şi rezervele respective[20].

Pentru a defini poziţia ultimă pe care autorul a adoptat-o faţă de această problemă, socotim util să cităm opinia sa, formulată în penultimul şi ultimul raport cu privire la săpăturile efectuate în importantul centru local de pe malul Siretului. În raportul care încheie campania de săpături din 1950, poziţia autorului este exprimată doar tangenţial, în treacăt, cu ocazia tratării descoperirilor monetare: ,,Monedele sînt mai rare ca în stratul III 1—2 şi nu s-au găsit decît în nivelul IV 1. În majoritate sînt denari de argint republicani şi imperiali din sec. I e.n. S-au găsit şi cîteva piese de bronz din aceeaşi vreme, printre care e remarcabilă o medalie bine păstrată a împăratului Nero. În spaţiul JF s-a dat peste un tezaur de 66 denari de argint republicani şi imperiali, din care cei mai noi datează de la Vespasian. De altfel nici o monedă găsită pînă acum în săpăturile noastre, chiar în acelea pe care le-am practicat în trecut, nu e mai nouă decît domnia acestui împărat. Totuşi, n-avem dreptul să tragem de aci vreo concluzie în ceea ce priveşte data la care a fost părăsită staţiunea de la Poiana pentru ultima dată. Într-un tezaur de 95 denari de argint descoperit întîmplător în toamna anului 1949, în zona tumulilor de la N de staţiune, figurează o piesă de la împăratul Titus. Mai demult, o monedă de la Marcu Aureliu se găsise pe rîpile de lîngă Cetăţuie. Apoi în stratul ultimului nivel al staţiunii, IV 2, n-am găsit încă nici o monedă. Putem căuta orice explicaţie acestei lacune, dar sigur e că stratul trebuie să fie mai nou decît denarii din nivelul IV 1.

---

[20] R. şi Ec. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în „Dacia", III—IV, 1927—1932, p. 346, unde se menţionează „monede romane republicane, găsite cu monede de ale lui Augustus şi Vespasian, acestea din urmă constituind ultimul document precis al nivelului". Cf. R. Vulpe, *Piroboridava. Consideraţiuni arheologice şi istorice asupra cetăţuii de la Poiana în Moldova de Jos*, în „Viaţa romînească", XXII, 1930 şi XXIII, 1931, p. 16, 20 şi 33—34. acelaş, *Piroboridava, la station préhistorique et daco-romaine de Poiana dans la Moldavie inférieure*, în RA, 1932, 2, p. 255, 261, 273—275. Idem, în SCIV, I, 1, 1950, p. 47—52 şi *ibidem*, II, 1, 1951, p. 177—216.

Nu ştiu dacă monedele de la împăratul Tacitus, menţionate în Bul. Com. Mon. Ist. XX (1927), p. 105, ca provenind de la Poiana, au fost găsite chiar în staţiune ori în altă parte a comunei, dar prezenţa lor acolo ar fi o indicaţie că în a doua jumătate a sec. III localitatea era încă populată"[21].

În anul următor, în cadrul consideraţiilor generale făcute în raportul de încheiere al săpăturilor de la Poiana, autorul conchide:

„În privinţa consideraţiilor generale, schiţate în raportul nostru de anul trecut (reproduse de noi mai sus în partea ce ne priveşte) descoperirile prilejuite de săpăturile din 1951, de la Poiana, nu prezintă nici un element destinat să le modifice. Doar constatarea că majoritatea obiectelor recente se opresc la sec. I e.n. şi că nici un obiect nu poate fi cert datat într-o epocă mai nouă, cu excepţia celor cîteva pe care le-am precizat în acel raport (SCIV, II, 1, 1951, p. 191—194), menţine problema sfîrşitului acestei staţiuni într-un provizorat, care urmează să fie lămurit cu prilejul unui studiu viitor al bogatului material descoperit în săpăturile de pînă acum" [22].

Din citatele prezentate de noi mai sus reiese că cercetătorul de la Poiana a sezisat în ultimele două campanii de săpături două fapte de ordin material: *a*) că monedele se opresc pe Cetăţuia de la Poiana cu domnia împăratului Vespasian şi *b*) — fapt deosebit de important — că „majoritatea obiectelor recente se opresc la sec. I e.n."

Din cele de mai sus putem trage concluzia că autorul s-ar pronunţa pentru datarea sfîrşitului puternicii aşezări de la Poiana în a doua jumătate a secolului I e.n. Dar, mai departe, după ce aminteşte faptul că cele mai recente monede găsite în staţiune sînt din vremea lui Vespasian, adaugă imediat: „Totuşi n-avem dreptul să scoatem de aci vreo concluzie în ceea ce priveşte data la care a fost părăsită staţiunea de la Poiana pentru ultima dată... Într-un tezaur găsit în zona tumulilor... figurează o piesă de la împăratul Titus . . . Mai mult, o monedă de la Marcu Aureliu se găsise lîngă cetăţue..."

Rezervele formulate de autor exprimă într-o formă concisă, dar pregnantă, două poziţii mai importante: *a*) că viaţa a continuat pe înălţimile de pe malul Siretului şi după Vespasian (şi se dau ca dovadă unele monede din sec. II) şi *b*) că părăsirea, pentru ultima dată, a staţiunii de la Poiana nu s-a făcut pe timpul lui Vespasian.

Limitîndu-ne discuţia numai pe baza materialului numismatic de la care am pornit, credem că este cazul să scoatem în evidenţă unele date ce reies în mod clar din studiul acestui material.

În timpul primei părţi a domniei împăratului Vespasian, sînt îngropate două tezaure monetare ce se încheie cu cîte o monedă datată în *anul 71*.

Trei loturi de monede izolate descoperite în cursul campaniilor de săpături au cea mai recentă monedă din timpul domniei aceluiaşi împărat,

---

[21] R. Vulpe, SCIV, II, 1, 1951, p. 192—193.
[22] *Ibidem*, III, 1952, p. 209.

una datîndu-se între anii 69—70, iar în celelalte două cazuri exact în *anul 71*.

Examinarea stării de conservare, aşa cum a fost notată mai sus şi care ne arată că aceste ultime monede, fie de argint, fie de bronz, sînt aproape toate *fior di conio*, ne dovedeşte că cele mai recente monede din timpul lui Vespasian n-au mai avut timp să circule şi deci să se tocească şi explicaţia este simplă : din cauză că ele au fost ascunse sau au ajuns în pămînt la o dată foarte apropiată de aceea indicată de ultimul an de emisiune. Încetarea venirii monedei romane în cetăţuia de la Poiana după Vespasian nu poate fi explicată prin cauze proprii sistemului monetar roman. Moneda romană nu suferă nici o schimbare sau reformă în acest timp, încît nu putem să explicăm situaţia de pe cetăţuie pe această cale. O reformă monetară s-a făcut în timpul domniei lui Nero, iar cea care va urma se va face mult mai tîrziu.

Dacă în circulaţia monetară a imperiului n-a fost nici o tulburare, sîntem datori să examinăm şi o altă posibilitate : nu cumva au fost anumite *impedimente regionale* care au cauzat întreruperea în acest timp a legăturilor de schimb dintre localnicii geto-daci şi imperiul roman şi care să se reflecte printr-o lipsă a monedei romane din ultimele două decade ale secolului I şi primele decade ale celui următor în regiunea Moldovei? În cazul cînd fenomenul s-ar repeta pe întreaga regiune, ar trebui să căutăm o explicaţie mai generală, privind grupul de triburi getice din Moldova, iar în caz negativ, ea trebuie căutată şi limitată local la Poiana.

În privinţa prezenţei monedei romane de la începutul sec. II şi pentru întreg acest secol în regiunile din nordul Daciei şi în răsăritul ei, în masa triburilor slave pînă la Nipru, se cunosc azi *sute de tezaure*. Este destul să amintim repertoriile lui V. V. Kropotkin[23] şi K. Majewski[24], cu hărţile respective, pentru a vedea că pe întregul spaţiu al triburilor „barbare" din această parte a Europei, *începînd din această vreme*, moneda romană pătrunde spre răsărit. Nu mai puţin important este faptul că dintre *bazele de pătrundere* spre triburile din *Sarmatia europeană*, două erau în nemijlocita apropiere a Poianei : una în Moesia inferior şi alta în Dacia de răsărit. Cu toate acestea, monede romane de la sfîrşitul sec. I şi de la împăraţii din sec. II nu s-au găsit, cu excepţia amintită.

S-ar putea obiecta că situaţia existentă în regiunile din NE Daciei romane şi la răsărit de Prut ar avea o explicaţie proprie, pe cînd în Moldova ar putea fi o situaţie specială. Din examinarea descoperirilor monetare romane, efectuate în cursul timpului pe teritoriul Moldovei şi strînse de noi în ultimii ani, reiese în mod limpede că situaţia este aceeaşi : moneda romană de argint de la sfîrşitul sec. I şi începutul sec. II *invadează* pur şi simplu regiunea dintre Carpaţi şi Prut. Pentru exemplificarea acestei situaţii am întocmit un tablou cu specificarea monedelor descoperite în

---

23 V. Kropotkin, VDI, 1951, 4, p. 243—252 şi *ibidem*, 1954, 3, p. 152—180.

24 K. Majewski, *Importy, rzymkie na ziemach slowianskich*, Wroclaw, 1949, 216 pag. şi două hărţi.

unele localități din Moldova, conținînd piese de la împărații care urmează imediat lui Vespasian și pînă la Traian însuși [25].

Din exemplele citate de noi mai jos, reiese că monedele împăraților romani de după Vespasian, departe de a constitui o raritate în tezaurele monetare din Moldova, apar în mod obișnuit și într-un număr sensibil crescînd, în special începînd cu Traian. Și situația aceasta continuă în același ritm ascendent, pînă în vremea lui Antonin Piul și Marc Aureliu, după care monedele descresc din nou[26].

Dacă în toată regiunea „barbară” din NE imperiului roman situația este la fel — și regiunea de azi a Moldovei sub acest aspect nu numai că nu face notă discordantă, ci se integrează organic și complet, dovedind în mod evident că denarul roman din sec. II se găsește de la Carpați la Nipru —, aceasta înseamnă că în dezvoltarea așezării de la Poiana a intervenit ceva care a împiedicat ca fenomenul general constatat să se facă simțit și acolo.

În lumina acestor date, lipsa monedelor de la împărații ce au urmat la tron lui Vespasian, dar mai ales a celor din secolul al II-lea începînd cu Traian, este hotărîtoare. Pentru toată această epocă, în cursul unor lungi campanii de săpături nu se poate cita sigur decît *un denar* de la Marc Aureliu. Informațiile pe care le-au consemnat amatorii locali, care mai vorbesc și despre alte monede din „vremea Antoninilor”, trebuie primite cu rezervă. Dacă monedele acestea ar fi circulat în așezarea geto-dacă de la Poiana, ele ar fi fost aflate în cursul săpăturilor. Faptul că n-au fost găsite pînă acum ne face să bănuim că viața din stațiunea de la Poiana *s-a întrerupt* din anumite cauze, la o dată ce trebuie să fie foarte apropiată de anul 71. Cu alte cuvinte, aceasta înseamnă că *puternica și înfloritoarea*

---

[25] Prezența monedelor lui Titus, Domițian, Nerva și Traian în cîteva tezaure din Moldova : **1.** *Bacău*, împrejurimi, 1929 (data descoperirii). dintr-un tezaur de 310 denari ce se înșiruiau de la Nero la Septimiu Sever : Titus 9, Domițian 13, Nerva 5, Traian 77. — **2.** *Cașin*, reg. Bacău. Dintr-un tezaur de vreo 200 monede au fost determinate abia 36 piese. Între acestea sînt semnalate unele emise de Titus și altele de Domițian ; Const. Moisil, în BSNR, XI, 1914, p. 29, nr. 32. — **3.** *Cîndești*, reg. Bacău. Dintr-un tezaur de 288 denarii de la Nerva-Sever Alexandru : Vespasian 25, Titus 7, Domițian —, Nerva 6, Traian 39 ; inedit. — **4.** *Ciumași*, reg. Bacău, tezaur fragmentar Nero — Commodus. Vespasian 4, Titus 2, Domițian 1, Traian 4 ; inedit. — **5.** *Costești*, reg. Iași, 1948, tezaur fragmentar : Vespasian 7, Titus 3, Domițian 1, Nerva 1, Traian 6 ; inedit. — **6.** *Cursești*, reg. Iași, tezaur 608 denari (Nerva — Septimiu-Sever) : Vespasian 69, Titus 9, Domițian 11, Nerva 4, Traian 79 ; inedit. — **7.** *Gura Văii*, reg. Bacău, 1935, tezaur fragmentar (Nero — Commodus) : Vespasian 6, Titus 1, Domițian 5, Nerva 2, Traian 19 ; inedit. — **8.** *Muntenești*, reg. Iași, 1951, 466 denari (Nero — Sever Alexandru) : Vespasian 32, Titus 2, Domițian 7, Nerva 2, Traian 52 ; D. Tudor, în SCȘ Iași, V, 1954, p. 379 și urm. — **9.** *Negri*, reg. Bacău, fragment de tezaur (republicane — M. Aureliu), Vespasian 7, Nerva 1, Traian 8 ; inedit. — **10.** *Oboroceni*, reg. Iași, 1955, 735 (Nero — Septimiu-Sever) ; Vespasian 82, Titus 13, Donițian 5, Nerva 6. Traian 115 ; inedit. — **11.** *Oniceni*, reg. Iași, 1942, 68, denari, fragmentar (republicane—M. Aureliu), Vespasian 1, Titus 1, Domițian 5, Traian 11; Const. Moisil, *Cabinetul numismatic al Academiei Romîne*, în *Creșterea colecțiilor 1938 — 1942*, București, 1944, și *extras*, p.102 — 107. — **12.** *Racova — Chetriș*, reg. Bacău, 1951, 248 denari (Otho — Septimiu-Sever). Vespasian 19, Titus 2, Traian 23 ; inedit. — **13.** *Adjud* (= Sascut), reg. Bacău, 1935, 901 denari (Nero — Commodus). Vespasian 39, Titus 17, Domițian 44, Nerva 30, Traian 189. Dr. Gh. Severeanu, în „București”, I, 1935, p. 218—232. — **14.** *Socea*, reg. Bacău, 1943, 536 denari (Nero — Commodus), Vespasian 58, Titus 8, Domițian 25, Nerva 10, Traian 105 ; inedit.

[26] D. Tudor, *loc. cit.*, p. 383.

stațiune fortificată și-a încheiat existența încă din timpul lui Vespasian.

După cît ni se pare nouă, ar trebui să acordăm prezenței monedei lui Tacitus (275—276) o semnificație deosebită față de celelalte monede romane pomenite pînă acum.

Nu trebuie pierdut din vedere faptul că această monedă de bronz apare în plină criză monetară a imperiului şi că asemenea monede — pentru această vreme — deși se găsesc rar şi izolat în aşezările din Moldova, totuşi apar. Prezența ei acolo trebuie apropiată de obiectele ce sînt datate în „sec. III" şi care indică o nouă etapă de locuire pe cetățuia de pe malul Siretului, al cărei aspect cultural va trebui precizat în viitor mai îndeaproape. De asemenea rămîne de studiat și văzut cînd trebuie pus mai exact în timp începutul şi sfîrşitul acestei noi perioade de locuire, folosind ambele categorii de documente : moneda şi celelalte obiecte.

Moneda amintită precum şi o parte din materialul arheologic din aceeaşi vreme, ar putea fi interpretate în cadrul noii situații ivite în Moldova acestei epoci, cu noile forțe ce luptă activ împotriva imperiului : de o parte elementul local, *carpii*, iar de altă parte un element nou şi la fel de agresiv, *goții*.

Constatările făcute pe baza materialului numismatic expus mai sus şi concluziile la care el ne obligă să ajungem în ceea ce priveşte datarea sfîrşitului aşezării geto-dace de la Poiana, ne pretind să mergem pe această linie pînă la capăt. În această ordine de idei, vom încerca, fie chiar numai cu titlul de ipoteză, să găsim o explicație istorică a întreruperii locuirii acestui important centru în timpul lui Vespasian, iar pe de altă parte să ne precizăm atitudinea față de unele implicații de ordin istoric ce decurg în mod logic din poziția adoptată de noi.

În ceea ce priveşte primul aspect al problemei, acela al explicării întreruperii locuirii de pe cetățuie, mărturisim că documentarea de care dispunem nu ne îngăduie, în stadiul actual al cercetărilor, să găsim o soluție mulțumitoare. În lipsa unor asemenea date, sîntem nevoiți să recurgem la ipoteze ce rămîn să fie verificate de noi descoperiri. S-ar putea avea în vedere, în acest cadru, două cauze mai generale : una *internă* şi a doua *externă*. În prima ipoteză, părăsirea aşezării de la Poiana s-ar putea pune în legătură cu frămîntările interne ce au precedat cu puțin venirea la domnie a lui Decebal, iar ca urmare a acestor frămîntări, obligația de a părăsi importantul centru de pe malul Siretului. Nu ascundem faptul că o asemenea explicație chiar cu titlul de ipoteză ni se pare puțin probabilă și tot atît de puțin convingătoare. Mai verosimilă, mai aproape de realitate, ni s-ar părea ipoteza că obligația de a părăsi cetatea de pe malul Siretului ar fi de pus în legătură cu o cauză *externă*[27]. În această

[27] R. Vulpe, *Piroboridava*, București, 1931, p. 33, înclină să explice terminarea primei faze geto-romane ca o „ispravă a geţilor lui Decebal sau a aliaților lor, sarmaţii şi bastarnii, săvîrşită probabil pe vremea lui Domiţian"

privință va trebui să vedem dacă izvoarele literare ale vremii ne-au păstrat vreo referire cu privire la vreun eveniment istoric petrecut în această regiune, în prima parte a domniei lui Vespasian.

În starea actuală a documentării noastre aceste izvoare nu ne pot indica cu precizie un eveniment întîmplat în anul 71 sau imediat după această dată, cu care să punem în legătură părăsirea aşezării. Lipsind izvoarele istorice directe, credem că se poate incerca, cu titlul de ipoteză — ce rămîne să fie confirmată ulterior — o explicație a întreruperii locuirii de la Poiana ca o urmare a evenimentelor întîmplate în regiunea Dunării de Jos, cu un an-doi mai înainte.

Vom reaminti pe scurt faptele esențiale[28].

Spre sfîrşitul anului 69 frontiera Dunării de Jos rămîne descoperită, prin trimiterea trupelor Moesiei pentru a lupta în Italia împotriva armatei lui Vitellius. De această situație profitară în primul rînd dacii, care au făcut o puternică incursiune în Moesia [29]. Spre a restabili situația, împăratul trimite din Orient legiunea a VI-a ferrata sub comanda lui C. Licinius Mucianus, care alungă pe daci din Moesia. Ca guvernator al Moesiei rămîne Fonteius Agrippa, iar Mucianus se îndreaptă cu armata spre Roma, unde ajunge în ultimele zile ale lui decembrie 69.

În anul următor, după cum ne povesteşte Flavius Iosephus, în *De bello judaico*, VII, 91—95, „dintre sciți aşa numiții sarmați, un popor foarte numeros, au trecut peste Istru în Moesia" şi în puternica lor incursiune au omorît multă lume, soldați şi locuitori, şi că tot cu acest prilej şi-a găsit moartea şi guvernatorul Fonteius Agrippa. Se pare că la această incursiune au luat parte şi dacii, după cum remarcă R. Vulpe şi A. Stein[30].

Situația va fi restabilită de către noul guvernator Rubrius Gallus, în anul 70. Referitor la acesta din urmă, Flavius Josephus adaugă: „Punînd capăt războiului, comandantul roman se gîndi să ia măsuri de siguranță pentru viitor şi consolidă pozițiile cu garnizoane mai numeroase, aşa încît trecerea (Istrului) să fie cu totul imposibilă pentru barbari".

Întrucît dacii au luat parte la incursiunile din Moesia în anul 69 şi 70, ar fi posibil ca Rubrius Gallus, guvernatorul din anul 70, despre care izvoarele istorice sînt extrem de sărace [31], să fi impus geților, în cadrul măsurilor generale de siguranță şi *părăsirea importantei cetății de la Poiana*. Aceasta s-ar fi putut petrece în anul 71 sau în anii imediat următori.

Fixarea datei cînd se întrerupe locuirea înfloritoarei cetăți a localnicilor din Moldova de Jos, imediat după anul 71, are o implicație de natură istorică nu mai puțin importantă. Este cunoscut faptul că R. Vulpe, într-un erudit studiu, a propus şi susținut cu numeroase şi variate

[28] Pentru amănunte, a se vedea Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 125 şi urm. De adăugat şi comentariul mai nou al lui A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 32—33.

[29] Documentarea la A. Stein, *op. cit.*, p. 33 şi nota 1.

[30] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 125—126 şi A. Stein, *op. cit.* p. 33.

[31] A. Stein, *op. cit.*, p. 33.

documente identificarea localității Piroboridava, menționată de Ptolemeu, cu așezarea fortificată de la Poiana [32].

La această problemă, o importantă contribuție aduce un papir roman descoperit în Egipt și publicat acum peste 30 de ani de către A.S. Hunt [33]. Papirul cuprinde o situație la zi (pridianum) a cohortei *I. Hispanorum veterana equitata*, ce-și avea garnizoana în Moesia inferior, într-o localitate rămasă încă necunoscută. În rîndul 63 al acestui document se menționează că un detașament din această unitate se află „*Piroboridavae in praesidio*".

Se pune întrebarea dacă Piroboridava menționată în papirul Hunt este aceeași cu cea pomenită de Ptolemeu și amîndouă sînt de identificat cu cetatea de la Poiana?

R. Vulpe n-a mai revenit mai pe larg asupra acestei probleme din 1931. Dar nici de o modificare a poziției de atunci nu avem vreo indicație. După părerea d-sale „papirul lui Hunt nu face decît să confirme și să completeze aceste constatări..."[34] Iar mai departe adaugă: „Din acest document rezultă că la începutul sec. II d. Chr. Piroboridava avea o garnizoană romană ținută de un detașament auxiliar, aparținînd armatei Moesiei inferioare.." și, încercînd să pună de acord datele obținute din săpături cu cele ale documentelor scrise, spune: „Acest fapt concordă perfect cu rezultatele săpăturilor noastre de la Poiana. S-a văzut mai sus că ultimele straturi din această stațiune conțin o enormă cantitate de vestigii de cel mai pur caracter roman, databile pînă după sec. II d. Chr."[35]

Din cele consemnate de conducătorul săpăturilor, este adevărat acum vreo 26 de ani, reiese că se tinde la acreditarea impresiei că cele două categorii de documente — material arheologic, și informația din papir — concordă din punct de vedere cronologic. În realitate lucrurile nu sînt chiar așa de clare și lămurite, precum par a reieși din felul în care este prezentată problema.

Fără a avea de gînd să insistăm, nu putem să nu relevăm faptul, după noi deosebit de important și semnificativ, că lipsa totală a monedelor romane din ultimele două decade ale secolului I și primele decade ale celui următor, tocmai cînd ele constituie *peste tot* în regiunea dintre Carpați și Nipru un document vorbitor, ne indică lipsa unui nivel arheologic databil în această perioadă.

Papirul Hunt în care este menționată Piroboridava și detașamentul roman, este datat în ultima parte a domniei lui Traian sau chiar în primii ani de domnie ai lui Hadrian, adică exact în etapa cronologică în care nu găsim un nivel de locuire pe cetățuia de la Poiana. Pentru a putea susține ca posibilă identificarea Piroboridavei din papirul Hunt cu cetățuia de la Poiana, ar trebui să putem documenta arheologic în mod clar și

[32] R. Vulpe, *Piroboridava*, p. 17 și urm. Același, în RA, 1932, p. 257 și urm.

[33] *Register of a Cohort in Moesia*, în *Raccolta di scritti in onore di Giacomo Lumbroso*, Milano, 1925, p. 265 și urm. Cf. G. Cantacuzène, *Un papyrus latin relatif à la défense du bas-Danube*, în „Aegyptus. Rivista italiana di egittologia e di papirologia", IX, 1928, p. 63 și urm. același în RHSEE, V, 1928, p. 38 și urm.

[34] R. Vulpe, *Piroboridava*, București, 1931, p. 19–21.

[35] *Ibidem*, p. 20.

convingător existenţa unui nivel de depuneri arheologice de la începutul secolului al II-lea, precum şi resturi corespunzătoare din construcţiile în care a fost adăpostit detaşamentul. Din rapoartele publicate pînă acum, asemenea descoperiri nu s-au făcut.

Pe baza materialului numismatic descoperit pînă acum în săpăturile de la Poiana şi a interpretării date de noi mai sus, credem că nu se mai poate susţine că Piroboridava menţionată în papirul Hunt trebuie localizată pe cetăţuia de la Poiana. Studiul fixării topografice al acestei localităţi va trebui să fie reluat în viitor.

Concluziile ce se degajează de pe urma studierii materialului numismatic de la Poiana, privit mai întîi în cadrul descoperirilor similare din Moldova şi apoi pe un spaţiu mult mai larg, acel al întregii lumi „barbare" dintre Carpaţi şi Nipru, se impun de la sine : locuirea din etapa geto-dacă se încheie în primii ani de domnie ai lui Vespasian, dar acelaşi punct pare a fi fost locuit din nou în a doua jumătate a secolului al III-lea. Rămîne ca atît începutul, cît şi sfîrşitul şi conţinutul acestei ultime etape să fie definit mai îndeaproape pe baza materialului arheologic şi a altor observaţii.

BUCUR MITREA

НАХОДКИ РИМСКИХ МОНЕТ В ГЕТО-ДАКИЙСКОМ ПОСЕЛЕНИИ В ПОЯНЕ И ИХ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Впервые собраны воедино находки кладов или отдельных римских монет в гето-дакийском поселении в Пояне, обнаруженных в процессе систематических раскопок в течение многих лет, руководимых супругами Р. и Е. Вулпе, и во время поисков, предпринятых местными любителями. Автор пытается придать им историческое значение в пределах тех же категорий находок в Молдове и даже на территории между Карпатами и Днепром.

Собраны данные о 17 группах найденных монетных кладов и единичных монет. Восемь из них — клады, а остальные — единичные находки.

Были подробно изучены — монета за монетой — группа из пяти кладов и восемь групп единичных монет — всего 647 монет; три остальные клада и единичная находка — всего 237 монет — не могли быть изучены, так как они были потеряны. Изученные монеты представляют 73,19%, а неизученные 26,81% общего числа. Значение процента изученных монет увеличивается, если добавить, что он включает все монеты, обнаруженные во время экспедиций для систематических раскопок в период 1927—1951 гг.

Ввиду формулировки исторических выводов, при изучении римских монетных находок руководились последней датой монет клада или единичных находок.

С этой точки зрения нумизматический материал — клады или одиночные находки монет — подразделяется на две большие категории: первая состоит из подавляющего большинства монет, хождение которых прекращается во время правления Веспасиана; вторая состоит из двух монет (денария времен Марка Аврелия и бронзовой монеты императора Тацита 275—276 гг.).

Что касается первой категории, то автор отмечает, что в двух кладах и трех группах отдельных находок в Пояне и на ее территории наиболее поздняя монета относится ко времени Веспасиана; группа отдельных монет датируется 69—70 гг., а все остальные находки — точно 71 г.

Из-за того, что римская императорская монета 71 г. в раскопках Пояны не обнаруживается и из-за отсутствия римской монеты конца I в. и в особенности начала II в. — хотя она обыкновенно находилась не только в монетных кладах, найденных на территории Молдовы (примечание 25), но и у всех «варварских» племен, осевших на территории между Карпатами и Днепром — автор приходит к заключению, что жизнь в крепостце в Пояне прекратилась вскоре после 71 г. и что поселение было покинуто во II в.

Из-за отсутствия более точной исторической документации о данной эпохе и области выдвигается гипотеза, что конец поселения можно связать с мероприятиями наместника Мезии Рубрия Галла после общих гето-дакийских и сарматских набегов в 69—70 гг., описанных Иосифом Флавием в „De bella judaico” (VII, 91—95). Вследствие понесенного поражения местное население было вынуждено покинуть мощную крепостцу в Пояне.

Из-за отсутствия монет императоров II в. и соответствующего археологического горизонта автор сомневается в том, что можно и далее считать это укрепленное поселение Пироборидавой, упоминаемой в папирусе Ганта. Действительно, упомянутый документ отмечает, что в последние годы правления Траяна отряд когорты Hispanorum quingenaria equitata находился в „Piroboridavae in praesidio”. Однако, из-за отсутствия монет начала II в. и археологического горизонта той же эпохи, а также археологических остатков, способных доказать присутствие римского гарнизона „in barbaricum”, характеризующееся, в первую очередь, соответствующими постройками, автор считает, что упоминаемая в папирусе Ганта Пироборидава не находилась в Пояне и что следует искать ее в другом месте.

Руководивший раскопками в Пояне Р. Вулпе отметил в последних докладах, что хождение римских монет прекращается в эпоху Веспасиана; он склонен датировать гето-римский культурный горизонт периодом правления этого императора.

LES MONNAIES ROMAINES DÉCOUVERTES DANS L'ÉTABLISSEMENT GÉTO-DACE DE POIANA ET LEUR IMPORTANCE HISTORIQUE

(RÉSUMÉ)

Les découvertes de monnaies romaines, sous forme de trésors ou de pièces isolées, dans la station géto-dace de Poiana, tant à l'occasion des fouilles systématiques, poursuivies pendant des années par les époux R. et E. Vulpe, qu'au cours des farfouillages d'amateurs locaux, sont rassemblées ici pour la première fois par l'auteur qui cherche à leur trouver une signification historique dans le cadre des mêmes catégories de découvertes faites en Moldavie et même dans l'espace compris entre les Carpates et le Dnieper.

Il a réuni en tout 14 informations comprenant des renseignements relatifs à 17 lots de découvertes monétaires : trésors et trouvailles isolées. De ce total, huit sont des trésors, et le reste de neuf des découvertes isolées.

L'auteur a minutieusement examiné, pièce par pièce, un groupe de cinq trésors, ainsi que huit lots de monnaies isolées, lesquels comprennent en tout 674 pièces ; le reste de trois trésors et une découverte isolée représente un total de 237 pièces, qui n'ont pas pu être examinés par suite de leur disparition. Les monnaies étudiées représentent 73,19%, celles qui ne l'ont pas été 26,81%. L'importance du pourcentage des monnaies étudiées augmente si l'on tient compte de ce que ces dernières comprennent la totalité des monnaies découvertes au cours des fouilles systématiques de 1927 à 1951.

Dans le but de formuler les conclusions historiques qui découlent de l'étude des monnaies romaines mises au jour, l'auteur s'est attaché à établir la date de la monnaie la plus récente provenant soit de trésors, soit de découvertes isolées.

Considéré de ce point de vue, ce matériel numismatique — trésors et monnaies isolées — se subdivise en deux grandes catégories : *la première*, comprenant la majeure partie, s'arrête au règne de Vespasien, *la seconde*, qui ne comprend que deux pièces, — un denier du temps de Marc-Aurèle et une monnaie de bronze de l'empereur Tacite (275—276).

Pour la première catégorie, l'auteur note que, pour deux trésors et trois lots isolés, découverts à Poiana et dans ses environs, la monnaie la plus récente remonte à l'époque de Vespasien, datant des années 69 à 70 dans le cas d'un lot de monnaies isolées, et *dans tous les autres cas, exactement de l'année 71.*

Du fait que dans les découvertes de Poiana les monnaies impériales romaines s'arrêtent à l'année 71 et du fait de l'absence des monnaies romaines de la fin du Ier siècle et surtout du début du IIe siècle, que l'on retrouve ordinairement, non seulement dans les trésors de monnaies romaines découvertes en Moldavie (v. plus haut, la note nº 25 qui en donne quelques exemples), mais encore sur le territoire des tribus «barbares» établies

entre les Carpates et le Dnieper, l'auteur déduit que la place forte de Poiana cessa d'être habitée peu après l'année 71 et qu'elle ne l'était plus au IIe siècle.

Faute d'une documentation historique quelque peu précise sur cette époque et cette région, l'auteur formule l'hypothèse que c'est à la suite des mesures prises par Rubrius Gallus, gouverneur de la Mésie, en raison des attaques conjuguées des Géto-Daces et des Sarmates (69—70), relatées par Flavius Josèphe *(De ballo judaico*, VIII, 91—95), que Poiana cessa d'être habitée. La défaite subie aurait mis la population locale dans la nécessité d'abandonner la placeforte de Poiana.

L'absence de monnaies frappées sous les empereurs du IIe siècle et, par suite, celle d'un niveau archéologi que correspondant, fait mettre en dout l'identité de la station fortifiée de Poiana et de la localité de Piroboridava, mentionnée par le papyrus Hunt. En effet, ce document note qu'un détachement de la *Cohors Hispanorum quingenania equitata* se trouvait à «Piroboridavae in praesidio» dans les dernières années du règne de Trajan. Or, l'absence de monnaies du début du IIe siècle et celle d'un niveau archéologique de la même époque, tout comme l'absence de vestiges archéologiques susceptibles d'attester la présence d'une garnison romaine «in barbaricum», impliquant en premier lieu des constructions adéquates, induit l'auteur à penser que la Piroboridava du papyrus Hunt se trouvait ailleurs qu'à Poiana, et qu'il y a lieu d'entreprendre de nouvelles recherches pour sa localisation.

R. Vulpe, qui dirigea les fouilles de Poiana, mentionne dans ses derniers rapports que les pièces de monnaie romaines s'arrêtent à Vespasien, inclinant, de ce fait, à faire remonter au règne de cet empereur le niveau de civilisation géto-romaine.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1 — 4, 1957

DESCOPERIRILE DE MONEDE ROMANE DIN AȘEZAREA GETO-DACĂ DE LA POIANA ȘI IMPORTANȚA LOR ISTORICĂ

Studiind în ultima vreme întreg materialul monetar roman, tezaure şi descoperiri izolate, aflate pe teritoriul Moldovei, a ieşit în evidență o situație ce ne-a dat de gîndit : în tezaurele de monede romane, precum şi în descoperirile monetare izolate din regiunea amintită, monedele emise de împărații romani din secolul II e.n. sînt extrem de numeroase, pe cînd monedele acelorași împărați lipsesc sau sînt extrem de rare în aşezarea geto-dacă de la Poiana.

Întrucît această aşezare a localnicilor de pe malul Siretului a avut un rol deosebit de important în istoria triburilor geto-dace din Moldova de Jos, atît din punct de vedere economic, cît şi militar, constituind un centru de schimb înaintat între localnici şi negustori romani[1], ni s-a părut nu fără o semnificație mai adîncă lipsa sau extrema raritate a monedelor din sec. II e.n. în această așezare. De aci ideea de a trata problema sub aspect strict numismatic şi, evident, de a trage toate concluziile pe care le îngăduie materialul întrebuințat.

O cercetare de acest fel, în care am încerca să interpretăm descoperirile monetare de la Poiana integrate în cadrul tuturor descoperirilor monetare din aceeaşi vreme de pe teritoriul Moldovei, pretinde în primul rînd o cunoaştere amănunțită a materialului descoperit la Poiana[2] şi apoi cunoaşterea nu mai puțin amănunțită a materialului similar din provincia dintre Carpați şi Prut.

---

[1] R. Vulpe, SCIV, I, 1, 1950, p. 51 :,, ... centru comercial la o răscruce de drumuri mari, un fel de tîrg internaţional".

[2] Materialul monetar descoperit la Poiana in campaniile de săpături dirijate de Academia R.P.R. a fost curăţit, identificat, clasificat, inventariat şi catalogat de noi la Cabinetul numismatic al Institutului de arheologie. Cîte o copie a materialului inventariat după fiecare campanie a fost înaintată la timpul său, conducătorului şantierului, spre a putea folosi rezultatele în măsura în care va crede de cuviinţă. Pentru folosirea materialului numismatic de la Poiana, am cerut şi primit asentimentul conducătorului şantierului. Pentru înţelegerea acordată îi exprimăm şi pe această cale viile noastre mulţumiri.

De la început credem că este necesar să facem cîteva preciziuni, pe care le socotim strict necesare pentru tot ceea ce va urma: pe de o parte că toate considerațiile noastre se referă *numai* la așezarea de pe botul de deal din valea Siretului și cunoscută în lucrările publicate sub denumirea de *Cetatea de la Poiana*, iar pe de alta, *informațiile monetare* pe care ne sprijinim încearcă să cuprindă, în limitele posibilității, tot ceea ce se cunoaște că s-a descoperit pînă în prezent în această stațiune.

Pentru lămurirea problemei în felul în care am pus-o noi, socotim că este necesar să precizăm care sînt cele mai recente monede emise de vreun împărat roman și aflate la Poiana, fie în tezaure, fie în descoperiri izolate, atît în cursul săpăturilor sistematice executate de către soții R. și Ec. Vulpe, cît și în cele întreprinse de amatorii locali sau ieșite în mod întîmplător la iveală.

Pentru a scoate în evidență pe de o parte cea mai recentă monedă, ar pe de altă parte pentru a avea o sumară — dar utilă și pînă la un punct chiar necesară privire asupra circulației monetare de la Poiana în sec. I î.e.n. și în sec. I e.n., credem că este bine să amintim toate descoperirile monetare romane, provenind de la Poiana. Vom începe cu descoperirile de tezaure monetare romane din săpăturile curente, după care vom continua cu monedele izolate, aflate în timpul acelorași cercetări și vom încheia cu informațiile privind materialul găsit în aceeași așezare în scormonirile ocazionale ale amatorilor.

A. TEZAURE MONETARE

1. În campania de săpături din anul 1928 s-a descoperit un tezaur ce conținea în total 152 denari romani; din aceștia 145 erau din timpul republicii, iar 7 din timpul împăratului August. Cea mai recentă monedă din acest tezaur datează între anii 14—12 î.e.n.[3].

2. În cursul campaniei de săpături din anul 1949 s-a găsit un tezaur de monede romane, format din 25 denari din timpul republicii și de la August. Cea mai recentă monedă se datează în anul 2 î.e.n.

3. În imediata apropiere a stațiunii de la Poiana, dar actualmente pe teritoriul satului Diaconi, care aparține de comuna Poiana, conducătorul săpăturilor amintește că „într-un tezaur de 95 denari de argint descoperit întîmplător în toamna anului 1949, în zona tumulilor de la N de stațiune, figurează o piesă de la împăratul Titus"[4].

4. În săpăturile întreprinse în anul următor (1950) a ieșit la iveală un alt tezaur, „constituit din 194 denari de argint, republicani și din vremea împăratului August"[5].

5. Tot în cursul aceluiași an „în spațiul JF s-a dat peste un tezaur de 66 denari de argint, republicani și imperiali, din care cei mai noi datează de la Vespasian"[6].

---

[3] Ec. Dunăreanu-Vulpe, *Un tezaur de denari romani găsit la Piroboridava*, în volumul *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 126—133.

[4] R. Vulpe, SCIV, II, 1, 1951, p. 192.

[5] *Ibidem*, p. 190.

[6] *Ibidem*, p. 192.

B. DESCOPERIRI IZOLATE DE MONEDE ÎN CURSUL SĂPĂTURILOR

Referitor la această categorie de monede, conducătorul şantierului Poiana a făcut în anul 1950 o preţioasă remarcă pe care o reproducem în întregime : „de altfel nici o monedă găsită pînă acum în săpăturile noastre, chiar în acelea pe care le-am practicat în trecut, nu e mai nouă decît domnia acestui împărat"[7].

Deşi observaţia pe care a făcut-o R. Vulpe cu privire la data celei mai recente monede romane din timpul imperiului este justă, fiind sprijinită de material, şi ne-ar putea scuti să mai amintim şi restul materialului, totuşi vom da, în rezumat, situaţia acestor loturi monetare.

6. În săpăturile executate în campaniile din anii 1927—1928, au fost strînse şi depuse la Cabinetul numismatic al Muzeului Naţional de antichităţi, 16 monede romane diferite. Cea mai recentă din ele se datează în timpul lui Vespasian [8].

7. În campania de săpături din anul 1949 au fost găsite monede romane de argint [9] ce se înşirue din secolul al II-lea î.e.n. şi pînă în vremea lui Vespasian.

8. Tot ca monede izolate au fost strînse în săpăturile din anul 1950 nu mai puţin de 46 monede romane, cele mai multe din timpul republicii (36 buc.), dar şi cîteva (10 buc.) emise de împăraţii din sec. I e.n. şi între ele cea mai recentă din vremea lui Vespasian.

9. De la acelaşi şantier şi provenind din descoperirile izolate aflate în cursul campaniilor din anii 1948—1951 au mai ajuns la Muzeul Naţional de antichităţi 10 denari romani din timpul republicii precum şi 4 mo ede din timpul imperiului : cîte una de la Augustus, Tiberiu, Claudiu I şi M. Aureliu. Aceasta din urmă a fost aflată în regiune „mai demult"[10] şi este de tipul M, 188, Cohen[2], 519. Se datează în anii 161—162.

Acestea sînt informaţiile cu privire la tezaurele şi descoperirile izolate de monede ce au ieşit la iveală în cursul diferitelor campanii de săpături executate în aşezarea de la Poiana.

Dar în afară de săpăturile organizate, conduse şi executate în mod ştiinţific, amatorii locali sau din împrejurimi au întreprins şi ei, în diferite reprize, fie săpături reduse, fie scormoniri în diferite puncte cu scopul de a descoperi obiecte. De aceea, spre a putea avea toate datele în legătură cu problema ce o urmărim, socotim că trebuie să amintim şi această categorie de informaţii, desigur în starea în care ele ne-au ajuns la cunoştinţă.

10. Despre descoperirile de monede în aşezarea de la Poiana, un amator local nota în anul 1939 : „în mod sporadic, dar destul de des, s-au găsit în acest castru monede de argint, uneori chiar mici tezaure, de cîte 27, 82, din care numai de la August 16 bucăţi, sau peste 100 de bucăţi

---

[7] R. Vulpe, SCIV, II, 1, 1951, p. 192.

[8] O parte din ele, cele descoperite în campania de săpături din anul 1927, sînt descrise de R. şi Ec. Vulpe, în „Dacia", III—IV, 1927—1932, p. 339—340 şi fig. 119—120.

[9] R. Vulpe, SCIV, I, 1, 1950, p. 48.

[10] Idem, SCIV, II, 1, 1951, p. 192.

la un loc, fie puse într-o pungă, fie într-o ceşculiţă de lut, cum şi cîteva de aur, dar şi foarte puţine de bronz, aceste din urmă prost conservate, afară de o piesă de la împăratul Tacitus" [11].

11. Un alt amator local menţionează, pe lîngă descoperiri de obiecte făcute de el în aşezarea amintită, şi unele monede din timpul republicii romane, din care menţionăm pe cele cu legenda Brutus şi Ahala[12].

Cu altă ocazie[13], acelaşi cercetător amator mai adaugă : „În afară de alte monede imperiale romane de bronz şi argint mai bine păstrate din vremea Antoninilor, s-a mai aflat aci o monedă de bronz avînd pe av. figura împăratului *Tacitus* cu legenda IMP.C.M.CL.TACITVS AVG, iar pe rv. legenda NEC VITA SAVCI[A], în parte ştearsă şi o figură care ţine în mîna dr. o balanţă şi în cea st. se pare un corn al abundenţei.

12. Pentru completarea informaţiilor trebuie menţionat că Vasile Pârvan, în studiul său asupra acestei aşezări, cunoaşte şi notează că s-au găsit monede din vremea republicii (Caesar şi Cassius), precum şi din vremea imperiului, dar nu s-au păstrat[14].

13. Dintr-o altă notiţă[15], aflăm că în anul 1903 au mai fost aflate în aceeaşi aşezare „18 monede de argint greceşti şi romane, 6 monede de bronz" şi diferite alte obiecte.

14. O ultimă informaţie în legătură cu aflările de monede în aceeaşi aşezare ne este furnizată de descoperirea a doi denari romani din timpul republicii, sec. I î.e.n., ce au intrat în colecţiile Muzeului Naţional de antichităţi din Bucureşti[16] în anul 1939.

Pentru o mai uşoară urmărire a datelor oferite de descoperiri, am întocmit tabloul recapitulativ de la pag. 169

Prima grijă pe care trebuie să o avem în vedere cînd operăm cu materialul numismatic pentru un anumit scop este să ne asigurăm în primul rînd că posedăm, pe cît posibil, *toate descoperirile monetare* şi în al doilea rînd că toate acestea au fost studiate, identificate şi clasificate. Numai în aceste împrejurări, studiul materialului documentar la care facem apel noi, ne va putea indica un rezultat vrednic de luat în seamă.

Referitor la primul aspect al problemei ridicate mai sus, notăm că am avut în vedere şi am strîns şi notat întreg materialul cunoscut nouă ca descoperit la Poiana, rămînînd nestudiat de noi doar cel aflător în Muzeul din Tecuci. Acest material numismatic însă, după cum ne-a informat verbal directorul muzeului din acea localitate, nu posedă indicaţia locului de descoperire, aşa că, pentru latura problemei pe care o urmărim noi, n-ar putea aduce nici o contribuţie.

---

[11] M. Dimitriu, CNA, XIV, 1939, p. 135–6.

[12] C. Solomon, *Un muzeu regional la Tecuci*, p. VII. Este vorba de denarul Q. Caepio Brutus, Grueber, Roma, 3864, anul 59 î.e.n.

[13] C. Solomon, *Descoperiri recente şi cercetări asupra cîtorva staţiuni antice din jud. Tecuci*, în BCMI, XX, 1927, p. 105–106. Lectura dată legendei de pe reversul monedei trebuie îndreptată, fiind evident greşit citită. Cred că avem de-a face cu legenda AEQVITAS, AVG cu care se împacă şi descrierea tipului —„figură care ţine în mîna dr. o balanţă". Cf. Cohen² 5.

[14] V. Pârvan, *Castrul de la Poiana* ...., în ARMSI, XXXVI, 1913, p. 99 şi extr. p. 7.

[15] Const. Moisil, în BSNR, XVII, 1922, p. 58, nr. 92.

[16] Registrul inventar 96.

În ceea ce privește cel de-al doilea aspect, precizarea fiecărei monede în parte, operație prealabilă strict necesară ce pregătește calea concluziilor, ea a fost făcută ori de cîte ori materialul sau indicațiile scrise ne-au permis. Din acest punct de vedere nu sînt de desconsiderat nici indicațiile oferite de statistică și pe care noi le socotim de o valoare indicativă însemnată.

Nr. crt.	Felul descoperirii	Condițiile de aflare	Nr. descrierii din text	Dacă descoperirea e studiată sau nu	Cantitatea monedelor	Data ultimei monede	Observații
1	tezaur	săp. 1928	1	studiată	152	14—12	
2	,,	,, 1949	2	,,	35	2 î.e.n.	
3	,,	,, 1949	3	,,	95	Titus	
4	,,	,, 1950	4	,,	194	11 e.n.	
5	,,	,, 1950	5	,,	66	Vespasian	
6	izolate	,, 1928	6	,,	16	,,	
7	,,	,, 1949	7	,,	24	,,	
8	,,	,, 1950	8	,,	46	,,	
9	,,	,, 1949—51	9	,,	14	M. Aureliu	
10	tezaur	întîmplător	10	nestudiată	27	?	
11	,,	,,	10	,,	82	?	
12	,,	,,	10	,,	peste 100	?	
13	izolate	,,	11	studiată	1	?	
14	,,	,,	12	,,	1	Tacitus	
15	,,	,,	12	,,	1	?	republicane
16	,,	,,	13	nestudiată	28	?	grecești și romane republicane
17	,,	,,	14	studiată	2		
					Total peste 884		

Din totalul de circa 880 de monede cunoscute ca descoperite în așezarea de la Poiana, au fost studiate de noi 647, restul de 237 n-au putut fi determinate din cauză că s-au pierdut între timp. Din punct de vedere al proporției, monedele studiate reprezintă 73,19 %, față de cele nestudiate ce reprezintă 26,81 %. Chiar și numai indicația dată de cifra seacă statistică, anume că posedăm 73 % din materialul aflat, o socotim suficientă pentru a ne permite să operăm în chip valabil cu ea. Dar valoarea acestui procent se mărește și mai mult dacă adăugăm amănuntul că el cuprinde *totalitatea monedelor descoperite în cursul campaniilor de săpături sistematice* de la Poiana între anii 1927 și 1951, la care au fost adăugate și altele, în limita în care ele erau precizate.

Pusă în felul acesta, problema se sprijină pe temelii solide și putem să folosim cu încredere materialul numismatic existent, întărindu-ne convingerea că încheierile la care el ne conduce sînt reale.

Privit din punct de vedere cronologic, materialul monetar roman citat de noi mai sus ne îngăduie să desprindem de pe acum două etape în timp: o parte din aceste monede, anume *marea lor majoritate*, ajung pînă în a doua jumătate a sec. I e.n., iar o altă parte din monede, cunoscute într-un *număr extrem de redus*, se plasează în cursul secolelor II—III e.n.

Vom trece mai întîi în revistă ultima categorie de monede, rămînînd ca prima să fie analizată ulterior.

Din categoria monedelor romane din timpul imperiului, databile în secolul al II-lea e.n., s-a găsit, în cursul săpăturilor ştiinţifice executate şi conduse de R. şi Ec. Vulpe, *o singură monedă* de la Marcu Aureliu. Este vorba de un denar „găsit mai demult pe rîpile de la Poiana"[17], de tipul Cohen[2], 519, datat[18] în anii 161—162.

O altă monedă romană din timpul imperiului găsită, după informaţiile de care dispunem, tot în staţiunea de la Poiana, este o piesă de bronz emisă în timpul domniei împăratului roman Tacitus (275—276)[19]. Aceeaşi notiţă ce ne dă informaţia de mai sus, mai adaugă în continuare că pe acelaşi loc s-ar fi aflat ... „monede din vremea Antoninilor ..."

Această ultimă informaţie, dată de localnici, întrucît monedele n-au fost văzute de nici un cercetător, nu o putem primi decît sub beneficiul de inventar. În acelaşi sens pledează şi lipsa monedelor din sec. II din descoperirile din timpul săpăturilor sistematice.

În stadiul actual al documentării noastre, nu putem să cităm ca monede romane din sec. II—III găsite în staţiunea de la Poiana, decît două exemplare sigure : un denar de la M. Aureliu şi o monedă de bronz de la Tacitus.

Să ne întoarcem la masa principală de monede, formată din monede din timpul republicii şi imperiului din primul secol al erei noastre.

Potrivit scopului ce ni l-am propus, acela de a găsi o explicaţie valabilă lipsei de monede din secolul II e.n. în aşezarea de la Poiana, socotim necesar să studiem îndeaproape tezaurele şi descoperirile izolate de monede din sec. I e.n. Din simpla enumerare a descoperirilor monetare ce fac parte din această categorie reiese că moneda romană începe să fie prezentă în aşezarea întărită de la Poiana încă din cursul secolului I î.e.n. şi aceeaşi monedă va continua să vină şi în cursul secolului I e.n. Monedele din timpul împăratului roman Vespasian, atît cele de argint cît şi cele de bronz, sînt cele mai recente ce *apar* şi *încheie* atît unele tezaure monetare, cît şi unele descoperiri izolate, aflate în aşezarea care formează obiectul cercetării noastre.

Nu mai puţin de cinci loturi, două tezaure şi trei grupe de descoperiri monetare izolate, au în componenţa lor, ca cea mai recentă monedă, cîte o piesă emisă în timpul lui Vespasian.

După cît se pare, materialul monetar jalonează o etapă ce se încheie cu domnia lui Vespasian. Credem că adîncind studiul acestor monede, am putea ajunge la unele indicaţii mai precise în ceea ce priveşte datarea momentului cînd se produce cezura pe care o schiţează, urmînd ca după ce vom obţine aceste preciziuni să căutăm şi explicaţia fenomenului.

În acest scop, socotim că este necesar să prezentăm mai întîi în mod rezumativ toate descoperirile monetare ce se termină cu monede de la Vespasian, de pe cetăţuia de pe malul Siretului.

[17] R. Vulpe, în SCIV, II, 1, 1951, p. 192.

[18] H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, vol. IV, Londra, 1940, p. 409, nr. 188.

[19] C. Solomon, în BCNI, XX,1927, p. 105—106.

1. În tezaurul descoperit la Poiana în campania de săpături din 1950, format din 66 denari, cea mai recentă monedă este de tipul Mattingly, 457 ; ea a fost bătută la Efes și este datată de același cercetător în anul 71 e.n. Starea de conservare a monedei este foarte bună ; ea este necirculată, încît lasă impresia unui adevărat *fior di conio*.

2. În tezaurul descoperit la Diaconi, cea mai recentă monedă este un denar de la Titus. Acest denar este de tipul Cohen², 395 sau Mattingly, Vespasian, 521. Pe baza legendei, în care, printre titlurile pe care le poartă Titus, figurează și „TR POT", deci pentru întîia oară, datăm această monedă cu ajutorul lui Cagnat (*Cours d'épigraphie*, p. 190) în anul 71. Starea de conservare a monedei este foarte bună și nu prezintă urme de tocire prin circulație.

3. Dintre loturile de monede izolate descoperite în campaniile de săpături din anii 1927—1928 de la Poiana, cea mai recentă monedă este un denar de la Vespasian de tipul Cohen², 276 sau Mattingly, 457, bătut în atelierul monetar de la Efes în anul 71. Conservarea este bună și moneda prezintă foarte puține urme de circulație, fapt menționat și de R. și Ec. Vulpe în „Dacia", III—IV, p. 339 („*très lisible*").

4. Dintre monedele izolate descoperite în campania de săpături din anul 1949, cea mai recentă este un denar emis sub Vespasian. Denarul ce poartă legenda și efigia lui Vespasian este de tipul Cohen², 37 și Mattingly, 428, fiind datat de ultimul cercetător (vol. II, p. 88) între anii 69—70, a fost emis de una din monetăriile din Orient (Asia Mică), fără a se putea adăuga și alte preciziuni. Starea lui de conservare este foarte bună și nu prezintă urme de tocire prin circulație, dînd impresia unui *fior di conio*.

5. În campania de săpături din anul 1950 au fost strînse ca găsite în mod izolat unele monede, dintre care cele mai recente sînt două piese bătute sub Vespasian. Una este un denar de tip Cohen², 276, Mattingly, 458, și a fost bătută în atelierele din Efes. Moneda este datată de ambii numismați în anul 71. Conservarea este bună și arată pe av. slabe urme de circulație.

Cealaltă monedă de la Vespasian este o jumătate de sesterț tăiat exact în două din vechime. Este de tipul Cohen², 327 (cu corectările lui Mattingly, vol. II, p. 119, nota 554) și Mattingly, 554. A fost bătută în anul 71. Conservarea este mulțumitoare ; moneda nu prezintă urme de tocire prin circulație.

Din materialul expus mai sus, format din două tezaure monetare și trei loturi de descoperiri izolate de monede, reiese că într-un caz cea mai recentă monedă se datează în anul 69—70, iar în toate celelalte patru cazuri *cea mai recentă monedă este din anul 71 e.n.*

Socotim indicația furnizată de această dată de o deosebită valoare în legătură cu problema pe care o urmărim. S-a întîmplat *ceva* în timpul domniei acestui împărat și acel ceva a pus capăt afluirii mai departe de monede romane în stațiunea de la Poiana.

Faptul că monedele aflate în tezaure şi descoperiri izolate în cursul săpăturilor se opresc în primii ani de domnie a lui Vespasian înseamnă, după părerea noastră, că avem de înregistrat o *întrerupere* a locuirii geto-dace pe cetăţuie.

Cu privire la fixarea în timp a etapei de sfîrşit a aşezării geto-dace de la Poiana, nu avem deocamdată la dispoziţie, pînă la redactarea monografiei asupra acestui important centru de viaţă al populaţiei locale din sudul Moldovei, decît amplele rapoarte preliminarii, publicate cu regularitate de către Radu Vulpe şi însoţite de un bogat material ilustrativ. Grija şi meticulozitatea cercetătorului au făcut să se consemne în aceste rapoarte toate descoperirile esenţiale, inclusiv monedele găsite în săpătură, fie sub formă de tezaure, fie sub formă de descoperiri izolate.

Problema pe care o urmărim a constituit mereu una din preocupările de seamă ale conducătorului şantierului de la Poiana, care a luat atitudine faţă de ea în rapoartele publicate, desigur în funcţie de materialul recoltat în campania respectivă. Pe baza rapoartelor publicate, pot fi urmărite opiniile cercetătorului amintit, cu argumentările şi rezervele respective[20].

Pentru a defini poziţia ultimă pe care autorul a adoptat-o faţă de această problemă, socotim util să citām opinia sa, formulată în penultimul şi ultimul raport cu privire la săpăturile efectuate în importantul centru local de pe malul Siretului. În raportul care încheie campania de săpături din 1950, poziţia autorului este exprimată doar tangenţial, în treacăt, cu ocazia tratării descoperirilor monetare: „Monedele sînt mai rare ca în stratul III 1—2 şi nu s-au găsit decît în nivelul IV 1. În majoritate sînt denari de argint republicani şi imperiali din sec. I e.n. S-au găsit şi cîteva piese de bronz din aceeaşi vreme, printre care e remarcabilă o medalie bine păstrată a împăratului Nero. În spaţiul JF s-a dat peste un tezaur de 66 denari de argint republicani şi imperiali, din care cei mai noi datează de la Vespasian. De altfel nici o monedă găsită pînă acum în săpăturile noastre, chiar în acelea pe care le-am practicat în trecut, nu e mai nouă decît domnia acestui împărat. Totuşi, n-avem dreptul să tragem de aci vreo concluzie în ceea ce priveşte data la care a fost părăsită staţiunea de la Poiana pentru ultima dată. Într-un tezaur de 95 denari de argint descoperit întîmplător în toamna anului 1949, în zona tumulilor de la N de staţiune, figurează o piesă de la împăratul Titus. Mai demult, o monedă de la Marcu Aureliu se găsise pe rîpile de lîngă Cetăţuie. Apoi în stratul ultimului nivel al staţiunii, IV 2, n-am găsit încă nici o monedă. Putem căuta orice explicaţie acestei lacune, dar sigur e că stratul trebuie să fie mai nou decît denarii din nivelul IV 1.

---

[20] R. şi Ec. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în „Dacia", III—IV, 1927—1932, p. 346, unde se menţionează „monede romane republicane, găsite cu monede de ale lui Augustus şi Vespasian, acestea din urmă constituind ultimul document precis al nivelului". Cf. R. Vulpe, *Piroboridava. Consideraţiuni arheologice şi istorice asupra cetăţuii de la Poiana în Moldova de Jos*, în „Viaţa romînească", XXII, 1930 şi XXIII, 1931, p. 16, 20 şi 33—34. acelaş, *Piroboridava, la station préhistorique et daco-romaine de Poiana dans la Moldavie inférieure*, în RA, 1932, 2, p. 255, 261, 273—275. Idem, în SCIV, I, 1, 1950, p. 47—52 şi *ibidem*, II, 1, 1951, p. 177—216.

Nu ştiu dacă monedele de la împăratul Tacitus, menţionate în Bul. Com. Mon. Ist. XX (1927), p. 105, ca provenind de la Poiana, au fost găsite chiar în staţiune ori în altă parte a comunei, dar prezenţa lor acolo ar fi o indicaţie că în a doua jumătate a sec. III localitatea era încă populată”[21].

În anul următor, în cadrul consideraţiilor generale făcute în raportul de încheiere al săpăturilor de la Poiana, autorul conchide :

„În privinţa consideraţiilor generale, schiţate în raportul nostru de anul trecut (reproduse de noi mai sus în partea ce ne priveşte) descoperirile prilejuite de săpăturile din 1951, de la Poiana, nu prezintă nici un element destinat să le modifice. Doar constatarea că majoritatea obiectelor recente se opresc la sec. I e.n. şi că nici un obiect nu poate fi cert datat într-o epocă mai nouă, cu excepţia celor cîteva pe care le-am precizat în acel raport (SCIV, II, 1, 1951, p. 191—194), menţine problema sfîrşitului acestei staţiuni într-un provizorat, care urmează să fie lămurit cu prilejul unui studiu viitor al bogatului material descoperit în săpăturile de pînă acum” [22].

Din citatele prezentate de noi mai sus reiese că cercetătorul de la Poiana a sezisat în ultimele două campanii de săpături două fapte de ordin material : *a*) că monedele se opresc pe Cetăţuia de la Poiana cu domnia împăratului Vespasian şi *b*) — fapt deosebit de important — că „majoritatea obiectelor recente se opresc la sec. I e.n.”

Din cele de mai sus putem trage concluzia că autorul s-ar pronunţa pentru datarea sfîrşitului puternicii aşezări de la Poiana în a doua jumătate a secolului I e.n. Dar, mai departe, după ce aminteşte faptul că cele mai recente monede găsite în staţiune sînt din vremea lui Vespasian, adaugă imediat : „Totuşi n-avem dreptul să scoatem de aci vreo concluzie în ceea ce priveşte data la care a fost părăsită staţiunea de la Poiana pentru ultima dată... Într-un tezaur găsit în zona tumulilor... figurează o piesă de la împăratul Titus . . . Mai mult, o monedă de la Marcu Aureliu se găsise lîngă cetăţue...”

Rezervele formulate de autor exprimă într-o formă concisă, dar pregnantă, două poziţii mai importante : *a*) că viaţa a continuat pe înălţimile de pe malul Siretului şi după Vespasian (şi se dau ca dovadă unele monede din sec. II) şi *b*) că părăsirea, pentru ultima dată, a staţiunii de la Poiana nu s-a făcut pe timpul lui Vespasian.

Limitîndu-ne discuţia numai pe baza materialului numismatic de la care am pornit, credem că este cazul să scoatem în evidenţă unele date ce reies în mod clar din studiul acestui material.

În timpul primei părţi a domniei împăratului Vespasian, sînt îngropate două tezaure monetare ce se încheie cu cîte o monedă datată în *anul 71*.

Trei loturi de monede izolate descoperite în cursul campaniilor de săpături au cea mai recentă monedă din timpul domniei aceluiaşi împărat,

[21] R. Vulpe, SCIV, II, 1, 1951, p. 192—193.
[22] *Ibidem*, III, 1952, p. 209.

una datîndu-se între anii 69—70, iar în celelalte două cazuri exact în *anul 71*.

Examinarea stării de conservare, așa cum a fost notată mai sus și care ne arată că aceste ultime monede, fie de argint, fie de bronz, sînt aproape toate *fior di conio*, ne dovedește că cele mai recente monede din timpul lui Vespasian n-au mai avut timp să circule și deci să se tocească și explicația este simplă : din cauză că ele au fost ascunse sau au ajuns în pămînt la o dată foarte apropiată de aceea indicată de ultimul an de emisiune. Încetarea venirii monedei romane în cetățuia de la Poiana după Vespasian nu poate fi explicată prin cauze proprii sistemului monetar roman. Moneda romană nu suferă nici o schimbare sau reformă în acest timp, încît nu putem să explicăm situația de pe cetățuie pe această cale. O reformă monetară s-a făcut în timpul domniei lui Nero, iar cea care va urma se va face mult mai tîrziu.

Dacă în circulația monetară a imperiului n-a fost nici o tulburare, sîntem datori să examinăm și o altă posibilitate : nu cumva au fost anumite *impedimente regionale* care au cauzat întreruperea în acest timp a legăturilor de schimb dintre localnicii geto-daci și imperiul roman și care să se reflecte printr-o lipsă a monedei romane din ultimele două decade ale secolului I și primele decade ale celui următor în regiunea Moldovei ? În cazul cînd fenomenul s-ar repeta pe întreaga regiune, ar trebui să căutăm o explicație mai generală, privind grupul de triburi getice din Moldova, iar în caz negativ, ea trebuie căutată și limitată local la Poiana.

În privința prezenței monedei romane de la începutul sec. II și pentru întreg acest secol în regiunile din nordul Daciei și în răsăritul ei, în masa triburilor slave pînă la Nipru, se cunosc azi *sute de tezaure*. Este destul să amintim repertoriile lui V. V. Kropotkin[23] și K. Majewski[24], cu hărțile respective, pentru a vedea că pe întregul spațiu al triburilor „barbare" din această parte a Europei, *începînd din această vreme*, moneda romană pătrunde spre răsărit. Nu mai puțin important este faptul că dintre *bazele de pătrundere* spre triburile din *Sarmatia europeană*, două erau în nemijlocita apropiere a Poianei : una în Moesia inferior și alta în Dacia de răsărit. Cu toate acestea, monede romane de la sfîrșitul sec. I și de la împărații din sec. II nu s-au găsit, cu excepția amintită.

S-ar putea obiecta că situația existentă în regiunile din NE Daciei romane și la răsărit de Prut ar avea o explicație proprie, pe cînd în Moldova ar putea fi o situație specială. Din examinarea descoperirilor monetare romane, efectuate în cursul timpului pe teritoriul Moldovei și strînse de noi în ultimii ani, reiese în mod limpede că situația este aceeași : moneda romană de argint de la sfîrșitul sec. I și începutul sec. II *invadează* pur și simplu regiunea dintre Carpați și Prut. Pentru exemplificarea acestei situații am întocmit un tablou cu specificarea monedelor descoperite în

[23] V. Kropotkin, VDI, 1951, 4, p. 243—252 și *ibidem*, 1954, 3, p. 152—180.

[24] K. Majewski, *Importy, rzymkie na ziemach slowianskich*, Wroclaw, 1949, 216 pag. și două hărți.

unele localităţi din Moldova, conţinînd piese de la împăraţii care urmează imediat lui Vespasian şi pînă la Traian însuşi [25].

Din exemplele citate de noi mai jos, reiese că monedele împăraţilor romani de după Vespasian, departe de a constitui o raritate în tezaurele monetare din Moldova, apar în mod obişnuit şi într-un număr sensibil crescînd, în special începînd cu Traian. Şi situaţia aceasta continuă în acelaşi ritm ascendent, pînă în vremea lui Antonin Piul şi Marc Aureliu, după care monedele descresc din nou[26].

Dacă în toată regiunea „barbară" din NE imperiului roman situaţia este la fel — şi regiunea de azi a Moldovei sub acest aspect nu numai că nu face notă discordantă, ci se integrează organic şi complet, dovedind în mod evident că denarul roman din sec. II se găseşte de la Carpaţi la Nipru —, aceasta înseamnă că în dezvoltarea aşezării de la Poiana a intervenit ceva care a împiedicat ca fenomenul general constatat să se facă simţit şi acolo.

În lumina acestor date, lipsa monedelor de la împăraţii ce au urmat la tron lui Vespasian, dar mai ales a celor din secolul al II-lea începînd cu Traian, este hotărîtoare. Pentru toată această epocă, în cursul unor lungi campanii de săpături nu se poate cita sigur decît *un denar* de la Marc Aureliu. Informaţiile pe care le-au consemnat amatorii locali, care mai vorbesc şi despre alte monede din „vremea Antoninilor", trebuie primite cu rezervă. Dacă monedele acestea ar fi circulat în aşezarea geto-dacă de la Poiana, ele ar fi fost aflate în cursul săpăturilor. Faptul că n-au fost găsite pînă acum ne face să bănuim că viaţa din staţiunea de la Poiana *s-a întrerupt* din anumite cauze, la o dată ce trebuie să fie foarte apropiată de anul 71. Cu alte cuvinte, aceasta înseamnă că *puternica şi înfloritoarea*

---

[25] Prezenţa monedelor lui Titus, Domiţian, Nerva şi Traian în cîteva tezaure din Moldova : **1.** *Bacău*, împrejurimi, 1929 (data descoperirii). dintr-un tezaur de 310 denari ce se înşiruiau de la Nero la Septimiu Sever : Titus 9, Domiţian 13, Nerva 5, Traian 77. — **2.** *Caşin*, reg. Bacău. Dintr-un tezaur de vreo 200 monede au fost determinate abia 36 piese. Între acestea sînt semnalate unele emise de Titus şi altele de Domiţian ; Const. Moisil, în BSNR, XI, 1914, p. 29, nr. 32. — **3.** *Cîndeşti*, reg. Bacău. Dintr-un tezaur de 288 denarii de la Nerva-Sever Alexandru : Vespasian 25, Titus 7, Domiţian —, Nerva 6, Traian 39 ; inedit. — **4.** *Ciumaşi*, reg. Bacău, tezaur fragmentar Nero — Commodus. Vespasian 4, Titus 2, Domiţian 1, Traian 4 ; inedit. — **5.** *Costeşti*, reg. Iaşi, 1948, tezaur fragmentar : Vespasian 7, Titus 3, Domiţian 1, Nerva 1, Traian 6 ; inedit. — **6.** *Curseşti*, reg. Iaşi, tezaur 608 denari (Nerva — Septimiu-Sever) : Vespasian 69, Titus 9, Domiţian 11, Nerva 4, Traian 79 ; inedit. — **7.** *Gura Văii*, reg. Bacău, 1935, tezaur fragmentar (Nero — Commodus) : Vespasian 6, Titus 1, Domiţian 5, Nerva 2, Traian 19 ; inedit. — **8.** *Munteneşti*, reg. Iaşi, 1951, 466 denari (Nero — Sever Alexandru) : Vespasian 32, Titus 2, Domiţian 7, Nerva 2, Traian 52 ; D. Tudor, în SCŞ Iaşi, V, 1954, p. 379 şi urm. — **9.** *Negri*, reg. Bacău, fragment de tezaur (republicane — M. Aureliu), Vespasian 7, Nerva 1, Traian 8 ; inedit. — **10.** *Oboroceni*, reg. Iaşi, 1955, 735 (Nero — Septimiu-Sever) ; Vespasian 82, Titus 13, Doniţian 5, Nerva 6. Traian 115 ; inedit. — **11.** *Oniceni*, reg. Iaşi, 1942, 68, denari, fragmentar (republicane—M. Aureliu), Vespasian 1, Titus 1, Domiţian 5, Traian 11; Const. Moisil, *Cabinetul numismatic al Academiei Romîne*, în *Creşterea colecţiilor 1938 — 1942*, Bucureşti, 1944, şi *extras*, p.102 — 107. — **12.** *Racova — Chetriş*, reg. Bacău, 1951, 248 denari (Otho — Septimiu-Sever). Vespasian 19, Titus 2, Traian 23 ; inedit. — **13.** *Adjud* (= Sascut), reg. Bacău, 1935, 901 denari (Nero — Commodus). Vespasian 39, Titus 17, Domiţian 44, Nerva 30, Traian 189. Dr. Gh. Severeanu, în „Bucureşti", I, 1935, p. 218—232. — **14.** *Socea*, reg. Bacău, 1943, 536 denari (Nero — Commodus), Vespasian 58, Titus 8, Domiţian 25, Nerva 10, Traian 105 ; inedit.

[26] D. Tudor, *loc. cit.*, p. 383.

stațiune fortificată și-a încheiat existența încă din timpul lui Vespasian.

După cît ni se pare nouă, ar trebui să acordăm prezenței monedei lui Tacitus (275—276) o semnificație deosebită față de celelalte monede romane pomenite pînă acum.

Nu trebuie pierdut din vedere faptul că această monedă de bronz apare în plină criză monetară a imperiului și că asemenea monede — pentru această vreme — deși se găsesc rar și izolat în așezările din Moldova, totuși apar. Prezența ei acolo trebuie apropiată de obiectele ce sînt datate în „sec. III" și care indică o nouă etapă de locuire pe cetățuia de pe malul Siretului, al cărei aspect cultural va trebui precizat în viitor mai îndeaproape. De asemenea rămîne de studiat și văzut cînd trebuie pus mai exact în timp începutul și sfîrșitul acestei noi perioade de locuire, folosind ambele categorii de documente : moneda și celelalte obiecte.

Moneda amintită precum și o parte din materialul arheologic din aceeași vreme, ar putea fi interpretate în cadrul noii situații ivite în Moldova acestei epoci, cu noile forțe ce luptă activ împotriva imperiului : de o parte elementul local, *carpii*, iar de altă parte un element nou și la fel de agresiv, *goții*.

Constatările făcute pe baza materialului numismatic expus mai sus și concluziile la care el ne obligă să ajungem în ceea ce privește datarea sfîrșitului așezării geto-dace de la Poiana, ne pretind să mergem pe această linie pînă la capăt. În această ordine de idei, vom încerca, fie chiar numai cu titlul de ipoteză, să găsim o explicație istorică a întreruperii locuirii acestui important centru în timpul lui Vespasian, iar pe de altă parte să ne precizăm atitudinea față de unele implicații de ordin istoric ce decurg în mod logic din poziția adoptată de noi.

În ceea ce privește primul aspect al problemei, acela al explicării întreruperii locuirii de pe cetățuie, mărturisim că documentarea de care dispunem nu ne îngăduie, în stadiul actual al cercetărilor, să găsim o soluție mulțumitoare. În lipsa unor asemenea date, sîntem nevoiți să recurgem la ipoteze ce rămîn să fie verificate de noi descoperiri. S-ar putea avea în vedere, în acest cadru, două cauze mai generale : una *internă* și a doua *externă*. În prima ipoteză, părăsirea așezării de la Poiana s-ar putea pune în legătură cu frămîntările interne ce au precedat cu puțin venirea la domnie a lui Decebal, iar ca urmare a acestor frămîntări, obligația de a părăsi importantul centru de pe malul Siretului. Nu ascundem faptul că o asemenea explicație chiar cu titlul de ipoteză ni se pare puțin probabilă și tot atît de puțin convingătoare. Mai verosimilă, mai aproape de realitate, ni s-ar părea ipoteza că obligația de a părăsi cetatea de pe malul Siretului ar fi de pus în legătură cu o cauză *externă*[27]. În această

[27] R. Vulpe, *Piroboridava*, București, 1931, p. 33, înclină să explice terminarea primei faze geto-romane ca o „ispravă a geților lui Decebal sau a aliaților lor, sarmații și bastarnii, săvîrșită probabil pe vremea lui Domițian"

privință va trebui să vedem dacă izvoarele literare ale vremii ne-au păstrat vreo referire cu privire la vreun eveniment istoric petrecut în această regiune, în prima parte a domniei lui Vespasian.

În starea actuală a documentării noastre aceste izvoare nu ne pot indica cu precizie un eveniment întîmplat în anul 71 sau imediat după această dată, cu care să punem în legătură părăsirea așezării. Lipsind izvoarele istorice directe, credem că se poate incerca, cu titlul de ipoteză — ce rămîne să fie confirmată ulterior — o explicație a întreruperii locuirii de la Poiana ca o urmare a evenimentelor întîmplate în regiunea Dunării de Jos, cu un an-doi mai înainte.

Vom reaminti pe scurt faptele esențiale[28].

Spre sfîrșitul anului 69 frontiera Dunării de Jos rămîne descoperită, prin trimiterea trupelor Moesiei pentru a lupta în Italia împotriva armatei lui Vitellius. De această situație profitară în primul rînd dacii, care au făcut o puternică incursiune în Moesia [29]. Spre a restabili situația, împăratul trimite din Orient legiunea a VI-a ferrata sub comanda lui C. Licinius Mucianus, care alungă pe daci din Moesia. Ca guvernator al Moesiei rămîne Fonteius Agrippa, iar Mucianus se îndreaptă cu armata spre Roma, unde ajunge în ultimele zile ale lui decembrie 69.

În anul următor, după cum ne povestește Flavius Iosephus, în *De bello judaico*, VII, 91—95, „dintre sciți așa numiții sarmați, un popor foarte numeros, au trecut peste Istru în Moesia" și în puternica lor incursiune au omorît multă lume, soldați și locuitori, și că tot cu acest prilej și-a găsit moartea și guvernatorul Fonteius Agrippa. Se pare că la această incursiune au luat parte și dacii, după cum remarcă R. Vulpe și A. Stein[30].

Situația va fi restabilită de către noul guvernator Rubrius Gallus, în anul 70. Referitor la acesta din urmă, Flavius Josephus adaugă: „Punînd capăt războiului, comandantul roman se gîndi să ia măsuri de siguranță pentru viitor și consolidă pozițiile cu garnizoane mai numeroase, așa încît trecerea (Istrului) să fie cu totul imposibilă pentru barbari".

Întrucît dacii au luat parte la incursiunile din Moesia în anul 69 și 70, ar fi posibil ca Rubrius Gallus, guvernatorul din anul 70, despre care izvoarele istorice sînt extrem de sărace [31], să fi impus geților, în cadrul măsurilor generale de siguranță și *părăsirea importantei cetățui de la Poiana*. Aceasta s-ar fi putut petrece în anul 71 sau în anii imediat următori.

Fixarea datei cînd se întrerupe locuirea înfloritoarei cetăți a localnicilor din Moldova de Jos, imediat după anul 71, are o implicație de natură istorică nu mai puțin importantă. Este cunoscut faptul că R. Vulpe, într-un erudit studiu, a propus și susținut cu numeroase și variate

---

[28] Pentru amănunte, a se vedea Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 125 și urm. De adăugat și comentariul mai nou al lui A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 32—33.

[29] Documentarea la A. Stein, *op. cit.*, p. 33 și nota 1.

[30] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 125—126 și A. Stein, *op. cit.* p. 33.

[31] A. Stein, *op. cit.*, p. 33.

documente identificarea localității Piroboridava, menționată de Ptolemeu, cu așezarea fortificată de la Poiana [32].

La această problemă, o importantă contribuție aduce un papir roman descoperit în Egipt și publicat acum peste 30 de ani de către A.S. Hunt [33]. Papirul cuprinde o situație la zi (pridianum) a cohortei *I. Hispanorum veterana equitata*, ce-și avea garnizoana în Moesia inferior, într-o localitate rămasă încă necunoscută. În rîndul 63 al acestui document se menționează că un detașament din această unitate se află „*Piroboridavae in praesidio*".

Se pune întrebarea dacă Piroboridava menționată în papirul Hunt este aceeași cu cea pomenită de Ptolemeu și amîndouă sînt de identificat cu cetatea de la Poiana?

R. Vulpe n-a mai revenit mai pe larg asupra acestei probleme din 1931. Dar nici de o modificare a poziției de atunci nu avem vreo indicație. După părerea d-sale „papirul lui Hunt nu face decît să confirme și să completeze aceste constatări..."[34] Iar mai departe adaugă: „Din acest document rezultă că la începutul sec. II d. Chr. Piroboridava avea o garnizoană romană ținută de un detașament auxiliar, aparținînd armatei Moesiei inferioare.." și, încercînd să pună de acord datele obținute din săpături cu cele ale documentelor scrise, spune: „Acest fapt concordă perfect cu rezultatele săpăturilor noastre de la Poiana. S-a văzut mai sus că ultimele straturi din această stațiune conțin o enormă cantitate de vestigii de cel mai pur caracter roman, databile pînă după sec. II d. Chr."[35]

Din cele consemnate de conducătorul săpăturilor, este adevărat acum vreo 26 de ani, reiese că se tinde la acreditarea impresiei că cele două categorii de documente — material arheologic, și informația din papir — concordă din punct de vedere cronologic. În realitate lucrurile nu sînt chiar așa de clare și lămurite, precum par a reieși din felul în care este prezentată problema.

Fără a avea de gînd să insistăm, nu putem să nu relevăm faptul, după noi deosebit de important și semnificativ, că lipsa totală a monedelor romane din ultimele două decade ale secolului I și primele decade ale celui următor, tocmai cînd ele constituie *peste tot* în regiunea dintre Carpați și Nipru un document vorbitor, ne indică lipsa unui nivel arheologic databil în această perioadă.

Papirul Hunt în care este menționată Piroboridava și detașamentul roman, este datat în ultima parte a domniei lui Traian sau chiar în primii ani de domnie ai lui Hadrian, adică exact în etapa cronologică în care nu găsim un nivel de locuire pe cetățuia de la Poiana. Pentru a putea susține ca posibilă identificarea Piroboridavei din papirul Hunt cu cetățuia de la Poiana, ar trebui să putem documenta arheologic în mod clar și

[32] R. Vulpe, *Piroboridava*, p. 17 și urm. Același, în RA, 1932, p. 257 și urm.

[33] *Register of a Cohort in Moesia*, în *Raccolta di scritti in onore di Giacomo Lumbroso*, Milano, 1925, p. 265 și urm. Cf. G. Cantacuzène, *Un papyrus latin relatif à la défense du bas-Danube*, în „Aegyptus. Rivista italiana di egittologia e di papirologia", IX, 1928, p. 63 și urm. același în RHSEE, V, 1928, p. 38 și urm.

[34] R. Vulpe, *Piroboridava*, București, 1931, p. 19–21.

[35] *Ibidem*, p. 20.

convingător existența unui nivel de depuneri arheologice de la începutul secolului al II-lea, precum și resturi corespunzătoare din construcțiile în care a fost adăpostit detașamentul. Din rapoartele publicate pînă acum, asemenea descoperiri nu s-au făcut.

Pe baza materialului numismatic descoperit pînă acum în săpăturile de la Poiana și a interpretării date de noi mai sus, credem că nu se mai poate susține că Piroboridava menționată în papirul Hunt trebuie localizată pe cetățuia de la Poiana. Studiul fixării topografice al acestei localități va trebui să fie reluat în viitor.

Concluziile ce se degajează de pe urma studierii materialului numismatic de la Poiana, privit mai întîi în cadrul descoperirilor similare din Moldova și apoi pe un spațiu mult mai larg, acel al întregii lumi „barbare" dintre Carpați și Nipru, se impun de la sine : locuirea din etapa geto-dacă se încheie în primii ani de domnie ai lui Vespasian, dar același punct pare a fi fost locuit din nou în a doua jumătate a secolului al III-lea. Rămîne ca atît începutul, cît și sfîrșitul și conținutul acestei ultime etape să fie definit mai îndeaproape pe baza materialului arheologic și a altor observații.

BUCUR MITREA

НАХОДКИ РИМСКИХ МОНЕТ В ГЕТО-ДАКИЙСКОМ ПОСЕЛЕНИИ В ПОЯНЕ И ИХ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Впервые собраны воедино находки кладов или отдельных римских монет в гето-дакийском поселении в Пояне, обнаруженных в процессе систематических раскопок в течение многих лет, руководимых супругами Р. и Е. Вулпе, и во время поисков, предпринятых местными любителями. Автор пытается придать им историческое значение в пределах тех же категорий находок в Молдове и даже на территории между Карпатами и Днепром.

Собраны данные о 17 группах найденных монетных кладов и единичных монет. Восемь из них — клады, а остальные — единичные находки.

Были подробно изучены — монета за монетой — группа из пяти кладов и восемь групп единичных монет — всего 647 монет; три остальные клада и единичная находка — всего 237 монет — не могли быть изучены, так как они были потеряны. Изученные монеты представляют 73,19%, а неизученные 26,81% общего числа. Значение процента изученных монет увеличивается, если добавить, что он включает все монеты, обнаруженные во время экспедиций для систематических раскопок в период 1927—1951 гг.

Ввиду формулировки исторических выводов, при изучении римских монетных находок руководились последней датой монет клада или единичных находок.

С этой точки зрения нумизматический материал — клады или одиночные находки монет — подразделяется на две большие категории: первая состоит из подавляющего большинства монет, хождение которых прекращается во время правления Веспасиана; вторая состоит из двух монет (денария времен Марка Аврелия и бронзовой монеты императора Тацита 275—276 гг.).

Что касается первой категории, то автор отмечает, что в двух кладах и трех группах отдельных находок в Пояне и на ее территории наиболее поздняя монета относится ко времени Веспасиана; группа отдельных монет датируется 69—70 гг., а все остальные находки — точно 71 г.

Из-за того, что римская императорская монета 71 г. в раскопках Пояны не обнаруживается и из-за отсутствия римской монеты конца I в. и в особенности начала II в. — хотя она обыкновенно находилась не только в монетных кладах, найденных на территории Молдовы (примечание 25), но и у всех «варварских» племен, осевших на территории между Карпатами и Днепром — автор приходит к заключению, что жизнь в крепостце в Пояне прекратилась вскоре после 71 г. и что поселение было покинуто во II в.

Из-за отсутствия более точной исторической документации о данной эпохе и области выдвигается гипотеза, что конец поселения можно связать с мероприятиями наместника Мезии Рубрия Галла после общих гето-дакийских и сарматских набегов в 69—70 гг., описанных Иосифом Флавием в „De bella judaico” (VII, 91—95). Вследствие понесенного поражения местное население было вынуждено покинуть мощную крепостцу в Пояне.

Из-за отсутствия монет императоров II в. и соответствующего археологического горизонта автор сомневается в том, что можно и далее считать это укрепленное поселение Пироборидавой, упоминаемой в папирусе Ганта. Действительно, упомянутый документ отмечает, что в последние годы правления Траяна отряд когорты Hispanorum quingenaria equitata находился в „Piroboridavae in praesidio”. Однако, из-за отсутствия монет начала II в. и археологического горизонта той же эпохи, а также археологических остатков, способных доказать присутствие римского гарнизона „in barbaricum”, характеризующееся, в первую очередь, соответствующими постройками, автор считает, что упоминаемая в папирусе Ганта Пироборидава не находилась в Поянеи что следует искать ее в другом месте.

Руководивший раскопками в Пояне Р. Вулпе отметил в последних докладах, что хождение римских монет прекращается в эпоху Веспасиана; он склонен датировать гето-римский культурный горизонт периодом правления этого императора.

LES MONNAIES ROMAINES DÉCOUVERTES DANS L'ÉTABLISSEMENT GÉTO-DACE DE POIANA ET LEUR IMPORTANCE HISTORIQUE

(RÉSUMÉ)

Les découvertes de monnaies romaines, sous forme de trésors ou de pièces isolées, dans la station géto-dace de Poiana, tant à l'occasion des fouilles systématiques, poursuivies pendant des années par les époux R. et E. Vulpe, qu'au cours des farfouillages d'amateurs locaux, sont rassemblées ici pour la première fois par l'auteur qui cherche à leur trouver une signification historique dans le cadre des mêmes catégories de découvertes faites en Moldavie et même dans l'espace compris entre les Carpates et le Dnieper.

Il a réuni en tout 14 informations comprenant des renseignements relatifs à 17 lots de découvertes monétaires : trésors et trouvailles isolées. De ce total, huit sont des trésors, et le reste de neuf des découvertes isolées.

L'auteur a minutieusement examiné, pièce par pièce, un groupe de cinq trésors, ainsi que huit lots de monnaies isolées, lesquels comprennent en tout 674 pièces ; le reste de trois trésors et une découverte isolée représente un total de 237 pièces, qui n'ont pas pu être examinés par suite de leur disparition. Les monnaies étudiées représentent 73,19%, celles qui ne l'ont pas été 26,81%. L'importance du pourcentage des monnaies étudiées augmente si l'on tient compte de ce que ces dernières comprennent la totalité des monnaies découvertes au cours des fouilles systématiques de 1927 à 1951.

Dans le but de formuler les conclusions historiques qui découlent de l'étude des monnaies romaines mises au jour, l'auteur s'est attaché à établir la date de la monnaie la plus récente provenant soit de trésors, soit de découvertes isolées.

Considéré de ce point de vue, ce matériel numismatique — trésors et monnaies isolées — se subdivise en deux grandes catégories : *la première*, comprenant la majeure partie, s'arrête au règne de Vespasien, *la seconde*, qui ne comprend que deux pièces, — un denier du temps de Marc-Aurèle et une monnaie de bronze de l'empereur Tacite (275—276).

Pour la première catégorie, l'auteur note que, pour deux trésors et trois lots isolés, découverts à Poiana et dans ses environs, la monnaie la plus récente remonte à l'époque de Vespasien, datant des années 69 à 70 dans le cas d'un lot de monnaies isolées, et *dans tous les autres cas, exactement de l'année 71.*

Du fait que dans les découvertes de Poiana les monnaies impériales romaines s'arrêtent à l'année 71 et du fait de l'absence des monnaies romaines de la fin du Ier siècle et surtout du début du IIe siècle, que l'on retrouve ordinairement, non seulement dans les trésors de monnaies romaines découvertes en Moldavie (v. plus haut, la note nº 25 qui en donne quelques exemples), mais encore sur le territoire des tribus «barbares» établies

entre les Carpates et le Dnieper, l'auteur déduit que la place forte de Poiana cessa d'être habitée peu après l'année 71 et qu'elle ne l'était plus au IIe siècle.

Faute d'une documentation historique quelque peu précise sur cette époque et cette région, l'auteur formule l'hypothèse que c'est à la suite des mesures prises par Rubrius Gallus, gouverneur de la Mésie, en raison des attaques conjuguées des Géto-Daces et des Sarmates (69—70), relatées par Flavius Josèphe *(De ballo judaico*, VIII, 91—95), que Poiana cessa d'être habitée. La défaite subie aurait mis la population locale dans la nécessité d'abandonner la placeforte de Poiana.

L'absence de monnaies frappées sous les empereurs du IIe siècle et, par suite, celle d'un niveau archéologi que correspondant, fait mettre en dout l'identité de la station fortifiée de Poiana et de la localité de Piroboridava, mentionnée par le papyrus Hunt. En effet, ce document note qu'un détachement de la *Cohors Hispanorum quingenania equitata* se trouvait à «Piroboridavae in praesidio» dans les dernières années du règne de Trajan. Or, l'absence de monnaies du début du IIe siècle et celle d'un niveau archéologique de la même époque, tout comme l'absence de vestiges archéologiques susceptibles d'attester la présence d'une garnison romaine «in barbaricum», impliquant en premier lieu des constructions adéquates, induit l'auteur à penser que la Piroboridava du papyrus Hunt se trouvait ailleurs qu'à Poiana, et qu'il y a lieu d'entreprendre de nouvelles recherches pour sa localisation.

R. Vulpe, qui dirigea les fouilles de Poiana, mentionne dans ses derniers rapports que les pièces de monnaie romaines s'arrêtent à Vespasien, inclinant, de ce fait, à faire remonter au règne de cet empereur le niveau de civilisation géto-romaine.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

ÎN LEGĂTURĂ CU VECHIMEA TERITORIULUI RURAL AL HISTRIEI

Dacă lăsăm la o parte unele foarte vagi aluzii mai vechi[1], problema teritoriului rural al Histriei a fost pusă şi dezbătută pe larg, pentru prima dată, de V. Pârvan. Cu toate contribuţiile remarcabile aduse şi în această privinţă de marele nostru învăţat, completate sau, uneori, modificate de urmaşii săi, trebuie să recunoaştem însă că ea este departe de a fi primit o soluţie satisfăcătoare, nici măcar în ceea ce priveşte chestiunea iniţială — aceea a vechimii acestui teritoriu — deşi de aceasta depinde justa rezolvare a unei serii de alte probleme, extrem de importante. Ne gîndim în primul rînd la problema, aşa de complexă, a relaţiilor de producţie, adică a regimului proprietăţii şi a structurii de clasă din aşezarea milesiană de la gurile Dunării, în diferitele sale faze de dezvoltare[2]. Pentru că, abia dacă mai este nevoie s-o subliniem, de existenţa — de totdeauna sau numai de la o anumită epocă — a unui teritoriu rural histrian depinde acceptarea sau nu a părerii curente că Histria a fost, măcar o vreme, o cetate exclusiv comercială şi cel mult, de la un timp, şi meşteşugărească, sau dacă nu este cazul a revizui această părere, în sensul că, indiferent de greutatea ei specifică, trebuie să facem loc, încă de la început, cu consecinţele respective, şi agriculturii în activitatea histrienilor. De aceea, socotim că prima problemă care se cere a fi lămurită, este problema vechimii teritoriului rural al Histriei. Este tocmai ceea ce vom încerca în studiul de faţă, ceea ce nu înseamnă, se înţelege, că nu vom avea continuu prezente în faţa noastră, implicit şi chiar, cînd va fi nevoie, explicit, şi alte probleme, mai ales pe aceea a relaţiilor dintre coloniştii greci şi băştinaşi.

Vom începe, aşa cum se cuvine, cu o scurtă expunere a părerilor emise pînă acum în legătură cu această problemă, deşi — trebuie s-o

[1] De pildă, Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice şi sculpturali*, Bucureşti, 1902, p. 94; B. Pick-K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, vol. I, 1898, p. 139.

[2] Iorgu Stoian, *O inscripţie inedită din Histria*, SCIV, II, 2, 1951, p. 154 şi, mai ales, *Ecouri ale luptei de clasă la Istros*, SCIV, IV, 3—4, 1953, p. 698, nota 5.

mărturisim — nu este întotdeauna ușor de a contura poziția fiecărui cercetător în parte, în această privință, dat fiind, adesea, nu numai vagul considerațiilor, dar chiar caracterul lor, nu o dată contradictoriu.

Astfel, referindu-ne mai întîi, așa cum este natural, la V. Pârvan însuși, deși observațiile sale asupra teritoriului rural al Histriei sînt foarte bogate și întotdeauna interesante, nu știm totuși pînă la urmă dacă, după el, Histria a avut sau nu un teritoriu rural, înainte de stăpînirea romană și, dacă da, anume de cînd. Și, cînd afirmăm aceasta, nu ne referim numai la lucrări mai vechi, dinainte de începerea săpăturilor de la Histria [3], ci și la lucrările sale ulterioare[4], în care abundă pasaje caracteristice din acest punct de vedere.

„Thracii — spune, astfel, undeva, V. Pârvan — nu puteau alunga pe Greci de pe țărmul pontic, fiindcă nu știau meșteșugul de a cuceri cetăți întărite. Grecii nu se puteau lipsi de teritoriul rural thracic. Cîteodată mai veneau și dușmani comuni, care îi făceau să se unească... Thracii și grecii din Pontul Stîng s-au făcut prieteni. Thracii au venit la orașe și au cunoscut pe greci, cu viața lor strălucitoare... Grecii s-au dus la țară și au prins dragostea de ogoarele roditoare, venindu-le dorința să cultive și ei pămîntul”[5]. Și, încă și mai semnificativ : „Grecii din Pontul Stîng se întorc în vremea pașnică romană, din ce în ce mai mult, spre viața rurală ; teritoriile lor roditoare dinlăuntru Thraciei și Scythiei Mici, lucrate mai înainte numai de thraci, sînt lucrate acum și de greci : sînt pline satele din Scythia Minor cu „senatori” din Histria sau Tomi, cari trăiesc la țară, făcînd agricultură. Romanii din Pontul Stîng sînt, la rîndul lor, de la început, în marea lor majoritate, proprietari agricoli”[6].

Este adevărat că, în alte părți V. Pârvan lasă să se intrevadă că Histria a putut avea un teritoriu rural și înainte de epoca romană, fără a insista asupra vechimii lui și, cu atît mai puțin, asupra faptului dacă cetatea a avut sau nu un astfel de teritoriu încă de la fondarea ei. Semnificative în această privință sînt, în special, observațiile sale cu privire la cunoscuta horothesie din anul 100 e.n. a lui Laberius Maximus, în legătură cu care se vorbește adesea de „fixarea din nou a granițelor teritoriului”[7], de „o grănițuire din nou a teritoriului rural”[8], de „hotarele recu-

---

[3] A se vedea, de pildă, V. Pârvan, *Ulmetum*, I, 1912, *passim* ; apoi, de același, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, 1913, p. 3, 59, 66, 70, 71.

[4] *Raport provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria*, în ACMI, 1914, București 1915, p. 117—121 ; *Campania a II-a de săpături la Histria*, în *Raport asupra activității Muzeului Național de antichități în cursul anului 1915*, București, 1916, p. 190—199 (extras din ACMI, 1915, București, 1916, p.179—218) ;*Histria*, IV, București, 1916 mai ales, p. 48 sq. ; *Histria*, VII, București, 1923, *passim* ; *Gînduri despre lume și viață la greco-romanii din Pontul Stîng* (în *Memoriale*, 1923, p. 9—50 = RI, VI, 1920, p. 15—49), *passim* ; *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, 1923, *passim* ; *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*,1923, *passim* ; etc.

[5] V. Pârvan, *Memoriale*, 1923, p. 14 ; cf. și *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 40—41 ; *Histria*, IV, p. 42 și *Campania a doua de săpături la Histria*, *loc. cit.*, p. 197.

[6] V. Pârvan, *Memoriale*, p. 29 ; cf .*ibidem*, p. 12 ; idem, *A doua campanie de săpături la Histria*, *loc. cit.*, p. 26 și *La pénétration* ..., p. 4 și 5 ; *Histria*, IV, p. 55—56.

[7] *Histria*, IV, p. 33.

[8] *Ibidem*, p. 47.

noscute de Imperiu ale teritoriului rural al Histriei"[9] sau, și mai caracteristic, de faptul că „în anul 46...., Histrianii, care aveau moșiile lor pînă foarte departe de jur împrejurul orașului, trebuiau acum hotărniciți din nou, nu ca față de barbari, ca înainte, ci ca față de romani"[10].

Poate nu greșim deci prea mult dacă, încercînd să rezumăm observațiile lui V. Pârvan în legătură cu problema teritoriului rural al Histriei, vom spune că, fără a exclude existența lui înainte de stăpînirea romană, vechimea acestui teritoriu pare a nu-i fi reținut pe cît se cuvenea atenția, deși lasă impresia că agricultura n-a intrat întotdeauna în preocupările directe ale histrienilor.

Mai mult, ni se pare că concluziile lui V. Pârvan nu sînt străine de o concepție a sa mai generală, cu privire la raporturile băștinașilor cu grecii, pe de o parte, cu romanii, pe de altă parte, ca să nu mai vorbim de prejudecata, comună și altor istorici ai antichității, referitoare la caracterul exclusiv agricol sau comercial al diferitelor colonii grecești, măcar în anumite condiții și pentru un anumit timp. Dar asupra acestui din urmă aspect al problemei vom mai reveni. Deocamdată, ne mulțumim a reaminti măcar cîteva pasaje ale lui V. Pârvan, care ni se par foarte semnificative, pentru concepția, dacă o putem numi așa, a preafinității civilizației geto-dace numai cu civilizațiile apusene. „Contrar thracilor din Balcani — spune V. Pârvan, geții par a fi fost foarte puțin înclinați a se greciza, în timp ce, de la sosirea romanilor la Dunăre, ei se arată destul de dispuși a accepta influența romană și devin cei mai buni propagatori ai noii civilizații, pînă chiar la porțile orașelor grecești de pe litoral și, uneori, chiar în aceste orașe"[11].

Deși dintr-o perspectivă încă limitată și cu o documentare cu totul insuficientă, la concluzii mai conturate și — de ce n-am spune-o — mai adecvate, dar cu mult prea generale, ajunge continuatorul lui V. Pârvan, în săpăturile de la Histria. Este adevărat că, la început, și el se menține, în general, în ceea ce privește problema care ne preocupă, pe linia trasată de înaintașul său, dacă nu cumva îi restrînge chiar perspectivele[12].

Ceva mai tîrziu însă, mai ales cu ocazia unui studiu consacrat triburilor ioniene la Histria[13], autorul amintit își precizează fără echivoc poziția sa față de problema teritoriului rural al Histriei, pe care ne permitem a o reda cu însăși cuvintele autorului: „Acest fel de viață (viața agricolă) nu datează, fără îndoială, din epoca romană.... Se știe foarte

---

[9] *Histria*, IV p. 45.

[10] V. Pârvan, *Începuturile* ..., p. 87; cf. *ibidem*, p. 101 și *Getica*, București, 1926, p. 118.

[11] V. Pârvan, *La pénétration* ...., p. 25; cf. și *Histria*, IV, p. 155: „trecerea de la thracism direct la romanism, fără intermediul elenismului"; cf. și „Dacia", I, 1924, p. 275—276. A se vedea, totuși, o concepție mai justă în *Începuturile* ..., p. 63—64: „malul mării ... era plin de cetăți grecești, cu cari geții, adică dacii noștri, erau mereu în atingere, fie în luptă, fie în alianță cu ele și deci erau înrîuriți de aproape de civilizația grecă"; cf. și *Getica*, p. 63.

[12] S. Lambrino, *Cetatea Histria. Notiță istorică și descriptivă cu prilejul expoziției cetății Histria de la Acad. Rom.*, martie 1931; și în „Boabe de grîu", 1930, p. 575; în special p. 9 și 22 din extras și urm.

[13] *Les tribus ioniennes d'Histria*, în „Istros", I, 1, 1934, p. 117 sq.; cf. și *Le vicus Quintionis et le vicus Secundini de la Scythie Mineure*, în „Mélanges Marouzeau", Paris, 1948 p. 319 și urm.

bine că Histria... era un oraş comercial... Aceasta nu înseamnă însă că comerţul era singura sa ocupaţie... Cele două inscripţii studiate şi *horothesia* arată clar că bessii, laii, romanii au venit să se aşeze în mijlocul unei populaţii greceşti, care cuprindea de mult timp agricultori... Cele două inscripţii... ne atestă viaţa agricolă, pe care cetăţenii oraşului o duceau pe vastul teritoriu în epoca Severilor şi ne permit de a intrevedea caracterul agricol, pe care colonia a trebuit să-l aibă la începuturile sale, ca, de altfel, toate celelalte colonii greceşti"[14].

Subliniind încăodată îngustimea perspectivei şi documentarea insuficientă, cum şi faptul că, sub forma sub care sînt prezentate, nu toate observaţiile sînt indiscutabile, vom reţine totuşi, pentru problema care ne preocupă, că sugestiile autorului citat nu merită mai puţin atenţia noastră, cu atît mai mult cu cît ele au trecut de obicei neobservate.

Reluînd problema pe baza izvoarelor, pe care socotea a le avea la îndemînă, şi a cercetărilor lui V. Pârvan, dar căutînd în acelaşi timp să aplice, în problema noastră, unele rezultate dobîndite de ştiinţa sovietică în privinţa coloniilor greceşti nordpontice, Em. Condurachi ajunge în ultima vreme la concluzii, într-un anumit sens, mai precise, dar care, măcar aşa cum sînt formulate, nu constituie mai puţin o limitare a posibilităţilor lăsate de consideraţiile mai vagi ale lui Pârvan. Şi, cînd spunem aceasta, ne referim mai puţin la unele afirmaţii, ceva mai vechi, ale cercetătorului amintit [15], ci la studii mai recente, dintre care unul consacrat chiar problemei de care ne ocupăm, cum o arată însuşi titlul său — *Cu privire la construirea teritoriului „rural" al oraşului Histria şi funcţiunea sa social-economică*[16] ; fără a mai merge aşa de departe, admiţînd adică, pe baza unor texte epigrafice, asupra cărora vom reveni, existenţa unui teritoriu rural histrian şi înainte de stăpînirea romană, socoteşte că „constituirea unui vast teritoriu rural era legată de două condiţii... trebuia mai întîi ca pătura exploatatoare să simtă necesitatea tot mai stringentă a lărgirii activităţii ei economice, prin practicarea pe scară largă a agriculturii ; era necesară, în al doilea rînd, prezenţa unei autorităţi politice, cu sprijinul căreia acest vast domeniu putea fi, nu numai achiziţionat, dar şi păstrat şi exploatat în linişte"[17]. Or, după Em. Condurachi, „la Histria, astfel de condiţii economice şi politice prielnice construirii unui imens domeniu rural al oraşului şi practicării pe scară largă a agriculturii au apărut de-abia în cursul secolului al IV-lea"[18].

Pe o poziţie, oarecum asemănătoare, dar pe considerente mai generale, se plasează şi cunoscuta savantă sovietică T. V. Blavaţkaia care, ocupîndu-se în lucrarea sa *Oraşele vestpontice în sec. VII-I î.e.n.* de începuturile oraşelor greceşti din Pontul Stîng, scrie : „La apariţia coloniilor

[14] *Les tribus ioniennes d'Histria*, p. 118—120.

[15] Em. Condurachi, *Raporturile între autohtoni şi greci din aşezările sclavagiste din Dobrogea*, SCIV, II, nr. 2, 1951, p. 54 şi urm.

[16] Em. Condurachi, *Cu privire la constituirea teritoriului „rural" al oraşului Histria şi funcţiunea sa social-economică*, în „Acad. R.P.R. Buletin ştiinţific, Secţ. de şt. ist., filoz. şi econ. jurid.", t. IV, nr. 1—2, 1952, p. 59 şi urm.

[17] *Ibidem*, p. 62.

[18] *Ibidem*, p. 65, cf. *Histria*, I, 1954, p. 42 şi 43.

vestpontice, greutatea specifică a agriculturii, meseriilor şi comerţului nu a fost aceeaşi în diferite oraşe... Se poate presupune că coloniile, înfiinţate de centrele comerciale mari din sec. VII-VI î.e.n. ca Miletul şi Megara — au fost, la început, aşezări comerciale. Aşa au fost Histria, Apollonia şi Mesambria... Aceste factorii tipic comerciale — emporii— au devenit mai tîrziu, adevărate *poleis*. Vastele legături ale acestor oraşe cu lumea elenă, în veacurile următoare, sînt o dovadă că ele şi-au păstrat caracterul lor comercial şi în veacurile următoare"[19].

Cu toată rezerva, pe care o impun unele formulări, se poate spune deci că şi pentru Blavaţkaia preocupările agricole ale Histriei şi, prin urmare, şi teritoriul său sînt mult posterioare înfiinţării ei.

În sfîrşit, fără a se ocupa, în mod special, de această problemă, ci atingînd-o numai în treacăt, la concluzii mai mult sau mai puţin asemănătoare, dar care nu exclud, de data aceasta, perspective mai largi, ajung în ultima vreme cu argumente şi pe căi diferite şi D. M. Pippidi şi R. Vulpe[20].

Aruncînd acum o privire de ansamblu asupra stadiului actual al problemei vechimii teritoriului rural al Histriei, aşa cum a fost înfăţişat mai sus, credem că nu sîntem prea departe de adevăr dacă afirmăm că, cu toate contribuţiile importante aduse, mai ales în ultima vreme, ea este departe de a fi rezolvată în mod satisfăcător. Aceasta, desigur, şi din cauza insuficienţei informaţiilor, dar şi, măcar într-o anumită măsură, din cauza că, pornindu-se implicit sau explicit de la concepţia unei împărţiri artificiale a coloniilor greceşti în colonii agricole şi colonii comerciale[21], iar Histria fiind aşezată printre acestea din urmă, era aproape fatal să se ajungă, sub o formă sau alta, la concluzia că, măcar pentru o vreme, ea a fost lipsită de un teritoriu rural. Ceea ce — după cum am văzut — este cazul cu aproape toţi cercetătorii care s-au ocupat de această problemă.

Concepţie, după părerea noastră, întru nimic întemeiată, cel puţin aşa cum este formulată. Mai întîi, nu trebuie să neglijăm că, după informaţiile antice, oricum le-am interpreta, cauza social-economică fundamentală a colonizării a fost lipsa de pămînt. *Thucydides* o spune doar în termeni categorici: „Se duceau pe corăbii şi supuneau insulele mai cu seama acei care nu aveau destul pămînt"[22]. După el, Platon se exprimă în termeni aproape identici, vorbind de „îngustimea pămîntului" στενοχωρία[23]

[19] T. V. Blavaţkaia, *Zanagkonkmunckul ropoga b VII bb. go. u.*, Moscova, 1952, p. 34—35; cf. şi p. 33,36, mai ales p. 36—37.

[20] D.M. Pippidi, *Histria şi Callatis în sec. III—II î.e.n., cu prilejul unei inscripţii inedite*, în SCIV, IV, 1953, p. 497, nota 1; cf. şi p. 497 şi 489; R. Vulpe, *Raport preliminar asupra săpăturilor din 1954 de la Tariverde*, SCIV, V, 1—2, 1954, p. 107—108.

[21] Concepţie, de altfel, împărtăşită, sub o formă sau alta, de mulţi istorici ai antichităţii: a se vedea între alţii, pentru o poziţie extremă, A. Jardé, *La formation du peuple grec*, Paris, 1923, p. 22 şi urm.

[22] Thucydides, I, 15: ἐπιπλέοντες γὰρ τὰς νήσους κατεστρέφοντο καὶ μάλιστα ὅσοι μὴ διαρκῆ εἶχον χώραν.

[23] Platon, *Legile*, IV, p. 708 b.

și de „excesul de populație față de producția teritoriului”[24]. De aceea—așa cum observă G. Glotz — „ceea ce grecul căuta, înainte de toate, în țările de dincolo de mare, era un pămînt de cultivat”[25]. Și, încă și mai caracteristic : „În general, ea (colonizarea) avea ca obiect primordial cucerirea de pămînt; prosperitatea industrială și comercială, dezvoltarea urbană veneau pe deasupra”[26].

Este adevărat că această justă constatare nu-l împiedică pe Glotz să cadă, și el, în greșeala amintită, de a admite, fie și ca excepții, existența unor colonii pur comerciale, fără a ne fi cu totul clar dacă observațiile sale se referă la o situație permanentă, cum pare a rezulta din afirmații ca aceea că „acești emigranți, care plecau fără gînd de întoarcere, nu căutau întotdeauna pămînturi, ci se gîndeau și la afaceri”[27], sau numai la faza de factorie, cum ar reieși din observația, foarte apropiată de problema noastră că „cea mai mare parte din așezările, create de milesieni de-a lungul Pontului Euxin, nu sînt la origine decît contoare și unele dintre ele nu vor fi, niciodată, altceva”[28]. Evident că, dacă această din urmă observație se referă la cea mai mare parte dintre cele 75[29], 80 sau 90[30] de fundații milesiene transmise de tradiție, din care măcar unele vor fi existat cu siguranță, dar au dispărut sau au fost înglobate ca dependențe ale coloniilor adevărate, πόλεις, ea este foarte justă. Oricum, chiar în cazul așezărilor de acest fel, ni se pare mult mai aproape de adevăr observația lui J. Toutain, care se exprimă în această privință în termenii următori : „Cît despre așezările create mai ales pentru a practica negoțul cu barbarii, nu trebuie să ni le reprezentăm ca simple contoare, asemănătoare acelora pe care și le amenajează fenicienii, în perioada precedentă, în pămînt grecesc. Coloniile din Pontul Euxin la NE, Marsilia la vest, erau solid implantate în pămîntul din care ele posedau și cultivau o întindere mai mult sau mai puțin vastă. De aci, se răspîndea, fără îndoială, influența lor ; dar economia lor nu consta exclusiv în firme comerciale și maritime ; ele exploatau, de asemenea, prin mijloace proprii și direct, resursele agricole, pastorale, forestiere sau de alt fel, din pămînturile învecinate”[31].

Un pas hotărîtor au făcut, și în asemenea privință, reprezentanții științei istorice sovietice, în ale căror cercetări își face din ce în ce mai mult loc, deși cu unele ezitări [32], ideea unei dezvoltări unitare a coloniilor

---

[24] Platon, *Legile*, IV, 707 e : ὄχλου τινός. . . γεγενημένου πλείονος ἢ κατὰ τὴν ἐκ τῆς γῆς τροφήν ; cf. și Isocrates, *Panegyricus*, 34—36 ; Dionysios din Halicarnassos, I, 11 ; Strabo, XVII, 1, 6, Pentru felul cum trebuie interpretate aceste informații a se vedea V.S. Sergheev, *Istoria Greciei antice*. Editura de stat București, 1951, p. 90 cu b bl. de la p. 368 și urm.

[25] G. Glotz, *Le travail dans la Grèce ancienne. Histoire économique de la Grèce depuis la période homérique jusqu'à la conquête romaine*, Paris, 1920, p. 122, cf. și P. Guiraud, *La propriété foncière en Grèce*, 1893, p. 34.

[26] *Ibidem*, p. 122 : cf. și J. Toutain, *L'économie antique*, Paris, 1927, p. 36 și urm.

[27] *Ibidem*, p. 124.

[28] *Ibidem*, p. 124.

[29] Seneca, *Ad Helviam*, 7.

[30] Plinius, *Naturalishistoria*, V, 29, 112.

[31] J. Toutain, *Op. cit.*, p. 38.

[32] A se vedea, in special, A. Iessen, *Греческая колонизация северного Причерноморья*, Leningrad, 1947 *passim*.

grecești, din care n-a lipsit niciodată agricultura. Și, cînd spunem acest lucru, ne referim mai puțin la afirmații cu caracter general, ca acelea ale lui Sergheev[33], de pildă, ci mai ales la luări de poziții principiale și la cercetări mai circumstanțiate. Din acest punct de vedere, deosebit de sugestive ni se par contribuțiile cercetătoarei O. I. Sarostianova[34], dar mai ales ale cunoscutului învățat sovietic B. D. Blavațki [35].

Într-adevăr, ocupîndu-se de curînd de lucrarea scrisă, nu de mult, de T. V. Blavațkaia —*Orașele vestpontice în sec. VII—I.î.e.n.*—O. I. Sarostianova constată, în problema care ne interesează, că „nu există nici o linie strictă de demarcație între coloniile comerciale și cele agricole, așa cum reiese din lucrare. Mai corect — continuă cercetătoarea amintită — ar fi să spunem că, în unele colonii, din timpurile cele mai îndepărtate, s-au dezvoltat considerabil meseriile și comerțul, în timp ce, în altele, rolul dominant, în economie, îl deține agricultura”[36].

Încă și mai caracteristice sînt observațiile pe care le face cu privire la orașele grecești de pe țărmul de nord al Mării Negre, într-o lucrare recentă (*Agricultura în statele antice nordpontice*), B. D. Blavațki. Supunînd unei analize minuțioase toate datele existente, privitoare la așezările grecești de pe teritoriul U.R.S.S., el ajunge la concluzia că „în sec. VI, pe locul emporiilor nordpontice, au apărut o serie de orașe de tip polis grecească. Ocupația acestor poleis se pare că nu se limita numai la meserii și comerț”[37]. Mai mult, precizînd mai departe această formulare, la prima vedere rezervată, luînd pe rînd coloniile grecești nordpontice, savantul sovietic constată mai întîi, de data aceasta în termeni categorici, că „apariția agriculturii antice în Bosfor se referă încă la primul timp al existenței acolo a orașelor grecești, adică la sec. VI î.e.n.”[38], ceea ce—trebuie s-o recunoaștem — nu era prea greu de dovedit pentru așezările chersonitane. Dar chiar pentru Olbia, a cărei economie „se baza, în genere — după însăși spusa autorului — pe comerț..., pe meserii și, în foarte mică măsură, pe agricultură”, B. D. Blavațki nu se îndoiește de faptul că ea „avea la dispoziția sa... un teritoriu agricol”, chiar dacă „acest teritoriu se poate considera că nu era prea mare”[39], fără a se pronunța — e drept — tot atît de categoric asupra vechimii sale, ca în cazul coloniilor bosporane.

Și nici nu se putea să fie altfel, dacă ținem seama de concepția pe care cei vechi o aveau despre stat, sub forma de polis, chestiune asupra căreia, din fericire, informațiile antice abundă. Ne vom referi însă — se înțelege — numai la cîteva, culese în cea mai mare parte din mina inepuizabilă, în această privință, pe care o avem la dispoziție : *Politica* lui Aristotel.

---

[33] V.S. Sergheev, *Istoria Greciei antice*, p. 90 ; cf. și p. 93.

[34] O.I. Sarostianova, în recenzia asupra lucrării citate a cercetătoarei T.V. Blavațkaia (*Orașele vest-pontice în sec. VII—I î.e.n.*), în VDI, 1953, nr. 1, p. 92-98.

[35] B.D. Blavațki. *Земледелие в античных государствах северного Причерноморья*

[36] O. I. Sarostianova, *loc. cit.*

[37] B.D. Blavațki, *op. cit.*, p. 7—8.

[38] *Ibidem*, p. 46.

[39] *Ibidem*, p. 51 ; cf. și p. 195.

Astfel, ocupîndu-se de elementele, fără care nu poate fi vorba de un stat — πόσα . . . ὧν ἄνευ πόλις οὐκ ἄν εἴη — filozoful din Stagira scrie următoarele : „Mai întîi este nevoie de hrană, apoi de meserii ; în al treilea rînd de arme... ; după aceea de oarecare abundență de bani... ; în al cincilea rînd... de... preoție ; în al șaselea rînd... de un for de judecată... Este deci nevoie să existe un număr mare de plugari (γεωργῶν πλῆθος), care să procure hrana, de meseriași și de lucrători, de resurse financiare, de preoți și de judecători"[40]. Și încă și mai sintetic, deci cu atît mai caracteristic : „Statul este o comunitate de familii și sate cu o viață deplină și suficientă ei însăși — πόλις δὴ ἡ γενῶν καὶ κωμῶν κανωνία ζωῆς τελείας καὶ αὐτάρκους[41] ; de aceea „o organizare de stat se referă, în primul rînd la mulțimea oamenilor — cîți și ce fel trebuie să fie, în mod firesc — iar, în privința teritoriului, de asemenea, cît de mare și ce fel trebuie să fie acesta — "Εστι δὲ πολιτικῆς χορηγίας, πρῶτον τότε πλῆθος τῶν ἀνθρώπων πόσους τε καὶ ποίους τινὰς ὑπάρχειν δεῖ φύσει κατὰ τὴν χώραν ὡσαύτων, ὅσην τε εἶναι καὶ ποίαν τινὰ ταύτην[42].

De asemenea, vorbind, în altă parte, despre clasele sociale, Aristotel spune : „cetățile (αἱ πόλεις) se compun nu dintr-una, ci din mai multe părți, așa cum s-a spus adesea (IV, 8,5 ; VI (IV), 3, 2 și 3, 9). Una este mulțimea care se îngrijește de hrană, așa-numiții plugari (οἱ γεωργοί) ; a doua, ceea ce numim meșteșugărimea (τὸ βάναυσον) ;... a treia, negustorimea (ἀγοραῖον)... ; a patra, simbriașii (τὸ θητικόν) ; a cincea, categoria celor destinați apărării (τὸ προπολεμῆσον)"[43].

De aci decurg și diferitele categorii de funcțiuni publice, indispensabile administrării statului. „Prima funcțiune de administrare a celor necesare este aceea care privește tîrgul (ἡ ἀγορά)... ; o altă funcțiune după aceasta și foarte apropiată de ea este admistrarea bunurilor publice și private din oraș... Cei mai mulți numesc o astfel de magistratură administrarea orașului (ἀστυνομία) . . . Este (apoi) o altă (magistratură), (tot atît de) necesară și aproape asemănătoare acesteia ; căci ea (se îngrijește) de aceleași lucruri, privind însă teritoriul și cele din afara orașului : acești magistrați sînt numiți de unii administratori ai ogoarelor (ἀγρονόμοι), de alții îngrijitori ai pădurilor (ὑλωροί) "[44]. Urmează încă multe alte categorii de magistraturi și funcțiuni pe care nu este locul a le înșira

[40] Aristotel, *Politica*, IV (VII), 7, 3 —4 : πρῶτον μὲν οὖν ὑπάρχειν τροφήν, εἶτα τέχνας , . . . , τρίτον δὲ ὅπλα . . . , ἔτι γρημάτων τινὰ εὐπορίαν . . . , πέμπτον δὲ . . . ἱερατεῖαν, ἕκτον δὲ . . . κρίσιν . . . Δεῖ ἄρα χεωργῶν τι εἶναι πλῆθος, οἵ παρασκευάσουσι τὴν τροφὴν καὶ τεχνίτας καὶ τὸ μάχιμον, καὶ τὸ εὔπορον καὶ ἱερεῖς καὶ κριτάς : cf și IV (VII), 8, 6.

[41] *Ibidem*, III, 5, 14.

[42] *Ibidem*, IV (VII), 4, 2.

[43] *Ibidem*, VI (IV), 3. 11 : καὶ γὰρ αἱ πόλεις οὐκ ἐξ ἑνός, ἀλλ' ἐκ πολλῶν σύγκεινται μερῶν, ὥσπερ εἴρηται πολλάκις. Ἓν μὲν οὖν ἐστὶ τὸ περὶ τὴν τροφὴν πλῆθος, οἱ καλούμενοι γεωργοί, δεύτερον δὲ τό καλούμενον βάναυσον . . . Τρίτον δ' ἀγοραῖον . . . Τέταρτον δὲ τό θητικόν. Πέμπτον δὲ γένος τὸ προπολεμῆσον ; cf. și VII (VI), 4, 1 și VII (VI), 1, 4 ;4,3.

[44] *Ibidem*, VII (VI), 5, 2—4 : πρῶτον μὲν οὖν ἐπιμέλεια τῶν ἀναγκαίων ἡ περί τὴν ἀγοράν . . . Ἑτέρα δέ ἐπιμέλεια . . . ἡ τῶν περὶ τὸ ἄστυ δημοσίων καὶ ἰδίων . . . καλοῦσι δ' ἀστυνομίαν οἱ πλεῖστοι τὴν τοιαύτην ἀχτήν . , . Αλλη δ' ἀναγκαία τε καὶ παραπλησία ταύτῃ περὶ τὰ ἔξω τοῦ ἄστεος καλοῦσι δὲ τούς ἄρχοντας τούτους οἱ μὲν ἀγορανόφους, οἱ δ' ὑλωρούς.

aci[45]. Ceea ce trebuie reținut din toate aceste considerații ale lui Aristotel este că, printre elementele constitutive — și anume printre primele — ale unei cetăți, figurează întotdeauna teritoriul său rural și problemele legate de el.

S-ar putea totuși obiecta că acestea sînt părerile unui filozof, supus, chiar dacă este vorba de Aristotel, prejudecății „fiziocrate" atît de frecventă în filozofia greacă[46] și care — trebuie să o recunoaștem — nu lipsește cu totul nici din concepția lui Aristotel[47]. Iată însă observația unui istoric — este vorba de Thucydides — cu atît mai prețioasă, cu cît nu este inclusă în vreo considerație generală, ci este spusă, oarecum în treacăt, cu ocazia descrierii unor evenimente. Într-adevăr, vorbind despre consecințele ocupării și fortificării de către lacedemonieni a Deceleei, adaugă : „(Atenienii)... fură lipsiți de tot teritoriul. Atena trebui (deci) să importe totul și, în loc de un oraș, devenise o cetate întărită — τῆς γὰρ χώρας ἐστέρηντο· τῶν τε πάντων ὁμοίως ἐπακτῶν ἐδεῖτο ἡ πόλις, καὶ ἀντι τοῦ πόλις εἶναι φρούριον κατέστη[48]. Atît de insolubil legată era, pentru cei vechi ideea de teritoriu de aceea de πόλις [49].

În lumina acestor documente, la care ar putea fi adăugate multe altele, înțelegem de ce, bazat, desigur, tocmai pe astfel de documente, Karl Marx a putut scrie, în acea „ciornă" genială a *Capitalului*, rămasă mult timp în manuscris, pe care o constituie — *Formele care au precedat producția capitalistă* : „Istoria antichității clasice este istoria orașelor, însă o istorie a orașelor întemeiate pe proprietate funciară și agricultură... Această formă (de proprietate) presupune, ca baza a ei, nu suprafața de pămînt ca atare, ci orașul, ca loc de așezare (centru) al agricultorilor (al proprietarilor de pămînt), deja creat. Ogorul apare aci ca teritoriu al orașului, iar nu ca un sat, simplă anexă a pămîntului"[50]. Aceasta nu înseamnă, desigur — Marx însuși și toți ceilalți clasici ai marxismului au subliniat-o doar de nenumărate ori — că în anumite condiții, greutatea specifică a agriculturii nu a putut fi, în orașele antice, mai mare sau mai mică față de comerț și meșteșugari. Ea nu a lipsit însă niciodată, nici chiar în cele mai evoluate cetăți, în care producția și schimbul de mărfuri dețineau un loc important.

Dar dacă, ținînd seama de structura orașului stat grecesc, nu se poate ca Istros, ca și celelalte colonii grecești, să nu fi avut un teritoriu rural, cel puțin din momentul în care a depășit faza de așezare temporară (emporion) și a devenit o polis organizată — după toate aparențele încă din

---

[45] Aristotel, *Politica*, VII (VI), 5, 4—13.

[46] A se vedea, între altele, Xenophon, *Oeconomicus*, V.

[47] Aristotel, *Politica*, passim ; cf. și Toutain, *op. cit.*, p. 51 și Dareste, *Etudes d'histoire du droit*, 1902, p. 84.

[48] Thucydides, VIII, 27—28.

[49] Cf. și considerațiile lui G. Glotz, *La cité grecque*, Paris, 1928, p. 21 sq. Cazurile studiate de Fr. Hampel, *Poleis ohne Territorium*, „Klio", XXXII, 1939, p. 1 — 60 — cetățile Mitilene, Amphipolis, Sinope, Cotiora, Cerasos, Trapezunt, care au trebuit să cedeze Atenei, în sec. V î.e.n.. proprietatea teritoriilor lor — sînt cazuri cu totul speciale, care nu infirmă, ci din contra confirmă această realitate.

[50] K. Marx, *Formî predșestvuiușcie kapitalisticeskomu proizvodstvu*, în VDI, 1940, nr. 1, p. 15 ; cf. Fr. Engels, *Origina familiei, a proprietății private și a statului*, ed. P.C.R., 1948, p.184.

sec. VI î.e.n. — nu este întotdeauna ușor a surprinde existența sa concretă în diferite epoci și, se înțelege, cu atît mai puțin întinderea și organizarea sa. Totuși, acest lucru nu este, chiar în stadiul actual al cercetărilor, cu totul imposibil, deși nu în măsura egală pentru toate epocile.

Nu mai vorbim de epoca romană, pentru care un document atît de prețios, cum este horothesia lui Laberius Maximus, oferă un cadru precis tuturor celorlalte descoperiri, de pe acum foarte bogate, în legătură cu problema care ne preocupă. Lucrurile sînt prea cunoscute și unanim admise, pentru a fi nevoie să insistăm. Ne referim, bine înțeles, numai la existența ca atare a unui bine conturat și destul de vast teritoriu rural, la dispoziția așezării grecești de la Histria, și nu la organizarea și mai ales la modul său de exploatare, probleme ce de-abia de acum așteaptă să fie puse și rezolvate.

Dar și pentru epocile mai vechi, informațiile, directe sau indirecte, cu privire la existența unui teritoriu rural histrian nu lipsesc cu totul, chiar dacă ele nu mai sînt așa de bogate și de circumstanțiate ca cele referitoare la epoca romană, ci se reduc numai la simple aluzii la existența lui, fără determinări de întindere sau așezări, în privința cărora descoperirile arheologice, încă insuficiente, vin totuși să arunce unele lumini prețioase. Așa se și explică, poate, de ce multă vreme ele n-au reținut, pe cît se cuvenea, atenția cercetătorilor. Un început s-a făcut totuși, după cum am văzut, în cercetările mai recente, printre care reamintim, în special, pe acelea ale tov. Em. Condurachi, D. M. Pippidi și ale colectivului de săpături de la Tariverde. Socotim însă că, încă de pe acum, se poate merge ceva mai departe. De aceea, revenind asupra contribuțiilor aduse, în această privință, de cercetătorii amintiți, vom încerca pe cît ne va fi în putință, să aducem unele date noi, folosindu-ne de toate izvoarele care ne stau la dispoziție — fie ele literare, epigrafice, numismatice sau arheologice. Precizăm, ca detaliu de metodă, că vom începe cu epocile cele mai recente — se înțelege anterioare epocii romane — urcîndu-ne treptat spre vremurile din ce în ce mai vechi ale așezării de la Histria. Justificarea acestui procedeu este prea la îndemînă, spre a fi nevoie să insistăm.

Primul document, care merită să ne rețină atenția în această privință este, desigur, horothesia lui Laberius Maximus însăși[51]; deși din epoca romană, ea conține însă aluzii precise la o stare anterioară, folosite încă mai demult, în sensul preexistenței față de epoca amintită a unui teritoriu rural al Histriei, recunoscut ca atare de stăpînirea romană. Este vorba, în primul rînd, de cunoscutul pasaj din prima scrisoare a lui Flavius Sabinus (43—49 e.n.), în care, după ce se reînnoește privilegiul de a pescui pe brațul Peuce și de a-și aduce fiecare pentru trebuințele sale, fără nici o taxă, lemnul necesar pentru făclii, se adaugă: „căci pentru nevoile voastre de lemne (obișnuite), aveți hotarele voastre necontestate — ἀναμφισβήτητα ὅρια — și întreaga folosire a lor nesupusă nici unei taxe[52], la care este de adăugat un alt pasaj, de astădată din scrisoarea ceva mai re-

---

[51] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 31, și urm.

[52] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 31, r. 25—27: περὶ γὰρ τῶν τῆς ὕλης χρείων ἀναμφισβήτητα ἔχετε ὅρια καὶ τὴν ἐξ ἐκείνων χρῆσιν πᾶσαν τῷ τέλει [ἀν]υπεύθυνον.

centă a lui Tullius Geminus (54 e.n.), în care se vorbeşte de recunoaşterea „hotarelor strămoşeşti — τὰ τῶν προγόνων ὅρια — cu privire la braţul Peuce şi (celelalte braţe)"[53].

Se pune însă întrebarea: teritoriul posedat de Istros înainte de stăpînirea romană era întru totul identic — vorbim ca întindere — cu acela fixat în anul 100, prin hotărnicia lui Laberius Maximus şi dacă da, de cînd avea el această întindere? Trebuie să recunoaştem că, numai cu datele furnizate de piesele din „dosarul" horothesiei, toate ipotezele sînt îngăduite. Nu este deci nici o mirare că — aşa cum am văzut — V. Pârvan se mulţumeşte, în această privinţă, să releve faptul, în V.I. termenii vagi amintiţi, din care reiese totuşi că romanii n-au făcut decît să recunoască o anumită situaţie de fapt, bine precizată. Nu de aceeaşi părere pare a fi însă S. Lambrino, care socoteşte că delimitarea lui Laberius Maximus „închide o dezbatere care a durat tot cursul sec. I d. Chr.", în care timp „Histria s-a sforţat de a pune în valoare, pe lîngă autorităţile romane, privilegiile şi dreptul său la posesiunea unui teritoriu întins"[54]. La fel, Em. Condurachi, deşi cu multe rezerve, nu exclude ipoteza unei extinderi, în epoca romană, a teritoriului mai vechi al Histriei. „Poate că — spune d-sa — o dată cu organizarea administrativă şi fiscală a Dobrogei romane, teritoriul rural al oraşului să fi crescut, deşi ne-am fi aşteptat ca o asemenea favoare să fie menţionată în scrisorile de confirmare ale guvernatorilor Moesiei Inferioare"[55]. Relevăm totuşi, în treacăt, un pasaj din scrisoarea lui Plautius Aelianus (51 e.n.), care sună astfel: „În ceea ce mă priveşte, este atît de departe de mine gîndul de a atinge ceva din drepturile recunoscute mai de mult, încît caut cu plăcere să găsesc mijloacele prin care s-ar putea împodobi vechea voastră cetate grecească"[56].

Dar dacă, cu oarecare bunăvoinţă, se poate admite, numai pe baza horothesiei, că teritoriul Histriei, într-o vreme mai mult sau mai puţin apropiată de data acestui document, nu diferea cu mult — ca întindere — de cel fixat de Laberius Maximus, este cu mult mai greu, dacă nu chiar imposibil, a spune ceva concret asupra vechimii, sub această formă, a teritoriului rural histrian. Deşi este foarte probabil că problema aceasta nu va fi, poate, rezolvată niciodată într-un mod aşa de categoric, ca în horothesia, unele precizări vor putea fi aduse numai de cercetarea amănunţită a unui bogat material — grecesc şi roman — recoltat de pe o arie întinsă în jurul cetăţii, ceea ce, în stadiul actual al cercetărilor, este cu neputinţă. Cel mult dacă se pot face unele ipoteze provizorii, aşa cum vom încerca mai departe, unde va fi cazul.

Pentru moment, luînd informaţiile din horothesie, fie şi sub forma unei simple referiri la existenţa unui teritoriu rural al Histriei înainte de stăpînirea romană, să urmărim — aşa cum ne-am propus — documentele

[53] V. Pârvan, *Histria*, IX, p. 32, r. 60—61; cf. şi r. 45—46 (scrisoarea lui Plautius Aelianus).

[54] S. Lambrino, *Les tribus ioniennes d'Histria*, în „Istros", I, 1, 1934, p. 120.

[55] Em. Condurachi, *Cu privire la constituirea teritoriului „rural" al oraşului Histria şi funcţiunea sa social-economică, loc. cit.* p. 62.

[56] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 32, r. 45—47: ἐγὸ δὲ τοσοῦτον ἀπέχ[ω] τοῦ θραῦσαι τι τῶν ἐκ χρόνου φυλασσομένων ὑμεῖν δικαίων, ὡς καὶ παρευρεῖν ἄν ἡδέως δι᾿ὧν ἔνεσται κοσμεῖν ἀρχέαν πόλιν καὶ Ἑλληνῖδα.

care confirmă aceste informații. Căci, din fericire, astfel de documente există, deși unele din ele au fost puse abia de curînd, iar altele de loc în valoare.

Ne gîndim, în primul rînd la cunoscutul decret în cinstea lui Aristagoras [57], relevat, din acest punct de vedere, ni se pare, pentru prima dată, de D. M. Pippidi, apoi de Em. Condurachi [58], indiferent pentru problema noastră, dacă îl datăm, la sfîrșitul sec. II sau în prima jumătate a sec. I î.e.n. În acest document, atît de important în multe privințe se face, de mai multe ori, aluzie la *țara* (χώρα), ocupată cîtva timp de „barbari", termen sub care, nu se poate înțelege altceva decît teritoriul rural al Histriei [59].

Acest document nu este, nici chiar numai pentru Istros, necum pentru celelalte cetăți pontice, singurul. D. M. Pippidi atrăgea atenția de curînd asupra informației lui Memnon, care pomenește, pentru mijlocul sec. III î.e.n., că Tomis și Callatis aveau un hotar comun [60], ceea ce — după justa sa observație — este „de neconceput altfel decît dacă presupunem că istoricul grec înțelegea să vorbească de teritoriile lor respective" [61]. Aceasta înseamnă însă — abia de mai este nevoie s-o relevăm — că însăși participarea Histriei la conflictul dintre Tomis-Byzantion și Callatis presupune o graniță comună și între Histria și Tomis, și deci existența unui teritoriu rural și pentru cea dintîi.

De altfel, existența unui teritoriu rural tomitan ne este atestată direct, e drept pentru o epocă ceva mai recentă decît aceea la care se referă Memnon, dar tot din epoca preromană, de un document din Tomis, care n-a reținut de loc, pînă acum, atenția cercetătorilor, din acest punct de vedere. Este vorba de cunoscutul decret în cinstea lui Nilos din Tyras (începutul sec. I î.e.n.) [62], care, pentru binefacerile sale față de cetate, este gratificat, între alte privilegii, și cu acela de a achiziționa bunuri funciare (ἔνκτησις ἐγγαίων) [63], ceea ce ar fi fost cu neputință, dacă Tomisul nu ar fi avut un teritoriu rural. Mai mult, este de relevat, deși acest lucru nu intră direct în tema ce ne-am propus-o aci, că această prețioasă indicație din decretul tomitan amintit dovedește că, cel puțin la această dată, măcar o bună parte din teritoriul tomitan era stăpînit în proprietate privată. Altfel privilegiul lui Nilos ar fi fost fără obiect. Și este de presupus că aceeași era situația și în celelalte cetăți vestpontice, și deci și la Histria

În sfîrșit, ca să revenim la problema noastră, pentru existența unui teritoriu rural al Histriei în epoca elenistică socotim că poate fi invocat și un pasaj din inscripția recent publicată [64], dar cunoscută și folosită

---

[57] SIG³, p. 340—342, nr. 708 = AEM, VI, 1882, p. 36—38, nr. 78.

[58] Em. Condurachi, *loc. cit.* p. 61.

[59] SIG³, nr. 708, r. 14 : τῶν κρατούντων τῆς χώρας Βαρβάρων ; cf. și r. 26—27 (aceeași expresie).

[60] FHG, ed. Müller, III, p. 537, c. XXI : περὶ Τόμεως ἐμπορίου, ὃ τοῖς Καλλατιανοῖς ὅμορον ἦν.

[61] D.M. Pippidi, *Histria și Callatis în sec. III—II î.e.n. loc. cit.*

[62] AEM, XI, 1887, p. 41—43, nr. 55 și, mai ales, XII, 1888, p. 127—130 VDI, 1939, nr. 3, p. 310—311.

[63] R. 28—29.

[64] *Histria* I, 1954. Monumente epigrafice inedite, nr. 4, p. 498 sq.

de noi şi cu altă ocazie[65] — privitoare la tulburările sociale de la Istros, unde este de citit πρόσχωρον Θρᾴκην [66] — Tracia vecină — de înţeles, fără îndoială, cu teritoriul aparţinînd Histriei. În orice caz, pasajul merită să fie reţinut, cu atît mai mult cu cît nu ni se pare prea riscant a-l interpreta ca o aluzie la refacerea, fie şi sub forma precară, a regatului odrysilor[67] încă din prima jumătate a sec. II î.e.n., cînd se plasează documentul amintit[68]. Am avea deci o lumină în plus asupra situaţiei din regiunile vestpontice în această epocă, încă destul de confuză pentru noi[69].

Acestea sînt, pînă acum, dovezile directe cu privire, dacă nu la întinderea, măcar la existenţa unui teritoriu rural al Histriei în epoca imediat precedentă cotropirii romane, epoca elenistică. Ele sînt desigur puţine, dar nu mai puţin concludente, cu atît mai mult cu cît, mai ales în lumina lor, o serie de alte dovezi, de data aceasta indirecte, îşi capătă adevărata lor semnificaţie, dar, în acelaşi timp, vin să le confirme pe primele.

Ne gîndim, în primul rînd, la faptul foarte caracteristic că cele mai multe emisiuni monetare de bronz ale Histriei, ulterioare anului 200 î.e.n., deşi păstrează pe revers cunoscuta emblemă a oraşului — vulturul cu delfinul — au în mod constant pe avers pe *Demeter cu coroana de spice*. Mai mult, la unele din aceste emisiuni, găsim, chiar pe revers, alături de efigia amintită, un spic mare de grîu[70]. Aceasta dovedeşte, desigur, locul important pe care îl deţinea în economia istriană din acea vreme, nu numai comerţul cu grîne, dar agricultura însăşi, ceea ce ar fi, poate, o indicaţie şi cu privire nu numai la existenţa pur şi simplu a unui teritoriu rural, dar şi la întinderea sa, de pe acum destul de mare.

Alte dovezi indirecte vom da mai departe, o dată cu încercarea de a folosi în problema care ne interesează şi datele arheologice propriu-zise, pentru că nu numai acestea din urmă, dar poate şi măcar unele din cele dintîi sînt valabile şi pentru epoci ceva mai vechi. Reţinem deocamdată că, chiar şi numai pe baza mărturiilor infăţişate pînă acum, existenţa unui teritoriu rural al Histriei, cel puţin pentru epoca elenistică, nu mai poate fi pusă la îndoială. Aceasta nu numai ca un postulat, legat de conceptul de polis, ci ca o realitate concretă.

Socotim însă că această constatare este valabilă şi pentru epoci mai vechi, chiar dacă documentele ce ne stau la dispoziţie nu mai par, deocam-

---

[65] Iorgu Stoian, *Ecouri ale luptei de clasă la Istros*, *loc. cit.*, p. 687.

[66] R. 18; cf. inscripţia din Odessos, publicată de A. Salač, BCH, 1921, I, p. 41 şi urm.

[67] Deşi nu este exclusă şi altă interpretare, prin πρόσχωρον Θρᾴκην urmînd adică a se înţelege chiar ţinuturile ocupate de băstinaşii geţi. În sprijinul acestei interpretări a se vedea V. Pârvan, *Getica*, p. 80—81: „Geţii de aci (de la Dunăre la Hemus) erau numiţi thraci (cf. Strabo, VII, 3, 2: οἱ Ἕλληνες τοὺς Γέτας Θρᾷκας ὑπερλάμβανον) şi, după ei se vorbea şi de geţii din nordul Dunării, tot ca de thraci. Am văzut ... că Dromichaites e numit „regele thracilor” şi chiar Burebista e numit oficial în inscripţia de la Dionysopolis —πρῶτος καὶ μέγιστος τῶν ἐπὶ Θρᾴκης βασιλέων”. Pentru problema noastră, aceasta are însă o valoare secundară.

[68] Asupra datării documentului, a se vedea Iorgu Stoian, *loc. cit.*, p. 687.

[69] Asupra situaţiei din Dobrogea, după prăbuşirea regatului celt de la Tylis, a se vedea R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, 1938, p. 87 şi urm.

[70] Pick-Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, vol. I, 1898, p. 152 şi 168—169, nr. 472—477; a se vedea şi pl. III/1—3.

dată, atît de concludente, cum ar putea să devină totuşi în lumina unor descoperiri viitoare. Dar chiar de pe acum, deşi cele mai multe indirecte, iar cele arheologice insuficiente, ele nu sînt mai puţin preţioase indicii, care confirmă o dată mai mult părerile celor vechi despre πόλις şi justeţa tezei marxiste, la care ne-am referit mai sus.

Vom începe consideraţiile noastre cu reamintirea cultelor agrare — al nimfelor şi al lui Zeus Ombrimos — invocate, aşa cum am văzut, de S. Lambrino în sprijinul părerii că, dată fiind vechimea lor, Istros a trebuit să aibă, la începuturile sale, un caracter agricol[71], ceea ce este desigur de neconceput fără posesiunea unui teritoriu rural propriu, exploatat, indiferent cum, sub controlul său. Ni se pare însă că nici autorul citat, nici alţi cercetători mai noi n-au dat atenţie şi altor elemente, care militează în sensul vechimii teritoriului rural al Histriei, mergînd pînă la începuturile sale, evident — aşa cum am spus — ca polis organizată. Ne gîndim de pildă, la o serie de inscripţii găsite în împrejurimile Histriei, care au fost neglijate din acest punct de vedere, pe motivul mărturisit sau nu, că ele nu ar proveni din locurile de găsire, ci că au fost aduse aci de la cetate, ceea ce s-ar putea ca uneori să fie adevărat, cu atît mai mult cu cît nu întotdeauna avem detalii suficiente asupra condiţiilor de găsire, iar reîntrebuinţarea lor tîrzie trezeşte, pe bună dreptate, suspiciunea cercetătorilor. Cercetate însă mai de aproape, chiar cu cea mai mare rezervă, ele constituie adesea, sugestii nu mai puţin preţioase, care, coroborate între ele şi cu alte date, să ducă, uneori, la concluzii revelatoare. Tocmai pentru o mai mare prudenţă, ne referim mai puţin la documente cu caracter general public, cum este decretul amintit, în cinstea lui Aristagores, găsit — precum se ştie — la Vadul, sau chiar la fragmentul de decret de la Gargalîc (Corbul)[72], deşi şi prezenţa lor în locurile amintite ar putea găsi şi o altă explicaţie decît aceea a transportării lor aci, în timpuri mai noi. Sînt însă altele — şi ne referim, deocamdată, numai la epoca autonomiei — a căror aşezare, încă din antichitate, în localităţile respective, n-ar avea nimic neverosimil.

Dintre aceste inscripţii, una ni se pare că este de natură a da de gîndit, mai ales în lumina unor descoperiri mai recente. Este vorba de cunoscuta inscripţie pusă de Xenocles şi Theoxenos, fiii lui Hippolochos, pe un monument ridicat în cinstea lui Apollon Ietros, pe cînd era preot chiar tatăl lor, Hegesagores al lui Theodotos[73]. Inscripţia, descoperită la Sinoe, este datată de V. Pârvan în sec. IV î.e.n. şi este pusă de el, pe bună dreptate, în legătură cu altă inscripţie, ceva mai veche (sfîrşitul sec. V î.e.n.)[74], găsită de data aceasta ca piatră de placaj în zidul tîrziu de incintă al Histriei. Într-adevăr, nu numai că şi aci avem de a face tot cu o dedicaţie în cinstea aceluiaşi Apollon Ietros, dar, atît dedicantul — Theoxenos al lui Hippolochos — cît şi preotul eponim — Hippolochos al lui Theodotos — se dovedesc a aparţine uneia şi aceleiaşi familii, desigur

[71] S. Lambrino, *Les tribus ioniennes d'Histria*, în „Istros", I, 1, 1934, p. 118—120.
[72] „Dacia", II, 1925, p. 122—123, nr. 3.
[73] AEM, XI, 1887, p. 38, nr. 43 ; cf. şi V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 4—5.
[74] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 1 şi urm. nr. 1.

de mare vază la Istros. Despre semnificația acestor importante documente, pentru istoria social-politică a Histriei, s-ar putea spune că s-a scris destul, pentru a mai fi nevoie să insistăm asupra lor din acest punct de vedere. Este totuși un aspect care n-a reținut de loc atenția cercetătorilor, tocmai din cauza neglijării condițiilor lor de găsire, socotindu-se oarecum normală prezența celui de-al doilea la Histria, mai puțin normală a celui dintîi la Sinoe, deși poate tocmai contrariul este adevărat. Deoarece măcar pentru antichitate era mai normală aducerea de material la Histria din alte părți ale teritoriului, decît invers.

Astfel privite însă lucrurile, nu este exclus să vedem în familia al cărei prim membru cunoscut este Theodotos, una din familiile importante de proprietari funciari ai Histriei, care își va fi păstrat influența chiar în condițiile trecerii treptate la democrație sclavagistă despre care vorbește Aristotel[75]. În acest sens par a pleda descoperiri mai vechi sau mai noi făcute la Sinoe.

Astfel, încă mai demult, însuși V. Pârvan, atragînd atenția asupra „cioburilor de vase atice cu firnis negru și a vaselor și teracotelor elenice și elenistice", de la Cicrîcci-Sibioara, Caraharman-Vadul, Casapchioi-Sinoe și Bisericuța, socotea că ele „dovedesc continuitata vieții în aceste factorii, începînd deja din sec. V î.e.n."[76]. Trecem peste denumirea dată de V. Pârvan acestor așezări, atît de improprie, măcar pentru așezarea de la Sibioara, a cărei explicație stă — așa cum am arătat — în concepția sa asupra caracterului întregii așezări histriene, și reținem numai faptul în sine al vechimii așezărilor amintite.

Observațiile lui V. Pârvan, măcar în ceea ce privește așezarea, mai exact așezările, de la Sinoe au fost confirmate și lărgite de săpăturile recente, întreprinse aci de o echipă a colectivului de săpături de la Histria. Într-adevăr, descoperirile din cel puțin trei puncte de pe teritoriul actualului sat Sinoe sînt foarte revelatoare în această privință[77]. Să le luăm în ordine invers cronologică.

Mai întîi la circa 2 km SE de sat, pe ambele maluri ale pîrăului Casapchioi, la vărsarea lui în bucla de vest a lacului Sinoe, și anume pe ridicătura micului deal Amze Gaizi, s-au descoperit în 1952, în urma unor sondaje lărgite, urmele unei vechi așezări, întinse pe circa 6 ha. Partea de est a așezării a fost mîncată de apele lacului, în fundul căruia se mai văd încă urme de ziduri și multe fragmente ceramice. În centrul așezării, pe deal, unde s-au săpat două tranșee transversale una pe alta, de circa 150 m, au fost dezgropate ziduri regulate de piatră, alături de „ziduri" de chirpici ars, cu nuiele, vetre de foc, olane și țiglă, cum și multă ceramică, mai ales locală, lucrată cu mîna (ceramica de tradiție Hallstatt și Latène). Nu lipsește însă nici ceramica elenistică, cu firnis negru, și ceramica romană — timpurie și tîrzie. Toate aceste elemente arată că ne aflăm

[75] Aristotel, *Politica*, V (VIII), 5, 2; a se vedea și comentariul nostru din SCIV, IV, nr. 3-4, 1953, p. 693—694.

[76] V. Pârvan, *La pénétration* ..., p. 34.

[77] SCIV, IV, 1953, nr. 1—2, p. 136 sq. Precizăm că, pentru toate datele arheologice folosite în acest studiu, în afară de lucrările citate în mod expres, am mai folosit articolele și fișele pregătite de Institutul de arheologie pentru Repertoriul arheologic al R.P. Romîne.

aci în fața unei mari așezări rurale din epoca sclavagismului grec și greco-roman (sec. IV-III î.e.n. — III-IV e.n.).

Dar aceasta nu este nici singura, nici cea mai veche așezare de la Sinoe. Căci, chiar numai niște sondaje restrînse, au dat la iveală o altă așezare grecească, din sec. V-II î. e. n., continuată poate și în epoca romană, situată pe malul de sud al buclei lacului Golovița, în spatele de Est al promontorului Cara-Burun, la circa 10 km N de sat.

Cu mult mai semnificativă însă, prin rezultatele obținute încă de pe acum, este așezarea descoperită în săpăturile făcute în 1952 la 6 km NE de sat și la circa 1 km E de movila de la cota 73, pe malul abrupt al lacului Smeica. Într-adevăr, în centrul așezării s-au găsit urmele unui mare complex de construcții, din ziduri masive de piatră, legate cu pămînt, ale căror substrucții sînt formate, adesea, din straturi alternînde de pămînt, piatră și cenușă. Pavaje din lespezi de piatră, multă țiglă și olană, de asemenea ceramică locală, alături de ceramica greacă. În ceea ce privește ceramica locală, foarte abundentă, o parte este lucrată cu mîna (ceramică de tradiție hallstattiană și Latène), alta la roată, în care se resimte, în tehnică și forme, influența greacă. Ceramica greacă, de import, este reprezentată de fragmente de vase cu figuri negre pe fond roșu și, mai ales, prin vase elenistice. Numeroase mănuși de amfore, cu ștampilă (peste 50), din Rodhos, Thasos și din orașele pontice; două monede — una de bronz de la Alexandru, alta autonomă histriană din sec. IV î. e. n., pe care se observă clar roata cu patru spițe și legenda IΣT — toate atestînd o așezare, a cărei existență se întinde cel puțin din sec. V pînă în sec. II—I î. e. n.

În fața acestor descoperiri atît de bogate, socotim că nu mai poate fi vorba la Sinoe numai de o factorie, cum credea Pârvan, ci de o adevărată așezare, desigur rurală, dependentă de Istros cel puțin din sec. V î.e.n. Mai mult, măcar pentru una din aceste așezări, se poate pune întrebarea dacă nu este de identificat cumva cu acea încă misterioasă țară a dacilor? (χώρα Δάγις/?/), în care era așezat satul (κώμη) ai cărei locuitori se plîngeau, în vremea lui Antonius Pius, împotriva apăsării administrației romane[78]. De care din așezările amintite ar putea fi vorba precis, este greu de spus, deși, ținînd seama de materialul descoperit, care merge — așa cum am văzut — din sec. IV—III î. e. n. pînă în sec. III—IV e. n. — am putea înclina spre prima așezare, adică aceea de la SE de satul Sinoe.

Este adevărat că tot aci ar putea fi plasat și acel *vicus Quintionis*, atestat de nu mai puțin de 11 inscripții latine, găsite fie la Sinoe, fie — cele mai multe — în zidul cel mare al cetății Histria[79]. În favoarea acestei ipoteze pledează, în primul rînd, faptul că, în urma publicării de către D. Tudor[80] a trei din inscripțiile menționate mai sus, descoperite însă mai demult chiar la Sinoe, situarea acestui *vicus* pe teritoriul comunei Sinoe

---

[78] A se vedea Iorgu Stoian, *O inscripție inedită din Histria*, *loc. cit.*, p. 137 și urm.

[79] Pentru toate aceste inscripții, a se vedea în ultima analiză, D. Tudor, *Vicus Quintionis* în SCS, Iași, II, 1951, fasc. 1—2 (extras).

[80] D. Tudor, *loc. cit.*

apare mai mult decît probabilă, fără a se putea determina totuşi, deocamdată, mai precis vreun punct de pe acest teritoriu. La situarea lui chiar în acest punct se opune însă, în afară de neputinţă de a localiza cimitirul unde s-ar fi găsit inscripţiile amintite, numele însuşi al localităţii, care presupune o aşezare de-abia romană, ceea ce este în contradicţie cu datele arheologice menţionate mai sus. În schimb, aceste date se potrivesc cu atribuirea ei unei aşezări datînd, fără îndoială, din epoca grecească, dacă locuitorii ei se puteau adresa în plin sec. II e. n. autorităţilor romane în limba greacă. Credem însă că aceasta ne îndreptăţeşte să socotim şi celelalte aşezări de la Sinoe, amintite mai sus, tot ca nişte aşezări rurale, dar dintr-o epocă sensibil mai veche.

De asemenea nu este exclus ca şi acea κώμη menţionată într-un document oficial din epoca romană, dar scris în limba greacă[81], să fie tot o aşezare rurală mai veche decît stăpînirea romană, indiferent dacă ea trebuie să fie căutată pe teritoriul actualului sat Histria, unde a fost descoperit decumentul [82], sau în altă parte. S-ar putea ca, şi în această privinţă, săpături viitoare să aducă date mai concludente, după cum este posibil ca noi cercetări să scoată la iveală şi alte aşezări rurale din epoca greacă, acolo unde, ca de pildă la Albeşti (Sarighiol) sau Casian (Şeremet), s-au găsit inscripţii greceşti izolate [83]. Dar chiar pe baza materialului existent, mai pot fi identificate, pe teritoriul fixat mai tîrziu de horothesie ca aparţinînd Histriei, şi alte aşezări a căror dependenţă de Histria, într-o epocă mai veche, cu greu poate fi contestată. Însuşi V. Pârvan, aşa cum am văzut, mai releva în acest sens, în afară de Sinoe, Bisericuţa, Vadul şi complexul de la Gargalîc (Corbul)—Midia[84]. Din păcate, din punctul de vedere care ne interesează aci, nu este de adăugat, în stadiul actual al cercetărilor, mare lucru la cele spuse de Pârvan privitor la aceste aşezări, în contact — măcar cele de la Bisericuţa şi Vadul — cu Istros, cel puţin din sec. V, dacă nu chiar VI î. e. n.

În schimb, cercetările întreprinse în ultima vreme de o echipă a colectivului de la Histria, la Tariverde, la circa 16 km V de cetate, sînt încă de pe acum mai mult decît revelatoare[85]. Căci, în afară de o foarte mare cantitate de ceramică romană, constatată într-un strat roman bine determinat, aparţinînd sec. II—IV e. n., s-a mai descoperit aci, în straturi mai mult sau mai puţin precizate — ceea ce, din punctul nostru de vedere, este deocamdată indiferent — şi multă ceramică greacă, mai ales arhaică, de cele mai multe ori alături de ceramica locală. Aceasta dovedeşte — aşa cum sublinia raportul preliminar din 1952 — că „contactul dintre greci şi băştinaşi a fost puternic încă din veacul al VI-lea î. e. n. şi că a provocat, în mediul autohton, o puternică influenţă, care nu se limitează numai la formele ei superficiale, ci merge mult mai adînc, pînă la modificarea

[81] AEM, XI, 1887, p. 169, nr. 142.

[82] Servind ca picior de altar la biserica din sat.

[83] AEM, XVII, 1892, p. 88, nr. 12 (Sarighiol); cf. V. Pârvan, *Descoperiri nouă din Scythia Minor*, p. 66 şi urm.

[84] V. Pârvan, *La pénétration* ..., p. 34.

[85] A se vedea rapoartele de săpături din SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 129 sq. şi V, 1954, p. 100 şi urm.

sistemului de construire a locuințelor și a tehnicii olăritului"[86]. Ceea ce l-a îndreptățit pe R. Vulpe să vorbească de raporturile foarte strînse ale acestei așezări cu Histria, nu numai de caracter economic, ci și politic[87] și, nu este cu totul exclus — am adăuga noi — și administrativ.

Concluzie cu atît mai plauzabilă, cu cît este greu a nu face o apropiere între descoperirile de la Tariverde și descoperirile, mai vechi sau mai noi, din chiar cuprinsul cetății și din imediata sa apropiere, cărora însă abia în ultima vreme li s-a dat atenția cuvenită. Este vorba, mai întîi, de ceramica arhaică greacă, asemănătoare întru totul cu cea de la Tariverde, constatată încă de Pârvan, nu numai în cetate, ci,,pînă înspre lacul care leagă azi Tuzla cu Sinoe, (care) e acoperit cu resturi antice din toate epocile, dar mai ales e caracterizat prin fragmentele de ceramică veche greacă cu fond de smalț negru și figuri roșii, de o factură excelentă"[88]. Încă și mai semnificativă este însă, din punctul de vedere care ne preocupă, constatarea în cetate, mai ales în ultimele săpături, alături de această ceramică arhaică greacă, a aceleiași ceramici indigene, de tradiție Hallstatt, ceea ce dovedește ,,prezența populației băștinașe, alături de greci, chiar în teritoriul așezării sclavagiste de la Histria, încă din veacul VI și V î. e. n."[89]. Aceasta însă nu numai că infirmă părerea istoriografiei romîne burgheze, că grecii s-au așezat, cel puțin la început, într-o regiune nelocuită, dar implicit pune într-o lumină cu totul nouă problema raporturilor inițiale ale grecilor cu băștinașii, indiferent dacă cetatea propriu-zisă a fost așezată pe o insulă sau mai degrabă, cum par a arăta ultimele cercetări, pe o peninsulă[90]. Cu alte cuvinte, este greu de presupus, mai ales în urma descoperirilor de la Tariverde, că aceste raporturi, atît de strînse în interiorul și în imediata apropiere a cetății, să nu se fi extins, nu numai sub forma economică, și asupra unui minimum de teritoriu rural propriu, atît de indispensabil, după cum am văzut, oricărei polis. Mai mult, ținînd iarăși seama de descoperirile de la Tariverde, coroborate deocamdată cu descoperirile, mai vechi sau mai noi, în special dela Sinoe, Vadul și Corbul-Capul Midia, nu este exclus ca acest teritoriu să fi fost relativ destul de întins încă din secolul VI î. e. n. Descoperiri viitoare vor arăta dacă el nu era, chiar din această vreme, încă și mai întins, cum și dacă extinderea lui, pînă la limitele atestate de horothesia lui Laberius Maximus, n-a cunoscut cumva — ceea ce este foarte probabil — mai multe etape.

La capătul acestei expuneri, de ale cărei lacune noi cei dintîi ne dăm seama, să încercăm, rezumînd, a desprinde concluziile generale ce se degajă din datele pe care le avem pînă acum la dispoziție, în privința vechimii teritoriului rural al Histriei.

---

[86] SCIV, IV, 1953, p. 146.

[87] *Ibidem*, V, 1954, p. 108.

[88] V. Pârvan, *Raport provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria*, *loc. cit.* p. 118. Pentru descoperiri asemănătoare ulterioare, a se vedea, în SCIV, rapoartele de săpături din anul 1950 și urm; *Histria*, I, 1954, p. 12.

[89] *Histria*, I, 1954, loc. cit.

[90] *Ibidem*, p. 9.

Mai întîi, ținînd seama de conceptul de polis, așa cum îl înțelegeau cei vechi, cum și de tezele marxiste, bazate tocmai pe acest concept, nu încape nici o îndoială că, cel puțin de la constituirea sa ca polis organizată, adică cel mai tîrziu din sec. VI î. e. n., Istros a trebuit să aibă un teritoriu rural propriu, pentru satisfacerea imediată și directă a nevoilor sale agricole, indiferent, din acest punct de vedere, dacă el a fost achiziționat pe cale pașnică sau prin violență și dacă era exploatat direct sau prin băștinașii dependenți.

Acest postulat teoretic este confirmat de o serie întreagă de documente, din păcate pînă în prezent nu atît de numeroase și de circumstanțiate cum le-am dori pentru toate epocile. Pentru că, dacă în ce privește epoca romană, documente ca horothesia lui Laberius Maximus nu lasă nimic de dorit, pentru epocile mai vechi trebuie să ne mulțumim cu dovezi mult mai modeste, deși nu lipsite de semnificație. Totuși, cel puțin pentru epoca elenistică, ele sînt — așa cum am văzut — destul de numeroase și de variate, pentru a ne îngădui să constatăm, încă de pe acum, nu numai existența sigură a unui teritoriu rural histrian în această vreme, ci să întrevedem chiar posibilitatea unei lărgiri — a cărei amploare, deocamdată, ne scapă — și a unei atenții sporite pentru preocupările agricole.

Dar, chiar pentru epocile mai vechi, care merg pînă la originile îndepărtate ale Histriei ca polis organizată, unde sîntem reduși, în afară de unele deducții, numai la datele pe care ni le pun la dispoziție descoperirile arheologice, nu este poate prea hazardat să vedem, în cazul unor așezări ca cele de la Sinoe, Vadul, Corbul sau Tariverde, nu numai o simplă influență economică și culturală, ci o adevărată dependență teritorială — economică, politică și administrativă. În acest caz, teritoriul rural al Histriei, fără a avea întinderea din epoca romană și, poate, nici pe aceea — intermediară — din epoca elenistică, s-ar arăta a fi fost, încă din sec. VI î. e. n., destul de întins, adică ceva mai puțin de o treime din teritoriul atestat de horothesie. Aceasta, se înțelege, după datele pe care le avem pînă acum la dispoziție. Căci cercetări viitoare — de dorit cît mai largi — în împrejurimile Histriei ar putea să aducă, și în această privință, noi și prețioase lumini.

IORGU STOIAN

В СВЯЗИ С ДРЕВНОСТЬЮ СЕЛЬСКОЙ ТЕРРИТОРИИ ИСТРИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Хотя вопрос о сельской территории Истрии уже давно привлекал внимание изучавших это поселение исследователей, он еще далеко не разрешен, даже в отношении древности указанной территории. Если существование сельской территории Истрии в римскую эпоху уже никем не опровергается, чему способствовал ряд документов, среди которых главное место занимает известная горотезия Лаберия Мак-

сима (В. Пырван, Истрия IV, 1916, стр. 48 и след.), то, когда речь заходит о предшествующих эпохах, мнения — подчас довольно туманные — расходятся; однако, все исследователи, за исключением одного, сходятся на том, что предполагают существование какой-то эпохи, когда к Истросу не прилегала собственная сельская территория.

Это не столь объясняется недостаточностью сведений, которые все же не вполне отсутствуют, сколь — и особенно — высказанной или невысказанной концепцией, искусственно подразделяющей греческие колонии на земледельческие и торговые, причем, хотя бы временно, Истрос включается в категорию последних. Согласно новейшим исследованиям советских историков (Д. И. Саростьянова, ВДИ, № 1/1953, стр. 92—99; Д. В. Блаватская, Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья, Москва, 1953, стр. 46, 51 и 195), эта концепция не соответствует ни правильно проанализированным и истолкованным фактическим данным, ни концепции античных авторов (Аристотель, Политика IV, (VII), 4, 2, VI (IV), 3, 11 и т. д.; Фукидид, VIII, 27—28) о полисе, ни определению его в известном положении Маркса (формы, предшествовавшие капиталистическому производству, ВДИ, 1940, № 1, стр. 15): «история древнего мира это история городов, но городов, основанных на земельной собственности и земледелии».

При учете этой концепции несомненно, что по крайней мере с момента становления Истроса как организованного полиса, то есть не позже VI в. до н. э., к нему непременно должна была примыкать собственная сельская территория, позволявшая непосредственно и немедленно удовлетворять его сельскохозяйственные потребности; с этой точки зрения безразлично, была ли указанная территория приобретена мирным путем или насилием и возделывалась ли она непосредственно или при помощи зависимого автохтонного населения. Удельный вес эксплуатации варьировал в связи с различными эпохами.

Это теоретическое положение подтверждается рядом, к сожалению, до сих пор не столь многочисленных и обстоятельных документов, как было бы желательно в отношении всех эпох. Если в отношении римской эпохи документы, как горотезия Лаберия Максима, являются исчерпывающими, то для более отдаленных эпох приходится довольствоваться, хотя и не лишенными значения, но более скромными доказательствами. Все же, по крайней мере в отношении эпохи эллинизма, они достаточно многочисленны и разнообразны, чтобы можно было уже теперь не только установить достоверное существование истрийской сельской территории в ту эпоху, но даже предугадать возможность ее расширения (масштаб которого пока еще неясен) и повышения интереса к сельскому хозяйству.

Но даже в отношении более отдаленных эпох, восходящих к далеким истокам Истрии как организованного полиса, когда наряду с некоторыми выводами приходится ограничиваться данными археологических раскопок, говоря о поселениях как Синое, Вадул, Корбул или Тариверди (где наряду с местной керамикой были найдены как и в крепости и ближайших окрестностях, многочисленные фрагменты

архаической и классической греческой керамики) быть может, не слишком смело видеть не только простое экономическое и культурное влияние, но подлинную территориально-экономическую, политическую и административную зависимость. В этом случае сельская территория Истрии, не достигавшая протяженности, которой она обладала в римскую и, возможно, промежуточную эллинистическую эпоху, в VI в. до н. э. была еще сравнительно обширной, составляя немного меньше трети территории, указанной в горотезии. Разумеется, это положение основывается на имеющихся до сих пор в распоряжении автора данных. Дальнейшие исследования по возможности широкого масштаба в окрестностях Истрии могли бы пролить новый свет на этот вопрос.

À PROPOS DE L'ANCIENNETÉ DU TERRITOIRE RURAL D'HISTRIA

(RÉSUMÉ)

Bien que le territoire rural d'Histria ait retenu autrefois l'attention des chercheurs qui se sont occupés de cet établissement antique, le problème de ce territoire est cependant loin d'avoir reçu une solution satisfaisante, ne fût-ce qu'en ce qui concerne son ancienneté. Car, si, pour l'époque romaine, toute une série de documents, dont, en premier lieu, la célèbre „horothésie" de Laberius Maximus (V. Pârvan, *Histria* IV, 1916, p. 48 sq), ne permettent plus de mettre en doute l'existence d'un territoire rural d'Histria, par contre, pour les époques antérieures, les avis, souvent assez vagues, sont partagés ; tous, à l'exception d'un seul, concordent cependant pour admettre qu'à une certaine époque Histria n'a pas eu de territoire rural.

Il faut en chercher l'explication moins dans l'insuffisance des informations — qui cependant ne font pas entièrement défaut — que, surtout, dans la conception, plus ou moins avouée, qui subdivise artificiellement les colonies grecques en colonies agricoles et colonies commerciales, Histria se trouvant classée, du moins pour un temps, parmi ces dernières. Cette conception, après les récentes recherches de l'historiographie soviétique (D. I. Sarostianova, VDI, n° 1/1953, p. 92—99, D. V. Blavatzki, *Zemledelie v Anticinîh Gosudarstvah Severnogo Prichernomoriïa*, Moscou, 1953, p. 46, 51 et 195) ne saurait résister à une juste analyse et interprétation des faits, pas plus qu'elle n'est conforme à la conception des anciens (Aristote, *Politique*, IV (VII), 4, 2, VI (IV), 3, 11 etc. ; Thucydide, VIII, 27—28) sur la „*polis*", conception énoncée par Marx (*Des formes qui ont précédé la production capitaliste* (en russe) VDI, 1940, n°1, p. 15) dans sa thèse bien connue, selon laquelle «l'histoire de l'antiquité est l'histoire des villes, mais une histoire des villes fondées sur la propriété foncière et sur l'agriculture».

Cette conception ne laisse subsister aucun doute sur le fait que, pour le moins à partir de sa constitution en „*polis*" organisée, donc depuis le VIe siècle avant notre ère au plus tard, Histria dut nécessairement posséder un territoire rural propre, pour satisfaire d'une manière immédiate et directe à ses besoins agricoles, qu'il fut acquis pacifiquement ou par violence, qu'il fut exploité directement ou par les indigènes dépendants, dans une mesure qui a pu varier d'une époque à l'autre.

Ce postulat théorique se trouve confirmé par toute une série de documents, jusqu'ici, malheureusement, moins nombreux et détaillés qu'on le désirerait pour toutes les époques. Car si pour l'époque romaine, nous l'avons vu, des textes tels que „l'horothésie" de Laberius Maximus ne laissent rien à désirer, nous devons, pour les époques plus anciennes, nous contenter de preuves beaucoup plus modestes, bien que non dénuées de signification. Elles sont cependant, au moins pour l'époque hellénistique, assez nombreuses et variées pour nous permettre non seulement de constater dès maintenant avec certitude l'existence, à cette époque, d'un territoire rural histrien, mais aussi d'entrevoir des possibilités d'extension dont l'ampleur nous échappe encore, ainsi qu'une attention croissante consacrée à l'agriculture.

Pour les époques reculées, remontant aux lointaines origines d'Histria comme *polis* organisée, pour lesquelles, à part quelques déductions, nous en sommes réduits aux seules données fournies par l'archéologie, il n'est peut-être pas téméraire, dans le cas d'établissements tels que ceux de Sinoe, Vadul, Corbul ou Tariverde, où, à côté de poterie locale, une abondante poterie grecque, archaïque et classique a été mise au jour sur l'emplacement et dans les environs immédiats de la ville, il n'est pas téméraire, disons-nous, de voir, non seulement une simple influence économique et culturelle, mais aussi la marque d'une véritable dépendance territoriale, économique, politique et administrative. En ce cas, sans atteindre l'étendue qu'il eut à l'époque romaine, ni celle — intermédiaire — de l'époque hellénistique, le territoire rural d'Histria s'avérerait assez étendu dès le VIe siècle avant notre ère, atteignant un peu plus du tiers du territoire attesté par „l'horothésie". Cette hypothèse ne s'appuie, bien entendu, que sur les données dont nous disposons jusqu'ici ; les recherches à venir aux environs d'Histria, dont il est à désirer qu'elles soient aussi étendues que possible, pourraient fournir de nouvelles et précieuses clartés sur ce point.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

VIBIUS SEVERUS, SPECULATOR PONTIC

Numele lui Vibius Severus, speculator ponticus, îl citim pe o placă de marmură, de 0,93 m înălțime, 0,57 m lățime și 0,135 m grosime, din colecția doctorului Horea Slobozianu din Vasile Roaită. Găsită probabil în Constanța, ea prezintă un monument funerar cu relief și cu inscripție de 6 rînduri, în limba greacă.

Relieful nu s-a păstrat decît în parte : monumentul crăpat în două, este spart în partea de sus ; dar ne-a rămas suficient ca să ne putem da seama de semnificația reliefului (v. fig. 1). Inscripția greacă este încoronată de un relief de 0,10 — 0,12 m înălțime, într-un cîmp adîncit de 4—6 cm și încadrat, la dreapta și stînga, de două coloane cu profil bogat în partea de jos.

Relieful ne arată un vehicul cu patru roți, tras de un animal de tracțiune, a cărui speță nu este ușor de precizat. Vehiculul este o căruță, un car mic, pentru transportul de persoane, ἅμαξα, ἀπήνη în limba greacă, *vehicolum*, *plaustrum* (și *plostrum*), *carrus* (cu forma secundară *carrum*), *carruca*, *carpentum*, *currus* și *raeda*, în limba latină[1]. De la această căruță nu vedem decît două roți de pe o latură, aproape egale ; ele nu sînt pline (*tympana*), ci au cîte nouă spițe, prinse între butuc și ciolane. Butucul este relativ mic, subțire. Roțile se găsesc la distanțe potrivite, una lîngă cealaltă. Nu se vede nici o urmă care ar putea trăda intenția sculptorului de a ne arăta, măcar în perspectivă, roțile de pe cealaltă latură. Este o schiță cu totul rudimentară[2] a celor două roți ale căruței, de la care nu vedem decît loitra de sus, cu cîte o ridicătură în partea dinapoi și în cea dinainte. Este o căruță cu coș și cu o posibilitate de a ședea, dinapoi și dinainte.

---

[1] Vezi Georges Lafaye, DA, IV, 1, p. 504 și urm., s.v. *Plaustrum*.

[2] Ne gîndim la cea mai veche imagine a unei căruțe cu două roți de pe vasele din mileniul al IV-lea (cam de pe la 3500 î. e.n.) din Tell Halaf, și în general la car și căruță în civilizațiile străvechi din țările de pe Eufrat și Tigru, la sumerieni-akkadieni. Vezi Bedrich Hrozny, *Die älteste Geschichte Vorderasiens u. Indiens*, p. 35, 47, 67, 77, 112 și urm. și 132. Despre carul hathiților, *ibidem*, p. 139 și 165, al churriților-hyksoși, tot acolo, p. 151. Nu cunosc decît titlul lucrării-dizertație a lui G. Brunnhuber, *Der vierrädrige Wagen in Vorzeit und Antike*, Diss., Viena, 1952.

Animalul de tracțiune este cît se poate de rău schițat. Nu știm dacă avem aci un cal, măgar sau catîr, sau bovină. Picioarele ar trebui să precizeze speța : cele dinainte sînt de factură rigidă, mai ales cel stîng, cel drept fiind ridicat și îndoit de la genunchi, astfel că se poate spune că artistul a încercat să indice o mișcare a animalului și să-l caracterizeze. După copită și chișiță nu tocmai redusă, după încheietură între copită și chipotă, animalul din relief ar putea fi un cal. Capul cu gîtul și coama nu ni s-a păstrat, așa încît nu cunoaștem nici forma nici lungimea gîtului, nici felul coamei. Dacă ni se păstrau capul, gîtul și coama, aveam mai multă siguranță că animalul înhămat la căruță din relief nu este un catîr, nici un măgar și nici un bou, cum l-ar califica coada lungă, subțire și răsucită. Relieful animalului de tracțiune este cît se poate de nereușit[3], de factură neîndemînatică : artă provincială în decădere. Nici o urmă de harnașament nu se vede în relief. Am putea crede că vehiculul era tras de doi cai, dar nici un rest nu ne permite să afirmăm aceasta, căci artistul nici nu a încercat să schițeze un al doilea cal, în spatele celui din față.

Acest relief compus din căruță și cal avea să prezinte personajul de care, din punct de vedere al funcției sale, se ocupă inscripția de mai jos. Relieful acesta este un fel de carte de vizită a lui, arată un atribut al funcției pe care o deținea cel pomenit în acest monument funerar.

O căruță trasă de trei catîri în relief cu trei persoane îmbrăcate, în căruță, este reprezentată pe monumentul funerar al speculatorului legiunii VII Cl., L. Blassius Nigellio, găsit în Viminacium (Kostolači), azi în Muzeul din Belgrad[4]. Din Suetoniu[5], rezultă că speculatorii aveau la dispoziție o căruță cu animale de tracțiune necesare, ca să-și îndeplinească mai prompt misiunea.

Literele din inscripția greacă, de sub relief, sînt înalte de 0,04 m și sînt în jumătatea întîi, foarte îngrijit săpate, mai puțin în cea de a doua jumătate, unde sînt mai îndesate și mai neregulate. Literele aplicate trădează tendința expresă spre forme cursive și pot aparține sfîrșitului secolului al II-lea, dar mai degrabă jumătății întîi a sec. al III-lea e. n. Caracterul lor paleografic ne îndreaptă spre epoca imperială tîrzie : E și Σ au forme rotunde, lunare ; Ω, formă cursivă, tîrzie ; litera Ξ este formată din cinci bare scurte, nu toate egal de lungi ; litera P, cu bucla mică și ridicată mai sus ; litera Π cu două haste paralele, egal de lungi. Forma literei M din cuvîntul μνήμης (rîndul 6) nu dovedește de loc grija lapicidului pentru gravarea literelor. Litera inițială din acest cuvînt este cît se poate de nereușită ; ea are cele două bare exterioare mai puțin drepte și paralele, iar unghiul din mijloc nu este așezat la capătul de sus al barelor exterioare,

[3] Ne gîndim la caii din reliefurile cu procesiunea Panateneelor de pe Partenon. la caii din scenele vaselor cu figuri roșii, Reinhardt Lulies, *Zur boiotischen—rotfigurigen Vasenmalerei*, AM, 65, 1940, p. 1—27 și pl. 8 ; 10/1 ;18/1 ;19/1 și 2 ;21/1 ;24/2 ; sau la caii de pe relieful votiv publicat de O. Walter, AM, 65, 1940, p. 149, pl. 61. Ce distanță între reliefurile acestea și relieful nostru ! Nu cunosc decît după titlu lucrarea lui Ed. Delebeque, *Le cheval dans l'Iliade, suivi d'un lexique du cheval chez Homère et d'un essai sur le cheval préhomérique*, Paris., Klincksieck,1951.

[4] CIL, III, 1, p. 264, nr. 1650 și CIL, III, Suppl. 2, p. 1021, ad nr. 1650. Mulțumesc tov. prof. Iorgu Stoian că mi-a atras atenția asupra inscripției ILS, I, p. 477, nr. 2378.

[5] C. Caligula, 44.

ci mai jos, la dreapta, aproape la mijlocul barei exterioare. Litera Y are cele două brațe puțin curbate; litera Φ are cercul mic și hasta verticală mai lungă și înaltă decît celelalte litere. Litera X are hasta a doua, sus, puțin îndoită. Ω din cele trei dative ale inscripție noastre nu are un *iota adscriptum*. Din cuvîntul care arată funcția defunctului, este omisă vocala Y între literele K și Λ. Astfel de forme sincopate se găsesc destul de des în inscripții grecești[6]. Numele grecesc Hipparchos este scris numai cu un singur Π. Tot cu un singur Π se scrie des și numele Philippus în inscripții latine[7].

Litera V, cu care începe numele Vibius, este exprimată în această inscripție prin literele O și Y; a doua oară, la numele Severus, este exprimată însă numai prin Y. Vocala I a primei silabe din numele latin Vibius este exprimată prin diftongul EI. Transcrierea în limba greacă a numelui latin Vibius se face, la fel ca în inscripția noastră, și în altă parte[8]. Vibius Salutaris se transcrie prin Οὐίβιος Σαλουτάριος[9]. De asemenea transcrierea numelui Severus în limba greacă se face și în alte inscripții[10] tot ca în inscripția noastră. Mai des se transcrie în forma Σεουήρω[11]. Găsim și transcrierea Σεβήρω[12].

Vîrsta defunctului este de 26 de ani, indicată prin literele grecești KC.

Inscripția compusă din șase rînduri, ocupă ceva mai mult din jumătatea suprafeței netezite a plăcii. Restul plăcii este nescris și netezit, afară de partea de lîngă capătul de jos, care este foarte sumar lucrată.

În traducere, inscripția sună: „Lui Vibius Severus, speculator pontic, de 26 de ani, frații Alexandros și Hip(p)arhos, pentru aducere aminte".

Titularul acestui monument funerar, Vibius Severus, este după numele fraților săi—care i-au ridicat această piatră funerară cu relief și inscripție — un grec; intrat în serviciul armatei romane, el s-a romanizat, schimbîndu-și numele.

Ce l-a făcut pe defunct să-și ia numele de Vibius Severus?

Prenomenul de Vibius îl găsim foarte des în onomastica latină. *Prosopographia imperii romani sec. I, II, III* ne dă nu mai puțin de 38 nume cunoscute în istoria epocii imperiale din secolele I, II și III[13]. În secolul al III-lea, doi împărați poartă numele de Vibius: C. Vibius Trebonianus Gallus (251—253 e.n.) și C. Vibius Afinius Gallus Veldumnianus Volusianus (251—253)[14].

[6] Vezi CIL, III, 1707, 1381, 56, 36, 8113, 12270.

[7] Cf. *poplo* din inscripția latină din Callatis, publicată în „Dacia", III—IV, 1927—1932, p. 456 și urm.

[8] Vezi Paulus de Rhoden et Hermannus Dessau, *Prosopographia imperii romani sec. I,II,III*, pars III, 1898, p. 425, nr. 377.

[9] Vezi *Prosopographia*, s.v.; la Suidas, *Lexicon*, ediția Thomas Gaisfordus et Godofradus Bernhardy, I, 1853, nota 10, avem pentru Vibius Crispus scrierea Βέβιος Κρίσπος

[10] R. Cagnat, *Incriptiones graecae ad res romanas pertinentes*, I, 688, 753.

[11] *Ibidem*, I, 559, 669, 719, 741, 766, 772, 1471; vezi și Ioh. Papastavru, *Amphipolis* („Klio", Beiheft 37), p. 92.

[12] R. Cagnat, *op. cit.*, I, 787.

[13] *Prosopographia*, III, p. 418, nr. 376.

[14] *Ibidem*, III, 1898, p. 418 și urm., nr. 375—408; numele feminin Vibia apare de 20 de ori: *Prosopographia*, III, p. 429 și 430, nr. 409—418.

Transcrierea textului inscripției este următoarea :

Οὐειβίω Σευήρω
σπεκλάτορ πον-
τίκω ἔτων κς'
οἱ ἀδελφοὶ 'Αλέξαν
δρος καὶ "Ιπαρχος
μνήμης χάριν

Numele de Severus, frecvent în onomastica romană, s-a răspîndit mai mult în imperiul roman, de la urcarea pe tron a împăratului L. Septimius Severus[15], originar din Africa, şi a dinastiei sale. Numele acestuiîmpărat ca şi ale celor doi fii ai săi, Caracalla şi Geta, ar putea servi drept indiciu, destul de vag, ce-i drept, pentru datarea inscripției noastre de la începutul pînă spre mijlocul secolului al III-lea al e.n.

După Septimius Severus şi fiii lui, mai poartă numele de Severus împărații Severus Macrinus (între anii 217—218), Severus Alexander (222—235) şi Flavius Severus (305—307).

Funcțiunea lui Vibius Severus, pe care frații lui o scot în evidență, cu atîta insistență, în acest monument funerar cu relief şi inscripție, este aceea de σπεκλάτωρ Ποντικός, în forma ei sincopată[16], cu omiterea literelor OV între K şi Λ. Înțelesul inițial al cuvîntului latin speculator, îl găsim la Varro, *De lingua latina*, VI, 82 : „*Speculator quem mittimus ante ut repisciat quae volumus*". Înțelesul acesta se apropie în faza aceasta inițială de cuvîntul explorator, după cum ne informează F.Lammert[17]. Mai tîrziu, cuvîntul speculator ajunge să însemne „informator, spion", în limba germană „Späher, Kundschafter, Spion", întrebuințat aşa şi în chestiuni dinafara sferei militare, de război. Speculatorul activează mai mult izolat, secret, cu rutină şi adeseori cu vicleşug, spre deosebire de explorator, care procedează în detaşamente-grupuri, ceea ce nu înseamnă că speculatorul nu putea să fie întrebuințat şi în colective.

În epoca imperială, *speculatores*, ca formație independentă specială, se găsesc în *praetoriae cohortes*, ataşați împăratului, ca un fel de sentinelă personală a lui. În provincii îi întîlnim în serviciul (*officium*) generalilor-comandanți de diferite corpuri de armată, după cum ne informează R. Cagnat[16]. Speculatorii pretorieni, grupați poate la început întrun *numerus* aparte şi cu funcțiuni mai mult polițieneşti[19], au putut să fie constituiți într-un corp aparte şi puşi sub ordinele unor ofițeri speciali[20]. După Domaszewski[21], speculatorii făceau parte integrantă din cohortele pretoriene, cu 24 de speculatori pentru fiecare cohortă, aşa încît numărul lor se ridica la 288, sau la cifra rotundă de 300.

---

[15] *Prosographia*, III, p. 232, nr. 444—455 ; numai la nr. 455 sînt 91 de nume ; vezi şi ILS., III, 1, p. 241 şi 242, s.v. Severus.

[16] Forme sincopate se găsesc şi la cuvîntul *specularius*, ILS, I, nr. 1778 şi 1779.

[17] RE, seria a II-a, III, p. 1583 şi urm. s.v. *speculatores*.

[18] DA, IV, 2, p. 1422.

[19] Marcel Durry, *Les cohortes prétoriennes*, Paris, Boccard, 1938 (Bibl. des écoles françaises d'Athènes et de Rome, fasc. 146), p. 199, nota 3.

[20] R. Cagnat, *loc. cit.*, IV, 1, p. 632, s.v. *praetoriae cohortes, praetoriani milites*, p. 638.

[21] După R. Cagnat, *loc. cit.*, p. 637.

În provincii, în fiecare legiune se găseau 10 *speculatores*, cîte unul pentru fiecare cohortă. Acești speculatori aveau gradul de *principales*, fruntași, respectiv subofițeri, plasați între soldații de rînd și centurioni.

Fig. 1

Speculatorii din două sau mai multe legiuni se puteau asocia pentru formarea unei reuniuni, cu localul lor de întîlnire și de distracție (așa-numita *schola*)[22]. Speculatorii făcînd serviciul în suita împăratului sau în aceea a guvernatorului- comandant de armată, și fiind întrebuințați adeseori pentru servicii și misiuni speciale, cum era aceea de curier apoi și aceea de

[22] Vezi CIL, II, 3524, cu *schola* speculatorilor din cartierul general din Aquincum.

executarea condamnaților, era natural ca ei să fie socotiți drept trupă aleasă. Speculatorii stăteau în legătură strînsă cu cohortele pretoriene în care au fost vărsați pe vremea împăratului Traian. Aceasta se explică prin analogia dintre atribuțiile acestor două servicii[23].

Cohortele pretoriene, al căror număr variază între 9—12, pentru a rămîne apoi 10, după reorganizarea militară din vremea împăratului Diocletian[24], pînă la desființarea lor de către Constantin Cel Mare, în anul 312 al e.n.[25], deci de-a lungul a trei secole, erau compuse din oameni aleși din legiuni și aveau ca misiune proprie apărarea persoanei împăratului sau a generalului-comandant și îndeplinirea la început a unor funcțiuni polițienești, pentru ca apoi să îndeplinească un rol militar și la urmă și un rol politic[26].

Pentru formația speculatorilor era nevoie de o selecție, sub raportul prestanței fizice, intelectuale, sociale și culturale.

Împăratul Septimius Severus a venit cu o reformă radicală a cohortelor pretoriene, care pînă la el erau de formație militară, mai mult italică. O dată cu licențierea pretorienilor vechi, au fost completate rîndurile cu provinciali. Prin reforma aceasta va fi fost atinsă și situația speculatorilor. Se vorbește în legătură cu această reformă de o „barbarizare" a armatei. Mai potrivit este termenul întrebuințat de A. Passerini[27] și de Maurice Besnier[28], de „provincializare" a armatei. Este vorba de angajarea în corpurile de elită ale armatei romane, prin selecție, a celor din provincie, în special din părțile Pannoniei, din Illyria, Thracia și din părțile dunărene[29].

O dată cu primenirea cadrelor armatei, vor fi intrat în rîndurile pretorienilor și ale speculatorilor elemente mai alese de cultură romană și elenă, superioare infanteriei și cavaleriei. În felul acesta va fi intrat în formația speculatorilor și Vibius Severus, grec de origine, după numele fraților săi Hipparhos și Alexandros, tînăr capabil și de încredere.

Serviciul de speculator era fără îndoială mult rîvnit. El era la fel cu acela din cohortele pretoriene, unde solda mărită, donativele, durata mai scurtă a serviciului și apropierea de împărat sau de generalul-comandant, erau puncte de atracție pentru tinerii capabili și obligați de a purta armele.

Vîrsta la care va fi intrat Vibius Sever în serviciul armatei nu poate fi precizată. În legiuni intrau tinerii în medie de 20 ani; dar vîrsta varia între 13—26 ani.

După inscripțiile păstrate, în rîndurile speculatorilor se putea intra la 17 și la 19 ani. După Passerini, cei mai mulți tineri intrau la 18—20 de ani[30], așa că Vibius Severus va fi avut la activul său, în anul morții, 6—8 ani de serviciu în armata romană, dintre care cel puțin patru ani la preto-

[23] A. Passerini, *Le coorte pretoriene*, 1940, p. 71.
[24] *Ibidem*, p. 48 și urm.
[25] *Ibidem*, p. 67.
[26] *Ibidem*, p. 113.
[27] *Ibidem*, p. 183 și 109.
[28] La G. Glotz, *Histoire générale. Histoire ancienne. Troisième partie, Histoire romaine*, tom. IV, 1, p. 40.
[29] Passerini, *op. cit.*, p. 171, 180 și urm.
[30] *Ibidem*, p. 145 și 146.

rieni[31]. Cum intrarea în cohortele pretoriene era condiționată de celibat, speculatorul Vibius Severus, tînăr la 26 de ani, va fi fost necăsătorit[32].

Dar Vibius Severus este numit *speculator ponticos*. Acest calificativ din inscripția noastră apare pentru prima dată. Atributul *Ponticos* este derivat din cuvîntul Πόντος, mare, și mai pregnant de Pontos Euxeinos, adică Marea Neagră. Cuvîntul Ponticos se referă la Marea Neagră, dar și la litoralul Mării Negre și apoi la Pontos, domnia lui Mithridates VI Eupator, din Asia Minoră, dintre Bithynia și Armenia[33].

Titlul de *speculator ponticos* al lui Vibius Severus ar putea să fie interpretat în sensul că Vibius Severus a fost angajat, ca informator, la flota romană din Marea Neagră. Pe mare se găseau vase, numite *naves speculatoriae*[34], care făceau serviciul de informație al flotei, așa cum îl făceau *speculatores* în armată. Dar interpretarea termenului *speculator ponticos*, ca angajat în serviciul flotei, nu se poate susține. Ce rost ar fi avut relieful cu căruța trasă de un cal pe monumentul funerar al lui Vibius Severus, dacă acesta activa la o unitate din flotă romană din Marea Neagră? În locul căruței cu un cal, relieful trebuia să ne arate o navă, un vas sau o parte din navă, cum ar fi ciocul corăbiei, prora saupupa. De altfel M. Durry[35] arată că prora era una dintre insignele speculatorilor. Ni se pare mai probabil că atributul *Ponticos*, în legătură cu funcțiunea de speculator a lui Vibius Severus, arată regiunea în care activa Vibius Severus. În înțelesul acesta găsim ποντικὸν ἔθνος într'o inscripție pentru Orontas, fiul lui Ababos din Olbia[36]. *Civitas Pontica Tomitanorum*, citim la Dessau[37].

Cuvîntul *Ponticos* trece de la o indicație geografică și la nume de persoane. Găsim cognomenul de Ponticos la acel Aur. Ponticus E., pe care-l numește o inscripție din Histria, publicată, de D.M. Pippidi[38].

În *Prosopographia imperii romani*, III, p. 32, nr. 587, găsim pe Ponticus, *poeta amicus Propertii et Ovidii*[39]. Tot aci[40] avem două persoane cu numele Vibius Severus. Cel dintîi este prietenul lui Plinius. Unui Vibius Severus îi adresează Plinius epistolele 3, 18 și 4, 28. Al doilea este *cognatus Domitiae Domitianae, clarissimae feminae, frater Vibii Cominiani Valerii Pii*. De o identificare a lui Vibius Severus din inscripția noastră cu unul din acești doi Vibii Severi, nu poate fi vorba.

---

[31] După M. Durry, *loc. cit.*, p. 191, abia în al 5-lea an pretorianul putea trece la *speculatores*.

[32] A. Passerini, *op. cit.*, p. 140.

[33] Vezi și Henricus Stephanus, *Thesaurus linguae graecae*, VI, sp. 1476 și 1477, s.v. Πόντος; vezi și ILS, III, 2, p. 637, s.v. Pontus.

[34] Lammert, *loc. cit.*, p. 1584.

[35] *Op. cit.*, p. 199, nota 3.

[36] R. Cagnat, *Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes* p. 281, nr. 859, r. 3: Καὶ σύνπαντος τοῦ Ποντικοῦ προτιστεύσαντος ἔθνεος; cf. ILS, I, nr. 2884 și nota 3 [n (atione) P(onticus ?)].

[37] ILS, nr. 1465. *Classis Pontica*, ILS, I, 1327 și III, 1. p. 475; *vexilationes Ponticae*, ILS, I, p. 544, nr. 2747.

[38] SCIV, VI 1954, 1—2, p. 93, nr. 6, r. 21.

[39] Cf. *Prosopographia*, III, și 588; vezi numele Ponticos la Henricus Stephanus, *op. cit.*, VI, sp. 1474 sub Pontikos, și numele Ponticos, tot acolo, sp. 1474 și 1475.

[40] *Prosopographia*, III, p. 425, nr. 401 și p. 426, nr. 402.

Vibius Severus din inscripția noastră este un tînăr, grec de origine, probabil din Tomis, care, mîndru de cariera sa, căci *speculatores* erau din rîndul pretorienilor, *hommes d'élite dans un corps d'élite*[41], își alesese aceste nume pentru că erau nume cu răsunet în lumea și vremea aceea.

Lexicograful Suidas din secolul al X-lea al e. n.[42] explică cuvîntul speculator prin cuvîntul δορυφόρος, adică purtător de lance. Aceasta înseamnă că lancea era un atribut al funcțiunii speculatorie. Speculatorii erau înarmați ; în afară de lance mai purtau un coif cu apărătoarea de față și de gît, cu platoșă și spadă ; purtau o manta atîrnată pe umărul drept[43], aveau deci o uniformă a lor.

Dintr-un pasaj al lui Suetoniu rezultă că aveau o încălțăminte specială, căci el spune că împăratul Caius obișnuia să poarte cîteodată *speculatoria caliga*[44].

După Durry[45], speculatorii erau călări. Din monumentul nostru rezultă că ei făceau serviciul cu căruța.

Cuvîntul speculator[46] a intrat apoi în limbajul și serviciul eclesiastic, unde avea mai multe înțelesuri[47].

Dicționarul grec-francez M.A. Bailly, p. 1776, ne dă pentru σπεκουλάτωρ explicarea „*soldat chargé de la garde des prisonniers—lat. speculator*" și citează N.T. Marc, cap. 6, 27. Henricus Stephanus[48], ne arată pe speculator ca soldat însărcinat cu executarea condamnaților.

Speculator este un cognomen într-o inscripție publicată de Dessau[49].

Cum se explică prezența la Tomis a unui speculator ? Vibius Severus se găsea, probabil, în serviciu în Tomis, cu un detașament de pretorieni[50], în legătură cu campaniile și călătoriile unui împărat, de exemplu ale lui L. Septimius Severus care prin anii 193—194 a fost prin părțile Traciei și Asiei Minore[51], între 197—199 prin Orient[52], sau ale lui Caracalla, care între anii 214—217[53] a avut complicații războinice în Orient, sau ale lui Alexander Severus (222—235), în campania sa din Orient, Persia și Armenia[54], sau ale altor împărați, ca Pupienus și Balbinus, Gordian III, Filip Arabul și Decius, C. Vibius Trebonianus Gallus și Volusianus.

---

[41] M. Durry, *op. cit.*, p. 108.

[42] Ed. Thomas Gaisfordus et Godofredus Berhardy, II, 1853, s.v., p. 869.

[43] R. Cagnat, DA, IV, 1, p. 639.

[44] Caligula, 52.

[45] M. Durry, *op. cit.*, p. 110.

[46] A nu se confunda cu *spiculator*, care este în legătură cu latinul *spiculum*, spin, vîrf, ghimpe, săgeată, lance. K.E. Georges, *Lat.—deutsches Wörterbuch*, II, s.v. *spiculator* îl traduce prin *Scharfrichter*.

[47] Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, tom. VII, 1886, p. 549 și urm., s.v. speculator.

[48] *Thesaurus linguae graecae*, VII, 1848—1854, sp. 575.

[49] ILS, I. 1892, p. 338, nr. 1578.

[50] Cf. prezența în insula Andros a unui *evocatus Augustorum*, cu numele M. Aur. Rufinus și a trei soldați pretorieni Fl.Clarinus, Aelius Messius și Aur. Iulianus, care au ridicat un *speleum* în onoarea lui Mithras, la Th. Sauciuc, RM, XXV, 1911, p. 263 și urm.

[51] M. Besnier, *loc. cit.*, IV, 1, p. 18.

[52] *Ibidem*, p. 24.

[53] *Ibidem*, p. 74 și urm.

[54] *Ibidem*, p. 105 și urm.

Acest monument funerar este important prin faptul că ne dă informații cu privire la procesul de romanizare al unui cetățean grec de pe meleagurile noastre și ne aduce la cunoștință, pentru prima oară, existența unui speculator pontic pe litoralul Mării Negre din țara noastre. La *speculatores*, cunoscuți și numiți după diferite legiuni și armate[55], după provincie[56] și împărat[57], se adaogă și speculatorul nostru pontic.

TEOFIL SAUCIUC-SĂVEANU

ПОНТИЙСКИЙ СПЕКУЛЯТОР ВИБИЙ СЕВЕР

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

На мраморной доске из коллекции д-ра Хория Слобозиану (Василе Роайтэ), вероятно, найденной в Томисе, рельефно изображена четырехколесная колесница с одним конем и начертана греческая надпись из 6 строк. Изображение рудиментарно; это произведение провинциального искусства периода упадка.

Перевод надписи следующий: «В память понтийского спекулятора Вибия Севера братья Александр и Гип(п)арх».

Этот надгробный памятник конца II в. или первой половины III в. н. э. имеет большое значение; он отражает момент процесса романизации в греческой среде и впервые сообщает о существовании понтийского спекулятора.

VIBIUS SEVERUS «SPECULATOR» PONTIQUE

(RÉSUMÉ)

Une plaque de marbre appartenant à la collection du docteur Horia Slobozianu, à Vasile Roaită, probablement découverte à Tomis, porte, en relief, un char à quatre roues, tiré par un cheval et une inscription hellénique de six lignes. Le relief rudimentaire, dénote un art provincial en décadence.

La traduction de l'inscription est la suivante : «A Vibius Severus, «speculator« pontique, les frères Alexandros et Hip(p)archos à sa mémoire».

Ce monument funéraire, de la fin du IIe ou de la première moitié du IIIe siècle, est important du fait qu'il permet de saisir un moment du processus de romanisation en un milieu grec et qu'il est le premier à mentionner l'existence d'un *speculator* pontique.

---

[55] ILS, I, nr. 2372.
[56] *Ibidem*, I, nr. 2374.
[57] *Ibidem*, I, nr. 2636 și nota 2; III, p. 473.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

APĂRAREA GRANIŢEI DE VEST ŞI NORD-EST A DACIEI PE TIMPUL ÎMPĂRATULUI CARACALLA *

Cucerirea Daciei, pe urma celor două aprige războaie din anii 101-102 şi 105-106 e.n., a însemnat un efort militar uriaş pentru imperiul roman şi jertfe deosebit de grele pe care romanii au fost nevoiţi să le facă pentru a înfrînge puterea defensivă şi eroismul dacilor. Toate aceste sacrificii au fost însă compensate prin biruinţa deplină obţinută asupra dacilor, desfiinţarea statului lor şi transformarea celei mai mari părţi a teritoriului locuit de ei într-o provincie imperială. Prada de război luată de la daci a fost evaluată de scriitorii antici în cifre fabuloase, dovedite a fi exagerate, dar nu mai puţin fabuloase erau şi bogăţiile nesecătuite ale solului şi subsolului provinciei, care deschideau perspective strălucite atît pentru fiscul imperial, cît şi pentru mulţimi nenumărate de cetăţeni sau simpli locuitori ai imperiului, atraşi ca prin vrajă spre noua provincie.

Imperiul roman şi-a concentrat atenţia în primul rînd asupra zăcămintelor aurifere din Munţii Apuseni, a căror exploatare sistematică, cu mijloacele avansate ale acelei vremi, a început îndată după terminarea războaielor dacice. Beneficii însemnate reveneau cu regularitate fiscului imperial şi din celelalte resurse şi venituri ale provinciei : minele de fier, salinele, pădurile, terenurile agricole, păşunile, impozitele de tot felul, vămile, etc.

La rîndul lor, coloniştii care roiesc din toate părţile imperiului, chiar din cele mai îndepărtate, ca Asia Mică, Egiptul, Africa, Gallia şi cele două Germanii, aflînd aici minunate posibilităţi de îmbogăţire şi trai îmbelşugat, se leagă prin trainice interese economice de pămîntul Daciei. Ei alcătuiesc elementul viu prin care s-a înfăptuit o transformare adîncă a înfăţişării Daciei. Se creează condiţii noi de viaţă şi provincia porneşte pe drumul unei înfloritoare dezvoltări economice, de care însă, în împrejurările de atunci, ale orînduirii bazate pe munca sclavilor şi a populaţiei lipsite

---

* În afară de abrevierile folosite curent în revistă, în acest articol s-au mai folosit şi următoarele :

C. Daicoviciu, *La Transylvanie* = *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945.
V. Christescu, *Istoria militară* = *Istoria Militară a Daciei Romane*, Bucureşti, 1937.

de mijloace de producţie, beneficiază aproape exclusiv imperiul roman şi clasa stăpînitoare, alcătuită din noii veniţi, în timp ce populaţiei autohtone, învinse şi supuse, îi este rezervat rolul ingrat de a susţine prin munca sa istovitoare uriaşul efort de transformare a culturii materiale, de ridicare a condiţiilor de trai ale clasei stăpînitoare la nivelul economic, social şi cultural din celelalte părţi ale imperiului, precum şi de a alimenta din greu veniturile fiscului imperial.

Un al doilea aspect al intereselor imperiului faţă de provincia întemeiată în nordul Dunării este de ordin militar. Dacia constituia un puternic bastion înaintat al apărării romane, înfipt în mijlocul lumii de popoare şi seminţii libere care trăiau în afara, dar nu departe de graniţele imperiului roman. Din acest punct de vedere Dacia îndeplinea, în sistemul de apărare al imperiului pe linia Dunării de mijloc şi de jos, un rol important, de spargere a unităţii lumii barbare, de întrerupere a legăturilor dintre diferitele seminţii şi de barare a pătrunderii acestor popoare prin porţile altfel deschise — adevărate *viae gentium*, cum s-a spus — ale şesului Munteniei şi cîmpiei dintre Dunăre şi Tisa [1].

Toate aceste interese care legau Dacia de imperiul roman au obligat pe împăraţi să se îngrijească de organizarea unei cît mai bune apărări a provinciei. Preocuparea a fost permanentă în tot răstimpul celor 165 de ani cît a ţinut stăpînirea romană în Dacia, dar ea nu s-a menţinut rigid la un anumit sistem sau la o anumită limită de organizare defensivă, ci s-a adaptat necontenit la împrejurările dinafară, intensificîndu-se şi luînd tot mai mare amploare pe măsură ce şi pericolele externe şi atacurile popoarelor libere deveneau mai viguroase şi mai primejdioase. Astfel sistemul defensiv roman din Dacia a ajuns la maximă eficacitate şi extensiune la începutul sec. III e.n., înainte de alunecarea imperiului în marea criză economică şi socială care a zguduit din temelii nu numai organismul politic al statului roman, ci însăşi orînduirea social-economică a lumii antice.

Măsurile luate succesiv de împăraţii romani pentru apărarea graniţelor Daciei şi continua reajustare a mijloacelor defensive — fortificaţii şi efective militare — s-au efectuat în cadrul mai larg al apărării imperiului de-a lungul întregii frontiere europene, pe Rin şi pe Dunăre, de la malurile Atlanticului pînă la ţărmurile Pontului Euxin. Totuşi, în Dacia sistemul defensiv prezintă unele particularităţi, determinate în primul rînd de configuraţia variată a terenului de la graniţele provinciei. El s-a dezvoltat ţinîndu-se seama de poziţia geografică a provinciei, citadelă avansată faţă de linia de apărare a imperiului de-a lungul Dunării, fortăreaţă ameninţătoare pentru lumea liberă dinafară, dar în acelaşi timp ea însăşi continuu ameninţată şi expusă. Grija necontenită pentru apărarea graniţelor Daciei a condiţionat într-o măsură mai mare decît în alte părţi, mai puţin primejduite dinafară, dezvoltarea generală a vieţii din interiorul provinciei. Cunoaşterea organizării şi întăririi succesive a sistemului defensiv, ca şi a vicisitudinilor militare şi politice prin care a trecut provincia în timpul stăpînirii romane, alcătuieşte un capitol important din istoria Daciei sub romani, care nu este lipsit de interes nici pentru istoria teritoriilor şi a

[1] Cf. C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 77 şi urm.

provinciilor învecinate. Pentru reconstituirea acestor evenimente, de la periferia lumii romane, dispunem de prea puține izvoare, adeseori lacunoase și nu îndestul de precise. Scriitorii antici, preocupați mai mult de întîmplările de la Roma și de cele legate de persoana și activitatea împăraților și a căpeteniilor din anturajul acestora, nu ne dau decît arareori și ocazional știri despre evenimentele de la granițele Daciei, în măsura în care ele afectează interesele mai directe ale imperiului. Aceste știri, puține la număr, sînt în general cunoscute, ele fiind puse la contribuție de istoricii moderni în operele lor[2]. Adevărata documentare cu privire la organizarea defensivă a Daciei, sub diferitele ei aspecte — fortificații, castre, castele, turnuri de apărare și de observație, trupe de toate categoriile etc. — ne-o dau însă cercetările arheologice, recunoașterile pe teren și îndeosebi descoperirile epigrafice. Datorită noilor cercetări și descoperiri, această documentare a izvoarelor interne este în continuă creștere și este singura în măsură să aducă noi precizări cu privire la o operă pentru care s-a depus mult interes și s-a cheltuit multă energie și muncă umană.

În cele ce urmează, pe baza unor știri epigrafice inedite, coroborate cu altele mai vechi, cunoscute mai dinainte, vom încerca să lămurim și să conturăm istoric o singură etapă din istoria organizării defensive a Daciei romane, limitată în timp la primii ani de domnie ai împăratului Caracalla, anume după moartea lui Sept. Sever și după uciderea lui Geta, iar geografic la granița de vest și de nord-est a provinciei, de-a lungul unei linii care pornind de la Micia, pe Mureș, ajunge pînă la Porolissum, cheia de boltă a apărării romane în această parte a Daciei, iar de aici continuă spre est pînă la castrul de la Inlăceni, de la poalele dealului Firtoș, în teritoriul dintre cele două Tîrnave (fig. 1).

În prealabil e necesar să reamintim pe scurt unele știri și concluzii istorice la care s-a ajuns cu privire la apărarea granițelor și la organizarea sistemului defensiv al Daciei pînă la moartea lui Sept. Sever. Organizarea unui sistem de apărare a Daciei a început îndată după cucerirea provinciei și anexarea ei la imperiu. Se știe că împăratul Traian a mai zăbovit un timp în Dacia și după terminarea războaielor dacice în anul 106, întorcîndu-se la Roma abia la începutul anului următor. În acest răstimp el se va fi ocupat nu numai de organizarea administrativă a provinciei, pe care o vedem constituită încă din iulie 106, după cum a dovedit o diplomă militară descoperită la Porolissum[3], ci și de asigurarea apărării ei, măsurile în această direcție continuînd și în anii următori. Trupele lăsate pentru paza noii provincii au fost de la început multe, efectivul lor însumînd un număr de aproximativ 35 000 de soldați[4]. Primele castre de

[2] V. Christescu, *Istoria militară*; C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 91 și urm., 104 și urm. Privitor la evenimentele militare și la rolul armatei în istoria provinciei, a se vedea acum și I.T. Kruglikova, *Dakia v epohu rimskoi okupații*, Moscova, 1955.

[3] C. Daicoviciu, „Dacia", VII—VIII, 1937—1940, p. 330 și urm.

[4] Cf. V. Christescu, *Istoria militară*, p. 47. O diplomă militară descoperită ulterior la Porolissum (C. Daicoviciu, „Dacia", VII—VIII, 1937—1940, p. 333 și urm.), datînd din 2 iulie 110, menționează, singură, ca staționînd la acea dată în Dacia 4 ale, 18 cohorte și o formație de *Pedites Britannici*, unele din aceste unități fiind deosebite de trupele cunoscute dintr-o altă diplomă din 17 februarie a aceluiași an (CIL, XVI, 57).

piatră se construiesc pe pămîntul Daciei încă în bieniul de pace dintre cele două războaie dacice[5], iar altele se ridică curînd după terminarea acestora[6]. Dar majoritatea castrelor din Dacia, mai ales cele de la graniță,

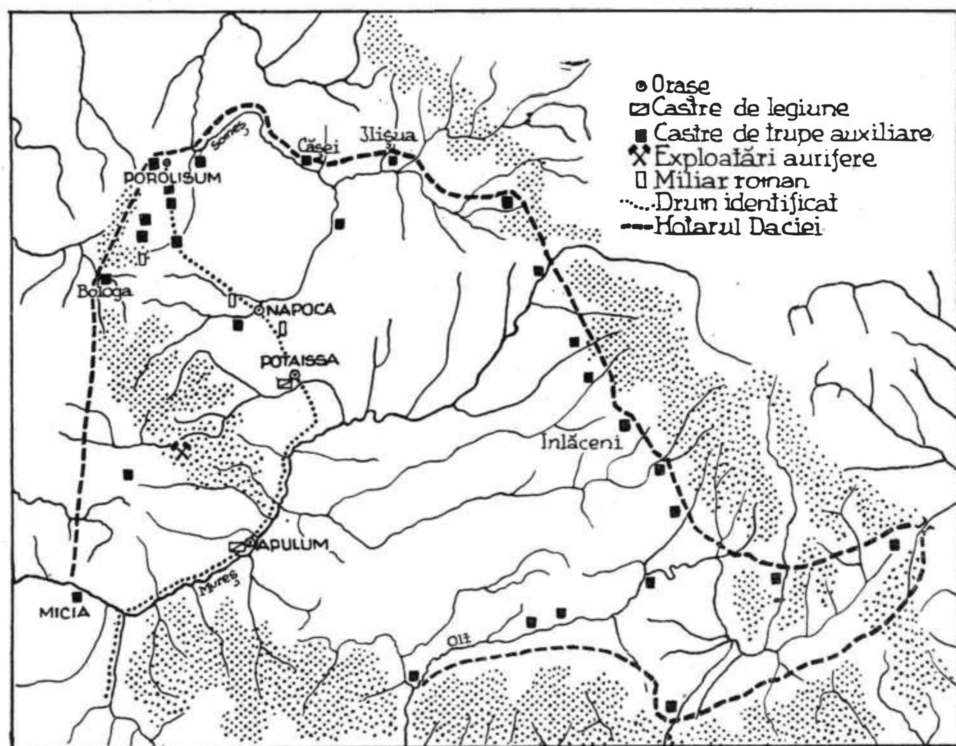

Fig. 1. — Granița de vest și nord-est a Daciei romane.

ocupate de formațiile auxiliare, au cunoscut mai întîi o fază în care incinta lor era de pămînt[7]. Reconstruirea lor în piatră, după unele mărturii

[5] În acest interval de timp, probabil între 103 și primăvara anului 105 e.n., a fost construit în prima lui formă, o dată cu podul de peste Dunăre, castrul de piatră de la Drobeta ; vezi Gr. Florescu, RIR, III, 1933, p. 35 și urm ; D. Tudor, *Oltenia romană*, 1942, p. 222 și urm. Probabil în aceeași perioadă de timp au fost construite și alte castre din sudul Banatului, în teritoriul ocupat de romani încă din primul război dacic și neevacuat de ei după încheierea păcii din 102 e.n.

[6] Majoritatea castrelor de pe linia Oltului au fost ridicate în epoca lui Traian și Hadrian ; cf. D. Tudor, *Oltenia romană*, p.207, și urm.

[7] O fază a castrului de pămînt a putut fi constatată oriunde cercetările arheologice au fost conduse cu atenție, făcîndu-se observații stratigrafice. Cf. C. Daicoviciu, *Micia, I. Cercetări asupra castrului*, în ACMIT, III, 1930—1931, p. 16 și urm. cu nota 14 ; M. Macrea, *Castrul roman de la Bologa*, în ACMIT, IV, 1932—1938, p. 221 și urm. O fază mai veche a castrului de pămînt a fost constatată și la Inlăceni, vezi SCIV, II, 1951, p. 304.

epigrafice şi observaţii arheologice, a început probabil curînd după mijlocul sec. II, pe timpul lui Antoninus Pius, poate în legătură cu luptele duse, în anii 157—159, sub conducerea guvernatorului Statius Priscus, împotriva dacilor liberi[8], şi a continuat pînă la sfîrşitul secolului şi pînă la moartea lui Sept. Sever (anul 211).

Ţinînd seama de configuraţia geografică, sistemul de apărare a graniţelor Daciei se baza în primul rînd, după cum a observat A. Domaszewski[9], pe închiderea văilor care intră sau ies din podişul central al Transilvaniei, prin puternice castre menite a bara ca nişte diguri („*Talsperre*") principalele căi de pătrundere în provincie. Castrele de pe graniţă erau apoi legate prin drumuri construite de-a lungul rîurilor cu castrul legiunii XIII Gemina, de la Apulum, iar mai tîrziu şi cu acela al legiunii V Macedonica de la Potaissa, care alcătuiau fortăreţele interioare pe care se sprijinea întreg acest ingenios sistem defensiv. Pe drumurile de legătură cu principalele centre urbane ale provinciei, alte castre erau menite a servi nu numai pentru supravegherea teritoriului şi a populaţiei din interior, ci şi ca etape şi rezerve pentru fortificaţiile şi trupele din linia întîi. Privit în ansamblul său, sistemul defensiv al Daciei se înfăţişează ca un imens evantai, sprijinit pe puternicele centre militare de la Apulum şi Potaissa şi deschis în raze spre graniţele provinciei. Dar acest dispozitiv de apărare nu a fost aplicat rigid şi fără abateri, nici măcar în Dacia Superior, unde el se impunea oarecum de la sine prin însăşi configuraţia geografică, ci a fost adaptat la formele de teren, folosind diferitele obstacole naturale care se ofereau de-a lungul frontierelor, ca masivele muntoase, culmile prelungi sau cursurile de apă, de-a lungul cărora s-au ridicat castre, turnuri şi alte lucrări de fortificaţie, legate apoi între ele cu drumuri.

Astfel, în părţile de graniţă ale provinciei care ne interesează în studiul de faţă, puternicul castru de la Micia închidea şi păzea importanta cale de pătrundere în provincie din spre vest, pe valea Mureşului, deservind în acelaşi timp şi apărarea ţinutului aurifer din Munţii Apuseni, prin castele şi turnuri dispuse pe culmi[10]. În interiorul bazinului aurifer, cu centrul de exploatare la Alburnus Maior (Roşia Montană), apărarea apropiată era asigurată şi traficul spre interior era controlat de alte castre, dintre care unul a fost identificat la Abrud[11], iar altul este presupus la Alburnus Maior[12]. S-a crezut că un alt castru s-ar afla la Moldoveneşti[13], avînd ca scop supravegherea accesului spre ţinutul aurifer pe valea Arieşului, dar cercetările arheologice efectuate recent pe Dealul Cetăţii par a

---

[8] C. Daicoviciu, *Micia*, p.24. Cf. M. Macrea, *Castrul roman de la Bologa*, p. 231 şi urm.

[9] „Rheinisches Museum", 47, 1893, p.240 şi urm. Cf.V.Christescu, *Istoria militară*, p.115; C. Daicoviciu, *Micia*, p. 4, nota 2 şi *La Transylvanie* p. 104 şi urm.

[10] C. Daicoviciu, *Micia*, p. 4, cu nota 3.

[11] C. Daicoviciu, „Dacia", VII-VIII, p. 300.

[12] V. Christescu, *Istoria militară*, p. 117, pe baza inscripţiei CIL, III, 7821; cf. şi C. Daicoviciu, La *Transylvanie*, p. 108.

[13] C. Gooss, *Chronik d. arch. Funde Siebenbürgens*, 1876, p. 118. V. Christescu, *Istoria militară*, p. 117, 131, 173. C. Daicoviciu, „Dacia", VII-VIII, p. 314. . Szilágyi, *A dáciai erödrendszer helyörségei és a katonai téglabélyegek*, 1946, p.10.

infirma existenţa lui în acest loc[14]. Din interior apărarea regiunii cu exploatări miniere era făcută de legiunea XIII Gemina de la Apulum şi, mai tîrziu, de legiunea V Macedonica de la Potaissa. La extremitatea de nord a Munţilor Apuseni, castrul de la Bologa bara intrarea în provincie pe valea îngustă a Crişului Repede[15]. De aici graniţa Daciei urma, pînă la Porolissum, culmea munţilor Meseş. Existenţa unui *limes dacicus*, cu val sau zid, pe linia Meseşului, susţinută de arheologii mai vechi, ca şi de unii mai noi[16], a fost infirmată de cercetările şi recunoaşterile pe teren[17]. Pe culmea Meseşului graniţa provinciei era formată dintr-un lanţ de turnuri şi mici burguri de piatră, apărate probabil de soldaţii care staţionau în castrele de la poalele munţilor, la Buciumi şi Bozna, acestea dublate de castrele mai din spate de la Zutor, Romînaş şi Romita, situate pe drumul de la Napoca la Porolissum. Porolissum era cheia de boltă a apărării din nord-vestul Daciei, legînd linia de apărare din vest cu aceea care, pornind de aci, se îndrepta spre est şi apoi spre sud-est. În această direcţie, primul castru după Porolissum este cel de la Tihău, aproape de confluenţa Almăşului cu Someşul, rîu care formează graniţa de nord a Daciei, de aici, peste Căşei, pînă la Ilişua, de unde graniţa provinciei se îndreaptă spre sud-est, pe la poalele Munţilor Vulcanici, pînă la Olteni[18]. Pe această ultimă porţiune a hotarului Daciei, castrele de la Orheiul Bistriţei, Călugăreni, Sărăţeni, Inlăceni, poate Odorhei [19] şi Păuleni[20], barează toate cursurile de apă care, izvorînd din munţi, pătrund în interiorul podişului Transilvaniei. De la Păuleni, exceptînd colţul estic al Transilvaniei, cu castrele de la Breţcu şi Rîşnov, apărarea Daciei e organizată pe Olt pînă la confluenţa lui cu Dunărea, de-a lungul lui fiind construite o serie de castre, în Transilvania la Hoghiz, Cincşor, Feldioara şi Boiţa, care supravegheau şi teritoriul aproape nelocuit în epoca romană pînă la munţi, iar la sud de Carpaţi alte vre-o 11 castre, dispuse de-a lungul rîului şi al drumului Sucidava-Apulum[21]. Această linie de graniţă pe Olt, pe care am putea-o socoti ca începînd încă de la Olteni, constituie un *limes* — limes Alutanus — dar nu de tipul obişnuit, deoarece locul valului de pămînt sau al zidului cu şanţ în faţă, e ţinut de albia rîului, obstacol

[14] SCIV, III, 1952, p. 318—320 şi VI, 1955, p. 662 şi urm. Totuşi numeroasele descoperiri romane de aici, printre care 12 inscripţii (CIL, III, 935—9, 6255 a, 7708—7710, 13769—71), cărămizi şi ţigle cu stampila legiunii V Macedonica (CIL,III,935—9), pe lîngă reliefuri şi statui de piatră, statuete de teracotă şi alte obiecte mărunte, ne îndreptăţesc să presupunem şi pe mai departe existenţa la Moldoveneşti, poate undeva în vale, dacă nu a unui castru, dar cel puţin a unei aşezări civile în epoca romană.

[15] M. Macrea, *Castrul roman de la Bologa*, p. 198 şi urm.

[16] Al. Radnóti, *Il limes di Dacia sulla montagna di Meszesz*, în AE, V-VI, 1944— 45, p. 151 şi urm.

[17] C. Daicoviciu, AISC, II, p. 254—6.

[18] Existenţa castrului de aici s-a confirmat prin unele cercetări mai recente : Z. Székely, *Jegyzetek Dácia történetéhez*, 1946, p. 29 ;idem. „A Sepsiszentgyörgyi tartományi múzeum évkönyve", 1955, p. 32—5 şi SCV, II, 1951, p. 306.

[19] C. Daicoviciu, „Dacia", VII-VIII, 321.

[20] Despre toate aceste castre vezi I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala*, 1944.

[21] V. Christescu, *Istoria militară*, p. 123 şi urm. ; D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 206 şi urm. ; C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 105.

natural greu de trecut[22]. În schimb un adevărat *limes* — limes Transalutanus — este cel creat pe timpul lui Sept. Sever, se pare, de-a curmezişul Munteniei, de la Flămînda pe Dunăre pînă la pasul Branului[23].

Cu acest sistem defensiv, mereu întărit, completat şi amplificat, imperiul roman a reuşit să facă faţă cu succes tuturor evenimentelor de la graniţele Daciei în tot cursul sec. II e.n. O zguduire mai puternică s-a produs numai pe timpul lui Marc Aureliu, cu prilejul războaielor marcomanice, cînd şi graniţele Daciei au fost asaltate de triburile barbare dinafară, care au pătruns pe teritoriul provinciei, provocînd distrugeri şi tulburări în rîndurile populaţiei exploatate din interior[24]. Spre a face faţă pericolului, romanii au fost nevoiţi să aducă în Dacia noi trupe, alcătuite din formaţii auxiliare şi o nouă legiune, a V-a Macedonica, transferată prin anii 168 — 169 de la Troesmis, unde îşi avea pînă aci garnizoana, la Potaissa unde îşi construieşte un castru nou pe Dealul Cetăţii.

Luptele la graniţele Daciei au continuat şi în anii de domnie ai lui Commodus. Măsuri energice şi salutare pentru restabilirea vieţii interne a provinciei au fost luate pe timpul lui Sept. Sever, socotit ca al doilea ,,părinte'' al Daciei. Într-adevăr, organizarea municipală se desăvîrşeşte în timpul său, iar viaţa economică cunoaşte din nou o epocă de înflorire[25]. În acelaşi timp, Sept. Sever a procedat şi la reorganizarea şi întărirea apărării militare a Daciei. Se continuă reconstruirea în piatră a unor castre mai vechi de pămînt, cum sînt cele de la Bumbeşti (CIL, III, 14485) şi Slăveni (CIL, III, 13800, 13801), se repară drumul de-a lungul Oltului, după cum rezultă din inscripţia mutilată de pe miliariul descoperit nu departe de Slăveni (CIL, III, 13802), iar linia de apărare pe Olt a fost întărită prin construirea unui nou limes în Muntenia, cum s-a amintit mai sus. Datorită privilegiilor şi drepturilor noi acordate soldaţilor, pe sprijinul cărora îşi baza domnia, Sept. Sever se bucură şi de simpatia soldaţilor şi a corpurilor de trupă din Dacia, după cum dovedesc numeroasele altare şi inscripţii onorare ridicate în cinstea lui şi a fiilor săi, asociaţi la domnie.

Această politică de sprijinire a armatei fu continuată de fiul şi urmaşul său Caracalla, rămas singur pe tronul imperial după uciderea fratelui său Geta, la începutul anului 212. Despre el biograful său afirmă că a sprijinit şi a recompensat pe soldaţi aproape ca Sulla[26]. Tot el, probabil pentru a-şi păstra simpatia armatei după uciderea lui Geta, a mărit solda anuală (*stipendium*) a soldaţilor[27] cu jumătate din sumele pe care le primeau pînă aci, astfel că un soldat din legiune primea acum 750 de denari, în loc de 500[28].

---

[22] Cf. D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 206.

[23] V. Christescu, ,,Istros'', I, 1934, p.75 şi urm.; idem, *Istoria militară*, p.85, 124 şi urm ! D. Tudor, *Oltenia romană*, p.207 şi urm.Cu privire la rezultatele unor cercetări mai noi pe limesul transalutan, vezi D. Tudor, SCIV,VI,1955,p.87 şi urm.,iar referitor la data probabilă a părăsirii lui, vezi M. Macrea şi D. Protase, SCŞ Cluj, V, nr. 3—4, 1954, p. 553 şi urm.

[24] V. Christescu, *Istoria militară*, p. 71 şi urm., C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 102.

[25] V. Christescu, *Viaţa economică a Daciei romane*, Piteşti 1929, p. 132 şi urm.

[26] Vita Car., 5,4 : *militesque suos quasi Sullae milites et cohortatus est et donavit.*

[27] Vita Car., 2,8 : *inormitate stipendii militibus ut solet placatis.*

[28] DA, s.v. *stipendium*.

Cît priveşte Dacia, se ştia pînă acum că împăratul Caracalla, în cadrul programului său militar de întărire a graniţei europene a imperiului, a făcut o călătorie în provincie, războindu-se cu mai multe populaţii de la graniţele ei. În legătură cu prezenţa lui Caracalla în Dacia şi cu acţiunile războinice întreprinse de el împotriva barbarilor au fost puse mai multe inscripţii, altare pentru sănătatea împăratului şi a mamei sale Iulia Domna[29] sau dedicaţii (*tituli honorarii*) adresate aceloraşi[30], descoperite în diferite localităţi ale provinciei[31]. Un altar închinat, la Ampelum, Dianei Regina şi Iunonei, de către procuratorul minelor de aur Aelius Sostratus[32], pentru sănătatea şi victoria şi ferirea de primejdie (*pro salute et victoria et incolumitate*) a lui Caracalla şi a mamei sale Iulia[33], pare să se refere direct la luptele duse de împărat la graniţele Daciei.

Descoperirea în 1934 la Porolissum a unei noi inscripţii cu numele lui Caracalla, publicată ceva mai tîrziu de C. Daicoviciu[34], a atras din nou atenţia asupra măsurilor luate de acest împărat pentru întărirea graniţelor Daciei, a acţiunilor militare întreprinse de el împotriva duşmanilor care neliniştea în această parte imperiul şi asupra călătoriei lui în Dacia. Inscripţia, înscrisă în *tabula ansata*, se referă la o construcţie ridicată la Porolissum în numele lui Caracalla, între 1 ianuarie şi sfîrşitul lui octombrie 213 e.n. Textul inscripţiei este următorul :

Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Aur(elius) Antoni — nus ·*pius Aug(ustus) felix, Parti —/cus maximus, pontifex max (imus)/ Brit (annicus max(imus), trib(uniciae) potes(tatis) / XVI imp(erator) II, co(n)s(ul) IIII, p(ater) p(atriae) pro —/co(n)s(ul) f(ecit).*

Fiind vorba de o descoperire întîmplătoare, lipsită de precizie în ceea ce priveşte locul exact şi complexul de ruine în care ea a avut loc, nu s-a putut preciza mai de aproape ce anume construcţie a ridicat Caracalla la Porolissum, de vreme ce inscripţia însăşi nu dă nici o lămurire în această privinţă. Totuşi, pe bună dreptate, ea a fost considerată ca fiind fără îndoială în legătură cu fortificarea graniţei în această parte a Daciei[36]. Referindu-se la această inscripţie, Fr. Altheim[37] presupunea că în anul 213 Caracalla a apărut în persoană la Porolissum, „principalul bastion al Daciei Superioare[38], luptînd împotriva goţilor, care la această dată ar fi ajuns la graniţele Daciei.

Descoperirea ulterioară, tot la Porolissum, a altor trei inscripţii şi

---

[29] CIL, III,1063,1129,1309,1565, 7645, 7690, 7958, Dolg—Cluj, IV,1913, p.255-7 şi altele.

[30] CIL, III, 795, 796, 1377, 1378, 1453 etc.

[31] Vezi despre toate acestea V. Christescu, *Istoria militară*, p. 84 şi urm., şi C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 168.

[32] A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, 1940, p. 88.

[33] CIL, III, 7836.

[34] „Dacia", VII-VIII, p. 326.

[35] Publicînd împreună un număr de cinci inscripţii, C. Daicoviciu („Dacia", VII-VIII, p. 326) spune că ele au fost găsite de un ţăran în vara anului 1934 pe latura de sud-vest a zidului castrului, într-un loc corespunzînd probabil cu poarta de pe această latură a lagărului.

[36] C. Daicoviciu, *ibidem*, şi *La Transylvanie*, p. 168.

[37] *Die Soldatenkaiser*, 1939, p. 80.

[38] De fapt la această dată poate fi vorba numai de Dacia Porolissensis, întrucît provincia încă din anul 158 era împărţită în trei părţi ; vezi A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, p. 35 şi urm.

a unor materiale arheologice rămase pînă acum inedite, ne pun la dispoziție noi informații, care aruncă o nouă lumină asupra operei constructive de mai mare amploare întreprinsă de Caracalla în nord-vestul Daciei și asupra măsurilor luate de acest împărat pentru întărirea apărării granițelor provinciei. Primele două inscripții, întregi, pe care le publicăm mai jos, se păstrează în Muzeul raional din Zălau și provin din săpăturile efectuate

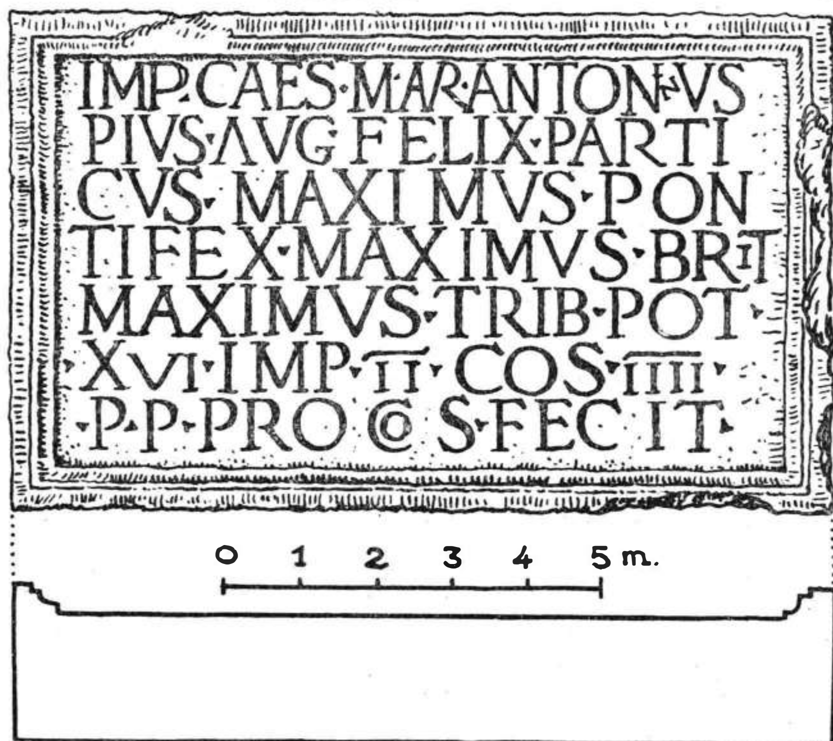

Fig. 2. — Inscripție de fondație a castrului de la Porolissum.

de arheologii maghiari la Porolissum în anul 1943[39]. A treia inscripție, compusă numai din fragmente, care permit totuși, cum se va arăta, reconstituirea probabilă a întregului text epigrafic, se păstrează tot în Muzeul raional din Zălau[40] și, după cum am putut verifica ulterior, a fost descoperită cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate la Porolissum în 1939 de către C. Daicoviciu.

Iată mai întîi inscripțiile.

1. *Inscripție de fondație* (*titulus operis publici*), pe o lespede de piatră calcaroasă (fig. 2). Dimensiunile : nălțimea 0,65 m, lățimea 1,07 m,

[39] La ele se referă raportul preliminar privitor la ultimele săpături din 1949 de la Porolissum, SCIV, I, 1950, p. 133.

[40] Cele trei inscripții împreună cu alte monumente epigrafice din Muzeul raional Zălaul toate provenind din Porolissum, au fost publicate, cu cîte un scurt comentar și în volumul, *Activitatea Muzeelor*, Cluj, 1956, p. 101 și urm.

grosimea 0,20 m. Cîmpul inscripției, puțin adîncit și măsurînd 0,95 × 0,53 m, e încadrat de un chenar neornamentat, cu dublă profilatură. Înălțimea literelor 6,5 cm, iar distanța între rînduri mai mică de 1 cm. Literele sînt frumos și îngrijit săpate. Piatra a fost achiziționată recent de la locuitorul Alexa Iov din Moigrad, după ale cărui informații a fost găsită în ruinele uneia din porțile castrului de pe dealul Pomet, cu prilejul săpăturilor arheologice din 1943, la care a participat ca lucrător.

Lectura : *Imp*(*erator*) *Caes*(*ar*) *M*(*arcus*) *Aur*(*elius*) *Antoninus pius Aug*(*ustus*), *felix*, *Particus* (*sic*) *maximus*, *pontifex maximus*, *Brit*(*annicus*) *maximus*, *trib*(*uniciae*) *pot*(*estatis*) *XVI*, *imp*(*erator*) *II*, *co*(*n*)*s*(*ul*) *IIII p*(*ater*) *p*(*atriae*), *proco*(*n*)*s*(*ul*) *fecit*.

Textul inscripției, după cum ușor se poate vedea, este identic în conținut cu al celei descoperite tot la Porolissum în 1934 (vezi mai sus). El cuprinde numele (la nominativ) al împăratului Caracalla, urmat de toate titlurile oficiale și onorifice, exact în aceeași ordine, iar la sfîrșit verbul *fecit*, a făcut. Deosebirile sînt fără importanță, privind numai abrevierea cuvintelor și dispunerea textului în 7 în loc de 6 rînduri. Deosebite sînt, anume mai mici, și dimensiunile lespedei, ca și chenarul simplu care încadrează cîmpul inscripției, în locul tabulei ansate ca în inscripția mai înainte descoperită. Inscripția se datează tot în anul 213 e.n., anume înainte de sfîrșitul lunii octombrie a acestui an, cînd împăratul primește titlul de *Germanicus maximus*, care lipsește în inscripțiile de la Porolissum, și cînd este salutat ca *imperator* III. Epitetul de *felix*, deși apare în numele lui Caracalla încă din anul 200, de cele mai multe ori lipsește pînă în 211 și obișnuit el precede, ca epitet, cognomenul de Augustus. Ca titlu onorific separat, pus obișnuit după Augustus, el este nelipsit începînd cu anul 213, de cînd apare și pe monede[41].

2. *Inscripție de fondație* (*titulus operis publici*) pe o lespede de piatră calcaroasă (fig. 3) avînd dimensiunile : înălțimea 1,40 m, lățimea 0,80 m, grosimea 0,25 m. Cîmpul inscripției măsoară 0,95 × 0,64 m și e înscris într-o *tabula ansata*, ale cărei mînere sînt ornamentate cu un motiv alcătuit dintr-o rozetă în mijlocul unor frunze stilizate. Înălțimea literelor, frumos și îngrijit săpate, e de 9 cm, în ultimul rînd de 8 cm, iar distanța între rînduri de 1,5 cm. Lespedea e despicată în două la marginea din stînga, dar nimic nu lipsește. Se păstrează în Muzeul raional din Zălau de la înființarea lui, acum vre-o șase ani. Ea este a doua inscripție ieșită la iveală cu prilejul săpăturilor din 1943, la o altă poartă a castrului de pe Pomet, după cum s-a putut verifica cu prilejul ultimelor cercetări de la Porolissum din 1949[42].

Lectura : *Imp*(*erator*) *Caes*(*ar*) *M*(*arcus*) *Aur*(*elius*) *Antoninus pius Aug*(*ustus*), *felix*, *Part*(*icus*) *maximus*, *pontifex max*(*imus*), *Brit*(*annicus*) *max*(*imus*), *trib*(*uniciae*) *potestatis XV* (*sic*), *imp*(*erator*) *II*, *co*(*n*)*s*(*ul*) *IIII*, *p*(*ater*) *p*(*atriae*), *proco*(*n*)*s*(*ul*) *fecit*.

Textul este identic cu al inscripțiilor precedente, deosebirile constînd iarăși numai din felul de scriere sau abreviere a cuvintelor, dispuse aci

[41] R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, ed. IV, 1914, p. 209. și P. Rohden, în R, II, 2437 și urm.

[42] Cf. SCIV, I, 1950, p. 133. M. Moga, conducătorul săpăturilor din 1949, a putut verifica datele privitoare la inscripțiile ieșite la iveală în cursul cercetărilor din 1943 pe baza informațiilor obținute de la unii participanți locali la acele săpături.

din nou în şase rînduri. Dimensiunile lespedei, ale cîmpului inscripţiei, ca şi înălţimea literelor sînt mai mari decît la celelalte două inscripţii. Forma însă, cu *tabula ansata*, este similară cu a monumentului descoperit în 1934. Spre deosebire însă de celelalte două inscripţii, în cea de faţă *tribunicia potestas* poartă cifra de ordine XV, în loc de XVI, ceea ce nu

Fig. 3. — Alt exemplar al inscripţiei de fondaţie a castrului de la Porolissum.

poate fi decît rezultatul unei greşeli a lapicidului sau a celui care a redactat textul, cum se mai întîlneşte şi în alte inscripţii oficiale. Greşeala, chiar dacă va fi fost observată, cu greu mai putea fi îndreptată, deoarece cifra e înghesuită chiar la sfîrşitul r. 5. Oricum, consulatul IV, menţionat corect în titulatura împăratului, asigură cu toată certitudinea datarea şi a acestei inscripţii tot în anul 213, înainte de sfîrşitul lunii octombrie.

Formularul celor trei epigrafe este tipic pentru inscripţiile care se puneau pe clădirile sau construcţiile publice (*tituli operum publicorum*), cu scopul de a păstra amintirea actului de fondare şi memoria ctitorului. Prin conţinutul lor şi locul de aflare, cele două epigrafe noi, nu numai că confirmă pe deplin ipoteza acad. C. Daicoviciu că lucrările de construcţie menţionate de prima inscripţie sînt în legătură cu apărarea graniţelor provinciei, ci precizează cu suficientă certitudine că aceste lucrări privesc însăşi construirea marelui castru de piatră de pe culmea dealului Pomet, ale cărui ruine au fost scoase la lumină prin cercetările arheologice din 1939, 1942—1943 şi 1949. Castrul de piatră de la Porolissum era terminat înainte de sfîrşitul lunii octombrie a anului 213. Cele trei inscripţii — caz unic pînă acum în documentarea referitoare la castrele din Dacia nu sînt

decît trei exemplare identice în conținut[43], ale actului de ctitorie. Ele erau clădite probabil în zidurile porților lagărului. Cea mai mare dintre ele (nr. 2) bănuim că orna *porta praetoria*, iar celelalte două *porta principalis dextra* şi *porta principalis sinistra*, care flancau pretoriul. Poarta de serviciu, din spatele pretoriului, *porta decumana*, se pare că nu purta inscripție. In orice caz, cercetările întreprinse în 1949 la această poartă (de est) nu au dat la iveală o a patra inscripție de fondație.

Verbul *fecit* de la sfîrșitul celor trei texte epigrafice arată fără echivoc că e vorba de o edificare din temelii, nu de vreo refacere sau lărgire, căci în acest caz s-ar fi folosit alte expresii ca *refecit*, *ampliavit* etc. De asemenea nu ne putem gîndi că cele trei inscripții s-ar referi numai la construirea porților în ruinele cărora au fost găsite[44].

Bineînțeles că, mai presus de orice îndoială, lagărul construit de Caracalla, datorită însăşi importanței strategice excepționale a acestui punct fortificat din nord-vestul Daciei, nu poate fi primul care va fi existat la Porolissum. Un castru de pămînt, aşa cum s-a presupus mai de mult, trebuie să fi existat fără îndoială. Că el va fi fost dublu, cum presupunea A. Buday[45], nu putem ști; cert este însă că el trebuie să dateze încă din epoca lui Traian, după cum indică descoperirea aci a două diplome militare, una din 106, cealaltă din 110 e.n.[46] Nu este exclusă nici posibilitatea ca să fi existat înainte de 213 şi un alt castru de piatră, poate mai mic, dar documentar nu avem nici o ştire în această privință. Cert este că noul castru de piatră era puternic și încăpător, laturile lui mici măsurînd 200-220m iar cele mari 300 m, ceea ce dă o suprafață de peste 6 ha[47]. Ca mărime, alături de castrul de la Micia[48], el urmează imediat după castrele de legiuni din Dacia, putînd adăposti concomitent 2-3 formații auxiliare, mai ales că efectivele lor nu erau niciodată complete, o parte din ele fiind permanent răspîndite de-a lungul graniței. În forma în care a fost construit, pe timpul lui Caracalla, castrul de la Porolissum, cu restaurări parțiale sau reparații făcute în pripă, sub presiunea evenimentelor care au urmat mai ales după jumătatea sec. III[49], a rămas în picioare pînă la sfîrșitul stăpînirii romane în această extremitate nordică a Daciei.

Informațiile noastre nu se opresc însă aici. Atenția deosebită a împăratului Caracalla pentru Porolissum și pentru trupele care își aveau

[43] Cîte două exemplare ale inscripțiilor de fundație se cunosc și din castrele de la Rădăcinești (CIL, III, 12604—5) şi Bivolari (CIL, III, 12601 a, b).

[44] Cum pare a înclina să creadă M. Moga, *loc. cit.*

[45] Dolg Cluj, VI, 1915, p. 73.

[46] C. Daicoviciu, „Dacia", VII-VIII, p. 330. În acelaşi sens se exprimă C. Daicoviciu în articolul *Porolissum*, scris pentru RE, pe care cu bunăvoința autorului l-am putut consulta în şpalturi. Volumul XX, 2 din această publicație, în care a apărut între timp articolul, nu l-am putut avea la dispoziție.

[47] Dimensiunile de 250 × 375 m date cu aproximație de C. Daicoviciu, *Micia*, p. 10, în notă, preluate de Al. Radnóti, AÉ, V-VI, 1944—5, p. 163, nota 69, ca și de alții, nu mai sînt valabile.

[48] Dimensiunile aproximative ale acestui castru sînt de 180 × 380 m, adică o suprafață de peste 6 ha : C. Daicoviciu, *Micia*, p. 7.

[49] C. Daicoviciu, AISC, III, p. 248 ; idem, *La Transylvanie*, p. 171, 175 și urm ; SCIV, I, 1950, p. 133.

aci garnizoana este documentată și de o altă inscripție, fragmentar păstrată, pe care o înfățișăm mai jos.

3. *Fragmente dintr-o inscripție onorară* (*titulus honorarius*) (fig. 4). Fără să poată fi unite între ele, fragmentele fac parte din același monument

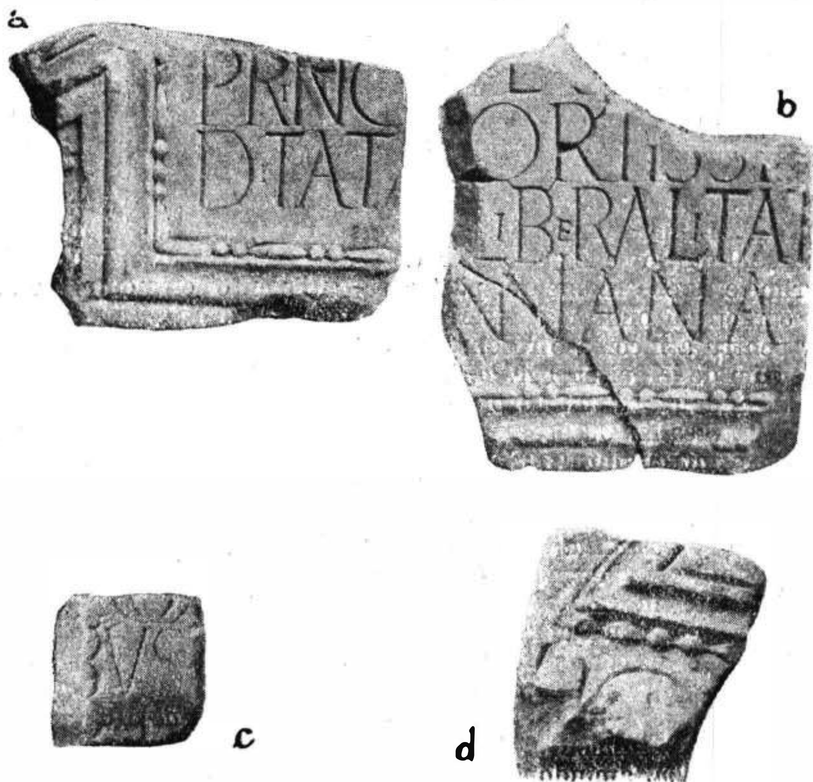

Fig. 4. — Fragmente dintr-o inscripție în cinstea lui Caracalla de la Porolissum.

epigrafic, după cum rezultă din identitatea materialului, piatră calcaroasă locală, a caracterului și mărimii literelor, a chenarului de pe margine și, după cum se va vedea, din potrivirea textului epigrafic. Fragmentele, în număr de patru, se păstrează în Muzeul raional Zălau, unde au fost aduse de la fostul liceu Wesselényi din localitate, cu indicația că sînt provenite de la Porolissum. Ulterior am putut stabili că ele au fost descoperite cu prilejul săpăturilor din 1939 în interiorul castrului[50].

[50] Numai la aceste fragmente se poate referi, după cum se va vedea, informația din art. *Porolissum*, potrivit căreia, după cum rezultă dintr-o inscripție inedită, un corp de trupă rămas neidentificat, primește *liberalitates* de la împăratul Caracalla. Mulțumesc acad. C. Daicoviciu pentru amabilitatea de a-mi fi permis studierea și publicarea acestei inscripții.

Fragmentul **a** păstrează colțul inferior st. al inscripției, cu începutul ultimelor două rînduri. Dimensiunile : înălțimea 0,49 m, lățimea 0,43 m, grosimea păstrată 0,22 m. Cîmpul inscripției e încadrat de un șir ornamental de astragale, o dublă profilatură și o bordură netedă, neornamentată.

Fragmentul **b** este din partea inferioară a inscripției, mărginită de același motiv ornamental. Dimensiunile : înălțimea 0,70 m, lățimea 0,63 m, grosimea păstrată 0,21 m.

Fragmentul **c** este mai mic și nu prinde nici o margine a inscripției. Dimensiunile : înălțimea 0,23 m, lățimea 0,27 m, grosimea păstrată 0,13 m.

Înălțimea literelor este în toate cele trei fragmente de 12 cm, iar distanța între rînduri 1,5 cm. Literele sînt foarte frumos și îngrijit săpate.

Fragmentul **d** face parte din același monument, dar de pe o altă latură a lui. Dimensiunile : înălțimea 0,34 m, lățimea 0,14 m, grosimea păstrată 0,20 m. Se vede același șir de astragale și resturi din două litere.

Primele trei fragmente păstrează suficiente elemente pentru a preciza caracterul onorar al inscripției, împăratul căruia îi este adresată și chiar pentru a încerca o reconstituire a întregului text epigrafic (fig. 5).

Pornim de la epitetul *Antoniniana* păstrat în fragmentul **b**, care se referă fără îndoială la un corp de trupă și datează întreaga inscripție în timpul lui Caracalla. Cu această datare și atribuire a inscripției concordă în mod elocvent cuvîntul *princeps*, păstrat de fragmentul **a** și, epitetul *fortissimus*, păstrat în fragmentul **b**, amîndouă obișnuite în titulatura acestui împărat. Apoi, cuvintele *ditata*, de la începutul ultimului rînd din fragmentul **a** și *liberalitat*(*ibus*), din r. 2 al fragmentului **b**, sugerează cu toată probabilitatea formula *indulgentiis eius aucta liberalitatibusque ditata*, obișnuită în inscripțiile onorare adresate împăratului Caracalla, fiind atestată chiar în Dacia, într-o inscripție de la Micia[51]. În această expresie își găsește locul și terminația — *bus*, din nr. 2 al fragmentului **c**. Pentru precizarea trupei care a ridicat inscripția, al cărei nume se afla în spațiul pierdut din ultimul rînd, între *ditata* din fragmentul și **a** epitetul *Antoniniana* din fragmentul **b**, era de ales între *cohors V Lingonum* și *cohors I Brittonum*, amîndouă atestate epigrafic la Porolissum în timpul lui Caracalla cu epitelul *Antoniniana*[52]. Dintre acestea ultima se exclude de la sine, deoarece numele ei oficial complet este *Cohors I Brittonum milliaria Ulpia torquata equitata pia fidelis civium Romanorum*[53], mult prea lung, chiar dacă am presupune că unele epitete ar fi fost omise, pentru a încăpea în ultimul rînd al inscripției. Îndeosebi spațiul disponibil la sfîrșitul inscripției, după *Antoniniana*, este mult prea mic pentru a putea cuprinde măcar o parte, dacă nu toate epitetele, cum e regula în inscripțiile oficiale ale acestei cohorte. Astfel nu ne rămîne decît a admite că trupa care a ridicat inscripția este *cohors V Lingonum*, al cărei nume se

---

[51] CIL, III, 1378.

[52] *Coh. V Lingonum An to niniana* în CIL, III, 7738, iar *Coh. I Brittonum Antonina* într-o inscripție de la Porolissum astăzi dispărută, dar amintită de C.Daicoviciu în art. *Porolissum* din RE, XX.

[53] W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen*, 1938, p.106 ; C. Daicoviciu, „Dacia", VII-VIII, p. 330 și urm. Al. Radnóti, AÉ, V-VII, 1944—5, p. 167—8.

Fig. 5. — Reconstituirea inscripţiei în cinstea lui Caracalla de la Porolissum.

potriveşte perfect în spaţiul pierdut din ultimul rînd. În sfîrşit, faţă de locul atribuit în reconstituirea noastră fragmentului c, resturile de litere din ultimul rînd al acestui fragment, un D precedat de o literă care poate fi un E, nu le putem întregi decît în *peditata*, cuvînt care ar urma după *Antoniniana* şi cu care s-ar încheia textul inscripţiei. Epitetul e neobişnuit şi superfluu fără îndoială pentru o cohortă, totuşi el mai este atestat epigrafic[54].

Tot în sprijinul întregirii pe care o propunem mai dăm următoarele lămuriri. E adevărat că în titulatura lui Caracalla epitetele *fortissimus* şi *felicissimus* apar obişnuit în ordinea şi expresia : *fortissimo ac felicissimo principi*[55], totuşi nu lipsesc exemple nici pentru ordinea inversă a epitetelor pe care sîntem obligaţi să o adoptăm şi noi, anume *felicissimo fortissimoque principi*, pentru motivul că după *fortissimo* din r. 3 de jos nu mai este loc şi pentru *ac felicissimo*, pe acesta trebuind în consecinţă să-l plasăm înainte[56]. Cît priveşte expresia *indulgentiis eius aucta liberalitatibusque ditata*, în inscripţia amintită de la Micia (CIL, III, 1378) urmează după numele corpului de trupă (*ala I Hispanorum Campagonum Antoniniana*), dar de pildă într-o altă inscripţie onorară din Dacia, anume de la Ilişua[57] e adevărat din timpul lui Severus Alexander, ea precede numele trupei (*ala Frontoniana Alexandriana*), ca în inscripţia noastră.

În sfîrşit, presupunem că monumentul epigrafic a fost ridicat tot în anul 213, nu numai pentru că la această dată era terminat castrul nou de piatră de la Porolissum, ci şi pentru că în Dacia nu mai puţin de alte trei inscripţii cu conţinut similar, asupra cărora vom reveni, au fost închinate tot în anul 213 aceluiaşi împărat Caracalla, anume două la Ilişua[58] şi alta amintită mai sus, la Micia.

În urma consideraţiilor de mai sus, propunem următoarea întregire a textului inscripţiei :

[*Imp*(*eratori*) *Caes*(*ari*) *M*(*arco*) *Antonino pio felici Aug*(*usto*), *Partico max*(*imo*), *pontifici max*(*imo*), *Brit*(*annico*) *max* (*imo*), *trib*(*uniciae*) *pot*]*es*[*tatis XVI*, *imp*(*eratori*) *II*, *co*(*n*)*s*(*uli*) *IIII*, *felicissimo f*]*ortiss* [*im*]*oc*[*ue*] *pri*(*ncipi*), [*indulgentiis eius aucta*] *liberalitat*[*i*] *bus*[*que*] *ditat*[*a Cohors V Lingonum Anto*]*niniana* [*p*]*ed* [*itata*].

Traducere : Împăratului Caesar Marcus Aurelius Antoninus piosul şi fericitul August, cel mai mare învingător al parţilor, mare preot, cel mai mare învingător al britanilor, avînd a 16-a oară puterea de tribun, imperator a doua oară, consul a patra oară, prea fericit şi prea puternic principe, cohorta a V-a de lingoni antoniniană de pedestraşi, cinstită şi îmbogăţită cu daruri de către împărat (i-a ridicat acest monument).

Astfel reconstituită, inscripţia rezultă a fi fost de dimensiuni monumentale, măsurînd după calculele noastre circa 3,20 m în lungime şi circa 1,20m în lăţime. Ea era desigur fixată sau săpată direct pe un soclu, de formă

---

[54] CIL III, 3318 din Panonnia inferior, cf. C. Cichorius, RE, IV 238.

[55] E g. CIL, III, 5745, 5980, 5997, 11960.

[56] CIL, VIII, 6305 : *felicissimi fortissimique ... principi*, cu referire la Caracalla ; Cf. CIL, XII, 4316, din timpul lui Commodus : *felicissimo fortissimo principi*.

[57] CIL, III, 797.

[58] CIL, III, 795, 796.

patrulateră[59], care trebuia să susţină, ca aproape toate monumentele epigrafice de acest fel, o statuie a împăratului. Presupunem că statuia va fi fost şi ea de dimensiuni corespunzătoare soclului, iar întreg monumentul de mărimea şi însemnătatea beneficiilor şi a darurilor băneşti cu care a fost distinsă şi recompensată cohorta a V-a de lingoni.

Într-adevăr, mai multe fragmente dintr-o asemenea statuie de bronz descoperite pe teritoriul castrului, în regiunea porţii de nord-vest, cu prilejul săpăturilor din 1943, se păstrează în Muzeul Arheologic din Cluj.

Fig. 6. — Fragment dintr-o statuie ecvestră de bronz de la Porolissum (piciorul drept anterior al calului).

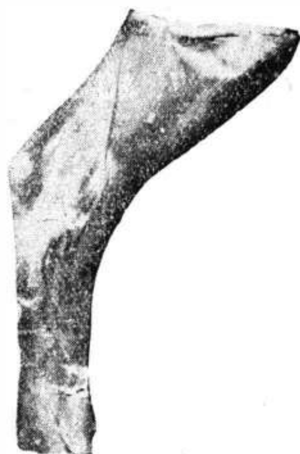

Fig. 7. — Fragment din aceeaşi statuie (piciorul st. posterior al calului).

Unele fac parte din picioarele unui cal, ceea ce devedeşte că statuia era ecvestră. Unul din aceste fragmente prezintă partea inferioară a piciorului drept anterior al calului, cu copita în poziţie de păşire înainte (fig. 6). Altul înfăţişează genunchiul şi o parte din piciorul stîng posterior al calului (fig. 7). Amănuntele anatomice sînt redate cu exactitate. S-a mai păstrat de asemenea partea anterioară a labei piciorului drept al călăreţului, care poartă o încălţăminte frumoasă, din piele fără îndoială, cu talpa groasă. În faţă se conturează uşor forma degetului mare al piciorului, iar mai sus încălţămintea e împodobită cu un ornament alcătuit pe margini dintr-o serie de palmete simetric dispuse şi unite cu lujeri, care închid o limbă de formă ovală, fixată pe partea din faţă a piciorului, în interiorul căreia se distinge o reţea de cureluşe (*corrigia*). Încălţămintea se încheia în orice caz mai sus de gleznă (fig. 8) şi ar putea fi mai degrabă un *campagus*, purtat de împăraţi încă din prima jumătate a sec. III[60], decît tradiţionalul

---

[59] Dintr-o laturе îngustă a soclului face parte probabil fragmentul d.

[60] DA şi RE s.v.

calceus. Oricum, ornamentarea pompoasă a încălțămintei indică un personaj imperial.

Alt fragment face parte din capul calului și redă, expresiv, ochiul drept al animalului (fig. 9), iar altul reprezintă o parte a mantiei, care era trecută probabil pe sub brațul personajului călare (fig. 10). Un fragment din mîna unei statui imperiale de bronz, păstrată începînd de pe la mijlocul brațului, se află și în Muzeul raional din Zălau, care l-a achiziționat în 1951 de la un țăran din Moigrad, după informațiile căruia a fost găsită pe dealul Pomet (fig. 11).

Fig. 8. — Fragment din aceeași statuie (laba piciorului dr. al împăratului).

În sfîrșit un ultim fragment din Muzeul Arheologic Cluj a fost achiziționat în 1949 tot de la un țăran din Moigrad, care l-a găsit tot pe Pomet. El înfățișează figura unui personaj uman, tînăr, cu barbă și mustăți (fig. 12-13).

Se păstrează numai o parte a feței, fără frunte, cu ochiul drept, celălalt fiind lipsă. Barba stilizată în smocuri scurte, încadrează întreaga față, lăsînd liberă însă bărbia proeminentă și rotundă.

Buzele sînt închise, cea de sus subțire și arcuită, cea de jos mai cărnoasă și despărțită de bărbie printr-o adîncitură bine conturată.

Gura e încadrată de două dungi oblice care pornesc de la baza nărilor. Nasul e regulat, cu nările mici, prezentînd o ușoară arcuire la mijloc. Ochiul este expresiv, cu privirea ușor îndreptată în sus, indicată de poziția irisului, acesta mărginit de o linie circulară incizată, și a pupilei. Indicarea pupilei în portretistica romană e introdusă în vremea lui Hadrian, dar redarea mișcării ochiului și a direcției privirii se întîlnește mai întîi la busturile Faustinei și ale lui Commodus[61], ceea ce poate constitui pentru noi o primă indicație cronologică.

În ansamblu, figura e ovală și plină, expresivitatea ei rezultînd din armonizarea liniei gurii cu aceea a ochilor.

Trăsăturile ei ne permit să recunoaștem cu multă probabilitate pe împăratul Caracalla, chiar dacă, datorită, în parte, stării

Fig. 9. — Fragment din aceeași statuie (capul calului).

[61] E. Strong, *La scultura romana da Augusto a Constantino*, vol. II, Firenze, 1926, p. 389.

fragmentare în care s-a păstrat, figura lui e departe de a reda încordarea și vigoarea fizică, aproape sălbatică, „africană”, cum s-a spus, și ținuta imperială, imitînd pe Alexandru Macedon, pe care o găsim la cele mai bune

Fig. 10. — Fragment din aceeași statuie (mantia împăratului).

Fig. 11. — Fragment din aceeași statuie (mîna dr. a împăratului).

portrete ale acestui împărat, de la Napoli și Berlin[62]. Evident e altă mînă, alt artist și altă exprimare artistică. Apoi, fiind vorba de o statuie ecvestră, de mărime naturală, postată pe un soclu de dimensiuni corespunzătoare, modelarea figurii împăratului a reținut mai puțin atenția artistului decît a acelora care au sculptat busturile la care ne-am referit și care sînt

[62] E. Strong, *op. cit.*, p. 397, cu fig. 241; idem, *L'arte in Roma antica*, 1929, p. 370; R. Paribeni, *Il ritratto nell'arte antica*, 1934, p. 36 cu pl. 239; P. Ducati, *L'arte in Roma dalle origini al sec. VIII*, 1938, p. 284.

considerate printre operele cele mai reuşite ale antichităţii în ramura de artă a portretului[63]. După cîte putem conchide din cele cîteva fragmente ajunse pînă la noi, se pare că statuia de la Porolissum îl înfăţişa pe Caracalla în aceeaşi atitudine pe care o are Marc Aureliu în cunoscuta statuie ecvestră acum pe Capitoliul de la Roma[64], adică de imperator, călare şi în mişcare. Statuia lui Caracalla de la Porolissum dovedeşte că tipul de statuie ecvestră creat pe timpul lui Marc Aureliu nu a rămas fără ecou şi fără continuatori în arta romană din epocile următoare. Ea se adaugă la puţinele statui pe care le cunoaştem din epoca imperială şi este una din foarte puţinele asemenea statui datînd din vremurile posterioare Antoninilor. Judecînd după fragmentele păstrate, statuia descoperită la Porolissum, în punctul acesta cel mai dinspre nord al Daciei, este o operă artistică remarcabilă, care dovedeşte, încă o dată, nivelul înalt la care se menţine arta sculpturală la începutul sec. III. Bineînţeles nu putem cunoaşte numele artistului care a realizat opera, el rămînînd anonim, ca majoritatea artiştilor din epoca imperială. Ceea ce putem spune totuşi despre el este că nu putea fi un artist local, ci probabil unul dintre artiştii de seamă de la Roma, trimis sau chemat să modeleze şi să toarne în bronz statuia împăratului Caracalla tocmai la extremitatea nordică a Daciei[65]. Aci la marginea dinspre miazănoapte a imperiului, măreţul monument trebuia să simbolizeze puterea Romei imperiale. El trebuia să inspire încredere soldaţilor care stăteau de strajă la graniţele imperiului, iar pentru duşmanii dinafară să constituie un avertisment care să-i îndemne să nu încerce să încalce aceste frontiere.

Deşi rămas singur la conducerea imperiului după uciderea lui Geta, Caracalla a lăsat multe din atribuţiile guvernării pe seama energicei sale mame Iulia Domna, o siriană originară din Hemesa, el însuşi preocupîndu-se aproape numai de armată şi de apărarea graniţelor imperiului. Influentă încă pe timpul lui Sept. Sever, Iulia Domna s-a bucurat de toate onorurile unei adevărate împărătese sub domnia fiului său Caracalla. Ea poartă nu numai numele de Augusta, ci e întitulată, „*mater castrorum senatusque ac patriae*", bucurîndu-se de aceeaşi atenţie din partea soldaţilor şi a trupelor, ca şi fiul ei Caracalla. De aceea, în Dacia, ca şi în alte părţi, corpurile de trupă îi închină în castre inscripţii şi îi ridică monumente care stau alături de cele ale lui Caracalla. O asemenea situaţie se constată şi la Porolissum. O inscripţie inedită, păstrată în Muzeul raional Zălau, este adresată Iuliei Domna. O înfăţişăm şi pe aceasta mai jos.

4. *Inscripţie onorară* (*titulus honorarius*) din piatră calcaroasă (fig.14). Se păstrează numai jumătatea din st. a monumentului cu începuturile a nouă rînduri din text. Dimensiunile fragmentului : înălţimea 1,15 m, lăţimea 0,45 m, grosimea 0,16 m. Înălţimea literelor 8 cm, în ultimele patru

[63] E. Strong, *La scultura romana*, II, p. 397.
[64] P. Ducati, *L'arte in Roma*, pl. 103.
[65] Credem că statuia a fost turnată mai degrabă la Porolissum, decît că ar fi fost adusă gata de la Roma. Turnarea în bronz nu s-a făcut în cele mai bune condiţii, de vreme ce se constată pe toate fragmentele multe imperfecţiuni, corectate prin lipituri ulterioare, dintre care unele s-au şi desprins între timp.

Fig. 12. — Caracalla. Fragment din statuia ecvestră de bronz de la Porolissum.

Fig. 13. — Acelaşi, din profil.

rînduri 7 cm, iar distanța între rînduri 1,5 cm. Chenarul lipsește, cu excepția unei mici porțiuni pe marginea din st. Începutul inscripției lipsește de asemenea, dar jos, deși monumentul este rupt, textul se încheie cu ultimul rînd păstrat.

Deși inscripția este mutilată, textul ei poate fi relativ ușor și cu multă probabilitate întregit. Din rîndurile păstrate rezultă că inscripția

Fig. 14. — Inscripție în cinstea Iuliei Domna, de la Porolissum.

a fost pusă de o cohortă care purta iarăși epitetul Antoniniana, în cinstea unei împărătese care după epitetele ce i se dau nu poate fi decît Iulia Domna, mama lui Caracalla. Fiecare rînd cuprindea un număr de 8-10 litere. În r. 1 literele TAE reprezintă sfîrșitul cuvîntului *Augustae*, care trebuie să fi fost precedat de numele Iuliei Domna, scris probabil în două rînduri. Textul avea deci în total 11 rînduri. Cît privește cohorta care a pus inscripția, al cărei nume iarăși lipsește, dar care urma după *COH* numai în r. 9, pînă la capătul lui, noi presupunem că nu putea fi decît

tot *V Lingonum*, singura al cărei nume încape în spațiul liber din acest rînd.

Întregirea și lectura inscripției ar fi deci următorea :

[Iuliae Dom-
nae Augus-
tae [matri]
san[ctissi-]
mi A[nton-]
ni A[ug(usti) et cas-]
tror[um sena-]
tusq(u)e [ac patr(iae)]
Coh(ors) [V Ling(onum)]
Ant[oni-]
nia[na]

Traducere : Iuliei Domna Augusta, mama preasfîntului Antoninus Augustus și (mamă) a castrelor și a senatului și a patriei, cohorta a V-a antoniană de lingoni (a ridicat acest monument).

Inscripția Iuliei Domna, spre deosebire de cea a lui Caracalla, era de dimensiuni mai mici, avînd forma unei lespezi patrulatere înalte, scrisă nu în sensul lățimii, ci de sus în jos, în rînduri scurte, în sensul înălțimii. Textul, ca și forma monumentului epigrafic, erau similare celor ale inscripției descoperite în atriul pretoriului din castrul de la Cășei, (vezi mai jos) adresată aceleiași împărătese. Ca și celelalte monumente epigrafice de acest fel, inscripția de la Porolissum în onoarea Iuliei Domna era fixată probabil pe un soclu de piatră, care susținea imaginea împărătesei. Într-adevăr, printre fragmentele statuare de bronz din Muzeul Arheologic din Cluj există unul, descoperit tot în săpăturile din 1943 la Porolissum, care pare să aparțină Iuliei Domna. Fragmentul, lucrat în altă manieră artistică și în altă tehnică, redă o parte din figura cu trăsături fine ale unui personaj feminin (fig. 15). Nasul acvilin, sprînceana subțire și arcuită și ochiul cu indicarea pupilei și a irisului, la care se adaugă un mic detaliu, caracteristic portretelor Iuliei Domna, anume felul cum pleoapa superioară suprapune pe cea inferioară la coada ochiului[66], fac foarte verosimilă identificarea figurii împărătesei siriene.

Deci, în castrul de la Porolissum, alături de statuia lui Caracalla stătea imaginea în bronz a Iuliei Domna. Judecînd după proporțiile care întrec mărimea naturală, bănuim că opera sculpturală care o înfățișa pe Iulia Domna era un bust, nu o statuie. Întrucît inscripția de pe soclu se datează după moartea lui Sept. Sever și după uciderea lui Geta, între 212—217 e.n., putem considera că și monumentul în cinstea Iuliei Domna a fost ridicat tot în anul 213, o dată cu acela al lui Caracalla.

În lumina documentelor epigrafice și a fragmentelor statuare prezentate mai sus, activitatea desfășurată la Porolissum în numele și din porunca lui Caracalla se dovedește a fi fost de amploare mai mare decît putea să se întrevadă din inscripția descoperită în 1934. Această activitate

[66] Compară cu bustul din Gliptoteca de la München, P. Ducati, *L'arte in Roma*, pl. 181,2, sau cu cel din Muzeul Național Roman de la Roma, R. Paribeni, *Il ritratto nell'arte antica*, pl. 290.

constă în primul rînd din construirea sau reconstruirea din temelii a marelui castru de piatră de pe Pomet, menit a întări considerabil apărarea frontierei provinciei în acest punct de mare importanță strategică. În același timp Caracalla a distins cohorta a V-a de lingoni, care își avea în acest timp garnizoana la Porolissum, cu *indulgentiae*, adică beneficii sau drepturi noi, şi i-a acordat *liberalitates*, adică recompense sau daruri în bani[67], a căror mărime şi însemnătate le putem doar deduce din monumentalitatea inscripțiilor şi a statuilor pe care această cohortă le ridică şi le închină lui Caracalla şi mamei sale Iulia Domna. Pare de asemenea foarte probabil că aceste beneficii şi daruri nu fac parte din măsurile generale luate de Caracalla în favoarea armatei şi a soldaților, ci au fost acordate în mod special şi aparte cohortei *V Lingonum*, pentru merite deosebite, pe care nu le putem cunoaşte, dar care ar putea fi în legătură tocmai sau şi cu construirea castrului nou.

Fig. 15. — Fragment de bronz cu figura Iuliei Domna, de la Porolissum.

Oricît de excepțională ar fi fost însă solicitudinea lui Caracalla pentru trupele de la Porolissum şi oricît de importante măsurile luate pentru întărirea graniței provinciei în acest punct, ele nu s-au limitat la Porolissum, ci s-au extins şi asupra întregii frontiere de vest şi de nord-est a Daciei, după cum rezultă din mai multe mărturii epigrafice cunoscute mai de mult sau din inscripții ieşite la iveală în anii şi deceniile din urmă.

Astfel, la Micia, de asemenea un puternic centru militar al Daciei, situat pe Mureş, la capătul de sud al graniței de vest a provinciei, se cunoaşte o inscripție onorară (CIL, III, 1378), de care am mai amintit, închinată, în aceiaşi termeni ca şi inscripția de la Porolissum, împăratului Caracalla de către *ala I Hispanorum Campagonum*. Lipsind începutul inscripției, cu numele şi titlurile împăratului, inscripția nu poate fi datată mai exact. Dar avînd în vedere că motivul pentru care se pune inscripția

[67] Cf. DA şi RE, s.v.

este același și că el este exprimat prin aceeași formulă (*indulgentiis aucta liberalitatibusque ditata*) ca și în inscripția de la Porolissum, presupunem că ea datează tot din anul 213, mai ales că în același an se mai închină lui Caracalla alte două inscripții la Ilișua. În orice caz, pandantul inscripției în cinstea lui Caracalla îl formează și la Micia o altă inscripție, fragmentar păstrată, închinată Iuliei Domna (CIL, III, 1376). Ele urmează după alte două inscripții (CIL, III, 1377, 1375), închinate una lui Sept. Sever și alta lui Sept. Sever, Caracalla și Geta Caesar.

Data construirii castrului de la Micia și a celorlalte castre de pe granița de vest a Daciei, pînă la Porolissum, nu este cunoscută mai de aproape. S-a presupus că atît cel de la Micia cît și cel de la Bologa ar fi fost ridicate în piatră pe timpul lui Antoninus Pius (vezi mai sus). Acum, însă, cînd știm că la Porolissum castrul de piatră se ridică abia pe timpul lui Caracalla, această ipoteză a devenit mai puțin sigură, neputînd exclude posibilitatea ca unele din castrele de pe frontiera de vest a Daciei să fi fost reclădite în piatră mai tîrziu, poate chiar în timpul lui Caracalla. O asemenea ipoteză ni se pare acum foarte plauzibilă pentru castrul de la Bologa, unde săpăturile au constatat că poarta de est, singura dezvelită, avea turnuri cu ieșire semicirculară, în afara zidului de incintă, un element arhitectonic care în Dacia se mai întîlnește numai la Cășei[68], la castrul de piatră datînd se pare din timpul lui Caracalla[69] (vezi mai jos).

Pe granița de nord-est a Daciei, din castrul de la Ilișua, se cunosc două inscripții, una întreagă, cealaltă fragmentară, la care ne-am referit mai sus, închinate lui Caracalla în același an 213, una (CIL, III, 795) de *ala I Frontoniana Tungrorum Antoniniana*, cealaltă (CIL, III, 796) de un corp de trupă al cărei nume nu ni s-a păstrat, dar care ar putea fi sau aceeași ală sau o altă trupă care ar fi staționat atunci la Ilișua [70]. Data construirii castrului de piatră de aici nu e cunoscută. S-a presupus că el s-ar fi ridicat pe timpul lui Antoninus Pius, în locul unui castru mai vechi de pămînt [71]. El ar putea fi însă și mai recent, poate chiar din timpul lui Caracalla.

Reclădirea în piatră a castrului de la Cășei pe timpul lui Caracalla se crede a putea fi dedusă dintr-o inscripție închinată Iuliei Domna (212—217), găsită în atriul pretoriului[72]. Din același castru, un fragment de

---

[68] Em. Panaitescu, *Castrul Roman de la Cășei*, în ACMIT, II, 1929, p. 321 și urm.

[69] Chiar dacă turnurile semicirculare ieșite în afară nu sînt caracteristice sec. III. cum afirmă E. Panaitescu, *loc. cit.* de vreme ce ele se întîlnesc pe limesul german la castre datînd încă de la începutul sec. II (vezi M.Macrea, ACMIT, IV, p. 232). Dar în Britanni turnuri similare are castrul de la Risingham, datînd din timpul lui Sept. Sever; vezi JRS, XXVI, 1936, p. 242. cu fig 22 și pl. XVI.

[70] Din epitaful lui Aur Justinus (CIL, III, 803), pe care îl datează după constituția Antoniniană din 212, W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen*, p. 212, trage concluzia că *Numerus Palmyrenorum Porolissensium* a staționat în întregime sau cu o parte din efective la Ilișua.

[71] Cf. C. Daicoviciu, *Micia*, p. 17, nota 14.

[72] Em. Panaitescu, *Le limes dacique*, BSH, XV, 1929, p. 78 și urm. V. Christescu, *Istoria militară*, p. 136 și urm., deși admite că porțile semicirculare ieșite în afară sînt caracteristice sec. III crede că inscripția Iuliei Domna nu este concludentă în privința datării castrului. În schimb alții, ca W. Wagner, *op. cit.*, p. 105, consideră probatorie inscripția pentru data construirii castrului de piatră. În același sens, se pare. și C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 168.

inscripţie onorară, descoperit mai de mult, pare să se refere tot la Caracalla. [73]

Despre castrele de la Orheiul Bistriţei pînă la Sărăţeni avem puţine ştiri, lipsind cercetările sistematice. Inscripţiile, de asemenea puţine la număr, nu ne permit nici ele să precizăm data construirii lor [74].

În schimb informaţii mai multe şi mai sigure avem acum despre castrul de la Inlăceni, datorită cercetărilor mai recente care s-au întreprins[75]. Cu prilejul unui sondaj efectuat de Z. Székely în 1947 la poarta de vest, care prin săpăturile din 1950 s-a dovedit a fi *porta praetoria*, a ieşit la iveală o inscripţie fragmentară care după toate probabilităţile se referă la Caracalla [76]. Cîmpul inscripţiei, înscris în *tabula ansata*, are următorul text: *Imp*(*eratori*) *Caes*(*ari*) *M*(*arco*) ..... *pio felici Au*[*g*(*usto*) .....] *Coh*(*ors*) *IIII Hisp*(*anorum*). Z. Székely, care a publicat inscripţia, credea că ea a fost pusă de cohorta *IIII Hispanorum*, cunoscută mai de mult ca staţionînd la Inlăceni, în cinstea lui Caracalla, în anul 214, cînd împăratul, cu prilejul luptelor duse împotriva carpodacilor, ar fi trecut şi pe la Inlăceni şi ar fi putut dispune repararea castrului. Că împăratul Caracalla a fost în acest an la Inlăceni nu putem şti, dar e posibil. În schimb mult mai sigur este că din ordinul şi poate cu sprijinul lui Caracalla s-au făcut nu numai reparaţii ale castrului, ci el a fost ridicat în piatră din temelii, pe locul unui castru mai vechi de pămînt. Căci inscripţia în chestiune nu este un simplu *titulus honorarius* obişnuit, cum s-ar putea crede după forma la dativ a numelui împăratului, ci, după părerea noastră, ea este însăşi piatra de fondaţie a castrului de piatră. Inscripţii similare, puse cu prilejul clădirii sau reclădirii castrelor, avînd o asemenea formă dedicatorie, se cunosc şi din alte părţi[77], nelipsind nici din Dacia. În termeni similari sînt redactate cele două exemplare ale actului de fondare a castrului de la Bivolari (CIL, III, 12601, a, b), pe timpul lui Hadrian, de către Suri Sagittarii[78], apoi alte două inscripţii care amintesc construirea castrului de la Rădăcineşti[79], precum şi inscripţia de fondaţie a castrului de la Copăceni [80], din anul 138 (CIL, III, 13795), ca şi una pusă cu prilejul lărgirii aceluiaşi castru doi ani mai tîrziu, pe timpul lui Antoninus Pius (CIL, III, 13796), la care am mai putea adăuga şi inscripţia de la Căşei din timpul Iuliei Domna. Faptul că inscripţia de la Inlăceni a fost găsităîn ruinele porţii, ca majoritatea inscripţiilor similare din Dacia şi din alte

[73] C. Daicoviciu, AISC, I,2, p. 60.

[74] Am putea aminti doar o inscripţie de la Sărăţeni (CIL, III, 12533) datînd din timpul lui Caracalla.

[75] Săpături limitate au fost executate mai întîi de către Z. Székely, în 1947, care a şi publicat rezultatele în A *Sepziszentgyörgy tartományi múzeum évkönyve*, 1879—1954, p. 37—48. În 1950 castrul a fost săpat în întregime de un colectiv al Academiei R.P.R., vezi raportul preliminar în SCIV, II, 1, 1951, p. 304—6. Planul castrului dat de Z. Székely pare mai degrabă o adaptare stîngace după planul întocmit în 1950 şi reprodus în Raportul preliminar, pl. IV.

[76] Z. Székely, *op. cit.*, p. 42, fig. 21—22.

[77] Vezi, de pildă, exemplele citate de Em. Panaitescu, *Le limes dacique*, p. 78.

[78] Cf. D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 215.

[79] *Ibidem*, p. 241 şi urm.

[80] *Ibidem*, p. 229.

părți, nu face decît să ne întărească convingerea că ea este de fapt actul de fondație al castrului de piatră.

Celelalte știri pe care le avem despre castrul de la Inlăceni nu contravin în nici un fel datării construirii castrului de piatră pe timpul lui Caracalla. Cărămizi cu numele cohortei *IIII Hispanorum*, amintită în inscripția de fondație, s-au găsit în mare număr în ruinele castrului cu prilejul săpăturilor arheologice din 1950. În schimb nu am găsit nici una cu numele unei alte cohorte despre care știm de asemenea că a staționat un timp în acest castru, anume *cohors VIII Raetorum civium Romanorum equitata torquata*, cunoscută dintr-o inscripție pe care această trupă o pune în anul 129 în cinstea împăratului Hadrian[81]. Pe timpul cît ea a staționat la Inlăceni, castrul era încă de pămînt. După Caracalla, castrul de piatră a fost, poate de mai multe ori, reparat, mai ales la porți, în acest scop folosindu-se atît monumente epigrafice mai vechi decît data construirii castrului de piatră, ca inscripția amintită mai sus a cohortei *VIII Raetorum*, cît și altele posterioare acestei date.

Din cele expuse pînă acum rezultă că pe timpul lui Caracalla s-au luat măsuri de mare amploare pentru consolidarea apărării întregii granițe de vest și nord-est a Daciei, de la Micia pînă la Porolissum și de aci pînă la Inlăceni. Castre noi de piatră s-au ridicat din porunca împăratului și a mamei sale Iulia Domna la Porolissum, Cășei și Inlăceni. Probabil tot acum au fost reclădite în piatră, fără să avem însă dovezile epigrafice sigure, și alte castre din aceste două sectoare ale graniței Daciei, cum ar fi cele de la Bologa și Ilișua, poate și cel de la Micia și altele. În această privință, Caracalla nu face decît să continue opera începută de Sept. Sever. În același timp Caracalla a acordat drepturi, beneficii și ajutoare în bani excepționale trupelor de pe această graniță, după cum rezultă din inscripțiile onorare puse în cinstea lui de către aceste unități militare la Micia, Porolissum, Ilișua, probabil și la Cășei și Inlăceni. Toată această activitate, am zice febrilă, de fortificare a granițelor Daciei s-a desfășurat în primii ani de domnie a lui Caracalla, între 212 și 214, înainte de plecarea lui în expediția din Orient, concomitent cu activitatea similară desfășurată de același împărat pe frontiera reto-germană a imperiului[82].

În Dacia atenția principală a lui Caracalla s-a îndreptat spre Porolissum, care, datorită excepționalei sale poziții strategice, juca rolul de cheie de boltă în sistemul defensiv al graniței nord-vestice a Daciei[83]. De aceea, ipoteza exprimată de Fr. Altheim și C. Daicoviciu, că împăratul Caracalla cu prilejul călătoriei sale în Dacia, despre care ne informează izvoarele literare, ar fi ajuns pînă la Porolissum, este foarte plauzibilă, devenind și mai probabilă în lumina documentelor epigrafice și a descoperirilor arheologice ulterioare, pe care le-am înfățișat în paginile de mai sus. Am putea invoca în sprijinul acestei ipoteze și o altă mărturie epigrafică.

---

[81] SCIV, II, 1951, p. 305.

[82] Cf. Ritterling, RE, XII, 1320 și urm.

[83] Cf. în această privință considerațiile lui Fr. Altheim, *Die Soldatenkaiser*, p. 95 și urm., Al. Radnóti, AE, V-VI, 1944—5, p. 163 și urm. și C. Daicoviciu, RE, XX, s.v. *Porolissum*.

Se știe, iarăși, că împăratul Caracalla a acordat o deosebită atenție întreținerii drumurilor publice, mai ales în regiunile în care își desfășura campaniile sale militare[84]. Mărturie sînt numeroasele miliarii din tot cuprinsul imperiului, datînd din timpul său[85]. De aceea, credem că nu este o simplă întîmplare că tocmai în timpul său și din ordinul său s-a întocmit un itinerar al întregului imperiu, care îi poartă numele, *Itinerarium Antonini Augusti*[86].

Dovada unei asemenea activități privind întreținerea sau repararea drumurilor pe timpul lui Caracalla nu lipsește cu totul nici din Dacia și ea credem că e legată tocmai de vizita împăratului la Porolissum, de care s-a vorbit mai sus. Un miliar descoperit în 1932 la Vișta, lîngă Cluj, datează din timpul domniei comune a lui Marc Aureliu și L. Verus, probabil din anul 165[87]. El atestă construirea pe timpul acestor împărați a unui drum public (imperial), care ducea de la Napoca la Porolissum și care nu era decît continuarea spre nord a drumului dintre Potaissa și Napoca, construit încă din anii 108 — 109, după cum se știe din miliariul descoperit mai demult la Aiton (CIL, III, 1627). Pe același miliar de la Vișta, sub cîmpul original al inscripției, sînt adăugate alte trei rînduri de text care cuprind numele împăratului Caracalla și se referă, după cum a stabilit C. Daicoviciu, la o refacere a drumului pe timpul acestui împărat[88]. Bănuim că repararea drumului Napoca-Porolissum pe timpul lui Caracalla va fi fost prilejuită de vre-un eveniment excepțional. Un asemenea eveniment mai deosebit putea fi tocmai trecerea împăratului în fruntea trupelor sale spre Porolissum. De aceea, socotim că miliariul de la Vișta întărește și mai mult ipoteza cu privire la o călătorie a lui Caracalla la Porolissum, dîndu-i o documentare mai directă.

Cît privește data la care a avut loc apariția în persoană a lui Caracalla la Porolissum, Fr. Altheim o fixează în anul 213, data inscripției de la Porolissum descoperită în 1934[89]. Cu această părere nu putem fi de acord.

Într-adevăr, mențiunile, puține și laconice, e adevărat, ale scriitorilor antici pun în legătură oprirea pentru un timp oarecare a lui Caracalla la Dunăre și trecerea lui în Dacia cu plecarea împăratului în expediția din Orient, împotriva parților, de unde nu se va mai întoarce niciodată. Cel mai explicit în această privință este biograful împăratului, care spune că pregătindu-se de plecare în Orient s-a abătut din drum și a petrecut un timp în Dacia : *Dein ad Orientem profectionem parans, omisso itinere in Dacia resedit* (vita Car. 5,4). În același sens se exprimă și Dio

[84] Cf. M. Besnier, *Histoire romaine*, IV, 1937, p. 167.

[85] O listă a miliariilor din timpul lui Caracalla, care desigur între timp s-au înmulțit, la H. Schiller, *Geschichte der röm. Kaiserzeit*, I, 2, 1883, p. 749, nota 5. O listă a miliariilor din Dacia la C. Daicoviciu, AISC, I, 2, p. 51.

[86] O. Cuntz, *Itineraria romana*, 1929. Cf. M. Besnier, *op. cit.*, p. 61.

[87] C. Daicoviciu, *Un nou „milliarium" din Dacia*, în AISC, I, 2, p. 48 și urm.

[88] Nu interesează aici dacă repararea drumului s-a făcut prin grija orașelor, numele împăratului, la ablativ, servind în acest caz numai pentru datare, cum înclină să creadă C. Daicoviciu, sau pe cheltuiala fiscului imperial, cum era regula în provinciile imperiale.

[89] Fr. Altheim, *Die Soldatenkaiser*, p. 80. Cf. și C. Daicoviciu, „Dacia", VII—VIII, p.326, dar care în *La Transylvanie*, p. 168, nota 1, pare să nu mai fie de aceeași părere.

Cassius (77, 16, 6) și Herodian (IV, 8, 1). Plecarea în Orient a avut loc însă în primăvara anului 214. Cea mai mare parte a anului și-a petrecut-o Caracalla la Dunăre și în Dacia, de unde a plecat apoi în Moesia, peste Thracia și Macedonia, iar mai departe peste Hellespont în Asia Mică, unde s-a oprit la Nicomedia și a petrecut iarna anului 214 — 215[90].

În anul 213, Caracalla nici nu putea fi la Porolissum, deoarece se știe că în acest an el s-a dus mai întîi în Gallia, de unde a trecut în Raetia, spre a se război cu alamanii, pe care i-a învins într-o luptă pe Main, biruință care a fost cunoscută la Roma la 6 octombrie 213, după care și-a luat titlul de *Germanicus maximus* și *imperator III*[91].

Prin urmare Caracalla a putut fi la Porolissum nu în 213, ci în primăvara sau vara anului 214. La această dată castrul de piatră, ca și statuia monumentală de bronz care îl înfățișa călare, împreună cu inscripția de pe soclu adresată lui, erau gata. Alături stătea probabil bustul mamei sale Iulia Domna. Caracalla nu a făcut decît să-și vadă opera înfăptuită. Cu acest prilej el a putut inspecta și celelalte trupe, unele deasemenea distinse și recompensate de el, de pe întreagă frontiera de vest și nord-est a Daciei, unde iarăși avea de văzut castre noi de piatră, puternic întărite, ridicate din ordinul lui, ca și monumente ridicate de aceste trupe în cinstea lui.

Situația frontierelor Daciei era acum foarte bine consolidată și sistemul defensiv al provinciei atît de puternic, încît Caracalla, însoțit probabil de o parte din armata pregătită sau pe care atunci o strîngea în vederea războiului din Orient, putea încerca o intimidare a dușmanilor dinafară, cu scopul de a obține probabil o nouă reglementare a raporturilor imperiului cu popoarele din vecinătatea Daciei și de a impune acestora noi obligații față de imperiu, după cum rezultă din izvoarele literare. Într-adevăr, de la autorii antici aflăm că împăratul Caracalla a luat ostateci de la dacii liberi, pe care îi va înapoia mai tîrziu Macrinus (Dio Cassius, 78, 27, 5), pe vandali i-a ațîțat împotriva marcomanilor, cu care înainte ei trăiau în bune raporturi, iar pe regele quazilor Gabriomarus, chemat în fața tribunalului său, l-a ucis, după cum mărturisește Dio Cassius (77,20, 3). Prin urmare, ținîndu-ne strict de ceea ce spun izvoarele, nu este vorba de adevărate acțiuni războinice duse împotriva acestor populații, cum se afirmă uneori de către istoricii moderni, căci acestea și-ar fi găsit probabil răsunetul în noi titluri triumfale, ci mai mult de o demonstrație de forță și de o acțiune diplomatică întreprinsă de Caracalla în anul 214 pe lîngă popoare care nu locuiau departe de granițele Daciei. Pentru o asemenea acțiune, puternicul punct fortificat de la Porolissum era fără îndoială cel mai indicat, fie ca bază militară în cazul cînd în prealabil ar fi avut loc, chiar cu un număr redus de trupe, o demonstrație de forță, fie ca loc de desfășurare a tratativelor cu căpeteniile acelor popoare, aduse sau chemate în fața împăratului. Castrul nou de piatră și celelalte fortificații existente, pe lîngă trupele numeroase și bine

[90] P. Rohden, RE, II, 2447—9 : E. Ritterling, RE, XII, 1319—21 ; E. Gren, *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der röm. Kaiserzeit*, 1941, p. 124.

[91] Privitor la aceste evenimente, vezi P. Rohden, RE, II, 2446—7. E. Ritterling, XII, 1317—9 și M. Besnier, *Histoire romaine*, IV, p. 74.

echipate, care staționau aci, nu puteau decît să impresioneze pe acele căpetenii, determinîndu-le să accepte propunerile împăratului, să primească condițiile care li se impuneau și să dea garanțiile care li se cereau. De aceea, credem că nu greșim prea mult dacă ne închipuim că Porolissum a fost scena pe care s-au desfășurat evenimentele amintite mai sus după autorii antici.

Nimic nu dovedește însă că goții ar fi fost cei care la această dată amenințau granițele Daciei și în nici un caz, mai ales, nu ei au putut determina pe Caracalla să vină în persoană la Porolissum, cum pare a lăsa să se înțeleagă Fr. Altheim[92]. Știrea despre luptele cu goții pe timpul lui Caracalla (Vita Car., 10, 6), cînd se îndrepta spre Orient, e dubioasă și a fost contestată, fiind considerată anacronică[93]. Chiar dacă am admite, totuși, că goții s-ar fi apropiat la această dată de granițele Daciei, cum a încercat să dovedească Fr. Altheim[94], credem că fără dreptate și în chip neconvingător[95], apoi ei nu puteau fi întîlniți și înfruntați de trupele romane decît la est de Carpați, în regiunea din apropierea țărmului Mării Negre, unde ei s-au oprit mai întîi și unde au rămas mai bine de un secol, pînă la invazia hunilor.

În schimb se pare că pornind de la Dunăre, unde staționa grosul armatei care îl însoțea, Caracalla sau generalii săi au dus lupte cu carpii, despre care izvoarele literare nu ne-au lăsat nici cea mai vagă amintire, dar despre care ne informează o inscripție de la Gigen, în Bulgaria (CIL, III, 14416), din care aflăm că primipilarul T. Aurelius Flavinus a fost recompensat de către Caracalla cu o sumă importantă de bani și a fost înaintat în grad pentru vitejia cu care a luptat împotriva carpilor (*ob alacritatem virtutis adversus hostes Carpos*). Cît privește locul unde s-ar fi desfășurat aceste lupte, el nu poate fi căutat în nici un caz în interiorul arcului carpatic, pe cursul superior al Oltului, în regiunea cetăților dacice din bazinul Ciucului, unde, tot după Fr. Altheim[96], ar fi fost „patria" și centrul de rezistență al carpilor. Atribuirea cetăților dacice din Ciuc pe seama carpilor[97] nu este de loc dovedită, și nici probabilă[98]. Ei sînt de fapt arătați de izvoarele literare ca locuind în Moldova centrală și de sud, unde sînt documentați și prin urmele arheologice[99]. În timpul lui Filip Arabul ei ajunseseră la Dunăre[100]. Așa încît și luptele de pe timpul lui Caracalla cu carpii trebuie să fi avut loc tot undeva la est de Carpați, poate în regiunea orașului Tyras, cum ar sugera inscripția de la Gigen.

---

92 *Die Soldatenkaiser*, p. 81 și urm.

93 P. Rohden, RE, II, 2448.

94 „Germanien, Monatshefte für Germanenkunde zur Erkentniss deutschen Wesens", 1939, p. 49—56; *Die Soldatenkaiser*, p. 80 și urm.

95 M. Macrea, AISC, V, 1944—1948, p. 369 și urm. nr. 131.

96 *Die Soldatenkaiser*, p. 98 și urm.

97 Atribuirea cetăților dacice din Ciuc carpo-dacilor a fost făcută mai întîi de Al. Ferenczi, *Cetăți antice în județul Ciuc*, ACMIT, IV, p. 345 și urm., la care se referă Fr. Altheim, *loc. cit.*

98 Cf. M. Macrea, ACMIT, V, p. 365, nr. 81.

99 R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești*, în „Materiale" I, 1953, p. 213 și urm., îndeosebi concluziile istorice, p. 497 și urm.

100 Zossimos, I, 1—2. Cf. M. Macrea și D. Protase, SCȘ Cluj, V, nr. 3—4, 1954, p. 558, nota 104.

Aceasta este activitatea desfășurată în Dacia pe timpul lui Caracalla, în primii ani de domnie și acestea sînt isprăvile săvîrșite de el cu prilejul călătoriei sale în Dacia, cînd foarte probabil a ajuns și la Porolissum.

Plecînd în Orient, Caracalla a lăsat Dacia bine apărată, înzestrată cu un sistem defensiv consolidat și străjuită de trupe ale căror condiții de serviciu erau ameliorate, în timp ce dușmanii de dincolo de granițe fuseseră reduși la tăcere și siliți să-și respecte obligațiile asumate față de imperiu.

Atenția deosebită și-a îndreptat-o Caracalla spre granița de vest și nord-est a Daciei, corespunzătoare, față de epoca respectivă, în cea mai mare parte Daciei Porolissensis, ceea ce concordă întru totul cu știrile scriitorilor antici privitoare la reglementarea raporturilor cu dacii liberi, cu vandalii și cu alte popoare care locuiau ceva mai departe.

Putem spune că sistemul de apărare a granițelor Daciei a atins culmea puterii lui pe timpul lui Caracalla. Puține castre de pămînt vor mai fi rămas în Dacia spre a fi reclădite după aceea în piatră. Cu excepția înconjurării cu ziduri a orașelor, ca de pildă a coloniei Romula pe timpul lui Filip Arabul, pentru a cărei apărare au fost aduse atunci noi trupe din alte părți, nici o lucrare de fortificație mai importantă nu s-a mai întreprins în Dacia după Caracalla.

Astfel fortificată, Dacia era pregătită să înfrunte furtuna care se va arăta curînd la orizont și care nu va întîrzia să se abată asupra ei. Cu sistemul defensiv creat în vremea lui Caracalla, Dacia va rezista un timp tuturor vicisitudinilor.

După Caracalla de fapt a urmat un răstimp de liniște în Dacia, care nu a durat însă prea mult. Încă din anii 235 — 236 Maximin Tracul va avea de luptat din nou cu dacii liberi și cu sarmații, pe care îi va învinge, luîndu-și numele de *Dacicus maximus* și *Sarmaticus maximus*. Dar după aceea atacurile dinafară se vor înteți, mai ales pe timpul lui Gordian III, Filip Arabul și Decius, provincia reușind numai cu greu să-și continue viața, redresîndu-se după fiecare zguduire. Dar începînd cu Gallienus, la granițele Daciei domnește deruta, iar în interior haosul[101].

Dacă stăpînirea romană s-a menținut totuși în Dacia pînă pe timpul lui Aurelian, aceasta se datorește în parte și puternicului dispozitiv de apărare completat la începutul sec. III. Tocmai săpăturile de la Porolissum au arătat că romanii, adăpostiți în spatele zidurilor, s-au apărat cu îndîrjire. Avariile provocate fortificațiilor cu prilejul luptelor care au avut loc după Decius au fost reparate în grabă, folosind tot ce stătea la îndemînă, pînă și frumoase monumente ridicate puțin înainte, de pildă în cinstea lui Filip Arabul, a lui Decius și a familiei lor[102]. Aceleași constatări am putut face și noi cu prilejul săpăturilor din 1950 în castrul de la Inlăceni, unde de asemenea pentru refacerea porților au fost folosite monumente în cinstea împăraților de după Caracalla. Aceste refaceri nu

[101] Despre toate aceste evenimente, vezi C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 168 și urm.
[102] *Ibidem*, p. 171 și 175.

se mai armonizează cu linia dreaptă a zidurilor de incintă ale castrelor[103].

Pînă la sfîrşit însă puternicul sistem defensiv a trebuit totuşi să cedeze în faţa iureşului din afară şi Dacia a fost abandonată de romani în anul 271. Alţi factori subminau imperiul din interior, datorită procesului de destrămare şi de lichidare a unei orînduiri perimate, care era menită să dispară, ne mai putînd asigura mersul înainte al societăţii. Barbarii care dădeau asaltul din toate părţile au pecetluit definitiv căderea imperiului roman.

În această privinţă, prăbuşirea apărării Daciei şi retragerea stăpînirii romane din această provincie, cu două secole mai înainte, constituie oarecum preludiul prăbuşirii imperiului roman şi a orînduirii sclavagiste a lumii antice.

M. MACREA

ОБОРОНА ЗАПАДНОЙ И СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ ГРАНИЦ ДАКИИ В ПРАВЛЕНИЕ ИМПЕРАТОРА КАРАКАЛЛЫ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Провинция Дакия, покоренная римлянами во времена Траяна, представляла особый интерес для римской империи, как из-за природных богатств и экономических рессурсов, так и со стратегической точки зрения. Поэтому, чтобы сохранить ее по возможности дольше, императорам приходилось заботиться об ее максимальной обороне. Система оборонительных укреплений Дакии была создана тотчас же после ее завоевания и затем усиливалась и расширялась на всем протяжении II в. н. э.

В настоящей работе автор изучает один лишь этап истории организации обороны римской провинции Дакии, ограничивающийся во времени первыми годами правления Каракаллы, а в пространстве западной и северо-восточными границами провинции — от Мициии до Поролиссума и оттуда до Инлэчени (рис. 1).

Сын и наследник Септимия Севера Каракалла продолжал внутреннюю и внешнюю политику отца. Поддерживая армию и солдат, которым обеспечил новые права и увеличил жалование, Каракалла уделял почти исключительное внимание защите границ империи и борьбе с внешними врагами.

Что касается Дакии, то, по свидетельству античных авторов, до сих пор было известно, что император Каракалла совершил поездку в Дакию и воевал с некоторыми пограничными народностями. Многие надписи свидетельствуют о преданности стоявших там войск императору и его матери Юлии Домне.

[103] SCIV, II, 1951, p. 305 şi urm.

Открытая в 1934 г. в Поролиссуме и опубликованная К. Дайковичиу («Dacia», VII—VIII, стр. 326) надпись прежде всего обратила внимание исследователей на некоторые мероприятия, проводимые во времена Каракаллы с целью укрепления границ в этой части Дакии. Тогда же предположили, что во время своего пребывания в Дакии Каракалла лично явился в Поролиссум. Дальнейшее открытие в развалинах тамошнего castrum новых надписей и фрагментов бронзовых статуй, публикуемых в настоящей работе, доказывает, что, действительно, во время и по приказу Каракаллы в Поролиссуме проводились большие строительные работы. Первые две надписи (рис. 2—3), обнаруженные в развалинах ворот castrum вместе с надписями 1934 г., являются лишь тремя отдельными экземплярами с аналогичным эпиграфическим содержанием грамоты об основании каменного castrum в Поролиссуме, постройка которого была закончена в 213 г. Четыре остальных эпиграфических фрагмента (рис. 4) являются частью монументальной надписи в честь Каракаллы, водруженной антониановой когортой V Lingonum. Цоколь, на котором была выгравирована надпись, вероятно, поддерживал конную статую императора Каракаллы натуральной величины, некоторые фрагменты которой были найдены (рис. 6—13). Судя по сохранившимся фрагментам, статуя представляет собой ценное произведение скульптурны, вероятно создание художника из Рима. Она дополняет весьма ограниченное число конных статуй периодов, последующих за правлением Марка Аврелия. У северного края Дакии величественный памятник должен был воплощать идею могущества императорского Рима.

Та же когорта посвятила другую надпись в Поролиссуме Юлии Домне (рис. 14). Вероятно, над ней возвышался бронзовый бюст сирийской императрицы, от которого сохранился лишь небольшой фрагмент (рис. 15).

Однако, мероприятия Каракаллы ввиду обороны границ Дакии не ограничивались Поролиссумом, а распространились вдоль всей границы провинции от Миции на Муреше до Инлэчени, между двумя Тырнавами (рис. 1), как это явствует из нескольких рассматриваемых автором эпиграфических свидетельств. Новые каменные castrum на месте прежних земляных были возведены за пределами Поролиссума в Кэшей и Инлэчени, а надписи в честь Каракаллы и Юлии Домны водружены в нескольких castrum Миции (CIL, III, 1378, 1376), Кэшей, Илишуа (CIL, III, 795, 796), быть может и в Сэрэцени (CIL, III, 12533) и Инлэчени.

Эта лихорадочная работа по укреплению границ Дакии развертывалась в первые годы правления Каракаллы, в период 212—214 гг., до его восточного похода.

Также до отъезда на восток, весной или летом 214 г. (а не в 213 г., как это утверждали) состоялась поездка Каракаллы в Дакию, согласно сравнительно ясному указанию его биографа (Vita Car., 5, 4). Тогда же он, вероятно, посетил и Поролиссум и присутствовал на открытии законченного за год до того каменного castrum и бронзовой статуи, изображавшей его как императора верхом на коне. Возможно,

что тогда же он посетил и другие лагеря и произвел смотр войскам на границе Дакии Porolissensis.

Автор считает, что более прямым доказательством посещения Каракаллой Поролиссума может служить миллиарий, обнаруженный в 1932 г. в Вište, близ Клужа. По наблюдению опубликовавшего миллиарий Дайковичиу (AISCM, 1, 2, стр. 48 слл.) под главным текстом, свидетельствуюiщим о постройке дороги Напока—Поролиссум во времена Марка Аврелия и Л. Вера — вероятно, в 165 г., — добавлено три строки: они содержат имя Каракаллы и касаются ремонта дороги, вероятно, в связи с проездом императора в Поролиссум на севере Дакии.

Как это явствует, особенно, из свидетельства Диона Кассия (77, 20, 3 и 78, 27, 5) Каракалла пытался снова наладить отношения империи с соседними с провинцией народами, со свободными даками, вандалами и квадами, на которых, вероятно, он наложил бремя новых обязательств, взяв у некоторых и заложников. Автор допускает, что переговоры с вождями этих народов, созванными или насильно приведенными к императору (один из них — царь квадов Гамбриомар был убит последним в приступе бешенства) происходили именно в Поролиссуме.

Не предполагаемые битвы с готами, на которые ссылается Ф. Альтгейм (*Die Soldatenkaiser*, 1939, стр. 81 слл.), а эти обстоятельства послужили поводом или обусловили поездку Каракаллы в Дакию и, вероятно, и в Поролиссум. Если даже допустить, — что мало вероятно, — что к этому времени готы приблизились к границам Дакии, то римские войска не могли с ними встретиться и столкнуться на северо-западе Дакии, перед городом Поролиссумом, а лишь к востоку от Карпат, вблизи побережья Черного моря, где о них упоминают все литературные источники на всем протяжении III и IV вв., до нашествия гуннов. Битвы с карпами, о которых сообщает надпись в Гигене (Болгария) (CIL, III, 14416) также не могли происходить внутри образуемой Карпатами дуги, близ дакийских крепостей в Чуке, где по мнению того же Ф. Альтгейма (цит. раб. стр. 98 слл.) была их «родина» и центр сопротивления, так как согласно литературным источникам и археологическим раскопкам они в то время обитали в центральной и южной Молдове. Таким образом, битвы с карпами в правление Каракаллы могли происходить лишь в этой области, быть может где-нибудь поблизости от Тиры, как указывает надпись в Гигене.

Отправляясь на восток, Каракалла оставил сильно укрепленную Дакию, обеспеченную мощной системой обороны и охраняемую войсками, условия службы которых были облегчены. При законченной в правление Каракаллы системе оборонительных укреплений Дакия была готова встретить удар, который вскоре должен был на нее обрушиться. Если несмотря на все усиливающийся натиск варваров, нападавших со всех сторон на провинцию после эпохи Каракаллы и особенно со времен Гордиана III и Филиппа Араба, римлянам удалось сохранить за собой Дакию до эпохи Авредиана, то это, вероятно, ча-

стично обусловлено и мощной системой оборонительных укреплений, возведенных в правление Септимия Севера и Каракаллы.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Западная и северо-восточная границы римской Дакии.
Рис. 2. — Надпись об основании castrum в Поролиссуме.
Рис. 3. — Другой экземпляр надписи об основании castrum в Поролиссуме.
Рис. 4. — Фрагменты надписи в Поролиссуме в честь Каракаллы.
Рис. 5. — Реставрация надписи в Поролиссуме в честь Каракаллы.
Рис. 6. — Фрагмент бронзовой конной статуи в Поролиссуме (правая передняя нога коня).
Рис. 7. — Фрагмент той же статуи (задняя левая нога коня).
Рис. 8. — Фрагмент той же статуи (стопа правой ноги императора).
Рис. 9. — Фрагмент той же статуи (голова коня).
Рис. 10. — Фрагмент той же статуи (мантия императора).
Рис. 11. — Фрагмент той же статуи (правая рука императора).
Рис. 12. — Каракалла. Фрагмент бронзовой конной статуи в Поролиссуме.
Рис. 13. — То же в профиль.
Рис. 14. — Надпись в Поролиссуме в честь Юлии Домны.
Рис. 15. — Бронзовый фрагмент из Поролиссума с изображением Юлии Домны.

LA DÉFENSE DES FRONTIÈRES OUEST ET NORD-EST DE LA DACIE AU TEMPS DE L'EMPEREUR CARACALLA

(RÉSUMÉ)

La province de Dacie, conquise par les Romains à l'époque de Trajan, présentait un intérêt tout particulier pour l'empire romain, tant à cause de ses richesses et de ses ressources économiques que du point de vue stratégique. Aussi pour la conserver le plus longtemps possible, les empereurs durent-ils accorder toute leur attention à sa défense. Le système défensif de la Dacie, créé au lendemain de la conquête, fut sans cesse renforcé et amplifié, durant tout le IIe siècle de notre ère.

La présente étude est réservée à une seule étape de l'organisation défensive de la Dacie romaine, limitée chronologiquement aux premières années du règne de Caracalla et, géographiquement, à la frontière Ouest et Nord-Est de la province, de Micia à Porolissum et à Inlăceni (fig. 1).

Caracalla, fils et successeur de Septime-Sévére, a continué la politique intérieure et étrangère de son père, protégeant l'armée et les soldats, auxquels il accorda de nouveaux droits et dont il augmenta la solde. De même, il se consacra presqu'exclusivement à la défense des frontières de l'empire et à la lutte contre les ennemis du dehors.

On savait déjà, par les auteurs anciens, que l'empereur Caracalla fit un voyage en Dacie et qu'il fit la guerre à des peuples voisins de ses frontières. Plusieurs inscriptions attestent l'attachement des troupes de Dacie à la personne de l'empereur et à sa mère Julia Domna.

Une inscription découverte en 1934 à Porolissum et publiée par C. Daicoviciu («Dacia», VII-VIII, p. 326) est la première à avoir attiré l'attention des historiens sur les mesures prises sous Caracalla pour la fortification de la frontière de cette partie de la Dacie. On formula alors l'hypothèse que, lors de son voyage en Dacie, Caracalla serait venu en personne à Porolissum. La découverte ultérieure, dans les ruines du camp retranché de cette localité, de quelques inscriptions nouvelles et de fragments de statues de bronze cités dans cette étude témoigne en effet d'une grande activité constructrice à Porolissum, sous Caracalla et par ordre de l'empereur. Les deux premières inscriptions (fig. 2 — 3), découvertes dans les ruines des portes du camp, ainsi que l'inscription de 1934, ne constituent que trois différents exemplaires, identiques par leur contenu, de l'acte de fondation du grand camp de pierre de Porolissum, dont la construction se trouvait achevée en 213. Quatre autres fragments épigraphiques (fig. 4) font partie d'une inscription monumentale, apposée en l'honneur de Caracalla, par la cohorte V *Lingonum Antoniniana.* Le socle sur lequel avait été gravée l'inscription portait probablement une statue équestre, de grandeur naturelle, de l'empereur Caracalla, dont quelques fragments (fig. 6 — 13) ont été retrouvés. A en juger d'après les fragments conservés, cette statue constituait une œuvre sculpturale remarquable, due, probablement, à un artiste de Rome. Elle vient s'ajouter aux rares statues équestres postérieures à Marc-Aurèle. Dressé à l'extrémité septentrionale de la Dacie, ce grandiose monument y symbolisait la puissance de la Rome impériale.

A Porolissum, la même cohorte a encore dédié une autre inscription à Julia Domna (fig. 14). Elle était sans doute surmontée d'un buste en bronze de l'impératrice syrienne, dont un petit fragment (fig. 15) a été seul conservé.

Les mesures prises par Caracalla pour la fortification des frontières de la Dacie ne s'arrêtent pas à Porolissum ; elles s'étendent à toute la province, de Micia sur le Mureş à Inlăceni, entre les deux Tîrnave (fig. 1), comme le prouvent plusieurs témoignages épigraphiques que l'auteur passe en revue. De nouveaux camps de pierre, remplaçant les anciens camps de terre, furent encore édifiés, à Căşei et à Inlăceni, et des inscriptions en l'honneur de Caracalla et de Julia Domna étaient apposées dans les camps de Micia (CIL, III, 1378, 1376), Căşei, Ilişua (CIL, III, 795, 796), et, peut-être, à Sărăţeni (CIL, III, 12533) et à Inlăceni.

Cette activité fébrile de fortification des frontières de la Dacie fut déployée pendant les premières années du règne de Caracalla, de 212 à 214, avant le départ de l'empereur pour l'expédition d'Orient.

C'est également avant son départ pour l'Orient, au printemps ou pendant l'été de 214 (non en 213, comme on l'a affirmé), que se place le voyage de Caracalla en Dacie, selon le témoignage assez explicite de son biographe (Vita Car., 5,4). C'est à cette occasion qu'il vint probablement à Porolissum et qu'il y inaugura le camp de pierre achevé l'année précédente et la statue de bronze qui le représentait à cheval, en *imperator*. Il est possible qu'il ait également inspecté alors les autres camps fortifiés et les troupes des frontières de la Dacie Porolissensis.

L'auteur pense que la borne milliaire découverte en 1932 à Vişta, près de Cluj, peut constituer une preuve plus directe de la visite de Caracalla à Porolissum. Ainsi que l'établit C. Daicoviciu, qui publia l'inscription de cette borne (AISC I, 2, p. 48 sqq), sous le texte principal — qui atteste la construction de la route Napoca-Porolissum à l'époque de Marc-Aurèle et de L. Verus, probablement en 165 — trois autres lignes, ajoutées ultérieurement, citent le nom de Caracalla et font mention de la réparation de cette route, à l'occasion sans doute du passage de l'empereur vers Porolissum, au Nord de la Dacie.

En Dacie, ainsi que l'indique notamment Dion Cassius (77, 20, 3 et 78, 27, 5), Caracalla a tenté une nouvelle réglementation des rapports de l'Empire avec les peuples voisins : les Daces libres, Vandales et Quades auxquels il imposa probablement de nouvelles obligations, prenant des otages. L'auteur pense que les pourparlers avec les chefs de ces peuples, appelés ou amenés devant l'empereur et dont l'un, Gabriomanus, roi des Quades, fut tué par lui dans un accès de fureur, ont pu avoir lieu à Porolissum même.

C'est à ces événements et non aux prétendus combats contre les Goths, auxquels se réfère Fr. Altheim (*Die Soldatenkaiser*, 1939, p. 81 sqq), qu'il faut attribuer la visite de Caracalla en Dacie et, sans doute, à Porolissum. Même si l'on admet que les Goths se soient approchés, à cette date, des frontières de la Dacie, ce qui paraît peu probable, les troupes romaines ne pouvaient guère les rencontrer et les combattre dans le Nord-Ouest de la Dacie, devant Porolissum, mais uniquement à l'Est des Carpates, dans les parages de la Mer Noire où toutes les sources littéraires mentionnent leur présence aux III-e et IV-e siècles, jusqu'à l'invasion des Huns. Les combats avec les Carpes, que relate une inscription de Gigen en Bulgarie (CIL, III, 14416), n'ont pas davantage pu avoir lieu à l'intérieur de l'arc carpatique, à proximité des forteresses daces de la région de Ciuc, où — toujours selon Fr. Altheim (*op. cit.*, p. 98 sqq) — ils auraient eu leur „patrie" èt leur centre de résistance : les sources littéraires et les découvertes archéologiques leur assignent en effet pour résidence, à cette époque, le centre et le Sud de la Moldavie.

Ce n'est donc que dans ces contrées, à proximité, peut-être, de Tyras, comme le suggère l'inscription de Gigen, qu'ont pu avoir lieu, au temps de Caracalla, les combats contre les Carpes.

Partant pour l'Orient, Caracalla laissa la Dacie bien défendue, pourvue d'un puissant système défensif et gardée par des troupes qui y faisaient leur service dans des conditions améliorées. Grâce au système défensif parachevé sous Caracalla, la Dacie se trouvait prête à affronter l'orage qui n'allait pas tarder à fondre sur elle. Si, malgré les attaques de plus en plus puissantes des barbares — qui, après Caracalla et surtout à partir de l'époque de Gordien III et de Philippe l'Arabe, l'assaillirent de tous côtés, — la Dacie a pu être conservée par les Romains jusqu'à l'époque d'Aurélien, elle le doit sans doute, pour une part, au puissant dispositif de défense créé sous Septime-Sévère et Caracalla.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La frontière Ouest et Nord—Est de la Dacie romaine.
Fig. 2. — Inscription attestant la fondation du camp retranché de Porolissum.
Fig. 3. — Autre exemplaire de l'inscription attestant la fondation du camp retranché de Porolissum.
Fig. 4. — Fragment d'une inscription de Porolissum, en l'honneur de Caracalla.
Fig. 5. — Reconstitution de l'inscription de Porolissum en l'honneur de Caracalla.
Fig. 6. — Fragment d'une statue équestre en bronze, de Porolissum (patte droite antérieure du cheval).
Fig. 7. — Fragment de la même statue (patte gauche postérieure du cheval).
Fig. 8. — Fragment de la même statue (pied droit de l'empereur).
Fig. 9. — Fragment de la même statue (tête du cheval).
Fig. 10. — Fragment de la même statue (manteau de l'empereur).
Fig. 11. — Fragment de la même statue (main droite de l'empereur).
Fig. 12. — Caracalla. Fragment de la statue équestre en bronze de Porolissum.
Fig. 13. — Le même, de profil.
Fig. 14. — Inscription de Porolissum, en l'honneur de Julia Domna.
Fig. 15. — Fragment de bronze. de Porolissum représentant le visage de Julia Domna.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

DISPARIŢIA LIMBII ŞI A POPULAŢIILOR TRACO-DACE

Populaţiile, limba, dezvoltarea culturală, socială şi politică a traco-dacilor ne sînt cunoscute — fragmentar, cu multe lacune — din relatările literare şi epigrafice greceşti şi romane, ca şi din resturile materiale lăsate de traco-daci înşişi. Despre acest popor există informaţii istorice dintr-o perioadă de timp cuprinsă între sec. VI î.e.n. şi sec. VII e.n., deci aproximativ 12 veacuri (dacă se face abstracţie de datele literare în parte cu caracter legendar-mitologic cu privire la perioada protoistorică); din acest răstimp avem informaţii asupra limbii lor (vorbită neîntrerupt de o numeroasă grupă de triburi) şi materiale fragmentare în transcriere greacă şi latină, cunoscute azi: g l o s e şi n u m e proprii, pe care le vom studia într-o monografie deosebită. În paginile ce urmează vom prezenta numai cîteva date, informaţii şi indicii cu privire la fenomenul de mare importanţă istorică al d i s p a r i ţ i e i limbii traco-dacilor şi la fragmentele ce s-au păstrat şi perpetuat în teritoriile şi la populaţiile de limbă romanică, slavă şi albaneză, care au moştenit o parte din fondul etnic-social şi lingvistic al traco-dacilor balcanici şi carpatici; căci în strînsă legătură cu dispariţia (înlocuirea) limbii stă transformarea (dispariţia) populaţiei respective şi a numelui ei etnic-naţional.

Pentru a înţelege mai bine felul cum dispare, respectiv se transformă, o populaţie, este necesar a cunoaşte în prealabil felul cum apare ea, cum e cunoscută (chiar fragmentar şi lacunos) în perioada dezvoltării ei libere şi la începutul ocupaţiei străine, în cursul căreia îşi pierde limba, numele proprii şi formele de viaţă social-politică. Dăm cîteva sumare informaţii de ordin general despre traci.

Tracii şi geto-dacii (amestecaţi desigur şi cu populaţii mai vechi, de alt neam şi limbă, „neindoeuropeni") erau în general oameni de statură înaltă, viguroşi, robuşti, excelenţi călăreţi războinici şi vînători, cu părul şi pielea de culoare deschisă (la fel erau imaginaţi şi zeii lor). În ce priveşte factura sufletească, aceşti „barbari" apar în unele relatări literare greco-romane ca oameni duri, grosolani, primitivi, sîngeroşi, vicleni, desfrînaţi, beţivi şi leneşi, după criteriile rafinate ale grecilor mai civilizaţi. Asemenea trăsături — pe care le relevă în mod firesc scriitorii şi călătorii la orice

popor străin ceva mai înapoiat — nu spun totul despre traci și geți, căci alte informații privind mai ales epoca legendară-eroică și cea clasică îi prezintă tocmai invers, încărcîndu-i cu alese calități și virtuți; de exemplu știrile în legătură cu muzica și înțelepciunea populară a tracilor, cu marii cîntăreți Orfeu și Thamyris (care ar fi fost traci), cu virtuțile geților și alte relatări în care nu lipsesc exagerări destul de grave[1]. În realitate, acest popor numeros și viguros avea nu numai vicii și cusururi, ci (cum e firesc) și mari resurse intelectuale; a dezvoltat o remarcabilă cultură materială și spirituală, mai ales în muzică, religie bogată și originală, medicină populară, în produse de artă meșteșugărească în primul rînd sub influența elenică, precum și sub cea iraniană, celtică și romană. Afirmația unor antici că tracii disprețuiau munca, socotind-o umilitoare și trăind numai din război și jaf, este o evidentă exagerare literară ce nu poate fi înțeleasă ca o trăsătură generală la întreaga comunitate populară (ceea ce ar fi și absurd), ci — cum se constată în toate locurile și formațiile sociale-politice — numai ca o atitudine a unei pături suprapuse, care domina masa populară ce lucra pămîntul executînd și alte munci grele, „degradante". Semnificativ pentru marile energii intelectuale și fizice ale tracilor este faptul că — deși nu avem cunoștință că ei ar fi dezvoltat o literatură și scriere proprie sau de împrumut, nici formații politice de mare însemnătate și de lungă durată —, ei au dat multe elemente de cultură (muzică, religie, zeități ca Dionysos, Semele, Sabazios, Sirene etc., medicină populară și magie, zeul-medic Aesculapius, plante medicinale etc.), ca și o serie de mari figuri ale civilizației grecești (de ex. cel mai de seamă istoric al grecilor Thucydides, artiști ca Brygos, Doidalses, gramatici și eruditi ca Dionysos Thrax etc.), iar în lumea elenistică și romană tracii au jucat un important rol; cu deosebire în imperiul roman și la Roma au jucat ei un rol de primul rang în armată și mai tîrziu (din sec. III înainte), în ierarhia militară și chiar în conducerea politică-militară a imperiului: din rîndul tracilor s-au ridicat mulți șefi militari și împărați romani (cei mai de seamă: Maximinus Thrax, Aurelianus, Claudius II, Galerius, Constantin cel mare, Licinius, Iulianus Apostata, Aetius, Marcianus, Leon I, Vitalianus, Iustinus, Iustinianus, Belisarius); acest fenomen istoric n-a fost relevat deajuns pînă acum, trebuind să fie pus în lumină printr-o cercetare deosebită, de ansamblu[2]. Nu vom aminti aci nimic din istoria internă a Traciei și a dezvoltării culturii lor materiale și a formelor social-politice, care se găsesc expuse detaliat în lucrări speciale[3].

---

[1] Vezi de ex. AISC, V, 1949, p. 124 — 128.

[2] Răspîndirea, numărul relativ mare și importanța elementului trac în lumea grecească a fost pus în lumină de cercetarea noastră *Tracii și frigienii în istoria și civilizația Greciei antice* (teză, 1942, ms.), iar răspîndirea și rolul lor în imperiul roman au fost în bună parte ilustrate prin lucrările lui G. G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în ED, I, 1923, p. 79 — 258; *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, *ibidem*, II, 1924, p. 223—237; *Granița de apus a tracilor*, în AIIN, III, 1924—1925, p. 377—492. Știrile despre traci, adunate în lucrarea noastră *Împărații traco-romani* (1942, ms.), arată că numărul și însemnătatea lor în lumea romană și prebizantină pînă la anul 600 este mult mai mare decît s-a știut în baza rezultatelor lacunoase și provizorii ale lui Tomaschek și Mateescu.

[3] Din bibliografia abundentă asupra tracilor și a limbii lor vom aminti numai lucrările principale: W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, „Sitz. ber. Akad.". Viena, 1893—1894; P. Kre-

Așezările tracilor, ca popor de plugari și crescători de vite, erau (la fel ca la majoritatea populațiilor din zona centrală și de nord a Europei antice, aflătoare în orînduirea comunei primitive) de caracter rural, sate (— *para*, — *dava* în numeroase toponime) mai mici sau mari, cu bordeie ori case de lemn, lut și stuf, respectiv aglomerări de proporții mai întinse, „centre" de văi ori de triburi, pe care autorii greci și romani le numeau „orașe" (poleis), „capitale" ale unor căpetenii de trib (sau uniuni de triburi), de obicei cetăți cu fortificații primitive de valuri din pămînt și palisadă (— *dizos*, — *bria*). Dezvoltarea orașelor în sens mediteranean și clădirea în piatră apare mult mai tîrziu, numai sub influența greacă și romană respectiv, celtică[4].

Datorită condițiilor de viață istorică prin care au trecut ținuturile și populațiile traco-dace la sfîrșitul epocii antice — prin pătrunderea influenței cultural-economice și politice grecești și romane, dar mai ales în urma ocupării celei mai mari porțiuni din vastul teritoriu traco-dac de către romani — populația autohtonă care vorbea limba indoeuropeană traco-dacă a trecut prin transformări culturale, politice și chiar etnice profunde, supusă unui vast proces de deznaționalizare în general lent și îndelungat, pe alocuri însă (de ex. în Dacia carpatică, între anii 106 — 271 e.n.) violent și rapid, care a avut ca primă urmare înlocuirea treptată a limbii naționale și adoptarea limbii grecești ori a celei latine (romanice); în această din urmă limbă — generalizată și perpetuată într-un vast teritoriu, „Romania" orientală balcano-carpatică — s-au strecurat elemente lexicale trace alcătuind așa numitul „substrat" al limbii romîne (v. mai jos, p.260). Ultimele mențiuni documentare despre traci (ca provinciali traco- și moesoromani) — foarte numeroase, mai multe decît cele din cursul sec. IV — V e.n. — sînt din sec. VI, cînd în ierarhia politică și militară, în rîndul trupei și chiar în administrația romano-bizantină apar o mare mulțime de „Thraces", numiți în literatura istorică bizantină a sec. VI — VII și „bessi"[5], unii purtînd nume naționale trace de factură arhaică, de ex.: *Belisarius*, *Benilos*, *Boraides*, *Burcentius*, *Buzes*, *Cutzes*, *Marcentius*, *Seuthes*, *Zimarchus*, *Ziper* etc., alții cu nume romane, ca împărații Iustinus, Iustinianus, Tiberius Constantinus II, ori comandanți militari, Constantinus, Domentiolus, Marcellinus, Marcianus, Germanus, Patriciolus, Vitalianus etc.; femei, Preiecta, Vigilantia etc. Toate aceste numeroase știri importante sînt adunate și examinate critic în cercetarea (manuscrisă) citată mai sus, nota 2.

---

tschmer, *Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache*, Göttingen, 1896, p. 171 — 243; art. „Thrake" de Oberhummer, Lenk, Brandenstein, Betz și Kazarov din Pauly-Wissowa, RE, VI, A (1936), 393 — 551 (cu amplă bibliografie). D. Dečev, *Charakteristik der thrakischen Sprache* (Sofia, 19 2) [cf. SCIV, VII, 19 6, p. 447—451] și *Die thrakischen Sprachreste* (Viena, 1957).

[4] În afară de indicațiile bibliografice de la nota nr. 3, a se vedea pentru geto-daci: V. Pârvan, *Getica* (1926); R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja* (1938); „Dacia", III — IV, 1927—1932, p. 253—351; SCIV (rapoarte de săpături la stațiuni geto-dace și articole asupra istoriei geto-dacilor); C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité* (1945), p. 44 — 73 „periode dace"; M. Macrea, *Procesul separării orașului de sat la daci*, în „Studii și referate privind istoria Romîniei", I, 1954, p. 119 — 146.

[5] Este frecventă utilizarea etnicului „Bessus" în loc de „Thrax" în sec. II — III e. n., v. SCIV, VI, 1955, p. 78, ca și în sec. V — VI e. n.

Limba tracă vorbită în sec. VI. Faptul că elementele militare romano-bizantine originare din Tracia, Moesia și Dardania mai poartă încă în sec. VI nume naționale de veche factură tracă și sînt designați aproape regulat cu ethniconul „Thrax" („Bessus") ar fi un indiciu pozitiv că limba tracă mai era încă vie în această vreme, vorbită de o parte a populației provinciale, cel puțin în unele regiuni (din interior, în zona muntoasă) a Traciei, că nu era complet înlocuită de limba oficială devenită populară latino-romanică. Nu avem o mărturie directă și sigură în acest sens; singurul indiciu pare să fie o informație — de altfel, nelipsită de echivoc — cu privire la „limba bessică" vorbită de niște călugări la o mănăstire din muntele Sinai. În *Itinerariul Hierosolymitan* al lui Antonius Placentinus[6], cap. 37, 27, se relatează că la acea mănăstire „*sunt tres abbates scientes linguas, hoc est latinas et graecas, syriacas et aegyptiacas et bessas*" (pe la anul 570). Altă știre spune că „neamul bessilor înălțau rugăciuni celui preaînalt în limba lor națională"[7]. „Mănăstiri ale bessilor" se pomenesc la anul 536 (în Bizanț-Constantinopol)[8], ca și în vremea lui Mauricius: *Subiba Bessorum*, *monasteria Bessorum*[9]. Părerile erudiților asupra valorii acestor știri sînt diferite: Tomaschek admitea că este vorba în adevăr de „besso-romani" și de vechea limbă tracă din Balcani, ceea ce au acceptat și alții: Usener, Holl, Philippide etc.; dar alții (după Gildemeister, p. 56) au contestat această interpretare: pentru Nestle nu poate fi limbă tracă, ci abisiniană ori mai curînd iberică, iar după Kuhn ar fi „latina vulgară" din Tracia[10].

O cercetare mai amănunțită în viitor va lămuri eventual valoarea și sensul termenului „Bessus" în aceste informații cu privire la limbă în sec. VI și raportul lui cu traco-romanii din Balcani, ca și în privința dificilei probleme a condițiilor și epocii în care a fost înlocuită limba tracă prin limbile vorbite azi în aceste teritorii.

În legătură cu fenomenul dispariției limbii traco-dacilor, este vrednic de reținut faptul de ordin general că din cele trei categorii de materiale lingvistice: *a*) limba vie cotidiană (vorbită de comunitatea populară), *b*) numele de persoane, *c*) numele de locuri, — mai multă putere de rezistență în timp au cele din urmă, legate de locuri, de teren (localități, ape, munți etc.) transmise și perpetuate de populațiile și orînduirile social-politice (care ocupă și locuiesc succesiv teritoriile respective), pe cîtă

---

[6] Ed. J. Gildemeister, Bonn, 1889; P. Geyer, în *Corpus scriptorum eccles. latin.*, vol. 39, 1898, p. 183.

[7] *Der heilige Theodosios.* Schriften des Theodoros und Kyrillos, herausg. v. H. Usener, Leipzig, 1890, p. 45; cf. *Vita S. Theodosii Coenobiarchae*, IX, 37, în „Patrol. graeca", 114, p. 505; *Acta Sanct.*, ian. I. 692 a.

[8] Mansi, *Concill. Collectio*, VIII, 987.

[9] *Vitae patrum*, X, 157, „Patrol. lat.", 74, p. 199 = Iohannis Moschi „Pratum spirituale" c. 157 în „Patrol. gr.", 87, 3, p. 3025.

[10] W. Tomaschek, „Sitzungsberichte Akad.", Viena, 99, 1881, p. 499—507; 128, 1893, p. 77—78; Usener, *op. cit.*; Eb. Nestle, „Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft", LXI, 1907, p. 500—501: „*ich glaube nicht, dass die Sprache dieses thrakischen Stamms gemeint ist, weiss wenigstens nichts davon, dass etwa eine Kolonie von Mönchen thrakischer Abstammung sich auf dem Sinai niedergelassen hätte. Eher als an abessynisch, denke ich an iberisch, in welcher Sprache allerlei Handschriften noch heute auf dem Sinai leigen...*"; E. Kuhn, *ibid.m*, p. 759; K. Holl, „Hermes", XLIII, 1908 p. 245—246; Al. Philippide, *Originea romînilor*, I, p. 451—453.

vreme graiul viu și numele personale (sau de zei, triburi etc.) dispar ori se transformă o dată cu transformările, eventual emigrarea, populației care le crease și în a cărei viață social-economică ele joacă un rol de importanță îndeobște recunoscută, ca cele mai caracteristice produse ale unui popor. În urma romanizării, respectiv grecizării tracilor se înlocuiesc și dispar la început numele de persoană și limba vorbită, — produse sociale ce sînt mai mult și direct legate de p e r s o a n e, de colectivitatea populară. În Tracia și Moesia, ca și în Dacia carpatică (începînd de la sfîrșitul sec. III e.n.) — în măsura în care poate fi întrevăzut acest fenomen în izvoarele scrise grecești și romane — dispar pe neobservate graiul popular autohton ca și, în aceste teritorii și în restul lumii greco-romane, toate numele personale atît de numeroase și caracteristice ale traco-dacilor; din bogata lor nomenclatură nu s-a transmis *nimic*, totul pierzîndu-se și căzînd definitiv în uitare la sfîrșitul sec. VI e.n.

Înlocuirea numelor personale. În urma procesului intens de grecizare (mai ales în regiunea de la sud de Haemus și în zona pontică, precum și în teritoriile grecești și orientale de limbă elenică) și de romanizare (la nord de Haemus, în Moesia și Dacia și în provinciile vestice ale imperiului roman), vechile nume etnice traco-dace au fost treptat înlocuite cu nume grecești și romane, ceea ce se observă de la o generație la alta, tatăl purtînd nume trac, iar fiul (fiica) nume grec sau roman; amintim numai cîteva exemple din cîteva sute.

Thucydides istoricul era fiul lui *Oloros* (Thuc. IV, 104, 4); Hermogenes fiul lui *Auluzenis*, Menofilos fiul lui *Auluzelmis*, Herais fiica lui *Dizalas* în inscripții grecești etc; C. Iulius *Dizalae* f(ilius) Fab(ia tribu) Gemellus; Sex. Rufio Achilleo Sex. Rufius *Decibalus* fil(io); M. Aurelius *Diascentus* vet(eranus) aug(usti) n(ostri) cum M. Aur. Antiochiano fil(io) etc. în inscripții latine. Înlocuirea numelor „barbare" cu cele grecești (respectiv romane) nu a fost peste tot și de la început definitivă; se cunosc cazuri de reveniri la nume trace în aceeași familie: nepotul primește numele etnic al bunicului, de ex. Lysimachos fiul lui *Bastacilas*, trac, pune fiilor săi numele *Bastacilas* și ... *omos* (poate tot nume trac); de asemenea *Sadalas* fiul lui Aristodemos; Claudius *Terens* fiul lui Claudius Leonticus; *Mucasenus* fiul lui Cesorinus (la Alba-Iulia) etc.; e clar că Lysimachos, Aristodemos, Cesorinus și alții cu nume grecești ori romane sînt tot traci. Adoptînd limba, uneori cetățenia și de regulă moda numelor personale grecești și romane (acestea din urmă cu praenomen, nomen gentilicium, cognomen, după împărații romani sau după familiile romane de la care primeau cetățenia), traco-dacii (la fel ca ceilalți provinciali ai imperiului) păstrează de obicei (mai ales în primele generații) vechiul nume individual trac, în loc de c o g n o m e n; cazurile sînt foarte numeroase, de ex.: M. Ulpius *Bitus*, Ulpius *Aulucentus*, P. Aelius *Bitus*, T. Aurelius *Bitus*, Aurelius *Aulutralis*, Aurelius *Dizala*, Silvinius *Decibalus* etc., în inscripții din Roma și provincii. Sînt în general oameni liberi, foști supuși provinciali de condiție juridică „peregrină", majoritatea militari și veterani; de asemenea liberții, cu specificarea condiției libertine: Appuleius A. l(ibertus) *Bitus*, C. Iulius Iuliaes libertus *Bitus* etc.; unii liberți nu au decît un nume, cel adus din patria traco-dacică: *Scorilo* Ressati libertus domo Dacus, *Sassa* coniux

et conliberta nat. Daca etc., iar sclavii sau „peregrinii" (provinciali fără cetățenie romană) au de asemenea un singur nume. Uneori, tracii romanizați luînd „tria nomina" de bună factură romană, păstrau numele etnice drept poreclă (signum): Ael(ius) Vale(n)s qui et *Esbenus*, A. Iulius Valens qui et *Diza Serri* fil(ius), C. Iulius Victor qui et *Sola Dini* f(ilius) etc.: nu lipsesc nici cazuri inverse: dacul *Diurpaneus* qui Euprepes Sterissae f(ilius) Dacus, a primit la Roma porecla grecească „Euprepes".

Dispariția antroponimiei trace relativ atît de tîrziu este un indiciu despre dîrzenia, tenacitatea și puterea de rezistență a populațiilor respective: la illiri (vecinii de la apus, cărora li se atribuie un rol exagerat în istoria antichității și în protoistorie), acest fenomen s-a petrecut cu cel puțin două secole mai înainte, căci — ținînd seamă de puținătatea informațiilor despre limba lor și numărul redus de nume personale illire (cam 400, față de 1150 trace) — ultimele atestări de nume illire sînt de la începutul sec. IV (de ex. martirul Dasius din vremea lui Diocletian), după care dispare orice mențiune de nume illire în textele literare, inscripții sau papyri.

Toponimia teritoriilor traco-dace a fost preluată aproape integral (în legătură cu fenomenul continuității așezărilor respective) de ocupanții romani și conservată cu amplificări și adaosuri, în bună parte romanizată, menținîndu-se în tot timpul stăpînirii bizantine în Peninsula Balcanică[11], precum și la începutul celei slave, înlocuită apoi ori dispărută treptat pe măsură ce se transformă caracterul așezărilor (orașe, sate, castre) ale epocii romano-bizantine. În sec. VII, slavo-bulgarii au preluat numirile de ape, locuri și localități întîlnite și le-au păstrat pe măsură ce au fost menținute aceste așezări, modificîndu-le aspectul fonetic potrivit cu caracterul limbii lor. Elementele vechi trace în toponimia medievală și modernă a teritoriului balcanic (unde stăpînirea bizantină a durat ceva mai mult), în Bulgaria, Grecia nord-estică și Turcia europeană, nu sînt prea numeroase, prevalînd în chip firesc cele în legătură cu h i d r o n i m i a: cîteva din cursurile de apă principale, relativ destul de numeroase, au nume vechi de factură tracă; astfel, în ordine alfabetică: *Agrianes* — Ergine, *Almus* — Lom, *Asamus* — Osem, *Athyras* (Ieterus) — Iantra, *Ciabrus* — Cibrica, *Margus* — Morava, *Nestos* — Mesta, *Oiscos* — Iskăr, *Panega* — Panac (?), *Pincus* — Pek, *Strymon* — Struma, *Timacus* — Timoc, *Tonzos* — Tundja, *Utus* — Vid etc.[12]. Dintre numele de l o c a l i t ă ț i sînt păstrate relativ mult mai puține: cîteva din centrele principale urbane ale Traciei și Moesiei, unde viața social-economică a durat ceva mai mult într-o legătură de continuitate; astfel: *Durostorum* — Dristra (Silistra), *Serdica* — Sredec (înlocuit în evul mediu cu Sofia), *Naissus* — Niș, *Pulpudeva* (formație hibridă

---

[11] Listele de localități din Tracia, Moesia, Dardania în Procopius, *De aedificiis* (sec. VI) și studiile lui P. Skok, „Zeitschrift für romanische Philologie", XLVI, 1927, p. 385 — 410, L. 1930, p. 484 — 532, LIV, 1934, p. 424 — 499; v. și AISC, IV, 1944, p. 116 — 127; v. Beševliev, „Izvestiia-Institut", XIX, 1955, p. 279 — 302.

[12] Lucrările lui St. Mladenov din *Spisanie na Bălg. Akad.*, X, kl. ist.-filol., 6, 1915, p. 41 — 70 și XVI, 9, 1918, p. 65 — 104; „Zeitschrift für Ortsnamenforschung", III, 1927, p. 138 — 144; „Zeitschrift für slavische Philologie", II, 1925, p. 506 — 521; III, 1926, p. 184 — 201; „Godišnik Plovdiv", 1925, p. 295 — 309, — cu soluții etimologice nu totdeauna valabile. rar sigure. Cf și „Godišnik Plovdiv", 1954, p. 196 — 198.

greco-tracă, după grecescul Philippopolis) — Plovdiv etc. În urma invaziilor, războaielor și devastărilor aproape neîntrerupte începînd de la mijlocul sec. III e. n. pînă în sec. VII, orașele mari și mici, satele, castrele și fortificațiile, inclusiv acele numeroase — *basta*, — *bria*, — *dava*, — *dizos* și — *para* din Tracia și Moesia, au fost treptat abandonate vremelnic ori definitiv de populația traco-romană, căzînd în ruină și uitîndu-li-se definitiv numele vechi de origine tracă ori romană, păstrate numai de inscripțiile îngropate în ruine sau de manuscrisele greco-romane. În cursul sec. VII, o dată cu așezarea slavilor în fostele provincii romane Dacia, Moesia și Tracia, cu apariția și dezvoltarea noilor localități, alături ori pe ruinele vechilor orașe, sate și centre ale epocii romano-bizantine și cu generalizarea limbii (terminologiei) slave în vorbirea curentă și în nomenclatura locurilor, toponimia acestor teritorii este înlocuită aproape integral cu cea slavă, la care s-a adăugat cea turcească, respectiv ungurească, cumano-pecenegă etc. în nordul Dunării de jos.

Nu putem ști cîtă vreme și în ce măsură a mai reușit a se menține limba daco-geților în fața presiunii și concurenței viguroase și irezistibile a limbii latine aduse de ocupația romană; dar este probabil că limba dacă s-a conservat încă multă vreme în puncte izolate, prin regiunile deluroase și de munte, în sec. III și mai tîrziu, cu deosebire la așa-numiții daci și traci „liberi" de la nord și est de hotarele provinciei Dacia (costoboci, carpo-daci etc.), din Moldova, Maramureș, Slovacia etc.[13]. În nordul Dunării (fosta provincie Dacia Traiana), fenomenul dispariției și înlocuirii toponimiei a fost mai rapid și radical decît în Tracia și Moesia : au dispărut complet *toate* numele de localități ale epocii daco-romane (fie de origine dacică, fie romane), păstrîndu-se numai cîteva elemente în hidronimie : *Aluta* — Olt, *Crisius* — Criș, *Marisius* — Mureș, *Samus* — Someș, *Tibisis* — Timiș, trecute prin transformări fonetice slave; restul numelor de ape din Ardeal, Oltenia, Muntenia etc. sînt de origine slavă, ungurească ori recent romînească, sau de altă origine[14].

Nimic n-a rămas în amintirea evului mediu din toponimia daco-romană, iar din numeroasele construcții de mare amploare ale Daciei carpatice n-au rămas decît ruine și materiale risipite ori îngropate în pămînt; dovadă a profundelor transformări social-economice ale teritoriului, în urma razboaielor și invaziilor, ca și a înstăpînirii mai timpurii a așa-numitelor popoare „năvălitoare barbare" : populația daco-romană s-a deplasat din vechile așezări abandonînd centrele urbane și rurale; prin încetarea vieții urbane și întreruperea mai timpurie a dependenței față de stăpînirea romano-bizantină s-a rupt continuitatea așezărilor și s-au pierdut în chip firesc vechile nume de localități. Dar populația locală romanizată n-a părăsit teritoriul spre a pleca în alte provincii; ea a evacuat numai orașele și anumite localități abandonate noilor

---

[13] Vezi observațiile noastre în legătură cu un *interpres Dacorum M. Ulpius Celerinus* din legiunea *I adiutrix*, menționat pe la anul 220 în inscripția unui sarcofag la Brigetio în Ungaria : *Miscellanea Dacica*, în AIIN, XI, 1947, p. 403 — 412.

[14] Despre numele cursurilor de apă din Ardeal, v. de ex. Kniezsa István, *Erdély viznevei*, în „Erdélyi tudományos intézet évkönyve", 1940 — 1941, p. 27 — 71.

ocupanți, din fața cărora se vedea nevoită a se retrage în locurile ferite din văile și munții mai ospitalieri, în Dacia începînd de la sfîrșitul sec. III, în Moesia și Tracia din sec. VI—VII, cînd stăpînirea romano-bizantină nu mai este capabilă să apere teritoriile în fața presiunii crescînde a triburilor slave. Dacă vechile localități ale epocii traco-romane nu s-au menținut ca atare și li s-au pierdut numele, în schimb populația traco- și daco-romană din fostele provincii n-a dispărut în condițiile noilor ocupații, în care ea nu avea decît un foarte redus rol politic și cultural; această populație, destul de numeroasă la sfîrșitul antichității, a suferit profunde transformări în diferitele zone ale acestui vast teritoriu de romanizare; în cea mai mare parte a Traciei și Moesiei ea a fost asimilată de triburile slave stabilite aici (bulgarii, sîrbii), în rest s-a menținut multă vreme, fără forme proprii superioare de organizare politică; romanii carpato-balcanici, din care s-a născut poporul r o m î n păstrează din capitalul lingvistic traco-dacic un stoc de elemente lexicale, evident preromane, a căror problemă se prezintă pe scurt în felul următor.

Înlocuirea limbii traco-dace prin limba latină (romanică) și prin cele slave (respectiv continuarea ei în limba albaneză) este un fenomen lingvistic și social-istoric în care se oglindește și transformarea suferită de populația traco-romană din zona carpato-balcanică. Acest fenomen poate fi sezisat foarte bine în limba romînă (continuatoarea latinei populare din Tracia, Moesia și Dacia), prin elementele ei lexicale autohtone, preromane, în total cam 170 cuvinte (din care 70 există și în limba albaneză). Este un capitol obscur, greșit studiat pînă acum, al limbii romîne, care necesită o anchetă vastă și îndelungată, ce nu poate fi expusă ori rezumată în cîteva rînduri; rezultatele ei se pot exprima pe scurt: avem o grupă de cuvinte sigur indoeuropene, dintr-o limbă de tip satem, străvechi în graiul popular romînesc, mai vechi decît cele slave, contemporane cu cele latine, adică prezente o dată cu acestea din urmă în gura populației antice care stă la baza comunității populare romînești de azi. Ele au o deosebită importanță în economia generală a limbii noastre, cele mai multe fiind chiar elemente din fondul principal lexical[15], cu o largă circulație și frecvență, majoritatea avînd numeroase derivate și aparțin tuturor domeniilor terminologiei (corpul uman, manifestări psihice, casa, unelte, animale, plante etc.); sînt substantive, adjective, adverbe și — deosebit de semnificative și numeroase — 40 de verbe din cele mai importante (arunca, băga, bucura, dărîma, încurca, răbda, rezema, rădica, scula, urca, vătăma etc.). Remarcabilă este de asemenea proporția lor față de celelalte elemente de bază ale limbii romîne (socotind numai cuvintele-tip, din care se formează familia derivatelor): 170 autohtone, 1550 latine (după un nou control mai riguros făcut de noi), peste 2 000 slave; în cadrul elementului lexical ereditar (anteslav) cuvintele autohtone reprezintă cam 1/9, deci vreo 12 %.

La întrebarea firească: de unde și cum au pătruns ele în limba romînă? — răspunsul se impune singur: de la o populație de limbă indo-

[15] Pentru această problemă: Em. Petrovici, *Fondul principal de cuvinte al limbii romîne*, în „Limba romînă'', II, ian.-febr. 1953, p. 21 — 27; Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, București 1954, 221 p.

europeană care a venit în strîns contact cu romanitatea în spațiul carpato-balcanic, în epoca formării graiului romînesc (sec. III—V e.n.) și anume (cum s-a afirmat ori s-a presupus) chiar de la traco-geto-daci. Ar fi însă greșit a crede că ocupanții romani (coloniști, militari, veterani, funcționari, liberți, negustori etc.) veniți dinafară (din toate provinciile imperiului) ar fi împrumutat pentru vorbirea lor latinească (fie chiar populară, „vulgară", *sermo rusticus et provincialis*) cuvinte „barbare" de la localnicii autohtoni subjugați, care să fi dispărut apoi fără să aibă nici un rol în procesul de formare a comunității populare romane de aici. Nu este de loc probabil că pătura suprapusă, stăpînitoare, a romanilor să fi împrumutat de la populația cucerită, exploatată, inferioară culturalicește, vreo 170 (sau ceva mai multe) cuvinte de importanța lui *aprig*, *arunca*, *băiat*, *bucura*, *mare*, *răbda*, *rezema*, *vătăma*, *vatră*, *zestre* etc. Situația era tocmai inversă : nu romanii veniți din toate provinciile, ci localnicii autohtoni au împrumutat un grai, cel oficial, în timpul stăpînirii și sub presiunea militară, politică, administrativă, economică, socială, religioasă a aparatului de stat și a elementelor favorizate ale stăpînirii romane. Masele rustice de plugari și păstori ale traco-dacilor (amestecați cu illiri, sarmați, celți, la care s-au adăugat coloniștii din alte provincii și elementele militare) au adoptat limba oficială romană, latina populară, iar idiomul lor „barbar" autohton de tip satem indoeuropean a fost înlăturat ca organism viu, ca țesut gramatical *înlocuit* cu limba nouă generalizată treptat, devenind graiul comun al întregii mase de locuitori dintr-o bună parte a teritoriului traco-geto-dac. În noul său idiom de tip rustic latin, populația traco-romană a transmis și perpetuat (în epoca bilingvismului) numeroase cuvinte izolate, din care am identificat vreo 170. Este aici prima încrucișare în cursul istoriei limbii romîne, „cea care a avut loc între limba latină populară și graiurile trace ale dacilor, geților și misilor"[16], din care a ieșit biruitoare latina, î m b o g ă ț i t ă cu un mare număr de cuvinte din limba înlăturată, înlocuită, a traco-dacilor autohtoni[17], desigur mai mult decît cele 170 identificate de noi pînă azi. Acest proces lingvistic și social-etnic de mare însemnătate istorică va trebui să fie ilustrat într-o expunere mai amplă în cadrul unei monografii exhaustive asupra elementului autohton și a problemelor fundamentale ce se leagă de el : formarea limbii și a comunității populare romînești, în funcție de trei factori : loc, timp și bază etnic-socială.

Ca un continuator direct al limbii trace se pare că trebuie considerată limba a l b a n e z ă, de tip satem indoeuropean, vorbită de poporul albanezilor (arnăuți, sau cum își zic ei înșiși : șkipetari), locuind în actuala Albanie și răspîndiți în Grecia, Serbia, Dalmația, Italia etc., care conține numeroase elemente lexicale latine, grecești, slave și turcești. Opiniile asupra originii acestei vechi limbi sînt împărțite în două tabere principale : *a*) obîrșie illiră, după Thunmann (1774), Gustav Meyer (1883),

---

[16] Em. Petrovici, *Învățătura lui I. V. Stalin cu privire la știința limbii și sarcinile lingviștilor din R. P. R.*, în „Lucrările sesiunii generale științifice din 21 — 25 martie 1951", Academia R. P. R., București, 1951, p. 22 — 48, în special p. 34.

[17] Despre fenomenul „încrucișării" (integrării) cu specială privire la limba romînă, vezi : Șt. Pașca, *În legătură cu „integrarea" limbilor și a dialectelor*, în „Limba romînă", II, mai-iunie 1953, p. 81 — 91.

P. Kretschmer (1896), ş.a. ; *b*) tracă, după H. Hirt (1898), din cauza unor puternice analogii între limba albaneză şi romînă (care este o limbă romanică dezvoltată pe bază tracă), Gustav Weigand (1927), D. Dečev (1952) ş.a. ; unii erudiţi au adoptat o soluţie mediană considerînd albaneza ca o limbă „traco-illiră" (Jokl, Mladenov etc.), termen etno-lingvistic ce este, după părerea noastră, tot atît de precis din punct de vedere comparativ ca de ex, „greco-latin" sau „latino-celtic". Rezultatele cercetărilor asupra originii şi formării limbii albaneze[18] nu pot fi considerate ca definitive ori măcar în parte satisfăcătoare, în primul rînd din cauză că sînt bazate pe elemente lingvistice indirecte şi de valoare dubioasă : o legătură documentară sigură şi clară între albanezi şi illiri, respectiv traci, nu există ; totul se bazează pe un material comparativ lingvistic ori etnografic adesea echivoc, pe probabilităţi şi chiar — am putea spune fără a exagera — pe aparenţe înşelătoare, ce nu rezistă în chip firesc unei critici mai severe şi care au stîrnit multe nedumerii şi confuzii.

În adevăr, analogiile toponomastice din actualul teritoriu albanez. din Illyria, Pannonia, Tracia, Messapia, Grecia etc., analizate, grupate şi interpretate în cele mai variate feluri de către erudiţi în comparaţie cu vocabule din actuala limbă albaneză (şi cu glose traco-dace), nu servesc decît foarte puţin la elucidarea problemei, din cauză că sînt bazate pe etimologii adesea dubioase, ireale, deci lipsite de semnificaţie istorică ; de ex. : *Skodra* (Şkodër), *Ludrum*, *Lugeion*—alb. *l'um* (l'üm) „noroi", *Metubaris* în Pannonia — alb. *berak*, *brak* „mocirlă", *Malont-* (Carintia, Grecia etc.) — alb. *mal'*, rom. *mal*, *Pelagonia* — alb. *pelgu* „băltoacă, mocirlă", *Carpi*, *Carpates* — alb. *karpë* „stîncă", *Tranipsai*, *Tramarisca* — alb. *tēr* — „dincolo" etc. ; ori sufixe ca — *t* —, s*t* — etc.

Asemenea elemente de limbă, legate între ele de etimologişti şi „balcanologi", adesea la întîmplare, nu spun aproape nimic cu privire la problema esenţială a originii şi teritoriului ocupat în vechime de albanezi, unde s-a închegat limba lor în antichitate ori epoca medievală. Fonetica acestui grai satem se poate pune de acord atît cu illira, cît şi cu tracica, ambele limbi de tip satem ; dar albanezii n-au moştenit nici un element cultural (de ex. nume proprii de persoane ori de locuri) din antichitate, iar în lexicul lor nu s-au identificat elemente ce să fie atestate direct în illiră (care este, de altfel, mult mai lacunos cunoscută) sau în tracă ; încît nu se poate spune că fondul lexical vechi indoeuropean şi structura gramaticală a limbii albaneze sînt de factură şi origine illiră ori mai curînd tracă, decît eventual în măsura în care se poate afirma că elementul lexical autohton (preroman) din limba romînă este de origine traco-dacă. Este de relevat — lucru neobservat pînă acum — că pentru originea tracă a limbii albaneze ar pleda şi faptul că tracii şi limba lor s-au menţinut vreme mai îndelungată decît illirii, deci nu se vor fi romanizat complet (cum arată informaţiile literare şi numele lor personale) pînă prin sec. VI (ori VII), cînd dispar orice

[18] Întreaga discuţie cu materialul lingvistic respectiv şi bibliografia mai veche despre albanezi se află la : N. Jokl, *Albaner*, în Ebert, RL, I, p. 84—94 ; St. Mladenov, „Balkan-archiv", IV, 1928, p. 181 — 194 ; D. Dečev, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952, p. 107 — 115.

știri despre ei și cînd s-ar putea ca o parte din tracii balcanici, sustrăgîndu-se procesului de romanizare (respectiv slavizare), să fi reușit a-și salva limba care să fi continuat în limba albaneză ; este aceasta o ipoteză pentru care nu se poate aduce deocamdată, din totală lipsă de informații, nici un fapt documentar sigur. Dar plasarea ,,patriei primitive'' a albanezilor într-un teritoriu unde au venit în atingere illirii cu tracii (potrivit teoriei despre originea ,,traco-illiră'') și aproape (cum s-a spus) ,,în orice caz'' de așa-numitul ,,leagăn'' al poporului romîn, adică prin Dardania (Moesia superior, pe la Naissus-Niș), este o ipoteză învechită[19] ce nu are nici un temei științific ; căci, așa cum s-a observat mai în urmă, ,,părerea că albaneza și romîna s-ar fi dezvoltat în aceeași regiune ca limbi independente este de respins apriori ; într-un asemenea caz s-ar fi născut numai una, nu două limbi diferite. Concordanțele limbii romîne cu albaneza se explică îndeajuns prin faptul că cea dintîi s-a dezvoltat, ca limbă romanică, pe substrat trac''[20]. În adevăr, relațiile limbii romîne cu albaneza sînt de altă natură, se explică prin alte criterii decît formarea și conviețuirea lor într-un teritoriu restrîns, un ,,leagăn'' comun, de întinderea a patru-cinci raioane actuale.

Graiurile trace din vestul Asiei Mici s-au menținut de asemenea pînă prin sec. V—VI e.n. : f r i g i a n a (cunoscută din inscripții bilingve, sec.III e. n.) era vorbită in sec. V, cînd se menționează un episcop arian Selinas al cărui tată era got și mama frigiană și care predica și slujea la biserică în ambele limbi : gotică și frigiană (Socrates, Hist. eccles., V 23, în Patr. Gr., 67, p. 648A; Sozomenos, Hist. eccles., VII 17, în Patr. Gr., p. 67, 1468A); de asemenea, în Mysia se vorbea în sec. VI limba traco-mysiană, cum a stabilit K. Holl, ,,Hermes'' XLIII, 1908, p. 240—254.

Din cele expuse mai sus, prin identificarea elementelor lingvistice trace în limba romînă și albaneză, ca și în toponimie, deci perpetuarea unor elemente etnice traco-getice în structura popoarelor ce locuiesc începînd din epoca prefeudală teritoriile ocupate în vechime de triburile trace, rezultă că acestea nu au dispărut cu desăvîrșire și fără urmă ; dispariția este mai mult formală, aparentă : în cronici, hrisoave și inscripții lipsesc tracii din cauză că își pierduseră formele politice și social-etnice, religioase, culturale, limba și numele proprii ; dar masa populară a acestui numeros și viguros grup de triburi s-a menținut și continuă să existe în alte cadre politice și sociale, în bună parte asimilată în noile popoare care au întemeiat state în teritoriile balcanice și carpatice.

I. I. RUSSU

[19] Pe care o mai repetă și susțin unii filologi și ,,balcanizanți'' ca Weigand, Jokl. *op. cit.*, p. 92, ș. a.

[20] Decev *op. cit.*, p. 113.

ИСЧЕЗНОВЕНИЕ ФРАКО-ДАКИЙСКОГО НАСЕЛЕНИЯ И ЯЗЫКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор вкратце разбирает лингвистический и исторический вопрос об исчезновении языка фрако-дакийцев в тесной связи с происшедшими во Фракии, Мёзии и Дакии экономическими, социальными и политическими преобразованиями; он указывает, что последние упоминания о присутствии фракийцев в войске, администрации и на престоле византийских кесарей доходят до 600 г. н. э.; сведение, восходящее к VI в. даже изложено на фракийском языке (бессов), на котором говорили в то время. Исчезновение фракийского языка происходило в течение более долгого периода римского владычества во Фракии, Мёзии и Дакии; его трудно установить с точностью. Из материала фракийского языка, в первую очередь, исчезла живая речь, повседневный словарный запас; его заменяет латинский (романский) язык, из которого образовался румынский и в который перешел ряд слов из доримского фракийского языкового фонда (субстрата); эти слова можно отождествить в румынском и, частично, в албанском языках (албанцы, повидимому, являются нероманизованными фракийцами). В дальнейшем (возможно, одновременно) совершенно и окончательно исчезают фрако-дакийские имена: их заменяют греческие и особенно римские имена в процессе эллинизации соответственно романизации. В течение долгого времени (в незначительной степени вплоть до настоящего времени) сохранилась — и это естественно — топонимия: название водоемов и местностей перешли из фракийской в римскую, византийскую и, частично, в славянскую эпохи (после VII в.). Фрако-дакийское население, однако, не эмигрировало и не исчезло бесследно, а превратилось в романское (румынское) население, усвоившее латинский язык; часть его ассимилировалась со славянскими народами, населяющими в настоящее время Балканский полуостров.

LA DISPARITION DE LA LANGUE ET DES POPULATIONS THRACO-DACES

RÉSUMÉ)

L'auteur expose brièvement le problème linguistique et historique de la disparition de la langue des Thraco-Daces, qui se rattache étroitement aux transformations politiques, sociales et économiques de la Thrace, de la Mésie et de la Dacie, rappelant que les dernières mentions concernant les Thraces dans l'armée, l'administration et même sur le trône impérial de Byzance vont jusqu'à l'an 600 de notre ère; une information du VIe siècle est même en langue thrace (besse), encore parlée à cette époque.

La langue thrace a mis assez longtemps à disparaître — sans qu'il soit possible de préciser la durée de ce processus — sous l'occupation romaine de la Thrace, de la Mésie et de la Dacie. C'est la langue parlée de tous les jours, qui disparut la première, remplacée par la langue latine (romane, dont dérive le roumain), qui hérita une série de mots du fonds linguistique thrace (substratum) antérieur à l'influence romaine, mots identifiables dans la langue roumaine et partiellement chez les Albanais, qui semblent être des Thraces non romanisés. Plus tard, sinon en même temps, disparurent entièrement et définitivement les noms propres thraco-daces de personnes, remplacés par des noms grecs mais surtout par des noms romains, par suite du processus de grécisation, ou, selon le cas, de romanisation. La toponymie, comme il est naturel, a persisté plus longtemps et même, dans une faible mesure, jusqu'à nos jours encore : noms de cours d'eau et de localités de l'époque thrace, que l'on retrouve aux époques romaine et byzantine et même, partiellement, à l'époque slave (après le VIIe siècle). La population thraco-dace n'a ni émigré ni disparu sans traces : elle s'est transformée en population romane (roumaine) adoptant le latin ; elle s'est également fondue, pour une part, dans les peuples slaves qui habitent aujourd'hui la presqu'île des Balkans.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

UNELE CONCLUZII ISTORICE PE BAZA CERAMICII DIN SECOLELE VI—XII

Perioada cuprinsă între căderea imperiului roman și formarea voievodatelor romînești este foarte puțin cunoscută pînă în prezent.

Studierea temeinică a acestei perioade ne-ar putea duce la rezolvarea a două probleme importante: apariția și dezvoltarea relațiilor feudale pe teritoriul țării noastre și aceea a etnogenezii poporului romîn, care pînă în momentul de față este neclară. Pentru lămurirea acestor probleme de foarte mare importanță, un loc de frunte îl ocupă și cercetările arheologice, împreună cu cele etnografice, antropologice, lingvistice etc., ale căror rezultate vor întregi datele izvoarelor scrise, uneori confuze sau inexistente pentru anumite perioade.

Dintre materialele arheologice de care dispunem, provenite atît din săpăturile vechi, cît și din săpăturile mai noi, un loc important îl ocupă ceramica. Studierea acesteia poate lămuri în parte unele din problemele enunțate. În lucrarea de față vom prezenta cîteva grupe ceramice, pe baza cărora se pot trage unele concluzii cu privire la apartenența lor etnică.

Descoperirile ce se pot data între secolele VI—IX, făcute în regiunea de la sud de Carpați, sînt puține. În afară de cîteva descoperiri răzlețe, pe baza cărora nu se pot trage concluzii mai ample, merită a fi amintite trei complexe mai importante: cimitirul de la Sărata-Monteoru, cele două morminte de la Balta Verde și cimitirul de la Satul Nou.

Cimitirul de la Sărata-Monteoru conține morminte de incinerație în care au fost depuse în groapă numai rămășițele defunctului, morminte în care rămășițele defunctului au fost depuse în groapă împreună cu fragmente ceramice, apoi morminte care conțin urne funerare (una sau mai multe într-un mormînt) și, în sfîrșit, morminte în care rămășițele defunctului au fost depuse și în urnă și în groapă[1].

[1] Informații luate la comunicarea prof. I. Nestor, ținută la sesiunea științifică a Universității „C. I. Parhon" din martie 1956.

Pe baza obiectelor de metal (fibule „digitate” cu cinci butoni, catarame etc.), prof. I. Nestor[2] a datat acest cimitir în sec. VII. Nu ar fi exclus însă ca o parte din morminte să se plaseze mai devreme, probabil în a doua jumătate a secolului VI. Avînd în vedere ritul de înmormîntare — incinerația — descoperitorul l-a atribuit slavilor [3].

Cimitirul de la Sărata-Monteoru are analogii apropiate cu o serie de cimitire din valea rîului Pripet (U.R.S.S.)[4] și la Stare Mesto (Moravia), unde de asemenea se cunosc cîteva morminte de incinerație din secolul VI, în care rămășițele defunctului incinerat sînt depuse atît în groapa simplă, cît și în urne funerare [5].

Din rapoartele preliminare prezentate pînă acum reiese că ceramica acestui cimitir este mai ales modelată cu mîna și numai puține vase lucrate la roată primitivă. Ceramica lucrată cu mîna este de obicei neornamentată. Din ceramica lucrată la roată cunoaștem pînă acum un singur exemplar ornamentat pe umeri cu trei linii orizontale, între care este incizată cîte o linie în val[6].

Vasele descoperite din acest cimitir, atît în ceea ce privește tehnica de lucru, cît și după formă, sînt în strînsă legătură cu urnele de tip Praga, documentate peste tot pe teritoriul R. Cehoslovacia, R.P. Polone, precum și cu urnele de tip Jitomir (la fel cu cele de tip Praga), descoperite pe valea rîului Pripet și pe cursul superior și mijlociu al Niprului în U.R.S.S [7]. Astfel, după ceramică, cimitirul de la Sărata-Monteoru se încadrează in aria culturii slave timpurii, răspîndită pe un spațiu întins de la Nipru și pînă în Boemia și care, o dată cu migrația slavilor spre sud, au pătruns pe teritoriul țării noastre și în Peninsula Balcanică.

Vase asemănătoare cu urnele de tip Praga (Jitomir) au fost găsite în cîteva așezări ce se întindeau pe actualul teritoriu și în împrejurimile orașului București[8], la Suceava[9], și la Tîrgul Se-

---

[2] I. Nestor și col., *Șantierul Sărata-Monteoru*, SCIV. IV, 1—2. 1953, p. 85, cf. și fig. 15, p. 83; I. Nestor și Eug. Zaharia, *Șantierul arheologic Sărata-Monteoru*, SCIV, VI, 3—4, 1955, fig. 11/2—3, p. 510—511.

[3] I. Nestor și col., SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 86.

[4] Informații primite de la Iurie V. Kuharenko.

[5] V. Hruby, *Staré Město velkomoravské pohřebiště „na valah“*, Praga, 1955, rezumat rusesc, p. 329.

[6] Pentru date mai amănunțite în legătură cu ceramica vezi, rapoartele preliminare, SCIV. IV, 1—2. 1953, p. 83—86 și SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 510—511.

[7] J. Borkovský, *Staroslovanská keramika ve stredni Evrope*, Praga, 1940; J. Paulik, *Staroslovanská Morava*, Praga, 1948; J. Paulik, *Jižni Morava-zemé dávnych slovana*, Brno, 1950; J. Kostrzewski, *Wielkopolska w pradziejach*, Varșovia, 1955, fig. 798—803; I. V. Kuharenko, *Slavianskie drevnosti V—IX vv. na teritorii Pripiatskogo Polessia*, KS, 57, 1955, p. 33—39, fig. 10, p. 35. După părerea noastră, vase de tip Praga-Jitomir există și la răsărit de Nipru în nivelele inferioare ale unor așezări de tip Romen-Borșevo, cf. I. I. Liapușkin, SA, XVI, 1952, p. 33, fig. 17, b—e.

[8] Materiale provenite din săpăturile executate pe teritoriul Bucureștiului, pe care le-am putut vedea prin bunăvoința tov. D. V. Rosetti și Seb. Morintz. Împreună cu oalele de tip Praga s-au găsit și tigăi de lut.

[9] *Șantierul arheologic Suceava-Cetatea-Neamțului*, SCIV, V, 1—2, 1954, fig. 33, p. 299. Locuința „La Șipot”, după materialul ceramic descoperit într-însa, poate fi datată în sec. VI — VII. Datarea în sec. VIII a acestei locuințe este prea tîrzie. De asemenea este greșită analogia făcută în ceea ce privește datarea acestei ceramici cu aceea publicată în lucrarea lui I. I.

cuiesc[10]. Toate aceste vase, împreună cu urnele de la Sărata-Monteoru, precum și descoperirile similare de la Drencet și Djejovi Loza de lîngă Popina (reg. Silistra)[11] și cele din apropierea orașului Vidin[12] din R.P. Bulgaria, dovedesc că triburile slave au *migrat spre sud cu ceramica lor proprie.* În consecință, părerea formulată în trecut că slavii au pătruns în Peninsula Balcanică fără ceramică proprie, nu mai poate fi susținută.

În fiecare din cele două morminte de la Balta Verde au fost găsite trei categorii ceramice : una lucrată cu mîna, alta la roata înceată și a treia la roata cu învîrtiri mai repezi. Ceramica lucrată cu mîna este neornamentată, cea lucrată la roata înceată este decorată numai pe umeri cu linii orizontale și în val incizate slab. Aceste două categorii ceramice se aseamănă cu aceea descoperită în cimitirul de la Sărata-Monteoru. Ceramica lucrată cu învîrtituri mai repezi are ca ornament pe corp linii orizontale și în jurul gîtului o linie în val, asemănîndu-se cu unele urne din cimitirul de la Satu Nou. Ținînd seama de obiectele de metal și de ceramică, mormintele de la Balta Verde se plasează în a doua jumătate a secolului VII[13].

Pe baza ritului funerar (incinerația), mormintele de la Balta Verde au fost atribuite slavilor[14].

O altă descoperire importantă o constituie cimitirul de incinerație de la Satu Nou[15]. Mormintele descoperite conțineau numai urne lucrate la roată și ornamentate cu linii orizontale dese sau distanțate, simple sau asociate cu benzi sau linii în val în jurul gîtului. O singură urnă este ornamentată deosebit, avînd trase cu pieptenele pe gît și pe umăr două șiruri formate din grupuri de linii verticale. Aceste șiruri sînt separate printr-o bandă de linii orizontale. Pe partea inferioară a vasului se continuă decorul cu linii orizontale[16].

Întrucît nu au fost găsite obiecte cu ajutorul cărora să se poată data cimitirul, iar lucrările în care s-a publicat ceramică asemănătoare cu cea de la Satu Nou încă nu apăruseră, B. Mitrea nu a avut posibilitatea de a data precis cimitirul. În prezent, pe baza urnei ornamentate cu linii verticale și orizontale, slab incizate, care are analogii foarte apropiate

Liapușkin din, SA, XVI,1952, p. 7—41. În această lucrare, I. I. Liapușkin se referă la altă grupă ceramică specifică așezărilor de tip Romen-Borșevo, pe care o datează în sec. VIII — X.

[10] K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, SCIV, II, 2, 1951, pl. VIII/2.

[11] M.I. Artamonov, *K voprosu ob arheologhiceskih pamiatnikay slavian i prabolgar*, introducere la cartea lui J. Vîjarova, *Slaviano-bălgarskoto selișce krai selo Popinka Silistrensko*, Sofia, 1955, p. 6. La Djejovi Loza probabil există și resturi mai tîrzii de tipul celor descoperite în seliștea Hlincea I — Luca Raikovețkaia.

[12] Kr.Mijatev, *L'étude de la céramique slave en Bulgarie*, „Slavia Antiqua", II, 2, 1949—1950, p. 436.

[13] D. și I. Berciu, *Antichități medievale în Oltenia*, BCMI, XXX, 1937, p. 77 — 83; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 235—238 ; D. Berciu și Eugen Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu* (1949 — 1950), „Materiale", II, p.403 — 405.

[14] D. și I. Berciu, *op. cit.*, p. 82, col. 1.

[15] B. M(itrea), *Cimitirul de incinerație din comuna Satu-Nou*, „Studii", I, 2, 1949, p. 146—151.

[16] Urnele descoperite în anul 1948 în cimitirul de la Satul Nou le-am putut studia prin bunăvoința tov. B. Mitrea ; cf. și „Studii", I, 2, 1949, p. 149.

în cimitirul de la Devinská Nová Ves (Slovacia), datate în sec. VIII, presupunem că şi cimitirul de la Satu Nou datează din aceeaşi vreme, fără să putem preciza limita lui inferioară şi superioară în timp[17].

Urna de mai sus este de origine sigur apuseană, iar ceramica lucrată la roată cu învîrtituri mai repezi (de la Satu Nou şi de la Balta Verde) o socotim adusă tot din vest, deoarece asemenea ceramică nu este cunoscută în răsărit în sec. VII—VIII şi nu poate fi legată, după părerea noastră, nici de fondul local. Aceste observaţii ne fac să ne gîndim că după marea migraţie a slavilor din sec. VI şi începutul sec. VII, anumite triburi slave, venite din apus, au continuat să pătrundă în Peninsula Balcanică şi pe valea Dunării şi după această dată în tot decursul sec. VII şi în sec. VIII. Despre aceste pătrunderi nu pomenesc izvoarele scrise, dar le putem constata pe baza materialului arheologic.

Luînd în considerare ceramica din cele trei cimitire (de la Sărata-Monteoru, Balta Verde şi Satu Nou), precum şi din aşezările, amintite, putem urmări evoluţia ceramicii slave de la sud de Carpaţi, începînd din a doua jumătate a secolului VI pînă în secolul IX. După părerea noastră, evoluţia acestei ceramici este următoarea: cele mai vechi vase slave cunoscute pînă acum pe teritoriul ţării noastre sînt urnele (oalele) de tip Praga, lucrate cu mîna, piriforme, neornamentate, cu buza scundă, cilindrică sau puţin răsfrîntă în afară. Ele sînt documentate la Sărata-Monteoru, Balta Verde, Bucureşti, Tîrgu Secuiesc şi Suceava. În secolul VII, alături de ceramica modelată cu mîna, apare şi cea lucrată la roata primitivă, care păstrează forma vaselor de tip Praga. Ceramica de acest tip este decorată de obicei pe umeri cu linii orizontale şi în val (reprezentată la Sărata-Monteoru şi Balta Verde). De la această grupă se trece la ceramica de factură mai bună, făcută pe o roată de mînă mai avansată. Ceramica lucrată astfel păstrează numai forma corpului vaselor de tip Praga, buzele au profilul mai complicat şi sînt mai puternic răsfrînte în afară. Corpul vaselor este ornamentat de obicei în întregime cu linii orizontale simple, dese sau izolate, uneori asociate cu una sau mai multe linii sau benzi de linii în val în jurul gîtului. Uneori apare şi decorul compus din benzi de linii verticale incizate din loc în loc pe umerii vaselor, în asociere cu linii orizontale trasate pe partea lor inferioară. Această ceramică specifică mai ales pentru sec. VIII şi începutul sec. IX, este foarte apropiată de grupa ceramicii slave de la sfîrşitul sec. IX şi din sec. X, de care se deosebeşte numai printr-o tehnică de lucru inferioară şi prin tehnica de execuţie a decorului.

O problemă importantă pentru studiul trecutului ţării noastre o ridică ceramica seliştei aşezată în apropierea satului Hlincea[18]. Această

[17] B. Mitrea, *op. cit.*, p. 150 — 151; J. Eisner, *Devinská Nová Ves*, Bratislava, 1952, pl. 39, 1, 10.

[18] M. Petrescu-Dîmboviţa şi col., *Şantierul Hlincea-Iaşi*, SCIV, IV, 1 — 2, 1953, p. 312—334; M. Petrescu-Dîmboviţa şi col., *Santierul arheologic Hlincea-Iaşi*, SCIV, V, 1—2, 1954, p. 233 — 255; M. Petrescu-Dîmboviţa şi col., *Şantierul arheologic Hlincea-Iaşi*, SCIV, VI, 3 — 4, 1955, p. 687 — 701.

seliște (spre deosebire de seliștea mai tîrzie din același loc) o numim Hlincea I. Ceramica descoperită aici[19] este lucrată cu mîna sau la roată înceată. În compoziția vaselor lucrate cu mîna se găsește o cantitate destul de mare de cioburi pisate, uneori scoici fărîmițate sau bucățele de calcar. În compoziția pastei vaselor lucrate la roată se găsește de obicei nisip și pietricele.

Formele cele mai frecvente sînt oalele de diferite mărimi și tăvile cu marginea mai înaltă (7—10 cm), sau cu marginea scundă (2—4 cm), avînd diametrul de 20—25 cm. Forme întîlnite mai rar sînt castroanele cu fundul sferoidal. Ceramica lucrată cu mîna se caracterizează prin pereți groși (1 cm) și mai ales prin fundul îngroșat (2—3 cm), în funcție de mărimea vasului. Ceramica lucrată cu mîna este de obicei neornamentată. Uneori sînt imprimate alveole pe buză.

Prin cercetările de suprafață și prin mici sondaje efectuate de M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratorii Muzeului de antichități din Iași, ceramică de tip Hlincea a fost găsită în cîteva puncte pe teritoriul orașului Iași, la Spinoasa, la Dănești și în general peste tot în nordul și în centrul Moldovei pînă la Bîrlad[20].

Toate aceste descoperiri pot fi încadrate într-o arie de cultură mai largă, răspîndită în R.S.S.Ucraineană în regiunea de la apus de cursul superior și mijlociu al Niprului, în jumătatea de nord a R.S.S. Moldovenești și în Moldova, pe care în chip convențional o putem numi Luka Raikovețkaia (pentru teritoriul U.R.S.S.) și Hlincea I (pentru teritoriul R.P.R).

Dintre complexele de pe teritoriul U.R.S.S. mai binecunoscută este seliștea de lîngă satul Raiki, punctul Luka. Acolo s-a scos la iveală ceramică grosolană, lucrată cu mîna sau la roată primitivă, identică cu cea descoperită la Hlincea. Autorul a datat seliștea în sec. VIII—IX[21]. Ceramica de acest tip a fost descoperită și la Echimăuți (R.S.S. Moldovenească), unde grădiștea de la sfîrșitul sec. IX pînă în prima jumătate a sec. XI (datată cu monede arabe) suprapune o așezare mai veche de tipul celei de la Luka Raikovețkaia din sec. VIII—IX[22]. Aceeași situație ca și la Echimăuți se repetă și la Fundul Herții, unde grădiștea de la sfîrșitul sec. IX—X se află fără îndoială peste o altă așezare mai veche cu ceramică de tip Hlincea I[23].

---

[19] Prin bunăvoința tov. M. Petrescu-Dîmbovița am putut cerceta ceramica seliștei Hlincea I aproape în întregime.

[20] M. Petrescu-Dîmbovița și col., *Șantierul Hlincea-Iași*, SCIV, V, 1 — 2, 1954, p. 238; M. Petrescu-Dîmbovița, *Rezultatele ultimelor cercetări ale arheologilor sovietici cu privire la așezările de tip Romen - Borșevo și importanța lor pentru arheologia R. P. R.*, SCIV, V, 3 — 4, 1954, p. 577; N. Zaharia, *Recunoașteri arheologice executate de colectivul Muzeului de antichități din Iași, în anul 1955 în cuprinsul Moldovei*, SCIV, VI, 1 — 2, 1955 p. 287—295.

[21] V. K. Goncearov, *Raikovețkoe gorodjte*, Kiev, 1950, p. 10 — 13 și pl. I; V. K. Goncearov, *Raboti volînskoi ekspedíții 1948*, „Arheologhicini pamiatki", III, Kiev, 1952, p. 169—181.

[22] G. B. Feodorov, *Gorodisce Ekimeuți*, KS, tom. L, 1953, p. 110.

[23] C. Ambrojevici și R. Popovici, *Zur vorgeschichtlichen und mittelalterlichen Vergangenheit des Bezirkes Dorohoi*, „Dacia", IX — X, 1941 — 1944, p. 120, fig. 4/19. Existența ceramicii de tip Hlincea I la Fundul Herții a fost remarcată și de M. Petrescu-Dîmbovița: cf. SCIV, 1 — 2, 1954, p. 238 și SCIV, V, 3 — 4, 1954, p. 577.

Prin analogie cu ceramica de la Luka Raikovețkaia și Echimăuți, semibordeiele de la Hlincea, în care s-a descoperit atît ceramica lucrată cu mîna cît și la roata primitivă, trebuie datate în sec. VIII și în prima jumătate a sec.IX. În seliștea Hlincea I s-au descoperit însă în unele bordeie și gropi, numai fragmente ceramice lucrate cu mîna[24]. Înclinăm să datăm aceste locuințe mai devreme și anume aproximativ în sec. VII, eventual la începutul sec. VIII.

Datarea ceramicii de tip Hlincea I în sec. VIII—X prin analogie cu complexele de tip Romen-Borșevo[25] nu poate fi susținută, deoarece datele stratigrafice de care dispunem pînă în prezent ne arată că limita superioară a culturii Hlincea I trebuie considerată cel mult pe la mijlocul sec. IX.

Din punct de vedere al apartenenței etnice, complexele de tip Hlincea I, împreună cu cele de tip Luka Raikovețkaia din U.R.S.S. aparțin triburilor slave de răsărit care locuiau în valea Pripetului, în general în partea de apus a R.S.S.Ucrainene, în Nordul R.S.S. Moldovenești și în Moldova, pătrunzînd și mai la sud, probabil prin valea Prutului, pînă la Dunărea de jos în apropierea Silistrei, la Djejovi Loza[26].

În inventarul ceramic de la Hlincea I, Spinoasa și Luka Raikovețkaia se remarcă însă și unele tipuri de vase necaracteristice culturii slave, cum sînt castroanele emisferice, precum și unele tipuri de oale lucrate cu mîna, avînd corpul zvelt și fiind neornamentate. Aceste forme sînt specifice unor populații nomade sau seminomade ; ele au analogii în grădiștea Timliansk de pe Donul inferior[27]; în cadrul culturii Hlincea I din Moldova și la Luka Raikovețkaia se constată că triburile slave au venit în contact cu o populație nomadă. Foarte probabil că această populație nomadă care a influențat cultura materială a slavilor răsăriteni au fost avarii.

În partea de apus a Transilvaniei, la Biharea (regiunea Oradea), au fost descoperite cîteva fragmente de oale identice în privința compoziției pastei, a tehnicii de lucru și a formei cu oalele modelate cu mîna de la Hlincea I[28].

Fragmente de tăvi de lut asemănătoare cu cele din seliștea Hlincea I și alte localități din Moldova au fost găsite și în centrul Transilvaniei, la Morești[29] și la Moldovenești[30]. La Cipău-Sf. Gheorghe s-a scos la iveală ceramică lucrată cu mîna, împreună cu ceramică lucrată la roată. Ceramica lucrată la roată de aici se deosebește de ceramica lucrată la roată din seliștea Hlincea I,atît prin tehnica de lucru, cît și prin forme și ornamentare.

---

[24] SCIV, V, 1— 2, 1954, p. 236 — 237 ; SCIV, VI, 3 — 4, 1955, p. 692.

[25] M. Petrescu-Dîmbovița, *Șantierul arheologic Hlincea-Iași*, SCIV, V, 1 — 2, 1954, p. 238—239 ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Rezultatele ultimelor cercetări ale arheologilor sovietici cu privire la așezările de tip Romen- Borșevo...*, SCIV, V, 3 — 4, 1954, p. 578.

[26] M. I. Artamonov, *art.cit.*, p. 6.

[27] Idem, *Srednevekovle poseleniia na nijnem Donu*, Moscova-Leningrad, 1935, fig. 13, p.33.

[28] Fragmentele se află în colecția Muzeului regional Oradea.

[29] K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, SCIV, 3 — 4, 1955, fig. 3/1 — 5, p. 646.

[30] Această ceramică, pe care am putut-o studia prin bunăvoința tov. K. Horedt, se află în colecțiile Muzeului arheologic din Cluj. Cf. și M. Petrescu-Dîmbovița, *Șantierul Hlincea-Iași*, SCIV, V, 1 — 2, 1954, p. 238, nota 3 ; idem,*Rezultatele ultimelor cercetări cu privire la așezările de tip Romen-Borșevo...*, SCIV, V, 3 — 4, 1954, p. 577, nota 5.

Din punct de vedere al tehnicii, ea este superioară celei de la Hlincea și se leagă mai mult de ceramica documentată pe valea Dunării. La Cipău-Sf. Gheorghe, complexul cu ceramică descrisă mai sus suprapune o locuință mai veche, cu ceramică de culoare cenușie din sec. VI de tip Morești. Astfel, complexul cu ceramică grosolană poate fi datat în a doua jumătate a sec. VII sau mai degrabă a sec. VIII[31].

De seria descoperirilor din Transilvania se leagă și un grup de vase găsit întîmplător în apropierea orașului Tg. Secuiesc[32]. Din cele patru oale, una este de tip Praga, pe baza căreia acest complex poate fi datat pe la mijlocul și în a doua jumătate a sec. VII.

Descoperirile de la Morești, Moldovenești, Cipău-Sf. Gheorghe și Tg. Secuiesc, în afară de trăsăturile comune pe care le au cu ceramica Hlincea I din Moldova, au și unele deosebiri față de aceasta. Din această cauză, rămîne ca prin cercetările viitoare să se stabilească raportul dintre aceste descoperiri și cultura Hlincea I și relațiile lor cu complexele avare din Cîmpia panonică.

Cu ocazia ultimelor cercetări intreprinse în Dobrogea și în Cîmpia Romînă, s-au descoperit o serie de complexe arheologice caracterizate prin asocierea a două categorii ceramice deosebite : ceramica cenușie sau negricioasă, arsă neoxidant, ornamentată prin lustruire și ceramică roșie sau albă, arsa oxidant, ornamentată prin inciziune.

Aceste complexe alcătuiesc cîteva grupe care se deosebesc între ele după caracteristicile ceramicii arse oxidant (tehnica de lucru și mai ales formele și variantele motivelor ornamentale), pe cînd ceramica cenușie este aproape la fel în toate complexele.

O astfel de grupă ceramică distingem în Dobrogea, în împrejurimile lacului Razelm și spre gurile Dunării, grupă pe care o numim de tip Camena[33]. Altă grupă cunoscută tot pe teritoriul Dobrogei este specifică așezărilor de lîngă valul de piatră[34] și în alte localități, pe care o numim Mircea-Vodă. Ceramica de acest tip este aproape identică cu ceramica nivelelor inferioare ale așezării de la Garvăn. Din punctul de vedere al datării, ea este nu numai contemporană ci și anterioară ceramicii de la Garvăn. Asemenea grupe pot fi distinse și în Cîmpia Romînă. Mai aproape de Dunăre cunoaștem grupa Greaca[35], răspîndită în împrejurimile lacului Greaca. Pe cea mai mare parte din întinderea Bărăganului este documen-

[31] K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 662 și fig. 3/6 — 16, p. 646.

[32] Idem, *Ceramica slavă*, SCIV, II, 2, 1951,p. 204 și pl. VIII/1 — 5.

[33] Prin bunăvoința tov. R. Vulpe și Ec. Vulpe am putut studia și materialul inedit de la Camena. Cf. și SCIV, V, 1 — 2, 1954, p. 108 — 110 și fig. 30 — 33. Pe unele cioburi de la Camena se întîlnesc motive ornamentale care își au originea în epoca romano-bizantină. Cercetări mai ample în această seliște credem că ne-ar putea oferi date prețioase cu privire la relațiile dintre populația romanică, cea slavă și protobulgară.

[34] Informații în legătură cu ceramica provenită din aceste așezări am primit de la Eugen Comșa.

[35] Eugen Comșa, *Săpături de salvare și cercetări de suprafață în regiunea București*, SCIV, VI, 3 — 4, 1955, p. 433 — 434.

tată grupa Dămăroaia[36]. Fără îndoială că în afară de aceste grupe mai există în Oltenia și Muntenia și altele încă necunoscute. În general, aceste grupe pot fi datate în secolele IX—X.

Asocierea vaselor roșii cu acelea cenușii este documentată și în Transilvania, la Sebeș și la Blandiana. La Sebeș a fost descoperit în anul 1865 un mormînt, care conținea, în afara scheletului omenesc, oase de oaie și două vase : unul roșiatic și altul cenușiu[37]. Complexul de la Blandiana provine dintr-o descoperire întîmplătoare. K. Horedt, ocupîndu-se de acest complex, a aflat de la localnici că împreună cu vasele au fost găsite și oase omenești, fapt care l-a făcut să presupună că ritul de înmormîntare de la Blandiana era tot înhumarea[38]. Foarte probabil dintr-un complex asemănător cu cele amintite provine o oală roșie, găsită întîmplător la Alba-Iulia, ca și oalele de la Cugir și Sînbenedic[39].

Complexele de la Sebeș și Blandiana, prin ritul de înmormîntare (înhumarea, cu ofrande de carne, alte mîncăruri și băutură) și după ceramică (caracterizată prin asociere de vase roșii și cenușii) se leagă de cimitirele descoperite pe teritoriul R.P.Bulgaria la Novi Pazar[40], Popina[41] și Plisca[42]. Aceste cimitire, atît în ceea ce privește inventarul funerar, cît și după ritul de înmormîntare și datele antropologice, trebuie atribuite protobulgarilor.

Ceramica și obiectele de metal din cimitirul de la Novi Pazar și probabil și din cel de la Popina, au analogii cu ceramica și obiectele de metal din cimitirele de tip Verhne Saltovo și Maiațk de pe teritoriul U.R.S.S[43]. și pot fi datate în prima jumătate a secolului VIII, eventual și la sfîrșitul sec. al VII[44].

Spre deosebire de cimitirul de la Novi Pazar, unde apare numai ceramică de tip Saltovo[45] (ceea ce dovedește că noii veniți nu au intrat încă în legătură cu populația locală), în cimitirul de la Pliska, împreună cu ceramica de tip Saltovo, apar și vase locale de tradiție romano-bizantină și oale piriforme de tip slav. După părerea noastră, cimitirul de la Pliska trebuie plasat într-o perioadă mai tîrzie decît cimitirul de la Novi

[36] D. V. Rosetti, *Siedlungen der Kaizerzeit und Völkerwanderungzeit bei Bukarest*, in „Germania", 18, 1934, p. 207, 209 — 213, grupa Dămăroaia B.

[37] K. Horedt, *Ceramica slavă ...*, SCIV, II, 2, 1951, p. 202, pl. X/9.

[38] *Ibidem*, p. 192 — 194, pl. IX/1 — 11.

[39] *Ibidem*, p. 191, pl. X/11 ; p. 198, pl. X/12 ; p. 202, pl. X/1.

[40] Stamen Mihailov, *Edin starien nekropol pri Novi Pazar*, Izvestia-Institut, XX, 1955, p. 293—336. St. Stancev, *Katalog na keramikata ot nekropola do Novi Pazar*, p. 337 — 346.

[41] M. I. Artamonov, *K voprosu ob arheologhiceskih pamiatnikah slavian i prabolgar*, p. 7.

[42] St. Stancev, *Keramika ot Goliamata moghila*, «Razkopki i Proucivania» III, Sofia, 1948, p. 227 -- 234.

[43] A. M. Pokrovski, *Verhne-Saltovskii moghilnik*. „Trudi XII arheologhiceskogo sezda v Harkov, 1902", I, I, Moscova, 1905, p. 465 — 491.

[44] Cimitirul de la Novi Pazar a fost datat greșit în sec. IV— V e. n. și de asemenea greșit atribuit etnic de către arheologul bulgar St. Mihailov. Noi ne asociem părerii lui N. P. Mavrodinov care atribuie acest cimitir protobulgarilor și îl datează la sfîrșitul sec. VII și în prima jumătate a sec. VIII, cf. N. P. Mavrodinov, *Razkopkii i issledovaniia v Bolgarii za poslednie godi*, SA, XXIV, 1955, p. 137.

[45] Cultura Saltovo nu se caracterizează numai prin vase cenușii ornamentate prin lustruire, ci și prin vase decorate cu linii orizontale simple sau asociate cu o bandă de linii în val. Asupra caracteristicii acestei culturi vom reveni în cele ce urmează.

Pazar, probabil în a doua jumătate a sec. VIII şi în prima jumătate a sec. IX[46].

Mormintele de la Sebeş şi Blandiana, prin analogie cu cimitirele menţionate, trebuie atribuite tot protobulgarilor, care au pătruns în centrul Transilvaniei venind din sud, din Peninsula Balcanică prin valea Dunării, de-a lungul Tisei şi Mureşului în prima jumătate a sec. IX[47]. În acest timp, o parte din teritoriul Transilvaniei a intrat în componenţa primului imperiu bulgar. În Transilvania, protobulgarii nu mai pătrund însă numai cu ceramică de tip Saltovo Maiaţk (ca la Novi Pazar), ci şi cu alte elemente împrumutate în Peninsula Balcanică prin contactul cu populaţia slavă şi tracică romanizată. Datorită legăturilor dintre aceste elemente etnice, s-au petrecut împrumuturi reciproce de forme ceramice şi de motive ornamentale.

De aceea, în complexele de la Sebeş şi Blandiana avem de-a face cu o cultură amestecată, formată din elemente de tip Saltovo[48], din elemente specifice culturii slave[49], precum şi din forme hibride rezultate din cele două grupe[50], ceea ce ne dovedeşte că protobulgarii au pătruns în Transilvania într-un moment cînd cultura lor materială începuse să se slavizeze.

Trebuie să arătăm că protobulgarii nu au venit în valea Mureşului singuri. Acest fapt ni-l dovedesc toponimele de origine slavă sudică terminate în-grad ca: *Bălgrad* (vechea denumire a oraşului Alba-Iulia), *Ţeligrad* (în apropiere de Blandiana)[51], *Moigrad* şi *Ţeligrad* lîngă Dobîca, rămase de la populaţia slavă pătrunsă în Transilvania o dată cu protobulgarii.

Fără îndoială că împreună cu populaţia slavo-bulgară a pătruns din sud şi un număr destul de mare de populaţie romanică, întărind elementul romanic din Transilvania. În ceea ce priveşte inventarul ceramic; se poate presupune că populaţia romanică, alături de propria-i ceramică care păstrează în tehnica de lucru şi în forme, tradiţiile olăriei provinciale romane, a folosit uneori şi ceramică de tip Saltovo sau ceramică specifică în general pentru slavi, datorită legăturilor pe care le-a avut cu populaţia slavă şi cea bulgară. Întrucît cercetările noastre arheologice sînt abia la început, nu s-a putut determina mai clar cultura ei materială.

Stăpînirea bulgară în Transilvania a fost admisă mai înainte de o serie întreagă de istorici străini (K. Grot, L. Niederle, W.N. Zlatarski

---

[46] Aceeaşi datare presupune pentru ceramica provenită din cimitirul de la Pliska şi arheologul bulgar St. Stancev.

[47] Datarea în sec. IX—X a ceramicii de la Blandiana şi Sebeş propusă de K. Horedt (*Ceramica slavă*... SCIV, II, 2, 1951, p. 194), nu mai este valabilă.

[48] K. Horedt, *Ceramica slavă* ..., p. 192— 194, vasele nr. 1, 2, 4, 6, 10 — 12.

[49] *Ibidem*, vasele nr. 5, 7, 9.

[50] *Ibidem*, vasele nr. 3 şi 8. În anul 1956 la Blandiana au mai fost descoperite şi alte vase, între care şi două urcioare cu două torţi de tipul celor cunoscute în valea Dunării şi pe teritoriul R. P. Bulgaria (informaţie verbală primită de la K. Horedt).

[51] După părerea noastră aşezarea de lîngă Blandiana numită Ţeligrad datează dintr-o perioadă mai tîrzie decît cimitirul protobulgar, probabil din a doua jumătate a sec. IX şi din sec. X.

şi alţii) şi romîni : A.D. Xenopol, dintre cei mai vechi, iar în ultimul timp problema a fost reluată de P.P. Panaitescu, care — bazîndu-se pe o serie de izvoare scrise — susţine de asemenea o stăpînire bulgară în Transilvania în secolele IX — X[52]. Această stăpînire a fost pînă acum admisă mai mult ipotetic, deoarece izvoarele scrise referitoare la această problemă sînt puţine şi neclare. Prin descoperirile de la Sebeş şi de la Blandiana şi prin precizarea apartenenţei lor etnice, mult discutata problemă a existenţei unei stăpîniri bulgare în Transilvania în sec. IX — X nu mai este îndoielnică. Trebuie însă ca în cercetările viitoare să se studieze pînă unde s-a întins stăpînirea bulgară în Transilvania şi care a fost caracterul acestei stăpîniri.

Tot în legătură cu pătrunderea ceramicii de tip Saltovo pe teritoriul ţării noastre, trebuie să tratăm şi oalele descoperite în mormintele maghiare timpurii de la Cluj[53] şi Biharia[54], datate după inventarul mormintelor în sec. X. În aceste morminte au fost descoperite oale fără toartă, asemănătoare în privinţa formei şi decorului cu cele specifice culturii Saltovo-Maiaţk din U.R.S.S. Istoricul maghiar Molnar Erik, consideră că, în timp ce triburile maghiare se aflau în Levedia (Lebedeia), — pe care, pe baza izvoarelor scrise, o plasează în regiunea de silvostepă dintre Don şi Doneţ, ajungînd în anumite regiuni pînă la Marea Neagră — au împrumutat de la purtătorii culturii Saltovo-Maiaţk obiecte de metal[55]. După părerea noastră, în acel timp triburile maghiare au împrumutat de la purtătorii culturii Saltovo-Maiaţk nu numai obiectele de metal, ci şi ceramica pe care au dus-o mai departe spre apus. Ceramica de tip Saltovo-Maiaţk a putut fi adusă spre apus în sec. IX şi de cabari, un trib hazar (bulgaro-hazar), despre care Constantin Porfirogenetul ne informează că a migrat spre apus şi s-a aşezat împreună cu ungurii în Atel-Kuz (probabil în regiunea dintre Bug şi Siret)[56].

Un complex important pentru studierea ceramicii sec. X — XII din nordul Dobrogei îl constituie aşezarea de la Garvăn (Bisericuţa). Pentru clasificarea preliminară şi datarea acestei ceramici, am folosit materialul descoperit de noi în anul 1954, sectorul D, în cadrul şantierului arheologic Garvăn, condus de prof. Gh. Ştefan, precum şi materialele ceramice din alte campanii, publicate în rapoartele preliminare.

---

[52] Al. Grecu, *Bulgaria in Nordul Dunării in veacurile al IX-lea şi al X-lea.* SCIM, I, 1950, p. 224 ; cf. şi V. Slatarski (Zlatarski), *Geschichte der Bulgaren*, I. Teil, Leipzig, 1918, p. 25 şi urm.

[53] I. Kovács, *A Kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglaláskori temető*, „Közlemények", II, 1, 1942, p. 85 — 118.

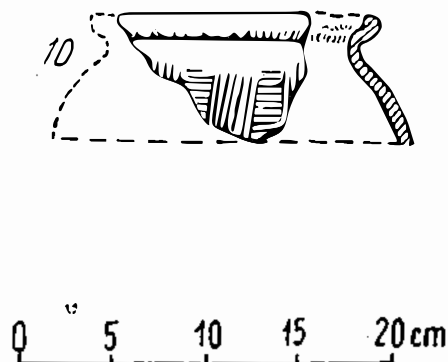
[54] J. Karácsonyi, *A bihari honfoglaláskori sinokról*, AÉ, XXIII, 1903, p. 405 — 408 ; J. Hampel, *Altertümer*, vol. II, p. 852 — 853 şi vol. III, pl. 504 — 505.

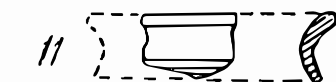
[55] Molnar Erik, *Problemî etnogheneza i drevnei istorii vengherskogo naroda*, Budapesta, 1955, p. 116 — 117. Această ipoteză formulată de istoricul maghiar se confirmă prin datele arheologice, deoarece săbiile şi obiectele de podoabă specifice mormintelor maghiare, sînt foarte asemănătoare cu acele întîlnite în cimitirele de tip Saltovo.

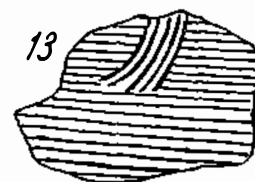
[56] Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, cap. 39 — 40.

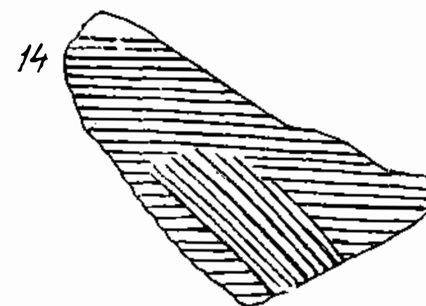
Locuința 37 d.

Sfîrșitul sec. IX și prima jumătate a sec. X

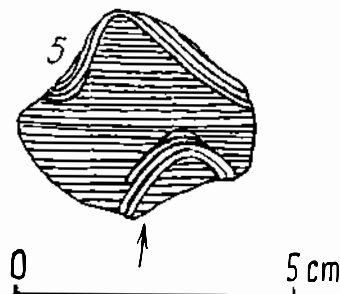

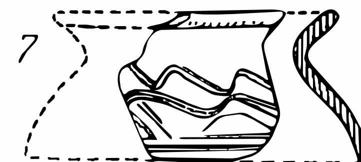

Grupa 2a

Grupa 1a

Pl. I. — Garvăn. Sectorul D. Fragmente ceramice din semibordeiul 37 D (sfîrșitul sec. IX și prima jumătate a sec. X).

În anul 1954, în sectorul D au fost descoperite patru locuințe (semibordeie) suprapuse, avînd un inventar destul de bogat[57]. Pentru încadrarea cronologică a acestor locuințe, în afară de stratigrafie, care ne indică cronologia lor relativă, avem elemente și pentru datarea lor absolută.

Locuința 37 A face parte din seria așa-numitelor locuințe arse, care pe baza monedelor bizantine și a amforelor cu torțile supraînălțate, descoperite în ele, pot fi datate în a doua jumătate a sec. XI și în prima jumătate a sec. XII. Locuința 37 B, aflată sub locuința 37 A, prin analogie cu alte locuințe cu un inventar asemănător, în care au fost descoperite și monede bizantine, poate fi datată în prima jumătate și pe la mijlocul secolului XI. Locuința 37 C se găsește sub locuința 37 B și este mai veche decît aceasta. După părerea noastră, ea poate fi datată pe la mijlocul și în a doua jumătate a sec. X. În sfîrșit, locuința 37 D, degajată numai parțial, aflată sub locuința 37 C, trebuie plasată în prima jumătate a sec. X și eventual la sfîrșitul sec. IX, fără să putem stabili mai precis limita inferioară a datării ei.

În lucrarea de față ne vom ocupa numai de ceramica locală, descoperită la Garvăn, lăsînd la o parte ceramica bizantină de import. Ceramica locală pe baza tehnicii de lucru, pastă, forme și ornamentare, poate fi împărțită în cîteva grupe.

În prima grupă includem ceramica de factură mai grosolană, lucrată din argilă obișnuită, cu mult nisip în pastă, ceea ce face ca suprafața vasului să aibă un aspect zgrunțuros.

Între formele acestei grupe distingem oale piriforme specifice slavilor, ornamentate de obicei cu linii orizontale în partea inferioară, iar în jurul gîtului sînt trase una sau mai multe benzi de linii în val, gropițe, una sau două linii în val, decor în formă de „frunze de brad" etc. (pl. I/5—7; pl. II/9—18).

Alte forme de vase se leagă de regiunile nord-estice, cum este fragmentul de amforă de tip kievean (pl. II/5)[58] și probabil și unele oale piriforme, ornamentate cu linii orizontale și în val avînd analogii în zona de apus a R.S.S. Ucrainene (pl. II/17).

Oalele cu pereții aproape perpendiculari pe fundul vasului, avînd umărul despărțit de gît printr-un „prag" (pl. II/19), precum și ornamentul format din arcade sau ghirlande trasate cu bețișorul sau cu pieptenele (pl. II 19, 20,21), au apărut sub influența sau aduse de populațiile nomade (pecenegii) care își făcuseră apariția în regiunea Dunării de jos.

Destulde des se întîlnesc în această grupă castronașele de formă tronconică cu fundul evazat, avînd buza mai mult sau mai puțin răsfrîntă în interior (pl. I/4, pl. II/6—8). Pînă acum nu s-a putut stabili clar dacă aceste castronașe continuă forme asemănătoare din epoca romano-bizantină, sau ele imită forme bizantine de factură mai bună, pătrunse mai tîrziu în aceste regiuni.

---

[57] Cf. SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 717 — 723.

[58] Analogii pentru acest tip de vas la I.M. Samoilovski, *Rozvidki i rozkopki v Kievi ta ioto okolițiah v 1947 — 1948 r.* „Arheologhiciki Pamiatniki", III, Kiev, 1952, p. 75, fig. 1 și M. K. Karger, *Arheologhiceskie issledovaniia drevnego Kieva,* Kiev, 1951, p. 177, fig. 129.

În această grupă se întîlnesc destul de frecvent căldările de lut cu gura largă, avînd urechiuşe interioare perforate, iar buza răsfrîntă în exterior şi teşită orizontal. Partea exterioară a buzei este de obicei îngroşată în formă de colac. Originea şi evoluţia acestui tip de vas e pe teritoriul ţării noastre încă nu a putut fi definitiv clarificată. Se poate presupune că unele tipuri de căldări, avînd corpul în formă de sferă turtită şi cu buza teşită orizontal, s-au dezvoltat din căldări foarte apropiate ca formă, dar avînd buza subţire, cilindrică sau răsfrîntă în exterior (la fel ca la oale), cunoscute pe teritoriul U.R.S.S. în aria de răspîndire a culturii Saltovo—Maiaţk, de unde prin intermediul populaţiei protobulgare (iar mai tîrziu probabil şi a populaţiei maghiare) au fost aduse şi pe teritoriul ţării noastre şi R.P. Bulgaria[59].

Alte tipuri de căldări cu buza teşită orizontal au corpul tronconic (pl. II/2—3). Dezvoltarea acestui tip de căldări din formele de căldări de tip Saltovo este mai greu de explicat. Căldările de lut avînd corpul bitronconic sînt apropiate ca formă de căldările de metal cunoscute în epoca romano-bizantină[60], dar pînă acum nu avem documentate forme intermediare, care să lege căldările de metal provincial-romane din sec. V—VI de căldările de lut feudale timpurii din sec. X—XIV. În stadiul actual al cercetărilor, această problemă nu poate fi soluţionată definitiv, rămînînd ca ea să fie reluată în urma unor noi cercetări şi avînd la dispoziţie un material mai bogat şi mai concludent.

În cuprinsul locuinţei 37 C a fost descoperit un fragment de căldare pentru care, pînă în prezent, nu cunoaştem analogii în altă parte. Ea avea corpul emisferic cu buza puternic răsfrîntă în exterior, avînd două torţi inelare (dintre care s-a păstrat numai una), aşezate transversal imediat sub buză. După toarta inelară specifică unor vase de tip Saltovo-Maiaţk, nu ar fi exclus ca acest tip de vas să fie o formă deosebită, aparţinînd acestei culturi (pl. II/4). Tot în cuprinsul locuinţei 37 C, a mai fost descoperită o oală cu corpul zvelt, aproape cilindric, buza de asemenea cilindrică, separată de corpul vasului printr-un „prag", iar pe buză de două părţi urechiuşe semicirculare perforate la mijloc. Pentru această oală de asemenea nu cunoaştem analogii în altă parte (pl. II/1).

A doua grupă ceramică se caracterizează prin vase lucrate din humă albă, arse oxidant (alburii) sau arse neoxidant (cenuşii). Din punct de vedere tehnologic, ceramica acestei grupe este superioară grupei întîi.

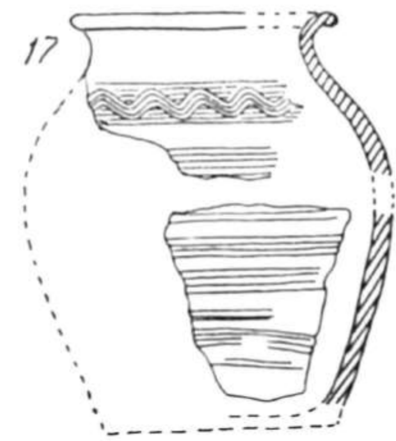

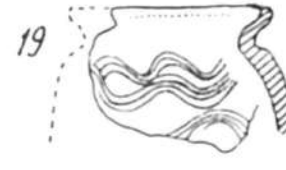
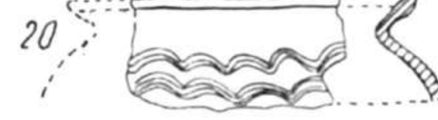
[59] Ipoteza formulată de noi în autoreferatul disertaţiei (M. P. Chişvasi, *Ranneaia srednevekovaia keramika na territorii R. N. R. (VI—XII vv.)*, Moscova, 1956), potrivit căreia aceste vase au aparţinut populaţiilor nomade în general, trebuie rectificată în sensul că ele aparţin numai populaţiilor nomade sau seminomade purtătoare ale culturii de tip Saltovo-Maiaţk (protobulgarii, ungurii etc.). Cînd afirmăm acest lucru ne bizuim pe faptul că în inventarul ceramic atribuit nomazilor (pecenegi, cumani) de la Sarkel-Belaja Beja şi Taman, acest tip de vas nu există (informaţii primite de la S. A. Pletneva). Astfel nu putem împărtăşi nici părerea expusă de P.Diaconu în lucrarea sa *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie* (sec. X—XIII), SCIV, VII, 3 — 4, 1956, p. 421 — 437, în care aceste vase sînt atribuite pecenegilor. Aceste căldări puteau fi aduse numai de triburi bulgaro-hazare) venite împreună cu Pecenegii.

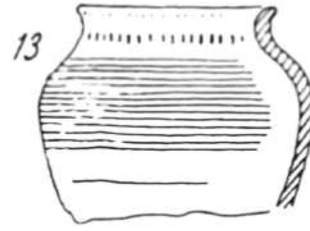
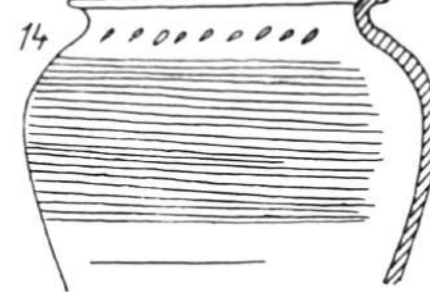
[60] Informaţii primite de la arheologul bulgar Theofil Ivanov, care a descoperit asemenea căldări la Abrittus, datate în sec. VI e. n.

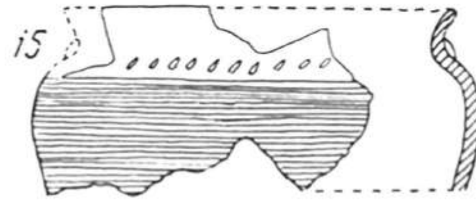
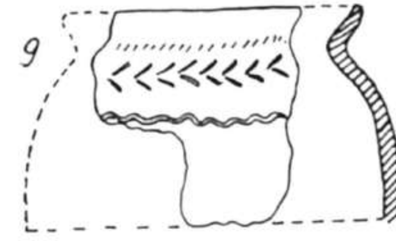
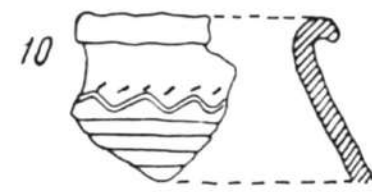
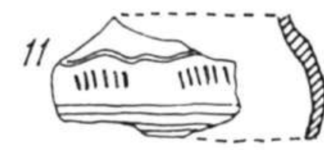
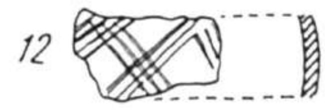
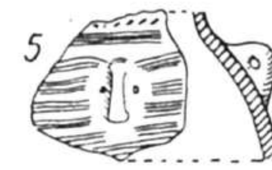
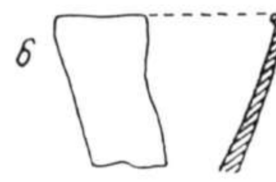
Locuința 37 c

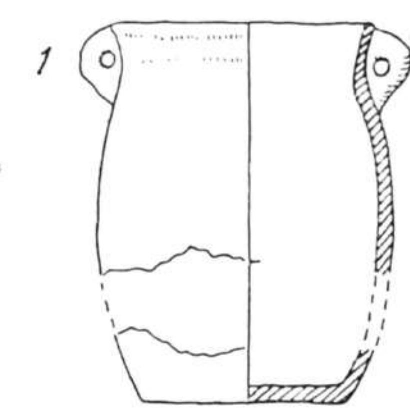
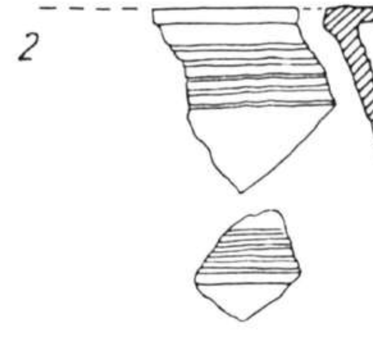
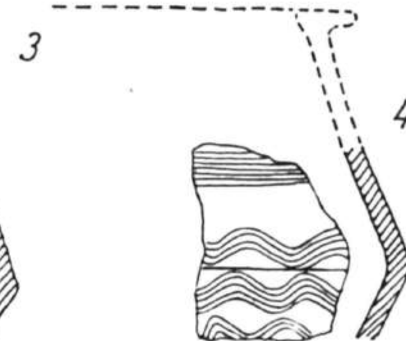
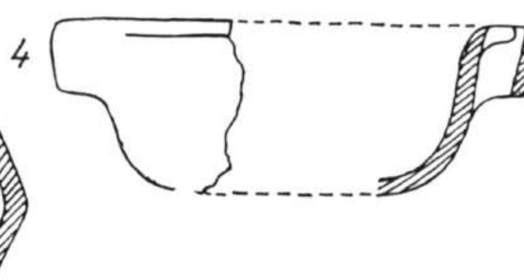
Mijlocul și a doua jumătate a sec. X

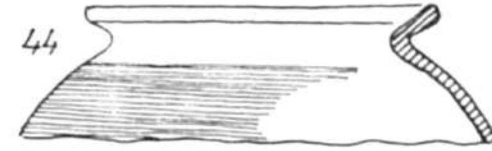
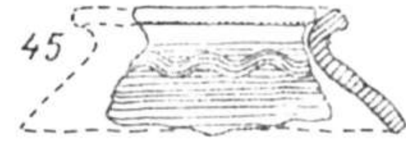

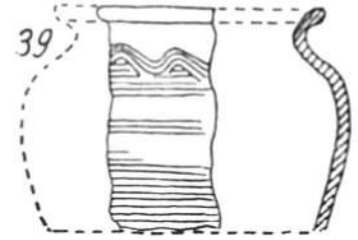
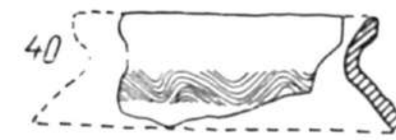
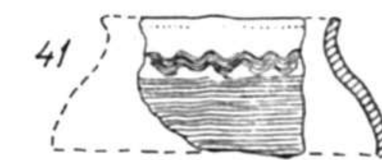
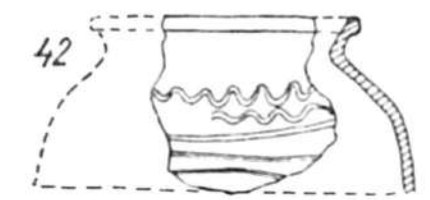

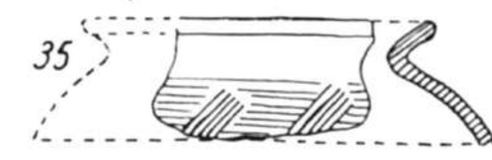

0 5 10 15 20 cm

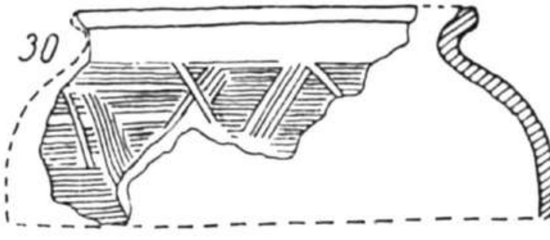
Grupa 1a

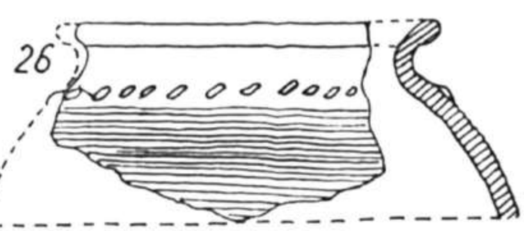
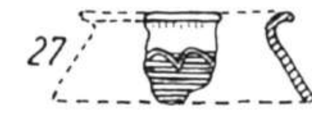
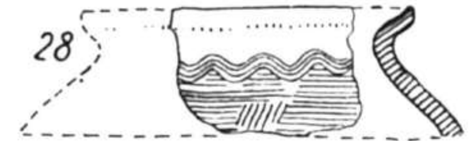

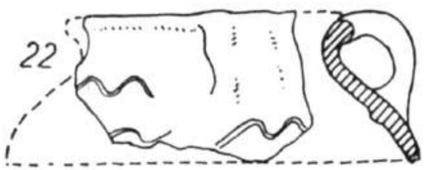
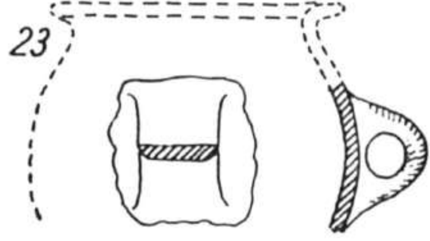

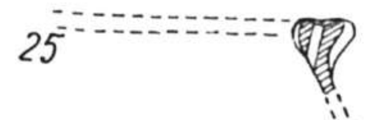

0 5 10 15 20 cm

Grupa 2a

Pl. II. – Garvăn, Sectorul D. Fragmente ceramice din semibordeiul 37 C (de la mijlocul și din a doua jumătate a sec. X).

Astfel de ceramică a fost descoperită și în alte localități din Dobrogea (Isaccea, Măcin, Iglița, Capidava, Hîrșova ș.a.), de-a lungul văii Dunării și aproape peste tot în R.P. Bulgaria (Plisca, Madara, Preslav, Popina și altele). Toate aceste descoperiri formează împreună o cultură, pe care după aria ei de răspîndire o putem numi balcanică, reprezentînd o sinteză de elemente, caracteristice culturii slave, a unor elemente specifice culturii Saltovo-Maiațk (pătrunse aci prin intermediul protobulgarilor), și a unor elemente locale romano-bizantine.

Prin intermediul slavilor au pătruns în peninsula Balcanică oalele piriforme fără toartă, avînd diametrul maxim în regiunea umerilor puternic boltiți, cu fundul îngust față de gura vasului, care este larg deschisă, cu gîtul scund și buza răsfrîntă în exterior. Ornamentele întîlnite mai des pe aceste oale sînt formate din linii orizontale trasate des, formînd benzi, sau distanțate între ele, asociate cu linii sau benzi de linii în val, gropițe etc., în jurul gîtului (pl. II/26, 27, 33, 39, 42, 46). De cele mai multe ori ceramica slavă ornamentată cu linii în val nu poate fi deosebită de cea de tip Saltovo protobulgară, ornamentată în același fel, decît după formă. De asemenea credem că unele variante ale decorului format din grupuri de linii verticale trase din loc în loc cu pieptenele deasupra sau peste liniile orizontale, avînd în vedere urna decorată în același fel de la Satul Nou, a pătruns din apus tot prin intermediul slavilor, în secolul VIII (pl. II/10 ; pl. II/34 ?).

Ceramica de tip Saltovo-Maiațk este reprezentată atît prin ceramică albă, cît și prin ceramică cenușie. Formele caracteristice ale ceramicii din humă albă sînt următoarele : oale fără toartă, cu corpul oval sau aproape sferoidal, avînd diametrul maxim pe mijlocul corpului sau mai jos de mijloc, diametrul fundului fiind aproape egal cu diametrul buzei (pl.II/41), și oale cu toartă, care coboară de la nivelul buzei pînă la umăr (pl.II/22), sau cu toartă inelară pe mijlocul corpului (pl.II/23), precum și căldările avînd corpul în formă de sferă turtită cu buza subțire răsfrîntă în exterior, identică cu cea a oalelor, cu urechiușe interioare de două părți (pl.II/24). Ornamentele caracteristice vaselor din această categorie sînt : linii orizontale trase pe tot corpul vasului, linii orizontale combinate cu o bandă sau mai multe benzi de linii în val în jurul gîtului, linii verticale sau puțin oblice trasate pe corpul vasului pînă în partea inferioară, incizate peste liniile orizontale (pl.II/28, 35—38, 41, 43, 44). Uneori liniile verticale incizate peste cele orizontale sînt făcute cu un instrument cu capătul lat ce lasă în urma lui dungi late (pl. II/36). Foarte probabil ornamentul format din linii incizate ce alcătuiesc între ele unghiuri așezate cu partea ascuțită pe umărul vasului, se leagă tot de cultura Saltovo (pl.II/30).

În afară de ceramica arsă oxidant din humă albă trebuie inclusă tot aci și ceramica cenușie arsă neoxidant și ornamentată prin lustruire. În sectorul D, cercetat de noi, s-au găsit numai cîteva fragmente din astfel de ceramică, dar în alte sectoare din cuprinsul așezării de la Garvăn ea este documentată mai bogat. Formele cele mai caracteristice întîlnite pînă acum sînt oale cu corpul sferoidal, avînd diametrul maxim pe mijlocul vasului sau adesea mai jos de mijloc, cu gîtul cilindric sau cu buza răsfrîntă în exterior, și urcioare.

Olăria de tip Saltovo-Maiaţk, descoperită în aşezarea de la Garvăn, cît şi în alte aşezări din Drobogea, valea Dunării şi Peninsula Balcanică, este în strînsă legătură cu ceramica descoperită pe teritoriul U.R.S.S. între Don şi Doneţ, pe Donul inferior, în jurul Mării de Azov, în Crimeia, la Sarkel, la Taman, în valea rîului Cuban şi în nordul Caucazului pînă în Osetia[61]. În general se observă că această cultură este răspîndită mai ales în regiunile care sînt în legătură cu litoralul Mării Negre. De aceea credem că această cultură poate fi denumită şi pontică. În cadrul ei, fără îndoială, trebuie să existe cîteva arii regionale legate probabil şi de diferite grupe etnice.

Ceramica de tip Saltovo a fost adusă pentru prima dată pe teritoriul ţării noastre şi în Peninsula Balcanică, în a doua jumătate a sec. VII, de către protobulgari. Nu ar fi exclus însă ca ea să fi pătruns pe valea Dunării şi în Peninsula Balcanică şi mai tîrziu, probabil în sec. IX—X.

Elementele de tradiţie locală se simt mai ales în ceea ce priveşte tehnica de lucru a vaselor. Unele vase (relativ puţine la număr) sînt lucrate pe o roată mai avansată. De asemenea cea mai mare parte a vaselor lucrate din humă albă au amestecat în pastă, în afară de firicelele de nisip şi ocru, care le dă vaselor o culoare roz, mai închisă sau mai deschisă.

Prepararea pastei amestecată cu ocru era obişnuită şi în epoca romano-bizantină (sec.IV — VI) la ceramica de calitate inferioară întrebuinţată ca veselă de bucătărie, lucrată de altfel tot din humă albă[62]. Toate aceste caracteristici ale unei categorii de vase ne arată că anumite ateliere de olărie din epoca romano-bizantină (sec. IV—VI e.n.) din Peninsula Balcanică, eventual şi din Dobrogea, s-au păstrat pînă în epoca feudală timpurie, transmiţînd o metodă de lucru mai avansată şi noilor veniţi.

Între cele trei grupe de elemente arătate mai sus (slave, Saltovo-Maiaţk şi locale) s-au produs influenţe reciproce, dînd naştere la o mulţime de forme hibride şi de ornamente noi(pl.I/12—15 ; pl.II/27, 28, 31, 32), obţinîndu-se astfel ceramica atît de bogată în forme şi motive ornamentale din sec. IX—X din peninsula Balcanică şi valea Dunării.

În inventarul ceramic al locuinţei 37 B, datată în prima jumătate a sec. XI, se remarcă dispariţia olăriei incluse în grupa întîi şi a doua. Ceramica ce aparţine acestei locuinţe poate fi împărţită în două categorii.

Prima categorie, apărută în cantitate mai mică şi în locuinţa 37 C (pl. III, 1—7), o includem în grupa a treia. Ea este lucrată din lut obişnuit amestecat de obicei cu piatră pisată, mai rar cu bucăţele de calcar sau scoici pisate. Uneori pasta vasului conţine şi ocru, care după ardere dă vasului o culoare roşie aprinsă de nuanţă cărămizie (pl.III/1—17).

A doua categorie de ceramică, pe care o includem în grupa a patra, este lucrată tot din lut obişnuit, avînd ca amestec în pastă : nisip, uneori şi mică sau bucăţele de calcar. Pasta nu conţine niciodată ocru.

---

[61] Informaţii în legătură cu această ceramică am primit de la S. A. Pletneva şi V.Diopik.

[62] Ceramica romană (sec. IV— VI e. n.) necesară pentru comparaţia cu cea feudală timpurie, am obţinut-o prin bunăvoinţa prof. Gh. Ştefan, din săpăturile sale în aşezarea romano-bizantină de la Garvăn-Dinogetia.

În comparație cu grupa a treia, suprafața vasului este mai zgrunțuroasă. Culoarea obişnuită a acestor vase este gălbuie sau gălbuie-roşiatică (pl.III/18–26).

În ceea ce priveşte formele, în comparație cu ceramica mai veche, descoperită în locuințele 37 D şi 37 C, profilul vaselor este mult mai simplu. În locul vaselor cu gîtul bine profilat şi cu marginea buzei îngroşată în formă de colac sau teşită vertical sau oblic, care predomină în cele două nivele inferioare, în acest nivel predomină vasele cu gîtul scund şi buza puternic răsfrîntă în exterior, avînd marginea simplă şi rotunjită.

Motivele ornamentale specifice grupei a treia continuă în parte pe altele mai vechi întîlnite şi pe ceramica din humă albă. Astfel avem: liniile orizontale incizate mai fin sau mai puțin fin pe tot corpul vasului, linii orizontale asociate cu o bandă de linii în val, o linie în val, gropițe, grupuri de linii verticale sau oblice etc., în jurul gîtului (pl.III/1–6). Mai frecvent apare ornamentul făcut cu rotița, simplu sau asociat cu o bandă de linii în val, o linie în val, gropițe sau linii oblice formate din figuri geometrice executate tot cu rotița în jurul gîtului (pl.III/7–17). În stadiul actual al cercetărilor, nu putem şti dacă ornamentul executat cu rotița din sec.X continuă direct ornamentul lucrat cu rotița cunoscut în epoca romană, sau o dată cu prăbuşirea imperiului roman acest ornament dispare şi el din Dobrogea, păstrîndu-se în continuare în Bizanț, de unde va pătrunde din nou pe acest teritoriu în secolul X.

Pe ceramica din grupa a patra apar de asemenea ornamente întîlnite şi pe ceramica din humă albă. Astfel este ornamentul de linii orizontale asociat cu alveole trasate cu pieptenele în jurul gîtului, iar într-o formă mai grosolană se păstrează şi ornamentul în val în jurul gîtului, combinat cu linii orizontale. Se pare că pe această ceramică, ornamentul format din grupuri de linii verticale sau oblice asociate cu linii orizontale evoluează spre forme mai simple, foarte apropiate de alveolele trasate cu pieptenele în jurul gîtului (pl.III/18, 21).

În afară de formele şi ornamentele prezentate mai sus, care în general se pot lega de o populație sedentară, apar forme şi motive ornamentale putînd fi legate de o populație nomadă, anume pecenegii, despre atacurile cărora, în regiunea Dunării de jos, amintesc izvoarele scrise ale vremii[63]. Aceste forme de vase sînt castronaşele tronconice, cu buza dreaptă şi fundul evazat (pl.III/26), opaițele în formă de tigaie cu cioc (pl.IV/3), şi o oală cu corpul relativ zvelt, avînd diametrul fundului mai mare decît diametrul buzei, umerii teşiți în jos, iar diametrul maxim mai jos de mijloc. Pe umeri, acest vas este ornamentat cu mai multe linii în val, trase neregulat cu bețişorul, iar pe partea inferioară cu o bandă de linii în val executată stîngaci. Această oală este specifică unei populații nomade atît în ceea ce priveşte forma, cît şi ornamentarea (pl.III/25).

---

[63] G. Cedren, *Historiarum Compendium*, Bonn, 1878, p. 512, 514, 641 – 644; M. Attaliates, *Historia*, Bonn, 1853, p. 30, 66. 83, 204, şi 302; I. Zonaras, *Epitome Historiarum*, Bonn, 1897, p. 571, 590, 671, 678 – 679.

Alte ornamente specifice culturii populațiilor nomade sînt „ghirlandele” arcuite în jos sau în sus, uneori executate îngrijit, alteori grosolan, și împunsăturile efectuate cu bețișorul (pl. III/19,20, 24). Aceste decoruri se întîlnesc singure sau combinate cu alte motive specifice populației sedentare din regiune, cum sînt liniile orizontale, ornamentul lucrat cu rotița și altele (pl. III/9, 13). Decorul format dintr-o linie în val (mai rar două), trasă foarte regulat pe mijlocul vasului, pe umăr sau în jurul gîtului (pl. III/22, 23), s-a dezvoltat din ornamentul format dintr-o linie în val trasă neregulat, caracteristic pentru populația nomadă, în cazul de față pentru pecenegi[64]. Trebuie să menționăm faptul că aceste elemente de decor venite cu populația nomadă, se întîlnesc de multe ori pe vase specifice, în ceea ce privește forma și tehnica de lucru, pentru populația sedentară.

În cuprinsul locuințe 37 B s-au mai găsit și cîteva fragmente de căldări de lut cu buza teșită orizontal. Acestea se deosebesc de căldările descoperite în nivelele mai vechi numai prin profilul patrulater al buzei, teșită vertical în exterior (pl. III/16). Asupra originii acestui tip de vas ne-am spus părerea cînd am tratat despre ceramica grupei întîi. (Căldările descoperite în locuința 37 C).

În grupa a cincea încadrăm ceramica grosolană, lucrată cu mîna sau pe o roată foarte primitivă, descoperită în locuința 37 A și în alte locuințe din același nivel de locuire (bordeiele nr. 80, 100, 130, 167 etc.)[65]. Această olărie continuă să folosească parțial unele motive ornamentale ce se întîlnesc și pe olăria nivelelor de locuire mai vechi, dar executate grosolan ; liniile orizontale asociate cu o bandă de linii în val, gropițele făcute cu bețișorul în jurul gîtului, decorul cu rotița etc. (pl. IV/13, 14, 20). De asemenea se mai remarcă unele vase care păstrează forma de oală piriformă cunoscută și în nivelele de locuire anterioare (pl. IV/12—14, 20). Cea mai mare parte însă o constituie oalele de diferite mărimi (12—30 cm înlțime), cu corpul mai zvelt sau mai bombat, avînd diametrul fundului aproape egal sau mai mare decît diametrul gurii, cu gîtul scund și buza răsfrîntă în exterior, avînd de obicei forma asimetrică din cauza tehnicii grosolane în care sînt lucrate. Unele din aceste oale sînt ornamentate cu linii în zig-zag executate stîngaci cu împunsături făcute cu bețișorul, cu linii în val trasate de asemenea stîngaci cu bețișorul sau cu pieptenele, sau, în sfîrșit, cu linii orizontale dese sau distanțate între ele, incizate cu bețișorul sau cu pieptenele pe partea superioară a vasului sau pînă mai jos de mijlocul corpului. Un procent destul de mare îl reprezintă și oalele neornamentate (pl. IV/15, 16, 17—19).

În afară de oale, se găsesc în număr destul de mare și ulcele, deosebindu-se de primele adesea numai prin dimesiuni. La ulcele și partea interioară a buzei este ornamentată prin crestături sau incizii făcute cu

[64] Caracteristicile formelor și decorului olăriei folosite de populațiile nomade le-am stabilit prin comparație cu materialul ceramic atribuit acestora de la Taman și Sarkel-Belaja-Beja, pe care l-am putut consulta prin bunăvoința prof. B. A. Rîbakov și S. A. Pletneva.

[65] Cf. Gh. Ștefan și col., SCIV, III, 1952, fig. 10/17 — 19, 22, p. 358 — 376 ; idem, SCIV, IV, 1 — 2, 1953, fig. 8, p. 246 : idem, SCIV, V, 1 — 2, 1954, fig. 12, p. 174.

bețișorul (pl. IV/6—10,21). Alte forme caracteristice pentru acest nivel de locuire sînt străchinile tronconice cu fundul evazat (pl. IV/2) și opaițele de diferite tipuri. Cele mai răspîndite forme de opaițe cunoscute de noi sînt acelea în formă de tigaie mică cu cioc (pl. IV/3) și cele în formă de castronaș cu buza răsfrîntă în interior, unele și cu urechiușe laterale în formă de semicerc și perforate la mijloc (pl. IV/4).

Asemenea oale, ulcele și opaițe au fost descoperite la Sarkel-Belaia Veja pe Donul inferior și la Taman, unde au fost datate în sec. X—XI și atribuite populațiilor nomade[66]. Prin analogie cu materialele de la Sarkel și Taman, atribuim și noi această ceramică tot unor populații nomade.

Unele tipuri de vase, cum sînt, de exemplu, opaițele în formă de tigaie cu plisc, pot fi urmărite pînă în Asia Centrală. În R.S.S. Kirghiză pe valea rîului Ciu [67] și în alte regiuni învecinate, aceste tipuri de vase sînt datate în sec. IX—X. La Sarkel-Belaia-Veja și Taman se datează în sec. X—XI, iar la Garvăn, și în general pe Dunărea inferioară în sec. XI—XII. La Sarkel-Belaia-Veja, Taman și Garvăn, data apariției acestor opaițe coincide cu data apariției nomazilor tîrzii de origine turcă în aceste localități. Astfel diferența de datare a acestor vase în diferitele regiuni indicate mai sus se explică prin diferența timpului de pătrundere a populației nomade, purtătoare ale acestei culturi, în regiunile respective.

În locuința 37 A și în celelalte locuințe de acest fel, alături de ceramica grosolană prezentată mai sus, se găsește și ceramică de calitate mai bună, lucrată pe o roată mai avansată. Ea provine fără îndoială din anumite centre de olărie și o încadrăm în grupa a șasea. Formele caracteristice sînt urcioare cu corpul destul de bombat, cu gura rotundă sau trilobată, oale cu corpul oval, avînd una sau două torți, urcioare cu două torți etc. Ornamentul acestor vase constă mai ales din benzi de linii în val, trasate regulat, ghirlande, iar la unele vase partea inferioară este ornamentată prin lustruire (pl. IV/22—26). Nu putem să facem în cadrul lucrării de față o analiză mai amănunțită a acestei categorii de vase și nici să răspundem la întrebarea dacă ele sînt legate sau nu de vreo grupă etnică; trebuie însă să relevăm faptul că unele din aceste forme, mai ales oalele cu cîte una sau două torți, s-au păstrat în ceramica romînească din toată epoca feudală și chiar în ceramica sătească contemporană.

Pe baza analizei minuțioase a ceramicii din așezarea de la Garvăn (Bisericuța), am ajuns la concluzia că aci avem de-a face cu o populație amestecată. Procentul diferitelor populații care intrau în componența etnică a așezării variază de la un nivel de locuire la altul. Concluziile definitive în ceea ce privește apartenența etnică a așezării nu se pot trage în cazul de față numai pe baza ceramicii, întrucît aci avem de-a face cu un amestec de populații care au coexistat vreme mai îndelungată, și în acest timp diferitele grupuri etnice au împrumutat unele de la altele formele ceramice și motivele ornamentale. Din acestă cauză, în judecarea

---

[66] Informații primite de la S.A. Pletneva.

[67] Săpăturile lui L. R. Kîzlasov (materialul nepublicat).

apartenenței etnice, trebuie să avem în vedere întregul complex arheologic în care se găsește ceramica.

Astfel, ținînd seama de tipul de locuință[68], cît și de celelalte materiale caracteristice din așezarea de la Garvăn, se poate afirma că în nivelele inferioare de la sfîrşitul sec. IX şi sec. X, corespunzătoare locuințelor 37 D şi 37 C, predomină o populație slavă de sud, amestecată cu un anumit procent de populație protobulgară care încă nu a fost pe deplin asimilată de populația slavă. Existența elementului slav la Garvăn se poate urmări (mai ales pe baza tipului de locuință) pînă în nivelele mai noi din sec. XII. Nu putem spune pînă cînd mai persistă elementul protobulgar alături de cel slav. De asemenea rămîne încă nerezolvată problema existenței în așezare a unei populații romanice sau vechi romîneşti. Pe baza materialului cunoscut şi cercetat de noi, nu se poate trage o concluzie definitivă în ceea ce priveşte problema dacă anumite forme ceramice moştenite din epoca romano-bizantină au ajuns aci prin intermediul unei populații romanice care conviețuia cu populația slavă în cuprinsul așezării, sau ele au fost împrumutate de populația slavă de la Garvăn, de la populația romanică din regiunile învecinate.

În cuprinsul locuinței 37 C (datată la mijlocul și în a doua jumătate a sec. X) a apărut un fragment de amforă kieveană pătruns în Dobrogea, după părera noastră, în timpul expediției lui Sviatoslav.

Începînd cu a doua jumătate a sec. X (nivelul de locuire corespunzător locuinței 37 C), în compoziția etnică a acestei aşezări vor intra şi nomazi pecenegi[69]. În nivelul de locuire corespunzător locuinței 37 B se constată o înmulțire a elementelor caracteristice culturii nomado-pecenege. Din observațiile făcute pînă acuma în aşezarea de la Garvăn (Bisericuța), nu se cunoaşte o grupare de materiale specifice culturii nomade într-o anumită parte a aşezării, despre care să putem presupune că a fost locuită de aceştia, ci peste tot găsim aceleaşi elemente amestecate ca şi în sectorul D. Acest lucru ne face să credem că, la sfîrşitul sec. X şi mai ales în prima jumătate a sec. XI, pecenegii pătrunşi în dreapta Dunării, cu ocazia atacurilor date împotriva imperiului bizantin, conviețuiesc cu populația sedentară, îmbogățind inventarul ceramic cu noi forme de vase şi motive ornamentale.

După părerea noastră, decăderea tehnică a olăritului în cea de-a doua jumătate a sec. XI și la începutul sec. XII, constatată în nivelul de locuire corespunzător locuinței 37 A, se datorește marelui atac al uzilor din anul 1065, despre care amintesc o serie întreagă de izvoare scrise din acel timp[70]. În timpul acestui atac s-a refugiat spre sud populația regiunilor periclitate. O mică parte din populație însă a rămas pe loc, sau s-a

[68] Semibordeie avînd cuptoare de piatră într-un colț, de tipul celor de la Garvăn, sînt cunoscute la triburile slave ce locuiau în regiunea de silvostepă pe teritoriul U.R.S.S., în sudul R.P.Polone, în R.Cehoslovacă şi în R.P.Bulgaria.

[69] În afară de ceramică, prezența acestora este dovedită şi prin vîrfurile de săgeți de os și fragmentele de arcuri specifice populațiilor nomade tîrzii : pecenegi. cumani.

[70] Mihail Attaliates, *Historia*, Bonn, 1853, p.83 ; I. Skylitzes, *Excerpta ex breviario historico*, în „Cedren Historiarum compendium”, Bonn, 1839, vol. II, p. 654 – 657 ; I. Zonaras, *Epitome Historiarum*, Bonn, 1897, vol. III, p. 678 – 679.

Nivelul locuinței 37 a

A doua jumătate a sec. XI și prima jumătate a sec. XII

17 18 19 20 21

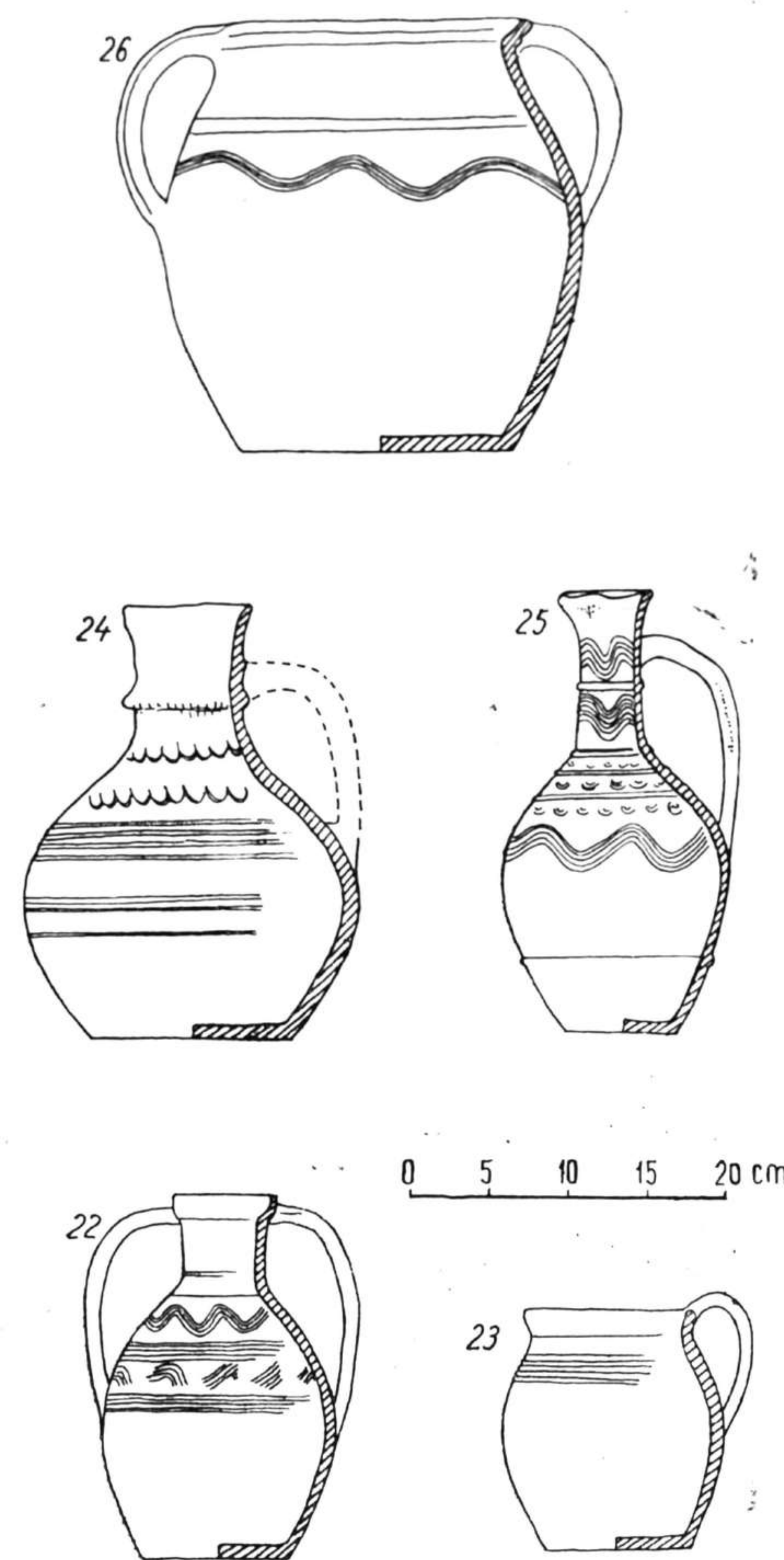
12 13 14 15 16

6 7 8 9 10

1 2 3 4 5 11

0 5 10 15 20 cm

Grupa 5 a

Pl. IV. — Garvăn. Sectorul D. Vase din nivelul de locuire corespunzător semibordeiului 37 A (din a doua jumătate a sec. XI și prima jumătate a sec. XII).

întors la vechile locuințe după ce a trecut pericolul și a continuat să trăiască mai departe aici, conviețuind cu populația nomadă, care va trece cu timpul la viața sedentară[71]. Această continuitate de populație de la nivelele de locuire mai vechi la nivelul de locuire din sec. XI–XII, ne este dovedită mai ales prin păstrarea aceluiași tip de locuințe ca și în nivelele de locuire anterioare și într-o mai mică măsură prin ceramică, ea conținînd numai unele forme și motive ornamentale întîlnite în nivelele de locuire mai vechi, care au fost executate într-o tehnică mult mai primitivă.

În secolul XII a avut loc un nou incendiu care a distrus în întregime așezarea, provocat de o altă populație nomadă, sosită în regiune, foarte probabil cumanii. Unele urme arheologice datînd după incendiul din secolul XII, descoperite mai mult sporadic în cuprinsul așezării : oale grosolane, ulcele cu gura pătrată, precum și un opaiț în formă de cupă avînd trei pliscuri (pentru fitil), trebuie puse în legătură cu noii veniți[72].

O populație amestecată trebuie să presupunem și pentru alte așezări de caracter nesătesc din Dobrogea : Isaccea, Măcin, Iglița (cetatea de vest), Capidava și altele. Stabilirea elementului etnic dominant din aceste așezări însă va putea fi precizat numai în urma studierii întregului material și ținînd seama de situația locală specifică a fiecărei așezări în parte. Datele obținute pe baza studierii ceramicii, care ne arată că în toate aceste așezări avem de-a face cu un amestec de populație, sînt confirmate și de izvoarele istorice.[73]

În Transilvania este documentată în sec. X—XI o grupă ceramică cunoscută după observațiile făcute de K. Horedt, mai ales în jurul orașului Alba-Iulia[74]. Această grupă, pe care o numim de tip Ciugud, se caracterizează mai ales prin decor în alveole făcute cu pieptenele sau mai rar prin gropițe executate cu bețișorul sau rotița cu dinții mari, în jurul gîtului, combinate cu linii orizontale ce acopăr tot corpul vasului. Trebuie să amintim și un fragment ceramic găsit la Petrești, provenind dintr-o oală ornamentată pe gît cu o linie în val trasată regulat cu bețișorul

---

[71] Această ipoteză formulată de noi s-a confirmat în cursul săpăturilor din anul 1956, atît prin observațiile prof. Gh. Ștefan, cît și ale noastre, constatîndu-se că nivelul de locuire al așa-numitelor bordeie arse cu ceramică grosolană din a doua jumătate a sec. XI și din prima jumătate a sec. XII se restrînge numai în interiorul cetății, fiind răspîndit pe o întindere mult mai mică decît nivelele de locuire anterioare.

[72] Cf. SCIV, III, 1952, fig. 10/1—4, p. 358. La acestea se mai adaugă o ulcică cu toartă avînd gura pătrată, descoperită de prof. Gh. Ștefan în sectorul D în stratul de pămînt posterior nivelului de locuire corespunzător locuinței 37 A.

[73] Cedren ne informează, pe la mijlocul sec. XI, că la Dunărea de jos „neamurile se amestecau unele cu altele”, cf. *Historia*, Bonn, 1839, vol. II, p. 599, rîndurile 21 — 22, iar în a doua jumătate a sec. XI, M. Attaliates numește populația de la Dunărea de jos „pe jumătate barbară” și „gloată amestecată din toate limbile” ; *Historia*, Bonn, p. 204, rîndurile 19 — 21.

[74] K. Horedt, *Cercetări în regiunea Teiuș*, în „Materiale”, I, p. 814 — 815 și fig. 14, p. 813 ; idem, *Ceramica slavă ...*, pl. III/5–6, 9–11 ; pl. XII/10.

deasupra liniilor orizontale.[75]. Fragmentul se aseamănă cu ceramica de tip Chirnogi din Cîmpia Romînă.

Prin analogie cu descoperirile similare de la sud de Carpați, complexele de tip Ciugud pot fi datate în sec. X și în prima jumătate a sec. XI, deci o parte din ele se încadrează în perioada dinainte de pătrunderea ungurilor în centrul Transilvaniei și pot fi atribuite populației slavo-romîne.

Alte descoperiri din Transilvania sînt cunoscute la : Morești, Moldovenești, Lechința de Mureș, Alba-Iulia[76], de care se mai leagă și o serie de descoperiri întîmplătoare de la Orșova, Mehadia, Periam, Sîntimreu, Oradea și altele.

Între formele întîlnite predomină oala fără toartă, iar alături de aceasta se întîlnesc destul de des oalele scunde, ploști și căldări de lut. Pe oale, decorul constă din linii orizontale simple sau asociate cu una sau mai multe benzi de linii în val în jurul gîtului. Mai rar se întîlnesc linii și benzi de linii în val încălecate, trase pe tot corpul vasului, împunsături, ornamentul în formă de ghirlande mărunte în jurul gîtului, ornamentul executat cu rotița și altele[77]. Spre deosebire de valea Dunării, decorul cu rotița nu se găsește în combinație cu alte ornamente. Căldările au pe corp linii orizontale sau o linie în val trase imediat sub buză[78]. Alte căldării sînt neornamentate.

Ca punct de plecare pentru încadrarea cronologică a acestei ceramici, K. Horedt a luat cimitirele de la Moldovenești, contemporane cu așezarea de acolo[79], datate, prin monede maghiare, unul în sec. XI, iar al doilea la sfîrșitul sec. XI și în prima jumătate a sec. XII[80]. Complexele din care provine această ceramică se deosebesc între ele în ceea ce privește tipul de așezare și tipul de locuință[81], ceea ce ne face să credem că ceramica din sec. XI—XII, prezentată pînă acum, se leagă de diferite grupuri etnice ce locuiau în acel timp pe teritoriul Transilvaniei : populația romînească, în unele regiuni populația maghiară și eventual rămășițele populației slave. Datele de care dispunem pînă în prezent nu ne permit o separare a caracteristicilor în privința ceramicii, dar o dată cu intensificarea cercetărilor, acest lucru va apare fără îndoială evident.

Trebuie să subliniem faptul că în secolele XI—XII și mai ales în sec. XII, în Transilvania procesul de asimilare al slavilor era pe sfîrșite. Din această cauză unele complexe arheologice care păstrează încă elemente de cultură materială slavă nu pot fi puse întotdeauna în legătură din punct

[75] Idem. *Ceramica slavă* ..., pl. III/15.

[76] K. Horedt și col., *Șantierul „Așezări slave în regiunile Mureș și Cluj"*, SCIV, III, 1952. p. 318 — 344 ; idem, *Șantierul Moreșli*, SCIV, IV, 1 — 2, 1953, p. 275 — 306 ; idem, *Șantierul arheologic Morești*, SCIV, V, 1 — 2, 1954, p. 199—226 ; idem, *Șantierul arheologic Morești*. SCIV. VI, 3 — 4, 1955, p. 643 — 656.

[77] Cf. SCIV, III, 1952, fig. 4/1—11, p. 319 ; fig. 8/1 — 4, 10 — 22, p. 325 ; fig. 18/1 -- 22, p. 339 ; SCIV, V, 1 — 2, 1954, fig. 10, p. 218.

[78] SCIV, III, 1952, fig. 4/10, p. 319 ; fig. 8/5, 6, 8, 9, p. 325.

[79] K. Horedt, SCIV, III, 1952, p. 338.

[80] K. Horedt, *Cetatea de la Moldovenești*, în *„Din activitatea muzeelor noastre"*, vol. I, Cluj, 1955, p. 116 — 120 ; cf. și SCIV, VI, 3 — 4, 1955, p. 662 — 667.

[81] La Morești locuințele au cuptoare de piatră, pe cînd la Lechința de Mureș sînt amintite vetre ; cf. SCIV, III, 1952, p. 327. E posibil ca aceste locuințe cu vetre să aparțină populației romînești.

de vedere etnic cu o populație slavă. Aceste complexe pot aparține populației romînești, care, prin conviețuirea cu slavii, a asimilat elementele slave sau pot aparține populației maghiare, pătrunsă din Cîmpia Pannonică și avînd de asemenea în cultura sa materială și elemente slave.

Unele forme de vase și motive ornamentale, cum sînt oalele fără toartă, cu umerii despărțiți de gît prin „prag", ornamentul în formă de „ghirlande" mărunte sau împunsături executate cu bețișorul în jurul gîtului, asociate cu linii orizontale, indică și prezența unor populații nomade (pecenegii) pe teritoriul Transilvaniei [82].

Pe teritoriul Moldovei, descoperirile dintre sec. X–XII sînt puține. Între acestea menționăm grădiștea de la Fundul Herței[83].

Materialele scoase la iveală pînă acum din această grădiște se încadrează mai ales în perioada de la sfîrșitul sec. IX și sec. X. Ceramica de aci se caracterizează prin oale piriforme, ornamentate cu linii orizontale pe tot corpul, iar în jurul gîtului, una sau mai multe benzi de linii în val, linii oblice sau în zig-zag imprimate cu pieptenele și benzi de linii în val trase pe tot corpul vasului. Tipologic, această ceramică s-a dezvoltat din vasele de tip Praga prin forme intermediare lucrate la roata primitivă și datate în secolele VIII—IX[84]. Atît după tipul de așezare în strînsă legătură cu așezările similare contemporane, din apusul R.S.S.Ucrainene, cît și după ceramică, acest complex poate fi atribuit slavilor răsăriteni.

Un alt complex arheologic de pe teritoriul Moldovei ce merită a fi amintit, este seliștea mai tîrzie de la Hlincea pe care, spre deosebire de seliștea din sec. VII–IX (Hlincea I), o numim Hlincea II[85]. După asemănările pe care le are cu ceramica de la Echimăuți, Alcedar, Tarevka și Pepeni (R.S.S. Moldovenească)[86], putem data ceramica descoperită aci în sec. X–XII. La Hlincea există și urme de viață mai noi, probabil din sec. XIII–XV.

Ceramica din sec. X–XII prezintă trăsături amestecate, pe de o parte unele specifice ceramicii slave din așezările contemporane de pe teritoriul R.S.S. Moldovenești, pe de altă parte caracteristice populațiilor nomade (ornamentul compus din linii în val făcute cu bețișorul și trase neregulat, oalele cu umărul separat de gît printr-un „prag" și crestăturile pe buze). Elementele atribuite populațiilor nomade pot fi puse în legătură, după părerea noastră, cu pecenegii și mai tîrziu eventual cu cumanii.

În complexul „Hlincea II" se întîlnesc destul de des fragmentele de căldări de lut aparținînd tipului cu buza subțire întocmai ca a oalelor,

---

[82] G. Cedren ne informează pe la mijlocul sec. XI, că „pecenegii trăiesc dincolo de Dunăre (Ister) de la rîul Boristhene pînă la Pannonia" : *Historiarum Compendium*, Bonn, 1878, p. 641.

[83] C. Ambrojevici și R. Popovici, *Zur vorgeschichtlichen und Mittelalterlichen Vergangenheit des Bezirkes Dorohoi*, Dacia, IX–X, 1945, p. 118 – 121, fig. 3, p. 119 și fig. 4, p. 120.

[84] cf. SCIV, VI, 3–4, 1955, fig. 3/3 – 4, p. 691 ; H.Dumitrescu, *La station préhistorique de Horodiştea sur le Prouth*, „Dacia", IX–X, 1945, p. 153 și fig. 13, 19/p. 148.

[85] M. Petrescu-Dîmbovița și col., SCIV, IV, 1–2, 1953, p. 312 – 332 ; idem, SCIV, V, 1 – 2, 1954, p. 240 – 245. Ceramica acestei seliști am putut-o vedea aproape în întregime prin bunăvoința tov. M. Petrescu-Dîmbovița.

[86] Informații primite de la G. B. Feodorov, care a săpat așezările mai sus-amintite.

cunoscute în cultura Saltovo-Maiaţk, cît şi tipul cu buza teşită orizontal. Cercetările de pînă acum nu ne-au putut clarifica dacă aceste vase au pătruns aici numai cu populaţii venite din răsărit înainte de sec. X sau şi mai tîrziu în sec. X şi în secolele următoare, cu populaţii venite din sud de pe valea Dunării.

Trebuie să menţionăm faptul că aceste căldări nu puteau fi aduse de pecenegi sau de cumani, întrucît în nivelele de locuire atribuite lor de la Sarkel şi Taman ele nu sînt documentate[87]. De asemenea nu se întîlnesc nici în aşezările slave din sec. X—XII de pe teritoriul R.S.S.Moldoveneşti[88]. În cazul cînd s-ar putea dovedi pătrunderea lor din sud, putem crede că ele au fost aduse aici mai ales de o populaţie veche romînească, care a putut împrumuta aceste vase prin relaţiile cu populaţia bulgară sau slavo-bulgară de pe valea Dunării şi din Peninsula Balcanică.

Datele de care dispunem pînă în prezent nu ne permit să tragem concluzii definitive cu privire la apartenenţa etnică a seliştii Hlincea II, cu atît mai mult cu cît nu ne sînt suficient de bine cunoscute celelalte elemente ale complexului arheologic din care face parte această ceramică.

Pe baza studiului ceramicii din sec. VI — XII de pe teritoriul R.P.R. credem că se pot trage următoarele concluzii de ordin mai general. :

1. Cea mai răspîndită formă de vas din perioada amintită este oala fără toartă. Unele tipuri de oale s-au dezvoltat din forme dacice sau romane provinciale, altele au pătruns pe teritoriul ţării noastre cu populaţia migratoare (slavii, bulgarii, ungurii etc.).

2. Ornamentul cel mai răspîndit este cel în formă de valuri alcătuit din linii izolate sau benzi de linii, singur sau uneori asociat cu linii orizontale. Acest ornament s-a răspîndit pe un teritoriu foarte vast, ca un fel de modă. *De aceea ceramica nu poate fi atribuită unei populaţii sau alteia numai pe baza ornamentului în val.* Pentru a stabili dacă o oală aparţine tipului slav, tipului Saltovo, sau unor tipuri locale etc., trebuie să avem în vedere, în primul rînd elementele formei vasului, şi anume : profilul buzei, forma gîtului, forma corpului, raportul dintre diametrul fundului vasului şi diametrul buzei, între înălţime şi diametrul maxim, precum şi poziţia diametrului maxim (dacă este la mijlocul vasului, în regiunea umerilor sau în partea lui inferioară).

3. În regiunile sau aşezările unde avem de-a face cu o populaţie amestecată din punct de vedere etnic şi unde are loc un proces de asimilare a unei populaţii de către o altă populaţie, diferitele grupuri etnice împrumută unele de la altele formele ceramice şi motivele ornamentale. De asemenea între ceramica specifică unui grup etnic şi ceramica specifică altui grup etnic au loc încrucişări, dînd naştere la forme noi hibride. În asemenea situaţii, apartenenţa etnică nu poate fi hotărîtă numai pe baza ceramicii, ci trebuie avut în vedere întregul complex arheologic din care ea face parte (tipul de locuinţă, ritul de înmormîntare, armele, podoabele etc.).

87 Cf. mai sus, nota 60.

88 Informaţii G. B. Feodorov şi G. D. Smirnov.

În lucrarea de față am prezentat numai cîteva dintre complexele arheologice din sec. VI—XII, dar înafară de acestea mai există și altele, care din diferite motive nu au putut fi tratate acum și asupra cărora vom reveni cu alt prilej.

Pînă în prezent cercetările cu privire la problemele legate de sec. VI—XII s-au concentrat numai în anumite părți ale țării, mai ales pe văile rîurilor mari (valea Dunării, valea Prutului, valea Mureșului și a Someșului), sau în regiunile din imediata lor apropiere, adică tocmai în acele regiuni care au constituit totdeauna *drumul de trecere* al populațiilor migratoare (slavi, bulgari, unguri, pecenegi, cumani); de aceea în aceste regiuni, în mod firesc avem o cultură materială foarte amestecată. Restul teritoriului țării a fost puțin cercetat, iar anumite regiuni nu au fost cercetate de loc. Din această cauză, în momentul de față noi nu putem avea o imagine clară asupra dezvoltării culturii materiale din acest timp în ansamblul ei, și în consecință nu ne poate apare clar nici felul în care s-a dezvoltat cultura materială a populației vechi romînești.

M. CHIȘVASI-COMȘA

ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЫВОДЫ НА ОСНОВАНИИ ИССЛЕДОВАНИЯ КЕРАМИКИ VI—XII ВЕКОВ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Одним из мало изученных периодов истории Румынии является период от падения римской империи до образования Румынских княжеств. При решении связанных с этим периодом вопросов зарождения и развития феодальных отношений, а также вопроса об этногенезе румынского народа, ведущее место занимают и данные археологических раскопок, в том числе керамика, тщательное изучение которой хотя бы частично поможет выяснить указанные вопросы.

В настоящей работе автор излагает некоторые выводы, вытекающие из исследования керамики комплексов, датируемых VI—XII вв.

Могильник с трупосожжением в Сэрата Монтеору (раскопки проф. И. Нестора) датируется VII в., возможно, и второй половины VI в. Судя по обряду погребения его связывали со славянами. Керамика могильника представляет аналогии с урнами (сосудами) типа Прага, известными на территории Чехословацкой Республики и Польской Народной Республики, а также СССР (долина реки Припяти и бассейн Верхнего Днепра).

Керамика типа Прага встречается еще на территории РНР в Балте Верде, на территории и вокруг Бухареста, в Сучаве (Шипоте) и Тыргул Секуеск.

Судя по обряду захоронения (трупосожжение), группа погребений в Балта Верде (раскопки Д. и И. Берчиу) конца VII в. и могильник

в Сату Ноу (раскопки Б. Митри) VIII в. и начала IX в., по мнению автора, также принадлежали славянам.

На основании обнаруженной в этих могильниках керамики можно утверждать, что речь идет о проникновении в VII—VIII вв. на Балканский полуостров и в долину Дуная пришедших с запада славян.

На основании изучения керамики из могильников в Монтеору Балта Верде и Сатул Ноу можно установить что путь развития славянской керамики к югу от Карпат аналогичен с эволюцией гончарного производства в заселенных славянами районах (Словакия, Моравия, Богемия и т. д.).

Керамика типа Глинча, найденная в Молдове (раскопки М. Петреску-Дымбовица и поверхностные исследования, проведенные коллективом Ясского археологического музея) и датируемая периодом от VII в. до середины IX в., в основном связана с керамикой аналогичных поселений западной части Украинской ССР, северной половины Молдавской ССР и Молдовы; вероятно, область ее распространения, по долине Прута, доходила до Нижнего Дуная и до Дьежови Лоза близ Силистрии (НР Болгария). Автор вообще связывает культуру Глинча с некоторыми восточно-славянскими племенами, однако, в керамике сказываются и специфические черты кочевников. Вероятно, авары были теми кочевниками, с которыми восточные славяне входили в это время в соприкосновение.

Комплексы IX—X вв., характеризующиеся сосудами нормального обжига (красные или из белой глины) и томленного обжига
по технике и орнаментации керамики, подразделяются на группы: Камена, Мирча Водэ, Гряке и Дэмэройя.

Автор датирует комплексы в Себеше и Бландиане первой половиной и серединой IX века. По погребальному обряду, аналогичному отмечаемому в могильниках в Нови Пазар, Попине, Плишке и др. в Народной Республике Болгария устанавливается протоболгарская принадлежность указанных комплексов.

Несомненно, что вместе с протоболгарами в Трансильванию проникли и славяне, оставившие за собой славянскую топонимию, — названия, оканчивающиеся на град — Мойград, Целиград, Бэлград, — а также романское население, усилившее романский элемент в Трансильвании.

Мадьярские могилы X века в Клуже и Бихарии содержат керамику, формы и орнаментация которой напоминают керамику типа Салтово; это наводит на мысль, что мадьяры заимствовали указанную керамику у носителей культуры Салтово, с которыми они соприкасались во время пребывания в Леведии, и занесли ее дальше на запад. Керамику типа Салтово-Маяцк могли занести на запад и кабары, осевшие вместе с венграми в Ателькузе.

На основании детального изучения керамики сектора *D* поселения в Гарвэне (Бисерикуца), автор приходит к выводу, что в этом поселении речь идет о смешанном населении. Процент различных народностей, входивших в этнический состав, колебался. В более древних

слоях (жилища 37 *D* и 37 *C*) конца IX века и X века большинство населения состояло из южных славян и определенного процента протоболгар, еще не ассимилированых славянским насеелнием. Славянское население продолжало обитать и в последующих веках. Еще не удалось уточнить в какой мере в этнический состав населения вошло романское или древнерумынское население. В жилище 37 *C* (второй половины X века) был обнаружен фрагмент киевской амфоры, связанной с проникновением сюда восточных славян во время похода Святослава. Со второй половины X в. в этнический состав населения в Гарвэне входят и печенеги, обитавшие вместе с оседлым населением. Изучение керамики дает возможность проследить непрерывное умножение кочевников по мере приближения ко второй половине XI в. и первой половине XII в.

Группа керамики типа Чугуд, особенно распространенной в окрестностях города Алба Юлия, представляет сходство с керамикой долины Дуная; ее можно датировать X в. и первой половиной XI в. Значительная часть этой керамики относится к периоду, предшествовавшему проникновению венгров в центр Трансильвании, и ее можно связать со славяно-румынским населением.

Хотя керамика XI—XII вв., характерная для поселений Морешти, Молдовенешти, Лекинца де Муреш и обнаруженная также в других местностях Трансильвании, еще сохраняет славянские черты в XI и особенно XII вв., ее не всегда можно связать со славянами. Сохраняемый ею славянский характер объясняется ассимиляцией славянского населения, с одной стороны, с румынским, а с другой — с мадьярским населением.

На территории Молдовы упомянается городище IX—X вв. в Фундул Херций, связываемое с восточными славянами. Керамика этого городища развилась из сосудов типа Прага через переходные форы, сделанные на примитивном гончарном круте (Глинча I, Городиштя).

Не удалось с достоверностью определить этнической принадлежности селища X—XII вв. Глинча II.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Гарвэн. Сектор *D*. Фрагменты керамики из полуземлянки 37 (конец IX в. и первая половина X в.).

Рис. 2. — Гарвэн. Сектор *D*. Фрагменты керамики из полуземлянки 37 *C* (середина и вторая половина X в.).

Рис. 3. — Гарвэн. Сектор *D*. Фрагменты керамики из полуземлянки 37 *C* (середина и вторая половина X в.) и полуземлянки 37 *B* (первая половина и середина XI в.).

Рис. 4. — Гарвэн. Сектор *D*. Сосуды жилищного горизонта, соответствующего полуземлянке 37 *A* (вторая половина XI в. и первая половина XII в.).

QUELQUES CONCLUSIONS D'ORDRE HISTORIQUE RÉSULTANT DE L'ÉTUDE DE LA CÉRAMIQUE DES VIe – XIIe SIÈCLES

(RÉSUMÉ)

L'une des périodes les moins connues de l'histoire roumaine est celle qui s'étend de la chute de l'empire romain à la constitution des voïvodats roumains. Pour la solution des questions que soulève cette période, telles que celle de la naissance et du développement des relations féodales, ainsi que celle de l'éthnogénèse du peuple roumain, une place de choix revient aux recherches archéologiques et, parmi celles-ci, la céramique, dont l'étude minutieuse permet d'éclaircir ces problèmes, au moins en partie.

Le présent travail renferme certaines conclusions auxquelles l'auteur est parvenu par l'étude de la céramique de différentes stations datant des VI^{-e} – XII^{-e} siècles.

Le cimetière à incinération de Sărata Monteoru, fouillé par le professeur I. Nestor, remonte au VIIe et peut-être à la deuxième moitié du VIe siècle. Le rite funéraire observé l'a fait attribuer aux Slaves. La céramique rencontrée dans cette nécropole offre des analogies avec les urnes (vases) du type Prague, connues en Tchécoslovaquie, Pologne et U.R.S.S. dans la vallée du Pripet et le Haut-Dnieper.

La céramique du type Prague se trouve également sur le territoire de la Roumanie, à Balta Verde, à Bucarest et dans ses environs, à Suceava (Şipote) et à Tîrgul Secuiesc.

Le groupe de tombes de Balta Verde (fouilles D. et I. Berciu), de la fin du VIIe siècle, ainsi que le cimetière de Satu Nou (fouilles B. Mitrea) du VIIIe siècle et peut-être du début du IXe, ont également été attribués aux Slaves par les archéologues, en raison du rite funéraire (incinération).

La céramique trouvée dans ces cimetières permet d'affirmer que l'on se trouve en présence d'une pénétration dans la Péninsule balcanique et la vallée du Danube, au cours des VIIe et VIIIe siècles, de tribus slaves, venues de l'Ouest.

Grâce à la poterie découverte dans les nécropoles de Monteoru, Balta Verde et Satu Nou, on peut déterminer l'évolution de la céramique slave au Sud des Carpates. Cette évolution est la même que dans les autres régions habitées par les Slaves (Slovaquie, Moravie, Bohême, etc.).

La céramique du type Hlincea, trouvée en Moldavie (fouilles M. Petrescu-Dîmboviţa et recherches de surface du collectif du Musée archéologique de Jassy), datée depuis le VIIe siècle jusqu'au milieu du IXe siècle, se rattache en général à celle que l'on rencontre dans des stations analogues de la partie occidentale de l'Ucraine, de la moitié septentrionale de la République Socialiste Soviétique de Moldavie, ainsi qu'en Moldavie, s'étendant probablement par la vallée du Prut jusqu'au Bas-Danube, jusqu'à Djejovi Loza près de Silistra, en territoire bulgare. La

civilisation de Hlincea est généralement attribuée à des tribus slaves de l'Est, mais on retrouve également dans la céramique l'influence de certains éléments propres à des populations nomades. La population nomade avec laquelle les slaves orientaux entrèrent en contact en ce temps-là fut probablement celle des Avars.

Les ensembles caractérisés par la présence de vases cuits à une flamme oxydante (vases rouges ou en argile blanche) et de vases cuits à une flamme non-oxydante (de couleur cendrée) peuvent être divisés, selon la technique et la décoration, en groupes portant les désignations de Camena, Mircea Vodă, Greaca et Dămăroia.

Les ensembles de Sebeş et de Blandiana appartiennent à la première moitié et au milieu du IXe siècle. Leur rite funéraire, qui présente des analogies avec ceux des cimetières de Novi Pazar, Popina, Plisca, etc. (Bulgarie) permet de les attribuer aux Protobulgares.

Sans aucun doute, en même temps que les Protobulgares, les Slaves pénétrèrent également en Transylvanie. C'est de ces derniers que proviennent les toponymes terminés en — *grad* — Moïgrad, Ţeligrad, Bălgrad, ainsi que la population romanique, qui vint du même coup renforcer en Transylvanie l'élément romanique.

Les tombes magyares du Xe siècle, trouvées à Cluj et à Biharia, renferment une céramique dont les formes et la décoration ressemblent à celles de la poterie du type Saltovo, ce qui fait supposer que les Hongrois l'ont empruntée à la civilisation de Saltovo avec laquelle ils se sont trouvés en contact durant leur séjour dans la Levedia et qu'ils l'ont introduite ensuite vers l'Ouest. La céramique du type Saltovo-Maïatzk a également pu être apportée vers l'Ouest par les Cabares, une tribu bulgaro-chazar, installés avec les Hongrois dans l'Atel-Kuz.

L'analyse détaillée de la céramique du secteur D des fouilles faites à Garvăn (Bisericuţa—Dinogeţia) entraîne l'auteur à conclure que la population de cet établissement était mêlée, le pourcentage des différentes peuplades qui la composaient variant d'un niveau d'habitation à l'autre. Dans les niveaux les plus anciens (habitations 37 D et 37 C), de la fin des IXe et au Xe siècles, la majorité de la population était constituée de Slaves du Sud et d'un certain pourcentage de Protobulgares que la population slave n'avait pas encore assimilés. On retrouve cette dernière dans les niveaux suivants. On n'a pas encore été en mesure de préciser la part qui revient à la population romanique (ou roumaine ancienne) dans la composition ethnique de l'établissement en question. On a découvert dans l'habitation 37 C (de la deuxième moitié du Xe siècle) un fragment d'amphore kievienne se rattachant aux Slaves orientaux, dont la pénétration avait eu lieu lors de l'expédition de Sviatoslav. A partir de la seconde moitié du Xe siècle, des Petchénègues entrent également dans la composition de la station archéologique de Garvăn, cohabitant avec la population sédentaire. La poterie permet de constater l'accroissement continu des éléments nomades, au fur et à mesure que l'on se rapproche de la seconde moitié du XIe siècle et de la première moitié du siècle suivant.

Le groupe de la céramique du type Ciugud, répandue surtout aux environs de la ville d'Alba Iulia, a des analogies dans la vallée du Danube et peut être daté du Xe siècle et de la première moitié du XIe. Cette poterie est pour une bonne part antérieure à la pénétration hongroise au cœur de la Transylvanie et peut être attibuée à la population slavo-roumaine.

Bien que la céramique datée des XIe—XIIe siècles, propre aux établissements de Moreşti, Moldoveneşti, Lechința de Mureş, attestée ailleurs encore en Transylvanie, conserve encore certains caractères slaves au XIe et surtout au XIIe siècle, elle ne peut cependant pas être toujours mise en corrélation avec les Slaves. Les caractères slaves qu'elle conserve s'expliquent par l'assimilation de l'élément slave par la population roumaine, d'une part, par la population magyare, d'autre part.

Sur le territoire de la Moldavie il y a lieu de mentionner la „grădişte" de Fundul Herții, des IXe et Xe siècles, attribuée aux Slaves orientaux. La céramique qu'on y rencontre dérive des vases du type Prague par des formes intermédiaires travaillées au tour à potier primitif (Hlincea I, Horodiştea).

Quant à la „selişte" (emplacement de village disparu) de Hlincea II, des Xe — XIIe , une identification ethnique certaine n'a pas été possible.

EXPLICATION DES FIGURES

Planche I. — *Garvăn.* Secteur D. Fragments céramiques provenaut de la hutte-demi-sonterraine 37 D (fin du IXe siècle — première moitié du Xe siècle).

Planche II. — *Garvăn.* Secteur D. Fragments céramiques trouvés dans la hutte-demi-sonterraine 37 C (milieu et seconde moitié du Xe siècle).

Planche III. — *Garvăn.* Secteur D. Fragments céramiques provenant des hutte-demi-sonteraine 37 C (milieu et seconde moitié du Xe siècle) et 37 B (première moitié et milieu du XIe siècle).

Planche IV. — *Garvăn.* Secteur D. Vases provenant du niveau d'habitation correspondant à la hutte demi-sonterraine 37 A (seconde moitié du XIe siècle et première moitié du XIIe siècle).

Această denumire a fost înțeleasă pînă acum ca privind Dunărea: „ *flumen de Vicina vel Danubium vel Danoia*”, așa cum harta nautică a genovezului Vesconte din 1327 numește fluviul înainte de desfacerea brațelor deltei[11]. Acest lucru nu poate fi clintit. Dar credem că nici portulanul grec nu-i de disprețuit. Socotim că ambele documente nu pot însemna altceva decît că, întîi prin gura Chiliei (gura Licostomului) se mergea la Vicina (altfel denumirea amintită ar fi lipsită de înțeles). Aceasta înlătură însă părerea unor istorici că Vicina ar fi pe brațul Sf. Gheorghe, pe la Mahmudia, denumită Batesina într-o hartă din epoca Congresului de la Viena.

În al doilea rînd, Vicina nu a putut fi undeva pe brațul Chiliei, cum s-ar putea crede dacă nu am avea decît portulanul grec, ci doar pe acel braț ce mergea obișnuit acolo. Într-adevăr, harta din 1318 precum și aceea a lui Vesconte din 1327 înscriu denumirile *flumen de Vicina vel de Danubio*, sau *flumen de Vicina vel Danubium vel Danoia* înainte de desfacerea deltei.

Orașul Vicina trebuie deci căutat mai sus de începerea deltei. Unde?

S-a propus Isaccea[12]. Această părere o socotim bună. Iată de ce.

De la Galați pînă la Tulcea, bălți, popine, mlaștini mărginesc necontenit malurile Dunării, în afară de locul pe care se află Isaccea. Acolo este singurul punct de trecere din Bugeac în Dobrogea. Prin acest vad au trecut în decursul veacurilor nenumărate năvăliri ale feluritelor popoare[12 bis]. Acolo, sau mai degrabă pe malul Bugeacului, era Oblucița[13]. De aceea acest punct strategic — întretăierea Dunării, a Dobrogei și a Bugeacului, în legătură și cu Marea Neagră — credem că era locul cel mai nimerit pentru bogata Vicina, care putea astfel îndeplini în chipul cel mai lesnicios menirea sa de mijlocitoare nemiloasă și lacomă de cîștig a schim-

---

[11] *Ibidem*, p. 63.

[12] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 26.

[12 bis] În această privință dorim să stăruim și asupra unui loc din *Alexiada* (ed. B. Leib, vol. II, Paris, 1943, p. 81—82). Pomenind de înțelegerea încheiată pe la 1085 între niște „sciți” fugăriți de „sarmați” și căpeteniile de la Dunăre, Ana Comnena însemnă că numele acestora din urmă erau Tatu (zis și Halis), Seslav și Satzas și că cel dintîi stăpînea Silistra (Dristra) iar ceilalți Vicina și alte locuri (τὴν Βιτζίναν καὶ τἄλλα); după care ea mai adaugă știrea că în urma acestei înțelegeri „sciții” au trecut Dunărea, apucîndu-se de prădăciuni. Reiese clar din acest text că fără voia lui Tatu, Seslav și Satzas, „sciții” nu ar fi putut trece Dunărea și că, prin urmare, orașele amintite erau așezate în puncte strategice (pe semne niște vaduri). Pentru Silistra, nu încape îndoială, iar același rol pare să-i revină și Vicinei, ceea ce ne îmbie de asemenea a o așeza pe la Isaccea, singurul loc de trecere din Bugeac în Dobrogea. Împotriva noastră s-ar putea însă aduce asemănarea numelui lui Satzas cu acela al orașului Isaccea, cum credea N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité occidentale*, III, Bucarest, 1937, p. 82. Dar imposibilitatea fonetică a arătat-o M Gyóni, *Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion*, Budapesta, 1944, p. 32.

[13] În fața vechiului Noviodunum (lîngă Isaccea) s-au găsit urme antice (cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*. București, 1938, planșa XLVII), pe locul Cartalului. Era firesc ca în fața Isaccei turcilor să fi avut și moldovenii un cap de pod la locul zis Vadul de la Oblucița. Pe hărțile cele mai vechi, Oblucița e așezată în apropiere de desfacerea brațelor Deltei, pe malul de miazănoapte al Dunării (cf. M. Popescu-Spineni, *Romînia în istoria cartografiei pînă la 1600*, II, București, 1938, harta nr. 43 a lui G. de Reichestorffer, Viena, 1541 și harta nr. 46 a lui Iacobo Castaldo din 1584). În schimb pe harta lui Dimitrie Cantemir din 1737, Oblucița (Obliciza) se află între Isaccea (Saczal) și Tulcea, ceea ce este desigur greșit; cf. G. Vâlsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, în ARMSI, seria III, t. VI, București, 1926, planșa I.

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

AȘEZAREA ORAȘULUI VICINA ȘI ȚĂRMUL DE APUS AL MĂRII NEGRE ÎN LUMINA UNUI PORTULAN GREC

Cronici bizantine, documente genoveze, izvoare cartografice și altele ne păstrează multe știri de mare însemnătate despre așezările țărmului Mării Negre precum și ale malului Dunării. În această privință, hărțile și portulanele aduc contribuții vrednice a fi luate în seamă. Totuși dintr-însele nu lipsesc nici unele greșeli.

Prof. N. Grămadă a arătat că izvoarele literare „prezintă fapte reale petrecute în cadrele și în timpul evenimentelor relatate ce stau în legătură cu istoria orașului Vicina, pe cînd cele cartografice ne dau în mare parte, relații asupra unor stări istorice anterioare timpului compunerii cartelor nautice, deși acestea au pretenția de a înfățișa stări contemporane"[1]. Aceasta înseamnă că știrile izvoarelor cartografice sînt mai sigure în ceea ce privește așezarea și numele localităților, decît în privința existenței lor la o anumită dată.

De aceea cercetările noastre de astăzi, bizuite pe un portulan grec, se vor mărgini la localizarea unor localități de la Marea Neagră și la aceea a Vicinei, lăsînd la o parte latura istorică.

Prof. Armand Delatte a publicat în 1947 cîteva portulane grecești din veacul de mijloc[2], a căror limbă, împestrițată cu italienisme, le trădează obîrșia. Unul din ele capătă în ochii noștri o deosebită însemnătate, deoarece cuprinde și descrierea țărmului Mării Negre. Textul, spre deosebire de acela al celorlalte portulane, ne este cunoscut nu prin manuscrise, ci printr-o tipăritură de la Veneția din 1573. El se înrudește îndeaproape cu tradiția a trei manuscrise din veacul al XVI-lea, păstrate la Viena, la Biblioteca Vaticană și la Paris. De acest manuscris de la Biblioteca Națională din Paris, din care lipsesc file la început și la sfîrșit, se apropie cel mai mult tipăritura din 1573.

[1]. N. Grămadă, *Vicina. Izvoare cartografice. Originea numelui, identificarea orașului*, Cernăuți, 1925 (extras din „Codrul Cosminului"), p. 5.

[2] Armand Delatte, *Les portulans grecs*, Liège-Paris, 1947.

Această carte rarisimă o datorăm cărturarului Dimitrios Tagias, care descoperise în 1559 un manuscris, dat de el la tipar în cetatea dogilor, la 1573.

Portulanul descrie țărmurile Oceanului Atlantic, începînd cu Anglia și Irlanda pînă la Gibraltar, pe acelea ale Mării Mediterane și insulelor, țărmul Dalmației, Albaniei, Greciei, Macedoniei și Traciei, Arhipelagul, Creta, Marea de Marmara, Marea Neagră, Asia Mică, Ciprul, Siria, Egiptul și Barbaria[3].

Iată părerea editorului despre acest izvor :

„Acest text, din cale afară de bogat și de felurit, cu belșug de știri privitoare la ținuturile locuite sau colonizate pe vremuri de greci, este și mai interesant decît celelalte pentru geografia și istoria economică a împărăției bizantine. Se păstrează în întregime în manuscrisul lui Tagias, în mare parte și în manuscrisul de la Paris, iar în foarte mică parte în codicele Ottobonianus"[4].

După însăși mărturia învățatului belgian, aceste portulane sînt „foarte greu de folosit pentru cine nu-i familiarizat cu limba venețiană din Renaștere"[5]. „Limba portulanelor este foarte interesantă de studiat în ceea ce privește vocabularul, morfologia și sintaxa. Se află într-însa multe vorbe grecești care, în calitatea lor de cuvinte tehnice, nu se găsesc în lexicoane sau au un înțeles nou. Ea este și împestrițată, precum era de așteptat, cu vorbe, expresii și întorsături împrumutate din limba celor mai mari navigatori ai Răsăritului, venețienii"[6].

În pofida greutăților cu care am avut de luptat, aducem la cunoștința cercetătorilor romîni știrile care privesc țărmul de apus al Mării Negre. Vom începe cu textul care ne interesează și cu traducerea lui în limba romînă.

[ed. A. Delatte, p. 230., rîndul 28]... ἀπὸ τὸν Ἀργυγὸ ὡς τὸ Λυκοστόμα ἤγουν //[p. 231, r.1—3] ὡς τὴν μποῦκα τοῦ ποταμοῦ τῆς Βιζίνας, ὄστρια τρεμουντάνα, ἔναι μίλλια τρακόσια ὀγδοήντα. Καὶ εἰς ἐτούτην τὴν στράτα εὑρίσκεις τὸ Φιδονήσι ... [p. 232, r. 1—25]... τὸ Βάρνα ἔναι χώρα καὶ ἔναι ὡς τὰ Καγιακάρα μίλλια ν' ἀπὸ τὸ Βάρνα ὡς τὸ Κατρίτζι, γρέγο γαρμπῆ, ἔναι μίλλια υ'. ἀπὸ τὸ Κατρίτζι ὡς τὸ Καρμπόνα ἔναι μίλλια ι'.

Τὰ Καγιακάρα ἔναι χώρα καὶ ὡς τὴν Γροσέα, εἰς τὴν κάρτα τῆς τρεμουντάνας ἰβὲρ μαΐστρο, ἔναι μίλλια ὀγδοήντα καὶ εἰσὲ τούτην τὴν στράτα εὑρίσκεις τὸ Σελούδα καὶ τὴν Μπαγάλια καὶ τὴν Κωστάντζα καὶ τὴν Ζαβάρνα, καὶ ἐτούτη ἡ μποῦκα ἔναι μία ἀπὸ τὸν Ντούναβι. μέσα ἀπὸ τὴν μποῦκα τῆς Ζαβάρνας ἔναι ἕνα καστέλι καὶ λέγουν τὸ Πάμπουλο· καὶ ἡ μποῦκα τούτη ἔναι ὡσὰν ἕνα νησόπουλο καὶ λέγουν την Γροσέα· ἀπὸ τὴν μποῦκα τῆς Γροσέας ὡς τὴν μποῦκα τοῦ Λυκοστομίου ὁποῦ ἔναι ἡ ἄλλη μποῦκα τῆς τρεμουντάνας τοῦ Ντούναβι, εἰς τὴν κάρτα τοῦ γρέγου ἰβὲρ λεβάντη, ἔναι μίλλια ρκ'. καὶ εὑρίσκεις

[3] Despre editia lui Tagias și osebitele manuscrise de portulane grecești, v. A. Delatte *op. cit.*, p. X — XVIII.

[4] A. Delatte, *Les difficultés de l'édition des portulans grecs*, in „Académie Royale de Belgique, Bulletin de la classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques", 5—ème série t. XXXIII, Bruxelles, 1947, p. 454.

[5] *Ibidem*, p. 451.

[6] *Ibidem*, p. 455.

εἰσὲ τούτην τὴν στράτα πολλαὶς μπούκαις καὶ λιβάδια. ἡ μποῦκα τῆς Ἄσπας καὶ ἡ μποῦκα τῆς Σολίνης καὶ ἡ μποῦκα τοῦ Λυκοστομίου εἶναι ἡ μεγαλίτεραις μποῦκαις τοῦ Ντούναβι. καὶ εἰσὲ τούτην τὴν μποῦκα ἔναι ἡ χώρα τοῦ Λυκοστομίου. τὸ Λυκοστόμι ἔναι χώρα. ἀπὸ τὴν μποῦκα ὡς τὸ Φιδονήσι, ὄστρια τρεμουντάνα, ἔναι μίλλια μ'. τὸ Λυκοστόμι μὲ τὸ Μονόκαστρο ἐβλέπεται γρέγο τρεμουντάνα καὶ εἰσὲ τούτην τὴν στράτα εὑρίσκεις ταὶς Ἀλικαὶς καὶ ταῖς Φαλκονέραις. τὸ Μονόκαστρο ἔναι χώρα καὶ ἔναι μέσα εἰσὲ κόρφον καὶ ὅλος ὁ κόρφος ἐκεῖνος ἔναι ὅλο λιβάδια καὶ ξέραις. ἐκεῖ ὑπᾶν τὰ ξύλα καὶ φορτώνουν ἅλας . . .

„. . . De la Arghiros (= *Bosforul*) pînă la Licostoma, adică pînă la gura rîului Vicinei, sud-nord, sînt 380 de mile. Şi pe acest drum găseşti Fidonisi (*Insula Şerpilor*) . . .”[7]

[Urmează descrierea ţărmului pînă la Varna].

„Varna este un oraş şi sînt pînă la Caiacara 50 de mile. De la Varna la Catriţi, nord-est — sud-vest, sînt 10 mile. De la Catriţi la Carbona sînt 10 mile. Caiacara este un oraş, iar pînă la Grosea pe harta nord — ἰβὲρ μαΐστρο (?) — sînt 80 de mile. Şi pe acest drum afli Seluda şi Bagalia şi Constanţa şi Zavarna. Şi această gură este una de la Dunăre. La gura Zavarnei este un castel şi îi spune Pampulo. Şi gura aceasta este ca un ostrov mic şi îi zice Grosea. De la gura Groseei la gura Licostomului, unde este cealaltă gură nordică a Dunării, pe direcţia nord-est, sînt 120 de mile. Şi găseşti pe acest drum multe guri şi livezi. Gura Aspei şi gura Sulinei şi gura Licostomului sînt cele mai mari guri ale Dunării. Şi pe această gură este oraşul Licostomi. Licostomi este un oraş. De la gură pînă la Fidonisi [*Insula Şerpilor*] sud-nord sînt 40 de mile. Licostomi cu Monocastro privesc sud-nord iar pe acest drum găseşti Alikes şi Falconeres. Monocastro este un oraş şi este într-un golf, iar tot golful acesta este în întregime livezi şi nisipişuri. Acolo merg vasele şi încarcă sare”[8].

Putem porni acum cercetarea acestor ştiri din portulan.

Vom începe cu căutarea aşezării Vicinei[9]. Acest oraş e amintit în portulan prin cuvintele „Licostoma, adică gura rîului Vicinei”.

Expresia „rîul Vicinei” — ποταμὸς τῆς Βιζίνας — din portulanul grec este vădit că traduce pe aceea de *flumen Vicine* sau *flumen de Vicina* din hărţile italiene din veacurile XIV şi XV[10].

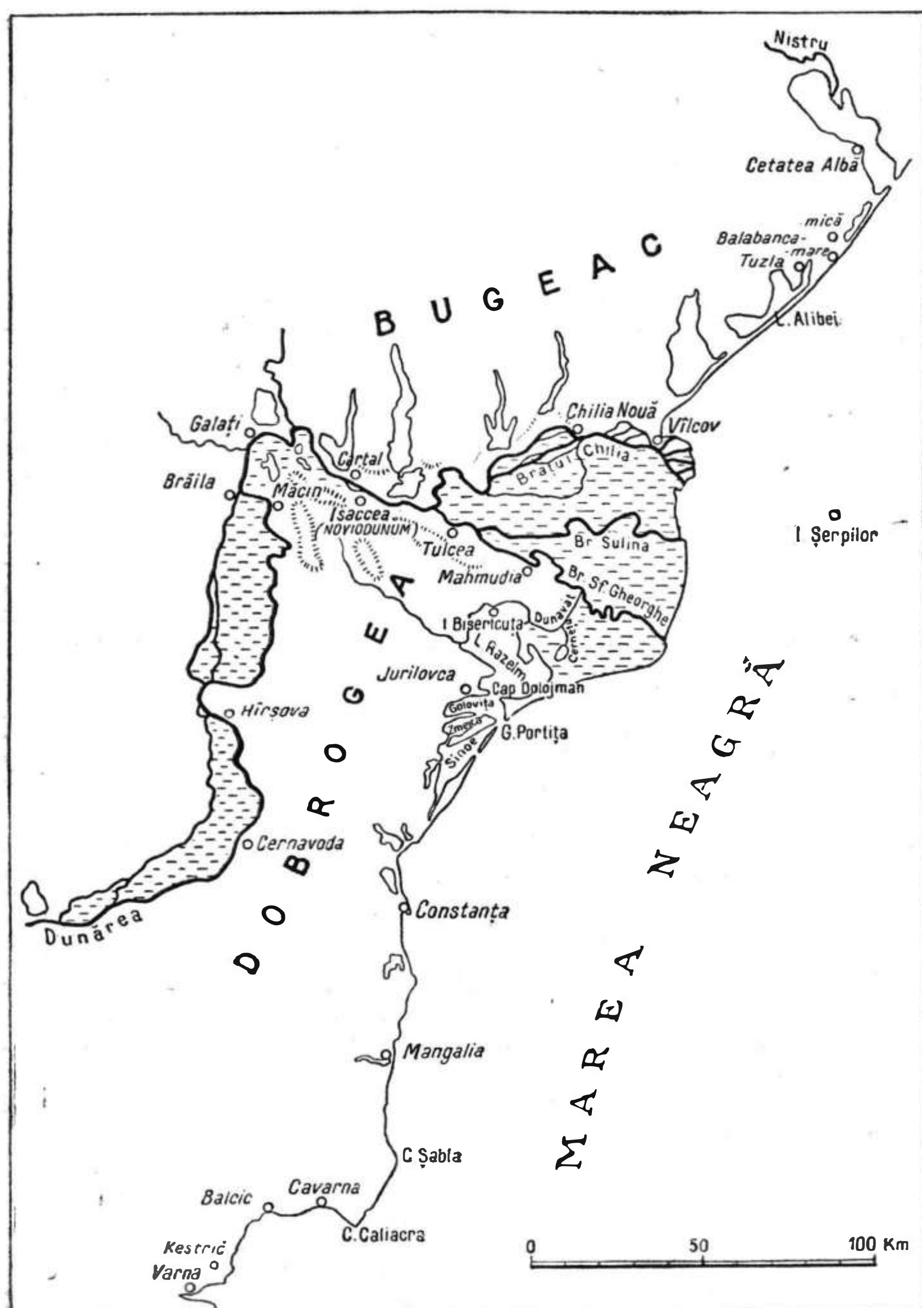
---

[7] A. Delatte, *Les portulans grecs*, p. 230, rîndul 27 — p. 231, r. 3. Pentru identificarea Ἀργυρός = Bosfor, v. N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades*, I, p. 73, nr.4 ; cf. şi V.Grecu, *La signification de Hiéron Stomion*, „Byzantinoslavica”, XV, 2,1954, p.211.

[8] A. Delatte, *op. cit.*, p. 232, r. 1 — 25.

[9] Din bogata bibliografie asupra Vicinei, ne mărginim a însemna următoarele lucrări cu ajutorul cărora va fi lesne să se găsească şi alte date bibliografice : N. Grămadă, *op. cit.* ; G.I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti 1925 ;idem *Vicina II. Nouvelles recherches sur l'histoire et la toponymie médiévale du littoral roumain de la Mer Noire*, în RHSEE, XIX-1, 1942, p. 133 — 175 ; idem, *Nouvelles contributions à l'histoire de la Dobroudja au Moyen Age*, *ibidem*, XXI, 1944, p. 77 — 80 şi *Les Roumains aux bouches du Danube à l'époque des premiers Paléologues*, *ibidem*, XXII, 1945, p. 199—203 ; V. Laurent, *Un évêché fantôme ou la Bitzina taurique*, extras din „Echos d'Orient”, XXXVIII, p. 91 — 103 ; idem, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în RHSEE, XXII, 1945, p. 184—198 şi *Le métropolite de Vicina Macaire et la prise de la ville par les Tartares*, *ibidem*, XXIII, 1945, p. 225—232 ; N. Bănescu, *Fantaisies et réalités historiques*, în „Byzantion”, XIII—1, 1938, p. 83.

[10] *Recherches sur Vicina...*, p. 62 — 63.

Nistru
Cetatea Albă
mică
Balabanca-
mare
Tuzla
C. Alibei
BUGEAC
Chilia Nouă
Vîlcov
Galați
Brăila
Cartal
Măcin
Isaccea
(NOVIODUNUM)
Tulcea
Brațul Chilia
Br. Sulina
I. Șerpilor
Mahmudia
Br. Sf. Gheorghe
I. Bisericuța
Dunavăț
L. Razelm
Jurilovca
Cap Dolojman
Golovița
Zmeica
Sinoe
G. Portița
Hîrșova
DOBROGEA
Cernavoda
Dunărea
Constanța
MAREA NEAGRĂ
Mangalia
C. Șabla
Cavarna
Balcic
C. Caliacra
Kestric
Varna
0
50
100 Km
Fig. 1

burilor de mărfuri între lumea apuseană şi bizantină şi aceea asiatică, storcînd totodată pe preț de nimic produsele romînilor.

Aceasta nu înseamnă că orașul Isaccea de astăzi s-a clădit neapărat pe urmele Vicinei. Vechiul Noviodunum se află la vreo 2 km mai la vale de Isaccea. S-ar putea ca cetatea dispărută să se fi aflat acolo. Am vrea totuşi să mai ținem seama de o precizare a hărților italiene. Pe ele, numele Vicina, care e însemnat în sus de deltă, apare scris cînd pe un ostrov, cînd lîngă un oraş întărit[14].

Tocmai ceva mai la vest de Isaccea se află un ostrov. Vîrful lui răsăritean e folosit drept port al Isaccei în zilele noastre. Se naşte întrebarea : Oare aşezarea Vicinei nu a fost acolo pe ostrov? Într-adevăr numele pare a însemna ,,vecin, localitatea din vecinătate"[15]. S-ar putea ca la început Ditzina izvoarelor bizantine să fi ființat pe locul cetății Noviodunum, iar genovezii să-şi fi aşezat un emporium în vecinătate. Numele acestui emporium ar fi astfel un paronim, o greşită interpretare etimologică din partea italienilor a numelui Ditzina, fără înțeles pentru ei. Dezvoltarea treptată a emporiului vecin va fi înlăturat pînă şi în izvoarele bizantine mai noi vechea denumire de Ditzina, înlocuită astfel prin aceea de Vicina, datorită însemnătății crescînde a schelei dunărene.

În această privință putem aminti că, în afară de Pera la Constantinopol, genovezii mai aveau cîte un cartier întărit al lor la Caffa, Soldaia, Trapezunda şi Sinope. Tot aşa şi la Tana şi la Cetatea Albă, fără ca aceasta să fi însemnat înlăturarea stăpînirilor aşezate în aceste locuri[16].

La cele de mai sus mai avem de adăugat încă unele fapte, care credem că ajută şi ele la identificarea Vicinei pe la Isaccea.

Astfel, nu cunoaştem nici un izvor pomenind şi de Vicina şi de Isaccea, căci desigur atunci nu s-ar mai putea vorbi de identificarea primei cu cea de-a doua, identificare la care, după Grămadă, Iorga şi Bănescu, ne oprim şi noi. Apoi, geograful arab Abulfeda spune de Isaccea că este un oraş din țara vlahilor şi în atîrnarea Constantinopolului[17]. Lucrarea şi-a isprăvit-o în 1321[18], adică într-o vreme cînd atît izvoarele bizantine cît şi altele mai pomenesc de Vicina. De aceea ar părea ciudat că el aminteşte de Isaccea, dar nu şi de Vicina. Dacă socotim ca fiind unul şi acelaşi oraş, atunci nu mai avem de ce să ne mirăm de tăcerea lui Abulfeda în privința Vicinei, oraş pe atunci încă deosebit de însemnat, deoarece cîțiva ani mai tîrziu, pe la 1330 — 1332, un alt geograf arab, Ibn Batutah, călătorind din Crimeia la Constantinopol, vorbeşte de căpetenia greacă —desigur un ,,chefali" —a oraşului Fenicah, precum şi de palatul pe care împăratul îl avea acolo. După părerea istoricilor, Fenicah este o variantă a numelui Vicina[19].

---

[14] *Recherches sur Vicina....*, p. 63.

[15] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 22—23 (obiecţiile din *Recherches sur Vicina...*, p. 70, nu ne par convingătoare nici faţă de observaţiile noastre).

[16] *Recherches sur Vicina...*, p. 102 — 103.

[17] *Op. cit.*, p. 45.

[18] V. Laurent, *La domination byzantine ...*, p. 190.

[19] Idem, *Le métropolite de Vicina...*, p. 230 — 231.

Nu ne vom despărţi de problema aşezării Vicinei fără a încerca o datare a izvorului ştirii portulanului grec despre „Licostoma adică gura rîului Vicinei". Am văzut că expresia latină „flumen de Vicina" şi altele apropiate datează din 1318 şi 1327. Denumirea de Licostoma (Chilia) era deci mai nouă pentru navigatori. Se înţelege că decăderea Vicinei, căzută pradă tătarilor, şi ridicarea Chiliei într-o parte a Dunării şi aceea a Brăilei în cealaltă, au adus de la sine schimbarea denumirii braţului de miazănoapte al Dunării. Indicarea acestui braţ cu numele cel nou urmat de lămurirea „adică gura rîului Vicinei", ne face să credem că ştirea din portulanul grec datează de pe la sfîrşitul veacului al XIV-lea sau începutul celui de-al XV-lea.

Dar pentru a afla întregul adevăr cu privire la aşezarea Vicinei. aşteptăm răspunsul de la arheologi, care şi anul acesta vor săpa mai departe la Isaccea. Poate observaţiile noastre le vor fi de vreun folos şi vor prilejui unele sondaje în ostrovul Isaccei. Însemnăm totuşi în treacăt că aşezările portului Vicina pot fi acum înghiţite de Dunăre, în urma unei lăsări a terenului, cum se observă în parte la acelea ale vechiului Noviodunum[20].

Ne mai rămîne să luăm în cercetare celelalte date din portulanul grec cu privire la ţărmul apusean al Mării Negre.

Vom lua pe rînd localităţile amintite în acest izvor, folosindu-ne pentru identificarea lor mai ales de lucrările lui Grămadă şi Popescu-Spineni.

Am văzut că după Varna întîlnim Catriţi. După prof. Radu Vulpe [21] acesta este Kastrici, iar nu Balcic, cum a crezut Popescu Spineni[22].

Carbona este Cavarna[23], iar Caiacara e tot una cu Caliacra[24].

Seluda pare a fi capul Şabla[25].

În Bagalia recunoaştem Mangalia, iar Constanţa şi-a păstrat numele[26].

Zavarna însă a fost identificată pînă acum, între altele, cu Portiţa în faţa Jurilovcăi[27], ba chiar cu . . Cernavoda[28], deşi este însemnată la mare[29]. Trebuie căutată deci o identificare mai temeinică.

---

[20] Ştire împărtăşită nouă de I. Barnea.

[21] R. Vulpe, *Gerania — Cranea — Ecrené*, în „Balcania" VI, 1943, p. 23.

[22] M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, Bucureşti, 1938, p. 82; cf. şi N. Grămadă, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio Evo*, în ED, IV, p. 230 — 232, care recunoaşte în acest nume un Καστρίζιον bizantin pe care însă nu-l aşează într-un loc anume.

[23] M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 82.

[24] *Ibidem*, p. 83.

[25] N. Grămadă, *La Scizia Minore...*, p. 235 — 236 şi M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 83.

[26] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 236 — 239 şi M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 83.

[27] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 240.

[28] M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 83 (după părerea lui Kretschmer, amintită de N. Grămadă, *loc. cit.*).

[29] De aceea greşit vorbeşte B. Cîmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII — XV*, în „Studii" VI, 1, 1953, p. 199, de corăbierii genovezi care vizitau pe acea vreme şi Cernavoda.

În această privință, portulanul grec este deosebit de limpede. „La gura Zavarnei — citim acolo — este un castel și îi spune Pampulo. Și gura aceasta este ca un ostrov mic și îi zice Grosea. De la gura Groseei la gura Licostomului sînt 120 de mile".

Aceasta înlătură de asemenea neașteptata identificare a toponimului Grosea cu Hîrșova [30]. Acum să ne uităm pe hartă. De la Grosea la brațul Chilia ar fi, după portulanul nostru, 120 de mile, adică circa 220 km, lucru peste măsură de greșit.

Totuși hărțile nautice ne pot veni în ajutor. Astfel prof. Grămadă a observat că pe ele Zanavarda — identificată de el cu Portița — e așezată totdeauna pe partea de miazăzi a unui golf întins și tăiat adînc în continent și crede de aceea că este vorba de lacurile Zmeica, Golovița și Razelm[31]. Ne însușim această părere și socotim că așa-zisul castel Pampulo ar putea fi, dacă nu vechiul Argamum (Dolojman), cel puțin puternicul castel bizantin amintit în apropiere de profesorii C. Moisil și P. Nicorescu pe ostrovul Bisericuța[32]. Astfel Zanavarda ar fi gura Portiței, insula Grosea ostrovul Bisericuța, iar castelul Pampulo așezarea însăși de la Bisericuța. Dacă cercetări ulterioare vor putea confirma ipoteza noastră, atunci datorită portulanului grec vom cunoaște de acum înainte numele așezării bizantine anonime de la Bisericuța : Pampulo[33].

În ceea ce privește gura Aspei din portulanul grec, ea se identifică în chip firesc cu brațul Aspera din hărțile nautice, care ar fi, după Grămadă, Cernețul[34]. Este ciudat însă că nu întîlnim în portulanul grec brațul Sf. Gheorghe. De fapt, felul cum se exprimă izvorul nostru — „gura Aspei și gura Sulinei și gura Licostomului sînt cele mai mari guri ale Dunării" — dovedește că printr-o confuzie se vorbește aci de Aspa (Aspera), adică pesemne Cernețul, în loc de Sf. Gheorghe.

Despre gura Sulinei nu avem nimic de observat. Cît despre gura Licostomei, ea este, precum se știe, brațul Chilia[35].

Monocastro din portulan este Cetatea Albă[36]. Interesantă pentru istoria comerțului este știrea că se duceau acolo corăbii pentru a încărca sare. Sarea venea poate de la Alikes, amintit în portulanul grec. Numele înseamnă saline și l-am identifica cu Tuzla de pe limanul Alibei, Tuzla însemnînd sare pe turcește[37].

Cît despre Falconeres din portulanul grec, el răspunde lui Falconare, Farconayre etc. din hărțile nautice. Paul Nicorescu o așeza în fața Isaccei, la Cartal, al cărui nume însemnează șoim[38]. Respingem părerea aceasta, deoarece Falconeres se află pe țărmul Mării Negre, iar nu pe Dunăre.

---

[30] M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 83 (vezi însă și N. Grămadă, *op. cit.* p. 241).

[31] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 240.

[32] C. Moisil, *Bisericuțele*, în BCMI, III, 1910, p. 33 și P. Nicorescu, *Une croix reliquaire de Dobroudja*, în vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 223.

[33] N. Grămadă, *op. cit.*, p.242, care crede că Bambola ar fi o stîlcire a numelui Danoia.

[34] *Ibidem*, p. 243 — 244.

[35] *Ibidem*, p. 244 — 246.

[36] N. Bănescu, *Maurocastrum — Mo(n)castro — Cetatea Albă*, în ARMSI, seria III, t. XXII, Memoriul 6, București, 1939

[37] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 245.

[38] P. Nicorescu, *Monete moldovenești bătute la Cetatea Albă*, Iași, 1927, p. 9, nr. 2.

Popescu-Spineni se întreabă dacă ar putea fi vorba de Vîlcov[39]. Dar numele acesta, care amintește ca etimologie Licostoma (gura Lupului), nu se potrivește cu acela de șoimari, înțelesul cuvîntului Falconeres. Ținînd seama într-adevăr că în Falconeres se recunoaște italienescul falconere (șoimar), ne-am opri mai degrabă la localitatea Balabanca, deoarece acest toponim se trage din turcescul balaban=șoim[40].

Nădăjduim că alți cercetători, mai ales arheologii — atît romîni cît și străini — vor preciza cele cîteva identificări propuse de noi. Un lucru nu trebuie însă pierdut din vedere și anume că neîncetata creștere a deltei a îndepărtat de la mare multe așezări antice și medievale. Cercetări în colaborare, duse pe teren de arheologi, geografi și geologi, ar putea da rezultate nebănuite. Cele făcute acasă sînt firește adesea nesigure. Portulanele și hărțile nautice trebuie studiate de acum înainte la fața locului. Să nu uităm că ele se întrebuințau chiar cu greșelile lor nu în biblioteci, ci pe mare și din schele în schele. Portulanul grec cu care ne-am ocupat era de fapt făcut pentru oameni ca cei doi corăbieri greci întîlniți la Brăila în 1445 de către cruciatul din Picardia, Walerand de Wavrin[41], aliatul lui Vlad Dracul și al lui Iancu de Hunedoara.

PETRE Ș. NĂSTUREL

РАСПОЛОЖЕНИЕ ГОРОДА ВИЦИНЫ И ЗАПАДНОЕ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ В СВЕТЕ ДАННЫХ ГРЕЧЕСКОГО ПОРТУЛАНА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В 1947 г. бельгийский ученый Арман Делатт опубликовал греческий портулан. Язык его доказывает, что он был переведен с венецианского языка. Это исключительно интересный источник по географии и экономической истории Византийской империи заключительного периода ее существования.

1. В отношении расположения Вицины Портулан упоминает о Килийском рукаве под названием «Ликостома», то есть реки Вицины. По мнению автора, это доказывает, что по Килийскому рукаву проходил путь к Вицине — иначе название было бы лишено смысла. Таким образом исключается рукав Св. Георгия и, следовательно, нахождение Вицины в Махмудии, как это предполагали другие ученые. Вицина, вероятно находилась в близи Исакчи, стратегическом пункте при прохождении Дуная между Буджаком и Добруджей. Место могло находиться в древнем Новиодунуме или на острове близ Исакчи, тем более, что

---

[39] M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 83.

[40] L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii romîne*, II, București, 1900, p. 36 (s. v. balaban).

[41] N. Iorga, *Jean de Wavrin. La campagne des croisés sur le Danube (1445)*, Paris, 1927, p. 44.

итальянские карты помещали Вицину около острова. Остров мог быть назван Вициной, благодаря извращению генуэзцами византийского названия Дитзина. Развитие пункта Вицины дало название всему поселению. Автор отмечает, что неизвестны источники, которые одновременно упоминали бы Вицину и Исакчу. Это подверждает отождествление этих двух городов, как, возможно, одного и того же.

2. На портулане указаны следующие населенные пункты Причерноморья: а) Картици — Кастричи; б) Карбона — Каверна; в) Кайакра — Калиакра; г) Селуда — мыс Шабла; д) Багалия — Мангалия; е) Констанца; ж) Заварна, — быть может, Портица против Журиловки, а не Чернавода; з) Грося, — быть может, остров Бисерикуца; и) Замок Пампуло, — вероятно, крепость на острове Бисерикуца, близ Доложмана; к) устья Дуная; л) Ликостоми — Килия; м) Монокастро — Аккерман; н) Аликес, — быть может, Тузла; о) Фалконерес, — быть может, Балабанка, а не Картал и ни Вылков.

Слово остается за археологией.

L'EMPLACEMENT DE VICINA ET LA CÔTE OCCIDENTALE DE LA MER NOIRE À LA LUMIÈRE D'UN PORTULAN GREC

(RÉSUMÉ)

Le portulan grec utilisé par l'auteur a été publié en 1947 par le professeur Armand Delatte, de l'Université de Liège. La langue du texte décèle une traduction du vénitien. Le portulan constitue une source de renseignements particulièrement intéressante pour la géographie et l'histoire économique de l'empire byzantin à son déclin.

1. L'emplacement de Vicina : Le portulan mentionne l'un des bras du delta du Danube, celui de Chilia, en ces termes : « Licostoma, c'est-à-dire la rivière de Vicina». L'auteur y voit la preuve que c'est par le bras de Chilia que l'on se rendait à Vicina, faute de quoi cette appelation serait dénuée de sens. Ce qui écarte le bras de Saint Georges et, par conséquent l'hypothèse avancée par certains, selon laquelle Vicina se trouvait sur l'emplacement actuel de Mahmudia. Vicina devait être du côté d'Isaccea, point stratégique au carrefour du Danube, du Bugeac et de la Dobrogea. Son emplacement pouvait se trouver soit dans le voisinage de l'ancien Noviodunum, soit sur l'îlot situé près d'Isaccea, d'autant plus que les cartes italiennes plaçaient Vicina près d'une île. L'îlot a pu être nommé Vicina, par les Génois, par suite d'une déformation du nom byzantin de Ditzina. En se développant, le point de Vicina aura étendu son nom à tout l'établissement. L'absence de tout document mentionnant à la fois Vicina et Isaccea, fait souligné par l'auteur, vient appuyer l'hypothèse selon laquelle il s'agirait d'une seule et même localité.

2. Voici les localités du littoral de la Mer Noire enregistrées par le portulan : *a*) Catritzi = Kastrič ; *b*) Carbona = Cavarna ; *c*) Caiacara

= Caliacra ; *d*) Seluda = le cap Şabla ; *e*) Bagalia = Mangalia ; *f*) Constanţa ; *g*) Zavarna = peut-être Portiţa, devant Jurilovca (non pas Cernavoda) ; *h*) Grosea = peut-être l'île de Bisericuţa ; *i*) le château de Pampoulo = probablement la forteresse de l'îlot de Bisericuţa, près de Dolojman ; *j*) les bouches du Danube ; *k*) Likostomi = Chilia ; *l*) Monocastro = Cetatea Albă (Akkerman) ; *m*) Alikes = peut-être Tuzla ; *n*) Falconeres = peut-être Balabanca (et non pas Cartal, ni Vîlcov).

La parole est aux archéologues !

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

DIN NOU DESPRE FIGURINELE BICEFALE

Într-un răstimp destul de scurt după apariţia articolului nostru despre figurina bicefală de la Rast şi despre legăturile ei cu plastica din Mediterana Orientală şi din Asia Anterioară[1], a apărut un nou studiu despre plastica eneolitică, în care sînt discutate şi figurinele bicefale de la Vinča în legătură cu descoperirile similare la care ne-am referit şi noi, precum şi cîteva informaţii despre săpăturile mai recente din Asia Mică, pe care credem utile să le semnalăm aci.

Studiul se datoreşte arheologului ceh J. Neustupný de la Muzeul naţional din Praga[2], fiind de o deosebită importanţă pentru problema plasticii neo-eneolitice din SE Europei şi aducînd în discuţie şi alte cîteva piese care ar trebui încadrate în grupa statuetelor cu mai multe capete. Întrucît însă vom stărui asupra acestui studiu în chip mai amplu, cu alt prilej, ne mulţumim să arătăm aci numai faptul că, în linii generale, atît interpretarea statuetelor bicefale de la Vinča, cît şi concluziile asupra originii şi semnificaţiei tipului respectiv concordă perfect cu punctul nostru de vedere : statuetele bicefale de la Vinča (şi prin urmare şi aceea de la Rast, pe care arheologul ceh n-a putut-o cunoaşte, fiind încă inedită în timpul cînd şi-a redactat studiul) nu reprezintă mama cu copilul în braţe, ci o pereche de adulţi; iar originea şi semnificaţia tipului (divinitate feminină cu acolit masculin) trebuie căutate în Mediterana Orientală sau în Asia Anterioară.

În ceea ce priveşte informaţiile despre săpăturile din Asia Mică, ele ne dau posibilitatea să aducem completări la unele dintre problemele atinse în articolul nostru. Într-adevăr, la Kültepe (Anatolia de SE), unde se găsiseră în săpături clandestine, făcute pentru căutarea „comorilor", atîţia idoli de alabastru, cu corpul circular şi cu unul, două sau chiar trei capete, fără ca totuşi să se fi găsit vreunul în cercetările sistematice mai vechi, recentele săpături întreprinse de arheologii turci au dus, în sfîrşit, la precizarea nivelului stratigrafic şi cultural al acestor idoli. Din datele publicate într-un articol al lui Machted Mellink despre ultimele descoperiri arheologice din Asia Mică[3], rezultă că la Kültepe s-au găsit,

---

[1] Vladimir Dumitrescu, *Semnificaţia şi originea unui tip de figurină descoperită la Rast* SCIV, VII, 1955, p. 95 — 118.

[2] Jirý Neustupný, *Studie o eneolitické plastice*, Praga, 1956, extras din „Sbornik Narodniho Muzea v Praze", vol. X. A — Historia, nr. 1—2.

[3] M. Mellink, *Archaeology in Asia Minor*, AJA, 60, 1950, p. 369—384.

cu prilejul săpăturilor din 1954, o nouă serie de idoli „capadocieni", și anume în stratul II (numerotat de sus în jos), caracterizat între altele prin tablete capadociene, vase pictate (dintre care unele importate din Syria) etc. Acest strat este contemporan, după autorul citat, cu stratul Alishar III, iar poziția cronologică a acestuia din urmă pare destul de bine fixată. Într-adevăr, Cl. Schaeffer, în vasta și extrem de documentata sa lucrare despre stratigrafia comparată a Asiei Occidentale[4], după ce discută toate datele propuse mai înainte pentru nivelul Alishar III și studiază toate elementele susceptibile de a contribui la precizări cronologice, ajunge la concluzia că așezarea corespunzătoare acestui strat trebuie să-și fi încetat existența pe la 1950—1900 î.e.n., cînd citadela a fost distrusă; iar începutul acestei faze nu poate fi mai vechi decît aproximativ 2100.

Ținînd seama de corespondența amintită mai sus între Alishar III și Kültepe II și de încadrarea cronologică care rezultă astfel pentru stratul Kültepe II, este clar că figurinele capadociene de alabastru nu pot fi datate decît între circa 2100 — 1950 î.e.n. În felul acesta ele sînt însă *posterioare* figurinelor bicefale din Cipru, cu care le-am pus și noi în legătură, fără a fi totuși atît de tîrzii cum le-au socotit unii cercetători. Căci figurinele bicefale din Cipru, aparținînd cu siguranță ultimei faze a perioadei vechi a epocii bronzului din Cipru (E. C. III), sînt *anterioare* anului 2100 î.e.n., potrivit concluziilor celor mai mulți cercetători, inclusiv Schaeffer[5] . La aceeași dată de 2100 pentru sfîrșitul perioadei vechi a bronzului cipriot s-a oprit de curînd și P. Dikaios[6], binecunoscutul arheolog din Cipru și director al Muzeului din Nicossia.

Aceste precizări cronologice dovedesc că, alături de legătura tipologică, nu este exclusă nici legătura genetică dintre figurinele bicefale din Cipru (mai vechi) și idolii de alabastru cu mai multe capete de la Kültepe (ceva mai noi), așa încît considerațiile noastre din articolul amintit își găsesc și pe această cale o confirmare cronologică. De aceea trebuie să se renunțe la rezervele exprimate mai demult în privința posibilității de a se stabili asemenea legături din pricina lipsei unor precizări cronologice absolute, tocmai pentru că acestea au fost acum obținute.

VLADIMIR DUMITRESCU

СНОВА О ДВУГЛАВЫХ СТАТУЭТКАХ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор возврашается к вопросу, обсуждавшемуся в более ранней работе. Он вкратце указывает, что в недавно опубликованном труде, чешский археолог Ю. Неуступны приписывает то же азиатское во-

[4] Cl. Scaheffer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale*, Londra-Oxford, 1948, p. 312 — 317.
[5] *Ibidem*, p. 403.
[6] P. Dikaios, *A Guide to the Cyprus Museum*, ed. 2, Nicossia. 1953.

сточно-средиземноморское происхождение типу двуглавых статуэток, найденных в Винче и Расте. К тому же, так за это время был определен слой в Кюлтепе (II), к которому принадлежат алебастровые идолы, становится ясно, что указанные статуэтки относятся к более поздней эпохе (около 2100—1950 гг.), чем двуглавые статуэтки с Кипра. Следовательно, предполагаемая ранее автором преемственность подтверждается и таким образом.

DE NOUVEAU À PROPOS DES FIGURINES BICÉPHALES

(RÉSUMÉ)

L'auteur revient brièvement sur le problème déjà discuté par lui dans un travail précedent, pour montrer que l'archéologue tchèque J. Neustupný attribue, dans une récente étude, la même origine est-méditerranéenne et asiatique au type de statuettes bicéphales découvertes à Vinča et à Rast. Par ailleurs, étant donné que l'on a pu, entretemps, déterminer la couche de Kültépé (II) à laquelle appartiennent les idoles d'albâtre, il est clair que ces dernières sont postérieures (environ 2100 — — 1950) aux figurines à deux têtes de Chypre. Par suite, la filiation précédemment préconisée par l'auteur se trouve également confirmée par cette voie-là.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

VICUS „ULTINSIUM"

Săpăturile de mari proporţii executate în anii 1911—1914 de Vasile Pârvan în ruinele aşezării fortificate de la Pantelimonul de Sus (raion Hîrşova, reg. Constanţa), anticul Ulmetum, au scos la iveală aproape toate resturile cetăţii din epoca romană şi prebizantină, precum şi un mare număr de materiale variate, printre care cele mai importante sînt monumentele sculpturale şi mai ales cele epigrafice, care constituie documente de căpetenie pentru cunoaşterea vieţii provinciale şi a realităţilor social-economice din Scythia Minor. Rezultatele acestor săpături integrale — am putea zice aproape exhaustive — le-a publicat cu regularitate, anual, imediat după executarea lor, cu ample descrieri, comentarii şi consideraţii de ordin general, în patru memorii (comunicări la Academie) maestrul arheologiei şi epigrafiei epocii sclavagiste în ţara noastră, sub titlul *Cetatea Ulmetum*, I (1912), II, 1 (1913), II, 2 (1913), III (1915)[1]. Toate materialele s-au bucurat de atenţia deosebită a marelui cercetător al Scythiei Minor, dar în special inscripţiile, pentru a căror întregire şi interpretare a pus la contribuţie multă erudiţie, sagacitate, pasiune; nu totdeauna însă cu deplin succes, existînd unele elemente ori lacune epigrafice pentru care întregirile şi comentariile savante ale magistrului nu s-au dovedit juste, ci chiar contrarii unor criterii ale epigrafiei, onomasticei ori altor fapte de ordin general; ceea ce este cît se poate de firesc, căci nici Pârvan însuşi nu avea intenţia şi pretenţia de a da peste tot soluţii definitive şi inapelabile în legătură cu un material documentar lacunos, fragmentar şi adesea echivoc.

În această din urmă categorie de epigrafe intră inscripţia de pe un altar votiv din piatră de calcar[2], care vorbeşte de un „vicus Ultinsium",

[1] Vasile Pârvan, *Cetatea Ulmetum, I. Descoperirile primei campanii de săpături din vara anului 1911*, ARMSI, tom. XXXIV (1912), nr. 8, p. 497 — 607; II, 1 — 2. *Descoperirile campaniei a doua şi a treia de săpături din anii 1912 şi 1913*, ARMSI. tom. XXXVI (1913), nr. 10 — 11, p. 245 — 328, 329 — 420; III, *Descoperirile ultimei campanii de săpături din vara anului 1914*, ARMSI tom. XXXVII (1915), nr. 10, p. 265 —304.

[2] Fracturată în două; partea de jos se află azi în colecţia Muzeului de la Histria, adusă aci împreună cu alte monumente epigrafice şi sculpturale transportate la 1918 de trupele bulgare din Dobrogea ocupată, în Bulgaria, şi restituite Romîniei după încheierea primului război mondial.

descoperit în contrafortul drept al porţii de nord-vest a cetăţii de la Ulmentum : V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, II/2, p. 344—349 şi pl. II, fig. 1[3] :

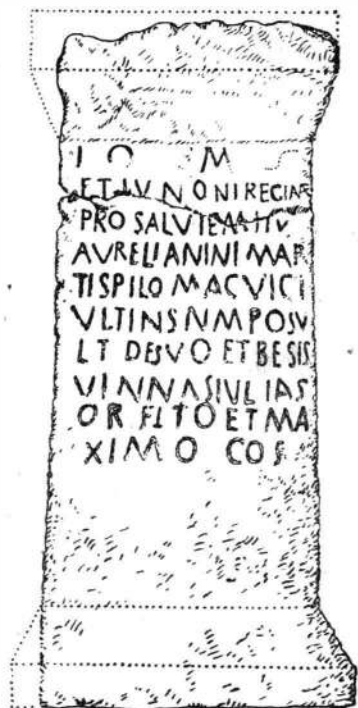

Fig. 1.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) s(acrum)
et Iunoni Reginae
pro salutem imp(eratoris)
Aureli An(ton)ini Mar-
ti(u)s P(h)ilo mag(ister) vici
Ultinsium posu-
it de suo et Bes(s)is
VI n(o)nas Iulias
Orfito et ma-
ximo co(n)s(ulibus).

Data : 2 iulie 172. Cum se vede din acest text cu întregirile şi corectările necesare, în inscripţie abundă greşeli de limbă şi incisiune, pe care, cu obişnuita-i sagacitate savantă şi eleganţă gravă, le-a relevat Vasile Pârvan :

„În rîndul întîiu avem un pentiment : s(acrum) a fost scris printr-o scăpare din vedere, produsă de puterea obişnuinţei care cerea formula consacrată IOMS,—apoi a fost martelat, totuşi nu îndeajuns ca să nu se mai vadă. În r. 4 altă neglijenţă : sînt scăpate trei litere din cuvîntul *Antonini*, tot aşa precum e uitată o literă din cuvîntul *nonas* din r. 8. — T din cuvîntul *Ultinsium* în r. 6 e făcut aproape ca un I. — F din rîndul 9 în cuvîntul *Orfito* are o formă aproape cursivă", apoi pentru „numele dedicantului *magister*, neclar, — am admis o definitivă ultimă lectură : *Marti*(*u*)*sP*(*h*)*ilo*". Urmează explicarea pentru *vicus Ultinsium* al cărui nume „nu pare a fi roman. Dimpotrivă observăm în el două elemente care se arată a fi trace : *Ul-tin.* În adevăr găsim primul element complet în următoarele două numiri : *Ulu-citra*, castel în Rhodope, şi *Resc-ulum* (în Dacia), în care am avea . . . cuvîntul — *ulu* (poate însemnînd „stîncă", după Tomaschek). A doua parte ar fi cuvîntul —*dina* în nume de localităţi ca *Bassi-dina*, *Bele-dina*, *Amlai-dina*, *Asbolo-dina.* Numele primitiv al satului de lîngă Ulmetum a trebuit să fie *Ulu-dina*. . . . devenind *Ul-tina*" (V. Pârvan, *Ulmetum*, II/2, p. 345 —347).

Cu asemenea argumentare s-ar putea fără greutate dovedi orice idee şi originea numelui din orice limbă care ar prezenta vreun element asemănător sau o rezonanţă superficială cu „Ultinsium". Această lectură

[3] AA, 1915, 239—240 = AnnEp, 1922, 65.

și interpretare au fost acceptate apoi fără rezerve de erudiți[4]; dar caracterul tracic al numelui *Ultinsium* (* *Ultina*, din **Ul*(*u*) - *dina*) este foarte puțin probabil, iar criteriile și soluțiile filologice ale lui Pârvan sînt departe de a-l fi putut dovedi ca atare (elementul *-ulu-* în Resculum este de fapt sufix, nu parte radicală; trecerea **Ulu-dina* în *Ultina* este neverosimilă etc.). Noi socotim însă că explicarea pentru acest nume izolat și straniu la prima vedere e de căutat în alt sens, simplificînd puțin lucrurile și anume nu plasînd un sat **Ultina* în teritoriul din preajma cetății Ulmetum, ci rămînînd chiar în interiorul acestei importante localități.

Dedicația este scrisă, cum s-a văzut și relevat, într-o limbă și caractere rustice barbarizante, de care trebuie să se țină seamă la explicația ce se dă numelui *Ultinsium*. Greșeli stridente ca ANINI pentru *Antonini*, PILO pentru *Philo*, NNAS pentru *nonas*, justifică presupunerea că și în ULTINSIUM lipsește ceva, o silabă; încît nimic nu pare mai firesc decît a ne gîndi la însuși numele importantei localități VLMETVM, adică la un derivat în genitiv: vicus VL(ME)TINSIVM (pentru *Ulmetensium*); omisiunea lui ME din numele satului n-ar fi o greșală mult mai gravă și provocatoare pentru oricare cititor localnic decît era stîlcirea numelui sacrosanct al împăratului însuși, pentru a cărui sănătate se înălța altarul, Aurelius Antoninus scris AVRELI ANINI. Asemenea erori grosolane nu erau însă rarități în produsele epigrafice ale lapicizilor provinciali din Scythia Minor; ca o desăvîrșită paralelă pentru *Ul*(*me*)*tensium* ar fi destul să amintim vico QVINIS în loc de *vico Quintionis* într-una din dedicațiile de același caracter provenind din ruinele Histriei (adusă în sec. III-IV e.n. ca material de construcție din satul Sinoe-Casapchioi, anticul vicus Quintionis; V. Pârvan, *Histria* VII, p. 56). Derivatul cu sufix latin *-ensis* (*Ul*(*me*)*tensis*) este de asemenea destul de obișnuit în toponimia Scythiei Minor, ex. *vicani Petrenses* (la satul Petra, azi Camena; AnD, XV, 1934, 98 = „Dacia, V — VI, 1956—1957, p. 427—428), *vicani B*[*ut*] *eridaven-* din teritóriul Histriei (CIL, III, 14447, (Pârvan, *Histria*, IV, p. 633—637; vezi SCIV, VI, 1955, p. 77—81); *municipium Troesmens*(*e*), *Troesmensium* (CIL, III, 774—776, 7560; SCIV, IV, 1953, p. 564 etc.). Existența formei derivate *vicus Ul*(*me*)*tinsium* (Umetense) alături de cea simplă (*vicus Ulmetum*) are o paralelă în *vicus Clementianesces* (Pârvan, *Ulmetum*, II/2, p. 357), în loc de *Clementianensis* contaminat cu sufixul *-escus*, alături de *vicus Clementiani* (CIL, III, 7565; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 242). Forma derivată (scrisă corupt) *vicus Ul*(*me*)*tinsium* alături de *vicus Ulmetum* apare ca firească și perfect acceptabilă în aceeași măsură ca *Clementianesces* și *Clementiani*, *Troesmensis* și *Troesmis*, resp. *Quinis* alături de *Quintionis*, din care nimeni nu s-a gîndit să facă două localități (*Quinis* și *Quintionis*), cum s-a întîmplat la *Ultinsium* și *Ulmetum*.

În Ulmetum, „*cives Romani et Bessi*" sînt cunoscuți din două dedicații asemănătoare cu cea pusă de „*Mag*(*ister*) *vici Ultinsium*" (CIL,

[4] V. Pârvan, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p.191; *Getica*, 1926, p. 369 (=257); Ul(u)tinum; G.G.Mateescu. ED,I, 1923, p. 184; AIIN III, 1924—1925, p.465 și 489; M. Rostovzev, *Storia economica e sociale dell'impero romano*, Firenze, 1933, p. 288 (=ed.engl. 1926, p. 558); R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 187, 191, 195 — 196, 249 etc.

III, 14214, 26 „*IOM et Iunoni regine c*(*ives*) *R*(*omani*) *et Bessi consistentes vico U l m e t o, pro salute imp*(*eratoris*) *Ael. Antonini caes. per mag. L. Val. Maxellius possuit de suo v. s. l., imp. Antonino III cos.*" (a. 140); V. Pârvan, *Ulmetum*, II/2, p. 365—368, pl. IV/3 (=AA, 1915, 241=AnnEp, 1922, 68): *IOM et Iunoni reg. pro salutem M. Aur. Veri et L. Veri aug. et sua cives R*(*omani*) *et Bessi cons*(*istentes*) *vico U l m e* (*to*), *Fl. Germanus mag. vici posuit de suo, VII kal. Iulius Ponto Laeli ano Cesennio Sospite cos.*" (a. 163).

Din lectura *vicus Ultinsium* (prin care se admitea existența unui sat deosebit * *Ultina*) și din formula dedicatorie „*posuit de suo et Bes*(*s*)*is*", Pârvan scotea concluzia pripită că în această localitate din apropiere de Ulmetum stările ar fi fost deosebite, populația fiind în alte condiții, căci *vicus Ultinsium* era în întregime *bessic*. Romanii de aci erau numai în minoritate infimă și nu alcătuiau *comuna* cvasi-municipală a acestui *vicus*. Firește, bessii erau romanizați și organizația lor era curat romană. Așa precum aveau un *vicus* cu *magister* și desigur și *decuriones*, ei se vor fi numit ca Martius Philo cu nume greco-romane ... Constatarea că în *vicus Ultinsium* avem un sat întreg de bessi romanizați e de cea mai mare însemnătate pentru judecarea procesului de romanizare a tracilor de la Dunăre și în special a dacilor noștri ... " (V. Pârvan, *Ulmetum*, II/2, p. 348—349). Asemenea concluzie nu ține seama de stilul lacunos și rudimentar al inscripției, luînd prea rigid textul ei, în care s-ar putea să fie omise cuvintele „*c*(*ives*) *R*(*omani*)"; sau expresia „*Marti*(*u*)*s P*(*h*)*ilo mag* (*ister*) *vici Ultinsium posuit de suo et Bes*(*s*)*is*" înseamnă că acest magistrat punea dedicația „din partea sa și a cetățenilor romani" — numele lui îl arată mai curînd a fi un roman ori greco-roman provincial (nu un bess-trac) — și „ din partea bessilor"; în orice caz expresia laconică și trunchiată din altarul pus de Martius P(h)ilo nu justifică presupunerea că această inscripție ar fi un document de altă natură decît celelalte două care vorbesc de „*c*(*ives*) *R*(*omani*) *et Bessi consistentes vico Ulmeto*" (amintite mai sus) paralele cu cele puse de *veterani et cives Romani et Bessi consistentes vico Quintionis*, sat cu localizare sigură în hotarul actualului Sinoe (Casapchioi) de la nord de Histria grecească[5].

I. I. RUSSU

VICUS « ULTINSIUM »

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Возвращаясь к надписи, опубликованной много лет назад Василием Пырваном, автор предлагает внести ряд поправок в дешифровку, указанную покойным историком и археологом. Он считает,

[5] S. Lambrino, *Mélanges J. Marouzeau*, Paris, 1948, p. 320 — 321; D. Tudor, SCSIași, 1951, 501 — 502 și 506 — 515.

что на камне есть ошибка гравера. Поэтому вместо „vicus Ultinsium" автор предлагает читать „vicus Ul(me)tinsium", таким образом, нельзя более утверждать, что существует первый „vicus", не обоснованный другой находкой и нужно отказаться от выводов Пырвана по этому вопросу.

VICUS «ULTINSIUM»

(RÉSUMÉ)

Remettant en discussion une inscription publiée jadis par Vasile Pârvan, l'auteur suggère quelques rectifications à la lecture proposée par ce grand savant, estimant l'existence d'une erreur due au lapicide. C'est pourquoi, au lieu de « vicus Ultinsium » il propose de lire « vicus Ul(me)-tinsium »; en ce cas, il ne serait plus possible de soutenir l'existence du premier « vicus », qu'aucune autre découverte ne vient appuyer, ce qui infirmerait les conclusions formulées à cet égard par V. Pârvan.

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

O PIATRĂ DE HOTAR DE LA CAPIDAVA

În vara anului 1942, făcînd un sondaj pe latura dinspre Dunăre a cetății Capidava, pentru a descoperi zidul din această parte al castelului roman tîrziu situat în colțul dinspre sud al cetății, a ieșit la iveală un crîmpei din acest zid, așezat peste ziduri mai vechi. El are parament numai în partea dinspre Dunăre, căci terenul fiind în pantă, a servit ca un fel de substrucție ce nivela patul pe care s-a așezat zidul propriu-zis al castelului, din care azi nu se mai păstrează nimic.

Între pietrele ce formau paramentul acestei substrucții — de altfel toate de dimensiuni mari și fasonate — se afla una, în rîndul de sus, care da de bănuit că avea înscripție. Lucrul era ușor de verificat, pentru că în acest rînd, ca de obicei, mortarul era dezagregat și s-a putut face cu ușurință un mic sondaj în spatele pietrei, constatîndu-se că, în adevăr, piatra era scrisă.

Atunci a fost scoasă din zid, de teamă să nu se strice, pentru că era deja calcinată, iar după terminarea campaniei de săpături a fost transportată la Muzeul din Constanța, împreună cu alte monumente descoperite anterior și publicate. Împrejurările au făcut să nu mă pot ocupa de ea pînă acum, încît a rămas nepublicată; ba chiar, în muzeu, cu prilejul deselor mutări, piatra a fost spartă în două bucăți, fără ca, totuși, această spărtură să fi produs vre-o dificultate în lectura înscripției.

Piatra e de calcar și are forma paralelipipedică, însă mult stricată prin acțiunea agenților atmosferici, mai ales că era calcinată. Fața scrisă prezintă urme de lustruire — probabil că înainte de a fi fost pusă în zid a servit ca prag la o clădire. De aceea muchea din dreapta e teșită mai mult și teșitura pătrunde în interiorul feței, distrugînd sfîrșitul rîndurilor înscripției.

Partea inferioară, care se înfigea în pămînt, îi lipsește. Ceea ce se păstrează din piatră are înălțimea de 0,85 m, lățimea de 0,44 m și grosimea tot de 0,44 m. Inscripția cuprinde 11 rînduri. Literele au o formă neregulată și sînt dispuse neregulat în rînduri, iar înălțimea lor variază între 0,03 — — 0,055 m. Ele prezintă o mare asemănare, ba chiar identitate, cu cele

din înscripția descoperită la Ulmetum și publicată de V. Pârvan[1], care are același conținut[2]. Cu ajutorul acesteia din urmă am putut întregi unele rînduri distruse mai mult în înscripția noastră, după cum și aceasta, la rîndul ei, ne-a dat posibilitatea să aducem unele modificări în lectura înscripției de la Ulmetum.

Impera[n]
te domin[o n(ostro)]
Severo[Ale]
x[an]dro
c[o(n)s(ule)] III et Cas[sio]
Dion(e) II co(n)s(ule)
Iul(ius) Vit[ales]
(centurio) leg(ionis) ex [prec(epto)]
v(iri) c(larissimi) Mant[enni]
co(n)s(ularis) n(ostri) t[ermi(nos)]
fix[it]

În general literele, după cum am spus, se aseamănă cu cele din înscripția de la Ulmetum, ca și cînd ar fi fost scrise de același lapicid sau cel puțin în același atelier, foarte probabil la Capidava, după cum ar indica și natura pietrei, aceeași la ambele monumente. Numai numărul de litere în rînduri diferă de la înscripție la înscripție, dar aceasta nu poate pleda împotriva gravării lor în același atelier, întrucît lungimea rîndurilor depinde și de lățimea pietrei.

Textul este același, numai că în înscripția de la Capidava literele sînt mult distruse sau șterse din timpul cît piatra a servit ca prag, sau, după aceea, prin calcinare și agenți atmosferici.

În r. 1 din ultima literă abia se mai distinge hasta de la început, fără îndoială a lui N. În r. 2 ultima literă păstrată este N din *domino*; probabil însă că, în afară de terminația cuvîntului, O, rîndul mai cuprinde și cuvîntul *nostro*, abreviat, poate prin inițiala N, căci spațiul nu îngăduie litere mai multe. În r. 3, se păstrează la început numele *Severo*, apoi se observă unghiul de sus al lui A, după care două litere distruse, probabil L și E. În r. 4 urmează completarea numelui început în r. 3 și anume: prima literă X e clară, cele două următoare A și N prezintă numai cîteva urme, iar la sfîrșit D R O se păstrează întregi. În r. 5, prima literă e C, apoi urmează trei haste verticale — se pare totuși că între C și hastele verticale au fost gravate înghesuit și superficial literele O și S din abreviația obișnuită a cuvîntului *consul*, ca o corectare a greșelii — urmează apoi trei litere, C A S, dintre care A păstrat numai pe jumătate și anume hasta din dreapta, apoi trei litere distruse. În r. 6 sînt clare literele DION, urmate de două haste verticale, după care literele C O S se disting cu multă greutate, piatra fiind roasă. Este deci numele celui de-al doilea consul, *Cas[sio] Dion(e) II co(n)s(ule)*.

---

[1] *Ulmetum*, II, p. 62.

[2] *Imper[an]te dom(ino) nostro Severo [A]lex[and]r[o] co[s] III [et] C[a]ssi[o] Dione II cos. Ni(pius?) Vitale[s] (centurio) leg(ionis) ex precepto v(iri) c(larissimi) M. Antenni Sabin(i) co(n)s(ularis) n(ostri) t[erm(inos)] fixi[t].*

În r. 7 se păstrează șase litere de la început : IVL, care este abreviația gentiliciului *Iul*(*ius*), și VIT, distruse în partea inferioară, fără însă a pierde din claritate, constituind începutul celui de al doilea nume. În inscripția de la Ulmetum, V. Pârvan a citit NI în loc de IVL. Cele două litere de la început, I V, apropiindu-se sus, au fost luate drept N, iar a treia, avînd bara de jos ștearsă, a fost socotită I. Pârvan a reconstituit astfel numele în Ni(*pius?*). Al doilea nume se păstrează în întregime în inscripția de la Ulmetum : VITALES și așa trebuie întregit și în inscripția noastră, întrucît cele trei litere de la început se păstrează, iar pentru celelalte patru distruse există spațiu. În r. 8 este distrus sfîrșitul rîndului.

Fig. 1

În inscripția de la Ulmetum în acest loc, după EX care se păstrează și la noi, urmează cuvîntul PRECEPTO. Îl putem admite și în inscripția noastră, însă abreviat, pentru că altfel nu avea loc. În r. 9 sînt clare literele V C M A N T, restul e distrus. Inscripția de la Ulmetum ne dă în două rînduri numele întreg, bine păstrat, *Mantenni Sabin*(*i*)[3]. În spațiul liber din inscripția noastră nu pot încăpea mai mult de patru litere, ENNI, din numele *Mantenni*, congnomenul *Sabinus* fiind lăsat la o parte. În r. 10 de asemenea lipsește sfîrșitul, probabil trei litere, ERM din *T*[*erm*(*inos*)] iar din r. 11 lipsesc două litere, I T din *Fix*[*it*].

Fără îndoială monumentul nostru este o piatră de hotar, ca și cel de la Ulmetum ; ele au fost lucrate și scrise în același timp, anul 229 al e.n. și în același atelier, la Capidava, din ordinul guvernatorului provinciei *Mantennius Sabinus*, și puse de centurionul unei legiuni, *Iulius Vitales*.

Hotarul pe care-l fixează este fără îndoială, după cum a spus și V. Pârvan, acela al teritoriului Capidavens. Piatra de la Ulmetum—de fapt sînt două, însă una are inscripția ștearsă complet — a fost adusă

[3] V. Pârvan a citit *M. Antenni Sabin*[*i*]; (*op. cit.*, p. 62).

din apropiere, căci hotarul între teritoriul Capidavens şi teritoriul Histriei trecea la cîteva sute de metri de Ulmetum, pe valea Casimcei. Despre acea de la Capidava nu putem spune de unde a fost adusă, pentrucă hotarul era destul de departe de Capidava, cam 18 km, atît în susul Dunării, pe valea dintre Seimenii Mari şi Seimenii Mici, cît şi în josul Dunării, pe valea Tichileşti.

Cred mai probabil că piatra de la Capidava nici n-a fost utilizată ca piatră de hotar, ci, din cauza vreunor defecte, a fost lăsată pe loc în atelier şi utilizată în vreo construcţie ca simplu material constructiv, de unde, în altă fază constructivă, a servit ca prag la altă clădire, iar de aci adusă şi întrebuinţată în zidul - substructie al castelului tîrziu roman.

Amîndouă inscripţiile ne mai arată că în anul 229 era guvernator al Moesiei Inferioare *Mantennius Sabinus*, care nu era cunoscut pînă la aceste inscripţii. Vasile Pârvan însă a citit în inscripţia de la Ulmetum *M. Antennius Sabinus*, deşi în *Prosopografie* nu există niciun *Antennius*; fiind doi *Sabinus*, îl identifică pe *Antennius* cu unul dintre Sabini şi anume cu cel care apare în anul 240 în calitate de *consul iterum*. A. Stein[4] corectează lectura lui Pârvan, citind *Mantennius Sabinus*, arătînd că acest *Mantennius* este identic cu *L. Mantennius Sabinus*, fiul prefectului Egiptului, cu acelaşi nume, din anii 193 şi 194, care în anul 214 a fost pentru a treia oară magister al colegiului de Sodali Augustali Claudiali[5].

Fără îndoială identificarea lui A. Stein este cea adevărată, fiind mai completă atît ca nume cît şi ca timp, din 214 pînă în 229 Mantennius putînd să parcurgă întreg cursus honorum pînă la *consularis Moesiae inferioris*.

GR. FLORESCU

МЕЖЕВОЙ ЗНАК В КАПИДАВЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Изучается межевой знак, найденный в Капидаве со стороны Дуная в финдаменте крепостной стены замка позднеримской эпохи.

Надпись указывает, что в 229 г. при императоре Александре Севере были установлены границы территории Капидавы. Работы были выполнены под надзором центуриона легиона Юлия Виталия по приказу наместника нижней Мезии Мантенния Сабина. Об этом упомянуто в указанной надписи и аналогичных надписях в Ульметуме.

[4] A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 96.
[5] CIL, XIV, 2391; cf. A. Stein, *Der römische Ritterstand*, p. 340 şi urm.

UNE BORNE DE CAPIDAVA

(RÉSUMÉ)

Il s'agit d'une borne découverte à Capidava, dans la substruction de l'enceinte de la forteresse romaine de basse époque, qui fait face au Danube.

L'inscription qu'elle porte montre que c'est en 229, à l'époque de l'empereur Sévère Alexandre, que furent fixées les limites du territoire de Capidava. L'opération fut exécutée sous la surveillance du centurion Julius Vitales, d'ordre du gouverneur de la Mésie Inférieure, Mantennius Sabinus, attesté pour la première fois par cette inscription, ainsi que par d'autres inscriptions analogues d'Ulmetum.

---

c. 21 — 1165.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

ÎN JURUL MONUMENTULUI DEDICAT ÎMPĂRATULUI GORDIAN III DE COHORS I SAGITTARIORUM LA DRUBETA

Cohorta I de săgetaşi, staţionînd la Drubeta din prima jumătate a secolului al II-lea cel puţin pînă la părăsirea Daciei sub Aurelian, pune aci şi un monument onorific pentru Gordian[1], care-i acordase dreptul de a-i purta numele. Cu acelaşi nume, *Miliaria Gordiana*, dedică un altar lui *Mars Gravidus*[2]. Tot de la această cohortă avem şi multe cărămizi cu ştampila ei, numele soldatului Aurelius Iulius pe monumentul funerar al lui Iulius Herculanus[3], de care vom vorbi mai departe, şi inscripţia în caractere cursive pe o cărămidă bipedală din pardoseala bazinului circular al termelor Drubetei[4].

Mi s-a sugerat ideea că pe monumentul dedicat lui Gordianus (cu numele împăratului radiat, dar cu urme de miniu) ar trebui să se citească nu numele acestuia, ci al lui Philippus. Pentru a se putea primi această interpretare, ar fi necesar să se aducă şi alte temeiuri, în afară de faptul că pe acelaşi spaţiu încape numele lui *Philippus*, cu acelaşi număr de litere ca în *Gordianus*. Textul inscripţiei este inegal spaţiat (fig. 1), literele de mărimi inegale chiar în aceleaşi rînduri. Întregirea părţilor radiate a fost înlesnită de urmele de miniu, vizibile şi în 1933, cînd inscripţia s-a citit la fel de către arheologii ţărilor dunărene participanţi la a cincea excursie de studii[5].

---

[1] L-am descoperit în castrul Drubeta şi l-am publicat în *Monumentele religioase ale Drubetei*, Craiova, 1934, p. 32, 33 şi fig. 44; mai sumar dat în *Drubeta, azi T.-Severin*, „Boabe de Grîu", 1932, p. 27 (în extras) şi fig. 46.

[2] CIL, III, 6279. Dispărut din Grădina publică a oraşului înainte de transportarea lapidariului de aci la Muzeul regional, organizat mai întîi la Liceul „Traian".

[3] CIL, III, 8018.

[4] Al. Bărcăcilă, *Une ville daco-romaine — Drubeta*, în vol. *L'Archéologie en Roumanie*, Acad. Roum., 1938, p. 35 şi fig. 69, 72.

[5] Printre aceştia erau şi R. Egger (Viena), Mihael Abramić (Split), Bersu (Frankfurt a. M.). Excursiunea la Drubeta ca şi în Banat şi în Ardeal, a fost condusă de prof. C. Daicoviciu.

În interesul clarificării temeiurilor unei eventuale dispute, îi redăm şi textul :

1 [IMP.] CAES [M. ANT. GOR
2 DIANO A]VG. PONTIF.
3 MAXIMO TRIB.POT.
4 COS. P.P. PROCOS
5 COH. I SAG. [GOR
6 DIANA] ∞
7 EQVITATA DEVO
8 TA NVMINI MA
9 IESTATIQV[E E]IVS

Datare : anul 238.

De altfel atribuirea acestui monument lui Gordian sau lui Philip n-are în sine nici o importanţă istorică. Elementele importante pe care le conţine vor fi relevate mai departe.

Atare monumente, stereotipic formulate, s-au ridicat în tot cursul imperiului la întronarea tuturor împăraţilor, pentru ca după uciderea lor să li se radieze numele, mai ales în această epocă. Unele au scăpat de radiere ; la altele, resturile de litere şi de culoare de miniu au înlesnit descifrarea. Aşa de exemplu, la Adamclisi, monument dedicat de II-viri, aediles ş.a. : PRO SALUTE [IMP] M. GORDIANI[6] ; la Histria, altarul cu dedicaţia : I.O.M. ET IVNONI REGIN[A]E. . . PRO SALUTE IMP. M. ANT. GORDIANUS[7] ; tot acolo fragmentul : IMP. CAE. M. ANTONIO GOR[D]I[ANO][8] ; la Porolissum patru monumente onorifice închinate lui Philippus Pater, soţiei Otacilia Severa şi fiului lor, trei nemartelate, unul cu resturi de litere[9] ; la Ulmetum, dedicaţie soţiei lui Gordian, Sabina Tranquillina [10] ; la Romula, inscripţia comemorativă pentru construirea zidului de incintă sub Philip[11].

Numele lui Gordian şi l-a însuşit şi *flota Dunării Moesice*, care apare cu epitelul de *Gordiana* în inscripţia în limba greacă de la Poarta Albă, din teritoriul oraşului Tomis[12].

Nu este exclus ca şi la Drubeta să se găsească în viitor unul sau mai multe monumente închinate lui Philip, soţiei şi fiului lor, ca la Porolissum.

Dar cu privire la monumentul onorific închinat de cohorta I de săgetaşi la Drubeta sînt mai importante următoarele constatări şi precizări, care ne-au scăpat la prima lor publicare în lucrarea *Monumentele religioase ale Drubetei*, mai sus-amintită. Accentuam acolo ca „dovadă de decadenţă pentru Drubeta", „materialul folosit, de calitate inferioară . . . paraleli-

[6] Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques*, p. 210, nr. 37.

[7] V. Pârvan, *Fouilles d'Histria*, „Dacia", II, p. 246. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în vol. *La Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 264, 265.

[8] S. Lambrino, *Fouilles d'Histria*, „Dacia", III—IV, p. 409.

[9] C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dacien*, „Dacia", VII—VIII, p. 236 — 237.

[10] V. Pârvan, *Ulmetum*, II, „Anal. Acad. Rom., XXXVI, 1914, p.27, 28 (în extras).

[11] CIL, III, 8031 : Măsura de întărire a Romulei o ia guvernatorul de atunci al Moesiei Inferior, „viteazul C. Messius Decius Traianus" (L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, p. 206) ; cf. şi V. Pârvan, *Ştiri nouă din Dacia Malvensis*, p. 9, 10 (=47,48).

[12] Gr. Tocilescu, AEM, VIII, 1884, p. 22, nr. 6. ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 265.

piped de piatră calcaroasă friabilă de dim. 1,17/0,74/0,47 m, scobit de goluri provenite din măcinarea pietrei sub acțiunea umidității". Dar descriind partea superioară a monumentului „ornamentată cu un con de pin între două coarne curbate, cu capetele spre vîrful lui, la colțuri două rozete, . . . între acestea și conul de pin cîte un mănunchi floral stilizat după spațiul liber", n-am tras și concluzia care se impune acum așa de clar, și anume că acest monument a fost inițial un altar funerar, singurul la care se poate găsi o atare ornamentație.

Fig. 1. — Monumentul onorific dedicat împăratului Gordian III de Cohors I Sagittariorum din Drubeta.

Radierea inscripției funerare se evidențiază și prin felul cum s-a adîncit fața cu inscripția, lăsîndu-se în colțul stîng de sus, o parte din înclinarea inițială de sub relieful de deasupra (v. fig. 1).

Așadar cohorta I de săgetași, a pus pe lapicid să radieze inscripția funerară de dată nu mult anterioară, judecînd tot după materialul folosit — iar în locul acesteia să sape inscripția de dedicație pentru noul împărat, îndată după întronarea lui în tragicele împrejurări binecunoscute[13]. Se înțelege de la sine că cohorta I de săgetași nu putea face ca Tribunul Lupus care, avînd să ridice un altar zeului păgîn Mars Cortalis, folosește tot la Drubeta, după părăsirea Daciei sub Aurelian, dar nu înainte de întronarea creștinismului sub Constantin cel Mare și tot fără scrupul de pietate, altarul închinat *Geniului Munici-*

[13] De pe la mijlocul lui februarie pînă către mijlocul lui iunie 238 asistăm la una dintre cele mai mari dezordini interne ale imperiului, cu trei serii de împărați concomitenți : *Maximin* care, avînd împotriva lui aversiunea Senatului, moare la Aquileia pe la începutul lui mai, iar după alții pe la mijlocul lui iunie ; *Gordian I* și *Gordian II*, proclamați împărați în Africa către 15 februarie, avînd să moară ambii după 20 de zile ; *Balbin* și *Pupian* (aliter *Maximus*), proclamați împărați în martie spre a fi uciși pe străzile Romei de garda pretoriană, pe la 15 iunie, cînd *Gordian* III, care sub ei figurase ca Caesar, este proclamat împărat.

piului Drubeta în epoca de înflorire a orașului, respectîndu-i inscripția și altoreliefurile laterale cu înfățișarea Geniului, dar răsturnînd monumentul, așa încît bietul geniu, care nu putuse să-și apere orașul, să rămînă cu capul în jos! Desigur, nu cu intenția de a-l pedepsi, ci numai pentru că așa se putea așeza mai bine monumentul. Noua inscripție s-a săpat pe fața opusă celei anterioare[14].

Mai observăm la același monument închinat lui Gordian III că este singurul în care *Cohors I Sagittariorum* apare cu întreaga ei titulatură de *Miliaria Equitata*; pe altarul mai sus citat închinat lui *Mars Gradivus*, care nu poate fi decît posterior anului 238, apare numai ca *Miliaria*, ceea ce însă nu înseamnă că atunci n-ar mai fi fost *Equitata*. Nu tot așa putem spune de titulatura ei pe celelalte două inscripții: cea de la terme, cea mai veche din toate patru, în care ni se dă acel *in figlinis magister*, *Aurelius Mercurius*, *Miles Cohortis I Sagittariorum*[15]; apoi altarul funerar al familiei lui *Iulius Herculanus*, în care figurează *Aurelius Iulius* ca *Miles Cohortis I Sagittariorum*, *imaginifer*[16]; tot ca *Miliaria* apare și pe cărămizi stampilate: COH I SAGM[17].

Asupra acestui din urmă monument se impune să mai stăruim.

a) După calitatea materialului și forma îngrijită a inscripției, el se plasează în epoca de înflorire a Drubetei. În conținutul inscripției apare la Drubeta o *Scola Fabrum*, la care acest Iulius Herculanus cît și fiul Iulius Marcianus au fost *imaginiferi*. Constituirea unor atare corporații în Dacia n-a fost îngăduită decît pe la începutul veacului al III-lea și dacă Drubetei i s-a aplicat această restricție, ea și-a dobîndit acest drept în timpul domniei lui Septimiu Sever și a lui Caracalla (193—219), poate chiar o dată cu ridicarea orașului la rangul de colonie[18], înainte de anul 210, și foarte probabil în 193, cînd Septimiu Sever reorganizează imperiul și în special provinciile, în frunte cu Dacia, care îl poate numi al doilea fondator al ei[19]. Deci și monumentul nostru datează cel mai tîrziu din primele două decenii ale veacului al III-lea.

b) Examinînd și conținutul inscripției, credem că se poate lămuri rostul prezenței ei la schitul Topolnița, fondație din sec. XVII, la circa 20 km, spre nord de Turnu-Severin. Se pune întrebarea dacă ea a fost adusă

---

[14] Al. Bărcăcilă, *Monumentele religioase ale Drubetei*, p. 13 — 16 (în extras) și fig. 14 a, b, 17; iar în *Une ville daco-romaine—Drubeta*, fig. 24 și 29, pe planșele XII, XIV, unde și mai clar se vede cum Tribunul Lupus ridică altarul: *P*(*ro*) *C*(*enturionibus*) *O*(*mnium*) *O*(*rdinum*). Insistăm pentru că s-a spus că aceste patru litere inițiale, dintre care a doua e sigur prescurtarea pentru *Centurionibus*, ar trebui citite altfel. C. Daicoviciu, în AISC, IV, 1944, la p. 293, 294 găsește că „expresia *Centuriones Omnium Ordinum* (dacă e bine citită și nu avem eventual *duorum Ordinum*) e puțin uzitată, dar se potrivește cu epoca în care așezăm noi monumentul". Nici o îndoială asupra redării celor doi O O. Daicoviciu însă o datează în ultimele două decenii ale stăpînirii romane (*ibidem*, p. 293).

[15] Vezi mai sus, p. 323 și nota 3.

[16] CIL, III, 8018.

[17] Al. Bărcăcilă, *Colonia Drubeta, azi T.-Severin*, fig. 36, p. 22.

[18] V. Pârvan, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, p. 9 (= 43).

[19] Al. Bărcăcilă, *Drubeta, azi T.-Severin*, p. 27, unde — după datele cuprinse în monumentul dedicat de *R. P. COl*, *Sept. DR.* împăratului Caracalla, monument descoperit de noi în capela cetății Severinului (v. BCMI, VII, 1914, p. 139 — 142) — găseam că Drubeta „a urcat treapta de colonie între 193 și 201".

aci din fosta Drubeta pentru vreo întrebuințare oarecare? Dar n-a fost găsită nici zidită, nici altfel folosită la schit. Mult mai probabil este că octogenarul Herculanus, desigur nemaiactivînd la această vîrstă în Drubeta ca *Decurio Scolae Fabrum* (*et*) *imaginifer*, altcineva luîndu-i locul ca *decurion*, iar tînărul său fiu Iulius Marcianus ca *imaginifer*, s-a retras din Drubeta pe roditoarea luncă de la Baloteşti, ceva mai jos de schitul Topolnița, pe atunci poate un *vicus* al Drubetei[20], unde va fi avut o modestă fermă, împreună cu soția Iulia Vivenia. Acesteia i-a fost rezervată trista soartă de a-şi înmormînta nu numai soțul dar şi pe ceilalți membri ai familiei, morți înainte de vreme : trei la 27, 30, 25 ani. o fiică la 14 ani şi două copile la 9 şi 4 ani, stinşi desigur de o molimă[21].

În legătură cu obiectul inițial al acestui articol, monumentul onorific din 238 al Cohortei I de Săgetaşi, vom schița cît mai sumar posibil situația din ce în ce mai gravă a provinciilor romane de la Dunărea de Jos în scurtul interval dintre 238 şi 249, cînd Philip — ieşind în întîmpinarea lui Decius, proclamat împărat de trupele din Moesia (după ce parte din ele dezertaseră la goți) — este ucis la Verona[22], iar fiul său, Decius Junior, la Roma în lagărul Gărzii Pretoriene.

Dezordinea internă mai sus schițată[23], care a precedat proclamarea ca Augustus a lui Gordian III, a dat prilej carpilor asociați cu goții să invadeze şi să pustiască Scythia Minor, de la gurile Dunării pînă la Durostorum, iar pe țărmul mării pînă la Marcianopolis[24]. Ar fi greu de admis însă că au trecut doar prin preajma Histriei, fără să-i fi adus gravele stricăciuni care au îndreptățit pe Capitolinus să-i deplîngă distrugerea[25].

Situația la Histria şi în întreaga Scythia Minor se restabileşte sub Gordian, grație capacității generalilor Menophilus, guvernatorul Moesiei (238—241) şi Timisitheus, socrul lui Gordian. Dar după uciderea socrului

---

[20] Ceva mai jos, către satul Izvorul Bîrzii, unde pîrăiaşul Bremena se varsă în Topolnița, numele acestei părți de luncă este *„La Martalogi"*. Aci ar fi fost un *„Oraş al Martalogilor"*.

[21] Gr. Florescu, *Monumenti funerari romani della Dacia Inferior*, p. 38, 39, datează monumentul în a doua jumătate a sec. al II-lea. Pentru înlesnirea verificării părerii noastre, îi redăm textul în întregime : D. M. | Iul. Herculanus | Dec. Scol. Fab. Imag. | Vix Ann. LXXX. Iul. Viv | enia Coniux. Iul. | Marcianus Fil. Im | mag. Scol. Fab. Vix. | Ann. XXVII. Aur. Iuli | us Mil. Cohor. I Sag. Im | mag. Vix. Ann. XXX. Iul. |Marcellinus Fil. | Vexil. Scol. Fab, Vix. | Ann. XXV. Iul. Ma | rcia Fil. Vix. | Ann. XI Iul. Eraclia Fil. | Vix Ann. VI Iul. | Marcellina Nep. | Vix. Ann. Viv | enia Mater Se viva F |

[22] L. Schmidt, *op. cit.*, p. 206.

[23] V. nota 13 de la p. 325.

[24] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 263—264.

[25] Capitolinus, *Vita Maximi et Balbini*, 16, 3; V. Pârvan, *Histria*, VII, 1923, la nr. 4, p. 6—9, descrie marele fragment de stelă „folosit la rezidirea actualei întărituri (238—250), după ce cetatea fusese prădată, distrusă şi arsă de carpi şi goți ; S. Lambrino (*Histria romaine à la lumière des fouilles*, Paris, 1931, p. 23) : „săpăturile confirmă faptul că Histria a fost teribil atinsă de marea invazie a carpilor şi goților care a măturat Scythia Minor în 238" ; idem, în „Dacia", III—IV, p. 387—388 : „După dezastrul din 238 zidul incintei a fost refăcut din temelie (*de fond en comble*), cu materialele aflate la îndemînă", între care dedicația pentru Gordian din 238 (dată de V. Pârvan, în „Dacia", II, p. 246).

împăratului[26] în victorioasa expediţie împotriva regelui persan Sapor, şi după ce Gordian este ucis din ordinul lui Philip Arabul, noul prefect al Gărzii pretoriene, carpii — folosind prilejul deplasării în Asia a unei formidabile armate romane — invadează Dacia încă de la începutul domniei lui Philip. Acesta izbuteşte să-i alunge în expediţia victorioasă începută în 246 şi terminată în 247, efemeră victorie, căci în curînd Decius, atît sub Philip, după ce i s-a încredinţat comanda superioară la Dunărea de Jos, cît şi ca împărat (din 249), va trebui să intervină din nou atît împotriva carpilor în Dacia, cît şi a goţilor şi altor triburi care, profitînd de atîtea tulburări, năvăliseră iarăşi în Moesia Inferior[27].

Situaţia provinciilor de la Dunărea de Jos, mai consolidată în anii de domnie ai lui Gordian şi mai slăbită sub Philip Arabul, se poate deduce şi din examinarea emisiunilor monetare din această vreme.

După monedele bătute la *Viminacium*[28], situaţia sub cei doi împăraţi ar părea egală : monedele lui Gordian se datează cu AN I—AN V ; ale lui Philip cu AN V — AN XI, socotiţi ca ani ai unei noi ere pentru Moesia Superior. *Dacia* primeşte dreptul monetar de la Philip prin iulie-august 246, cînd acesta se afla în Dacia la întoarcerea din expediţia persană ; emisiunea începînd cu AN I — AN III sub Philip, încetează sub Gallienes cu AN XI (în 256 sau 257). Nu se indică aci, ca la Viminacium, locul unde s-au bătut[29].

Concludentă este examinarea emisiunilor din Moesia Inferior : încetarea lor nu poate să nu fie în legătură şi cu gravele tulburări din regiune[30].

I. *La Histria*, emisiunea se menţine sub Gordian (circa anii 241—243)[31]: şase variante, două numai cu numele lui, trei cu el şi soţia Tranquillina, una cu Tranquillina.

II. *La Tomis* (Constanţa) emisiunea se menţine cîtăva vreme şi sub Philip, dar în proporţie mult redusă : 65 variante (numerele : 3559—3623), din care două cu Otacilia, 34 cu Philippus Junior, faţă de 194 variante cu Gordian (nr. 3363—3556), plus două cu Sabina Tranquillina (nr. 3557—3558).

III. *La Callatis* (Mangalia) emisiunea încetează cu Philip, pentru care se bat 20 variante (nr. 348—367), dintre care trei cu Oracilia, două cu Philip fiul. Aci sub Gordian se bat numai 10 variante (nr. 338—347).

---

[26] Capitolinus, la *Gordianus*, Cap. 23 spune : „Minisitheus, *quantum plerique dicunt*, artibus Philippi, qui post eum, praefectus praetorii est factus, — *ut alii* morbo extinctus . . ."

[27] L. Schmidt, *op. cit.*, p. 203—208 ; H. Schiller, *Geschichte der Roemischen Kaiserzeit*, I, p. 800 — 801 ; I. Weiss, *Die Dobroudja im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 65.

[28] Primeşte de la Gordian dreptul monetar şi probabil şi rangul de colonie.

[29] S-a crezut că în altă parte decît pe teritoriul Daciei, şi anume la Viminacium. Împotriva acestei păreri ar milita faptul că aci emisiunile pentru Moesia Superior încetează cu doi ani înainte de acelea ale Daciei. Văzînd şi cum decurg evenimentele şi în Moesia Inferior, ar reieşi că monedele cu Dacia s-au bătut pe teritoriul ei, probabil în Dacia Malvensis.

[30] Pentru alte motive de ordin economico-financiar, cf. C. Daicoviciu, *Siebenbürgen im Altertum*, p. 165 şi urm.

[31] Luăm aceste date şi cele ce urmează din Imhoof-Blumer-Pick, *Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands.*

IV. *La Dionysopolis* (Balcic) emisiunea încetează cu Gordian: se bat cu numele lui 21 variante (nr. 384—404).

V. *La Odessus* (Varna) emisiunea încetează cu Gordian. Cu numele lui se bat 51 variante (nr. 2314—2374); cu el și soția 30 variante (nr. 3375—3404); numai cu Tranquillina o variantă (nr. 3405).

VI. *La Marcianopolis* (Devna, la SV de Varna), emisiunea încetează cu Philip și numai în anii guvernatorului provinciei, Messakinus: 13 variante cu el și cu Otacilia (nr. 1194 — 1206), 10 cu Philippus Junior (nr. 1207—1216), parte din acestea fără numele guvernatorului.

Pentru Gordian se bat aci sub guvernatorii Menophilos și Tertulianus 84 variante (nr. 1087—1170); fără numele de guvernator — una (nr. 1171); pentru el și Tranquillina, sub guvernatorul Tertulian, 21 variante (nr. 1172—1192), una numai cu Tranquillina (nr. 1193). Disproporție simțitoare, 23 variante Philip, față de 107 Gordian,

VII. *La Nicopolis ad Istrum* emisiunea încetează cu Gordian. Se bat aci cu numele lui (iar pe rv. cu numele guvernatorului Modestinus) 68 variante (nr. 2040—2107), și una fără numele guvernatorului. Din cele șapte centre ale Moesiei Inferioare, patru încetează emisiunile o dată cu Gordian și numai trei, Tomis, Callatis și Marcianopolis se mai mențin sub Philip, în disproporția văzută.

De asemenea la *Anchialos* (din Tracia) emisiunea încetează cu Gordian, cu numele acestuia și al Tranquillinei bătîndu-se 44 variante (nr. 647—690).

VIII. *Provincia Macedonia* (KOINON MAKEΔONON), cu chipul și numele lui Alexandru cel Mare, emite pentru Gordian 20 variante (nr. 39—58), iar pentru Philip trei (nr. 59—61).

IX. Tot în Macedonia, *Colonia Dium*, bătînd monede sub Augustus și Tiberius (nr. 1—6), mai emite numai cu Gordian (nr. 7), iar după el numai cu Gallienus (nr. 8).

X. La fel *Pella*, unde emisiunile încep sub Hadrian și se încheie cu Gordian (nr. 35—36).

În acest sumar monetar se oglindește deci o situație superioară a provinciilor nord-dunărene sub Gordian față de aceea de sub Philip, primul datorîndu-și prestigiul capacității bravilor generali Menophilus (238—241) și Thimisitheus (241—243). Valul invaziilor germanice e în creștere, ajungînd sub Gallienus (253—268) cu trupe de uscat și cu flotă de-a lungul țărmului vestic al Mării Negre, pe la Histria, Tomis ... Anchialos, pînă la Byzantion, și de aci în Asia Mică peste Bosfor (la 258), iar mai apoi peste Helespont (în 262).

AL. BĂRCĂCILĂ

В СВЯЗИ С ПАМЯТНИКОМ В ДРУБЕТЕ, ВОЗДВИГНУТЫМ КОГОРТОЙ I SAGITTARIORUM В ЧЕСТЬ ИМПЕРАТОРА ГОРДИАНА III

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Долго стоявшая в Друбете вышеупомянутая когорта оставила здесь, наряду с до сих пор опубликованными в CIL надписями, также надпись, начертанную скорописью на кирпиче длиною в два фута. Из нее явствует, что когорта работала по восстановлению открытых там терм и сооружению памятника, воздвигнутого в 238 г. н. э. в честь императора Гордиана III и обнаруженного в castrum Друбета. Погребальные символы на использованном для надписи камне и заметные следы стертой надгробной надписи свидетельствуют о состоянии сильного упадка Друбеты — бывшего города, затем цветущей колонии. Этот упадок является составным элементом общего положения не только всей провинции Дакии, но и Нижней Мезии, пострадавших от набегов карпов и готов, которым способствовали серьезные междуусобицы в первой половине указанного года при одновременном правлении пяти императоров, погибших насильственной смертью. Об упадке города Друбеты немного позднее свидетельствует недавно обнаруженный в том же castrum жертвенник, посвященный Юпитеру Cortalis трибуном Лупом. Последний использовал непокрытую надписью сторону жертвенника, посвященного во II в. городом Друбетой своему гению-покровителю; при этом сохранились как передняя надпись, так и горельефные изображения гения на боковых сторонах, несмотря на то, что памятник был перевернут и гений оказался вниз головой.

В эпоху процветания города, из лучшего известняка был воздвигнут известный массивный надгробный памятник Юлию Геркулану — декуриону и знаменосцу коллегии мастеров той же стрелковой когорты (CIL, III, 8018). Памятник был обнаружен на расстоянии приблизительно 20 км к северо-западу от города Турну-Северина (бывшая Друбета) в плодородной долине Тополницы. Памятник свидетельствует о том, что, по всей вероятности, здесь находился vicus Друбеты, в котором был погребен восьмидесятилетний декурион.

На памятнике Гордиану III имя последнего стерто, однако дешифровка возможна по следам миниума, хорошо видным и через несколько лет после его открытия. Таким образом устраняется предположение, что было стерто имя преемника Гордиана Филиппа Араба. Несомненно, что и последнему когорта воздвигла памятник, который, быть может, откроют в будущем. Упоминаются и другие памятники в честь указанных двух императоров, причем на одном из них имя не стерто.

Положение нижнедунайских провинций — более прочное при Гордиане III, более ослабленное при Филиппе Арабе — выявляет и исследование монет выпуска той эпохи в Нижней Мезии, Фракии и Македонии.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКА

Рис. I. — Памятник, воздвигнутый в Друбете когортой I Sagittariorum в честь императора Гордиана III.

À PROPOS DU MONUMENT ÉRIGÉ À DRUBETA PAR LA COHORTE I SAGITTARIORUM EN L'HONNEUR DE GORDIEN III

(RÉSUMÉ)

La cohorte *I Sagittariorum*, qui a longtemps déployé son activité à Drubeta, y a laissé, outre les inscriptions publiées jusqu'ici dans le CIL, une inscription en caractères cursifs, gravée sur une brique bipédale, indiquant que la cohorte a travaillé à la réfection des thermes découverts dans cette localité, ainsi qu'un monument dédié en 238 à l'empereur Gordien III, monument mis au jour par les fouilles du camp retranché de Drubeta. Les symboles funéraires que porte le bloc de pierre choisi pour cette inscription et le martelage visible du texte funéraire, révèlent la grave décadence de Drubeta, ancien municipe, devenu plus tard une colonie florissante. Cette déchéance cadre non seulement avec la situation de la province de Dacie, dans son ensemble, mais encore avec celle de la Mésie Inférieure, mises en péril par les invasions des Carpes et des Goths, que facilitèrent les graves dissensions intestines de la première moitié de l'année 238 où cinq empereurs, tous morts assassinés, se disputaient le pouvoir. La décadence de Drubeta comme ville se trouve confirmée, un peu plus tard, par l'autel récemment découvert dans ce même castrum dédié par le tribun Lupus à Jupiter Cortalis. Utilisant la face vierge d'inscription de l'autel consacré au IIe siècle par le municipe de Drubeta à son génie protecteur, tout en respectant l'inscription antérieure et les hauts-reliefs des parois latérales figurant le génie du municipe, le tribun Lupus retourna le monument, ce qui explique pourquoi le génie y apparait la tête en bas.

Au temps où la ville florissait, on y avait érigé le massif monument funéraire de Iulius Herculanus décurion et porte-enseigne du collège des artisans de la même cohorte de sagittaires (CIL, III, 8018). Ce monument célèbre, taillé dans le meileur des calcaires, retrouvé à une vingtaine de kilomètres au N-O de Turnu-Severin, l'ancienne Drubeta, dans la fertile vallée de la Topolniţa, et qui n'a heureusement pas été utilisé comme matériaux pour la construction du petit monastère qui s'y trouve, indique, fort probablement, qu'il y eut ici un *vicus* de Drubeta, où fut enseveli le décurion octogénaire.

Sur le monument érigé en l'honneur de Gordien III, le nom de cet empereur a été martelé, mais il a été possible de le déchiffrer grâce aux traces de minium, bien visibles quelques années encore après sa découverte, ce qui écarte l'hypothèse que le nom effacé ait été celui de son successeur,

Philippe l'Arabe. La même cohorte a certainement élevé un autre monument en l'honneur de ce dernier, monument que l'avenir permettra peut-être de découvrir. L'auteur cite d'autres monuments consacrés à ces deux empereurs, sur certains desquels leur nom subsiste encore.

La situation des provinces du Bas-Danube, plus consolidée sous Gordien III, affaiblie sous Philippe l'Arabe, est également illustrée par l'étude des monnaies frappées sous ces empereurs en Mésie Inférieure, en Thrace et en Macédoine.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. — Le monument honorifique dédié à l'empereur Gordien III par la cohorte I Sagittariorum de Drubeta.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

PREZENŢA ÎN PANNONIA, ÎN VREMEA LUI GALLIENUS, A LEGIUNILOR V MACEDONICA ŞI XIII GEMINA ŞI ÎNCETAREA STĂPÎNIRII ROMANE ÎN DACIA

Săpăturile efectuate în anul 1913 de Muzeul din Ptuj (Pettau), oraş situat în Iugoslavia, pe malul stîng al Dravei, pe locul unde era situat Poetovio, au dat la iveală cinci monumente cu inscripţii de o deosebită importanţă pentru istoria Daciei romane în sec. III. Aceste inscripţii au fost găsite într-un mithraeum din satul Oberrau, de lîngă Ptuj (Pettau).

Reproducem mai jos textul celor cinci inscripţii :

1 *D*(*eo*) *S*(*oli*) *i*(*nvicto*) *M*(*ithrae*)
Pro sal(*ute*) *d*(*omini*) *n*(*ostri*) *Gallieni p*(*ii*)
f(*elicis*) *invicti Augusti Fl*(*avius*) *Aper v*(*ir*)
e(*gregius*) *l*(*ibens*) *m*(*erito*)

adică :

„Zeului soare, neînvinsul Mithra. Pentru sănătatea stăpînului nostru, Gallienus, cel pios, cel fericit, Augustul. Flavius Aper, bărbat egregius (titlul membrilor ordinului equestru, care ocupă demnităţile inferioare ale carierei equestre) cu plăcere celui care a meritat".

2 *Deo s*(*oli*) *i*(*nvicto*) *M*(*ithrae*)
Pro salute... leg(*ionum*) *V*
M(*acedonicae*) *et XIII Geminae Gallienarum*
Flavius Aper v(*ir*) *e*(*gregius*) *praepositus.*

adică :

„Zeului soare, neînvinsul Mithra. Pentru sănătatea (urmează o lacună) . . . ai legiunilor a V-a Macedonica şi a XIII-a Gemina ale lui Gallienus. Flavius Aper, bărbat egregius, comandant".

3 *D*(*eo*) *s*(*oli*) *i*(*nvicto*) *M*(*ithrae*). *Pro salute*
canalicrari et actariorum et codicarior(*um*) *et librariorum leg*(*ionum*)

V M(acedoni
cae) et XIII G(eminae) Gallienarum
adică :
„Zeului soare, neînvinsului Mithra. Pentru sănătatea canaliclarului (șeful cancelariei legiunii, în sec. III) și a actariilor și a codicarilor și a librariilor (diverși gradați de cancelarie militară) ai legiunilor a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina ale lui Gallienus.

4 *D(eo) s(oli) i(nvicto) M(ithrae) Pro salute*
tesserariorum et custod(um) armor(um)
leg(ionum) V M(acedonicae) et XIII Gemin(a)e
Gallienarum
adică :
„Zeului soare, neînvinsului Mithra. Pentru sănătatea tesserariilor și a păzitorilor de arme ai legiunilor a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina, ale lui Gallienus".

5 *D(eo) s(oli) i(nvicto) M(ithrae). Pro*
sal(ute) officialium Apri praepositi
leg(ionum) V Mac(edonicae) et XIII Gem(inae) Galli(enarum)
adică :
„Zeului soare, neînvinsului Mithra. Pentru sănătatea oficialilor (grade inferioare atașate officium-ului, adică cartierului general al unui comandant) lui Aper, comandantul legiunilor a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina ale lui Gallienus".

Aceste cinci inscripții au fost publicate în mai multe rînduri[1].

Aceste inscripții, care ne arată prezența în Pannonia Superior, în vremea lui Gallienus, a legiunilor a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina, în frunte cu un comandant al lor, cu *officium* și gradați diverși, pot constitui un argument, în aparență puternic, pentru teza părăsirii Daciei de către Gallienus, împărat în timpul domniei căruia imperiul a trecut printr-o gravă criză internă și externă. Această criză, unită cu cunoscutul pasaj din Sextus Rufus, dă și mai multă tărie invocării celor cinci inscripții ca argument peremptoriu în sprijinul părăsirii Daciei sub Gallienus.

Academicianul C. Daicoviciu[2] a arătat în linii generale, dar cu argumente convingătoare, lipsa de legătură între prezența celor două legiuni dacice în Pannonia și evenimentul părăsirii Daciei de către romani, întîmplat cu vre-o două decenii mai tîrziu.

Cum însă chestiunea este de o importanță deosebită pentru istoria Daciei romane și a datei cînd încetează stăpînirea romană în Dacia, iar partizanii evacuării Daciei de către Gallienus sînt încă numeroși, am crezut util să tratez problema inscripțiilor din Poetovio mai pe larg, sintetizînd toate argumentele vechi și aducînd și argumente noi în sprijinul tezei

---

1 „Strena Buliciana", p. 249; Abramić, în „Poetovio", p. 184 și urm.; Hoffiller și Saria, în *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, I, 311 — 312 și N. Vulić, în „Musée Belge", XXVII, 1923, p. 253 — 259 și în Ann. Ep, 1936, nr. 53 — 57.

2 C. Daicoviciu, *Siebenbürgen im Altertum*, București, 1943, p. 170, nota 1.

lipsei de legătură dintre aceste inscripții și data încetării dominației romane în Dacia, demonstrînd că ele nu arată altceva decît că, pe vremea lui Gallienus, între 260 și 268, într-un an încă neprecizat, și din pricina unei primejdii grave, interne sau externe, împăratul Gallienus a ordonat o deplasare temporară în Pannonia a legiunilor de la Apulum și Potaissa.

Vom începe prin a arăta că istoria militară a imperiului roman oferă și înainte de Gallienus numeroase cazuri de deplasări de legiuni din obișnuitele lor provincii de garnizoană, în alte provincii, pentru a participa la lupte interne sau la respingerea unor invazii.

În anul 193, luptă, de partea lui Septimius Severus și împotriva lui Pescennius Niger, L. Fabius Cilo, în fruntea unei armate improvizate din diferite legiuni, la Perinth și apoi în Italia[3]. În anii 193—194 și 196—197 Tiberius Claudius Candidus luptă, de partea lui Septimius Severus, împotriva lui Pescennius Niger și apoi a lui Clodius Albinus, în fruntea unei armate de circumstanță, alcătuită din detașamente luate din diferite legiuni[4]. În același război civil, a luptat pentru Septimius Severus la Bizanț și la Lugdunum și L(ucius) Marius Maximus Perpetuus, tot în fruntea unei armate improvizate[5].

În secolul al III-lea, chiar în vremea lui Gallienus, găsim la Sirmium o armată alcătuită din detașamente luate de la legiuni din Germania și Britannia[6]. Ceva mai mult, chiar la Poetovio și tot în vremea lui Gallienus, găsim o armată alcătuită din detașamente ale celor patru legiuni din cele două Pannonii, I-a și a II-a Adiutrix din Pannonia Inferior, a X-a și a XIV-a Gemina din Pannonia Superior[7]. Se prea poate că atunci să fi venit la Poetovio și să fi luptat acolo, alături de detașamentele celor patru legiuni pannonice, și detașamentele celor două legiuni dacice, a căror prezență ne-o relevă cele cinci înscripții ale mithraeum-ului din Poetovio.

Dar chiar legiunile din Dacia, a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina, sînt întîlnite în afară de granițele Daciei și înainte de Gallienus, pe timpul lui Filip Arabul, cînd aflăm un comandant temporar, dux, luptînd într-un loc și o împrejurare necunoscută în fruntea legiunilor dacice : *dux legionum Dac(icarum)*[8].

Se știe că termenul *dux* indică pe comandantul temporar al unei armate alcătuite în vederea unei anumite expediții războinice. Această armată era compusă din detașamente ale celor două legiuni din Dacia, căci dacă cele două legiuni ar fi participat cu întregul lor efectiv, ele n-ar fi fost comandate de un simplu primipilus. Să reținem că și aci, ca și în cele cinci înscripții din Poetovio, nu se spune *dux vexillationum*, ci numai *legionum*, deși, cum am arătat în acest caz, e sigur că nu poate fi vorba decît de detașamente din cele două legiuni din Dacia.

Tot pe timpul lui Filip Arabul, găsim atestată prezența legiunii a XIII-a Gemina la Aquilea și în alte localități din nordul Italiei. Numeroase

---

[3] CIL, VI, 1408.
[4] CIL, II, 4114.
[5] CIL, VI. 1450.
[6] CIL, III, 3328 : *Milites vexilatonium Germanicarum et Brittanicarum.*
[7] Cf. B. Saria, în „Klio", XXX, 1937, p. 153 și AnnEp, 1934, nr. 223.
[8] CIL, VI, 1645.

inscripții ne arată prezența acolo a unor detașamente importante ale legiunii a XIII-a Gemina[9].

Tot în sec. III, găsim la Aquilea și legiuni venite din alte provincii, ca legiunea a III-a Italica din Raetia[10] și legiunea a VI-a Victrix din Britannia[11].

Apoi în Dacia însăși găsim legiunea a II-a Italica, din Noricum, și legiunea I Adiutrix din Pannonia Inferior luptînd în Dacia în lupte rămase învăluite de intunericul acelui secol al III-lea, așa de sărac în informațiuni istorice[12].

Vedem dar atîtea exemple de legiuni luptînd departe de provincia lor de garnizoană, ba chiar și legiunile din Dacia oferindu-ne exemple asemănătoare. În mai toate cazurile e vorba de detașamente ale acestor legiuni, chiar dacă în inscripție se spune numai *legiones*.

Referindu-ne la inscripțiile de care ne ocupăm acum, trebuie remarcat, că, deși în inscripții se folosește cuvîntul *legiones*, e sigur că nu poate fi vorba decît de detașamente, fie și detașamente importante, ale celor două legiuni din Dacia. În adevăr, dacă cele două legiuni ar fi fost strămutate în intregime în Pannonia, ele ar fi venit acolo împreună cu doi comandanți, cum este și normal, un comandant al legiunii a XIII-a Gemina și un comandant al legiunii a V-a Macedonica. Faptul că legiunile a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina se află sub un singur comandant, ne arată clar că nu poate fi vorba decît de detașamente, de *vexillationes* și nu de cele două legiuni în întregul lor, deși inscripțiile nu pomenesc cuvîntul *vexillationes*. Se mai găsesc exemple în același sens. Așa de ex. o inscripție[13] ne spune despre L(ucius) Artorius Castus că a fost *dux legionum cohortum Britannicinarum adversus Armoricanos*. Interpretînd *ad litteram* inscripția, ar urma că atunci întreaga Britannie ar fi fost golită de trupe romane, ceea ce, evident, este absurd.

De asemenea faptul că cele două legiuni au o cancelarie comună, pusă sub conducerea unui singur *canaliclarius*[14], ne arată și el că e vorba de o situație temporară, provocată de o deplasare provizorie și nu de o strămutare definitivă a acestor două legiuni din Dacia în Pannonia, căci în acest din urmă caz ele și-ar fi păstrat fiecare propria sa cancelarie, după cum fiecare din ele ar fi fost sub comanda unui comandant deosebit.

Apoi faptul că Flavius Aper este numai *vir egregius* ne arată că nu poate fi vorba de un comandant a două legiuni, ba nici chiar al unei singure legiuni. În secolul III titlul *vir egregius* devine destul de banal și e purtat numai de procuratorii inferiori, *sexagenarii*[15].

---

[9] CIL, V, 808, 850, 897, 951, 1100, 1822, 2158, 6423, 6512, 7366, 7367, 8237; cf. E. Ritterling, RE, XII, 1720 — 1722.

[10] CIL, V, 808.

[11] Cf. A. Domaszewski, *Die Rangordnung des roemischen Heeres*, p. 187 — 188.

[12] CIL, III, 3336, 5218, AnnEp, 1936, nr. 84 pentru legiunea a II-a Italica și CIL, III, 3660 și AnnEp, 1909, nr. 144 pentru legiunea I Adiutrix.

[13] CIL, III, 1919.

[14] AnnEp, 1936, nr. 56.

[15] Cf. Otto Karlowa, *Römische Rechtsgeschichte* I, p. 542; Bouché- Leclercq, *Manuel des institutions romaines*, p. 360; H. Schiller, *Gesch. der roemischen Kaiserzeit*, p. 729; O. Hirschfeld, *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten*, p. 450 — 457.

Presupunînd că pe vremea lui Gallienus un ofițer din ordinul ecvestru ar fi putut ajunge comandant de legiune, el ar fi fost totuși un *vir perfectissimus*, titlu pe care îl purtau toți *procuratorii centenarii*.

În fine, cuvîntul *praepositus* ne arată totdeauna numai un comandant temporar, ocazional, provizoriu (fac excepție *praepositi numerorum*, adică ai unor trupe semibarbare din armata romană). *Praepositus* e comandant al unei armate de circumstanță, alcătuită în vederea unei expediții războinice, cum ne arată clar inscripțiile. Așa Iulius Pompilius Laevilius Berenicianus a fost *praepositus legionibus I Italicae et III Flaviae*, adică comandantul temporar al unei armate alcătuite pentru a face față unei situații grave create de războiul marcomanic[16], iar A. Stein crede că această armată constituită *ad hoc* a luptat în Dacia în împrejurările grave survenite acolo după moartea lui Claudius Fronto[17].

Găsim de asemenea un *praepositus vexillation(ibus) Perinthi per gentib(us)*[18], un *praepositus vexill(ationum) expeditionis per Asiam, L(y)ciam, Pamph(y)liam et Phr(y)giam*[19], un *praepositus vexillationibus Germanicae expeditionis*,[20] un *praepositus vexillation(um) tempore belli Britannici*[21]. Același ofițer e *praepositus vexillationis tempore belli Germanici et Sarmatici*, tot el este *praepositus vexillationis per Achaiam et Macedoniam et in Hispanias adversus Castabocas et Mauros*; apoi găsim un *praepositus vexillationibus milliaris tribus expeditione Britannica*[22], un *praepositus copiarum expeditionis Germanicae secundae*, de pe timpul lui Septimius Severus[23], un *praepositus in Mesopotamia vexillationibus equitum selectorum alarum* (6) *item cohortium* (15)[24]. În fine găsim, în sec. II, o situație analogă cu cea atestată de cele cinci inscripții din Poetovio, căci e vorba tot de un *praepositus* al celor două legiuni dacice: o inscripție[25] ne spune clar că Tib. Claudius Claudianus a fost *praepositus vexillation(um) Daciscar(um)*, provenit desigur din legiunile a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica, al căror comandant a fost el[26].

Din toate acestea rezultă clar că cele cinci inscripții din Poetovio ne arată doar că, între anii 260 — 268, niște detașamente ale celor două legiuni din Dacia au luptat sub comanda unui șef temporar, de rang nu prea înalt, în Pannonia Superior, probabil impotriva lui Ingenuus sau Regalianus, și s-au întors apoi la garnizoanele lor din Apulum și Potaissa. Departe de a putea fi invocate ca argument pentru teza părăsirii Daciei de către Gallienus, inscripțiile din mithraeul din Poetovio ne arată,

---

16 A. Domaszewski, *op. cit.*, p. 183.
17 A. Stein, *Die Reichsbeamter der Dazien*, p. 93 — 95.
18 CIL, VI, 1408.
19 CIL, II, 484.
20 CIL, X, 5398.
21 CIL, VI, 31856
22 CIL, X, 5829.
23 CIL, II, 4114.
24 CIL, III, 600.
25 CIL, VIII, 7978.
26 Cf. nota lui A. Dobó privitoare la această inscripție, în *Inscriptiones extra fines* . . . . nr. 86.

dimpotrivă, că în Dacia situația era bună, cum remarcă tov. acad. Daicoviciu, căci numai o asemenea situație ar fi putut permite să se sustragă forțe din armata care păzea Dacia.

FILIP HOROVITZ

ПРИСУТСТВИЕ ЛЕГИОНОВ V MACEDONICA И XIII GEMINA В ПАННОНИИ В ЭПОХУ ГАЛЛИЕНА И КОНЕЦ РИМСКОГО ГОСПОДСТВА В ДАКИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В 1913 г. в mithraeum близ Птужа были обнаружены три надписи, имеющие большое значение при изучении истории римской Дакии III в. Эти надписи указывают на присутствие легионов V Macedonica и XIII Gemina в Верхней Паннонии во времена Галлиена. Обобщив все древние и присоединяя новые аргументы, подтверждающие, что между указанными надписями и датой прекращения римского владычества нет никакой связи, автор заключает, что эти надписи свидетельствуют лишь о том, что в правление Галлиена, в еще не установленном году, из-за грозящей внутренней или внешней опасности император издал приказ о временном передвижении некоторых единиц стоявших в Дакии легионов.

LA PRÉSENCE EN PANNONIE, À L'ÉPOQUE DE GALLIEN, DES LÉGIONS V MACEDONICA ET XIII GEMINA ET LA FIN DE LA DOMINATION ROMAINE EN DACIE

(RÉSUMÉ)

Trois inscriptions découvertes en 1913 dans un mithraeum près de Ptuj, sont d'un intérêt particulier pour l'histoire de la Dacie romaine au IIIe siècle. Elles attestent la présence en Haute-Pannonie, à l'époque de l'empereur Gallien, des légions *V Macedonica* et *XIII Gemina*. Résumant les anciens arguments et ajoutant des arguments nouveaux qui viennent infirmer la thèse d'une corrélation entre ces inscriptions et la fin de la domination romaine en Dacie, l'auteur conclut par l'afirmation que les inscriptions en question ne seraient tout au plus qu'un indice de ce que l'empereur Gallien, à une date encore inconnue, aurait — du fait de graves menaces d'ordre intérieur ou extérieur — ordonné le déplacement temporaire de quelques unités des légions stationnant en Dacie.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul VIII, nr. 1—4, 1957

UN CUPTOR ROMAN DE ARS ŢIGLE, DESCOPERIT LA GARVĂN

În cursul lucrărilor şantierului arheologic Garvăn din 1956, s-a săpat şi un cuptor de ars ţiglă, primul cunoscut şi cercetat amănunţit de pe teritoriul Dobrogei.

Acest monument se află în afara grindului Bisericuţa, în marginea dinspre gîrla Lăţimea a unei terase joase, la extremitatea de E a proprietăţii locuitorului Ion Iordache. Proprietatea este situată la piciorul pantei de NV a Dealului lui Vodă, cam la jumătatea distanţei dintre cantonul de la punctul Lăţimea şi grindul Bisericuţa.

Cuptorul a fost săpat în marginea terasei, cu intrarea spre gîrla Lăţimea. În perioadele de inundaţii excepţionale, apele ajung pînă aproape de marginea terasei. Datorită acţiunii de erodare a apelor, cu prilejul marii inundaţii din primăvara anului 1942, s-a prăbuşit, după spusele locuitorilor, o porţiune din terasă, prăbuşire care a afectat partea anterioară a cuptorului, marcată pe plan prin litera C. După retragerea apelor, localnicii au găsit calupuri de cărămidă (chirpici), iar pe plajă au rămas pînă azi bucăţi de calupuri şi fragmente de ţigle.

Printre acestea din urmă, am găsit, într-o cercetare mai veche, un fragment cu ştampilă din care se mai conservau literele :·WA⊥⊥, întru totul asemănătoare cu cele descoperite la Bărboşi, în castelul roman de la vărsarea Siretului în Dunăre, întregite de V. Pârvan în COH. II Matt (iacorum)[1]. În 1956 am descoperit un al doilea exemplar exact de acelaşi tip. Această descoperire repetată ne-a determinat să presupunem că cele două piese au legături cu cuptorul din apropiere şi a constituit un element determinant în hotărîrea ce am luat de a întreprinde în acest punct o săpătură de salvare. Căci, un cuptor de la începutul secolului II e.n., dată cînd cohorta II Mattiacorum este dovedită ca garnizoană a castelului Bărboşi, ar fi prezentat un interes deosebit prin vechimea lui.

[1]. V. Pârvan, *Castrul roman de la Poiana şi drumul roman prin Moldova de jos*, extras din ARMSI, seria II, Tom. XXXVI, Bucureşti, 1913, p. 22.

Trebuie să menționăm încă de pe acum că rezultatele săpăturilor n-au confirmat această ipoteză. Prezența tegulelor cohortei menționate rămîne încă neexplicată. Este posibil ca această cohortă să fi supravegheat și teritoriul din colțul NV al Dobrogei, altfel destul de apropiat de vărsarea Siretului în Dunăre, avînd probabil și aci vre-o clădire de caracter militar.

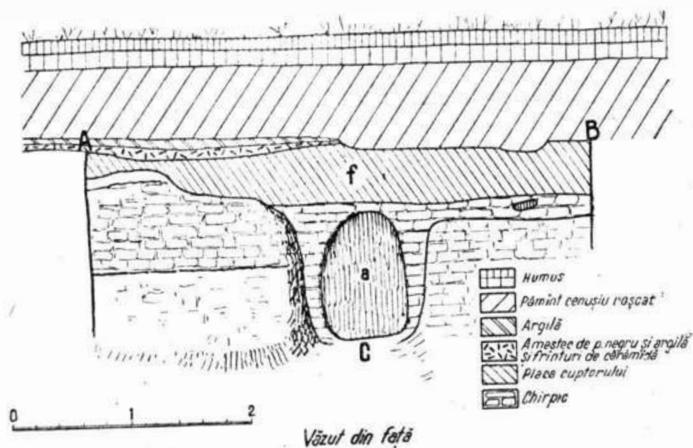
Din cele ce urmează se va vedea că monumentul de care ne ocupăm se datează cu aproape două veacuri mai tîrziu, dar prin aceasta el nu-și pierde importanța.

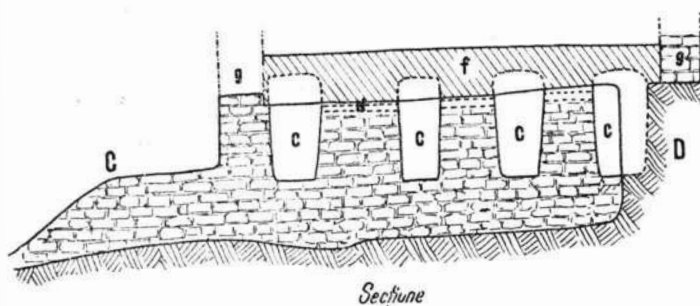
În momentul începerii lucrărilor nu se vedea în profilul terasei decît stratul de pămînt cenușiu—roșcat de deasupra plăcii notată cu litera *f* (fig. 1 sus și fig. 2) și pămîntul prăbușit, care astupa cu totul fața anterioară a cuptorului, și el de culoarea roșcată și cu grăunțe de chirpic ars. Prima operație întreprinsă a fost degajarea pămîntului prăbușit în partea anterioară, ceea ce a dus la descoperirea culoarului de alimentare și a intrării cuptorului, după care a urmat evacuarea focarului în întregimea lui.

Cuptorul propriu-zis este o construcție pătrată, cu latura exterioară de circa 4 m, iar cea internă de circa 3,30 m. El se compune din două părți principale și anume : 1) partea inferioară, constituind camera de foc și 2) partea superioară, suprapusă perfect celei dintîi, constituind camera de ardere a țiglelor.

1. Camera de foc s-a păstrat aproape în întregime, exceptînd extremitatea de E unde bolta, o parte din perete și placa ce o acoperea în dreptul primelor canale secundare, s-au prăbușit. Camera de foc a fost săpată în întregime în lutul antic al terasei și închisă cu ziduri din cărămidă nearsă (chirpici) de formă dreptunghiulară. Alimentarea se făcea printr-un coridor larg de circa 0,90 m mărginit de două ziduri de chirpici, care conducea la intrarea boltită a camerei de foc. Lungimea inițială a acestui coridor, pînă la bolta intrării, nu ne este cunoscută. Astăzi se păstrează pe circa 1,60 m, însă este posibil să fi fost ceva mai lungă. După ce a străbătut pe sub prima boltă, azi distrusă, canalul principal de ardere continuă pe o lungime de circa 2,80 m, pînă în zidul opus intrării, zid ușor curbat, cum se poate vedea în plan (fig. 1, *a* — *b*). Din canalul principal, pornesc canale secundare, perpendiculare, patru pe dreapta și patru pe stînga, largi de circa 0,40 m, și înalte de circa 0,80 m (pe plan sînt marcate cu litera *c*). Nivelul canalelor secundare este cu circa 0,40 — 0,50 m mai sus decît nivelul canalului principal. Ele sînt despărțite prin cîte trei pereți intermediari, pe fiecare latură, construiți ca și pereții exteriori din calupuri de chirpici și acoperiți cu mai multe straturi de lut, pînă la 5—6 straturi suprapuse, puternic vitrifiate prin ardere. Trebuie să menționăm că prima boltă a canalului de alimentare nu se păstrează, dar ea poate fi imaginată în genul celei de la nivelul primelor ziduri despărțitoare, așa cum se poate vedea în fig. 1 marcată cu litera *a* și în fotografia din fig. 3.

Un amănunt extrem de important este prezența, în pereții interiori ai focarului, a unor canale cu diametrul de circa 0,18 — 0,20 m , care străbat acești pereți, imediat sub podeaua camerei de ardere a țiglelor (vezi fig. 1, litera *d*). Acest sistem n-a fost observat nici la cuptoarele de

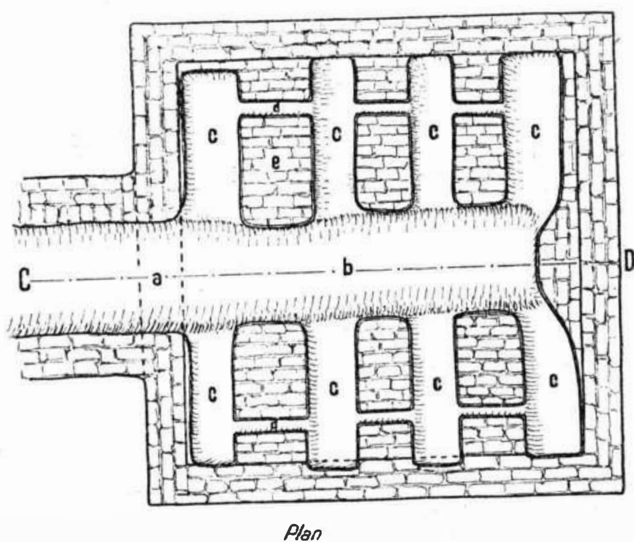

Fig. 1. — Planul cuptorului de la Garvăn.

la Speicher[2], nici la cel descoperit la Hobița, în apropiere de Sarmizegetusa.[3]

În lipsa unei documentări mai bogate, nu ne putem da seama dacă aceasta constituie o inovație în tehnica acestui gen de cuptoare. Sistemul folosit în exemplarul de la Garvăn ușura, în orice caz, încălzirea la maximum a podelei camerei de ardere a țiglelor, și anume nu numai în dreptul canalelor ci și în porțiunile corespunzătoare pereților despărțitori. Cu alte

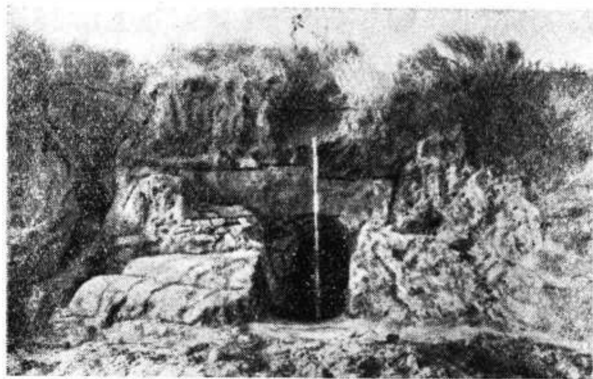

Fig. 2. — Cuptorul de la Garvăn văzut din față.

Fig. 3. — Canalul principal al camerei de foc a cuptorului.

cuvinte, dacă în dreptul canalelor secundare ale focarului existau găuri verticale care permiteau pătrunderea aerului fierbinte în camera de ardere a țiglelor, ca la Speicher și Hobița (Sarmizegetusa), canalele orizontale ce străbăteau pereții interiori, imediat sub podea, contribuiau la realizarea temperaturii necesare arderii și în porțiunile din podea sprijinite pe acești pereți.

Camera de foc era închisă de ziduri, formate din calupuri de chirpici, avînd grosimea de 0,35—0,40 m, cu excepția peretelui opus gurii canalului principal care prezintă o îngroșare în partea sa de mijloc. Grosimea zidului în *D* (vezi fig. 1) este de circa 0,70 m. Această particularitate a construcției poate fi pusă în legătură cu faptul că aci se afla intrarea în încăperea superioară — camera de ardere a țiglelor[4] — și se exercita o apăsare mai mare și repetată asupra podelei cu prilejul încărcării acestei încăperi.

Partea superioară a cuptorului, care servea pentru arderea țiglelor, era închisă de pereți de chirpici, de aceeași factură cu cei ai focarului. Podeaua ei consta dintr-o placă de pămînt galben bine bătut, avînd grosimea de circa 0,40 m, arsă uniform.

---

[2] Dr. S. Loeschcke, *Die römischen Ziegelöfen im Gemeindewald von Speicher*, în „Trierer Zeitschrift", 6, 1, 1931, p. 1—7.

[3] O. Floca, *Der römische Ziegelofen von Sarmizegetusa*, în „Dacia" IX — X, 1941 — 1944, p. 431 — 440.

[4] Așa cum s-a constatat la Speicher (S. Loeschcke, *op. cit.*, fig. 2 și 4).

Cercetările noastre n-au descoperit decît o singură gaură verticală care străbătea podeaua. Condiţiile de conservare a încăperii superioare fiind destul de proaste, nu putem conchide că n-a existat un număr mai mare de asemenea canale, existenţa lor fiind necesară pentru pătrunderea aerului fierbinte din focar. La Speicher s-a constatat că din fiecare canal secundar al focarului străbat podeaua camerei de coacere a ţiglelor cîte patru găuri[5]. O. Floca înregistrează la cuptorul de la Hobiţa şapte şiruri a cîte 21 găuri corespunzînd canalelor secundare ale focarului[6]. Este greu de admis că exemplarul de la Garvăn face o excepţie.

Pe baza observaţiilor neîndoielnice de la Garvăn, se poate preconiza însă existenţa acelor canale orizontale care străbat pereţii intermediari, în toate exemplarele de cuptoare de tipul de care ne ocupăm.

Pereţii care închideau camera de coacere a ţiglelor nu s-au păstrat, din păcate, decît pe trei laturi — cel din faţă, adică din dreptul canalului de alimentare, fiind distrus — şi numai circa 0,20 — 0,25 m deasupra podelei. Grosimea acestor pereţi este cu circa 0,05 m mai mică decît aceea a pereţilor camerei superioare. Aceasta se explică prin faptul că s-a rezervat pe fiecare latură, în dreptul capetelor canalelor secundare ale focarului, cîte un prag lat de circa 0,05 m pentru a servi ca sprijin podelei camerei de ardere a ţiglelor.

Fig. 4. — Monedele găsite pe podeaua camerei de ardere a ţiglelor, în cuptor.

Deasupra podelei am găsit depus un strat de pămînt cenuşiu-roşcat compact, gros de circa 0,60 m, mai roşcat imediat deasupra plăcii, apoi de culoare din ce în ce mai deschisă. În acest strat am găsit cîteva fragmente de ţigle cu margine în unghi drept, de forma dreptunghiulară, fragmente de olane (*imbrices*) şi bucăţi de chirpici.

La adîncimea de 1,00 m sub nivelul solului actual, în stratul de pămînt ars antic, nederanjat prin lucrări ulterioare, s-au descoperit, una lîngă alta, două monede de bronz argintat (*sosate*), în perfectă stare de conservare.

Primul exemplar (fig. 4, *a*) poartă numele împăratului Diocletian.

Av. Capul împăratului, încununat cu o coroană de lauri, în profil spre dreapta: IMPCCVAL DIOCLETIANUS PF AVG.

[5] Dr. S. Loeschcke, *op. cit.*, p. 2.
[6] Cf. „Dacia", IX — X, p. 434.

Rv. Geniu în picioare, spre stînga, avînd pe cap un *modius* și ținînd cu dreapta o pateră, iar în stînga cornul abundenței : GENIO POPULI ROMANI[7]. În exerguă literele HTB. Moneda a fost bătută în monetăria de la Heracleea tracică. M. Bernhart întregește literele din exerguă *Heracleae thracicae officina secunda.*[8]

Celălalt exemplar (fig. 4, *b*) poartă numele lui Maximian Hercule.

Av. Capul împăratului, încununat cu lauri, în profil spre dreapta IMP MAXIMIANUS PF AVG.

Rv. Geniu în picioare spre stînga, cu *modius* pe cap, ținînd în dreapta o pateră din care toarnă, iar în stînga cornul Abundenței : GENIO POPULI ROMANI. În exerguă SIS. În cîmp litera Γ. Acest exemplar provine din atelierul monetar de la Siscia[9].

În ceea ce privește descoperirile ceramice, acestea se reduc la trei cioburi mici, de factura romană comună, printre care un fragment de fund de farfurie, necaracteristice.

Nu s-a descoperit nici un element care să permită reconstituirea bolții cuptorului. Judecînd după cele 5—6 straturi de lutuială ce acoperă pereții, se pare că cuptorul a fost utilizat deosebit de intens, într-o perioadă relativ scurtă.

Din literatura arheologică cunoaștem mai bine cuptoarele de la Hobița, Sarmizegetusa și de la Speicher deja amintite mai sus. Dacă cuptorul de la Sarmizegetusa datează din secolul II—III e.n., iar cele de la Speicher au fost datate, cu ajutorul ceramicii, în secolul IV e.n.[10], monumentul de la Garvăn poate fi datat mai precis, cu ajutorul descoperirii *in situ* a celor două monede descrise mai sus, în timpul tetrarhiei, între anii 285 și 305 e.n. Nu există nici un indiciu material pentru o datare și mai precisă, între datele extreme fixate. Se poate vedea, deci, că tipul de cuptor prezentat mai sus s-a menținut de-a lungul a cel puțin trei secole. În ceea ce privește cuptorul de la Garvăn, data pe care ne-o indică cele două monede coincide cu marile lucrări de refacere a limesului danubian întreprinse în această perioadă, lucrări în cadrul cărora s-a început și zidirea din temelii a cetății de pe popina Bisericuța. Alte documente arheologice, cum sînt stîlpul miliar din aceeași vreme, cu care ne-am ocupat cu alt prilej, numeroasele cărămizi cu ștampila legiunii *I. Iovia Scythica*, găsite în săpăturile din ruinele cetății de la Bisericuța—Garvăn etc. dovedesc amploarea lucrărilor întreprinse în timpul lui Diocletian și Maximian în acest punct foarte important pentru apărarea graniței imperiului. Aceste lucrări au cerut o mare cantitate de materiale de construcție printre care și cărămizi și țigle. Cuptorul descoperit în campania de săpături din 1956 face parte din complexul de lucrări menite a pregăti materialele necesare zidirii cetății. De aceea, deși nu se află pe grindul Bisericuța, ci la o depărtare de aproximativ 500 m, cuptorul se încadrează deplin

---

[7] Cohen, 6, nr. 106.

[8] Max Bernhart, *Handbuch zur Münzenkunde der römischen Kaiserzeit*, Halle (Saale), 1926, p. 328.

[9]. Cohen, 6, nr. 193.

[10] S. Loeschcke, *op. cit.*, p. 7.

în complexul cetăţii. Este chiar foarte probabil, avînd în vedere marea cantitate de materiale necesare edificiilor cetăţii, să fi existat şi alte cuptoare similare, în locurile cele mai potrivite din raza cetăţii.

GH. ŞTEFAN

РИМСКАЯ ПЕЧЬ ДЛЯ ОБЖИГА ЧЕРЕПИЦЫ, ОТКРЫТАЯ В ГАРВЭНЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор описывает печь для обжига черепицы, открытую в 1956 г. на расстоянии около 500 м., к северо-западу от развалин крепости в Бисерикуце-Гарвэне. Печь представляет собой квадратную постройку с наружной стороной в 4 м.; она состоит из двух расположенных одна над другой камер, разделяемых слоем обоженной глины в 0,40 м. Нижняя камера, то есть топка, сохранилась лучше и представляет наибольший интерес. Камеру пересекает главный дымоход, от которого вправо и влево отходят по четыре второстепенных дымохода; их разделяют стенки из необоженного кирпича, покрытые несколькими слоями глины.

Печь относится к известному в римскую эпоху типу (печи в Шпейхере и Сармизегетусе). Новым в экземпляре Гарвэн является то, что сквозь отделяющие второстепенные топки стенки проходят дымоходы, непосредственно расположенные под плитой топки. Они способствовали движению горячего воздуха и отоплению верхнего помещения для обжига черепиц.

Удалось с точностью датировать эту печь благодаря двум монетам, найденным на полу камеры для обжига черепицы; на одной из них изображение Диоклетиана, на другой — его соправителя Максимилиана Геркулеса. Печь была построена в период тетрархии с целью поставки черепицы, необходимой при сооружении воздвигаемой в то время на месте Бисерикуцы крепости.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — План печи в Гарвэне.
Рис. 2. — Фасад печи в Гарвэне.
Рис. 3. — Главный дымоход топки печи.
Рис. 4. — Монеты, найденные на полу камеры для обжига черепицы в печи.

LE FOUR À TUILES DE L'ÉPOQUE ROMAINE DÉCOUVERT À GARVĂN

(RÉSUMÉ)

L'auteur décrit un four à tuiles découvert en 1956 à environ 500 m au Nord-Ouest des ruines de la forteresse de Bisericuța-Garvăn. Ce four consiste en un bâtiment carré, mesurant 4 m de côté à l'extérieur et comprenant deux compartiments superposés que sépare une plaque en terre cuite de 40 cm d'épaisseur. La partie la mieux conservée et la plus intéressante est la chambre inférieure servant de foyer. Un carneau principal la traverse, dont se détachent de chaque côté, à droite et à gauche, quatre carneaux secondaires, séparés par des parois de briques crues recouvertes de plusieurs couches d'argile.

Ce four est d'un type bien connu à l'époque romaine (v. les fours de Speicher et de Sarmizegethusa). Le four de Garvăn a ceci de particulier, que chacune des parois, qui séparent les foyers secondaires, était percée d'un carneau placé immédiatement sous la plaque du four. Cette disposition facilitait la circulation de l'air surchauffé et contribuait au chauffage de la chambre supérieure, destinée à la cuisson des tuiles.

La date de ce four a pu être déterminée d'une manière assez précise, grâce à deux pièces de monnaie découvertes sur le plancher du compartiment de cuisson, l'une portant l'effigie de Dioclétien, l'autre, celle de tson collègue Maximien Hercule. Le four a été bâti à l'époque de la térarchie, pour fournir les tuiles necessaires à la construction de la forteresse que l'on construisit alors sur l'emplacement de Bisericuța.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Plan du four de Garvăn.
Fig. 2. — Le four de Garvăn vu de face.
Fig. 3. — Carneau principal de la chambre à feu du four.
Fig. 4. — Monnaies trouvées dans le four sur le plancher du compartiment de cuisson des tuiles.

UN VICAR DE ODESSOS LA TOMIS

Printre inscripţiile existente în colecţia Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti, se află una (L. 826) care provine din *Tomis*, unde a fost găsită probabil cu prilejul lucrărilor pentru lărgirea portului Constanţa, din anul 1906. Deşi prezintă o deosebită importanţă, totuşi, din motive necunoscute, preţiosul document epigrafic, descoperit cu o jumătate de secol în urmă, n-a constituit încă obiectul unei cercetări speciale, lucru pe care îl vom încerca în cele ce urmează.

Fig. 1

Monumentul este o placă de marmură albă, de bună calitate, cu cîteva vine albăstrui, fără nici un decor şi cu marginile neregulate, cu excepţia celei din stînga, singura tăiată aproape regulat. Dimensiunile plăcii sînt : 0,62 m înălţime, 0,31 m lăţime şi 0,035 m grosime. Pe una din cele două feţe ale plăcii a fost săpat cu suficientă îngrijire şi siguranţă, pe spaţii liniate uşor dinainte (cu excepţia r. 1), textul alcătuit numai din cinci cuvinte şi tot atîtea rînduri, ale unei inscripţii funerare în limba greacă. Înălţimea literelor e de 0,019—0,04 m. Inscripţia se păstrează în întregime şi e dispusă în aşa fel, încît lasă liber la mijloc un spaţiu cruciform de circa două ori mai larg în sensul lăţimii decît în înălţime (fig. 1). Aci urma foarte probabil să fie sculptată o cruce mare, al cărei contur a fost abia schiţat cu un vîrf ascuţit. Faptul ne arată că, împotriva obiceiului mai vechi, păstrat de altfel pînă în ziua de astăzi, după care pietrele funerare se cumpărau sculptate gata de la diferiţi *negotiatores lapidarii*, urmînd ca pe spaţiul

netezit să se sape de un meșter deosebit legenda funebră[1], existau și cazuri mult mai rare, cînd se săpa mai întîi inscripția, iar decorul — pentru monumentul de față simbolul creștin — se sculpta mai tîrziu, fie de același meșter, fie de altul, ceea ce nu s-a mai întîmplat cu placa funerară despre care e vorba.

Textul inscripției e sobru și cît se poate de clar :

'Ωδυσιτᾶνος
βικάρις
ἐνθάδε
κατάκιτε
Μάρκελλος.

În traducere : „Aici zace Marcellus, vicar de Odessos" (=Varna).

După aspectul literelor, inscripția aparține ultimilor ani ai secolului al V-lea sau, mai probabil, primei jumătăți a secolului al VI-lea, datare ce concordă, după cum se va vedea, și cu conținutul. Ne atrage atenția îndeosebi litera P cu bucla deschisă și terminată în partea de jos cu o codiță, ce amintește litera R, așa cum se vede în rîndurile 2 și 5 ale inscripției noastre, cum se poate observa în monograma de pe discul (talerul) episcopului Paternus[2] și în alte inscripții din Tomis[3], ori din altă parte[4]. Literele A cu bara de legătură frîntă la mijloc, Σ de formă dreptunghiulară, B, K își găsesc de asemenea analogii în inscripții din aceeași perioadă de timp, de la Constanța. Ca excepții apar literele Ω și Υ, din r. 1, prima de formă pătrată, nu rotundă ca de obicei, iar cea de a doua cu bara verticală prelungită în jos. O tendință asemănătoare, de prelungire a hastelor verticale, se observă și la literele P, T și B. O altă observație privind forma este aceea că rîndul 4 depășește spre stînga cu o literă alinierea în sens vertical a celorlalte patru rînduri de jos, aliniindu-se în această privință cu rîndul 1.

Spre deosebire de majoritatea inscripțiilor funerare creștine în limba greacă, cea de față n-are formula de introducere, **ἐνθάδε κατάκιτε**[5], la începutul textului, ci în mijlocul lui. Explicația este că s-a urmărit scoaterea cît mai mult în relief a titlului înalt al defunctului și de aceea s-a așezat acesta mai întîi, separîndu-se astfel titlul de nume, prin cunoscuta formulă funerară.

'Ωδυσιτᾶνος, în loc de **ὀδυσσιτᾶνος**, e denumirea greacă mai tîrzie a oricărui cetățean din *Odessos*. În inscripții și texte grecești din perioada clasică și de mai tîrziu, cetatea se cheamă 'Oδησσός sau 'Oδησσόπολις,

---

[1] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, în ARMSI, t. XXXIV, 1912, p. 534 (38).

[2] L. Matzulevitsch, *Byzantinische Antike*, Berlin-Leipzig, 1929, pl. 26 ; I. Barnea, *Discul episcopului Paternus*, extr. din „Analecta", II, București, 1944, fig. 1, 3 și p. 10.

[3] R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, București, 1918, fig. 26 ; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja* („La Dobroudja"), București, 1938, pl. XLIII, fig. 76.

[4] Cf. M. Alison Frantz, *The provenance of the open Rho in the christian monograms*, în AJA, 33, 1931, p. 222 ; H. Leclercq, *Chrisme*, în *Dict. d'archéol. chrét. et de liturgie*, t. III, Paris, 1914, col. 1503 — 1515.

[5] Ortografie fonetică, în loc de : κατάκειται.

iar cetățenii ei 'Οδησσῖται și 'Οδησσηνοί[6]. În epoca romană, ἡ πόλις 'Οδησσ(ε)ιτῶν devine *civitas Odessitanorum*[7], iar un cetățean din *Odessos* este un *civis Odessitanus*[8], așa cum, de ex., unul din Tomis este un *civis Tomitanus*[9]. Bizantinii îi spun aceleiași cetăți 'Οδυσσός[10], 'Οδύσσος[11] sau 'Οδύσος[12]. Cuvîntul ὠδυσιτᾶνος e o transcriere în limba greacă a epitetului *odessitanus*, păstrînd totuși pe υ, în locul lui η.

Βικάρις e cunoscutul termen latin *vicarius*[13], trecut în limba greacă, la început sub forma οὐ(ε)ικάριος[14] și βικάριος[15], iar mai tîrziu sub cea de βικάρις[16].

Inscripția e deosebit de importantă pentru informația pe care o conține cu privire la existența unui „*vicar de Odessos*", titlu necunoscut pînă acum în administrația Imperiului roman de răsărit și, după aceea, pentru prezența unui astfel de monument epigrafic nu la Odessos, cum ar fi fost de așteptat, ci la Tomis.

Se știe că, în urma noii organizări administrative pe care Dioclețian și, după el, Constantin cel Mare au dat-o imperiului roman, teritoriul acestuia a fost împărțit într-un mare număr de *provincii*, grupate în 12 *dioceze*, care, la rîndul lor, se uneau în patru *prefecturi*, conduse fiecare de un *praefectus praetorio* (ἔπαρχος πραιτωρίου). În același timp, puterea civilă a fost separată de puterea militară. Cu conducerea civilă a anumitor dioceze era delegat cîte un *vicarius praefectorum praetorio* sau simplu : *vicarius* (βικάριος). Vicarii veneau în grad imediat după prefecții pretoriilor și după comandanții armatei (*magistri militum*), în calitatea lor de funcționari civili depinzînd însă numai de cei dintîi. Dioceza Thraciei, din care făceau parte provinciile : *Europa*, *Thracia*, *Haemimontus*, *Rhodope*, *Moesia Secunda* și *Scythia*, era subordonată prefecturii Orientului (*praefectura praetorio per Orientem*), cu reședința la Constan-

---

[6] Pape-Benseler, *Wörterbuch der Eigennamen*, s. v.; E. Diehl, *Odessos* ('Οδησσός), în RE, XVII, 1937, col. 1883 —1885; G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, I, Sofia, 1956, p. 250.

[7] E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, nr. 24 și 386; B. Filow, *Monuments antiques au Musée National* (bulg. cu rez. fr.),în „Izvestiia—Société", III (1912), p. 20, fig. 17. Cf. Chr. M. Danoff, în „Klio", XXXI (1938), p. 436 — 439; G. Mihailov, *op. cit.*, nr. 59, 61 și 218.

[8] CIL, III, 12.507 (=7589); AEM, XVII (1894), p. 206, nr. 92.

[9] E. Kalinka, *op.* cit., nr. 128.

[10] Procopiu, *De aedif.*, IV, 11.

[11] Theophanes, *Chronographia*, I, Bonn, 1839, p. 549.

[12] C. de Boor, *Nachträge zu den Notitiae Episcopatuum*, în „Zeitschrift f. Kirchengeschichte", XII (1891), p. 531, nr. 637.

[13] A se vedea Ch. Lécrivain, *Vicarius*, în DA, t. V, Paris, f.a., p. 820 — 825.

[14] Eusebiu, 'Εκκλ. 'Ιστ., X, 6, Migne, P. G., t. XX, 892 B; „Mon. Asiae Min. Antiqua", IV, The Manchester Univ. Press, 1933, p. 23, nr. 73; SEG, VII, 1934, 1017 etc.

[15] Atanasie al Alexandriei, 'Επιστ. πρὸς μοναχούς etc., Migne, P. G., t. XXV, 701 C; Vasile c.M., 'Επιστ, 117, 237; *ibidem*, t. XXXII, 533 C, 885 B; Nil, 'Επιστ., II, 162, *ibidem*, t. 79, 277 B; Socrate, 'Εκκλ. 'Ιστ. VII, 12; *ibidem*, t. 67, 757—760. Cf. Du Cange, *Glossarium graec.*, Lugduni 1688, s. v.; SEG, VIII, 1 (1937), 282; H. Grégoire, *Recueil des inscr. gr. chrét. de l'Asie Mineure*, Bruxelles 1922, nr. 293 bis, *a*.

[16] Cf. pentru analogie: βενεφικιάρις. SEG, VI (1932), 12 și VII (1934), 516, 518, 521, 522 etc.

tinopol și se afla sub autoritatea unui *vicarius Thraciae* (βικάριος Θράκης), cu reședința în același oraș[17].

În cursul secolului al V-lea, separarea celor două puteri, civilă și militară, încetează ici și colo, pe de o parte din cauza conflictelor frecvente dintre reprezentanții lor, pe de alta din cauza atacurilor populațiilor în migrație, în fața cărora se cerea o conducere unitară. Schimbarea pe care o suportă conducerea provinciilor nu e prea clară. În orice caz, treptat, vicarii pierd majoritatea provinciilor, care devin din nou baza administrației. Spre sfîrșitul secolului al V-lea și începutul celui de-al VI-lea, există încă vicari și dioceze, dar acestea nu mai sînt decît simple circumscripții istorice, vicarii văzînd restrîngîndu-se propria lor jurisdicție numai la două-trei provincii[18].

Justinian face o nouă și mare reformă administrativă. Vechile provincii sînt grupate în altele mai mari, conducerea lor încredințîndu-se cîte unui magistrat superior, ce poartă diferite nume: *praetor*, *quaestor Justiniani* etc.[19]. Vicarii diocezelor, care pînă aci erau intermediarii între guvernatorii provinciilor și prefecții pretoriului, ajung numai niște administratori ai provinciilor în care de mai multă vreme fusese fixată reședința lor[20].

Vicarul diocezei Thraciei dispare încă înainte de Justinian. El e menționat pentru ultima oară în anii 471 — 472. În locul lui apar, către sfîrșitul secolului al V-lea, alți doi vicari numiți *vicarii Longi Muri* (βικάριοι τοῦ Μακροῦ Τείχους), dintre care unul cu atribuții civile și depinzînd de prefectul pretoriului, iar celălalt cu atribuții militare, subordonat comandanților supremi militari (*magistri militum*), ambii însărcinați numai cu paza „Zidului celui lung" și a împrejurimilor lui imediate[21].

În anul 536, provinciile *Scythia* și *Moesia II* sînt desprinse de diocesa Thraciei și puse sub autoritatea unui *quaestor Justinianus exercitus*, învestit cu puteri civile și militare și însărcinat, pe lîngă apărarea graniței tot mai mult amenințate a Dunării de Jos, cu conducerea unui teritoriu a cărui întindere apare foarte ciudată, deoarece cuprindea și insulele Ciclade, Ciprul, plus provincia Caria, din Asia Mică. Reședința noului magistrat se află la *Odessos* [22].

O încercare de restaurare a vicariatului Thraciei, dar fără provinciile Moesia II și Scythia, are loc pe la mijlocul secolului al VI-lea. În a doua jumătate a aceluiași secol, se cunosc ultimii trei titulari ai acestui vicariat[23].

---

17 *Not. Dignitatum*, Or. XXVI, ed. O. Seeck, Berlin, 1876; Sf. Vasile cel Mare, ep. 237, în Migne, P.G., t. 32, col. 885 B.; N. A. Mașkin, *Istoria Romei antice*, București, 1951, p. 394, 401; G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, ed. 2, München 1952, p. 28 — 29; A. Gitti, *L'ordinamento provinciale dell'Oriente sotto Giustiniano*, BullCom, LX (1932), „Bullet. del Museo dell'impero romano", III (1932), p. 47 — 51; idem, *Vicario*, în *Enciclopedia Italiana*, t. XXXV, Roma 1937, p. 290.

18 A. Gitti, *Vicario*, *loc. cit.*

19 Idem, *L'ordinamento* etc., *loc. cit.*, p. 59 — 79.

20 L. Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin* („L'évolution de l'humanité"), Paris, 1949, p. 100, 109.

21 E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, t. II, Paris, 1949, p. 89 — 90 și 466, nota 2.

22 *Ibidem*, p. 474 — 475.

23 *Ibidem*, p. 747.

În afară de funcțiile de *vicarius Thraciae* și *vicarii Longi Muri*, pentru prima și singura dată inscripția de la Tomis de care ne ocupăm, ne face cunoscut un „vicar de Odessos". Pe baza celor cunoscute și abia menționate, cu privire la soarta diocezei Thraciei și a instituției vicariatului în general, presupunem că un „vicar de Odessos" n-a putut apărea mai de vreme de sfîrșitul secolului al V-lea, cînd s-a desființat vicariatul Thraciei, dar nici mai tîrziu de anul 536, cînd s-a înființat *Quaestura exercitus*, cu reședința la Odessos. Funcția de vicar de Odessos se va fi creat în momentul în care apar *vicarii Longi Muri*, cu jurisdicția atît de mult limitată față de aceea a vicarului de mai înainte al Thraciei, pe care ei îl înlocuiau. Autoritatea noului vicar se întindea, probabil, asupra restului diocezei Thraciei sau, în orice caz, asupra provinciilor *Moesia II* și *Scythia*. Titlul și l-a luat, desigur, după orașul de reședință, într-un moment în care dioceza Thraciei încetase să mai existe. În orice caz, nu pare ca autoritatea vicarului de Odessos să se fi limitat numai la cetatea de reședință sau numai la provincia *Moesia Secunda*. O dovadă în acest sens poate fi socotită însăși descoperirea inscripției funerare în capitala Scythiei Minor, unde moartea l-a surprins pe conducătorul civil de care depindea și această provincie. Deși foarte puțin probabil, totuși nu este exclus ca prezența plăcii funerare la Tomis să fie pusă în legătură cu strămutarea vicarului Marcellus în capitala Scythiei, în urma înființării, în anul 536, a noii magistraturi cu reședința la Odessos, avînd în frunte un nou titular. La Tomis, fostul vicar și-a păstrat mai departe titlul pe care-l obținuse, deși nu mai îndeplinea funcția respectivă. El nu putea fi nici vicar cu titlul cetății în care se afla, deoarece aceasta era pusă sub autoritatea civilă și militară a *quaestor*-ului de la Odessos.

Din motive necunoscute, placa scrisă dar rămasă neterminată și care urma foarte probabil să fie fixată pe zidul vreunei construcții funerare, n-a fost folosită niciodată. Oricum, față de funcția înaltă pe care o deținuse cel pentru care era destinată, placa așa cum se prezintă astăzi, apare ca un prea modest monument funerar.

O ultimă observație privește numele însuși pe care îl purta vicarul de Odessos. Acest nume se întîlnește și în alte inscripții din aceeași perioadă de timp, de la Tomis[24] și Odessos[25]. El era purtat totdeodată de unii dintre cei mai de seamă demnitari din vremea lui Justinian[26]. La toți aceștia se adaugă, fără să poată fi identificat cu vreunul din ei, Marcellus, vicarul de Odessos.

I. BARNEA

ОДЕССОСКИЙ ВИКАРИЙ В ТОМИСЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В коллекции Национального музея древностей в Бухаресте находится надпись (L. 826), случайно найденная в Томисе много лет

[24] R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 98 – 99.
[25] E. Kalinka, *op. cit.*, nr. 360.
[26] W. Kroll, *Marcellus*, în RE, t. XIV, 1930, col. 1493, nr. 30 – 32; E. Stein, *op. cit.*, index, s. v.

тому назад. Она представляет собой мраморную плиту с надгробным текстом на греческом языке, распределенным таким образом, что посередине остается крестообразное, не покрытое скульптурой пространство (рис. 1). Это обстоятельство, как и неровные края плиты наводят на мысль, что памятник никогда не был использован.

Надпись упоминает о «викарии из Одессоса (Варна)». Это звание было до сих пор неизвестно в администрации Восточной римской империи. Возможно, что подобная должность гражданского характера появилась лишь после исчезновения викариата во Фракии к концу V в. и до учреждения в 536 г. должности известного „quaestor justinianus exercitus", облеченного военной и гражданской властью с резиденцией в Одессосе. Под властью Одессоского викария находились провинции Moesia Secunda и Scythia Minor. Доказательством этого служит самый факт наличия надгробной плиты в Томисе.

Одесcоский викарий Марцелл внезапно умер в столице Малой Скифии при невыясненных обстоятельствах. Надпись, вероятно, относится к периоду между последними годами V века и 536 г. н. э., когда была учреждена „quaestura exercitus" с резиденцией в Одессосе.

UN VICAIRE D'ODESSOS À TOMIS

(RÉSUMÉ)

La collection du Musée National des'Antiquités de Bucarest possède une inscription (L. 826), découverte incidemment à Constanța (Tomis), il y a assez longtemps. Il s'agit d'une plaque de marbre dont le texte funéraire, en langue grecque, est disposé de manière à ménager au centre un espace demeuré vierge, en forme de croix (fig. 1). Cette place vacante, ainsi que les bords irréguliers de la plaque font supposer que ce monument, à destination funéraire, n'a jamais été utilisé.

L'inscription mentionne un «vicaire d'Odessos» (Varna), titre inconnu jusqu'ici dans l'administration de l'Empire Romain d'Orient. Il est possible qu'une telle fonction, de nature civile, ne soit apparue qu'après la disparition du vicariat de Thrace, vers la fin du Ve siècle, et avant l'institution, en 536, du *«quaestor Justinianus exercitus»*, investi de pouvoirs militaires et civils et résidant à Odessos. L'autorité du vicaire d'Odessos s'étendait pour le moins aux provinces de la *Moesia Secunda* et de la *Scythia Minor*. Pour cette dernière, la preuve est faite par la présence, à Tomis, de la plaque funéraire en question.

Marcellus, vicaire d'Odessos, fut surpris par la mort dans la capitale de la Scythie Mineure, dans une circonstance inconnue. La date de l'inscription se place sans doute entre les dernières années du Ve siècle et l'année 536 de notre ère, lorsque fut créée la *«quaestura exercitus»*, siégeant à Odessos.

CRONICĂ

Pornind de la constatarea că revista noastră este urmărită de o sferă mai largă de cititori, lipsiţi însă de posibilitatea unei informaţii mai ample în legătură cu studiul istoriei vechi şi al arheologiei, am socotit potrivit — începînd chiar cu acest număr — să dăm mai mare amploare acestei cronici. Fără îndoială nu este vorba de o inovaţie propriu-zisă, ci numai de o extindere a cronicii atît teritorial, am spune, pentru a îmbrăţişa cercetările arheologice din cît mai multe ţări, dar şi din punct de vedere al spaţiului pe care dorim să i-l acordăm. Dacă deocamdată nu am reuşit să îndeplinim acest deziderat decît parţial, nădăjduim să ajungem treptat în numerele viitoare la o trecere în revistă cît mai completă a activităţii arheologice internaţionale.

Şi pentru că am amintit de inovaţii, introducem într-adevăr una prin ilustrarea cel puţin a unora dintre cele mai de seamă descoperiri pe care le semnalăm în această cronică.

Redacţia

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN R. P. ROMÎNĂ ÎN ANUL 1956

Pentru informarea cititorilor asupra activităţii arheologice de teren din ţara noastră vom publica anual lista localităţilor în care s-au făcut săpături arheologice, indicînd sumar în dreptul fiecăreia epoca din care datează descoperirile şi principalele rezultate obţinute. Atunci cînd în acelaşi loc au fost descoperite resturi din epoci diferite, localitatea va fi menţionată la problema pentru care au fost iniţial întreprinse cercetările. Acolo unde nu se menţionează instituţia care a făcut săpăturile, acestea au fost întreprinse de Institutul de arheologie al Academiei R.P.R., precizîndu-se însă, atunci cînd este cazul, dacă lucrările au fost făcute în colaborare cu altă instituţie.

Fiecare localitate este trecută şi pe harta alăturată cu numărul de ordine din listă. Pe aceeaşi hartă sînt trecute şi localităţile la care se referă studiile din numărul respectiv al revistei noastre. Cît priveşte rapoartele sumare asupra tuturor săpăturilor, ele vor apărea în „Materiale şi cercetări arheologice", începînd cu volumul III şi IV pentru săpăturile din anul 1955, care vor apărea în 1957, ca şi volumul V pentru săpăturile din anul 1956.

I. STUDIEREA VIEŢII OMULUI PE TERITORIUL R.P.R. ÎNAINTE DE EPOCA DACICĂ

1. *Nandru* (*r. şi reg. Hunedoara*). În „Peştera curată” s-au precizat două niveluri musteriene şi un strat cu depuneri postpaleolitice, conţinînd resturi din neolitic pînă în epoca feudală. În „Peştera spurcată” s-a descoperit un nivel szeletian, precum şi urme de locuiri din epoci mai noi.

2. *Gura Dobrogei* (*r. Medgidia, reg. Constanţa*). În peştera „Cheia” s-a descoperit un strat musterian şi s-au constatat urme de locuire postpaleolitice. În sondajul din peştera „Gura Dobrogei” s-au identificat şase niveluri de locuire, începînd din neolitic şi pînă în epoca feudală (în colaborare cu Muzeul regional Constanţa).

3. *Mitoc* (*r. Săveni, reg. Suceava*). La punctele „Izvor” şi „Malul Galben” s-au putut constata, în depozitele de loess şi argilă — pe o adîncime de 12,75 m — 14 niveluri paleolitice, mergînd din levalloisian pînă în gravettian (în colaborare cu Muzeul de antichităţi—Iaşi).

4. *Vădastra* (*r. Corabia, reg. Craiova*). Cel mai vechi strat, paleolitic, e caracterizat prin unelte şi deşeuri de silex şi cuarţit. Între el şi straturile neolitice de pe „Măgura Fetelor” se află un strat intermediar (fără resturi arheologice). În stratul neolitic Vădastra I bordeie şi ceramică cu ornamente canelate („plisseuri”); în stratul Vădastra II ceramica cu decor spiralo-meandric excizat. Ultimul strat aparţine culturii Sălcuţa, dar s-au găsit şi resturi ceramice aparţinînd altor culturi.

5. *Holboca* (*r. şi reg. Iaşi*). S-a descoperit un cap de mamut cu defensele sale şi resturi de locuire paleolitică (Muzeul de antichităţi—Iaşi).

6. *Cremenea* (*com. Sita Buzăului, r. Codlea, reg. Stalin*). S-au reluat cercetările asupra paleoliticului pe teritoriul com. Sita Buzăului, săpîndu-se 90 m² pe terasa inferioară din satul Cremenea şi descoperindu-se bogate „ateliere” de cioplire a silexului, de la sfîrşitul paleoliticului superior (gravettian). (În colaborare cu Muzeul regiunii Stalin).

7. *Bonţeşti* (*com. Cîrligele, r. Focşani, reg. Galaţi*). Sondaje într-o aşezare neolitică aparţinînd culturii Criş. În vecinătate s-au mai descoperit morminte din epoca bronzului (cultura Monteoru) şi o aşezare Latène (în colaborare cu Muzeul de istorie din Focşani).

8. *Dudeşti* (*r. Tudor Vladimirescu, reg. Bucureşti*). Aşezare neolitică timpurie, cultura Fiera-Dudeşti, anterioară culturii Boian. Între altele s-a descoperit şi un mormînt de înhumaţie cu schelet chircit, aparţinînd probabil aceleiaşi culturi.

9. *Cernavoda* (*r. Medgidia, reg. Constanţa*). Săpături în continuare, descoperindu-se aproape 60 de morminte de înhumaţie cu inventar bogat (ceramică, idoli), aparţinînd culturii neolitice de tip Baia-Hamangia.

10. *Bogata* (*r. Călăraşi, reg. Bucureşti*). Pe malul lacului Gălăţui s-au descoperit trei complexe din diferite etape ale evoluţiei culturii Boian.

11. *Boian-Vărăşti* (*r. Călăraşi, reg. Bucureşti*). În aşezarea eponimă a culturii Boian s-au făcut noi săpături, descoperindu-se material din faza Vidra a acestei culturi şi un mormînt de înhumaţie cu schelet chircit din aceeaşi epocă.

12. *Spanţov* (*r. Olteniţa, reg. Bucureşti*). Săpături într-o aşezare neolitică de tip Boian, în cuprinsul căreia au fost descoperite şi morminte din sec. IV e.n., dintre care două de incineraţie.

13. *Tangîru* (*r. Giurgiu, reg. Bucureşti*). S-a făcut un sondaj stratigrafic în tell-ul neolitic (culturile Boian şi Gumelniţa), confirmîndu-se între altele şi existenţa plasticii în stratul Boian. S-a descoperit şi un mormînt din sec. IX—X e. n.

14. *Alexandria* (*r. Alexandria, reg. Bucureşti*). Săpături de salvare pe malul stîng al rîului Vedea, unde s-au găsit diferite resturi vechi cu prilejul construirii unui pod. S-au

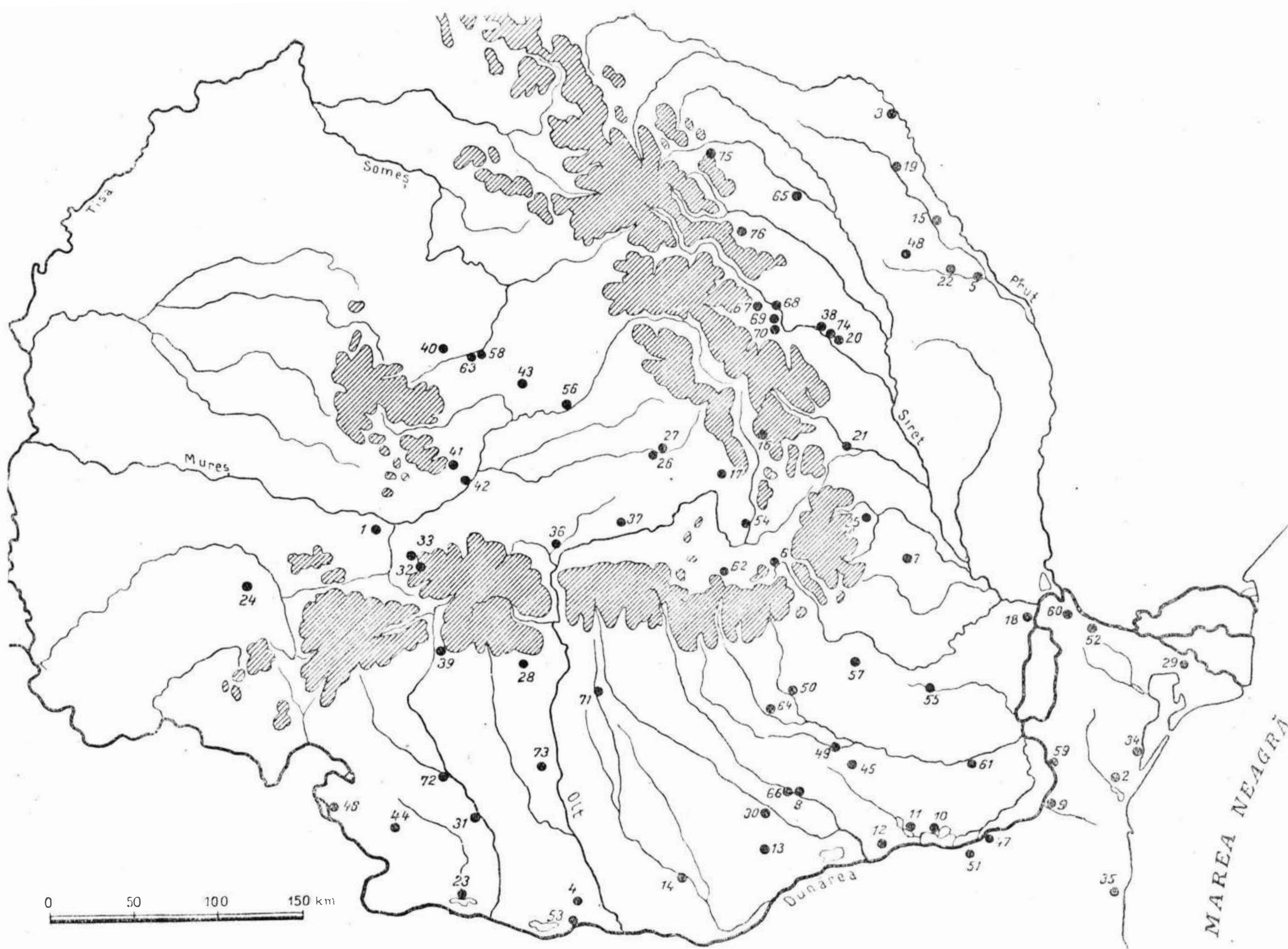

Fig. — 1. Harta R. P. Romîne cu localitățile menționate în această dare de seamă.

dentificat urme de locuire aparţinînd culturii Boian şi cîteva bordeie prefeudale anterioare sec. X.

15. *Andrieşeni* (*r. Vlădeni, reg. Iaşi*). Resturi aparţinînd culturii neolitice precucuteniene, precum şi din prima epocă a fierului.

16. *Şoimeni* (*Ciomortan*) (*r. Ciuc, Reg. Aut. Maghiară*). Sondaje în aşezarea aparţinînd culturii neolitice Ariuşd, peste care se găsesc suprapuse resturi ale culturii Wietenberg, cu unele elemente ce fac legătură cu cultura Noua de la sfîrşitul epocii bronzului (Muzeul Sf. Gheorghe).

17. *Doboşeni* (*r. Odorhei, Reg. Aut. Maghiară*). În continuarea lucrărilor din anul precedent, s-au făcut sondaje în aşezarea de tip Ariuşd, descoperindu-se mai multe gropi, dar de data aceasta fără morminte; într-una singură s-a găsit un schelet de miel împreună cu vase de tip Ariuşd, indicînd un sacrificiu, iar în altă groapă s-a găsit şi un fragment ceramic de tip Gorodsk - Usatovo. Pe panta aceluiaşi deal s-au găsit şi două cuptoare dacice pentru minereu de fier, din epoca Latène timpuriu, cu vase şi diferite alte obiecte (Muzeul Sf. Gheorghe şi Muzeul Odorhei).

18. *Brăiliţa* (*r. Brăila, reg. Galaţi*). Săpături de salvare într-o aşezare eneolitică de tip Gumelniţa, cercetată şi în 1955, unde s-au identificat două straturi de cultură; s-a găsit şi ceramică pictată Cucuteni A, de import. Deasupra, în cuprinsul cimitirului săpat în mare parte anul trecut, s-au găsit încă trei morminte cu ocru de la începutul epocii bronzului (Muzeul de istorie Brăila).

19. *Truşeşti* (*r. Truşeşti, reg. Suceava*). S-a cercetat sistemul de fortificaţie a aşezării neolitice de tip Cucuteni A de pe dealul Ţuguieta (Muzeul de antichităţi — Iaşi).

20. *Traian* (*r. Buhuşi, reg. Bacău*). Continuîndu-se săpăturile în marea aşezare neolitică cucuteniană din faza A-B de pe dealul Fîntînilor, s-au descoperit resturi de locuinţe, bogate materiale ceramice, încă două morminte din această perioadă, precum şi resturi sporadice ceramice cu ornamente liniare. În aşezarea precucuteniană de tip Zăneşti de pe Dealul Viei s-au descoperit locuinţe cu platforme şi ceramică cu ornamente incizate şi excizate.

21. *Tîrgu-Ocna* (*r. Tîrgu-Ocna, reg. Bacău*). Săpături în aşezarea din faza Cucuteni B de pe Podei (Muzeul de antichităţi Iaşi şi Muzeul arheologic Piatra-Neamţ).

22. *Valea Lupului* (*r. şi reg. Iaşi*). Anul acesta s-a lucrat într-o movilă uriaşă, descoperindu-se cinci morminte cu ocru de la începutul epocii bronzului (Muzeul de antichităţi Iaşi).

23. *Porumbenii Mici* (*r. Cristur, Reg. Aut. Maghiară*). Pe locul „Galaltetö" o aşezare de tip Wietenberg şi morminte de înhumaţie din sec. IV—V e. n. (Muzeul Sf. Gheorghe şi Muzeul raional Cristur).

24. *Cîrna* (*r. Gura Jiului, reg. Craiova*). S-a terminat cercetarea necropolei-cîmp de urne din epoca bronzului, dezgropîndu-se ultimele nouă morminte; numărul total al mormintelor săpate în acest cimitir se ridică la 116. Dintr-un tumul din apropiere s-au adunat vase din cultura Coţofeni, iar în imediata vecinătate a necropolei din epoca bronzului s-a descoperit şi un mormînt de la sfîrşitul primei epoci a fierului.

25. *Visag* (*r. Lugoj, reg. Timişoara*). Sondaje într-o aşezare din prima epocă a fierului (în colaborare cu Muzeul raional din Lugoj).

26. *Bîrseşti* (*r. Vrancea, reg. Galaţi*). Continuarea săpăturilor din necropola tumulară din punctul „Lacul Dumbrăvii". S-au săpat opt tumuli, conţinînd morminte tracice cu inventar bogat, care permite datarea lor în aşa-zisă perioadă scitică (în colaborare cu Muzeul de istorie din Focşani).

27. *Porumbenii Mari* (*r. Cristur. Reg. Aut. Maghiară*). Într-o *aşezare* hallstattiană sondajele au scos la iveală resturile unei locuinţe dreptunghiulare (Muzeul Sf. Gheorghe).

28. *Ferigele* (*com. Costeşti, r. Horezu. reg. Piteşti*). Morminte de incineraţie cu inventar bogat, de la sfîrşitul primei epoci a fierului.

II. CULTURA GETO-DACĂ

29. *Murighiol* (*r. Tulcea, reg. Constanța*). Săpăturile de salvare începute în 1954 au continuat, descoperindu-se un mare număr de morminte geto-dace de incinerație din sec. III î.e.n.

30. *Popești (r. Mihăilești, reg. București).* In continuarea săpăturilor din marea așezare fortificată geto-dacă, s-au obținut date importante referitoare la felul de construcție al valului de apărare, precum și materiale bogate din cele două epoci ale fierului.

31. *Bucovăț* (*r. și reg. Craiova*). Cercetări în punctele „La Jidovi" și „Malul Lupului", sondîndu-se valurile de pămînt care prezintă asemănări cu cel de la Popești.

32. *Grădiștea Muncelului* (*r. Orăștie, reg. Hunedoara*). Pe terasa Corturilor s-a constatat existența resturilor a două sanctuare dacice din perioade deosebite, dinainte de războaiele cu romanii.

Pe poiana Brîndușița (la 1 300 m altitudine) de pe Muntele Rudelor, s-a săpat un tumul scund în care s-au găsit resturile unei stîne din vremea dacilor. S-a terminat dezvelirea locuinței de pe dealul Pustiosul și s-au efectuat recunoașteri la Prisaca, Ciata, Gruișorul, Melaia, Rudele, Gura Belii și altele (Institutul de Istorie Cluj).

33. *Costești* (*r. Orăștie, reg. Hunedoara*). A fost degajată locuința-turn de pe Cetățuia. S-a procedat apoi la dezvelirea platoului Cetățui, descoperindu-se resturi de bucătării și o mare cantitate de fragmente ceramice. S-a lămurit cronologia „cazematelor" de la cetatea de pe Blidarul (Institutul de Istorie Cluj).

III. EPOCA GRECO-ROMANĂ

34. *Histria* (*r. Histria, reg. Constanța*) . Și anul acesta s-a lucrat în mai multe sectoare, atît în cuprinsul cetății cît și în afara zidului de incintă. În sectorul de lîngă templul grecesc din sec. V î.e.n. s-au descoperit ruinele altui templu, din sec. III î.e.n. Alte sectoare din vecinătate au fost la bazilica creștină din sec. IV e. n., dinafara incintei și pe platoul din fața cetății, aci descoperindu-se un zid de incintă anterior sec. IV e.n., locuințe din epoca grecească etc. ; s-a mai lucrat la S de casa romană din sec. VI e.n., în interiorul cetății. În necropola tumulară de la N de cetate s-au săpat cîțiva tumuli cu morminte din sec. IX—X e.n., descoperindu-se cu acest prilej și așezarea căreia îi aparține cimitirul.

În legătură cu teritoriul rural al Histriei, s-au continuat săpăturile la *Tariverde*, descoperindu-se locuințe din sec. VI î.e.n. și precizîndu-se existența unui strat de cultură din perioada arhaică grecească.

35. *Mangalia* (*r. Negru Vodă, reg. Constanța*). Sondaje pentru dezvelirea canalului de scurgere al vechiului Callatis, în continuarea lucrărilor începute în 1939.

36. *Cașolț* (*r. Sibiu, reg. Stalin*). În necropola daco-romană s-au cercetat 14 tumuli funerari din sec. II și s-au făcut sondaje în așezarea contemporană, vecină (Institutul de Istorie Cluj).

37. *Calbor* (*r. Făgăraș, reg. Stalin*). S-au săpat 6 tumuli din sec. II e.n., aparținînd populației daco-romane (Institutul de Istorie Cluj și Muzeul Sibiu).

38. *Piatra-Neamț* (*r. Piatra-Neamț. reg. Bacău*). Așezare la poalele muntelui Pietricica, descoperindu-se un strat de cultură cu resturi arheologice din sec. II—III e.n. (în colaborare cu Muzeul arheologic din Piatra-Neamț).

39. *Bumbești* (*r. Tg.-Jiu, reg. Craiova*). În continuarea săpăturilor de salvare începute în 1955, s-a lucrat la castrul de pămînt, identificîndu-se latura lui de est.

40. *Ighiu* (*r. Alba-Iulia, reg. Hunedoara*). S-au săpat doi tumuli cu morminte de incinerație ale populației dace din epoca romană. Tot aci există și un castru roman de pămînt: sec. II—III (Institutul de istorie Cluj).

IV. EPOCILE PREFEUDALĂ ȘI FEUDALĂ

a. *Cercetări întreprinse pentru problema formării poporului romîn*

41. *Gilău* (*r. și reg. Cluj*). Săpăturile din castrul roman datînd din sec. II—III au arătat persistența populației locale în timpul ocupației romane. S-au descoperit și resturi din epoca feudală, anterioare castelului de la sfîrșitul sec. XVI (Institutul de Istorie Cluj).

42. *Alba-Iulia* (*reg. Hunedoara*). S-au săpat peste 30 morminte din sec. II—III e.n., făcînd parte din trei categorii: unele romane, cu sarcofage de cărămidă, altele de înhumație. probabil cu coșciug de lemn, iar altele de incinerație, acestea aparținînd populației băștinașe dace (Institutul de Istorie Cluj).

43. *Soporul de Cîmpie* (*r. Turda, reg. Cluj*). Cimitir din sec. II—III e.n., în care s-au săpat opt morminte de incinerație și unul de înhumație. Pe același loc s-a identificat și o așezare din sec. VI (Institutul de Istorie Cluj).

44. *Verbița* (*r. Plenița, reg. Craiova*). În așezarea din sec. IV e.n., s-au descoperit, printre altele, cinci cuptoare de pîine. Cu acest prilej s-au făcut sondaje și în așezarea neolitică de tip Criș.

45. *Ileana - Poduri* (*r. Lehliu, reg. București*). S-au descoperit două locuințe din sec. IV e.n. avînd în interior vetre; s-au găsit și resturi din sec. X — XI.

46. *Balta Verde* (*r. Vînjul Mare, reg. Craiova*). Într-o așezare slavă, datînd aproximativ din sec. VIII—IX, au fost degajate două bordeie. În vecinătate s-au săpat și cîțiva tumuli hallstattieni.

47. *Satu Nou* (*r. Adamclisi, reg. Constanța*). S-a început săparea unui al doilea cimitir de încinerație, din care au fost dezvelite 31 morminte. Ele datează dinaintea sec. X.

48. *Spinoasa* (*com. Erbiceni, r. Tîrgu-Frumos, reg. Iași*). Așezare aparținînd culturii slavilor răsăriteni din sec. VIII—X (Muzeul de antichități Iași).

49. *Dridu Sărindare* (*r. Urziceni, reg. București*). S-au săpat trei bordeie din sec. X—XI, identificîndu-se un tip de așezare și o cultură materială care aparțin foarte probabil populației vechi romînești.

50. *Bucov* (*r. și reg. Ploiești*). Așezare din sec. IX—X, în care s-au săpat două bordeie și o construcție de suprafață. Așezarea poate fi atribuită unei populații vechi romînești.

51. *Galița* (*com. Gîrlița, r. Adamclisi, reg. Constanța*). La punctul „Păcuiul lui Soare" s-au făcut săpături în cetatea romană și în cetatea bizantină din sec. X, descoperindu-se un strat de cultură datînd din sec. X—XII și altul din sec. XIII—XIV. În acesta din urmă s-au dezgropat și 16 morminte din aceeași epocă.

52. *Isaccea* (*Noviodunum*; *r. Tulcea, reg. Constanța*). În urma scăderii apelor Dunării sub nivelul obișnuit, s-a putut dezveli latura de N a cetății romane pe o lungime de 300 m. În zidul de incintă al cetății, refăcut la începutul sec. IV, s-au găsit inscripții latine din sec. II—III. În interior s-au identificat ruinele unor terme și ale unei bazilici.

53. *Celeiu* (*Sucidava*; *r. Corabia, reg. Craiova*). Reluîndu-se săpăturile în cetatea romană din sec. IV—VI, s-a identificat un strat de cultură mai vechi, dacic, și s-a putut constata între altele că zidul de incintă de pe latura de sud a fost construit în două faze (sec. IV și sec. VI). De asemenea s-a descoperit un nivel romînesc, datînd din preajma sec. XIV.

b. *Alte cercetări privind aceleaşi epoci*

54. *Sf. Gheorghe* (*Reg. Aut. Maghiară*). Sondaje în aşezarea din sec. IV e.n. pe locul Eprestetö, aparţinînd culturii Cerneahov (Muzeul Sf. Gheorghe).

55. *Largu* (*r. Filimon Sîrbu, reg. Galaţi*). Necropola din perioada de început a migraţiilor (sec. III—IV), în care anul acesta s-au săpat 8 morminte — dintre acestea două de luptători — cu bogat inventar: ceramică, arme, obiecte de podoabă etc. (Muzeul regional de istorie Galaţi).

56. *Moreşti* (*com. Sîntana de Mureş, r. Tg. Mureş, Reg. Aut. Maghiară*). În aşezarea feudală, cercetîndu-se porţiunile neexplorate prin săpăturile anterioare, s-au găsit pe locul „Borşofed" resturi din sec. VI şi XI—XII. Sub acestea sau găsit şi resturi neolitice de tip Criş, precum şi resturi Latène (Institutul de Istorie Cluj).

57. *Sărata Monteoru* (*r. Buzău, reg. Ploieşti*). În cimitirul slav de incineraţie din sec. VII s-au mai săpat încă 500 din morminte; în felul acesta numărul total al mormintelor descoperite în acest cimitir se ridică la circa 1 100.

58. *Someşeni-Cluj* (*r. şi reg. Cluj*). Săpături într-o movilă, descoperindu-se morminte cu ceramică „slavă", care par să dateze din sec. VIII—X (Institutul de Istorie Cluj).

59. *Capidava* (*r. Hîrşova, reg. Constanţa*). Săpături în cele două nivele superioare aparţinînd epocii feudale timpurii; s-au dezvelit 16 bordeie, ce pot fi datate unele în sec. VII—VIII şi altele în sec. X—XI.

60. *Garvăn* (*com. Văcăreni, r. Măcin, reg. Galaţi*). Lucrările din aşezarea civilă din-afara cetăţii au avut drept scop stabilirea întinderii şi etapele de locuire. S-au descoperit numeroase bordeie datînd din sec. XI e.n. În incinta cetăţii s-au descoperit cîteva vetre de bordeie aparţinînd celui mai vechi nivel feudal de locuire (sec. X—XI), şi s-au completat săpăturile din cimitirul feudal timpuriu. În afara cetăţii s-a descoperit un cuptor de ţigle din vremea lui Diocleţian.

61. *Mărculeşti* (*r. Slobozia, reg. Bucureşti*). Resturi puţine de aşezare feudală timpurie (sec. X—XI) şi cimitir feudal din sec. XVI—XVII.

62. *Oraşul Stalin* (*r. şi reg. Stalin*). Sondaje pe dealul „Sprenghi", unde s-au descoperit resturi de ziduri, fragmente ceramice din sec. XIII—XIV etc. La baza acestora s-a găsit ceramica de la începutul epocii bronzului, aparţinînd culturii Schneckenberg A.

63. *Cluj* (*r. şi reg. Cluj*). Săpăturile de la cetăţuia oraşului au arătat că în afară de resturile feudale, a existat aci un strat de cultură roman, răvăşit cu prilejul construirii cetăţii feudale; s-au identificat şi urme sporadice de viaţa feudală, anterioare construirii cetăţii (Institutul de Istorie Cluj).

64. *Tîrgşoru Vechi* (*r. şi reg. Ploieşti*). S-au început săpăturile pe teritoriul importantului tîrg romînesc din sec. XV—XVI. În afară de diferite resturi din epoca comunei primitive, s-au descoperit şi morminte din sec. IV e.n., precum şi urme de locuire feudală dintr-o perioadă care începe înainte de sec. XIV şi merge pînă în sec. XVIII (în colaborare cu Muzeul de istorie Ploieşti).

65. *Suceava* (*r. şi reg. Suceava*). Anul acesta s-a pus accentul pe cercetarea monumentelor de arhitectură civilă de pe platoul din faţa cetăţii de scaun („Cîmpul Şanţurilor"), din sec. XV. La una dintre clădirile dezvelite, de dimensiuni mai mari, s-au degajat dărîmăturile şi s-a început studiul resturilor arhitectonice prăbuşite în pivniţe aflate sub întreaga clădire, pe o întindere de 28 × 12 m. Cu acest prilej s-au descoperit două tezaure îngropate în sec. XVII, conţinînd podoabe de aur şi obiecte de cult din argint aurit, aparţinînd sec. XV—XVI. În cuprinsul vechiului tîrg Suceava, către drumul spre Iţcani, s-a descoperit o parte din cimitirul catolic din sec. XV—XVII şi o parte din ruinele vechii biserici catolice din sec. XV.

66. *Bucureşti.* Săpăturile au continuat în mai multe locuri: Ciurel, Biserica Albă din Postăvari şi în jurul bisericii Sf. Apostoli. Efortul principal s-a concentrat în sectorul Curtea Veche, prin săpături executate în curtea bisericii Sft. Gheorghe Nou, unde s-au descoperit temeliile unei clădiri din sec. XVI şi morminte din aceeaşi epocă.

V. CERCETAREA COMPLEXĂ A ZONEI BICAZ

În colaborare cu Ministerul Energiei Electrice, Academia R.P.R. a făcut şi anul acesta cercetări complexe în zona viitorului lac de acumulare al hidrocentralei de la Bicaz, şi anume în r. Ceahlău, reg. Bacău. Indicăm mai jos numai punctele în care s-au făcut lucrări arheologice de către un colectiv mixt — Institutul de Arheologie şi Muzeul de Antichităţi — Iaşi.

67. *Ceahlău.* 1) Pe Dîrţu, într-o aşezare paleolitică de terasă, s-au săpat 600 m², pînă la adîncimea de 3 m, descoperindu-se resturi aurignaciene, gravettiene şi neolitice vechi; 2) la Cetăţica s-au găsit resturi paleolitice din szeletian, aurignacian şi gravettian, precum şi urme neolitice; 3) în punctele Podiş, Boful mic şi Cremeniş, în aşezări de terase, resturi gravettiene; 4) la Palatul Cnejilor s-au găsit construcţii de piatră din sec. XVII şi două morminte din aceeaşi epocă, iar la Schitişor resturi de locuire din sec. XVII şi morminte din sec. XVI.

68. *Hangu.* În punctul Chiriţeni s-au săpat 800 m² într-o aşezare neolitică, descoperindu-se 15 complexe de locuire aparţinînd culturii Cucuteni A. Lîngă înălţimea Cetăţuia s-au descoperit resturi de locuinţe şi vetre geto-dace.

69. *Secu* (*com. Izvorul Alb*). Într-o aşezare de terasă s-au descoperit resturi paleolitice finale (gravettiene). În curtea bisericii (sec. XVIII?) s-a săpat un beci de piatră din epoca feudală.

70. *Izvorul Alb.* S-au descoperit temeliile de lemn ale bisericii din sec. XVIII.

VI. SĂPĂTURI ŞI SONDAJE PRELIMINARE ÎN VEDEREA RESTAURĂRII UNOR MĂNĂSTIRI

În colaborare cu Ministerul Cultelor şi cu Comitetul de Stat pentru Arhitectură şi Construcţii, s-au executat săpături şi sondaje arheologice la cîteva din mănăstirile din ţară:

71. Cotmeana (r. şi reg. Piteşti).
72. Gura Motrului (r. Filiaşi, reg. Craiova).
73. Mamu (com. Mădulari-Beica, r. Drăgăşani, reg. Piteşti).
74. Mănăstirea Neamţului (com. Vînători, r. Tîrgu-Neamţ, reg. Bacău).
75. Putna (r. Rădăuţi, reg. Suceava).
76. Slatina (com. Drăceni, r. Fălticeni, reg. Suceava).

D. P. şi VL. D.

DATE NOI ÎN LEGĂTURĂ CU PALEOLITICUL DIN SUDUL U.R.S.S.

Acordînd o atenţie tot mai mare epocilor celor mai îndepărtate ale trecutului omului primitiv, cercetătorii sovietici au obţinut în ultimii ani rezultate dintre cele mai frumoase. Pe de o parte se aduc astfel date noi, iar pe de altă parte sînt coordonate şi valorificate ştiinţific cercetări şi descoperiri mai vechi, care pot fi astfel puse într-o lumină mai justă. În această privinţă socotim util să rezumăm în cîteva pagini o serie de contribuţii ale arheologului I. G. Sovkopleas asupra activităţii desfăşurate în domeniul paleoliticului în R.S.S. Ucraina.

În articolul *Expediția paleolitică din anul 1954* („Kratkie Soobscenia Instituta Arheologhii", Kiev, nr. 5, 1955, p. 3 — 12) se face o scurtă dare de seamă asupra lucrărilor efectuate în satul Bolşaia Buromka, reg. Cerkask. Pe terasa nu prea înaltă de pe malul drept al rîului Sula, au ieşit la iveală silexuri lucrate şi oase de animale. Toate acestea au fost găsite alunecate din locul lor inițial, aflat într-un punct mult mai înalt al malului. Adîncimea la care au fost descoperite depăşeşte 4 m sub nivelul actual. Obiectele de aci, împreună cu materialele din stratul inferior al peşterii Kiik-Koba (Crimeia), reprezintă pînă în prezent singurele descoperiri din paleoliticul timpuriu de pe teritoriul Ucrainei, în care s-au întîlnit împreună unelte de piatră şi oase de animale. Ele dovedesc că pe tot teritoriul Ucrainei — între cele două puncte — Bolşaia Buromka la nord şi Kiik-Koba la sud — a fost o largă răspîndire a oamenilor primitivi în epoca acheuleană tîrzie.

Tot în acelaşi an s-au făcut săpături la sud de oraşul Fastovo, reg. Kiev, descoperindu-se urmele unei stațiuni de terasă din paleoliticul tîrziu. Au ieşit la iveală două vetre de foc, care conțineau cărbune de oase şi alte resturi de oase. Lîngă vetre s-au găsit două grămezi formate din sute de silexuri, începînd cu bucăți mari şi nuclee pînă la aşchii mici, dovadă că uneltele se prelucrau pe loc. Nu s-au găsit urme de locuințe, deci aci a fost o stațiune de caracter sezonier; ținînd seamă de materialele descoperite, aparține celei de-a doua jumătăți a perioadei magdaleniene.

În toamna anului 1954 s-au reluat săpăturile în cunoscuta stațiune paleolitică tîrzie de la Mezin, pe malul drept, înalt de 10—12 m, al rîului Desna, reg. Cernigov. După cum se ştie, primele sondaje s-au făcut aci în 1908 de către F. K. Volkov şi S. I. Rudenko, iar în 1909 P. P. Efimenko a continuat săpăturile; în 1912—1914 şi 1916 s-a săpat din nou sub conducerea lui F. K. Volkov, iar în 1930 şi 1932 a lucrat aci M. I. Rudinski. Asupra cercetărilor din 1908 şi 1909 s-au publicat numai dări de seamă sumare, iar rezultatele săpăturilor din 1912—1916 şi 1930 şi 1932 sînt inedite; materialul grafic şi rapoartele se află în arhiva Institutului de istorie a culturii materiale a Academiei de Ştiințe a U.R.S.S., din Leningrad şi în arhiva Institutului de arheologie al Academiei de Ştiințe din Ucraina (Kiev).

Deşi, datorită importanței sale, stațiunea de la Mezin este cunoscută şi peste hotare ca o mare aşezare de lungă durată a vînătorilor din paleoliticul tîrziu, problemele legate de ea au rămas totuşi nelămurite. Toți cercetătorii, atît în dările de seamă publicate, cît şi în lucrările de sinteză (P. P. Efimenko, *Societatea primitivă*, Kiev, 1953), se mărginesc să prezinte materialele şi să semnaleze diferitele complexe. P. I. Boriskovski în *Paleoliticul Ucrainei* (M.I.A, nr. 40, 1953, Moscova) a încercat primul să lămurească problema marilor grămezi de oase şi a complexelor de la Mezin; dar materialele publicate de cercetători şi cele ce i-au fost accesibile în arhivele institutelor amintite, nu i-au dat posibilitatea să reconstituie aspectul locuinței de la Mezin. În stratul de cultură, după părerea lui, se aflau resturile unei mari locuințe de suprafață cu mai multe vetre, bordeie şi gropi de depozite. Era deci „o locuință comună, în care puteau locui cîteva zeci de oameni—un trib, cu gospodărie comună".

Importanța stațiunii şi nevoia de a lămuri complexele şi în special construcțiile de locuințe, în lumina realizărilor ştiinței sovietice, au cerut efectuarea unor noi săpături la Mezin, trecîndu-se la realizarea acestui deziderat în 1954, cînd s-au întreprins săpături în două sectoare ale stațiunii. În sectorul vestic s-a dat peste un strat de cultură format dintr-o grămadă de oase de mamut şi alte animale, numeroase aşchii de silex în diferite faze de prelucrare, piese întregi, în special dălți laterale şi duble, scoici de mare găurite pentru podoabe; apoi bucăți de ocru şi pete de ocru. Silexurile diferă de acelea descoperite în săpăturile din 1909. După degajarea complexului, s-a ajuns la concluzia că aci a fost o locuință de formă relativ rotundă,

cu diametrul de peste 5 m. La marginea grămezii de oase se aflau oasele mari de mamut, în special craniile şi oasele bazinale, înşirate unele lîngă altele, formînd un fel de îngrădire. Spre est, pe o porţiune de aproximativ 1 m, această îngrădire lipseşte, probabil aci era intrarea în locuinţă. Spre interiorul grămezii se aflau oasele mai mici precum şi cele lungi de mamut, colţii, maxilarele inferioare etc., iar chiar în centru coarne de cerb nordic, puse încrucişate. Alături s-a găsit un complex asemănător.

Spre deosebire de sectorul vestic al săpăturii, în sectorul sud-estic nu se află grămezi de oase, stratul de cultură conţine multe fragmente de oase de mamut şi chiar de vulpe albastră, aşchii de silex, resturi de cărbune şi cenuşă. Nu s-au găsit urme de locuinţă. Nu ar fi exclus de altfel ca în staţiunea de la Mezin să existe complexe din perioade diferite.

Continuînd săpăturile în anul 1955, autorul şi-a putut completa observaţiile anterioare. În raportul prezentat Consiliului ştiinţific al Institutului de arheologie din Kiev (*Despre rezultatele săpăturilor din aşezarea paleolitică de la Mezin în anii 1954 şi 1955*), el propune o nouă reconstituire a tipului locuinţelor paleolitice de la Mezin.

În rezumatul acestui raport (nr. 6/1956, p. 3—12 din acelaşi periodic), I. G. Sovkopleas arată că oasele mari de pe marginea grămezii formau baza locuinţei; în patru locuri de pe suprafaţa podelei erau înfipte vertical oasele mari de mamut, servind probabil ca sprijin pentru stîlpii de lemn ce susţineau pereţii înclinaţi ai construcţiei. Aceştia trebuie să fi fost ca o carcasă de prăjini întărite deasupra centrului locuinţei. Locuinţa pare să fi avut o formă conică (ca un sălaş), iar carcasa de lemn va fi fost acoperită cu piei de mamut, crengi sau iarbă şi fixată cu oase de animale. Coarnele de cerb nordic, puse în cruciş, pe vîrful locuinţei, au căzut chiar în centrul grămezii, cu prilejul prăbuşirii locuinţei. Autorul arată că după tehnica de construcţie şi materialul găsit, acest fel de construcţie nu este unic în paleoliticul tîrziu. Descoperiri asemănătoare s-au făcut şi în alte staţiuni din aceeaşi perioadă, ca de ex. la Suponevsk pe Desna, Gagarino pe Don, Bureti în Bazinul Angarei lîngă Irkutsk şi altele.

Prin urmare, potrivit părerii autorului citat, în vechile săpături de la Mezin n-ar fi vorba de descoperirea unei singure locuinţe de mari dimensiuni — cum crezuse Boriskovski — ci de mai multe locuinţe de dimensiuni relativ reduse, aşezate unele lîngă altele, formînd aşezări nu prea mari, dar dese.

În această ordine de idei, se cuvine să amintim că acelaşi autor, încă de acum cîţiva ani, în articolul intitulat *Locuinţele staţiunii paleolitice de la Suponevsk* („Arheologhia", V, Kiev, 1951, p. 127 — 142) arată că, în urma cercetărilor din anii 1926 — 1927, s-au găsit în această aşezare urmele unor construcţii de locuit şi gospodăreşti. După caracterul lor, locuinţele acestei staţiuni pot fi împărţite în două grupe : *a*) locuinţe semibordeie durabile şi protejate contra frigului, cu vetre bine construite şi adîncite, în contrucţia cărora au fost folosite oase lungi, cranii şi colţi de mamut şi *b*) locuinţe uşoare, de sezon, fără nici o urmă de vatră permanentă şi fără resturi de oase. Construcţiile gospodăreşti, toate de tipul semibordeie, serveau ca loc de păstrare a rezervelor de hrană şi de prelucrare iniţială a oaselor, colţilor şi silexului. Staţiunea Suponevsk se află pe malul drept al rîului Desna, iar din punct de vedere cronologic se situează în magdalenianul tîrziu.

Tot ca analogie pentru construcţiile în care se foloseau oasele mari de mamut, într-un alt articol (*Staţiunea paleolitică de la Dobranicevka*, publicat în KS, nr. 59/1955, p. 38) cercetătorul sovietic arată că în săpăturile întreprinse în 1953 în staţiunea Dobranicevka de pe malul rîului Supoia, afluent al Niprului, a fost descoperit un complex interesant, compus din resturile unei locuinţe rotunde de suprafaţă, gropi-depozite, pline cu oase de animale şi o

vatră adîncită. Ca material de construcţie a locuinţei, intrau părţi din cranii de mamut şi alte oase mari ale aceloraşi animale, formînd o îngrădire destul de solidă; oasele erau înfipte vertical în pămînt pînă la adîncimea de 30 cm sub nivelul podelei locuinţei şi erau foarte apropiate unele de altele, pe alocuri formînd un perete compact; unele şi-au păstrat aproape poziţia iniţială verticală.

Această îngrădire forma partea de jos a pereţilor locuinţei şi servea totodată ca sprijin pentru prăjinile de lemn din care era construită partea superioară. Această colibă-sălaş era acoperită cu piei de animale, crengi sau iarbă; pentru fixarea acoperişului se puneau pe el oasele de animale, în special colţii de mamut.

În locuinţă şi pe lîngă ea s-a găsit o mare cantitate de unelte de cremene, precum şi multe aşchii mici, care dovedesc că prelucrarea cremenei se făcea chiar în staţiune; aceasta poate fi datată în perioada mijlocie a epocii magdaleniene. O grupă deosebită o formează o serie mică de fragmente din cristal de munte şi de o varietate a acestei roci. Este prima dată cînd aceasta se dovedeşte să fi fost întrebuinţată într-o staţiune paleolitică tîrzie din U.R.S.S. Descoperirea ei prezintă un mare interes ştiinţific, deoarece nu putea fi adusă decît din cîteva locuri şi distanţele erau destul de mari, aşa încît deplasările vînătorilor primitivi din acea perioadă erau frecvente şi relativ uşoare. Caracterul construcţiei acestei locuinţe o aseamănă cu descoperirile din celelalte staţiuni paleolitice tîrzii: Gonţî (cu îngrădire din cranii de mamut), Suponevsk, Eliseevici, Gagarino, Puşkari etc.

Credem că nu e lipsit de interes să amintim că folosirea amplă a coarnelor de cerb — firească la triburi de vînători —a fost constatată şi în alte regiuni, ca de pildă la Téviec, în Franţa (Bretania), unde în unul dintre cele 10 morminte descoperite chiar în aşezarea mezolitică s-a găsit un fel de îngrădire de coarne de cervus elaphus, care învelea sau încorona oasele omeneşti.

Ana Matrosenco

„ORAŞE" NEOLITICE DIN MILENIUL VII Î. E. N. ÎN PALESTINA

Deşi marea vechime a culturilor neolitice din Asia Anterioară este un fapt bine cunoscut, anunţarea nu numai a unor culturi neolitice din mileniul VII, dar chiar a unor „oraşe" din această vreme, poate părea cu drept cuvînt surprinzătoare şi de-a dreptul neverosimilă. Şi totuşi acestea sînt concluziile la care s-a ajuns pe baza metodei „radiocarbonului 14", în legătură cu unele descoperiri de la Jerichon, în Palestina, făcute în anii de după cel de-al doilea război mondial. În tell-ul de lîngă această localitate, unde se întreprind săpături de mai bine de două decenii, ultimele campanii de lucru au dus de altfel şi în alte privinţe la rezultate cu totul neaşteptate, după cum se poate citi, între altele, în comunicarea cercetătoarei engleze Kathleen M. Kenyon (*Jericho and its Seting in Near Eastern History*), publicată în ultimul fascicul al revistei „Antiquity" pe 1956 (nr. 120, decembrie 1956, p. 184 — 195).

În urma cercetărilor anterioare se ajunsese la concluzia că în această regiune se constituiseră aşezări săteşti („*villages*") la sfîrşitul mileniului V; spre sfîrşitul mileniului IV s-au dezvoltat adevărate oraşe, care în mileniul III au dus la constituirea statelor. O dată cu săpăturile prof. Garstang din 1935, au apărut şi primele surprize la Jerichon, rezultatele ne mai împăcîndu-se nici cu această schemă relativ simplă şi nici cu ceea ce am putea spune

vatră adîncită. Ca material de construcţie a locuinţei, intrau părţi din cranii de mamut şi alte oase mari ale aceloraşi animale, formînd o îngrădire destul de solidă; oasele erau înfipte vertical în pămînt pînă la adîncimea de 30 cm sub nivelul podelei locuinţei şi erau foarte apropiate unele de altele, pe alocuri formînd un perete compact; unele şi-au păstrat aproape poziţia iniţială verticală.

Această îngrădire forma partea de jos a pereţilor locuinţei şi servea totodată ca sprijin pentru prăjinile de lemn din care era construită partea superioară. Această colibă-sălaş era acoperită cu piei de animale, crengi sau iarbă; pentru fixarea acoperişului se puneau pe el oasele de animale, în special colţii de mamut.

În locuinţă şi pe lîngă ea s-a găsit o mare cantitate de unelte de cremene, precum şi multe aşchii mici, care dovedesc că prelucrarea cremenei se făcea chiar în staţiune; aceasta poate fi datată în perioada mijlocie a epocii magdaleniene. O grupă deosebită o formează o serie mică de fragmente din cristal de munte şi de o varietate a acestei roci. Este prima dată cînd aceasta se dovedeşte să fi fost întrebuinţată într-o staţiune paleolitică tîrzie din U.R.S.S. Descoperirea ei prezintă un mare interes ştiinţific, deoarece nu putea fi adusă decît din cîteva locuri şi distanţele erau destul de mari, aşa încît deplasările vînătorilor primitivi din acea perioadă erau frecvente şi relativ uşoare. Caracterul construcţiei acestei locuinţe o aseamănă cu descoperirile din celelalte staţiuni paleolitice tîrzii: Gonţî (cu îngrădire din cranii de mamut), Suponevsk, Eliseevici, Gagarino, Puşkari etc.

Credem că nu e lipsit de interes să amintim că folosirea amplă a coarnelor de cerb — firescă la triburi de vînători — a fost constatată şi în alte regiuni, ca de pildă la Téviec, în Franţa (Bretania), unde în unul dintre cele 10 morminte descoperite chiar în aşezarea mezolitică s-a găsit un fel de îngrădire de coarne de cervus elaphus, care învelea sau încorona oasele omeneşti.

Ana Matrosenco

„ORAŞE" NEOLITICE DIN MILENIUL VII Î. E. N. ÎN PALESTINA

Deşi marea vechime a culturilor neolitice din Asia Anterioară este un fapt bine cunoscut, anunţarea nu numai a unor culturi neolitice din mileniul VII, dar chiar a unor „oraşe" din această vreme, poate părea cu drept cuvînt surprinzătoare şi de-a dreptul neverosimilă. Şi totuşi acestea sînt concluziile la care s-a ajuns pe baza metodei „radiocarbonului 14", în legătură cu unele descoperiri de la Jerichon, în Palestina, făcute în anii de după cel de-al doilea război mondial. În tell-ul de lîngă această localitate, unde se întreprind săpături de mai bine de două decenii, ultimele campanii de lucru au dus de altfel şi în alte privinţe la rezultate cu totul neaşteptate, după cum se poate citi, între altele, în comunicarea cercetătoarei engleze Kathleen M. Kenyon (*Jericho and its Seting in Near Eastern History*), publicată în ultimul fascicul al revistei „Antiquity" pe 1956 (nr. 120, decembrie 1956, p. 184 — 195).

În urma cercetărilor anterioare se ajunsese la concluzia că în această regiune se constituiseră aşezări săteşti (*„villages"*) la sfîrşitul mileniului V; spre sfîrşitul mileniului IV s-au dezvoltat adevărate oraşe, care în mileniul III au dus la constituirea statelor. O dată cu săpăturile prof. Garstang din 1935, au apărut şi primele surprize la Jerichon, rezultatele ne mai împăcîndu-se nici cu această schemă relativ simplă şi nici cu ceea ce am putea spune

că a constituit „un loc comun” în doctrina arheologică, și anume că neoliticul este caracterizat și prin prezența ceramicii. Într-adevăr, sub straturile neolitice cu ceramică, Garstang descoperise la Jerichon și o așezare neolitică *fără* ceramică. E drept că punctele în care ulterior s-au constatat așezări neolitice fără ceramică în Asia Anterioară s-au înmulțit între timp, dar la acea dată descoperirea era neașteptată.

Săpăturile reluate la Jerichon de Kathleen M. Kenyon au amplificat datele cunoscute și au dus la constatări deosebit de importante. Sub straturile așezărilor neolitice sătești identificate prin săpăturile anterioare, au ieșit la iveală două așezări neolitice și mai vechi, cărora autoarea le dă — nu fără o anumită îndreptățire, cum se va vedea — numele de „orașe”. În ultimul dintre aceste „orașe” (din punct de vedere cronologic, bineînțeles, și deci primul ieșit la iveală), locuitorii își construiau case spațioase, compuse din mai multe încăperi dreptunghiulare, comunicînd între ele prin „intrări”, dintre care unele erau închise cu uși. Unele încăperi mai mici par să fi fost camere de provizii. Atît pereții cît și „podeaua” erau acoperite cu un strat de tencuială de gips, foarte îngrijit lustruită și vopsită, așa încît pentru indicarea populației de la care au rămas aceste locuințe, autoarea folosește termenul de „populație cu podele fețuite” ; pereții sînt făcuți din cărămizi relativ cilindrice, dar turtite pe ambele fețe. Se pare că diferitele camere erau dispuse în jurul unor curți centrale, în care erau vetrele de bucătărie. Important este faptul că în unele locuri s-au putut preciza pînă la douăzeci de niveluri succesive de podele de locuințe avînd aceleași caracteristici, ceea ce desigur indică lunga durată a acestei așezări. În locul vaselor de lut se foloseau străchini și boluri de piatră lustruită, minunat finisate, ciocane de piatră, pisăloage, rîșnițe grosolane de mînă, o mare cantitate de piatră de lustruit etc. Obiectele de silex sînt tipice pentru neoliticul de tip Tahunian din Palestina, descoperindu-se între altele lame pentru seceri ; lipsesc în schimb cu totul topoare, tîrnăcoape sau sape. Deși prezența secerilor dovedește cultivarea plantelor, nu s-a găsit nici un instrument adecvat pentru săparea pămîntului. Pe de altă parte se foloseau rogojini pentru pus pe sol sau pe podea, întocmai ca și astăzi.

Viața religioasă pare a fi fost și ea dezvoltată : citäm descoperirea unei cămăruțe cu o nișă și cu un piedestal de piatră, între dărîmăturile vecine aflîndu-se o piatră tăiată în formă de coloană grosolană, desigur tocmai în legătură cu nișa : întregul ansamblu constituie un element legat de religie și deci de „credința într-o forță impersonală”, cum se exprimă autoarea. Ori cît de mare e diferența de timp, nu ne putem împiedica să nu ne gîndim la cultul coloanei din Creta și din alte locuri ! La acestea se adaugă mici figurine feminine de piatră, cu brațele pe piept, și altele de animale, toate de piatră. În centrul unei alte camere mai mari se afla un bazin rectangular, tencuit și puternic scorojit de foc. Cea mai importantă descoperire în legătură cu preocupările din acest domeniu o constituie ceea ce autoarea numește „cultul craniilor”. De obicei morții erau îngropați în casă. sub podea. Foarte adesea craniile erau despărțite de trunchi ; restul oaselor, inclusiv maxilarul inferior, rămînea locului, deși alteori toate oasele erau răvășite pentru a se lua craniul, după ce carnea putrezise aproape de tot. În colțul unei camere s-a găsit îngropat sub podea un craniu ; în altă cameră erau șapte cranii într-un singur loc, în timp ce restul oaselor erau toate îngrămădite sub podea. Autoarea se gîndește că aceste descoperiri ar trebui interpretate drept trofee. Dar dintre toate, cea mai excepțională descoperire este reprezentată fără îndoială de craniile ale căror trăsături au fost restaurate cu ghips, așa încît ele pot fi considerate drept portrete umane — fiind ca atare cele mai vechi opere de artă de acest fel. Iar calitatea execuției nu lasă nici o îndoială asupra talentului meșterilor, dacă privim planșa care însoțește articolul ! Mă întreb dacă nu s-ar putea stabili o anumită legătură între descoperirile de cranii de la Jericbon și cele două grămezi de cranii de la Offnet-Bavaria, ca cu obiceiul destul de frecvent de înmormîntare izolată a craniilor în neolitic.

In 1952, cînd autoarea descoperise zidul acestui „oraş", îl numise *cel mai vechi* zid de cetate cunoscut în lume. Ulterior, aproape drept sub acest zid, s-a găsit un sistem defensiv complex, separat însă printr-un interval de timp considerabil, judecînd după grosimea depunerilor: un şanţ tăiat în stîncă, larg de 9 m şi adînc de 2,50 m, în spatele căruia se afla un turn masiv de blocuri de piatră, avînd un diametru de 10 m şi păstrîndu-se pe o înălţime de peste 8 m! Nici aceste întărituri nu reprezintă însă începuturile primului „oraş" de la Jerichon, căci aparţin abia fazei a treia a lui, sub care există mărturii din celelalte două faze mai vechi. Din faza cea mai veche s-a găsit în turn o scară cu 27 de trepte de blocuri de piatră netezite cu ciocanul; rostul acestei scări e încă neprecizat, iar întreaga construcţie „pare de necrezut pentru omul neolitic", cum spune chiar autoarea.

Casele acestui prim „oraş" neolitic diferă de acelea din oraşul de deasupra. Ele sînt construite din cărămizi plate pe o faţă şi bombate pe cealaltă (autoarea le numeşte *„bricks with flat bases and hog-backed tops"*; forma acestor locuinţe este rotundă şi ele au fost săpate puţin în pămînt. Se pare că acoperişul era făcut din ramuri de copaci şi avea forma de stup primitiv. Deşi inventarul descoperit nu a fost încă studiat, se poate spune că el diferă cu totul de cel găsit în aşezarea de deasupra: alături de obiecte de silex, sînt de remarcat bolurile de piatră etc., precum şi „o remarcabilă serie de unelte de os" de tip pînă acum necunoscut în Palestina.

Este deci vorba, după autoare, de două grupe diferite de populaţie, unul caracterizat prin casele cu podele tencuite şi celălalt prin case cu cărămizi cu baza plată şi spinarea arcuită, forma locuinţelor fiind de asemenea diferită. Amîndouă sînt însă neolitice şi nici una dintre ele n-a cunoscut ceramica. Depunerile acestor două „oraşe" neolitice, avînd o grosime de circa 12 m, sînt suprapuse de alte resturi neolitice, cu ceramică, dintre care cele mai vechi (situate deci deasupra ultimului „oraş") se pot asemui cu cel mai vechi strat de la Byblos, iar cele ulterioare cu Ras-Shamra, Mersin şi Hassuna. Deoarece data atribuită în chip obişnuit ultimei aşezări variază între 4500 — 4000 î.e.n., autoarea este sigură că cele două „oraşe" neolitice sînt anterioare anului 4500 şi datează probabil chiar din mileniul VI î.e.n.

Elementul determinant la alegerea colinei de la Jerichon pentru aşezare l-a constituit — ca în atîtea alte cazuri — un izvor bogat de la poalele colinei, care asigura în această regiune aridă apă şi vegetaţie, fiind aci adevărată oază în deşert. Deocamadată nu se poate preciza dacă resturile de cereale provin de la plante cultivate sau de la plante sălbatice, deoarece n-au fost încă studiate; de aceea nu se poate şti dacă cei mai vechi locuitori ai acestei oaze practicau agricultura. Multe oase aparţin sigur animalelor sălbatice (gazele etc.), iar despre celelalte nu se ştie dacă aparţin unor specii domesticite, căci n-au fost studiate. Dar deoarece aşezările erau mari (autoarea se gîndeşte la circa 3 000 locuitori), e greu de presupus că locuitorii trăiau numai din vînat. Pe de altă parte nu se poate încă preciza de unde au venit primii locuitori ai Jerichonului. A doua populaţie orăşenească a ajuns aci cu o cultură în plină înflorire, cu planuri de case şi metode de construcţie devenite stereotipe şi cu celelalte elemente de cultură materială formate, care au evoluat destul de puţin de-a lungul perioadei reprezentată de diferitele niveluri succesive. Părerea autoarei este că prima populaţie (se foloseşte mereu expresia *„people"*) şi-a construit întăriturile pentru a se apăra de aceştia din urmă. Cît priveşte aşezările următoare — cu ceramică — ele erau simple aşezări de tip sătesc şi aparţin unui stadiu bine cunoscut în Orientul apropiat, care progresînd treptat a ajuns în mileniul III î.e.n. la stadiul urban în văile rîurilor.

Ţinînd seamă de caracteristicile uneltelor de silex (de tip Tahunian) din a doua aşezare „urbană" de la Jerichon, populaţia acesteia poate fi legată de purtătorii silexurilor de acest

tip, care —în regiuni mai puţin favorizate decît valea Iordanului — trăiau încă o viaţă nomadă. Cele două „oraşe" neolitice pre-ceramice de la Jerichon dovedesc o dezvoltare mult mai veche şi mai rapidă a „civilizaţiei urbane", decît s-a bănuit pînă acum, chiar dacă neoliticul fără ceramică era cunoscut în ultimul timp. După aceste precizări, autoarea trece în revistă diferitele mişcări de populaţii şi culturile materiale din epocile metalelor, şi încheie cerînd să se întrebuinţeze termenul de „lume veche" (*Old World*) în loc de Orientul Apropiat, iar pentru istorie revendică „o definiţie mai largă, pe baza faptului că arheologia este o unealtă cu care istoria este dusă înapoi mult înaintea apariţiei scrisului".

Comunicarea sumar rezumată pînă aci este urmată de o scurtă notă (p. 195 — 197) despre *Vîrsta Jerichonului pe baza radiocarbonului*, scrisă de F. E. Zeuner, specialist în domeniul acestei noi metode de datare. Chiar datele la care se oprise K. M. Kenyon pentru cele mai vechi aşezări „orăşeneşti" de la Jerichon ar fi ele însele prea tîrzii! Într-adevăr, cele două probe făcute cu materiale din ultima aşezare pre-ceramică au indicat datele de 6250 şi 5850 e.n., ceea ce ar însemna implicit că primul „oraş" pre-ceramic de la Jerichon se coboară şi mai adînc în mileniul VII î.e.n. Totuşi, autorul face el însuşi o serie de rezerve în privinţa rezultatelor la care a ajuns pînă acum, deoarece materialele studiate au fost de multe ori supuse unor condiţii de zacere în pămînt şi de transformare chimică ce influenţează mult rezultatele. În orice caz, dacă ne gîndim că la începutul mileniului VII Europa de nord abia se elibera de crusta de gheaţă ce o acoperise, vechimea „oraşelor" de la Jerichon rămîne uluitoare. Descoperirea lor este pînă acum unică, săpăturile viitoare fiind chemate să lumineze mai bine toate problemele pe care le pune şi asupra cărora nu s-ar putea face comentarii mai ample decît avînd la dispoziţie un material documentar mai complet. Totuşi, chiar ţinînd seama de părerea autoarei că în alte tell-uri mai apropiate sau mai îndepărtate pot sta acoperite de milenii „oraşe" similare celor de la Jerichon, nu putem să nu ne întrebăm ce au devenit aceşti primi constructori de oraşe întărite şi cum a dispărut înalta lor cultură materială?

Vladimir Dumitrescu

DIN ACTIVITATEA ARHEOLOGILOR IUGOSLAVI

I

În dorinţa de a face cunoscute lumii ştiinţifice din afara graniţelor ţării rezultatele cercetărilor şi săpăturilor arheologice din R. F. Iugoslavia. Societatea arheologică iugoslavă a luat iniţiativa lăudabilă de a publica un anuar în limbi străine, *Archaeologia Jugoslavica*, din care primul număr (I, Belgrad 1954, 138 pagini) a apărut încă de acum doi ani. Comitetul de redacţie este compus din Spreéko Brodar, Jože Kastelić şi Iosip Korošec (toţi profesori la Universitatea din Ljubliana), redactorul-şef fiind binecunoscutul arheolog Miodrag Grbič, colaborator permanent al Institutului arheologic al Academiei Sîrbe de Ştiinţe din Belgrad. Aşa cum se arată cu toată dreptatea în prefaţă, „Iugoslavia abundă în resturi culturale din toate perioadele arheologice, fiind greu de decis dacă trebuie menţionate în primul rînd extraordinarele descoperiri arheologice din Serbia, Bosnia, Herţegovina şi Slovenia, sau resturile antice din Dalmaţia şi Macedonia".

tip, care —în regiuni mai puţin favorizate decît valea Iordanului—trăiau încă o viaţă nomadă. Cele două „oraşe" neolitice pre-ceramice de la Jerichon dovedesc o dezvoltare mult mai veche şi mai rapidă a „civilizaţiei urbane", decît s-a bănuit pînă acum, chiar dacă neoliticul fără ceramică era cunoscut în ultimul timp. După aceste precizări, autoarea trece în revistă diferitele mişcări de populaţii şi culturile materiale din epocile metalelor, şi încheie cerînd să se întrebuinţeze termenul de „lume veche" (*Old World*) în loc de Orientul Apropiat, iar pentru istorie revendică „o definiţie mai largă, pe baza faptului că arheologia este o unealtă cu care istoria este dusă înapoi mult înaintea apariţiei scrisului".

Comunicarea sumar rezumată pînă aci este urmată de o scurtă notă (p. 195 — 197) despre *Vîrsta Jerichonului pe baza radiocarbonului*, scrisă de F. E. Zeuner, specialist în domeniul acestei noi metode de datare. Chiar datele la care se oprise K. M. Kenyon pentru cele mai vechi aşezări „orăşeneşti" de la Jerichon ar fi ele însele prea tîrzii! Într-adevăr, cele două probe făcute cu materiale din ultima aşezare pre-ceramică au indicat datele de 6250 şi 5850 e.n., ceea ce ar însemna implicit că primul „oraş" pre-ceramic de la Jerichon se coboară şi mai adînc în mileniul VII î.e.n. Totuşi, autorul face el însuşi o serie de rezerve în privinţa rezultatelor la care a ajuns pînă acum, deoarece materialele studiate au fost de multe ori supuse unor condiţii de zacere în pămînt şi de transformare chimică ce influenţează mult rezultatele. În orice caz, dacă ne gîndim că la începutul mileniului VII Europa de nord abia se elibera de crusta de gheaţă ce o acoperise, vechimea „oraşelor" de la Jerichon rămîne uluitoare. Descoperirea lor este pînă acum unică, săpăturile viitoare fiind chemate să lumineze mai bine toate problemele pe care le pune şi asupra cărora nu s-ar putea face comentarii mai ample decît avînd la dispoziţie un material documentar mai complet. Totuşi, chiar ţinînd seama de părerea autoarei că în alte tell-uri mai apropiate sau mai îndepărtate pot sta acoperite de milenii „oraşe" similare celor de la Jerichon, nu putem să nu ne întrebăm ce au devenit aceşti primi constructori de oraşe întărite şi cum a dispărut înalta lor cultură materială?

Vladimir Dumitrescu

DIN ACTIVITATEA ARHEOLOGILOR IUGOSLAVI

I

În dorinţa de a face cunoscute lumii ştiinţifice din afara graniţelor ţării rezultatele cercetărilor şi săpăturilor arheologice din R. F. Iugoslavia. Societatea arheologică iugoslavă a luat iniţiativa lăudabilă de a publica un anuar în limbi străine, *Archaeologia Jugoslavica*, din care primul număr (I, Belgrad 1954, 138 pagini) a apărut încă de acum doi ani. Comitetul de redacţie este compus din Spreéko Brodar, Jože Kastelić şi Iosip Korošec (toţi profesori la Universitatea din Ljubliana), redactorul-şef fiind binecunoscutul arheolog Miodrag Grbič, colaborator permanent al Institutului arheologic al Academiei Sîrbe de Ştiinţe din Belgrad. Aşa cum se arată cu toată dreptatea în prefaţă, „Iugoslavia abundă în resturi culturale din toate perioadele arheologice, fiind greu de decis dacă trebuie menţionate în primul rînd extraordinarele descoperiri arheologice din Serbia, Bosnia, Herţegovina şi Slovenia, sau resturile antice din Dalmaţia şi Macedonia".

Acest prim fascicul cuprinde 14 contribuţii, în general scurte, unele privind probleme generale, altele discutînd elemente de detaliu, începînd cu neoliticul şi sfîrşind cu perioada feudală tîrzie. În rîndurile ce urmează se vor trece în revistă primele cinci articole, legate de preocupările celui ce semnează aceste rînduri şi tratînd probleme în strînsă legătură cu culturile materiale străvechi de pe teritoriul patriei noastre.

Articolul lui M. V. Garašanin, *Zur Zeitbestimmung des Beginns der Vinča-Kultur* (p. 1—6), este interesant nu numai prin faptul că ia în considerare toate concluziile formulate în această privinţă în ultimul timp (căci arheologii iugoslavi dispun de o bibliografie aproape completă), dar şi prin concluziile la care se opreşte şi care rectifică, în parte, păreri mai vechi ale aceluiaşi autor. Concluziile sale se pot rezuma precum urmează: 1) Cultura Vinča, în stadiul ei de început, este legată genetic de neoliticul final macedonean, şi prin aceasta se obţine şi o legătură în direcţia complexului pre-troian din Asia Mică (Tigani III, Kum TepeIb) Aceasta înseamnă că începutul culturii Vinča trebuie situat înainte de acela al Bronzului timpuriu macedonean, deci înainte de 2600 î.e.n., cam pe la 2700. 2) Faza B 2 a culturii Vinča trebuie să fi fost contemporană cu începutul Bronzului timpuriu sudic, ceea ce se confirmă şi prin descoperirile de la Gradar— Zlokučani. Deoarece această fază începe la Vinča pe la 7 m adîncime, iar începutul culturilor corespunzătoare ale Bronzului timpuriu este plasat pe la 2600, ar trebui să fie avută în vedere o dată mai veche, deci pe la 2700 î.e.n. pentru începutul culturii Vinča. 3) Legăturile postulate dintre cultura timpurie Vinča şi Troia I—II „par să se clatine" şi ar putea fi explicate cel mai probabil printr-o dezvoltare paralelă dintr-un trunchi comun. Înrudirea dintre capacele cu figură umană de la Vinča şi vasele cu figuri omeneşti de la Troia indică deasemenea o datare mai veche a culturii Vinča faţă de Troia II. Ca atare, ţinînd seama de datele la care s-au oprit Schaeffer şi Milojčić pentru începutul aşezării Troia II (2500 î.e.n.), pentru începutul culturii Vinča („faza Vinča-Turdaş"), poate fi luată în considerare data aproximativă de 2600 î.e.n. De altfel noile descoperiri fac) ca datarea culturilor din spaţiul est-mediteranean anatolian să nu aibă un caracter de stabilitate deplină.

Elementele principale pe care se sprijină concluziile lui Garašanin în ceea ce priveşte fixarea datei începutului culturii Vinča pe la 2600 î.e.n. sînt pe de o parte legăturile culturale dintre Vinča, Tigani III şi sfîrşitul neoliticului din Creta, iar pe de altă parte legăturile dintre Vinča şi neoliticul final din Macedonia. În această privinţă autorul arată că sînt încă multe lucruri neclare, deoarece pînă acum data finală a fazei Tigani III nu a fost coborîtă dincoace de 2800. În faza Vinča II, prezenţa unui vas cicladic de import chiar la Vinča (la7,70 m adîncime), şi alte elemente converg spre sincronismul indicat mai sus între faza Vinča II şi Bronzul timpuriu sudic. Iar legăturile dintre Vinča şi Troia îşi au începuturile chiar din faza Troia I, continuîndu-se în Troia II. Dar tocmai aci argumentarea lui Garašanin nu pare convingătoare, deoarece vasele cu figuri omeneşti sînt tipice pentru faza Troia II, necunoscîndu-se în faza Troia I, aşa încît Vinča I ar trebui măcar în parte sincronizată şi cu Troia II. Totodată nu poate fi desconsiderat faptul că nu toţi cercetătorii sînt de acord cu plasarea începutului Bronzului macedonean („*Early Macedonian*") la 2600 : de ex. Childe nu se ridică dincolo de 2300 pentru începutul acestei faze. De altfel, fără să luăm atitudine în această privinţă, amintim că datele recent propuse de Blegen pentru Troia I şi II sînt mult mai înalte, aşa încît pînă ce nu se va dovedi într-adevăr că datele joase sînt cele bune, problema pare să rămînă încă deschisă. În orice caz, dacă data de aproximativ 2600 va rămîne valabilă pentru începutul culturii Vinča, nici începuturile culturii anterioare (Starčevo-Criş) nu trebuie să fie neapărat atît de îndepărtate cum le presupune Milojčić (circa 3300 î.e.n.). Fie că distingem în dezvoltarea culturii Starčevo patru faze, cum socoteşte ultimul autor citat, fie că ne oprim la trei, cum le descrie Draga Garašanin, în ambele cazuri cîteva secole ar putea părea suficiente pentru întreaga dezvoltare a acestei culturi care nu

pare să fi lăsat nicăieri acumulări masive de resturi materiale. În felul acesta, o dată în preajma începutului mileniului III pare mai verosimilă : la aceasta se oprise şi Childe (*Dawn of European Civilization*, ed. V, 1950, tabel p. 331) şi dincolo de ea nu se ridică nici Garašanin.

În ceea ce priveşte concluziile de ordin general-cultural ale autorului — şi anume că şi cultura Vinča s-a născut dintr-o cultură pre-troiană a regiunii est-mediteraneene-anatoliene (concluzie valabilă de altfel, după părerea noastră, şi pentru celelalte culturi neolitice din restul Peninsulei Balcanice şi de la Dunărea Inferioară), ele sînt astăzi împărtăşite de o mare parte a cercetătorilor care lucrează fără idei preconcepute.

A doua contribuţie din acest fascicul, studiul lui A. Benac despre *Quelques éléments nouveaux sur les vases du type de Butmir* (p. 7 — 14), aduce în discuţie o serie de descoperiri din aşezarea de la Nebo, aparţinînd culturii Butmir, tot din Bosnia (în special decorul în triunghiuri imprimate şi unele forme ceramice), pe care le pune în legătură cu elemente similare tipice pentru „cultura slavonă" (Vučedol). Acest fapt îl duce pe autor la concluzia că între cultura Butmir şi cultura Vučedol au existat anumite raporturi. Iar întrucît ultima aparţine în special epocii bronzului, ar trebui admis că ultima fază a dezvoltării culturii Butmir s-a întîlnit cu prima fază a culturii slavone din Bosnia-Herţegovina, care n-a ajuns aci decît în epoca bronzului. Autorul subliniază de altfel faptul că şi cu alt prilej el a precizat că o bună parte din dezvoltarea culturi Butmir trebuie plasată în prima jumătate a mileniului II î.e.n., ceea ce nu înseamnă însă, din punct de vedere cultural, că ea ar aparţine bronzului. În acelaşi timp se subliniază că unele elemente decorative de la Nebo au pătruns aci prin contactul cu elemente Bükk III, aşa încît ultima fază a culturii Butmir (faza Nebo), fiind contemporană cu cultura Tisa II — aceasta din urmă trebuie să fi fost cel puţin în parte sincronă cu Bükk III. Cred însă că aceste concluzii nu pot fi acceptate, nu numai pentru că se sprijină pe fazele tipologice ale culturii Bükk, care s-au dovedit a nu corespunde toate şi unor faze cronologice, dar şi pentru că este cu neputinţă să admitem că şi cultura Tisa a trecut mult pragul mileniului II : unde mai rămîne atunci loc pentru „epoca cuprului" ungară — pentru culturile Bodrogkeresztur, Baden etc. ? Mai firesc mi se pare să presupunem că acel contact postulat de autor între cultura Vučedol şi cultura Butmir s-a petrecut chiar în faza de început a primei culturi, deci la sfîrşitul eneoliticului, decît într-o perioadă de timp corespunzînd primei epoci a bronzului, chiar dacă pînă acum în Bosnia cultura slavonă nu este cunoscută decît ca o cultură a epocii bronzului.

Scurt dar interesant este articolul lui B. Grbič, *A neolithic statuette from Bečej in Bana* (p. 15—18). Această statuetă, de dimensiuni puţin obişnuite în plastica epocii (19,5 cm înălţime), reprezintă o femeie şezînd pe un scăunel şi avînd pe genunchi o mare strachină. Ea este considerată pe drept cuvînt un *unicum*, autorul scoţînd în evidenţă modelarea mai îngrijită a capului şi oarecare tendinţe spre adevăratul rondbosse în modelarea restului corpului. Totodată se susţine că statuetele fazei B şi C din cultura Vinča sînt toate mai plate, mai stilizate şi cu mai puţine detalii decît aceasta, iar figurinele reprezentate şezînd sînt (după autor) excepţionale. Din această cauză, statueta de la Bečej ar trebui socotită o reprezentare aparte, neputînd fi legată de nici una dintre fazele culturii Vinča. Totuşi cred că autorul exagerează : în primul rînd, statuetele aşezate nu sînt deloc „excepţionale" în cultura Vinča, chiar dacă sînt desigur mult mai puţine decît acelea reprezentate „în picioare". Numai în săpăturile noastre (1943 şi 1950) din aşezarea de la Rast, aparţinînd tocmai fazelor mijlocii ale culturii Vinča, am găsit o serie întreagă de statuete şi de fragmente de statuete aşezate. Şi, ceea ce este mai important, scăunelul pe care şade statueta este modelat în acelaşi fel şi decorat cu aceleaşi motive meandrice şi rombice incizate, ca la cele mai multe dintre statuetele aşezate de la Rast, motive întîlnite de altfel şi pe corpul statuetelor, şi nu cred că greşesc spunînd că vasul antropomorf

de la Kökenydomb este un compromis între o figurină așezată tip Vinča-Rast, și un vas propriu-zis, decorul incizat fiind bazat pe aceleași motive unghiulare. Pe de altă parte, sînt destule cazuri în care ochii statuetelor sînt reprezentați prin cîte o linie orizontală, și gura de asemenea, tot ca la statueta de la Bečej. Cît privește modelarea mai puțin plată a corpului, tot de la Rast putem cita ca exemplu o statuetă cu copil în brațe, modelată cu un simț al reliefului care o ridică mult deasupra celorlalte piese, dar aceasta nu înseamnă că ea ar trebui scoasă din contextul plasticii cultura Vinča-Rast. Singurul lucru într-adevăr neobișnuit este strachina mare ținută pe genunchii statuetei de la Bečej, alături de modelarea mai puțin convențională a corpului în totalitatea lui.

Referindu-se la asemănările ce i se pot găsi, Grbič spune că statueta de la Bečej „seamănă, la prima vedere, mai mult cu o statuetă egipteană decît cu una dunăreană" ; în afară de diferența de proporții, „toate elementele statuetei noastre și ale figurinelor feminine egiptene reprezentate șezînd sînt comune". Această impresie nu ni se pare însă că poate constitui un motiv suficient de puternic pentru a scoate statueta din contextul său dunăreano-balcanic. De altfel însuși autorul, în concluzie, atenuează formulările precedente, arătînd că statueta este tipică pentru bazinul dunărean în faza finală a neoliticului iugoslav de pe la circa 2000 î.e.n., rămînînd ca cercetările viitoare să precizeze dacă se poate vorbi de influențe egiptene la această dată. În cea ce ne privește, socotim data de 2000 î.e.n. prea tîrzie pentru statuetă ; numai în cazul cînd s-ar socoti relativa îndepărtare de canon și neornamentarea corpului drept elemente proprii unei faze tîrzii, am putea admite acest punct de vedere ; altfel ea trebuie plasată înainte de începutul mileniului II, fie că aparține fazei Vinča B, fie că e atribuită fazei Vinča C. Pe de altă parte, indiferent de ce ne vor aduce descoperirile viitoare, socotim — așa cum am spus și mai sus — că statueta de la Bečej nu iese din cadrul plasticii culturii Vinča decît prin detalii neesențiale, așa încît nu e nevoie să căutăm la ea influențe egiptene, chiar dacă asemenea elemente sud-est mediteraneene nu pot fi excluse aprioric. Cît privește strachina de pe genunchi, pe care autorul o declară netipică pentru cultura Vinča, considerînd și acest lucru esențial, eu nu cred că poate fi hotărîtoare. De altfel și la Rast, ca și în cultura vecină Gumelnița, forma de strachină relativ tronconică și necarenată, nu este neapărat o excepție.

Draga Garašanin publică un scurt articol intitulat *Quelques éléments datant la civilisation de Bubanj-Hum* (p. 19—24), cu atît mai prețios pentru noi cu cît se știe că această cultură neolitică este strîns legată de faciesul Sălcuța al eneoliticului nostru. Elementele la care se referă autoarea sînt cîteva obiecte descoperite în așezarea Humska-Čuka : 1) O strachină cu picior tronconic cu indicii de folosirea roatei ; 2) o cupă cu picior mic și toarta supraînălțată ; 3) o lamă curbă de bronz cu două nituri la partea superioară ; 4) un fragment din partea superioară a unui vas cu toartă supraînălțată. Dintre acestea, trei sînt considerate ca fiind sigur obiecte de import, iar ultimul fragment ar putea fi provenit sau din import sau din imitarea ceramicii de import.

Primele două piese corespund formelor comune Helladicului Vechi II și III, iar cupa corespunde unor vase din Helladicul mijlociu, chiar dacă originea formei se află în Helladicul Vechi ; amîndouă sînt considerate exemplare minyene de import. În ceea ce privește lamele de bronz, deși n-a găsit analogii absolut corespunzătoare, autoarea citează piese apropiate ca formă din Helladicul Vechi și din așezările Troia II—V. Data unui exemplar de la Eutresis i se pare decisivă pentru cronologia exemplarului sîrbesc. Ultimul fragment ceramic este considerat tot minyan. Mă întreb însă dacă prezența în pastă a resturilor de „paie" (pleavă ?) poate îndreptăți această presupunere, chiar dacă culoarea și modelarea suprafeței se apropie de specia minyană.

Întrucît între aceste obiecte de la Humska-Čuka există — ținînd seama de corespondențele sudice — o deosebire cronologică, autoarea admite că între materialele provenind din această

așezare și în general din cultura Bubanj-Hum este vorba de deosebiri cronologice, care ar cere împărțirea lor în două faze[1]—fapt dovedit și stratigrafic în săpăturile de la Bubanj: faza I (subfazele II *a-c* ale lui Oršić) este caracterizată prin cupe cu două torți și ceramică pictată, inclusiv „crusted ware", iar faza II (subfazele III-IV ale lui Oršić) se caracterizează printr-o ceramică cu ornamente incizate, uneori încrustate, pe care ultimul autor a asemuit-o cu cultura Tei din Romînia. Capacele de tip Pločnik de la Bubanj și de la Humska-Čuka, aparținînd primei faze, par a indica situația cronologică a acestei faze în raport cu sfîrșitul neoliticului din Serbia. Fragmentele ce se leagă de ceramica minyană nu ar putea fi deci puse decît în raport cu faza Bubanj-Hum II, ceea ce se potrivește cu împrejurarea că în Macedonia ceramica cu ornamente incizate corespunde aceleia a fazei Bubanj-Hum II, găsindu-se însă și la Kilindir. Diferența cronologică între cele două faze este destul de sensibilă, potrivit diferenței cronologice dintre obiectele de import descrise, care merge de la Helladicul Vechi III pînă la Helladicul Mijlociu II. Întrucît Heladicul Vechi III pare a depăși data de 1900 î.e.n., ceramica minyană de la Humska-Čuka ar putea fi datată după 1900, și o dată cu ea faza Bubanj-Hum II; iar faza Bubany-Hum I ar trebui să fie anterioară anului 1900. Deoarece însă elementele helladice n-au putut ajunge prea repede în regiunea Nișului, limita dintre cele două faze Bubanj-Hum ar putea fi plasată chiar puțin după 1900. Această dată e importantă și pentru data finală a culturii Vinča, cînd apare ceramica aparținînd speciei „crusted ware".

Elementele aduse în discuție de autoare sînt desigur importante pentru cronologia culturilor neo-eneolitice balcanice; firește, numai cu originalele în față se poate discuta problema dacă într-adevăr piesele citate și ilustrate sînt importuri, sau sînt piese locale. Amintesc aci că Childe (*Dawn*, ed. V. p. 90) vorbește de „*Two-handled tankards like the Early Macedonian*" și de cupe cu toarta supraînălțată, în faza denumită de el (după Oršić) Bubanj II; întrucît perioada veche macedoneană corespunde cronologic Helladicului Vechi II-III, concluziile cronologice ale autoarei nu sînt contrazise nici în felul acesta. Milojčić considera așezarea de la Humska-Čuka sincronă cu Helladiul Mijlociu II, corespunzînd cu Macedoneanul Mijlociu. Pe de altă parte, dacă legătura dintre ceramica incrustată de la Bubanj II și aceea a culturii Tei, amintite de autor, sînt valabile (ceea ce nu putem controla, din pricina lipsei lucrării lui Oršić), este clar că faza Bubanj Hum II trebuie prelungită pînă în epoca bronzului, fapt de altfel afirmat cu alt prilej și de M. V. Garašanin.

În articolul lui I. Korošec, *Ein interessanter Rhytonfund in Ljubljana* (p. 25—28), sînt descrise cîteva obiecte găsite într-unul dintre mormintele necropolei de incinerație descoperite chiar în curtea Academiei Slovene de Științe și Arte. E vorba de o strachină cu picior, un rhyton cu corpul în formă de trompetă terminată la vîrf în cap de pasăre, și cu picior gol, un alt fragment de rhyton, precum și o serie de obiecte arse de bronz (brățări etc.) și de sticlă (perle). Rhytonul este decorat cu ornamente parțial imprimate și parțial săpate, constînd din șiruri de triunghiuri etc., în care s-a păstrat încă culoarea albă de incrustație. Întreaga necropolă aparține sec. VIII î.e.n. (respectiv Reinecke-Hallstatt B-C), dar— după cum arată autorul— nici strachina cu picior, nici cele două vase rhyton nu-și găsesc analogii în alte descoperiri contemporane; iar relativa asemănare a piciorului rhytonului cu picioarele „în cruce" ale strachinilor culturii slavone (= Vučedol) nu poate fi considerată decît întîmplătoare, ținînd seama de diferența de epocă dintre necropola illirică de la Ljubljana și cultura Vučedol.

[1] Din punct de vedere al fazelor culturii Bubanj-Hum, autoarea adoptă subîmpărțirile propuse mai demult de soțul său (cf. M.V. Garašanin, *Stand, Probleme und Aufgaben der Vorgeschichtsforschung im serbischen Moravagebiet*, în vol. „Congrès international des sciences pré-et protohistoriques. Actes de la III-e session Zürich 1950", p. 98-104.

Celelalte articole din această fasciculă îmbrăţişează probleme ce acoperă în timp întreaga epocă de la sclavagismul greco-roman pînă la bisericile feudale[2].

II

O altă contribuţie sintetică pentru cunoaşterea istoriei străvechi a unei regiuni din Iugoslavia se datoreşte tot harnicului cercetător M. V. Garašanin, şi se intitulează *La Serbie centrale à l'époque préhistorique* (extras din vol. *Monuments et stations archéologiques en Serbie. II. Serbie Centrale*, în seria „Materiaux, t. X. Institut Archéologique de l'Académie Serbe des Sciences", nr. 3, 10 pag., în l. sîrbă şi în l. franceză). Bogat în informaţii şi însoţit de o hartă cu toate punctele arheologice ale regiunii studiate, articolul trece în revistă stadiul actual al cercetărilor privind epoca paleolitică şi comuna primitivă din această parte a ţării vecine. De relevat de altfel observaţia autorului cu privire la faptul că, deşi regiunea a fost explorată din punct de vedere arheologic încă din secolul trecut, o cercetare planificată nu s-a făcut decît începînd după cel de-al doilea război mondial. În cadrul Serbiei centrale, sînt precizate trei regiuni geografice : a Moravei, care face parte din marea cale naturală Vardar-Morava, de legătură între lumea egeo-anatoliană şi regiunile dunărene ; a Dunării, legată şi de Sava, începînd de la Belgrad şi pînă la vărsarea Moravei în marele fluviu ; ultima e zona muntoasă din SV, legată direct de Serbia de V şi intrînd în cadrul teritoriului de origină al illirilor.

Cea mai veche descoperire este aşezarea paleolitică de lîngă Jerinino Brdo, aproape de Ceradac, clasată „după faună şi industrie" în paleoliticul inferior, căci (şi aci autorul citează el însuşi), din punct de vedere tipologic obiectele descoperite aparţin musterianului, cu trăsături indicînd de asemenea clactonianul şi levalloisianul". Altă aşezare paleolitică a fost distrusă înainte de a mai putea fi cercetată.

În neolitic autorul distinge două grupe principale : Starčevo şi Vinča. Deocamdată nu s-au putut preciza cele trei faze ale culturii Starčevo, dar se găseşte şi ceramică pictată cu alb pe fond roşu, nu numai ceramică grosolană. Pictura în alb, remarcă Garašanin, nu este obişnuită în regiunile dunărene, fiind mai bine cunoscută în Macedonia şi în Ungaria, de unde a putut veni, deoarece există şi alte elemente „care pot fi legate de cultura mai recentă Gumelniţa". Aci trebuie să observ însă că tocmai fiindcă Gumelniţa este mult mai recentă decît Starčevo, nu văd în ce fel una dintre categoriile ceramicii pictate ale culturii Starčevo şi-ar putea avea originea în cultura Gumelniţa. Materialul grupului Vinča din Serbia Centrală demonstrează clar, după autor, încrucişarea elementelor culturale de origine diferită, distingîndu-se de neoliticul recent în primul rînd prin caracterul său net balcano-anatolian. În regiunea Morava, elementele epocii de bronz egeo-anatoliene sfîrşesc prin a precumpăni şi, în felul acesta, se ajunge la formarea grupului Bubanj-Hum. Dimpotrivă, în regiunile dunărene se impun influenţele venite de la N de Dunăre, în special prin apariţia decorului spiralic şi a decorului imprimat. Aşa se explică de ce în cursul evoluţiei grupului Vinča se pot observa diferenţe locale accentuate

[2] Menţionăm aci numai numele autorilor şi titlul articolelor: K. Prijatelj, *Einige hellenistische Elemente in der Skulptur des antiken Salona* (p. 29—35) ; B. Gabričević, *Iconographie de Mithra Tauroctone dans la province romaine de Dalmatia* (p. 37—52) ; D. Rendić-Miočević, *Neue Funde in der altchristlichen Nekrople Manastarine in Salona* (p. 53—70) ; Z. Vinski, *Gibt es frühslavische Keramik aus der Zeit der südslavische Landnahme?* (p. 71—82) ; M. Čozovič, *L'encesoir des environs de Kuršumlije* (p. 83—89) ; G. Karaman, *À propos de l'église de Pribina à Blathnograd-ville de Balaton* (p. 91—96) ; S. Gunjaca, *Nécessité d'une révision des fouilles d'époque croate ancienne* (p. 97—107) ; Dj. Bošković, *L'église de Sainte-Sophie à Salonique et son reflet dans deux monuments postérieurs en Macédoine et en Serbie* (p. 109—115) ;C. Fisković, *Fragments du style roman à Dubrovnik* (p. 117—137).

între regiunea Morava şi Dunăre. Spre sfîrşitul neoliticului, Serbia Centrală intră în sfera activităţii miniere primitive din SE Europei; deşi centrele acestei activităţi nu pot fi încă precizate, ele trebuie căutate probabil în regiunea vecină, Bor, sau pe teritoriul romînesc.

Tranziţia de la neolitic la epoca metalelor e încă insuficient cunoscută, dar în zona dunăreană se observă grupele Baden şi Kostolac, iar în zona Moravei domină elementele bronzului vechi egeo-anatolian, care duc la formarea grupei Bubanj-Hum. Această cultură s-a menţinut în regiunea Moravei cel puţin pînă în faza B 1-Reinecke[3]. În epoca bronzului, la Dunăre se găseşte grupul Dubovac-Zuto Brdo, pe care autorul îl datează din Bronz B I pînă în Hallstatt A, ca mulţi alţi cercetători. În SV Serbiei Centrale se găsesc, între altele, mulţi tumuli, dintre care unii au dat la iveală material ceramic corespunzător tipului Vattina, morminte de incineraţie în urne şi folosind şi „cutii" de piatră. Se ştie, dealtfel — amănunt pe care autorul nu-l aminteşte — că şi în Banat unele dintre descoperirile similare culturii cîmpurilor de urne au fost făcute în tumuli. Pe de altă parte mă întreb dacă aceste descoperiri din SV Serbiei Centrale n-ar putea fi interpretate ca un început de jalonare a drumului parcurs de o parte din triburile culturii cîmpurilor de urne în presupusa lor migraţie spre sudul macedoneano-grecesc. La sfîrşitul epocii bronzului, la Dunăre se găsesc diferite depozite şi obiecte (Hallstatt A), dar perioada aceasta este încă insuficient cunoscută. Unele dintre grădiştile din Serbia Centrală aparţin tot epocii bronzului, şi trebuie avute în vedere cu privire la problema illirică, legată în chip organic de epoca Hallstatt.

Caracterul general al regiunii rămîne net illiric, chiar dacă se găsesc şi elemente ce se leagă de purtătorii culturii thraco-cimmeriene (Hallstatt C), spune autorul. Nu se poate vorbi însă de vreo expansiune importantă a celţilor, care s-a limitat la valea Dunării, unde se găsesc un număr oarecare de aşezări celtice. Urmărirea spre S a răspîndirii celţilor rămîne o sarcină a viitorului.

După cum spune autorul, e clar că se poate stabili în linii generale istoria străveche a Serbiei Centrale chiar pe baza datelor de pînă acum, ultimele cercetări deschizînd şi lărgind mult orizontul. Şi nu ne îndoim că activitatea susţinută a arheologilor iugoslavi va duce la o mai temeinică cunoaştere şi a acestei regiuni ca şi a restului ţării, darea de seamă pe care ne-am mulţumit să o rezumăm aci fiind foarte bine venită, mai ales în lipsa celor mai multe dintre publicaţiile iugoslave din ultimii 10—15 ani.

Vladimir Dumitrescu

III

M. V. Garašanin a mai publicat de curînd şi un interesant articol cu privire la riturile de înmormîntare în epoca neolitică (*Sahranjivanje u balkansko- anadalskom kompleksu mladeg neolita = Die Bestattungssitten im balkanisch-anatolischen Komplex der jüngeren Steinzeit*,

[3] În comunicarea sa de la Congresul de la Zürich, citată mai sus (nota 1, p. 361), acelaşi autor înclină să socotească cultura Bubanj-Hum contemporană în spaţiul dunărean al Serbiei cu grupa Zuto-Brdo a cîmpurilor de urne ale epocii bronzului (v. p. 103). Totodată semnalează legături între ceramica Bubanj-Hum II şi ceramica culturii bosniace numită de Korošec „Gradina", „care nu pot fi negate". Dar această ultimă cultură, atribuită illirilor, este datată în epoca fierului şi atunci, întrucît „atingerea acestor două complexe pare sigură ... poate că cultura Bubanj-Hum a dăinuit mult în anumite regiuni". Ipoteza nu e desigur cu totul inacceptabilă, dar e mai firesc să nu admitem o dăinuire de-a lungul întregii epoci a bronzului pentru o cultură tipică eneolitică, aşa încît poate fi mai degrabă vorba de transmisiuni culturale pe bază de persistenţă etnică, decît de continuitate directă culturală.

în limba sîrbă, cu amplu rezumat în limba germană, în „Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu", 1956, p. 205—231—236), tratînd problema riturilor de înmormîntare pe baza descoperirilor din culturile neolitice, care — după părerea sa — alcătuiesc complexul balcano-anatolian. În acest complex autorul include grupele iugolsave, grupa Gumelniţa, subneoliticul macedonean, Grecia, Creta, Asia Mică (numai descoperirile de la Kum-Tepe I a-b) şi grupa Lengyel. Observăm dintru început că autorul şi-a delimitat domeniul cercetărilor la grupele epocii neolitice mai noi, nuanţă care lipseşte din traducerea titlului în limba germană. Aceasta explică pentru ce M. V. Garašanin nu se ocupă şi de fazele culturii vechi neolitice Starcevo-Criş în legătură cu problema pe care o urmăreşte.

Înhumaţia cadavrelor constituie în acest spaţiu o regulă generală atît în cimitire cît şi în aşezări. Pentru a înlătura îndoiala manifestată de autor în legătură cu mormîntul descoperit la Parţa (Banat) lîngă vatra unei locuinţe, despre care el se întreabă dacă nu ar fi cumva mai tardiv, aducem dovada pozitivă a unei înmormîntări analoge, în acelaşi cadru al culturii Turdaş, descoperită la Gura-Luncii-Tărtăria, pe Mureş, la 25 km spre E de aşezarea eponimă[4]. De asemenea semnalăm faptul că şi în cuprinsul culturii Boian, în cunoscuta aşezare de la Glina, lîngă Bucureşti, s-au descoperit morminte de copii în locuinţe. Cele cîteva morminte de incineraţie din grupa Lengyel sînt considerate de autor ca apariţii tîrzii, pe cînd sensul celor cîteva morminte incerte de incineraţie din aşezarea de la Vinča, crede că nu poate fi precizat. În majoritatea cazurilor înmormîntarea se face în poziţie întinsă. Nici orientarea nu este unitară; însă, în grupele tîrzii, privirea este îndreptată întotdeauna spre E, SE, S, ceea ce trebuie pus în legătură cu cultul soarelui. Nu s-au găsit în această zonă, şi aparţinînd culturilor neolitice, înmormîntări cu ocru, deşi — spune textual autorul — „credinţa în însemnătatea culorii roşii trăieşte şi astăzi la poporul nostru şi ar fi putut fi luată şi din cadrul ceramicii în benzi".

Se atinge şi problema sacrificiilor umane la Ajdovskajama (Slovenia) şi poate de asemenea la Golemata-Peştera din Bulgaria. Lista descoperirilor ar fi fost desigur mai completă şi concluziile mai cuprinzătoare dacă autorul ar fi putut cunoaşte şi ultimele descoperiri din ţara noastră.

Concluzia de ordin general la care ajunge M. V. Garašanin după examinarea diferitelor grupe este că — pe măsura dezvoltării credinţelor şi ritualului în legătură cu înmormîntările — unele particularităţi observate chiar în cadrul triburilor din aceeaşi grupă culturală se vor diferenţia tot mai mult, desfiinţînd unitatea dintru început a obiceiurilor.

Remarcăm totuşi că rămîne destul de interesant faptul că, prin studiul riturilor de înmormîntare, se poate adeveri continuitatea evolutivă între diferitele culturi neolitice din acest spaţiu, începînd de la cultura mai veche Vinča-Turdaş şi pînă la cele mai noi faze ale culturii Gumelniţa şi de asemenea pînă la cultura Lengyel. Această unitate care presupune existenţa unui fond comun de tradiţii, se poate urmări şi mai departe în spaţiu înspre N şi E, în cadrul grupei neolitice cu ceramica pictată: Ariuşd-Cucuteni-Tripolie. Amintim astfel înmormîntările de copii în case din aşezarea de la Luka-Vrubleveţkaia pe Nistru[5], ca şi mormintele cu sacrificii umane aparţinînd fazei Cucuteni A—B din aşezarea de la Traian (Moldova)[6], şi apoi mormintele plate de inhumaţie din cadrul culturii Usatovo de la Vîhvatniţi (RSS Moldovenească)[7]. În aceeaşi

[4] K. Horedt, *Săpăturile de la Gura Luncii, lîngă Tărtăria, jud. Alba*, „Apulum" III, Alba-Iulia, 1946—1948.

[5] S. Bibikov, *Rannetripolskoe poselenie Luka-Vrublevetkaia na Dniester*, MIA, 1953, nr. 38, p. 194, fig. 66.

[6] H. Dumitrescu, *O descoperire în legătură cu ritul de înmormîntare în cuprinsul ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, SCIV, V, 1954, p. 399—429; vezi şi descoperirea lui Szekely Zoltán de la Doboşeni, în curpinsul culturii Ariuşd, constînd dintr-un mormînt de inhumaţie cu vas aparţinînd serici B a lui Laszlo („Materiale", III, p. 150—151).

[7] T. S. Passek, *Itogi rabot v Moldavii v oblasti pervobîtnoi arheologii*, KS, 56, 1954, p. 76—97.

ordine de idei menţionăm că unele practici de natură superstiţioasă relevate de autor în cuprinsul culturii Lengyel, ca de pildă înmormîntarea cadavrului culcat pe pîntece, se întîlnesc în morminte aparţinînd grupei Trichterbecher,[8] din complexul culturilor „nordice".

Notăm că puţinătatea datelor corespunzătoare din regiunile din sud — Macedonia, Grecia, Creta şi Anatolia — de care dispune autorul, nu înseamnă că legăturile acestor grupe culturale cu regiunile noastre, caracterizate în ansamblul lor de M. V. Garašanin prin denumirea de complex balcano-anatolian, ar fi mai puţin semnificative şi sigure.

De o importanţă covîrşitoare pentru stabilirea legăturilor cu sudul egeic şi Anatolia, în etapa neoliticului vechi din regiunile noastre, este, fără îndoială, descoperirea recentă a culturii Hamangia (Dobrogea)[9], ca şi a cimitirului de inhumaţie de la Cernavoda, aparţinînd aceleiaşi culturi. Rezultatele săpăturilor întreprinse aci în ultimii ani sînt în cea mai mare parte încă inedite.

Lucrarea discutată mai sus prezintă în orice caz un interes documentar chiar pentru cine nu poate citi decît rezumatul în limba germană, deşi e probabil că textul sîrbesc ne-ar fi putut oferi prilejul unor observaţii mai ample.

Hortensia Dumitrescu

VARIA

Cu numele legendarului rege al sicanilor *Kokalos* şi sub îngrijirea profesorului Eugenio Manni, Institutul de istorie veche al Universităţii Palermo începe publicarea unui periodic închinat istoriei Siciliei în antichitate şi istoriei vechi îndeobşte (editor : S. F. Flaccovio, Palermo). Fasciculul I, 1955 (probabil singurul apărut pînă astăzi), oglindeşte această îndoită preocupare, în sensul că, alături de cercetări închinate unui aspect sau altul al trecutului insulei, publică şi studii fără legătură cu aceasta. Din prima categorie fac parte articolele : *Sui segni di scrittura eoliani di origine minoica*, de G. Pugliese Carratelli, *Un miliarium del 252 a. C. e l'antica via Agrigento-Palermo*, de A. Di Vita, în sfîrşit *I Mamertini in Sicilia*, de A. Vallone. Din cea de-a doua : *Il problema delle fonti per il XVII libro di Diodoro Siculo*, de Josè Maria Fontana, şi *Lisimaco di Tracia*, de Giovanna Saitta. Ultimul, cu mult cel mai întins din întregul fascicul, e şi cel de natură să ne intereseze în mai mare măsură, date fiind legăturile regelui Traciei cu cetăţile greceşti din părţile noastre, ori cunoscutele lupte cu Dromichaites. Amîndouă aceste aspecte ale politicii dunărene a lui Lysimachos sînt cercetate cu luare aminte de autoare, care supune unui examen critic informaţiile oferite de izvoare şi cronologia evenimentelor. În privinţa oraşelor din Dobrogea, e de relevat că răscoala din anul 313 e tratată în strînsă legătură cu evenimentele din lumea egeeană, şi mai precis ca un episod al luptei dintre Lysimachos şi Antigonos, prelungită pînă în anul 311. La rîndu-i, cel de-al doilea asediu al Callatidei e făcut să depindă de o instigaţie a lui Ptolemaios, despre care Diodor ne informează că în anul 310/309 ar fi trimis soli (se ghiceşte lesne în ce scop) cetăţilor de sub autoritatea lui Cassandros şi a regelui Traciei (XX, 19,4). Cu privire la războaiele getice, reţin că autoarea respinge ca neînte-

---

[8] H. Behrens, *Ein Siedlung und Begräbnisplatz der Trichterbecherkultur bei Weissenfels am Saale*, „Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte", XXVI, 1953, Haale-Saale, p. 67—108, pl. I—X; şi H. Dumitrescu, SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 913—923.

[9] D. Berciu, *Une civilisatiom néolithique récemment découverte en Roumanie. La civilisation de Hamangia (r. Babadag)*, în vol. *Nouvelles études d'histoire présentées au X-e Congrès des sciences historiques, Rome 1955*. Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1955, p. 29—46.

ordine de idei menţionăm că unele practici de natură superstiţioasă relevate de autor în cuprinsul culturii Lengyel, ca de pildă înmormîntarea cadavrului culcat pe pîntece, se întîlnesc în morminte aparţinînd grupei Trichterbecher,[8] din complexul culturilor „nordice”.

Notăm că puţinătatea datelor corespunzătoare din regiunile din sud — Macedonia, Grecia, Creta şi Anatolia — de care dispune autorul, nu înseamnă că legăturile acestor grupe culturale cu regiunile noastre, caracterizate în ansamblul lor de M. V. Garašanin prin denumirea de complex balcano-anatolian, ar fi mai puţin semnificative şi sigure.

De o importanţă covîrşitoare pentru stabilirea legăturilor cu sudul egeic şi Anatolia, în etapa neoliticului vechi din regiunile noastre, este, fără îndoială, descoperirea recentă a culturii Hamangia (Dobrogea)[9], ca şi a cimitirului de inhumaţie de la Cernavoda, aparţinînd aceleiaşi culturi. Rezultatele săpăturilor întreprinse aci în ultimii ani sînt în cea mai mare parte încă inedite.

Lucrarea discutată mai sus prezintă în orice caz un interes documentar chiar pentru cine nu poate citi decît rezumatul în limba germană, deşi e probabil că textul sîrbesc ne-ar fi putut oferi prilejul unor observaţii mai ample.

Hortensia Dumitrescu

VARIA

Cu numele legendarului rege al sicanilor *Kokalos* şi sub îngrijirea profesorului Eugenio Manni, Institutul de istorie veche al Universităţii Palermo începe publicarea unui periodic închinat istoriei Siciliei în antichitate şi istoriei vechi îndeobşte (editor : S. F. Flaccovio, Palermo). Fasciculul I, 1955 (probabil singurul apărut pînă astăzi), oglindeşte această îndoită preocupare, în sensul că, alături de cercetări închinate unui aspect sau altul al trecutului insulei, publică şi studii fără legătură cu aceasta. Din prima categorie fac parte articolele : *Sui segni di scrittura eoliani di origine minoica*, de G. Pugliese Carratelli, *Un miliarium del 252 a. C. e l'antica via Agrigento-Palermo*, de A. Di Vita, în sfîrşit *I Mamertini in Sicilia*, de A. Vallone. Din cea de-a doua : *Il problema delle fonti per il XVII libro di Diodoro Siculo*, de Josè Maria Fontana, şi *Lisimaco di Tracia*, de Giovanna Saitta. Ultimul, cu mult cel mai întins din întregul fascicul, e şi cel de natură să ne intereseze în mai mare măsură, date fiind legăturile regelui Traciei cu cetăţile greceşti din părţile noastre, ori cunoscutele lupte cu Dromichaites. Amîndouă aceste aspecte ale politicii dunărene a lui Lysimachos sînt cercetate cu luare aminte de autoare, care supune unui examen critic informaţiile oferite de izvoare şi cronologia evenimentelor. În privinţa oraşelor din Dobrogea, e de relevat că răscoala din anul 313 e tratată în strînsă legătură cu evenimentele din lumea egeeană, şi mai precis ca un episod al luptei dintre Lysimachos şi Antigonos, prelungită pînă în anul 311. La rîndu-i, cel de-al doilea asediu al Callatidei e făcut să depindă de o instigaţie a lui Ptolemaios, despre care Diodor ne informează că în anul 310/309 ar fi trimis soli (se ghiceşte lesne în ce scop) cetăţilor de sub autoritatea lui Cassandros şi a regelui Traciei (XX, 19,4). Cu privire la războaiele getice, reţin că autoarea respinge ca neînte-

[8] H. Behrens, *Ein Siedlung und Begräbnisplatz der Trichterbecherkultur bei Weissenfels am Saale*, „Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte”, XXVI, 1953, Haale-Saale, p. 67—108, pl. I—X ; şi H. Dumitrescu, SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 913—923.

[9] D. Berciu, *Une civilisatiom néolithique récemment découverte en Roumanie. La civilisation de Hamangia (r. Babadag)*, în vol. *Nouvelles études d'histoire présentées au X-e Congrès des sciences historiques, Rome 1955*. Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1955, p. 29—46.

meiată ipoteza lui Hünerwadel despre o stăpînire statornică a lui Lysimachos pe malul stîng al Dunării. Datele celor două expediţii împotriva lui Dromichaites sînt fixate cu o explicabilă circumspecţie.

Pentru prima, *terminus ante quem* e 297, anul liberării lui Agathocles din captivitatea regelui dunărean; cea de-a doua, pregătită în 294, s-ar fi încheiat în 291, cînd, prins la rîndu-i de Dromichaites, Lysimach şi-ar fi recăpătat libertatea. — la timp pentru a interveni în evenimentele ce aveau să-l ducă în 289 la cucerirea Heracleei Pontice.

Ultimul volum apărut din *Eos. Commentarii Societatis Philologae Polonorum* (al XLVIII-lea la număr, cu milesimul 1956) e închinat de editori profesorului Rafael Taubenschlag de la Universitatea din Varşovia, romanist şi istoric al drepturilor antice, interpret eminent al papyrilor juridici, cărora le-a dedicat şi le dedică partea de căpetenie a unei activităţi bogate şi variate. La întocmirea culegerii omagiale, îngrijită de Isabella Biezunska-Malowist, colaborează istorici şi jurişti din foarte multe ţări, cu excepţia Poloniei, elevii şi colegii sărbătoritului preferînd să-şi exprime sentimentele într-o altă formă sau cu alt prilej. Oricum ar fi, cele aproape 600 pagini ale volumului strîng laolaltă 32 de studii, împărţite după conţinut în cinci grupe: generalităţi, Orientul antic, Grecia, Egiptul greco-roman şi Roma. Cele mai multe au un caracter tehnic-juridic, dar cîteva din ele prezintă un netăgăduit interes istoric. Din această categorie fac parte contribuţiile semnate de W. L. Westerman: *Sistemele sclavagiste ale antichităţii greco-romane* (scurtă prezentare a unei lucrări cu acelaşi titlu, apărută în 1955), J. Klima: *Societatea in Ugarit, după textele accadiene descoperite la Ras-Shamra*, Jacques Pirenne: *Caracterul puterii în vechiul Egipt sub dinastiile a IX-a şi a X-a*, E. Schönbauer: *Noi izvoare de drept privind problema Constituţiei Antoniniene.* Tot aşa, cercetările a trei învăţaţi sovietici — I.M. Diakonov, N. N. Pikus şi E. M. Staerman — consacrate, respectiv, regimului solului şi condiţiei agricultorilor regali în epoca lui Hammurabi, instituţiei numite ἐπιβολή (în Egiptul lagid (şi mai precis sub domnia lui Ptolemaios al VI-lea Philometor), în sfîrşit, luptei de idei în societatea romană a secolelor II/III e. n. şi în sînul Bisericii în curs de constituire. Interesante, pentru istoria economică şi socială a Egiptului în sec. VII-VIII e. n., sînt de asemenea contractele de muncă în limba coptă, traduse şi comentate de Walter Till (cam 60 la număr). Din restul sumarului, cele mai multe lucrări privesc dreptul papyrilor, specialitate cultivată cu precădere de prof. Taubenschlag. Bine reprezentate sînt şi contribuţiile de drept roman, semnate de unii din specialiştii calificaţi ai acestor studii.

Cititorii noştri cunosc revista „Listy Filologické", organul Cabinetului de studii greceşti, romane şi latine de pe lîngă Academia de Ştiinţe din Praga, condus de prof. Antonin Salac, care e totodată şi redactorul responsabil al revistei. E o frumoasă publicaţie, ajunsă la al 79-lea an de apariţie, închinată exclusiv preocupărilor de filologie clasică, dar în vremea din urmă tot mai mult deschisă cercetărilor de istorie veche şi epigrafie. Cele două fascicule apărute în 1956, frumos tipărite şi eclectic alcătuite, aduc ca întotdeauna contribuţii variate, unele interesînd istoria lumii vechi, altele istoria culturii cehe, o caracteristică a acestui periodic fiind aceea de a îmbrăţişa problemele umanismului cehoslovac pînă la o dată relativ recentă. Din sumar, pe lîngă nota academicianului Salac privind căsătoria lui Zeus cu Hera (primul dintr-o serie de „Studii mitologice"), semnalez observaţiile lui Zdenek Vysoky asupra unui fragment recent

descoperit dintr-o dramă satirică a lui Eshyl (*Ox. Pap.* 2195) şi paginile închinate de R. Dostálová Jenistová analizei unor tradiţii privind populaţia Blemmylor, după Nonnos din Panopolis. Mai apropiate de preocupările noastre, la această revistă, sînt articolele semnate de Josef Ceska, în legătură cu un pasaj din Corespondenţa lui Pliniu cel Tînăr (*Ep.* III 19), interesînd istoria colonatului; S. Segert şi L. Vidman, privind inscripţia latină, CIL III 4327, multă vreme socotită pierdută şi acum în urmă descoperită într-un perete al bisericii evanghelice din Komarno; în sfîrşit, L. Vidman, despre înţelesul termenului *speculator* într-un pasaj din Noul Testament. Referinţa e la Evanghelia după Marcu 6,27, text privit de unii ca o interpolare, şi despre care autorul tăgăduieşte că ar avea vreo legătură cu reorganizarea Iudeii de Vespasian, după distrugerea Ierusalimului. Trebuie relevat de asemenea marele număr de dări de seamă şi notiţe publicate de „Listy Filologické" despre cărţi şi publicaţii din toate ţările şi în toate limbile, privind cele mai variate aspecte ale ştiinţei antichităţii. În această privinţă, ne-am putea exprima doar regretul că printre tipăriturile recenzate nu se întîlneşte nici una din ţara noastră.

D. M. Pippidi

CÎTEVA DESCOPERIRI ARHEOLOGICE IMPORTANTE DIN ITALIA

Săpăturile de la Poseidonia—Paestum: cea mai veche aşezare, sanctuarele, necropolele. La Poseidonia—Paestum, loc de multă vreme cunoscut pentru singurătatea romantică a celor trei temple ale sale, izolate pe ţărmul mării, printre ierburi înalte şi asfodele, s-a deschis un şantier care, din 1954 pînă astăzi, nu numai că a modificat total aspectul peisajului, dar a obţinut cele mai surprinzătoare rezultate, în toate domeniile arheologiei.

Directorul săpăturilor este C. P. Sestieri, supraintendent al antichităţilor din provinciile Salerno şi Potenza. Neobositei sale activităţi i se datoresc nu numai ritmul intens al săpăturilor, dar şi publicarea imediată a extraordinarelor rezultate obţinute şi a bogatului material recoltat (vezi rapoartele preliminare în „Revue française", 59, 1954, p. 26 şi urm., şi 65, 1955, p. 23 şi urm.; *Tomba pestana scoperta in contrada „Pila" presso Paestum*, în AA, 69, 1954, p. 94 şi urm.; *Il sacello—Heroon posidoniate*, în „Boll. d'Arte", 1955, p. 53 şi urm.; *Statua fittile di Posidonia, ibidem*, 1955, p. 193 şi urm.; cf. şi *Paestum, Itinerario dei Musei e monumenti d'Italia*, nr. 84, 2, ed. 1953, Roma).

În primul rînd au fost scoase la lumină, în apropierea celor două temple mai mari şi în alte puncte, atît în cîmpie cît şi în munţii Capaccio din apropiere, urme de viaţă anterioară colonizării greceşti şi anume aşezarea străveche aparţinînd unei lungi perioade de vieţuire care merge din paleolitic pînă în epoca fierului. S-a descoperit apoi la Gaudo, la ceva mai mult de 1 km nord de Paestum, o necropolă mai recentă, databilă între mijlocul mileniului al III-lea şi începutul mileniului al II-lea î. e n., necropolă care a dat, printre altele, o ceramică originală, înrudită cu aceea din stratul eneolitic dela Troia şi a făcut să se presupună o eventuală imigraţie venită din Anatolia. Tot în apropiere, în localitatea numită Capo di ferro, au fost descoperite morminte de incineraţie din epoca fierului (sec. IX—VIII î. e. n.), acoperite cu tumuli simpli şi conţinînd urne funerare bitronconice, al căror capac aminteşte coliba primitivă italică.

Cît priveşte epoca colonizării greceşti, săpăturile au ajuns la rezultate nu mai puţin surprinzătoare: e bine cunoscut că, pînă acum, nu erau identificate divinităţile cărora le erau dedicate

descoperit dintr-o dramă satirică a lui Eshyl (*Ox. Pap.* 2195) şi paginile închinate de R. Dostálová Jenistová analizei unor tradiţii privind populaţia Blemmylor, după Nonnos din Panopolis. Mai apropiate de preocupările noastre, la această revistă, sînt articolele semnate de Josef Ceska, în legătură cu un pasaj din Corespondenţa lui Pliniu cel Tînăr (*Ep.* III 19), interesînd istoria colonatului; S. Segert şi L. Vidman, privind inscripţia latină, CIL III 4327, multă vreme socotită pierdută şi acum în urmă descoperită într-un perete al bisericii evanghelice din Komarno; în sfîrşit, L. Vidman, despre înţelesul termenului *speculator* într-un pasaj din Noul Testament. Referinţa e la Evanghelia după Marcu 6,27, text privit de unii ca o interpolare, şi despre care autorul tăgăduieşte că ar avea vreo legătură cu reorganizarea Iudeii de Vespasian, după distrugerea Ierusalimului. Trebuie relevat de asemenea marele număr de dări de seamă şi notiţe publicate de „Listy Filologické" despre cărţi şi publicaţii din toate ţările şi în toate limbile, privind cele mai variate aspecte ale ştiinţei antichităţii. În această privinţă, ne-am putea exprima doar regretul că printre tipăriturile recenzate nu se întîlneşte nici una din ţara noastră.

D. M. Pippidi

CÎTEVA DESCOPERIRI ARHEOLOGICE IMPORTANTE DIN ITALIA

Săpăturile de la Poseidonia—Paestum: cea mai veche aşezare, sanctuarele, necropolele. La Poseidonia—Paestum, loc de multă vreme cunoscut pentru singurătatea romantică a celor trei temple ale sale, izolate pe ţărmul mării, printre ierburi înalte şi asfodele, s-a deschis un şantier care, din 1954 pînă astăzi, nu numai că a modificat total aspectul peisajului, dar a obţinut cele mai surprinzătoare rezultate, în toate domeniile arheologiei.

Directorul săpăturilor este C. P. Sestieri, supraintendent al antichităţilor din provinciile Salerno şi Potenza. Neobositei sale activităţi i se datoresc nu numai ritmul intens al săpăturilor, dar şi publicarea imediată a extraordinarelor rezultate obţinute şi a bogatului material recoltat (vezi rapoartele preliminare în „Revue française", 59, 1954, p. 26 şi urm., şi 65, 1955, p. 23 şi urm.; *Tomba pestana scoperta in contrada „Pila" presso Paestum*, în AA, 69, 1954, p. 94 şi urm.; *Il sacello—Heroon posidoniate*, în „Boll. d'Arte", 1955, p. 53 şi urm.; *Statua fittile di Posidonia, ibidem*, 1955, p. 193 şi urm.; cf. şi *Paestum, Itinerario dei Musei e monumenti d'Italia*, nr. 84, 2, ed. 1953, Roma).

În primul rînd au fost scoase la lumină, în apropierea celor două temple mai mari şi în alte puncte, atît în cîmpie cît şi în munţii Capaccio din apropiere, urme de viaţă anterioară colonizării greceşti şi anume aşezarea străveche aparţinînd unei lungi perioade de vieţuire care merge din paleolitic pînă în epoca fierului. S-a descoperit apoi la Gaudo, la ceva mai mult de 1 km nord de Paestum, o necropolă mai recentă, databilă între mijlocul mileniului al III-lea şi începutul mileniului al II-lea î. e n., necropolă care a dat, printre altele, o ceramică originală, înrudită cu aceea din stratul eneolitic dela Troia şi a făcut să se presupună o eventuală imigraţie venită din Anatolia. Tot în apropiere, în localitatea numită Capo di ferro, au fost descoperite morminte de incineraţie din epoca fierului (sec. IX—VIII î. e. n.), acoperite cu tumuli simpli şi conţinînd urne funerare bitronconice, al căror capac aminteşte coliba primitivă italică.

Cît priveşte epoca colonizării greceşti, săpăturile au ajuns la rezultate nu mai puţin surprinzătoare: e bine cunoscut că, pînă acum, nu erau identificate divinităţile cărora le erau dedicate

cele trei temple, numite convențional, încă din vremea lui Piranesi, „basilica," „templul lui Poseidon" și „templul Cererei". Săpăturile au permis să se identifice cu siguranță zeitățile adorate în cele trei locașuri, așezate în punctul cel mai înalt al orașului străvechi și în lungul axei sale mediane nord-sud. Templele făceau parte, la origină, dintr-un singur sanctuar, dedicat Herei și Athenei înconjurat de o incintă sacră, care în bună parte a fost scoasă la lumină.

În vremea romană, cele două temple mai mari, adică „basilica" și „templul lui Poseidon", au fost izolate printr-un nou zid de înconjur, constituind un sanctuar meridional distinct și separat de al treilea templu nu numai prin acest zid, dar și printr-o serie de construcții civile, ca forul, gimnaziul și amfiteatrul.

Santcuarul meridional era foarte vast : aci au fost găsite resturile altor 11 temple, pe lîngă un mare număr de altare izolate și fragmente arhitectonice aparținînd unor edificii sacre neconservate.

Templele sînt din epoci diverse, dintr-o lungă perioadă de timp, care merge din vremea arhaică — începutul secolului VI î. e. n. — pînă în epoca elenistică — secolul III î.e.n. Toate erau consacrate Herei, așa cum a dovedit-o enorma cantitate de ex-voto, statuete și fragmente de vase, purtînd numele zeiței—HPA—clar incizat, găsite în depozitul „basilicei". Zeița era adorată sub diversele sale ipostaze de soție și mamă, fie pașnică, fie înarmată (un disc de argint poartă o inscripție cu caractere grecești de la începutul sec.VI, închinată Herei *Hoplosmia*). După cum observă pe bună dreptate C. P. Sestieri, zeița elenică se suprapusese vechei divinități indigene și ca zeiță mamă cu atribute multiple.

În afară de o cantitate cu adevarat impresionantă de statuete votive (e vorba de aproape un milion !), din material divers și de un tip mai mult sau mai puțin curent, au fost scoase la lumină numeroase fragmente de mari statui de teracotă, de o strălucitoare policromie ; ele sînt în mod evident opera unei școli locale de coroplaști, și pot fi puse alături de creațiile marilor artiști plastici din Veii și Satricum, pentru importanța și înfățișarea lor impunătoare. Cea mai remarcabilă dintre aceste opere este o mare statuie (0,905 m înălțime), reprezentînd o divinitate masculină așezată, desigur Zeus, care — după C.P. Sestieri — ar trebui considerată ca o statuie de cult, făcînd poate parte dintr-un grup — Zeus cu divina sa soție — asemănătoare cu acelea mai mici și mai recente, găsite fie în Heraionul de la gurile fluviului Sele, fie în acelea din Poseidonia însăși. O asemenea descoperire, alături de aceea a metopelor thesaurului Heraionului de la vărsarea fluviului Sele, dovedește existența unei școli artistice poseidoniate și obligă la o revizuire a părerii generale a istoricilor de artă, care pînă acum negau existența unei arte plastice autohtone în Magna Graecia.

Și enigma celui de-al treilea templu, numit tradițional al „Cererei", a fost dezlegată definitiv. Templul era închinat Athenei, așa cum o arată în chip evident numeroasele ex-voto din depozit : o mare cantitate de statuete ale zeiței, din teracotă, arme minuscule, votive, scuturi, cnemide, platoșe și un fragment de buză dintr-un vas mare, pe care era incizată, în latina arhaică, dedicația către zeiță : M]ENERVA[E.

Săpăturile au dus chiar la descoperirea marelui altar al locașului sacru și a două capitele ionice, lucrate într-o rocă calcaroasă, care aparțineau coloanelor pronaosului („Boll. d'Arte", 1953, p. 179, fig. 5). Aceste capitele, împreună cu cele două recent descoperite în săpăturile de la Gela (AJA, 59, 1955, pl. 89, fig. 23), reprezintă cele mai vechi capitele ionice găsite în Italia, de evidentă influență ionică, transmisă probabil prin intermediul Foceei.

Lîngă un colț al templului Athenei a fost găsită o coloană votivă, care a fost reînălțată pe baza sa, reluîndu-și locul în aspectul originar al sanctuarului.

La 130 m sud de templul Athenei, într-un complex de ruine din epoca romană, a apărut în iulie 1954, un mic edificiu subteran care, prin caracterul său neobișnuit, a contribuit și el la

totala revizuire a cunoştinţelor noastre. Hypogeul, apărut într-un *temenos* rectangular, constituit din blocuri paralelipipedice de calcar local (şi care pe latura nordică păstrează încă *in situ* trei blocuri ortostatice din parament), a fost respectat de instalaţiile urbane din epoca mai tîrzie. El constă dintr-un mic edificiu rectangular (3,85 × 3,35 m. inclusiv grosimea pereţilor), acoperit cu o dublă serie de blocuri dispuse astfel ca să formeze un acoperiş în două ape, pe care sînt aşezate două serii de cîte cinci ţigle mari (1,15 × 0,80 m) din argilă, legate de blocurile de dedesubt. Coama acoperişului fiind la 0,10 m sub nivelul de călcare antic, caracterul hypogeic al acestui efidiciu este evident. Mai mult încă, săpătura a permis să se constate că edificiul fusese definitiv închis, imediat după construire, deoarece unica intrare, pe latura de răsărit, fusese zidită după ce interiorul fusese lucrat şi acoperit cu un strat subţire de tencuială albă şi după depunerea ofrandelor votive. Printr-o spărtură a acoperişului s-a putut pătrunde în interior, unde un bogat inventar zăcea neatins şi ermetic închis, de aproape douăzeci şi cinci de secole : aliniate simetric pe lîngă pereţii lungi, opt vase arhaice de bronz aurit (şase hydrii şi două amfore) străluceau în umbră, astupate cu dopul de plută original şi conţinînd toate miere, moale încă şi cu puternic miros de ceară ; în colţul de NE se afla o amforă atică mare, cu figuri negre aparţinînd unui stil înrudit cu cel al lui Andokydes şi databilă, ca toate celelalte materiale, în ultimul sfert al secolului VI î. e. n. (fig. 1). Vasele de bronz constituie cel mai frumos lot de vase metalice, perfect conservate, descoperit în Magna Graecia. În mijlocul încăperii se afla o banchetă de piatră cu resturile unei reţele metalice şi a unei stofe de lînă ; era desigur o *kline*, mobila principală şi simbolică a unei camere funerare.

Acest ansamblu cu o Kline în mijloc, cu ofranda simbolică de miere — hrană a zeilor. eroilor şi morţilor — pereţii şi acoperişul tencuiţi cu alb şi mai ales forma acoperişului cu blocuri dispuse în două pante, aminteşte pregnant de mormintele cu sarcofag, şi acoperişul în două ape din necropolele poseidoniate (localităţile Tempa del Prete şi Andriolo, unde săpăturile sînt în curs).

C. P. Sestieri, deşi recunoaşte caracterul sacru al edificiului, definindu-l chiar, cu o precisă intuiţie, drept un heroon hypogeic, totuşi se depărtează în concluziile sale în chip neaşteptat de justa explicare a monumentului, deoarece în interior nu s-au găsit nici scheletul, nici măcar resturi de oase ; el se gîndeşte la locaşul unei divinităţi, poate Hera, „*la dea madre per eccellenza, dea dei morti e perciò della fertilità, che assicura ai suoi fedeli la resurrezione nella vita eterna*". Dar cum poate fi celebrat cultul unei divinităţi, fie ea şi chtoniană, într-un edificiu închis şi zidit imediat după construire ? Un templu subteran, pe care divinitatea însăşi nu l-ar fi putut frecventa — fie chiar pentru un timp limitat — ar fi unic în genul său şi de neconceput în cadrul general al arhitecturii greco-italice, care a avut întotdeauna un caracter funcţional, religios şi practic în acelaşi timp.

Într-o notă la sfîrşitul articolului său mai sus citat, C. P. Sestieri comunică ipoteza cercetătoarei Zancani-Montuoro, care se gîndeşte la un cenotaf (ipoteza expusă într-un articol apărut în „Archivio storico per la Calabria e la Lucania", 23, 1954, p. 165 şi urm., în acelaşi timp cu studiul lui C. P. Sestieri). Şi noi credem că aceasta este unica ipoteză posibilă : lăsînd heroonului sensul său pur literal, de edificiu închinat unui muritor eroizat — în cazul nostru o muritoare, dat fiind caracterul esenţial feminin al hydriilor depuse în hypogeu — adică de cenotaf dedicat *ad sanctos*, s-ar concilia caracterul funerar al edificiului (vădit de patul simbolic, de dispoziţia, forma şi conţinutul vaselor votive), cu aparenta contradicţie a totalei absenţe a oaselor.

Un alt sector al săpăturilor care a dat rodnice rezultate este acela al necropolelor poseidoniate. Au fost identificate necropolele Poseidoniei, la nord şi la sud de oraş : una mai veche, în localitatea numită Arcioni, conţinînd vase atice, corintice, ionice şi orientalizante, mergînd pînă la mijlocul secolului VI î. e. n., iar cealaltă mai recentă, la Tempa del Prete, numai cu

ceramică atică datînd între sfîrşitul secolului VI şi începutul secolului V î. e. n. Lucrările din cele două necropole sînt încă în curs.

La o oarecare distanţă de oraş (10—15 km), s-au descoperit alte necropole, care, neputînd aparţine oraşului însuşi, ne fac să ne gîndim la alte centre elenice, ce aşteaptă încă să

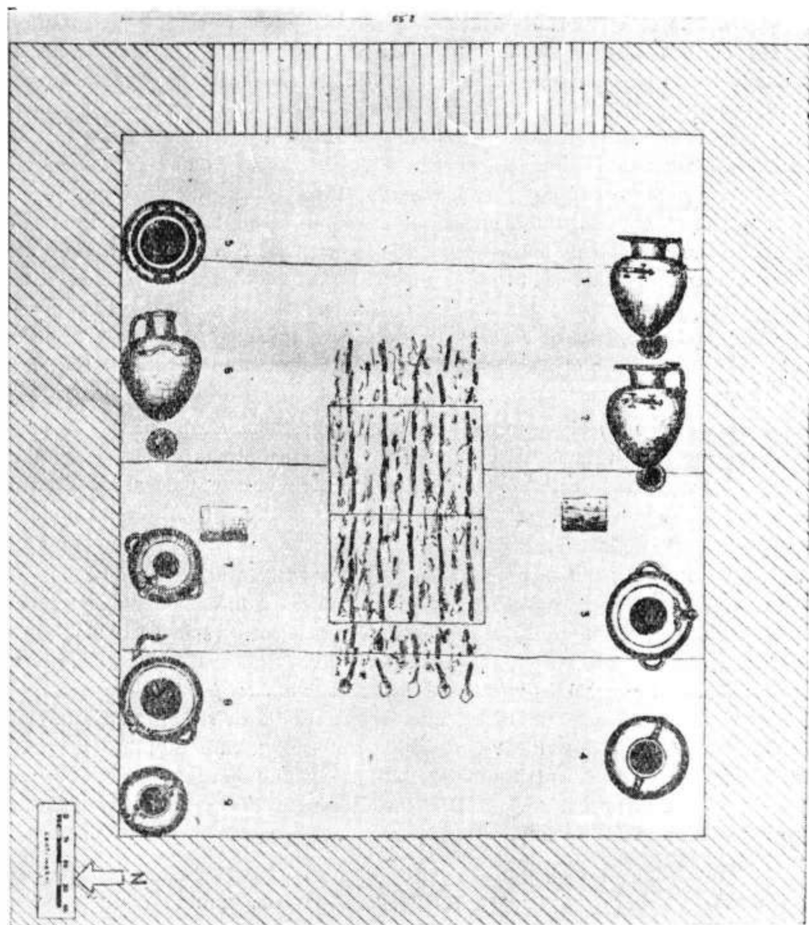

Fig. 1. — Poseidonia—Paestum, planul heroonului.

fie identificate, probabil mici centre de schimb, create pentru a facilita comerţul între oraşul grec şi populaţiile italice din interior.

O astfel de necropolă a fost descoperită întîmplător, de tractoare, în regiunea Pila, la circa 10 km NE de Paestum, şi singurul mormînt scos la lumină pînă acum este de tipul *a cassa*, cu un inventar constituit dintr-un strigil şi şase lekythoi atice din prima jumătate a secolului V, asemănătoare cu cele de la Nola.

La Fravita, la 15 km de Paestum, mai la sud de Pila, s-a descoperit un mormînt împodobit cu picturi *lucane*, reprezentînd călătoria defunctului în infern (AJA, 59, 1955, pl. 86, fig. 9—11).

Nu putem termina această scurtă trecere în revistă a unor rezultate atît de importante, fără a menţiona noul muzeu de la Paestum. Tot C. P. Sestieri e cel care ni-l prezintă (*Il nuovo Museo di Paestum*, în „Boll. d'Arte", 1953, p. 176 şi urm.), scoţînd în evidenţă grija specială pentru o sistematică expunere a materialului şi o cît mai bună iluminare, fie naturală, fie cu vapori de mercur, care dă o strălucire cu totul particulară obiectelor, permiţînd vizitarea muzeului şi în orele de seară. În acest muzeu, creat special pentru sculpturile din rocă nisipoasă friabilă, provenite din *thezaurul* Heraionului de la gurile fluviului Sele, nenumăratele obiecte descoperite în sanctuarele de la Poseidonia-Paestum şi-au găsit astăzi un loc demn de expunere, transformînd dintr-o dată acest muzeu într-unul dintre cele mai bogate muzee din Italia.

Herculanum: o fîntînă monumentală de bronz. Săpăturile recente de la Herculanum au adus încă o surpriză şi anume o fîntînă de bronz înaltă de peste doi metri, care arunca apa în centrul marelui bazin al palestrei. Faţă de grupurile mai mici de fîntîni găsite pînă acum la Pompei şi chiar la Herculanum, poate fi considerată pe drept cuvînt monumentală. Ea reprezintă un şarpe uriaş cu cinci capete, răsucit în jurul unui trunchi de copac — amintind prin subiect de arborii şi dragonii sacrii din Colchida cu magia lor înfricoşătoare-şi este de un deosebit efect plastic datorită contrastului puternic dintre goliciunea scheletică a trunchiului de susţinere şi frămîntata vitalitate şi violenţă a monstrului.

Compoziţia e grandioasă, aşa cum cereau de altfel dimensiunile bazinului în care apa ocupa o suprafaţă de 470 m². Trunchiul de copac traversat de o ţeavă trimetea apa prin presiune celor cinci capete de şarpe care o aruncau afară. Maiuri, descoperitorul şi editorul acestei opere *Fontana monumentale in bronzo nei nuovi scavi di Ercolano*, „Boll. d'Arte", 1954, p. 193 şi urm.), spune că poate fi atribuită unui atelier local din Herculanum sau Napoli.

Roma, friza bazilicei Aemilia. În mai multe rînduri, începînd cu săpăturile lui G. Bonil (1900-1905) şi apoi treptat, cu ocazia lucrărilor pentru deschiderea cunoscutei Via dell'Impero (1930—1932) şi pentru izolarea Curiei (1938), se adunase o bogată recoltă de fragmente din friza figurată care împodobea ordinul inferior al aulei bazilicei Aemilia. După o îndelungată muncă de reconstituire şi de studiu, au putut fi alcătuite, în antiquariumul Forului, multe scene figurate, totalizînd o lungime de circa 16 m şi care constituie un *unicum* în istoria artei romane. Datorită acestei importanţe excepţionale, A. Bartoli a şi prezentat o publicaţie preliminară (*Il fregio figurato della Basilica Aemilia*, în „Boll. d'Arte", 1950, p. 289 şi urm.), în aşteptarea ediţiei definitive asupra întregului complex, pe care el însuşi o pregăteşte.

Atît cît se poate judeca din părţile rămase (foarte puţine dacă se ţine seama de faptul că friza trebuia să fi avut o lungime totală de circa 184 m), relieful figurat glorifica fundarea Romei, de la ciclul lui Enea pînă la ciclul lui Romulus — construirea zidurilor oraşelor Lavinium si Alba, răpirea Sabinelor, pedepsirea Tarpeii.

Cu toate cele cîteva inegalităţi de concepţie şi de tehnică, friza este unitară din punct de vedere stilistic şi este deci opera unui singur artist. Ea are caracterul continuu al frizelor figurate elenistice, avînd scene însufleţite prin contraste căutate şi conţinînd unele elemente pur greceşti, alături de altele romane. Tocmai aceste elemente romane, în special capul lucrătorului care construieşte zidurile unui oraş — cap care seamănă cu portretul lui Cicero de

Fig. 2. — Tivoli, villa Hadriana. Una dintre cele patru cariatide recent descoperite.

la Uffizi și de la Mantova — au determinat pe A. Bartoli să plaseze cronologic relieful în epoca în care Caesar pune bazele imperiului și Octavian îl realizează : cînd datorită atît unuia cît și celuilalt. în centrul politic al orașului se renovează reședința senatului și, alături de ea, se înalță pe de o parte templul Venerei Genetrix, din care cobora Enea și ginta Iulia, pe de altă parte, în bazilica Emilia renovată, se așterne reprezentarea originilor Romei, lucru de neîndoielnică semnificație politică.

Din aceeași friză pare să facă parte un fragment de relief din Muzeul Lateran (A. Giuliano, *Un nuovo frammento del fregio della Basilica Aemilia* în „Boll. d'Arte", 1955, p. 165 și urm.), care oferă netăgăduite analogii de stil, tehnică și proporții, și aparține cu siguranță aceluiași complex, deși nu se leagă la nici un capăt cu friza expusă în Antiquariumul Forului.

Tivoli, villa Hadriana. Descoperirea unei prețioase colecții de statui. Este știut că Hadrian, mare călător și amator de artă, ridicase în vila sa de la Tivoli cele mai variate și grandioase construcții în amintirea celor văzute în lungile și aventuroasele sale călătorii, mai ales din Grecia și Egipt. În cartierul numit Canopo, construise un pseudoserapeion — o mare sală în semicerc, de la care pornea un *euripus* larg de 18 m și lung de 121 m ce trebuia să amintească, într-o anumită măsură, brațul Nilului pe care pelerinii se duceau în zilele de sărbătoare de la Alexandria la sanctuarul lui Serapis în orășelul Canopo.

Campaniile de săpături din 1951, 1952, 1954 (S.Aurigemma, *Lavori del Campo di Villa Adriana*, I, în Boll. d'Arte", 1954, p. 227 — 341 ; *ibidem*. 1955, p. 64—78) au îngăduit să se reconstituie nu numai planul marii săli semicirculare a Serapeionului care închidea în mod atît de grandios mica vale a Canopului, dar au scos la lumină o foarte bogată serie de statui, aparținînd probabil colecției private a împăratului.

Primul și cel mai important lot de statui găsite este alcătuit din patru canefore între doi Sileni canefori, într-o ordine ușor de reconstituit după însăși ordinea în care zăceau prăvălite pe fundul euripului și după poziția celor doi Sileni care, lăsîndu-și greutatea, unul pe piciorul drept,

celălalt pe cel stîng, constituiau un ritm contrastant şi indicat pentru a delimita o serie de statui. Toate statuile care se înălţau lîngă euripus, sub un portic grandios cu plan arcuit, sînt de marmură pentelică şi întrec mărimea naturală a omului (înalte de peste 2 m).

Cariatidele sînt copii romane după acelea de la Erechtheion (executate poate chiar la Roma şi nu la Atena, cum înclină să creadă autorul) şi, ceea ce e foarte important, ele şi-au păstrat braţele intacte (fig. 2), revelînd astfel, pentru prima oară, aspectul originar al Cariatidelor din *Loggetta* ridicată în jurul mormîntului lui Cecrops : cu dreapta purtau o *phiale* (decorată la exterior cu un întreit şir de ove), pentru sacrificiul funerar, iar cu stînga ţineau un colţ al veşmîntului. Tot atît de importantă este descoperirea celor doi Sileni-Atlanţi care susţin un *kalathos* de nuiele încărcat cu fructe şi formînd un capitel ; ei sînt inspiraţi, desigur, de statuile din micile propilee de la Eleusis, ridicate de Appius Claudius Pulcher.

În grandiosul portic circular ce închidea la nord cursul euripului, s-a găsit o altă serie de statui, reproducînd originale greceşti celebre : un Serapis, două figuri bărbăteşti culcate, simbolizînd Tibrul şi Nilul, o Amazoană de tip fidiac (cu toate săgeţile în tolbă !), un Ares, un Hermes.

Credem că nu e necesar să se insiste asupra importanţei pe care o are, pentru istoria artei şi a gustului antic, descoperirea acestei bogate colecţii imperiale (comparabilă cu aceea a lui Juba II de la Cherchell), mai ales a Cariatidelor, care vor avea de acum înainte un loc de cinste în studiul „pilaştrilor vii".

Roma: descoperirea unui sarcofag de o deosebită valoare istorică. La Acilia, între Roma şi Ostia, a fost descoperit un sarcofag fragmentar oval, în formă de cada (*lenos*), lucrat dintr-un singur bloc de marmură,deplasat de la locul său originar pe drumul probabil părăsit al unei cariere de piatră. A fost publicat de R. Bianchi Bandinelli într-un lung articol, cu adevărat exhaustiv din punct de vedere exegetic, stilistic şi cronolgic (*Sarcofago di Acilia con la designazione di Gordiano III*, „Boll. d'Arte", 1954, p. 200—220). Forma ovală a sarcofagului comportă o decoraţie continuă, cu un şir de figuri care ocupă întregul spaţiu în înălţime, fiind aşezate pe diferite planuri, de o parte şi de alta a unui grup central, într-o dispoziţie aproape simetrică. În centru, o pereche de soţi ; bărbatul a fost găsit fără cap, iar din corpul femeii s-au păstrat doar partea inferioară a veşmîntului şi piciorul stîng. La stînga grupului central, o serie de figuri bărbăteşti (fig. 3), filosofi sau literaţi (cu sulurile în mîini şi cu mănunchiuri de suluri la picioare, care caracterizează pe defunct drept *homo spiritualis*), pe cealaltă parte un grup simetric de personaje feminine, din care au rămas doar puţine resturi şi un cap, şi ele desigur figuri generice de femei, în atitudinea unor exponente ale societăţii culte şi literate. Figurile bărbăteşti, toate generice în afară de una singură, *Genius Senati*, ea însăşi totuşi generic tipizată (reprezentări asemănătoare pe arcul lui Titus, pe acel al lui Traian de la Benevent şi pe arcul lui Constantin), atrag atenţia, prin gesturile lor, asupra unui tînăr îmbrăcat în togă, din afara grupului ; capul acestuia este un adevărat portret, cu totul de alt caracter decît restul reliefului, şi care—aşa cum indică prezenţa acelui *Genius Senati* — nu poate fi decît un tînăr principe.

Figurile sînt sculptate în altorelief, ceea ce le dă o libertate de mişcare şi o deosebită eficacitate plastică. Forma şi stilul sarcofagului, plasticitatea sa încă bogată şi nu prea depărtată de „barocul" antoninian, indică prima jumătate a sec. III. O analiză amănunţită a faptelor istorice şi a caracterelor iconografice ale portretului tînărului în togă l-a făcut pe R. Bianchi Bandinelli să-şi îndrepte atenţia asupra unuia dintre cei şapte principi foarte tineri din această vreme şi în special asupra lui Gordian III, care ar fi deci reprezentat pe sarcofagul de la Acilia ca August (sau ca Caesar ?). Ţinînd seama de faptul că un sarcofag este un monument de caracter familal şi privat — nu public şi oficial — se poate ajunge la ipoteza plauzibilă că

a aparținut tatălui lui Gordian III, Iunius Balbus, *vir consularis*, singurul care putea avea interesul de a eterniza amintirea desemnării ca August a fiului său.

Între figurile bărbătești ale compoziției, în esență clasiciste și de o mare virtuozitate de execuție (vezi pe de o parte abstractizarea ornamentală a bărbii și a părului bogat și „baroc" lucrat aproape ca o dantelă cu o delicată mînuire a trepanului și a dălții, pliurile foarte adînci

Fig. 3. — Roma. Sarcofagul de la Acilia.

ale togelor, lustruirea fețelor, și pe de altă parte capul tînărului Gordian care, deși mai viu și mai imediat ca expresie, izbește prin stîngăcia tehnicii, fiind un produs tipic al acelui realism portretistic specific sculpturii urbane de la Roma — în care fizionomiile erau exprimate doar prin cîteva trăsături tipice), este o evidentă și totală diferență stilistică. Această diferență se poate explica doar prin ipoteza că atelierul în care sarcofagul a fost lucrat nu era la Roma, ci într-un mediu anatolian, în timp ce portretul tînărului, ajuns pe cea mai înaltă treaptă a prin-

cipatului, a fost executat chiar la Roma, imediat după desemnarea ca Caesar a lui Gordian III, care a avut loc probabil în ședința din 14 martie 238.

Astfel, datorită reprezentării unui anumit eveniment istoric precis datat, sarcofagul de la Acilia dobîndește o deosebită valoare de reper cronologic pentru sarcofagele decorate cu relief continuu și, în general, pentru arta sec. III, care apare tot mai mult ca decisivă pentru istoria artei romane, ca și pentru istoria economică, socială și politică a acestei vremi.

Gabriella Bordenache

OLYMPIA. ARHEOLOGII ÎN ATELIERUL LUI FIDIAS

La reluarea săpăturilor sistematice de la Olympia, Emil Kunze, directorul acestor săpături, și-a propus explorarea unei zone mai puțin cercetată a marelui complex sacru. E vorba de o suprafață situată în apropierea celebrului sanctuar al lui Zeus, imediat în afara principalei împrejumuiri a templului, unde arheologii greci executaseră încă din 1875 unele sondaje, astăzi cu totul insuficiente. Atenția arheologului german a fost îndreptată asupra acestui sector de unele indicații pe care scriitorul grec Pausanias, din sec. II e. n., le consemnase cu ocaza vizitei sale la Olympia. După aceste indicații, una dintre clădirile aflate în această parte, transformată în epoca bizantină în biserică creștină, ar fi fost atelierul în care sculptorul Fidias a executat în fildeș și aur statuia de proporții gigantice a lui Zeus, considerată de cei vechi ca una dintre cele șapte minuni ale lumii. Identificarea a fost făcută încă de mult de către ghizi, dar nu a fost acceptată fără rezerve de către savanți din lipsa unor cercetări speciale. Săpăturile lui Emil Kunze, menite să clarifice această incertitudine, au început în 1954. Rezultatele, publicate deocamdată sub forma unor rapoarte preliminare (în „Gnomon", 1955, p. 222 și urm., cf. E.Vanderpool, AJA, 60, nr. 3, 1956, p.270—272 ; J.Boardmann „Antiquity", XXX, nr.120, 1956, p. 222—223) sînt de cea mai mare importanță.Pe baze stratigrafice s-a putut stabili că încăperea care a devenit mai tîrziu biserică creștină a fost construită în sec. V î. e. n. Diversele resturi arheologice, scoase la lumină atît din interiorul ei cît și din apropiere, dovedesc că aici funcționa un atelier ; s-au descoperit așchii și fragmente de fildeș, diverse unelte, ca foarfeci și cuțite ; de asemenea, deșeuri de sticlă colorată (ceea ce arată că celebra statuie și tronul ei erau împodobite cu incrustații de sticlă colorată), mici mulaje fragmentare de lut pentru motive florale și stelare ; în sfîrșit, o varietate de alte materiale, ca : fragmente de os, plumb, fier, bronz, coloranți și bucăți de obsidiană lucrată (ilustrînd folosirea acestei roci și de către grecii epocii clasice). Toate aceste descoperiri confirmă identificarea clădirii cu celebrul atelier. Cercetările au ajuns la concluzia că împrejurul atelierului se afla o serie de alte construcții mai mici, probabil asociate aceluiași scop. Nu este lipsită de interes sau accidentală constatarea că dimensiunile și proporțiile atelierului însuși sînt aceleași cu acelea ale *cellei* din templul lui Zeus în care statuia terminată avea să fie așezată.

Dar cea mai importantă descoperire este totuși aceea a unor mulaje de lut, aflate în același context arheologic, care reprezintă părți din draperiile a două personaje de mărimi diferite, aparținînd probabil lui Zeus și statuii zeiței Victoria, care stătea pe mîna întinsă a acestuia, așa cum știm din descrierile scriitorilor antici. Aceste mulaje serveau la modelarea foițelor de aur care acopereau draperiile celor două statui. Printr-o fericită întîmplare, s-a păstrat

cipatului, a fost executat chiar la Roma, imediat după desemnarea ca Caesar a lui Gordian III, care a avut loc probabil în ședința din 14 martie 238.

Astfel, datorită reprezentării unui anumit eveniment istoric precis datat, sarcofagul de la Acilia dobîndește o deosebită valoare de reper cronologic pentru sarcofagele decorate cu relief continuu și, în general, pentru arta sec. III, care apare tot mai mult ca decisivă pentru istoria artei romane, ca și pentru istoria economică, socială și politică a acestei vremi.

Gabriella Bordenache

OLYMPIA. ARHEOLOGII ÎN ATELIERUL LUI FIDIAS

La reluarea săpăturilor sistematice de la Olympia, Emil Kunze, directorul acestor săpături. și-a propus explorarea unei zone mai puțin cercetată a marelui complex sacru. E vorba de o suprafață situată în apropierea celebrului sanctuar al lui Zeus, imediat în afara principalei împrejumuiri a templului, unde arheologii greci executaseră încă din 1875 unele sondaje, astăzi cu totul insuficiente. Atenția arheologului german a fost îndreptată asupra acestui sector de unele indicații pe care scriitorul grec Pausanias, din sec. II e. n., le consemnase cu ocaza vizitei sale la Olympia. După aceste indicații, una dintre clădirile aflate în această parte, transformată în epoca bizantină în biserică creștină, ar fi fost atelierul în care sculptorul Fidias a executat în fildeș și aur statuia de proporții gigantice a lui Zeus, considerată de cei vechi ca una dintre cele șapte minuni ale lumii. Identificarea a fost făcută încă de mult de către ghizi, dar nu a fost acceptată fără rezerve de către savanți din lipsa unor cercetări speciale. Săpăturile lui Emil Kunze, menite să clarifice această incertitudine, au început în 1954. Rezultatele, publicate deocamdată sub forma unor rapoarte preliminare (în „Gnomon", 1955, p. 222 și urm., cf. E.Vanderpool, AJA, 60, nr. 3, 1956, p.270—272 ; J.Boardmann „Antiquity", XXX, nr.120, 1956, p. 222—223) sînt de cea mai mare importanță.Pe baze stratigrafice s-a putut stabili că încăperea care a devenit mai tîrziu biserică creștină a fost construită în sec. V î. e. n. Diversele resturi arheologice, scoase la lumină atît din interiorul ei cît și din apropiere, dovedesc că aici funcționa un atelier ; s-au descoperit așchii și fragmente de fildeș, diverse unelte, ca foarfeci și cuțite ; de asemenea, deșeuri de sticlă colorată (ceea ce arată că celebra statuie și tronul ei erau împodobite cu incrustații de sticlă colorată), mici mulaje fragmentare de lut pentru motive florale și stelare ; în sfîrșit, o varietate de alte materiale, ca : fragmente de os, plumb, fier, bronz, coloranți și bucăți de obsidiană lucrată (ilustrînd folosirea acestei roci și de către grecii epocii clasice). Toate aceste descoperiri confirmă identificarea clădirii cu celebrul atelier. Cercetările au ajuns la concluzia că împrejurul atelierului se afla o serie de alte construcții mai mici, probabil asociate aceluiași scop. Nu este lipsită de interes sau accidentală constatarea că dimensiunile și proporțiile atelierului însuși sînt aceleași cu acelea ale *cellei* din templul lui Zeus în care statuia terminată avea să fie așezată.

Dar cea mai importantă descoperire este totuși aceea a unor mulaje de lut, aflate în același context arheologic, care reprezintă părți din draperiile a două personaje de mărimi diferite, aparținînd probabil lui Zeus și statuii zeiței Victoria, care stătea pe mîna întinsă a acestuia, așa cum știm din descrierile scriitorilor antici. Aceste mulaje serveau la modelarea foițelor de aur care acopereau draperiile celor două statui. Printr-o fericită întîmplare, s-a păstrat

un număr suficient de mulaje pentru a se putea reconstitui, măcar în liniile sale mari, stilul draperiilor genialei opere. Importanța acestei descoperiri constă în faptul, cunoscut de toți cercetătorii, că această statuie, ca și cele mai multe dintre lucrările majore ale lui Fidias, s-a pierdut, printr-un tragic joc al întîmplărilor, în decursul timpului. Descoperirea de la Olympia va permite astfel studierea unei părți din opera pierdută.

Petre Alexandrescu

G. BAILLOUD et P. MIEG de BOOFZHEIM, *Les civilisation néolithiques de la France dans leur contexte européen*. Paris, 1955, Ed. Picard et Cie, 244 p., din care XCVI planşe.

După mai bine de patru decenii de la manualul lui Déchelette, în care neoliticul se bucură de o atenţie destul de amplă, şi după aproape douăzeci de ani de la ultima sinteză a neoliticului francez, datorită arheologilor spanioli P.Bosch-Gimperra şi J. de C. Serra-Rafols („Revue anthropologique", 1925—1927), cartea celor doi cercetători francezi vine să înmănunchieze atît datele mai vechi cît şi rezultatele mai noi dobîndite de arheologia franceză, într-o lucrare cu o orientare întrucîtva specială. Într-adevăr, scopul aşa de frumos tipăritului şi bogat ilustratului volum al acestor doi cercetători nu este, după cum o mărturisesc de la început, acela de a face o sinteză „a cunoştinţelor dobîndite asupra neoliticului în Franţa; el nu vrea să fie decît o punere la punct, cu data de 1955, destinată să îndemne pe cercetători să cultive un cîmp lăsat pînă acum în paragină", din pricină că „numeroasele ... manuale de preistorie, editate în ultimii ani, în Franţa, respectînd în chip fidel situaţia cercetării preistorice franceze, sînt axate în chip esenţial pe paleolitic".

Pe de altă parte autorii nici n-au vrut — şi cu dreptate — „să separe acest epineolitic care este chalcoliticul", ci au tratat în chip firesc ambele perioade, încadrate în marea unitate culturală a neo-eneoliticului, bineînţeles în capitole separate. Poate însă tocmai pentrucă atenţia manualelor franceze de preistorie s-a îndreptat în chip aproape exlusiv în direcţia paleoliticului era nevoie nu numai de o punere la punct, ci de o tratare mai detaliată. Dar să nu anticipăm.

Lăsînd la o parte introducerea, lucrarea se împarte în 7 capitole şi o încheiere, urmată de bibliografie şi indice. După cum se arată în introducere, dacă planul a fost elaborat în comun de autori, în ceea ce priveşte realizarea, ei şi-au împărţit rolurile nu în funcţie de probleme, ci pe alte criterii: textul „este în special datorat lui G. Bailloud, iar ilustrarea lui P. Mieg Boofzheim, — ceea ce nu înseamnă de altfel că contribuţia ultimului ar fi de neglijat, deoarece dintre cele 224 de pagini pe care se întinde textul, 96 sînt ocupate în total sau în cea mai mare parte de tot atîtea planşe, reprezentînd o ilustrare bogată şi destul de cuprinzătoare a subiectului tratat.

Aşa cum rezultă din întregul text al lucrării, ca şi din introducere de altfel, autorii sînt partizani ai concepţiei difuzioniste; neoliticul european nu s-a putut naşte fără curentele de difuziune venite dinspre Asia Anterioară şi răsăritul Mediteranei, în număr de trei: unul oriental, venit prin Caucaz şi prin marea cîmpie est-europeană; altul danubian, prin Balcani şi Europa Centrală şi ultimul mediteranean, „căruia insulele mediteraneene, Italia şi Spania îi servesc de popasuri". Nu e nevoie să insistăm de altfel că, în ceea ce

privește aceste idei călăuzitoare, ca și unele interpretări de detaliu, se adoptă în bună măsură teze cunoscute ale arheologului englez V. G. Childe și ale altor cercetători. Dar autorii precizează pe bună dreptate că „ar însemna să ne condamnăm să înțelegem cu totul greșit neoliticul dacă ne-am mărgini să studiem difuziunea acestor curente fără a acorda atenție substratului mezolitic și reacțiunilor sale", substrat despre care toți cercetătorii știu că a jucat un rol important în neoliticul francez.

În ceea ce privește culturile neolitice din Franța — care sînt trecute în revistă tocmai pentru precizarea acestui substrat — ele sînt grupate în două mari categorii: „complexe cu unelte esențialmente microlitice" și „diferite complexe folosind aproape exclusiv unelte macrolitice", cel mai important dintre acestea din urmă fiind constituit de „industria campiniană". Persistența tradițiilor mezolitice în neoliticul francez „se face simțită în două feluri cu totul diferite: fie prin supraviețuirea tardivă a grupelor mezolitice (de ex. numeroasele grupe tardenoisiene tîrzii); fie prin încorporarea în bloc a unei industrii litice de origine mezolitică în sînul unui complex neolitic". Pentru ilustrarea acestor concluzii sînt trecute în revistă atît persistențele tardenoisiene, cît și campinianul și tradițiile campiniene. În această privință punctul de vedere al autorilor este foarte categoric și nu diferă de acela în general admis și mai demult, și anume că atît tardenoisianul cît și campinianul sînt la origine culturi mezolitice, care însă se prelungesc destul de mult în neolitic. Pe de altă parte, deși există aceste prelungiri și tradiții, nu se poate vorbi de complexe omogene de tradiție campiniană, căci aceste tradiții — deși cîștigă mereu teren — se diluează treptat, fiind de altfel, cum e și firesc, „în chip precumpănitor de ordin litic".

Capitolul II este o trecere în revistă detaliată a „civilizațiilor danubiene în Europa Occidentală", în primul rînd în Germania și apoi în Belgia și Alsacia, pînă unde se știe că au pătruns aceste culturi spre vest, paragraful final menționînd influențele danubiene în bazinul Parisului: topoare-calapod, dar și așezări și morminte. Printre așezări, aceea de la Ante (Marne) „reprezintă un bun tip de sat de colonizare danubiană", ceea ce de altfel ni se pare că trebuie să însemne că nu se poate vorbi aici numai de influențe, ci poate chiar de pătrunderea unor elemente danubiene mai numeroase; de aceea descrierea mai detaliată a acestora era necesară.

Capitolul III tratează pe aproape 30 de pagini despre „Civilizațiile neolitice din Mediterana occidentală", arătîndu-se în chip stăruitor importanța săpăturilor din peștera de la Arene Candide de pe coasta ligură pentru stratigrafia neoliticului acestor regiuni, răspîndirea culturilor cu ceramică imprimată în Mediterana Occidentală (inclusiv evident SE Franței) și precizîndu-se apoi elementele de origine danubiană, balcanică și mediteraneeană în neoliticul acestei zone. În ceea ce privește sudul Franței, nu se poate vorbi pentru această epocă decît de elementele est-mediteraneene („*décor gravé à cuit*"), căci acelea danubiene și balcanice nu pătrund pînă aci.

„Civilizațiile occidentale ne-megalitice" este titlul capitolului IV: grupa Almeria în Spania, grupa Chassey din sudul Franței care răspîndindu-se în restul Franței, Elveția și Italia de Nord „duce la formarea unui vast grup" (Cortaillod, Chassey și Lagozza), în timp ce din amalgamarea influențelor danubiene și occidentale pe Rin se naște grupa Michelsberg. Tot din aceste grupe occidentale „derivă în Anglia grupul numit Windmill-Hill". În ceea ce privește Chasséen -ul, în sensul strict al cuvîntului, din S Franței, toate elementele lui caracteristice sînt de origine mediteraneană: anumite afinități cu Almerianul spaniol și cu cultura Matera sud-italiană, apoi cu Malta și mai departe cu zona egeeană: cu ceramica neagră lustruită de tip Larissa sau Rakhmani și cu aceea a Cycladicului

Vechi. În schimb afinităţile cu Egiptul, despre care s-a vorbit adesea, par mai puţin convingătoare. În ţările mediteraneene Chasséenul durează pînă în chalcolitic şi nu dispare brusc, ci se transformă progresiv şi trece în alte tipuri de cultură. În timp ce Chasséenul din S şi grupul Cortaillod-Lagozza au drept una din caracteristici industria litică „pe baza de lame, dar nu microlitice". Chaséenul din bazinul parisian are o industrie litică de tradiţie campiniană. De aceea nu încape nici o îndoială că acest ultim facies are un fond autohton de origine campiniană. Neoliticul din vestul Franţei nu constituie un tot unitar şi poate fi considerat ca formînd o grupă autohtonă, intermediară între aceea Cortaillod-Chassey-Lagozza şi grupa engleză Windmill-Hill. Grupul Michelsberg s-a întins puţin în E Franţei, iar elementele care corespund grupei Horgen din Elveţia sînt încă sporadice pentru a se putea afirma că şi această grupă s-a întins în Franţa.

Cu capitolul V se trece la partea a doua a lucrării, care tratează despre chalcolitic. Autorii precizează că deşi prin apariţia metalului în Europa Occidentală, această perioadă ar face parte deja din epoca bronzului (şi Déchelette nici n-a separat-o de aceasta din urmă), întrucît pe de o parte repercusiunile economice ale introducerii metalului sînt slabe, iar pe de altă parte tocmai acum se ajunge la apogeul prelucrării pietrei, chalcoliticul constituie „încoronarea neoliticului şi cu greu se poate concepe un studiu al acestei perioade ignorînd faza eneolitică". Afirmaţia este foarte justă, dar tocmai cu condiţia să nu se vorbească, pur şi simplu de „neolitic", pentru că în acest din urmă caz s-ar comite o greşeală.

De altfel autorii nu fac această greşeală şi arată, pe bună dreptate, că chalcoliticul nu se caracterizează numai prin apariţia sporadică a cîtorva obiecte de metal, ci prin „difuzarea unui întreg complex de elemente culturale, care pot fi considerate — în mare — ca sincrone. Acestea sînt: difuzarea metalului, a megalitelor, a figuraţiilor religioase de origine mediteraneană, difuzarea complexului cu ceramică caliciformă, difuzarea complexului cu ceramică în şnur, extinderea populării (regiunilor) şi a relaţiilor comerciale". Însăşi această simplă enumerare a noilor fenomene, chiar dacă ele nu sînt simultane şi nu acoperă tot teritoriul, dovedeşte însă că chalcoliticul prezintă o serie întreagă de elemente foarte caracteristice.

Majoritatea tipurilor obiectelor de metal pătrund în Franţa din Peninsula Iberică, pe coastă, datorită deci impulsiunilor aceluiaşi curent mediteranean de difuziune culturală constatat şi în neolitic, în timp ce curentul danubian aduce numai piese rare. În privinţa difuziunii megalitelor, autorii precizează, pe bună dreptate, că „fenomenul megalitic are, în Franţa, o asemenea importanţă încît se poate spune că el constituie aici elementul cultural cu mult cel mai important privind chalcoliticul". În clasificarea monumentelor megalitice, autorii ţin seama de o importantă lucrare relativ recentă a altor doi arheologi francezi, G. Daniel şi J. Arnal (*Les monuments mégalithiques et la forme des tumulus en France et en Angleterre*, „Bull. Soc. préh. fr.", 1952). Pentru difuzarea dolmenului cu galerie, autorii adoptă concluzia acestei lucrări şi anume că diferitele apariţii de acest fel „reprezintă un ciclu unic a cărui origine trebuie căutată în mormintele colective — hipogeuri din Mediterana Orientală", concluzie care de altfel a mai fost formulată şi înainte. Pentru celelalte tipuri de monumente megalitice se pot avea în vederea şi origini diferite. Dar nu se poate vorbi de o „colonizare megalitică a restului Europei începînd cu Peninsula Iberică şi cu insulele mediteraneene, ca despre o mişcare de masă", căci există o multiplicitate de grupe mai mult sau mai puţin independente. Tot în cadrul curentului de difuziune mediteraneană intră şi difuzarea figuraţiilor religioase, atît acelea din Spania

şi Irlanda, concluzie de asemenea formulată de multă vreme.

În privinţa difuzării ceramicii caliciforme, fenomen cu direcţie opusă (vest-est), autorii nu-şi propun să formuleze interpretări noi, ci se mulţumesc să indice, în cadrul mişcării generale, elementele corespunzătoare din Franţa precum şi cele trei căi cunoscute de pătrundere a acestui curent în restul Europei vestice şi Centrale. Difuzarea ceramicii în şnur abia atinge, după cum se ştie, estul Franţei.

Ultimul paragraf al acestui capitol tratează despre *„l'extension du peuplement"*, a relaţiilor comerciale etc.; „în perioada chalcolitică se produce o extindere a locuirii în acelaşi timp spre fundul văilor şi spre interiorul podişurilor". De semnalat şi observaţia că în vestul Franţei „abundenţa vestigilor ce pot fi atribuite chalcoliticului contrastează în chipul cel mai puternic cu sărăcia resturilor ce se pot atribui neoliticului", care confirmă constatarea încă demult făcută în această privinţă.

Capitolul VI: „Aspectul cultural al Franţei în timpul chalcoliticului", poate fi socotit, atît ca întindere, cît şi prin felul în care sînt tratate problemele, cel mai cuprinzător. În cadrul celor patru zone (mediteraneană, atlantică, centrală şi europeană) sînt trecute în revistă diferitele grupe culturale, cu elementele specifice şi descoperirile mai de seamă ale fiecăruia, indicîndu-se pentru fiecare în parte diferitele faze de dezvoltare în funcţie de curentele generale de difuziune, tratate în capitolul precedent, şi de elementele de tradiţie locală care au contribuit la specificul fiecărui grup şi al fiecărei zone. Constatarea că în zona centrală (şi în parte şi în nord) persistă încă tradiţii campiniene în industria litică, nu are nimic surprinzător. Folosindu-se (ca de altfel şi pentru celelalte capitole) în linii largi întregul material descoperit de la ultima analiză sintetică asupra neoliticului francez, amintită la începutul acestor rînduri, se încheagă astfel o imagine mult mai cuprinzătoare şi mai grăitoare a neoliticului francez.

„Sinteză şi cronologie" se intitulează ultimul capitol (VII). Pentru situarea neoliticului francez în cadrul cronologic al neoliticului european, autorii pornesc de la cunoscutele perioade ale lui Childe, precizînd că diferitele grupe neolitice din Europa Occidentală şi deci şi din Franţa îşi pot găsi locul în perioadele I, II şi III, iar „grupele chalcolitice, în perioadele III şi IV, care de altfel corespund destul de mult cu (perioadele) bronzului I şi II din clasificarea lui Déchelette". În perioada I, culturile neolitice abia ating marginile teritoriului francez, ocupat încă în cea mai mare parte numai de tardenoisieni şi campinieni. În perioada II se plasează cea mai mare parte a dezvoltării grupelor culturale neolitice din Franţa, continuate şi în perioada III, în care începe „importanta reînnoire culturală care va conduce de la neolitic la epoca bronzului". Totuşi un anumit timp Franţa rămîne încă o ţară înapoiată; în perioada III „se termină ... neolitizarea domeniului campinian", iar în vest tipurile megalitice se difuzează destul de timpuriu prin navigaţia de coastă. În perioada III b este caracteristic tipul caliciform de origină iberică, iar în perioada IV, Franţa „în întregul ei arată o anumită întîrziere", căci în timp ce în Europa centrală şi în Peninsula Iberică se trece de la început la epoca bronzului, în Franţa numai unele regiuni periferice (E şi NV) trec la bronz, pe cînd în celelalte regiuni „continuă civilizaţiile de tip chalcolitic evoluat". Abia în bronzul mijlociu cea mai mare parte a ţării va intra cu adevărat în epoca bronzului. Capitolul se încheie cu cîteva consideraţii asupra cronologiei absolute, indicîndu-se ca probabilă situarea perioadei II (în Franţa) în a doua jumătate a mileniului III, a perioadei III între 2100 şi 1600 (III a = 2100—1800; III b = 1800—1600) şi a perioadei IV între 1600—1400. Despre perioada I nu se poate spune încă decît că nu poate intra mult în mileniul IV, aşa încît neoliticul francez ar dura ceva mai mult de 1000 de ani.

În linii generale, socotim că afirmația lui R. Lantier din prefață, potrivit căreia lucrarea celor doi cercetători francezi umple „o mare lacună a informației arheologice franceze" și în același timp ea este „cel mai bun răspuns ce se poate opune unor critici severe venite din străinătate și care se complăceau în sublinierea acestei lipse", este numai parțial întemeiată. Firește, este cu totul normal ca după aproape douăzeci de ani de la apariția ultimei sinteze asupra neoliticului francez, timp în care s-a lucrat mult pe teren și s-au publicat studii valoroase, să avem de-a face cu multe date noi. Dar cred că obiecțiile străinătății nu se refereau atît la plasarea neoliticului francez în cadrul european, ci mai ales la lipsa unei sinteze mai ample asupra neoliticului francez însuși. Este desigur greu să aduci obiecție unui autor asupra problemei pe care a înțeles să o studieze — dar felul în care ea este tratată dă dreptul criticii să-și spună cuvîntul. Obiecția noastră se referă într-adevăr la economia însăși a cărții. Căci oricît de necesară este plasarea neoliticului francez în contextul neoliticului european — și ea a fost făcută într-o anumită măsură și în lucrări anterioare — de vreme ce însăși prefața se referă la obiecțiile cercetătorilor străini, lucrarea trebuia să-i satisfacă și pe aceștia, dacă nu în primul rînd pe aceștia. Cititorul străin, dornic să urmărească și să cunoască mai îndeaproape și deci și în detalii neoliticul francez, este nevoit încă să constate că autorii se mulțumesc de cele mai multe ori cu o schiță sumară. Este adevărat că nu lipsesc nicăieri succinte indicații despre toate aspectele pe care trebuie să le aibă în vedere studiul uneia sau alteia dintre culturile materiale, cu referire la felul așezărilor și al locuințelor, la ocupațiile triburilor respective, nu numai la materialele arheologice propriu-zise, dar ele sînt de multe ori prea succinte. Din cele circa 150 de pagini de text propriu-zis, abia mai puțin de jumătate tratează despre neoliticul și chalcoliticul francez, restul fiind descrierea — uneori excesiv de amplă, după noi — a neoliticului înconjurător (respectiv a „contextului"). Iată, de pildă, capitolul consacrat „civilizațiilor danubiene" din Germania și Belgia, prea mare (mai ales fiind vorba de lucruri cu totul cunoscute pentru orice cercetător al neoliticului european) și detaliat, dacă ținem seama că pentru descoperirile similare sau înrudite din Franța (Alsacia și regiunea Parisului) sînt dedicate abia 2—3 pagini. Am amintit în această privință și mai sus că o descriere mai amplă a așezării de la Ante ar fi fost absolut indicată și mult mai utilă decît descrierea amănunțită a așezării de la Köln-Lindenthal, intrată demult în literatura de specialitate și bine cunoscută prin frumoasa monografie a lui Buttler și Haberey. Același lucru se petrece și cu celelalte capitole de început ale cărții, numai chalcoliticul fiind într-o oarecare măsură mai avantajat din acest punct de vedere, căci reușește — așa cum am amintit — să dea o imagine mai unitară și mai amplă în același timp. Faptul acesta este menționat și explicat de altfel chiar de autori în prefață prin condițiile mai favorabile în care se prezintă cunoștințele despre chalcolitic față de acelea despre neoliticul pur; ne menținem însă părerea că, de vreme ce această lucrare era menită să umple mai bine lacuna semnalată și în prefața lui R. Lautier și în introducerea autorilor, ar fi trebuit să se urmeze tocmai calea opusă pentru atingerea acestui scop și anume o descriere largă (chiar dacă nu putea fi exhaustivă) a neo-eneoliticului francez, iar contextul european să fie mai sumar tratat. Constatarea noastră de mai sus este de altfel valabilă și în ceea ce privește bogata documentare oferită de cele 96 de planșe : abia ceva mai mult de 40 dintre acestea reproduc materiale etc., din Franța, în timp ce celelalte se referă la țările vecine.

Obiecțiile noastre nu înseamnă în nici un chip că lucrarea cercetătorilor francezi n-ar fi utilă : dimpotrivă, ea este mai mult decît bine venită, deși va folosi mai mult tocmai cercetătorilor mai bine informați

în privința problemelor și descoperirilor legate de neoliticul francez, decît celorlalți, care ar fi dorit o inițiere mai detaliată; aceasta cu atît mai mult cu cît în ultimul timp se poate vorbi de multe lucrări franceze în acest domeniu, nu toate accesibile. Nu rămîne decît să nădăjduim că într-un viitor nu prea îndepărtat vom putea avea din partea acelorași cercetători sau a altora o sinteză cuprinzătoare asupra neo-eneoliticului francez, alcătuită cu aceeași metodă strict științifică și bineînțeles îmbrățișînd și ea culturile materiale ale acestei epoci și toate problemele legate de ele într-un cadru european.

Vladimir Dumitrescu

S. N. BIBIKOV, Трипольские посёления в окресйностх Луки Врублевецкой, în «Краткие сообщения Института Археологий», Киев, 1956, 6, p. 13.

Cercetările și săpăturile efectuate de expediția din regiunea cursului mijlociu al Nistrului au fost continuate și în anul 1953, cu scopul de a „lămuri trăsăturile locale ale variantelor culturii timpurii a agricultorilor și crescătorilor de vite, ale periodizării și sincronizării complexelor și ale culturii lor materiale" (p. 13).

În timpul cercetărilor, în preajma satului Luka Vrublevețkaia au fost descoperite și s-au făcut sondaje în cîteva așezări tripoliene. Primul obiectiv studiat a fost așezarea Luka Vrublevețkaia II, situată pe malul Nistrului la 3—3,5 km spre nord-vest de satul cu același nume. Ceramica scoasă la iveală este caracterizată, pe de o parte, prin decor pictat (monocrom și policrom) și, pe de altă, prin ornamente adîncite (șănțuiri largi asociate cu gropițe și caneluri). Ceramica avînd decorul pictat își găsește analogii apropiate în așezarea de la Kadievți, Kudrinți și Polivanov Iar, iar vasele ornamentate prin șănțuiri se aseamănă cu olăria din așezările tripoliene timpurii. Caracteristicile materialului ceramic din așezarea Luka Vrublevețkaia II dau posibilitate autorului să dateze complexul în etapa de început a fazei Tripolie evoluat.

Un alt complex tripolian (Luka Vrublevețkaia III) se află tot pe malul fluviului, la 0,5 km de marginea de răsărit a satului. În această așezare s-a dezvelit platforma unei locuințe al cărei cuptor se afla în jumătatea ei nordică. Fragmentele ceramice găsite pe platformă și lîngă ea au numai decor adîncit. Avînd în vedere asemănarea ceramicii de la Luka Vrublevețkaia III cu cea din așezările de a Kiselevka și Podzamcia de lîngă Kamenet Podolsk, autorul plasează stațiunea în faza tîrzie a culturii Tripolie.

La 10—12 km de Luka Vrublevețkaia, între satele Bolșaia Mukșa și Ustie, M.I. și I.M.Fișelev au găsit în malurile rîpei Luka Ustinskaia resturile unei așezări căreia i se acordă o importanță deosebită. În ruptura malului se vedeau la intervale de 3—4 m, la același nivel, resturile a trei platforme. Dintre ele au fost săpate numai două (una de 9×4 m și a doua de 7×4 m). Cea de-a doua se deosebește de celelalte printr-o groapă cu strat gros de scoici Unio, păstrate probabil pentru a fi sfărîmate și apoi amestecate cu pasta ceramică. Pe platforme și în preajma lor s-au adunat oase de bovine, de capră, căprioară și cerb. Este de remarcat o plăcuță masivă de aramă și un cîrlig mare de os, pentru pescuit. De asemenea s-au găsit fragmente ceramice din vase ornamentate prin benzi hașurate și linii (oblice, paralele și ovale) specifice fazei timpurii a culturii Tripolie, din care datează și așezarea de la Luka Ustinskaia.

Pe baza descoperirilor din vecinătatea satului Luka Vrublevețkaia, S. N. Bibikov ridică două probleme importante în legătură cu evoluția culturii Tripolie și anume: periodizarea fazei timpurii și problema sfîrșitului așezărilor acestei culturi.

Pînă de curînd toate așezările de la începutul ei erau plasate într-o singură fază

în privința problemelor și descoperirilor legate de neoliticul francez, decît celorlalți, care ar fi dorit o inițiere mai detaliată; aceasta cu atît mai mult cu cît în ultimul timp se poate vorbi de multe lucrări franceze în acest domeniu, nu toate accesibile. Nu rămîne decît să nădăjduim că într-un viitor nu prea îndepărtat vom putea avea din partea acelorași cercetători sau a altora o sinteză cuprinzătoare asupra neo-eneoliticului francez, alcătuită cu aceeași metodă strict științifică și bineînțeles îmbrățișînd și ea culturile materiale ale acestei epoci și toate problemele legate de ele într-un cadru european.

Vladimir Dumitrescu

S. N. BIBIKOV, Трипольские посёления в окресйностх Луки Врублевецкои, în «Краткие сообщения Института Археологий», Киев, 1956, 6, p. 13.

Cercetările și săpăturile efectuate de expediția din regiunea cursului mijlociu al Nistrului au fost continuate și în anul 1953, cu scopul de a „lămuri trăsăturile locale ale variantelor culturii timpurii a agricultorilor și crescătorilor de vite, ale periodizării și sincronizării complexelor și ale culturii lor materiale" (p. 13).

În timpul cercetărilor, în preajma satului Luka Vrublevețkaia au fost descoperite și s-au făcut sondaje în cîteva așezări tripoliene. Primul obiectiv studiat a fost așezarea Luka Vrublevețkaia II, situată pe malul Nistrului la 3—3,5 km spre nord-vest de satul cu același nume. Ceramica scoasă la iveală este caracterizată, pe de o parte, prin decor pictat (monocrom și policrom) și, pe de altă, prin ornamente adîncite (șănțuiri largi asociate cu gropițe și caneluri). Ceramica avînd decorul pictat își găsește analogii apropiate în așezarea de la Kadievți, Kudrinți și Polivanov Iar, iar vasele ornamentate prin șănțuiri se aseamănă cu olăria din așezările tripoliene timpurii. Caracteristicile materialului ceramic din așezarea Luka Vrublevețkaia II dau posibilitate autorului să dateze complexul în etapa de început a fazei Tripolie evoluat.

Un alt complex tripolian (Luka Vrublevețkaia III) se află tot pe malul fluviului, la 0,5 km de marginea de răsărit a satului. În această așezare s-a dezvelit platforma unei locuințe al cărei cuptor se afla în jumătatea ei nordică. Fragmentele ceramice găsite pe platformă și lîngă ea au numai decor adîncit. Avînd în vedere asemănarea ceramicii de la Luka Vrublevețkaia III cu cea din așezările de a Kiselevka șI Podzamcia de lîngă Kamenet Podolsk, autorul plasează stațiunea în faza tîrzie a culturii Tripolie.

La 10—12 km de Luka Vrublevețkaia, între satele Bolșaia Mukșa și Ustie, M.I. și I.M.Fișelev au găsit în malurile rîpei Luka Ustinskaia resturile unei așezări căreia i se acordă o importanță deosebită. În ruptura malului se vedeau la intervale de 3—4 m, la același nivel, resturile a trei platforme. Dintre ele au fost săpate numai două (una de 9×4 m și a doua de 7×4 m). Cea de-a doua se deosebește de celelalte printr-o groapă cu strat gros de scoici Unio, păstrate probabil pentru a fi sfărîmate și apoi amestecate cu pasta ceramică. Pe platforme și în preajma lor s-au adunat oase de bovine, de capră, căprioară și cerb. Este de remarcat o plăcuță masivă de aramă și un cîrlig mare de os, pentru pescuit. De asemenea s-au găsit fragmente ceramice din vase ornamentate prin benzi hașurate și linii (oblice, paralele și ovale) specifice fazei timpurii a culturii Tripolie, din care datează și așezarea de la Luka Ustinskaia.

Pe baza descoperirilor din vecinătatea satului Luka Vrublevețkaia, S. N. Bibikov ridică două probleme importante în legătură cu evoluția culturii Tripolie și anume: periodizarea fazei timpurii și problema sfîrșitului așezărilor acestei culturi.

Pînă de curînd toate așezările de la începutul ei erau plasate într-o singură fază

numită Tripolie timpuriu, dar în urma descoperirilor de la Lenkovţi (săpăturile E. K. Cerniş) şi de la Luka Ustinskaia, autorul ajunge la definirea a două etape din evoluţia fazei timpurii a culturii Tripolie şi anume prima etapă caracterizată prin locuinţe-bordeie şi a doua etapă cu locuinţe de suprafaţă. Prima etapă este documentată a Luka Vrublevcţkaia I, Ozarinţi (Popov Gorod), Bernova Luka, iar a doua etapă la Lenkovţi şi Luka Ustinskaia. Din punctul de vedere al cronologiei relative „la Lenkovţi, E. K. Cerniş se pare că a reuşit să deosebească stratigrafic cele două nivele timpurii" (p. 16). O observaţie similară, dar într-o situaţie mai puţin clară, a făcut-o şi autorul articolului la Luka Vrublevetkaia I.

Analizînd problema tipului de locuinţă, S. N. Bibikov face constatarea că în general pe acel teritoriu, în cadrul culturii Tripolie, s-a produs procesul lent de trecere de la tipul de locuinţă în formă de bordei, la tipul locuinţelor de suprafaţă (cu platformă). Referindu-se apoi la întreaga arie de răspîndire a culturii Tripolie, autorul conchide: „este posibil că în general procesul de schimbare a sistemului de construcţie al locuinţelor a fost unitar, dar s-a produs în perioade deosebite" (p. 16). Vorbind despre regiunea care ne interesează în special, arată că „în sud este posibil ca bordeiele să-şi piardă însemnătatea mai devreme decît în nord" (p 16).

Ocupîndu-se cu cea de-a doua problemă, autorul ajunge la concluzia că în timpul fazei dezvoltate a culturii Tripolie se constată, în spaţiul dintre Nipru şi Carpaţi, că aşezările au fost distruse prin incendii mari şi că locuinţele au fost părăsite în grabă. În schimb, în toate aşezările din faza timpurie a culturii Tripolie se observă că locuinţele au fost părăsite fără nici o grabă, după ce s-a luat din ele tot inventarul.

Săpăturile colectivului (de sub conducerea lui S. N. Bibikov) din regiunea Nistrului mijlociu au avut prin urmare drept rezultat principal periodizarea mai amănunţită a primelor faze din evoluţia culturii Tripolie de pe teritoriul studiat. În zona respectivă S. N. Bibikov a definit în cadrul fazei Tripolie timpurii două etape (prima etapă a aşezărilor de tip Luka Vrublevetkaia I şi a doua etapă a aşezărilor de tip Luka Ustinskaia). Din textul articolului rezultă însă că există şi unele aşezări mai vechi decît etapa Luka Vrublevetkaia I. „Pe drept cuvînt — spune Bibikov — T.S.Passek consideră aşezarea de la Bernova-Luka drept un monument mai vechi decît Luka Vrublevetkaia". În acest caz s-ar putea detaşa o a treia etapă mai veche decît celelalte două amintite. Cele trei etape, corespund fazei Tripolie A, după periodizarea T. S. Passek.

De la începutul fazei evoluate a culturii Tripolie datează aşezările similare celei de tip Luka Vrublevetkaia II, care este paralelă în timp cu începutul fazei Tripolie B_1 (T. S. Passek).

În articol, autorul s-a referit numai la regiunea Nistrului, fără a menţiona şi alte descoperiri mai îndepărtate. De aceea vom încerca să racordăm descoperirile din Moldova cu cele din regiunea Nistrului mijlociu. În monografia despre aşezarea Luka Vrublevetkaia, S. N. Bibikov paralelizează aşezarea de acolo cu stratul inferior de la Izvoare. Aşadar, etapa Luka Vrublevetkaia corespunde culturii Precucuteni documentată în nivelul I_2 din aşezarea de la Izvoare. Etapa reprezentată la Bernova-Luka a fost paralelă în timp cu începutul fazei Izvoare, iar etapa Luka-Ustinskaia poate fi paralelizată cu faza Protocucuteni din Moldova. În sfîrşit, descoperirile de tip Polivanov-Iar-Luka Vrublevetkaia II au fost contemporane cu aşezările de la Hăbăşeşti şi Truseşti de la începutul fazei Cucuteni A.

Dacă ţinem seama de tipul de locuinţă, element căruia autorul îi acordă o importanţă deosebită, între cele două regiuni Moldova şi regiunea de pe malul sting al Nistrului mijlociu, vom ajunge la concluzia că este o mare deosebire. Pe cînd în Moldova, în toate fazele culturilor neolitice (în afară de complexul de la Dîrţu), sînt documentate numai locuinţe

de suprafață, în regiunea din vecinătatea Nistrului. În etapele tripoliene timpurii au fost numai locuințe de tipul bordeielor și de abia mai tîrziu, în etapa Luka Ustinskaia, sînt cunoscute locuințele de suprafață cu platforme. Avînd în vedere raportul în timp dintre complexele menționate, este probabil că tipul locuințelor de suprafață cu platformă a fost preluat de locuitorii așezărilor tripoliene timpurii din zona Nistrului mijlociu de la comunitățile din Moldova. Pe acest teritoriu va trebui însă urmărită problema apariției tipului de locuință cu platformă spre a se ști dacă s-a ajuns la acest tip pe temeiuri locale sau el a fost împrumutat de la triburile din Transilvania. În stadiul actual al cercetărilor, nu poate fi luat în considerație, în această privință, teritoriul Munteniei, pentru că aici pînă în prezent nu se cunosc resturi de locuințe neolitice timpurii, despre care să putem fi siguri că au avut platformă similară locuințelor cucuteniene.

În încheiere, cu toate aceste completări referitoare la teritoriul țării noastre, articolul este deosebit de important și trebuie să fie avut în vedere pentru studierea etapelor timpurii ale culturii Cucuteni-Tripolie.

Eugen Comșa

J. BOESSNECK, *Zu den Tierknocken aus neolitischen Siedlungen Thessaliens*, *Ber RGK*, 1955, p. 1—51.

Autorul, pornind de la studiul materialului osteologic faunistic descoperit în săpăturile făcute în 1953 și 1954 de către Vl. Milojčić în așezările neolitice de pe Măgura-Otzaki și Măgura-Arapi din Tesalia, abordează probleme care privesc direct teritoriul țării noastre și Europa centrală și est-centrală. Determinările stratigrafice ale descoperirilor subliniază și mai mult importanța studiului. Astfel, se urmărește *pe perioade* (Proto-Sesklo, Pre-Sesklo, perioada timpurie și mijlocie Sesklo, perioada Dimini cu cele două aspecte : Otzaki și Arapi, în succesiunea lor stratigrafico-cronologică, perioada Larissa-Eutresis) apariția, dezvoltarea și frecvența într-o perioadă anumită a creșterii animalelor domestice. J. Boessneck este preocupat deopotrivă de problema domesticirii anumitor specii și de răspîndirea lor. Autorul acceptă și subliniază de la început importanța concluziei specialiștilor asupra posibilității domesticirii și în Europa, independent de Orient. În privința originii în Europa a domesticirii cîinelui, boului, porcului și calului, nu există nici o dificultate, chiar dacă un impuls a putut veni din Orient. În schimb, pînă în prezent lipsesc în Europa dovezile unui predecesor sălbatic al oii și al caprei domestice. Oaia și capra au pătruns în Europa Centrală, peste spațiul balcanic, venind din Orient.

În săpăturile recente din Tesalia s-au găsit puține oase de animale sălbatice. În cel mai vechi strat neolitic — Proto-Sesklo — lipsesc complet (p. 7). Căprioara (*Capreolus Capreolus* L.) apare în stratele Dimini, împreună cu oase de porc sălbatic (*Sus Scrofa*). În perioada Pre-Sesklo întîlnim cerbul (*Cervus Elaphus* L., care trăiește apoi în munții din nordul Greciei). În așezările neolitice tesaliene lipsesc cu totul oasele calului sălbatic și ale calului domestic. Se amintește că în Orientul anterior a fost folosită o specie de măgar mărunt înainte de introducerea și aci a calului domestic (*Equus Caballus*) pe la 2000 î. e. n., ca și în Europa estică și centrală (p. 8—9). Resturile de asin descoperite în R.P.Ungară aparțin speciei *Asinus hydruntinus* (Bökönyi), care a fost documentat recent în cultura Hamangia de la Cernavoda (determinările Olga Necrasov).

În a doua parte a studiului, autorul se ocupă pe larg de trei grupe de animale domestice întîlnite în stratele neolitice din Tesalia : bovinele, rumegătoare mici și porcul. Tabelele întocmite foarte meticulos ne arată poziția stratigrafico-cronologică și frecvența fiecărei specii. Boul domestic se întîlnește de la începutul neoliticului tesalian, dar devine mai frecvent abia în faza Larissa. Porcul e rar în stratele Proto-

de suprafață, în regiunea din vecinătatea Nistrului. În etapele tripoliene timpurii au fost numai locuințe de tipul bordeielor și de abia mai tîrziu, în etapa Luka Ustinskaia, sînt cunoscute locuințele de suprafață cu platforme. Avînd în vedere raportul în timp dintre complexele menționate, este probabil că tipul locuințelor de suprafață cu platformă a fost preluat de locuitorii așezărilor tripoliene timpurii din zona Nistrului mijlociu de la comunitățile din Moldova. Pe acest teritoriu va trebui însă urmărită problema apariției tipului de locuință cu platformă spre a se ști dacă s-a ajuns la acest tip pe temeiuri locale sau el a fost împrumutat de la triburile din Transilvania. În stadiul actual al cercetărilor, nu poate fi luat în considerație, în această privință, teritoriul Munteniei, pentru că aici pînă în prezent nu se cunosc resturi de locuințe neolitice timpurii, despre care să putem fi siguri că au avut platformă similară locuințelor cucuteniene.

În încheiere, cu toate aceste completări referitoare la teritoriul țării noastre, articolul este deosebit de important și trebuie să fie avut în vedere pentru studierea etapelor timpurii ale culturii Cucuteni-Tripolie.

Eugen Comșa

J. BOESSNECK, *Zu den Tierknocken aus neolitischen Siedlungen Thessaliens*, *Ber RGK*, 1955, p. 1—51.

Autorul, pornind de la studiul materialului osteologic faunistic descoperit în săpăturile făcute în 1953 și 1954 de către Vl. Milojčić în așezările neolitice de pe Măgura-Otzaki și Măgura-Arapi din Tesalia, abordează probleme care privesc direct teritoriul țării noastre și Europa centrală și est-centrală. Determinările stratigrafice ale descoperirilor subliniază și mai mult importanța studiului. Astfel, se urmărește *pe perioade* (Proto-Sesklo, Pre-Sesklo, perioada timpurie și mijlocie Sesklo, perioada Dimini cu cele două aspecte: Otzaki și Arapi, în succesiunea lor stratigrafico-cronologică, perioada Larissa-Eutresis) apariția, dezvoltarea și frecvența într-o perioadă anumită a creșterii animalelor domestice. J. Boessneck este preocupat deopotrivă de problema domesticirii anumitor specii și de răspîndirea lor. Autorul acceptă și subliniază de la început importanța concluziei specialiștilor asupra posibilității domesticirii și în Europa, independent de Orient. În privința originii în Europa a domesticirii cîinelui, boului, porcului și calului, nu există nici o dificultate, chiar dacă un impuls a putut veni din Orient. În schimb, pînă în prezent lipsesc în Europa dovezile unui predecesor sălbatic al oii și al caprei domestice. Oaia și capra au pătruns în Europa Centrală, peste spațiul balcanic, venind din Orient.

În săpăturile recente din Tesalia s-au găsit puține oase de animale sălbatice. În cel mai vechi strat neolitic — Proto-Sesklo — lipsesc complet (p. 7). Căprioara (*Capreolus Capreolus* L.) apare în stratele Dimini, împreună cu oase de porc sălbatic (*Sus Scrofa*). În perioada Pre-Sesklo întîlnim cerbul (*Cervus Elaphus* L., care trăiește apoi în munții din nordul Greciei). În așezările neolitice tesaliene lipsesc cu totul oasele calului sălbatic și ale calului domestic. Se amintește că în Orientul anterior a fost folosită o specie de măgar mărunt înainte de introducerea și aci a calului domestic (*Equus Caballus*) pe la 2000 î. e. n., ca și în Europa estică și centrală (p. 8—9). Resturile de asin descoperite în R.P.Ungară aparțin speciei *Asinus hydruntinus* (Bökönyi), care a fost documentat recent în cultura Hamangia de la Cernavoda (determinările Olga Necrasov).

În a doua parte a studiului, autorul se ocupă pe larg de trei grupe de animale domestice întîlnite în stratele neolitice din Tesalia: bovinele, rumegătoare mici și porcul. Tabelele întocmite foarte meticulos ne arată poziția stratigrafico-cronologică și frecvența fiecărei specii. Boul domestic se întîlnește de la începutul neoliticului tesalian, dar devine mai frecvent abia în faza Larissa. Porcul e rar în stratele Proto-

Sesklo, dar predomină în perioada Sesklo propriu-zisă. Oaia și capra sînt frecvente (procent : 56% și 46%) în primele două perioade (Proto-Sesklo și Pre-Sesklo), apoi se răresc în faza Sesklo propriu-zisă, devin din nou frecvente în perioada Dimini (45% și 43%), ca spre sfîrșitul neoliticului să reprezinte numai 33,3%. Boessneck e de părere că oaia și capra nu au fost domesticite în Europa, care este pentru ele o arie de răspîndire secundară și că au venit din Asia Mică. În Tesalia neolitică se întîlnește capra, *hircus aegagrus*, documentată și în cultura Hamangia, ca și oaia. Autorul subliniază dificultățile mari de a putea deosebi clar oasele de oaie față de acelea de capră, din care cauză determinările acestor animale conțin o oarecare probabilitate. Cît privește domesticirea porcului sălbatic, aceasta ar fi putut avea loc concomitent și independent în Africa de Nord, în Asia Anterioară și în Peninsula Balanică. Oasele de porc din neoliticul Tesaliei — ca de altfel și din neoliticul Europei nordice și centrale (p. 32) și din cel dobrogean (cultura Hamangia), adăugăm noi[1], — redau o specie primitivă legată încă strîns de tipul sălbatic.

În concluzie (p. 40—44), autorul face constatarea interesantă că încă de la începutul neoliticului Tesaliei, oasele de animale domestice predomină categoric asupra celor sălbatice, ceea ce înseamnă că nevoia de hrană în carne a omului neolitic era satisfăcută prin creșterea animalelor. Și în acest capitol, ca și în rest, autorul face dese referințe la Europa centrală și — în lipsă de informații, deși ele în bună parte existau la data redactării studiului — mai puține la țara noastră[2]. Pornind de la descoperirile din peștera Ghar-i-Kamarband de pe coasta sud-estică a Mării Caspice (Iran)[3], unde s-au descoperit în mediu mezolitic tîrziu, timpuriu neolitic preceramic și neolitic, aproximativ 14 000 oase de animale, autorul arată că, dacă în ceea ce privește importanța documentării domesticirii *Ovicaprinae*-lor în mezoliticul tîrziu, părerile lui C. S. Coon și H. Pohlmen sînt îndreptățite, nu tot așa stau lucrurile cu problema domesticirii boului în mezoliticul tîrziu, susținută de H. Pohlmen, pe baza aceluiași complex din peștera Ghar-i-Kamarband, întrucît nu poate fi dovedită. De fapt, J. Boessneck se îndoiește că oaia și capra ar fi putut fi domesticite în acea vreme. Mezoliticul sud-caspic a fost datat de C.S.Coon, prin metoda carbonului radioactiv (C 14), între 8500—6000 î. e.n[4].

Studiul lui J. Boessneck, mulțumită și problemelor generale pe care le pune, depășește interesul local legat de neoliticul balcanic și, implicit, de acela de pe teritoriul țării noastre.

D. Berciu

B. SVOBODA-D. CONČEV, *Neue Denkmäler antiker Toreutik*, Monumenta Archaeologica, Acta prehistorica, protohistorica et historica Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Bohemoslovenicae, curante Jaroslavo Böhm edita, tomus IV, 172 p. 12+20 pl., Praga, 1956.

Volumul publicat de Academia de Științe din R. Cehoslovacă este prilejuit de cîteva monumente inedite ale toreuticii grecești de o deosebită importanță pentru istoria acestei ramuri, destul de puțin cunoscute, a artei elenice.

Primul dintre cele două studii cuprinse în volum se datorește arheologului ceh

[1] După observațiile recente făcute de O. Necrasov și colaboratori.

[2] Ca bibliografie romînească sînt folosite două studii ale lui N. Teodoreanu publicate în „Zeitschr. z. Tier-und Zuchtungsbiologie“, 5, 1926.

[3] Făcute de C. S. Coon în 1949 și publicate în 1951 (*Cave Explorations in Iran 1949*. Philadelphia).

[4] Mai accesibilă recenzia făcută de K. J. Narr lucrărilor lui H. Pohlmen, cu referiri frecvente la descoperirile lui Coon, în „Germania”, 32, 1954, p. 219 și urm.

Sesklo, dar predomină în perioada Sesklo propriu-zisă. Oaia şi capra sînt frecvente (procent : 56% şi 46%) în primele două perioade (Proto-Sesklo şi Pre-Sesklo), apoi se răresc în faza Sesklo propriu-zisă, devin din nou frecvente în perioada Dimini (45% şi 43 %), ca spre sfîrşitul neoliticului să reprezinte numai 33,3%. Boessneck e de părere că oaia şi capra nu au fost domesticite în Europa, care este pentru ele o arie de răspîndire secundară şi că au venit din Asia Mică. În Tesalia neolitică se întîlneşte capra, *hircus aegagrus*, documentată şi în cultura Hamangia, ca şi oaia. Autorul subliniază dificultăţile mari de a putea deosebi clar oasele de oaie faţă de acelea de capră, din care cauză determinările acestor animale conţin o oarecare probabilitate. Cît priveşte domesticirea porcului sălbatic, aceasta ar fi putut avea loc concomitent şi independent în Africa de Nord, în Asia Anterioară şi în Peninsula Balanică. Oasele de porc din neoliticul Tesaliei — ca de altfel şi din neoliticul Europei nordice şi centrale (p. 32) şi din cel dobrogean (cultura Hamangia), adăugăm noi[1], — redau o specie primitivă legată încă strîns de tipul sălbatic.

În concluzie (p. 40—44), autorul face constatarea interesantă că încă de la începutul neoliticului Tesaliei, oasele de animale domestice predomină categoric asupra celor sălbatice, ceea ce înseamnă că nevoia de hrană în carne a omului neolitic era satisfăcută prin creşterea animalelor. Şi în acest capitol, ca şi în rest, autorul face dese referinţe la Europa centrală şi — în lipsă de informaţii, deşi ele în bună parte existau la data redactării studiului — mai puţine la ţara noastră[2]. Pornind de la descoperirile din peştera Ghar-i-Kamarband de pe coasta sud-estică a Mării Caspice (Iran)[3], unde s-au descoperit în mediu mezolitic tîrziu, timpuriu neolitic preceramic şi neolitic, aproximativ 14 000 oase de animale, autorul arată că, dacă în ceea ce priveşte importanţa documentării domesticirii *Ovicaprinae*-lor în mezoliticul tîrziu, părerile lui C. S. Coon şi H. Pohlmen sînt îndreptăţite, nu tot aşa stau lucrurile cu problema domesticirii boului în mezoliticul tîrziu, susţinută de H. Pohlmen, pe baza aceluiaşi complex din peştera Ghar-i-Kamarband, întrucît nu poate fi dovedită. De fapt, J. Boessneck se îndoieşte că oaia şi capra ar fi putut fi domesticite în acea vreme. Mezoliticul sud-caspic a fost datat de C.S.Coon, prin metoda carbonului radioactiv (C 14), între 8500—6000 î. e.n[4].

Studiul lui J. Boessneck, mulţumită şi problemelor generale pe care le pune, depăşeşte interesul local legat de neoliticul balcanic şi, implicit, de acela de pe teritoriul ţării noastre.

D. Berciu

B. SVOBODA-D. CONČEV, *Neue Denkmäler antiker Toreutik*, Monumenta Archaeologica, Acta prehistorica, protohistorica et historica Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Bohemoslovenicae, curante Jaroslavo Böhm edita, tomus IV, 172 p. 12+20 pl., Praga, 1956.

Volumul publicat de Academia de Ştiinţe din R. Cehoslovacă este prilejuit de cîteva monumente inedite ale toreuticii greceşti de o deosebită importanţă pentru istoria acestei ramuri, destul de puţin cunoscute, a artei elenice.

Primul dintre cele două studii cuprinse în volum se datoreşte arheologului ceh

[1] După observaţiile recente făcute de O. Necrasov şi colaboratori.

[2] Ca bibliografie romînească sînt folosite două studii ale lui N. Teodoreanu publicate în „Zeitschr. z. Tier-und Zuchtungsbiologie", 5, 1926.

[3] Făcute de C. S. Coon în 1949 şi publicate în 1951 (*Cave Explorations in Iran 1949*. Philadelphia).

[4] Mai accesibilă recenzia făcută de K. J. Narr lucrărilor lui H. Pohlmen, cu referiri frecvente la descoperirile lui Coon, în „Germania", 32, 1954, p. 219 şi urm.

Bedřich Svoboda şi poartă titlul *Zur Geschichte des Rhytons.*

Nucleul articolului l-a constituit un minuna riton de argint cu protomă de cal, achiziţionat prin cumpărare, acum 30 de ani, de către Muzeul naţional din Praga. Piesa, în perfectă stare de conservare, este un exemplar de frunte al artei greceşti[1]. Încovoiat către vîrf aproape în unghi de 90°, acest vas este construit, din punct de vedere plastic, pe contrastul dintre canelurile dese şi adînci care brăzdează egal partea de sus a sa şi încordarea sălbatică exprimată de protoma de cal. Autorul descrie vasul cu o virtuozitate remarcabilă, reuşind aproape — cu ajutorul unor fotografii excelente — să suplinească cititorului contactul autoptic cu piesa însăşi. În continuarea studiului său, B. Svoboda îşi propune cercetarea tipului de riton şi a evoluţiei sale în antichitate. Această parte a articolului este deosebit de utilă ţinînd seamă de faptul că în ultimele decenii s-a scris destul de puţin în acest domeniu. Autorul urmăreşte evoluţia ritonului în cele două mari arii de civilizaţie în care îşi avea originea[2]: pe de o parte spaţiul egeic, unde, în epoca creto-miceniană, vasele de tip askoidal cu înfăţişare de animal cît şi cele terminate în capete de animal, ambele extrem de frecvente, au evoluat către forme din ce în ce mai realiste; pe de altă parte, aria civilizaţiei iraniene — prin excelenţă pastorală — unde apăruse vasul în formă de corn, care avea să atingă o deosebită perfecţiune artistică în perioada achemenidă. Preluînd cele două tradiţii, arta greacă avea să realizeze în pragul epocii elenistice adevărate capodopere ale genului. Schiţa istorică a lui B. Svoboda, dovedind o solidă stăpînire a datelor, se opreşte la acest moment al evoluţiei ritonului; urmărirea pînă la capăt a acestei evoluţii iar fi oferit însă autorului o vedere de ansamblu mai completă şi mai istorică a subiectului; şi aceasta cu atît mai mult, cu cît în întreaga artă elenistică şi romană, şi pînă în adîncul perioadei migraţiilor, ritonul are o istorie bogată, interesantă şi destul de puţin cunoscută[3].

În ultima parte a studiului, autorul urmăreşte să fixeze locul pe care piesa de la Praga îl ocupă în istoria toreuticii greceşti. Deosebindu-se stilistic atît de tradiţiile Asiei Anterioare (sub a căror influenţă au fost realizate ritonurile din mormintele scitice, cele descoperite în Bulgaria şi piesa cu protomă de cal din Cappadocia), ritonul de la Praga este totuşi departe şi de acele „*Merkmale einer fortgeschrittener Gleichartigkeit in der Modelierung*" sau de decoraţia bogată în incizii care caracterizează ritonul cu protomă de cal de la Ermitaj. Cea mai apropiată analogie stilistică, deşi suficient de îndepărtată, este splendidul riton cu protomă de grifon, descoperit la Tuch-el-Garmus, în Egipt. Constituind unul dintre cele mai reuşite exemplare ale genului, vasul de la Praga aparţine, după B. Svoboda, probabil artei toreutice de la sfîrşitul sec. IV î. e. n.

Partea a doua a volumului este ocupată de articolul cercetătorului bulgar Dimitrie Končev (scris în colaborare cu Petre Gorbanov), cu titlul *Der Goldschatz von Panagjurište.* Încă din 1950 învăţatul francez Charles Picard atrăsese atenţia asupra unei excepţionale descoperiri făcută în 1949, în apropierea oraşelului Panaghiurişte (RA, 1950, II, p. 154 şi urm.). Iată că acum, la un interval relativ scurt de la data descoperirii, cercetătorul din ţara vecină pune la dispoziţia lumii ştiinţifice o expunere detaliată

[1] După informaţiile pe care autorul le-a putut obţine (destul de vagi, de altfel), acest vas ar putea proveni de undeva de pe teritoriul R.P.Bulgaria.

[2] Autorul nu se ocupă de istoria acestui vas în cadrul civilizaţiilor preistorice europene.

[3] Ne-am fi aşteptat de pildă, la o luare de poziţie în ceea ce priveşte problema controversată a cronologiei ritonului de la Poroina şi a situării sale stilistice.

a importantului tezaur, însoţită de materialul ilustrativ. Această publicaţie reprezintă prin ea însăşi o realizare de cea mai mare utilitate, nu numai pentru cei care se interesează de arheologia tracă în mod special, ci în genere pentru istoricii artei şi culturii elenice.

Noul tezaur de la Panaghiurişte, care se adaugă la seria deja lungă a vaselor de metal ieşite la iveală în Valea Trandafirilor, a fost descoperit întîmplător într-o lutărie, la circa 1 km sud de actualul orăşel. El se compune din 9 vase din aur masiv, aparţinînd unui serviciu de masă. În cea mai mare parte a studiului său, D. Concev face o descriere amănunţită a vaselor, asupra căreia nu e cazul să ne oprim. Va fi suficient să semnalăm că tezaurul este format din următoarele piese : patru ritonuri terminate în protome de cerb, de berbec şi de ţap, împodobite pe partea superioară cu frize în relief reprezentînd scene din mitologia greacă şi din poemele homerice; trei căni modelate în forma unor capete de femeie, avînd drept toartă cîte un sfinx; o fială cu *mesomphalos*, decorată cu trei şiruri concentrice de măşti în relief, reprezentînd capete de negri, deosebit de expresive, vas asemănător cu acela pe care îl ţinea într-o mînă statuia zeiţei Nemesis a sculptorului Agorakritos (astăzi pierdută, dar despre care vorbeşte Pausanias, I, 33,3); în sfîrşit, o amforă, bogat decorată, avînd pe corp reprezentarea unei variante necunoscute a scenei descoperirii lui Achille în palatul regelui Lykomedes, de către Ulisse şi Diomedes, iar pe fund pe Heracles copil sugrumînd şarpele, însoţit de un silen; toartele supraînălţate sînt în formă de satiri.

Vasele tezaurului de la Panaghiurişte, de o excepţională valoare artistică şi documentară (pe care reproducerile fotografice nu reuşesc să le redea în chip satisfăcător), sînt probabil, aşa cum afirmă autorul articolului, produse ale artei greceşti. Regretăm însă că pentru datarea lor D. Concev — care propune a doua jumătate a sec. IV î. e. n. — recurge mai ales la observaţii de ordin anticvaric şi epigrafic. Poate că analiza stilistică a pieselor şi studierea lor comparativă în raport cu alte produse ale toreuticii greceşti, ca şi stabilirea unor corespondenţe în arta minoră şi majoră a perioadei de tranziţie de la clasic la elenistic (de pildă cu maniera ultimei perioade a stilului Kertsch) ar fi constituit o metodă mai sigură pentru obţinerea unor rezultate convingătoare în ceea ce priveşte fixarea datei noului tezaur.

Petre Alexandrescu

M. RENARD, *La legénde de Pero et de Micon sur des vases de la Graufesenque.* Extrait de „Latomus" t. XIV (1955), fasc.,2, p. 285—289 şi două planşe în afară de text.

Bazat pe o lucrare recentă a lui W. Deonna (*Deux études de symbolisme reglieux* : *La légende de Pero et de Micon et l'allailement symbolique*, „Collection Latomus", vol. XVIII, Bruxelles, 1955), autorul reexaminează cîteva fragmente de *terra sigillata* provenite din atelierul Graufesenque, pe care R. Knorr şi F. Oswald le interpretează ca scene erotice, şi stabileşte, cu o documentaţie iconografică şi stilistică reuşită, că în realitate scenele se referă la legenda Pero şi Micon, după care Micon, întemniţat şi lăsat să moară de foame, fiind alăptat de fiica sa Pero, este salvat şi lăsat în libertate.

Gr. Florescu

M. RENARD, *Pline l'Ancien et le motif de l'asarôtos oikos.* Extrait de „Hommage à Max Niedermann", Collection Latomus. vol. XXIII Bruxelles, (1956), p. 307 — 314.

Reluînd problema mozaicului de tipul *asarôtos oikos* (camera nemăturată), despre care vorbeşte Pliniu cel Bătrîn în cartea XXXVI a enciclopediei sale, cum şi alţi autori, şi este confirmat de cele cinci mozaicuri descoperite în Italia şi Africa datînd de la sfîrşitul

a importantului tezaur, însoţită de materialul ilustrativ. Această publicaţie reprezintă prin ea însăşi o realizare de cea mai mare utilitate, nu numai pentru cei care se interesează de arheologia tracă în mod special, ci în genere pentru istoricii artei şi culturii elenice.

Noul tezaur de la Panaghiurişte, care se adaugă la seria deja lungă a vaselor de metal ieşite la iveală în Valea Trandafirilor, a fost descoperit întîmplător într-o lutărie, la circa 1 km sud de actualul orăşel. El se compune din 9 vase din aur masiv, aparţinînd unui serviciu de masă. În cea mai mare parte a studiului său, D. Končev face o descriere amănunţită a vaselor, asupra căreia nu e cazul să ne oprim. Va fi suficient să semnalăm că tezaurul este format din următoarele piese : patru ritonuri terminate în protome de cerb, de berbec şi de ţap, împodobite pe partea superioară cu frize în relief reprezentînd scene din mitologia greacă şi din poemele homerice; trei căni modelate în forma unor capete de femeie, avînd drept toartă cîte un sfinx; o fială cu *mesomphalos*, decorată cu trei şiruri concentrice de măşti în relief, reprezentînd capete de negri, deosebit de expresive, vas asemănător cu acela pe care îl ţinea într-o mînă statuia zeiţei Nemesis a sculptorului Agorakritos (astăzi pierdută, dar despre care vorbeşte Pausanias, I, 33,3); în sfîrşit, o amforă, bogat decorată, avînd pe corp reprezentarea unei variante necunoscute a scenei descoperirii lui Achille în palatul regelui Lykomedes, de către Ulisse şi Diomedes, iar pe fund pe Heracles copil sugrumînd şarpele, însoţit de un silen; toartele supraînălţate sînt în formă de satiri.

Vasele tezaurului de la Panaghiurişte, de o excepţională valoare artistică şi documentară (pe care reproducerile fotografice nu reuşesc să le redea în chip satisfăcător), sînt probabil, aşa cum afirmă autorul articolului, produse ale artei greceşti. Regretăm însă că pentru datarea lor D. Končev — care propune a doua jumătate a sec. IV î. e. n. — recurge mai ales la observaţii de ordin anticvaric şi epigrafic. Poate că analiza stilistică a pieselor şi studierea lor comparativă în raport cu alte produse ale toreuticii greceşti, ca şi stabilirea unor corespondenţe în arta minoră şi majoră a perioadei de tranziţie de la clasic la elenistic (de pildă cu maniera ultimei perioade a stilului Kertsch) ar fi constituit o metodă mai sigură pentru obţinerea unor rezultate convingătoare în ceea ce priveşte fixarea datei noului tezaur.

Petre Alexandrescu

M. RENARD, *La legénde de Pero et de Micon sur des vases de la Graufesenque.* Extrait de „Latomus" t. XIV (1955), fasc.,2, p. 285—289 şi două planşe în afară de text.

Bazat pe o lucrare recentă a lui W. Deonna (*Deux études de symbolisme reglieux*: *La légende de Pero et de Micon et l'allaitement symbolique*, „Collection Latomus", vol. XVIII, Bruxelles, 1955), autorul reexaminează cîteva fragmente de *terra sigillata* provenite din atelierul Graufesenque, pe care R. Knorr şi F. Oswald le interpretează ca scene erotice, şi stabileşte, cu o documentaţie iconografică şi stilistică reuşită, că în realitate scenele se referă la legenda Pero şi Micon, după care Micon, întemniţat şi lăsat să moară de foame, fiind alăptat de fiica sa Pero, este salvat şi lăsat în libertate.

Gr. Florescu

M. RENARD, *Pline l'Ancien et le motif de l'asarôtos oikos.* Extrait de „Hommage à Max Niedermann", Collection Latomus. vol. XXIII Bruxelles, (1956), p. 307 — 314.

Reluînd problema mozaicului de tipul *asarôtos oikos* (camera nemăturată), despre care vorbeşte Pliniu cel Bătrîn în cartea XXXVI a enciclopediei sale, cum şi alţi autori, şi este confirmat de cele cinci mozaicuri descoperite în Italia şi Africa datînd de la sfîrşitul

a importantului tezaur, însoţită de materialul ilustrativ. Această publicaţie reprezintă prin ea însăşi o realizare de cea mai mare utilitate, nu numai pentru cei care se interesează de arheologia tracă în mod special, ci în genere pentru istoricii artei şi culturii elenice.

Noul tezaur de la Panaghiurişte, care se adaugă la seria deja lungă a vaselor de metal ieşite la iveală în Valea Trandafirilor, a fost descoperit întîmplător într-o lutărie, la circa 1 km sud de actualul orăşel. El se compune din 9 vase din aur masiv, aparţinînd unui serviciu de masă. În cea mai mare parte a studiului său, D. Cončev face o descriere amănunţită a vaselor, asupra căreia nu e cazul să ne oprim. Va fi suficient să semnalăm că tezaurul este format din următoarele piese : patru ritonuri terminate în protome de cerb, de berbec şi de ţap, împodobite pe partea superioară cu frize în relief reprezentînd scene din mitologia greacă şi din poemele homerice; trei căni modelate în forma unor capete de femeie, avînd drept toartă cîte un sfinx; o fială cu *mesomphalos*, decorată cu trei şiruri concentrice de măşti în relief, reprezentînd capete de negri, deosebit de expresive, vas asemănător cu acela pe care îl ţinea într-o mînă statuia zeiţei Nemesis a sculptorului Agorakritos (astăzi pierdută, dar despre care vorbeşte Pausanias, I, 33,3) ; în sfîrşit, o amforă, bogat decorată, avînd pe corp reprezentarea unei variante necunoscute a scenei descoperirii lui Achille în palatul regelui Lykomedes, de către Ulisse şi Diomedes, iar pe fund pe Heracles copil sugrumînd şarpele, însoţit de un silen; toartele supraînălţate sînt în formă de satiri.

Vasele tezaurului de la Panaghiurişte, de o excepţională valoare artistică şi documentară (pe care reproducerile fotografice nu reuşesc să le redea în chip satisfăcător), sînt probabil, aşa cum afirmă autorul articolului, produse ale artei greceşti. Regretăm însă că pentru datarea lor D. Cončev — care propune a doua jumătate a sec. IV î. e. n. — recurge mai ales la observaţii de ordin anticvaric şi epigrafic. Poate că analiza stilistică a pieselor şi studierea lor comparativă în raport cu alte produse ale toreuticii greceşti, ca şi stabilirea unor corespondenţe în arta minoră şi majoră a perioadei de tranziţie de la clasic la elenistic (de pildă cu maniera ultimei perioade a stilului Kertsch) ar fi constituit o metodă mai sigură pentru obţinerea unor rezultate convingătoare în ceea ce priveşte fixarea datei noului tezaur.

Petre Alexandrescu

M. RENARD, *La legénde de Pero et de Micon sur des vases de la Graufesenque.* Extrait de „Latomus" t. XIV (1955), fasc.,2, p. 285—289 şi două planşe în afară de text.

Bazat pe o lucrare recentă a lui W. Deonna (*Deux études de symbolisme reglieux : La légende de Pero et de Micon et l'allailement symbolique*, „Collection Latomus", vol. XVIII, Bruxelles, 1955), autorul reexaminează cîteva fragmente de *terra sigillata* provenite din atelierul Graufesenque, pe care R. Knorr şi F. Oswald le interpretează ca scene erotice, şi stabileşte, cu o documentaţie iconografică şi stilistică reuşită, că în realitate scenele se referă la legenda Pero şi Micon, după care Micon, întemniţat şi lăsat să moară de foame, fiind alăptat de fiica sa Pero, este salvat şi lăsat în libertate.

Gr. Florescu

M. RENARD, *Pline l'Ancien et le motif de l'asarôtos oikos.* Extrait de „Hommage à Max Niedermann", Collection Latomus. vol. XXIII Bruxelles, (1956), p. 307 — 314.

Reluînd problema mozaicului de tipul *asarôtos oikos* (camera nemăturată), despre care vorbeşte Pliniu cel Bătrîn în cartea XXXVI a enciclopediei sale, cum şi alţi autori, şi este confirmat de cele cinci mozaicuri descoperite în Italia şi Africa datînd de la sfîrşitul

republicii pînă în sec. VI al imperiului roman, autorul rezolvă această problemă, atît de mult discutată, într-un chip pe cît de ingenios pe atît de just. Cercetînd textele clasice ajunge la concluzia că tema *asaróton* își găsește geneza în unele superstiții atestate la popoarele antice și care se regăsesc și la multe popoare actuale. Este superstiția că resturile ce cad pe jos de la o masă sînt menite sufletelor morților. Pe baza acestei noi explicații a temei *asaróton*, autorul își propune să reia într-un viitor studiu examinarea celor cinci mozaicuri descoperite în Italia și Africa.

Gr. Florescu

M. RENARD, *Junon, la Fortune et Ilithyie*, extrait de l'„Annuaire de l'institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves", tome XIII (1953). Melanges Isidore Levy (Bruxelles, 1955), p. 351—357, cu o planșă în afară de text.

Se reexaminează o statuetă de marmură din rezervele Muzeului Vatican, dar de proveniență necunoscută, publicată de G.Kaschnitz-Weinberg (*Sculture del Magazzino del Museo Vaticano*, Roma, 1937, nr. 115, p. 630, pl. XXVIII), de fapt o producție mediocră din epoca hadrianică. Statueta reprezintă, după inscripția așezată pe plintă, pe zeița Fortuna, îmbrăcată în hiton și himation, cu cornul abundenței în stînga, iar în dreapta o *patera*. Pe părțile laterale ale tronului sînt reprezentați în relief înalt doi sfincși a căror coadă se înfășoară, înapoia tronului, pe mînerul unei cîrme de corabie așezată vertical pe un mic glob.

Autorul remarcă curiozitatea inscripției, IVNONI FORTUN (ae) HELITIA [e], și-și pune întrebarea, nerezolvată de primul editor, „ce entitate din pantheonul clasic este identificată aci în același timp cu Junona și cu Fortuna sub numele de Helitia, sau ce aspect evocă pentru Junona sau Fortuna al treilea termen al dedicației?". Răspunde just la această întrebare stabilind mai întîi că Helitia este o transcriere incorectă a numelui grecesc Εἰλείθυεα; apoi, printr-o subtilă analiză exegetică, ajunge la concluzia că e vorba de o simbioză a Junonei, Fortunei și Ilithyiei, îndărătul căror apelațiuni se lasă a fi întrevăzută vechea zeiță mamă italică.

Gr. Florescu

KLAUS PARLASCA, *Das Verhältnis der megarischen Becher zum alexandrinischen Kunsthandwerk*, în JdI, 70, 1955, 1—4, p. 129—154.

Ținînd seama de nenumăratele descoperiri de vase grecești-elenistice denumite cupe (boluri) „deliene"[1], pe teritoriul patriei noastre, socotim că articolul lui Klaus Parlasca este deosebit de important pentru cercetătorii noștri.

Autorul începe prin a arăta că, din pricina insuficientei studieri a ceramicii elenistice în comparație cu aceea arhaică și clasică, problema cupelor „deliene" și a genezei lor nu e încă rezolvată mulțumitor. Pentru caracterizarea stadiului actual al cercetărilor în acest domeniu este suficient să amintim faptul că, în afară de volumul lui F. Courby, *Les vases grecs à reliefs* (Paris, 1922), care rămîne încă lucrarea de bază pentru studiul cupelor „deliene", nu mai exista, pînă în 1953, nici o altă prelucrare sistematică cel puțin pentru o parte a acestei specii ceramice. În 1953 a apărut articolul cercetătoarei L. Byvanck-Quarles van Ufford, *Les bols mégariens. La chronologie et les rapports avec l'argenterie hellénique*, în care se susținea că patria cupelor „deliene" ar trebui căutată în Asia Mică, identificînd așa-numitele „vase Samia" cu această specie. Dar Klaus Parlasca socotește că,

[1] Spre deosebire de autorul articolului recenzat, preferăm să denumim aceste vase „cupe deliene" și nu „megariene", așa cum a stabilit, de altfel, F. Courby în studiul său atît de temeinic.

republicii pînă în sec. VI al imperiului roman, autorul rezolvă această problemă, atît de mult discutată, într-un chip pe cît de ingenios pe atît de just. Cercetînd textele clasice ajunge la concluzia că tema *asaróton* își găsește geneza în unele superstiții atestate la popoarele antice și care se regăsesc și la multe popoare actuale. Este superstiția că resturile ce cad pe jos de la o masă sînt menite sufletelor morților. Pe baza acestei noi explicații a temei *asaróton*, autorul își propune să reia într-un viitor studiu examinarea celor cinci mozaicuri descoperite în Italia și Africa.

Gr. Florescu

M. RENARD, *Junon, la Fortune et Ilithyie*, extrait de l'„Annuaire de l'institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves", tome XIII (1953). Melanges Isidore Levy (Bruxelles, 1955), p. 351—357, cu o planșă în afară de text.

Se reexaminează o statuetă de marmură din rezervele Muzeului Vatican, dar de proveniență necunoscută, publicată de G.Kaschnitz-Weinberg (*Sculture del Magazzino del Museo Vaticano*, Roma, 1937, nr. 115, p. 630, pl. XXVIII), de fapt o producție mediocră din epoca hadrianică. Statueta reprezintă, după inscripția așezată pe plintă, pe zeița Fortuna, îmbrăcată în hiton și himation, cu cornul abundenței în stînga, iar în dreapta o *patera*. Pe părțile laterale ale tronului sînt reprezentați în relief înalt doi sfincși a căror coadă se înfășoară, înapoia tronului, pe mînerul unei cîrme de corabie așezată vertical pe un mic glob.

Autorul remarcă curiozitatea inscripției, IVNONI FORTUN (ae) HELITIA [e], și-și pune întrebarea, nerezolvată de primul editor, „ce entitate din pantheonul clasic este identificată aci în același timp cu Junona și cu Fortuna sub numele de Helitia, sau ce aspect evocă pentru Junona sau Fortuna al treilea termen al dedicației ?". Răspunde just la această întrebare stabilind mai întîi că Helitia este o transcriere incorectă a numelui grecesc Εἰλείθυεα; apoi, printr-o subtilă analiză exegetică, ajunge la concluzia că e vorba de o simbioză a Junonei, Fortunei și Ilithyiei, îndărătul căror apelațiuni se lasă a fi întrevăzută vechea zeiță mamă italică.

Gr. Florescu

KLAUS PARLASCA, *Das Verhältnis der megarischen Becher zum alexandrinischen Kunsthandwerk*, în JdI, 70, 1955, 1—4, p. 129—154.

Ținînd seama de nenumăratele descoperiri de vase grecești-elenistice denumite cupe (boluri) „deliene"[1], pe teritoriul patriei noastre, socotim că articolul lui Klaus Parlasca este deosebit de important pentru cercetătorii noștri.

Autorul începe prin a arăta că, din pricina insuficientei studieri a ceramicii elenistice în comparație cu aceea arhaică și clasică, problema cupelor „deliene" și a genezei lor nu e încă rezolvată mulțumitor. Pentru caracterizarea stadiului actual al cercetărilor în acest domeniu este suficient să amintim faptul că, în afară de volumul lui F. Courby, *Les vases grecs à reliefs* (Paris, 1922), care rămîne încă lucrarea de bază pentru studiul cupelor „deliene", nu mai exista, pînă în 1953, nici o altă prelucrare sistematică cel puțin pentru o parte a acestei specii ceramice. În 1953 a apărut articolul cercetătoarei L. Byvanck-Quarles van Ufford, *Les bols mégariens. La chronologie et les rapports avec l'argenterie hellénique*, în care se susținea că patria cupelor „deliene" ar trebui căutată în Asia Mică, identificînd așa-numitele „vase Samia" cu această specie. Dar Klaus Parlasca socotește că,

[1] Spre deosebire de autorul articolului recenzat, preferăm să denumim aceste vase „cupe deliene" și nu „megariene", așa cum a stabilit, de altfel, F. Courby în studiul său atît de temeinic.

republicii pînă în sec. VI al imperiului roman, autorul rezolvă această problemă, atît de mult discutată, într-un chip pe cît de ingenios pe atît de just. Cercetînd textele clasice ajunge la concluzia că tema *asaróton* îşi găseşte geneza în unele superstiţii atestate la popoarele antice şi care se regăsesc şi la multe popoare actuale. Este superstiţia că resturile ce cad pe jos de la o masă sînt menite sufletelor morţilor. Pe baza acestei noi explicaţii a temei *asaróton*, autorul îşi propune să reia într-un viitor studiu examinarea celor cinci mozaicuri descoperite în Italia şi Africa.

Gr. Florescu

M. RENARD, *Junon, la Fortune et Ilithyie*, extrait de l'„Annuaire de l'institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves", tome XIII (1953). Melanges Isidore Levy (Bruxelles, 1955), p. 351—357, cu o planşă în afară de text.

Se reexaminează o statuetă de marmură din rezervele Muzeului Vatican, dar de provenienţă necunoscută, publicată de G.Kaschnitz-Weinberg (*Sculture del Magazzino del Museo Vaticano*, Roma, 1937, nr. 115, p. 630, pl. XXVIII), de fapt o producţie mediocră din epoca hadrianică. Statueta reprezintă, după inscripţia aşezată pe plintă, pe zeiţa Fortuna, îmbrăcată în hiton şi himation, cu cornul abundenţei în stînga, iar în dreapta o *patera*. Pe părţile laterale ale tronului sînt reprezentaţi în relief înalt doi sfincşi a căror coadă se înfăşoară, înapoia tronului, pe mînerul unei cîrme de corabie aşezată vertical pe un mic glob.

Autorul remarcă curiozitatea inscripţiei, IVNONI FORTUN (ae) HELITIA [e], şi-şi pune întrebarea, nerezolvată de primul editor, „ce entitate din pantheonul clasic este identificată aci în acelaşi timp cu Junona şi cu Fortuna sub numele de Helitia, sau ce aspect evocă pentru Junona sau Fortuna al treilea termen al dedicaţiei?". Răspunde just la această întrebare stabilind mai întîi că Helitia este o transcriere incorectă a numelui grecesc Εἰλείθυεα; apoi, printr-o subtilă analiză exegetică, ajunge la concluzia că e vorba de o simbioză a Junonei, Fortunei şi Ilithyiei, îndărătul căror apelaţiuni se lasă a fi întrevăzută vechea zeiţă mamă italică.

Gr. Florescu

KLAUS PARLASCA, *Das Verhältnis der megarischen Becher zum alexandrinischen Kunsthandwerk*, în JdI, 70, 1955, 1—4, p. 129—154.

Ţinînd seama de nenumăratele descoperiri de vase greceşti-elenistice denumite cupe (boluri) „deliene"[1], pe teritoriul patriei noastre, socotim că articolul lui Klaus Parlasca este deosebit de important pentru cercetătorii noştri.

Autorul începe prin a arăta că, din pricina insuficientei studieri a ceramicii elenistice în comparaţie cu aceea arhaică şi clasică, problema cupelor „deliene" şi a genezei lor nu e încă rezolvată mulţumitor. Pentru caracterizarea stadiului actual al cercetărilor în acest domeniu este suficient să amintim faptul că, în afară de volumul lui F. Courby, *Les vases grecs à reliefs* (Paris, 1922), care rămîne încă lucrarea de bază pentru studiul cupelor „deliene", nu mai exista, pînă în 1953, nici o altă prelucrare sistematică cel puţin pentru o parte a acestei specii ceramice. În 1953 a apărut articolul cercetătoarei L. Byvanck-Quarles van Ufford, *Les bols mégariens. La chronologie et les rapports avec l'argenterie hellénique*, în care se susţinea că patria cupelor „deliene" ar trebui căutată în Asia Mică, identificînd aşa-numitele „vase Samia" cu această specie. Dar Klaus Parlasca socoteşte că,

[1] Spre deosebire de autorul articolului recenzat, preferăm să denumim aceste vase „cupe deliene" şi nu „megariene", aşa cum a stabilit, de altfel, F. Courby în studiul său atît de temeinic.

din lipsă de material arhelogic potrivit, această teorie nu poate să convingă.

Apariţia cupelor „deliene" în Grecia este documentată încă de la începutul sec. al III-lea î. e. n. W. Schwabacher[2] aşază începutul producţiei acestor vase în Atica chiar în ultimele două decenii ale sec. al IV-lea. Deoarece pînă acum nu s-au găsit însă nicăieri cupe „deliene" împreună cu ceramică grecească tîrzie, cu figuri roşii, este preferabil să nu se dateze aşa de timpuriu începutul acestei speciii ceramice. Se pare că şi în alte puncte ale lumii elenistice începe, cu puţine decenii mai tîrziu decît la Atena, o producţie proprie de asemenea cupe. La *Tarsos*, de pildă, această ceramică este predominantă în a doua jumătate a sec. al III-lea.

Care este imboldul care a dus la această ceramică în relief? Zahn[3] a socotit că această specie ceramică porneşte de la prototipuri alexandrine, după ce C. Robert[4], încă de la 1890, s-a gîndit la această origine pentru paharele „homerice". Ipoteza lui Zahn nu a fost însă unanim acceptată, deoarece puţine dintre cupele „deliene" pot fi considerate cu oarecare probabilitate drept producţii locale egiptene. Într-una din ultimele sale lucrări, Zahn însuşi şi-a modificat părerea şi a adus o componentă nouă în discuţie: Macedonia. El arată că forma cupelor semisferice (aşa cum sînt şi cupele „deliene") este obişnuită în cuprinsul culturilor „preistorice" din Europa centrală. Dintre regiunile greceşti, Macedonia fiind cea mai apropiată de această parte a Europei, ar fi posibil ca aceste cupe „deliene" să-şi aibă locul de origine în Macedonia. Dar, ţinînd seama că o asemenea formă simplă de vas poate să apară în mai multe locuri indepedent, ipoteza lui Zahn nu a fost acceptată. Originea presupusă alexandrină de Zahn a fost recent pusă la îndoială de Th. Kraus, care se gîndeşte că aceste cupe „deliene" ar fi apărut mai întîi pe continentul grecesc. Aşa stînd lucrurile, problema originii acestei specii ceramice este şi acum, ca şi mai înainte, de actualitate.

Astăzi, nu se poate face o demarcaţie precisă a atelierelor deliene. Se presupune că nu toate cupele „deliene" găsite pe această insulă vor fi fost lucrate la faţa locului. Pe de altă parte, cioburile găsite la Priene şi care aparţin probabil unui atelier local, prezintă puternice asemănări cu cupele „deliene". Trebuie, totuşi, să socotim că din insula Delos s-au răspîndit în număr mare cupe „deliene" în Asia Mică. Acelaşi lucru este valabil şi pentru insulele învecinate, după cum o dovedesc descoperirile de cioburi din Siphnos, printre care se află şi un tipar pentru cupe „deliene". Marea importanţă a grupei „deliene" micro-asiatice este dovedită prin întinsul ei export, care se desfăşoară din sudul Rusiei (aci, în parte, şi sub formă de tipare), pînă în sudul Franţei (un ciob dintr-o cupă „deliană" a apărut şi lîngă Aix-en-Provence, la Entremont).

Autorul articolului analizat aci atribuie seriei grupelor „deliene" de origine egipteană şi o cupă aflată astăzi la Hildesheim, care se pare că provine de la Mitrahine (vechiul Memphis); aceleiaşi grupe îi atribuie şi alte două cupe din necropola de la Ras-El-Tine.

Klaus Parlasca afirmă pe bună dreptate că — pentru a se putea judeca premisele influenţării cupelor „deliene" de către Egiptul elenistic timpuriu — este necesar să se schiţeze, prin cîteva exemple, dezvoltarea cupelor semisferice în această ţară. Dar, pînă acum, o asemenea lucrare lipseşte.

În continuare, el citează o cupă semisferică turnată în bronz, de la Ras-Shamra, datînd cam din al treilea sfert al secolului al IV-lea, poate chiar din vremea lui Alexandru cel

---

[2] W. Schwabacher, *Hellenistische Reliefkeramik im Keramaikos*, AJA, 45, 1941, p. 182 şi urm.

[3] Zahn, *Priene*, 1904.

[4] C. Robert, *Homerische Becher*, în „Winckelmanns-Programm der archäologischen Gesellschaft zu Berlin", 1890.

Mare. Această cupă aruncă o nouă lumină asupra unui mic vas de argint de la Rahmanlij (Sofia). Marea asemănare a caliciului de frunze de pe acest vas cu cupa de la Ras-Shamra poate fi numai cu greu socotită întîmplătoare. Se poate afirma cu certitudine că vasul de la Sofia trebuie socotit de proveniență alexandrină.

În legătură cu cupa de la Ras-Shamra, L. Byvanck-Quarles van Ufford atragea tenția asupra unui vas de bronz găsit în Luristan, al cărui decor este evident influențat de Egipt. De altfel, în cuprinsul Luristanului, cupa este, pînă acum, un „unicum".

O altă cupă de argint, nedecorată, de la Kurion, este probabil tot o piesă de import egipteană; ea este datată în elenisticul timpuriu, printr-o monedă de la Alexandru cel Mare. Alt exemplar, tot elenistic, se găsește la Cairo, iar altele din Cypru (dar ale căror condiții de găsire sînt necunoscute) au ajuns la New York.

În Egipt, forma semisferică este documentată în perioada elenistică timpurie. Un frumos exemplar de cupă din argint provine din tezaurul de la Touk-El-Garmous, ale cărui monede încetează cu Ptolemaios al II-lea. Un alt vas de bronz de aceeași formă, de la Tell-Nebesheh, dar nedecorat, aparține, după monedele găsite împreună cu el, treimii mijlocii a sec. al III-lea.

După ce autorul tratează și despre cupele semisferice de faianță din perioada timpurie ptolemaică, precum și despre aceeași formă în industria de sticlă alexandrină, revine la problema originii cupelor „deliene", subliniind faptul că trebuie să ținem seama de răspîndirea și de felul reprezentării motivului de caliciu de frunze în restul ceramicii elenistice. Aci, trebuie pomenită o grupă de hidrii zvelte, din care cel mai frumos exemplar se găsește în colecția de antichități din München. Altele se găsesc la New York și la Odessa. Țara de origine a acestor vase trebuie considerat Egiptul. Exportul produselor alexandrine în sudul Rusiei nu are nimic surprinzător, iar ornamentul vaselor alexandrine se întîlnește atît în sudul Italiei cît și în Sicilia.

În legătură cu problema celor mai vechi cupe „deliene", autorul arată că trebuie să analizăm puțin și datarea cupelor „homerice". De la C. Robert, care pentru prima oară a studiat această specie, ele sînt socotite elenistice timpurii. Th. Kraus s-a pronunțat din nou pentru vechea datare în sec. al III-lea. L. Byvanck-Quarles van Ufford s-a ocupat într-un scurt referat de problema datării, ajungînd la concluzia că aceste vase „homerice" datează de la mijlocul sec. al II-lea pînă în sec. I.

Un loc deosebit îl dețin și numeroasele cupe decorate cu frize, din Siria. Printre cupele din Muzeul Național Libanez, se găsește un foarte frumos exemplar, reprodus de autor la fig. 12.

În concluzie, Klaus Parlasca arată că, în geneza cupelor „deliene", componenta alexandrină este foarte însemnată. Nu trebuie să ne mire că nu există corespondențe „tale quale" între cupele „deliene" și prototipurile lor alexandrine. Se poate spune că articolul de față este o contribuție serioasă la studierea culturii ptolemaice în cadrul lumii elenistice, rectificînd astfel tendințele dominante ale cercetărilor actual de negare a influențelor alexandrine asupra cupelor „deliene".

Irina Cazan-Franga

Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R. Vol. I (întocmit de Vladimir Hanga), București. Editura pentru literatura economică și juridică. 1955, 271 p.

Culegerea de izvoare destinată să înlesnească înțelegerea dezvoltării dreptului și instituțiilor juridice pe teritoriul R. P. R., pregătită de Vladimir Hanga, răspunde unei nevoi adînc simțite a învățămîntului superior din țara noastră — nu numai juridic dar și istoric. Lipsa unei serioase pregătiri filologice constituind o piedică de netrecut în calea studenți-

Mare. Această cupă aruncă o nouă lumină asupra unui mic vas de argint de la Rahmanlij (Sofia). Marea asemănare a caliciului de frunze de pe acest vas cu cupa de la Ras-Shamra poate fi numai cu greu socotită întîmplătoare. Se poate afirma cu certitudine că vasul de la Sofia trebuie socotit de proveniență alexandrină.

În legătură cu cupa de la Ras-Shamra, L. Byvanck-Quarles van Ufford atragea tenția asupra unui vas de bronz găsit în Luristan, al cărui decor este evident influențat de Egipt. De altfel, în cuprinsul Luristanului, cupa este, pînă acum, un „unicum".

O altă cupă de argint, nedecorată, de la Kurion, este probabil tot o piesă de import egipteană; ea este datată în elenisticul timpuriu, printr-o monedă de la Alexandru cel Mare. Alt exemplar, tot elenistic, se găsește la Cairo, iar altele din Cypru (dar ale căror condiții de găsire sînt necunoscute) au ajuns la New York.

În Egipt, forma semisferică este documentată în perioada elenistică timpurie. Un frumos exemplar de cupă din argint provine din tezaurul de la Touk-El-Garmous, ale cărui monede încetează cu Ptolemaios al II-lea. Un alt vas de bronz de aceeași formă, de la Tell-Nebesheh, dar nedecorat, aparține, după monedele găsite împreună cu el, treimii mijlocii a sec. al III-lea.

După ce autorul tratează și despre cupele semisferice de faianță din perioada timpurie ptolemaică, precum și despre aceeași formă în industria de sticlă alexandrină, revine la problema originii cupelor „deliene", subliniind faptul că trebuie să ținem seama de răspîndirea și de felul reprezentării motivului de caliciu de frunze în restul ceramicii elenistice. Aci, trebuie pomenită o grupă de hidrii zvelte, din care cel mai frumos exemplar se găsește în colecția de antichități din München. Altele se găsesc la New York și la Odessa. Țara de origine a acestor vase trebuie considerat Egiptul. Exportul produselor alexandrine în sudul Rusiei nu are nimic surprinzător, iar ornamentul vaselor alexandrine se întîlnește atît în sudul Italiei cît și în Sicilia.

În legătură cu problema celor mai vechi cupe „deliene", autorul arată că trebuie să analizăm puțin și datarea cupelor „homerice". De la C. Robert, care pentru prima oară a studiat această specie, ele sînt socotite elenistice timpurii. Th. Kraus s-a pronunțat din nou pentru vechea datare în sec. al III-lea. L. Byvanck-Quarles van Ufford s-a ocupat într-un scurt referat de problema datării, ajungînd la concluzia că aceste vase „homerice" datează de la mijlocul sec. al II-lea pînă în sec. I.

Un loc deosebit îl dețin și numeroasele cupe decorate cu frize, din Siria. Printre cupele din Muzeul Național Libanez, se găsește un foarte frumos exemplar, reprodus de autor la fig. 12.

În concluzie, Klaus Parlasca arată că, în geneza cupelor „deliene", componenta alexandrină este foarte însemnată. Nu trebuie să ne mire că nu există corespondențe „tale quale" între cupele „deliene" și prototipurile lor alexandrine. Se poate spune că articolul de față este o contribuție serioasă la studierea culturii ptolemaice în cadrul lumii elenistice, rectificînd astfel tendințele dominante ale cercetărilor actual de negare a influențelor alexandrine asupra cupelor „deliene".

Irina Cazan-Franga

Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R. Vol. I (întocmit de Vladimir Hanga), București, Editura pentru literatura economică și juridică, 1955, 271 p.

Culegerea de izvoare destinată să înlesnească înțelegerea dezvoltării dreptului și instituțiilor juridice pe teritoriul R. P. R., pregătită de Vladimir Hanga, răspunde unei nevoi adînc simțite a învățămîntului superior din țara noastră — nu numai juridic dar și istoric. Lipsa unei serioase pregătiri filologice constituind o piedică de netrecut în calea studenți-

lor doritori să cunoască documentele greceşti şi latine privind istoria societăţilor de pe teritoriile vechii Dacii sau Moesii, orice încercare făcută să uşureze această luare de contact trebuie socotită binevenită. Trebuie adăugat dealtminteri că selecţia încercată de cercetătorul clujan e judicioasă, că planul după care sînt distribuite materialele e logic, în sfîrşit, că d-sa şi-a dat osteneala de a traduce pentru întiia oară în romîneşte unele izvoare juridice deosebit de grele.

Prima parte a volumului cuprinde texte privitoare la descompunerea orînduirii primitive pe teritoriul R. P. R. şi are două subîmpărţiri : *a*) descompunerea comunei primitive la triburile scitice şi *b*) descompunerea societăţii primitive la geto-daci. Acest fel de a proceda, şi mai precis deschiderea lucrării printr-un capitol închinat „perioadei scite", creează falsa impresie că pe teritoriul patriei noastre la început ar fi fost sciţii, după care — la un moment dat — ar fi apărut şi dacii. Abia dacă mai e nevoie să arătăm însă că, în realitate, o perioadă scită, ca atare, n-a existat în istoria Daciei ; în aria locuită de geto-daci apariţia sciţilor fiind numai sporadică : limitată mai mult la teritoriul Ardealului şi, in timp, la secolele VI — IV î. e. n.

Altă impresie greşită e creată de încercarea de a delimita spaţiul locuit de sciţi pe baza unor informaţii de valoare foarte inegală, cum ar fi Herodot şi Jordanes. E limpede însă că în mileniul ce desparte pe cei doi scriitori distribuţia în spaţiu a triburilor scite a variat considerabil, fără a mai vorbi de confuzia permanentă pe care cel din urmă o face între sciţi şi neamurile migratoare din vremea cînd trăia.

De prima parte a culegerii se leagă şi o secţiune închinată cetăţilor greceşti de pe teritoriul Dobrogii. Aci, pe lîngă unele izvoare literare, autorul a pus la contribuţie mai ales textele epigrafice, pe care arată a le cunoaşte în chip mulţumitor. Documentele alese (din păcate citate prea fragmentar) privesc structura de clasă a cetăţilor dobrogene, organizarea lor politică, administrativă, financiară, militară, religioasă, în sfîrşit instituţiile juridice.

Partea a doua a culegerii poartă ca titlu *Sclavagismul pe teritoriul R. P. R.* şi se subdivide în două capitole importante : *Statul sclavagist pe teritoriul patriei noastre* şi *Dreptul sclavagist pe teritoriul patriei noastre.* Ca în cazul cetăţilor greceşti, şi aci aliniate speciale sînt închinate : colonizării Daciei, claselor sociale pe teritoriul Daciei romane, organizării administrative a provinciei (guvernator, administraţie locală, sfaturi orăşeneşti, magistraţi, teritorii rurale), apoi colegiilor, organizaţiei financiare şi organizaţiei militare. În secţiunea închinată dreptului sclavagist, aliniate speciale tratează despre dreptul roman provincial şi dreptul peregrinilor, edictul lui Caracalla, dreptul aplicat cetăţenilor romani din Dacia şi tăbliţele cerate. Dacă, în întregul ei, lucrarea se adresează profanilor interesaţi de istoria veche a ţării noastre, această ultimă secţiune va putea fi folositoare şi cercetătorilor istorici, a căror familiarizare cu izvoarele juridice nu-i întotdeauna mulţumitoare şi care vor găsi în textele spicuite din *Instituţiile* lui Caius sau din *Digesta*, elementele indispensabile unei înţelegeri corecte a administraţiei romane provinciale.

În încheiere, trebuie să ne exprimăm regretul că — pentru o culegere de documente ca aceea de care ne ocupăm — supravegherea tiparului n-a fost destul de riguroasă. Lucrarea prezintă cam multe greşeli şi, dacă unele vor fi îndreptate lesne de cititor, altele pot provoca serioase confuzii. Tot o greşeală e la p. 241, 242 şi 248 menţionarea repetată a unei „Dacii pontice", care n-a existat niciodată ; Dobrogea, la care se face aluzie, a făcut parte mai întîi din Moesia Inferior, iar după Diocletian din provincia Scythia.

D.M.Pippidi

„LIBYCA" (*Bulletin du Service des Antiquités de l'Algérie. Série Archéologie—Epigraphie)*, t. III, 2e semestre 1955. p. 225—398.

Acest „Buletin", întemeiat de *Louis Leschi*, decedat de curînd, apare în limba franceză la Alger, sub direcţia lui *Jean Lassus*. Din

lor doritori să cunoască documentele greceşti şi latine privind istoria societăţilor de pe teritoriile vechii Dacii sau Moesii, orice încercare făcută să uşureze această luare de contact trebuie socotită binevenită. Trebuie adăugat dealtminteri că selecţia încercată de cercetătorul clujan e judicioasă, că planul după care sînt distribuite materialele e logic, în sfîrşit, că d-sa şi-a dat osteneala de a traduce pentru întiia oară în romîneşte unele izvoare juridice deosebit de grele.

Prima parte a volumului cuprinde texte privitoare la descompunerea orînduirii primitive pe teritoriul R. P. R. şi are două subîmpărţiri : *a*) descompunerea comunei primitive la triburile scitice şi *b*) descompunerea societăţii primitive la geto-daci. Acest fel de a proceda, şi mai precis deschiderea lucrării printr-un capitol închinat „perioadei scite", creează falsa impresie că pe teritoriul patriei noastre la început ar fi fost sciţii, după care — la un moment dat — ar fi apărut şi dacii. Abia dacă mai e nevoie să arătăm însă că, în realitate, o perioadă scită, ca atare, n-a existat în istoria Daciei ; în aria locuită de geto-daci apariţia sciţilor fiind numai sporadică : limitată mai mult la teritoriul Ardealului şi, in timp, la secolele VI — IV î. e. n.

Altă impresie greşită e creată de încercarea de a delimita spaţiul locuit de sciţi pe baza unor informaţii de valoare foarte inegală, cum ar fi Herodot şi Jordanes. E limpede însă că în mileniul ce desparte pe cei doi scriitori distribuţia în spaţiu a triburilor scite a variat considerabil, fără a mai vorbi de confuzia permanentă pe care cel din urmă o face între sciţi şi neamurile migratoare din vremea cînd trăia.

De prima parte a culegerii se leagă şi o secţiune închinată cetăţilor greceşti de pe teritoriul Dobrogii. Aci, pe lîngă unele izvoare literare, autorul a pus la contribuţie mai ales textele epigrafice, pe care arată a le cunoaşte în chip mulţumitor. Documentele alese (din păcate citate prea fragmentar) privesc structura de clasă a cetăţilor dobrogene, organizarea lor politică, administrativă, financiară, militară, religioasă, în sfîrşit instituţiile juridice.

Partea a doua a culegerii poartă ca titlu *Sclavagismul pe teritoriul R. P. R.* şi se subdivide în două capitole importante : *Statul sclavagist pe teritoriul patriei noastre* şi *Dreptul sclavagist pe teritoriul patriei noastre*. Ca în cazul cetăţilor greceşti, şi aci aliniate speciale sînt închinate : colonizării Daciei, claselor sociale pe teritoriul Daciei romane, organizării administrative a provinciei (guvernator, administraţie locală, sfaturi orăşeneşti, magistraţi, teritorii rurale), apoi colegiilor, organizaţiei financiare şi organizaţiei militare. În secţiunea închinată dreptului sclavagist, aliniate speciale tratează despre dreptul roman provincial şi dreptul peregrinilor, edictul lui Caracalla, dreptul aplicat cetăţenilor romani din Dacia şi tăbliţele cerate. Dacă, în întregul ei, lucrarea se adresează profanilor interesaţi de istoria veche a ţării noastre, această ultimă secţiune va putea fi folositoare şi cercetătorilor istorici, a căror familiarizare cu izvoarele juridice nu-i întotdeauna mulţumitoare şi care vor găsi în textele spicuite din *Instituţiile* lui Caius sau din *Digesta*, elementele indispensabile unei înţelegeri corecte a administraţiei romane provinciale.

În încheiere, trebuie să ne exprimăm regretul că — pentru o culegere de documente ca aceea de care ne ocupăm — supravegherea tiparului n-a fost destul de riguroasă. Lucrarea prezintă cam multe greşeli şi, dacă unele vor fi îndreptate lesne de cititor, altele pot provoca serioase confuzii. Tot o greşeală e la p. 241, 242 şi 248 menţionarea repetată a unei „Dacii pontice", care n-a existat niciodată ; Dobrogea, la care se face aluzie, a făcut parte mai întîi din Moesia Inferior, iar după Diocletian din provincia Scythia.

D.M.Pippidi

„LIBYCA" (*Bulletin du Service des Antiquités de l'Algérie. Série Archéologie—Epigraphie)*, t. III, 2e semestre 1955. p. 225—398.

Acest „Buletin", întemeiat de *Louis Leschi*, decedat de curînd, apare în limba franceză la Alger, sub direcţia lui *Jean Lassus*. Din

cele patru fascicule pe an, două (ianuarie și iulie) sînt rezervate pentru „Antropologie și arheologie preistorică", iar celelalte două (aprilie și octombrie) pentru „Arheologie și epigrafie".

Fascicula al cărei conținut îl prezentăm pe scurt cuprinde trei studii de arheologie romană tîrzie (p. 225 — 286), patru de epigrafie latină (p. 287 — 367) și patru „Note și documente" (p. 369 — 380), încheind cu o bogată „Bibliografie" (p. 383 — 398), dispusă sistematic și interesînd îndeosebi istoria provinciilor romane ale Africii de Nord.

Primul studiu de arheologie este propriu-zis un raport de săpături, în care *G. Camps* expune pe larg (p. 225 — 264) rezultatele sondajelor executate în *Necropola de la Draria-El-Achour*, a cărei așezare locuită nu se cunoaște deocamdată. Din întregul cimitir, situat pe două mameloane vecine, s-au săpat numai 25 de morminte de inhumație. Mormintele de pe mamelonul I sînt orientate cu capul spre est, iar cele de pe mamelonul II, cu capul spre vest. Primul cimitir e păgîn, ar cel de-al doilea e creștin. Ambele cimitire sînt cu toate acestea, măcar în parte, contemporane (sec. IV—V e. n.). Devierile de orientare provin din cauza anotimpului cînd a avut loc înmormîntarea : în tabelul de la p. 231 se află repartizarea pe anotimpul de deces a mormintelor, pe baza orientării fiecăruia din ele. Proporția deceselor din timpul iernii e de 50%.

După construcție și amenajarea exterioară, mormintele se leagă de obiceiul autohton african. Cele mai multe sînt căptușite cu lespezi de piatră așezate vertical și acoperite de altele puse orizontal. În unele cazuri, lespezile de piatră alcătuiesc un adevărat acoperiș în două pante.

Inventarul e roman : ceramică (farfurii, străchini, oenochoe) de bună calitate, de culoare roșie, aparținînd secolelor IV — V e. n., în total 11 tipuri de vase ; pahare de sticlă, obiecte de podoabă (perle de sticlă colorată, cercei, brățări de bronz în torsadă, inele etc.). În morminte se mai depuneau, cu scop profilactic, cuie de fier și diferite substanțe de culoare roșie. „Ca aproape toți primitivii, africanii au considerat multă vreme roșul drept culoarea funerară prin excelență" (p. 244). Vasele din morminte sînt așezate de obicei în regiunea picioarelor, niciodată mai sus de bazin. Brațul drept e totdeauna liber. Cuiele sînt împrăștiate în număr mai mare în regiunea capului și a picioarelor. Tot după obiceiul autohtonilor, mormintele sînt lipsite de opaițe, de monede și de orice inscripție care să arate numele defunctului. Mormintele creștine, situate pe mamelonul II, n-au nici un fel de inventar.

Necropola de la Draria - El - Achour, în care s-au găsit morminte ale unei populații amestecate, negroide și mediteraneene (pl.II), arată menținerea unor rituri și tradiții autohtone timp de patru secole după ocupația romană, constituind o puternică mărturie a slabei romanizări a populațiilor africane situate în afara centrelor urbane.

Al doilea studiu de arheologie, intitulat : *Mozaicurile unui sarcofag de la Tipasa* (p. 265 — 279), e semnat de directorul revistei, *J. Lassus*. Sarcofagiile paleocreștine, al căror capac orizontal sau în două pante e decorat în mozaic, sînt, după cum se știe, o caracteristică a Africii de Nord. Cel de la Tipasa, despre care e vorba, se deosebește de toate celelalte, împodobite în aceeași tehnică, prin subiectele pe care le înfățișează : vindecarea orbului din naștere, orante, Noe, Daniil în groapa cu lei, cei trei tineri în cuptor — scene obișnuite pe sarcofagiile romane sculptate, din secolul al IV-lea.

În anexă e prezentată o lampă de lut ars de la Hippona, de forma obișnuită, din sec. IV— V, pe discul căreia sînt înfățișați cei trei tineri în cuptor (fig. p. 280).

În al treilea studiu arheologic, *Jean Marcillet-Jaubert* ne face cunoscut *Mozaicul unui mormînt creștin de la Port-Romain* (în arabă Kherbet Ramoul) (p. 281 — 286). Mozaicul fragmentar, păstrat numai într-o fotografie mai veche, reprezenta figura celui mort, în atitudine de orant și este o raritate printre mozaicurile mormintelor din Algeria. După stil și tehnică aparține sec. V. e. n.

Studiile de epigrafie sînt la înălţimea celor de arheologie.

J. Lancel examinează textul fragmentar al unei pietre de hotar din sec. I e. n., de la *Tigisis* (Numidia), delimitînd proprietăţile colective a două grupuri etnice locale (p. 289 — 298). Urmează *Noi inscripţii de la Tigzirt*, în care *M. Euzennat* prezintă 15 inscripţii latine, majoritatea mici fragmente fără o importanţă deosebită (p. 299 — 306).

Original şi interesant este studiul în continuare al lui *J. Mallon*: *Pierres fautives* (p. 307 — 327), în care se urmăreşte originea greşelilor din inscripţiile latine, recurgîndu-se la explicaţii de ordin paleografic (J. Mallon a publicat în 1952 o *Paleografie romană*). Un punct de plecare îl constituie observaţia că textele inscripţiilor, înainte de a fi transscrise pe piatră, erau redactate pe altceva, cu litere cursive, dintre care unele se puteau confunda uşor între ele (p. 323). De notat că primele două părţi ale studiului lui J. Mallon au întîmpinat rezerva cunoscutului epigrafist L. Robert (CRAI, 1955, p. 195 — 222).

Tot în continuare apare studiul de sinteză, intitulat: *Noi mărturii despre opera Severilor în Mauretania Cesariană*, partea a doua, semnat de *P. Salama* (p. 329 — 367). Pe bază de documente epigrafice, autorul arată că în provinciile Africii şi îndeosebi în Mauretania Cesariană, începînd cu Septimiu Sever, imperiul roman a urmărit prin violenţă lărgirea cît mai mult a graniţelor din timpul lui Commodus. Politica frontierelor din vremea lui Septimiu Sever alcătuieşte de altfel un tot unitar, nuanţat cu variante locale, dar conceput şi controlat de un organ centralizator care era împăratul însuşi, ajutat de sfetnicii săi (p. 355). Mărturiile epigrafice arată că, în mai puţin de zece ani, aproximativ de la 198 — 205, o imensă reţea de fortăreţe a acoperit zonele de frontieră din Africa de Nord, pe o distanţă de peste 2 000 km (p. 357), toate urmărind consolidarea cît mai mult a graniţelor imperiului sclavagist roman. Studiul se încheie cu două anexe: 1) lista inscripţiilor latine din timpul lui Septimiu Sever, descoperite pe *limes*-ul Mauretaniei Cesariene şi 2) o „notă" menţionînd revoltele mauretanilor din aceeaşi perioadă de timp, împotriva cotropitorilor romani. O hartă arată „ocuparea progresivă a Mauretaniei Cesariene de către romani".

„Notele şi documentele" ne fac cunoscute: o monedă numidă din secolul I î. e. n., de la regele Mastenissa I (p. 371 — 372), un fragment de inscripţie latină din sec. II — III (p. 373 — 374), o statuie a lui Jupiter, din sec. II e. n. (p. 375 — 377) şi un exagium bizantin postconstantinian (p. 379 — 380).

I. Barnea

JIVKA I. VĂJAROVA, Славяно-българското селище край село Попина Силистренско (Aşezarea slavo-bulgară de la marginea satului Popina r. Silistra), Sofia, 1956. Institutul de arheologie de pe lîngă Academia de ştiinţe din R. P. Bulgaria.

Acum cîţiva ani, cu prilejul unor lucrări de indiguire a porţiunii inundabile de pe malul drept al Dunării, la 2,5 km nord-vest de satul Popina, r. Silistra, au ieşit la iveală numeroase vestigii de cultură materială, romane tîrzii şi feudale timpurii. Ca urmare, în vara anului 1954, Institutul de arheologie al Academiei de Ştiinţe din R. P. Bulgaria a organizat acolo săpături arheologice. Alături de arheologii bulgari, au participat la săpături: M. I. Artamonov, delegat din partea Academiei de Ştiinţe din U.R.S.S. şi Gh. Ştefan, delegat din partea Academiei R.P.R.

Materialul adunat ca şi observaţiile culese în timpul lucrărilor au făcut obiectul unui studiu cu caracter monografic, iscălit de Jivka Văjarova. Lucrarea cercetătoarei bulgare este însoţită de alte două studii: primul, datorat profesorului St. Ivanov, conţine rezultatele cercetării oaselor de animale domestice şi sălbatice, iar cel de-al doilea, redactat de doctorul P. Boev, cuprinde datele şi observaţiile privind scheletele omeneşti din necropola de la Popina.

Cele mai vechi urme arheologice descoperite la Popina aparţin epocii romane tîrzii (sec.

Studiile de epigrafie sînt la înălţimea celor de arheologie.

J. Lancel examinează textul fragmentar al unei pietre de hotar din sec. I e. n., de la *Tigisis* (Numidia), delimitînd proprietăţile colective a două grupuri etnice locale (p. 289 — 298). Urmează *Noi inscripţii de la Tigzirt*, în care *M. Euzennat* prezintă 15 inscripţii latine, majoritatea mici fragmente fără o importanţă deosebită (p. 299 — 306).

Original şi interesant este studiul în continuare al lui *J. Mallon* : *Pierres fautives* (p. 307 — 327), în care se urmăreşte originea greşelilor din inscripţiile latine, recurgîndu-se la explicaţii de ordin paleografic (J. Mallon a publicat în 1952 o *Paleografie romană*). Un punct de plecare îl constituie observaţia că textele inscripţiilor, înainte de a fi transscrise pe piatră, erau redactate pe altceva, cu litere cursive, dintre care unele se puteau confunda uşor între ele (p. 323). De notat că primele două părţi ale studiului lui J. Mallon au întîmpinat rezerva cunoscutului epigrafist L. Robert (CRAI, 1955, p. 195 — 222).

Tot în continuare apare studiul de sinteză, intitulat : *Noi mărturii despre opera Severilor în Mauretania Cesariană*, partea a doua, semnat de *P. Salama* (p. 329 — 367). Pe bază de documente epigrafice, autorul arată că în provinciile Africii şi îndeosebi în Mauretania Cesariană, începînd cu Septimiu Sever, imperiul roman a urmărit prin violenţă lărgirea cît mai mult a graniţelor din timpul lui Commodus. Politica frontierelor din vremea lui Septimiu Sever alcătuieşte de altfel un tot unitar, nuanţat cu variante locale, dar conceput şi controlat de un organ centralizator care era împăratul însuşi, ajutat de sfetnicii săi (p. 355). Mărturiile epigrafice arată că, în mai puţin de zece ani, aproximativ de la 198 — 205, o imensă reţea de fortăreţe a acoperit zonele de frontieră din Africa de Nord, pe o distanţă de peste 2 000 km (p. 357), toate urmărind consolidarea cît mai mult a graniţelor imperiului sclavagist roman. Studiul se încheie cu două anexe : 1) lista inscripţiilor latine din timpul lui Septimiu Sever, descoperite pe *limes*-ul Mauretaniei Cesariene şi 2) o „notă" menţionînd revoltele mauretanilor din aceeaşi perioadă de timp, împotriva cotropitorilor romani. O hartă arată „ocuparea progresivă a Mauretaniei Cesariene de către romani".

„Notele şi documentele" ne fac cunoscute : o monedă numidă din secolul I î. e. n., de la regele Mastenissa I (p. 371 — 372), un fragment de inscripţie latină din sec. II — III (p. 373 — 374), o statuie a lui Jupiter, din sec. II e. n. (p. 375 — 377) şi un exagium bizantin postconstantinian (p. 379 — 380).

I. Barnea

JIVKA I. VĂJAROVA, Славяно-българското селище край село Попина Силистренско (Aşezarea slavo-bulgară de la marginea satului Popina r. Silistra), Sofia, 1956. Institutul de arheologie de pe lîngă Academia de ştiinţe din R. P. Bulgaria.

Acum cîţiva ani, cu prilejul unor lucrări de indiguire a porţiunii inundabile de pe malul drept al Dunării, la 2,5 km nord-vest de satul Popina, r. Silistra, au ieşit la iveală numeroase vestigii de cultură materială, romane tîrzii şi feudale timpurii. Ca urmare, în vara anului 1954, Institutul de arheologie al Academiei de Ştiinţe din R. P. Bulgaria a organizat acolo săpături arheologice. Alături de arheologii bulgari, au participat la săpături : M. I. Artamonov, delegat din partea Academiei de Ştiinţe din U.R.S.S. şi Gh. Ştefan, delegat din partea Academiei R.P.R.

Materialul adunat ca şi observaţiile culese în timpul lucrărilor au făcut obiectul unui studiu cu caracter monografic, iscălit de Jivka Văjarova. Lucrarea cercetătoarei bulgare este însoţită de alte două studii : primul, datorat profesorului St. Ivanov, conţine rezultatele cercetării oaselor de animale domestice şi sălbatice, iar cel de-al doilea, redactat de doctorul P. Boev, cuprinde datele şi observaţiile privind scheletele omeneşti din necropola de la Popina.

Cele mai vechi urme arheologice descoperite la Popina aparţin epocii romane tîrzii (sec.

IV – sec. VI). Ele sînt reprezentate de cîteva fragmente ceramice, bucăţi de pahare de sticlă, un opaiţ, un tipar pentru opaiţ, o fibulă, un ac de bronz etc.

Tot acolo au mai fost găsite cîteva monede de bronz şi alte două de aur din sec. VI. Merită să fie remarcate în mod deosebit urmele unei întărituri din aceeaşi epocă, constînd din pietre mari, de formă paralelipipedică, prevăzute pe una din laturi cu cîte o şănţuire (jghiab). Autoarea socoteşte că ele provin de la ziduri construite într-o tehnică asemănătoare acelcia care caracterizează zidurile cetăţilor dace din munţii Orăştiei. Pietrele erau aşezate în două rînduri paralele, constituind în felul acesta cele două paramente ale unui zid. Se ţinea seama totdeauna ca şănţuirea unei pietre să cadă în dreptul şănţuirii pietrei corespunzătoare din celălalt rînd : după aceea, prin mijlocul jghiaburilor celor două pietre erau petrecute bîrne de lemn, iar spaţiul dintre paramente se umplea cu alte pietre de diferite mărimi. De subliniat că multe dintre pietrele cu jghiaburi n-au fost găsite *in situ* : o mare parte au fost refolosite, în diferite chipuri, în epoca feudală timpurie. Referindu-se la data construirii întăriturii de la Popina, J. Văjarova o leagă de domnia lui Justinian, în timpul căruia au fost executate mari lucrări de apărare în tot Imperiul de Răsărit, dar mai ales pe linia Dunării. Tot epocii romane tîrzii i se atribuie şi un aşternut din piatră, cu aspect de drum, perforat de gropile bordeielor feudale timpurii.

Cele mai numeroase urme arheologice, descoperite la Popina, aparţin epocii feudale timpurii. Bordeiele dezvelite au formă dreptunghiulară şi sînt puţin adîncite în pămînt. În diferite puncte ale aşezării au fost găsite cuptoare de formă sferică, făcute în general din pietre acoperite cu o lipitură groasă de lut. La partea superioară sînt prevăzute cu o deschizătură circulară, ce va fi servit drept coş de fum. În dreptul deschiderii ce slujea pentru uşă, pămîntul e bine nivelat şi păstrează urme de lipitură de lut. Menţionăm că asemenea cuptoare s-au găsit şi în Dobrogea, în aşezarea feudală timpurie de la Capidava unde, potrivit observaţiilor culese la faţa locului, s-a presupus că ele au fost folosite la coacerea pîinii. La Popina au mai fost găsite şi resturile unui cuptor de ars oale, atribuit aceleiaşi epoci.

Trecînd la analiza ceramicii, J. Văjarova o împarte în şase tipuri, unele dintre ele subîmpărţite la rîndul lor în alte grupe. Din primul tip face parte circa 70% din ceramică : aceasta e lucrată din pastă nisipoasă, fiind arsă la roşu sau cenuşiu. Pe cele mai multe din vasele din această categorie decorul este constituit din linii orizontal-incizate. În tipul al doilea (reprezentînd circa 20%) intră ceramica cenuşie, cu linii lustruite, iar tipul al treilea este reprezentat de urcioare şi amfore cu fundul drept, smălţuite verde-măsliniu. În tipul al patrulea sînt grupate cioburile provenite de la vasele lucrate din pastă alburie fină şi înfrumuseţate cu dungi de vopsea roşiatică sau cafenie. Puţinele fragmente de amfore şi urcioare lucrate la roată din pastă roşiatică sînt trecute în tipul al cincilea. În sfîrşit, din ultimul tip fac parte cioburile din pastă bine aleasă, provenind în general de la vase înzestrate cu cîte o mănuşă ce porneşte chiar de la buză.

Bazată pe existenţa cuptorului de ars oale, a ceramicii stampilate, a obiectelor de fier, a fusaiolelor precum şi pe observaţia că unele pietre din epoca romană poartă urme de prelucrare, Jivka Văjarova conchide că Popina feudală timpurie era un important centru meşteşugăresc. Agricultura este reprezentată prin pietre de rîşniţă, un brăzdar, o seceră ş. a. ; iar creşterea vitelor e documentată destul de bine prin materialul osteologic, care aparţine aproape tot (99%) animalelor domestice : bou, cal, capră, oaie, cîine, găină etc.

La Popina a mai fost dezvelită o necropolă de inhumaţie ; unele schelete prezintă caractere europoide, iar altele caractere mongoloide. O parte din morminte sînt căptuşite cu blocuri de piatră. Mormintele sînt datate în perioada cuprinsă între sec. IX – XII.

După părerea cercetătoarei bulgare, începuturile aşezării feudale timpurii de la Popina trebuie puse către sfîrşitul sec. VIII, dar cea mai intensă vieţuire s-a desfăşurat în jurul

sec. X. Observațiile culese la fața locului nu sînt suficiente pentru a se trage o concluzie asupra cauzelor care au dus la încetarea viețuirii din această așezare. Potrivit părerii autoarei, cultura materială de la Popina este strîns legată de aceea cunoscută la Pliska, Preslav, Kadikioi și chiar Garvăn.

Lucrarea cercetătoarei Jivka Vajarova aduce cîteva elemente noi, între care trebuie remarcate, în primul rînd, blocurile de piatră cu jghiaburi. În măsura în care ele provin din zidurile unei întărituri romane, ar trebui relevat faptul că la Popina este singurul caz cunoscut pînă azi, în care în epocă romană, fie și tîrzie, se construiesc ziduri într-o tehnică nefolosită de romani.

Săpătura, minuțios și atent executată, a dat la iveală materiale bogate, permițîndu-i autoarei să precizeze principalele meșteșuguri de la Popina în epoca feudală timpurie. Felul în care au fost prezentate însă nu constituie un argument convingător pentru concluzia autoarei, potrivit căreia la Popina ar fi existat în această vreme un puternic centru meșteșugăresc. Judecînd prin comparație cu celelalte așezări din Dobrogea și Bulgaria, socotim că cele cîteva meșteșuguri atestate la Popina nu depășeau cadrul unei producții limitate la nevoile oamenilor din această așezare pentru lucrarea pămînturilor și creșterea vitelor principalele lor ocupații.

În ce privește începuturile așezării feudale timpurii, bizuindu-ne pe materialul ceramic, credem că ele pot fi plasate mai curînd către sfîrșitul sec. IX, decît la sfîrșitul sec. VIII, cum arată autoarea. Așa-numita ceramică de tip Saltovo-Maiațk (ceramica cenușie cu linii lustruite, datată în U.R.S.S. între sec. VIII—XI), apare în mod frecvent în așezările din Dobrogea și Cîmpia Romînă din sec. IX—X.

În cele relatate de Jivka Vajarova nu există nici un indiciu care să permită plasarea ceramicii cenușii-lustruite de la Popina în a doua jumătate a sec. VIII. Nici cornul de os (fig. 4 d), găsit într-un mormînt din Cehoslovacia, datat în sec. VII—VIII, nu poate constitui un element pe baza căruia s-ar putea admite că așezarea feudală-timpurie de la Popina își are începuturile în sec. VIII. Asemenea obiecte, despre care nu putem spune încă la ce serveau, s-au găsit în straturile din sec. X—XI de la Dinogetia și Capidava.

Lăsînd la o parte aceste obiecții, trebuie subliniată contribuția prețioasă pe care o aduce J. Vajarova, printr-o prezentare sistematică a materialului, la cunoașterea epocii feudale timpurii din bazinul dunărean.

Petre Diaconu

CESLAV ENRIC AMBROJEVICI

La 1 februarie 1954 a încetat din viaţă la Sibiu, după o grea suferinţă de mai bine de trei ani şi în vîrstă de numai 54 de ani, Ceslav Enric Ambrojevici, fost colaborator extern al Muzeului Naţional de antichităţi şi al revistei „Dacia".

Născut la 29 august 1900 la Noua Suliţă, a absolvit liceul în 1918, iar în 1920 s-a înscris la Facultatea de ştiinţe din Cernăuţi, unde în 1924 şi-a luat licenţa în ştiinţe naturale, iar în 1927 a trecut examenul de doctorat în aceeaşi specialitate, frecventînd paralel şi cursurile Facultăţii de filosofie şi litere. Din 1927 a fost docent şi apoi conferenţiar suplinitor de paleoantropologie

și preistoria cuaternarului; intre 1945 — 1951 a fost director al Bibliotecii și apoi al Muzeului de științe naturale din Sibiu, cînd, îmbolnăvindu-se grav, a fost pensionat.

Încă de pe cînd era elev în cursul superior al liceului s-a pasionat pentru cercetările paleoantropologice și arheologice, cutreierînd regiunile vecine locului natal și descoperind diferite așezări paleolitice și neolitice. În urma rapoartelor pe care le-a trimis asupra acestor descoperiri, a fost ales în anul 1917 membru activ al fostei Societăți imperiale de paleontologie de la Sft. Petersburg.

Începînd din anul 1926 a fost delegat de Muzeul Național de antichități din București cu cercetarea urmelor omului cuaternar în nordul țării; pînă în 1940, cînd boala l-a împiedicat să mai continue cercetările pe teren, a lucrat intens pentru descoperirea resturilor așezărilor omenești la Prut și la Nistru, cutreierînd neobosit meandrele acestor două rîuri atît de intens locuite în vremurile străvechi. Cele mai importante rezultate dobîndite prin aceste cercetări au fost acelea obținute prin săpăturile și sondajele din unele așezări paleolitice și neolitice, care i-au dat prilejul să publice o serie de lucrări valoroase asupra acestor probleme. Multe dintre ele reprezintă primele date cu adevărat științifice în legătură cu problemele și epocile cercetate în regiunea respectivă și dobîndirea lor este cu atît mai meritorie, cu cît în perioada în care el și-a desfășurat activitatea — după moartea lui Vasile Pârvan — arheologia era unul dintre copiii vitregi ai forurilor în a căror grijă se aflau cercetările științifice.

Boala care l-a silit cu mult înainte de vreme să-și întrerupă activitatea arheologică, și moartea lui timpurie, au răpit arheologiei țării noastre un cercetător devotat și priceput în domeniul paleoliticului și al neoliticului.

Această pierdere este cu atît mai dureroasă, cu cît eram îndreptățiți să mai așteptăm de la Ceslav Ambrojevici și alte contribuții temeinice cu privire la istoria străveche a patriei noastre.

Vladimir Dumitrescu

LUCRĂRILE ȘTIINȚIFICE ALE LUI C. AMBROJEVICI

1. *Trecutul preistoric al Basarabiei de Nord*, „Natura", nr. 3, București, 1925.
2. *Urmele omului diluvial în Basarabia*, „Buletinul muzeului național de istorie naturală din Chișinău", 1926, I.
3. *Der paläolithische Mensch in Bessarabien*, în O. Hauser, „Der Erde Eiszeit und Sintflut". Berlin, 1927.
4. *Începuturile agriculturii în timpurile preistorice*, „Buletinul camerii de agricultură a jud. Hotin", I, nr. 6 — 7, 1927.
5. *Beiträge zur Kenntnis der Aurignacienkultur Bessarabiens und der Bukowina*, WPZ, XVII, Viena, 1930
6. *Zur Kenntnis der mediterranischen Elemente der spätneolithischen Flora Bessarabiens*. „Buletinu muzeului național de istorie naturală", Chișinău, 1930
7. *Cîteva cuvinte despre prezența epipaleoliticului în regiunea Nistrului din Basarabia de Nord* „Buletinul facultății de științe din Cernăuți", VI, Cernăuți, 1932.
8. *Chihlimbarul din paleoliticul superior al Basarabiei de Nord*, „Viața Basarabiei", Chișinău. 1932.
9. *L'époque néolithique de la Bessarabie du Nord-Ouest*, „Dacia", III — IV, București, 1932.
10. *Zur Landschneckenfauna des nordbessarabischen Endneolithikums*, „Buletinul facultății de științe din Cernăuți", VI, Cernăuți, 1932.

11. *Neue Beiträge zur Kenntnis der postglazialen Wärmezeit während des Endneolithikmus in Nord-bessarabien*, „Bulletin de la section scientifique", Académie Roumaine, 1933.
12. *Zamoştea I am Ceremuş, Eine neue jungpaläolitische Fundstelle Nordrumäniens*, „Dacia", V—VI, Bucureşti, 1938.
13. *Materialen zur Molluskenfauna der pleisto—und holozänen Ablagerungen Nordrumäniens*, „Buletinul muzeului regional al Basarabiei din Chişinău", nr. 9, Chişinău, 1938.
14. *Raport asupra cercetărilor şi săpăturilor din jud. Hotin (1942)*, în „Raport asupra activităţii ştiinţifice a muzeului naţional de antichităţi în anii 1942 şi 1943", Bucureşti, 1944.
15. *Raport asupra cercetărilor şi săpăturilor arheologice din Bucovina, ibidem.*
16. *Secţia arheologică a Muzeului Bucovinei*, „Anuarul muzeului Bucovinei". seria a II-a, 1—2, 1943 — 1944. Cernăuţi, 1944.
17. *Săpăturile arheologice dela Mahala, ibidem.*
18. *Paleoliticul superior din Zamoştea I pe Ceremuş în jud. Storojineţ, ibidem.*
19. *Zur vorgeschichtlichen und mittelalterlichen Vergangenheit des Bezirkes Dorohoi*, „Dacia", IX — X, 1944.

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE MAI DES ÎN REVISTĂ

AA — Archäologischer Anzeiger
AArh — Arta şi Arheologia, Iaşi, I—XIV, 1927 — 1938
ACMI — Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti, 1915, 1942, 1943
ACMIT — Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania, Cluj, I—VI, 1926 — 1931, 1938
ActaArch — Acta Archeologica
AE — Archaeologiai Értesitö
AEM — Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich
AIIN — Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj, I—VII, 1922 — 1938
AISC — Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj, I—V, 1928 — 1948
AJA — American Journal of Archaeology
AnD — Analele Dobrogei, I—XII (1920 — 1938), Constanţa şi Cernăuţi
AnnEp — Année Épigraphique
AntJ — The Antiquaries Journal
AnzWien — Anzeiger der Akademie der Wiessenschaften, Wien. Phil.-hist. Klasse
AO — Arhivele Olteniei, Craiova, I — XIX, 1922 — 1948
AR — Arheologické Rozhledy
ArchHung — Archaeologia Hungarica
ArchKozl — Archaeologiai Kozlemények
ARMSI — Academia Romînă, Memoriile secţiei istorice. seria II, 1886/1887—1916/1919; seria III, 1922/23—1944/45
AthenMitt — Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung
BASPR — Bulletin of the American School of Prehistoric Research
BCH — Bulletin de Correspondance Hellénique
BCMI — Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti, I—XXXVIII, 1908 — 1945
BE — Bulletin épigraphique
BerRGK — Deutsches Archäologischer Instituts. Bericht der Römish-Germanischen Kommission
BMJV — Buletinul Muzeului Jud. Vlaşca „Teohari Antonescu", Bucureşti, I—III, 1935—1945
BSA — Annual of the British School at Athens

BSG	— Buletinul Societății Geografice Romîne, București, I—LXI, 1876 — 1942
BSH	— Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, Bucarest, 1912 — 1947
BSNR	— Buletinul Societății Numismatice Romîne, București, I — XLI, 1904 — 1947
BZ	— Byzantinische Zeitschrift
BullCom	— Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma
CNA	— Cronica Numismatică și Arheologică, I — XIX, 1920 — 1945, București
CIA	— Corpus Inscriptionum Atticarum
CIG	— Corpus Inscriptionum Graecarum
CIL	— Corpus Inscriptionum Latinarum
CRAI	— Comptes-Rendus des Séances. Académie des Inscriptions et Belles Lettres
„Dacia"	— Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I — XII, 1924 — 1947
DA	— Daremberg, Dictionnaire des antiquités Grecques et Romaines sous la direction de Ch. Daremberg et Edm. Saglio
DissPann	— Dissertationes Pannonicae
DolgCluj	— Dolgozatok — Travaux de la section numismatique et archéologiques du Musée National de Transylvanie. Cluj, I — X, 1910 — 1919.
DolgSzeged	— Dolgozatok — Travaux de l'Université Fr. Joseph. Szeged
Ebert, RL	— M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte
ED	— Ephemeris Dacoromana, București-Roma, I—X, 1923 — 1945
ESA	— Eurasia Septentrionalis Antiqua
FHG	— Fragmenta Historicarum Graecarum
„Godišnik-Plovdiv"	— Annuaire du Musée National Archéologique de Plovdiv
„Godišnik-Sofia"	— Annuaire du Musée National Archéologique de Sofia
HdArch	— Handbuch der Archäologie im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft Hrsg. von W. Otto, fortgeführt von R. Herbig
Histria I, 1954	— Histria. Monografie arheologică, I, București, 1954
IG	— Inscriptiones Graecae
ILS	— Dessau, Inscriptiones latinae selectae
IOSPE	— Latischew, Inscriptiones orae septentrionalis Ponti-Euxini
„Izvestiia - Société"	— Izvestiia-Bulletin de la Société Archéologique Bulgare
„Izvestiia -Institut"	— Izvestiia-Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare
JdI	— Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts
JHS	— The Journal of Hellenic Studies
JOAI	— Jahreshefte des oesterreichischen archäologischen Institutes in Wien
JRS	— The Journal of Roman Studies
JZK	— Jahrbuch der K. K. Zentral Kommission
KS	— Kratkie soobsceniia Instituta Istorii Materialnoi Kulturî
MAGW	— Mitteilungen der Antropologischen Gesellschaft in Wien
„Materiale"	— Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R. vol. I, 1954; Materiale și cercetări arheologice, vol. II și III 1956; etc.
MIA	— Materialî i issledovania po Arheologhii SSSR
NZ	— Numismatische Zeitschrift
PA	— Památky Archeologické

PMMB	— Publicaţiile Muzeului Municipiului Bucureşti
PrzegArch	— Przeglad Archeologiczny
PZ	— Prähistorische Zeitschrift
RA	— Revue Archéologique
RevEp	— Revue Épigraphique
RE	— Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie
REA	— Revue des Études Anciennes
REG	— Revue des Études Grecques
REL	— Revue des Études Latines
RHSEE	— Revue historique du sud-est européen, Bucarest, I — XXIII, 1924 — 1946
RI	— Revista Istorică, 1 — 39, Bucureşti, 1915—1946
RIR	— Revista Istorică Romînă, Bucureşti, I—XVII, 1931—1947
RN	— Revue Numismatique
RomMitt	— Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung.
RPAN	— Revista de Preistorie şi de Antichităţi Naţionale, Bucureşti, I — IV, 1937 — 1940.
SA	— Sovetska'a Arheologhia
SCIV	— Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti, 1950
SCŞCluj	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Cluj, 1950
SCŞIaşi	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi, 1950
SEG	— Supplementum Epigraphicum Graecum
SHA	— Scriptores Historiae Augustae
Syll	— W. Dietemberger, Syllogae Inscriptionum Graecarum
VDI	— Vestnik Drevnei Istorii
WiadArch	— Wiadomości Archeologiczne
WPZ	— Wiener Praehistorische Zeitschrift
ZfE	— Zeitschrift für Ethnologie
ZfN	— Zeitschrift fur Numismatik

ÎNTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ nr. 3
BUCUREȘTI

c. 1166

Lei 16.—

E R A T A

Pag.	în loc de:	se va citi:
63 r. 8	componenţă	componentă
76 r. 5	osos;	osos,
80 r. 34	frecvenţe	frecvente
86 r. 6	leur	leurs
103 r. 7	εбτη	ἕκτη
103 r. 8	σταήρ	στατήρ
108 r. 12	pl. II/9	pl. II/8
166 r. 15	ar	iar
167 r. 24	mo ede	monede
182 r. 8	*ballo*	*bello*
186 r. 24	construirea	constituirea
186 r. 34	construirii	constituirii
188 nota 24	πλεισνος ἤ κοτά	πλείονος ἢ κατὰ
190 r. 10	κανωνία	κοινωνία
190 nota 40	γρημάτων	χρημάτων
„ „ 40	γεωργῶν τι εἶναι	γεωργῶν τ'εἶναι
„ „ 41	ἀχτήν... Αλλη	ἀρχήν... Ἄλλη
„ „ 44	ἀγορανόφους	ἀγορανόμους
193 r. 10	faptul, în V. I termenii	faptul, în termenii
193 nota 56	ἐγό	ἐχὼ
194 nota 60	ὅ	ὃ
195 nota 67	ὑπερλάμβανον	ὑπερλαμβανον
196 r. 26	Aristagores	Aristagoras
198 r. 21	Rodhos	Rhodos
198 r. 32	Antonius Pius	Antoninus Pius
208 r. 3	σπεκλάτορ	σπεκλάτορι
208 r. 7	χάριν	χᾶριν
222 r. 22	Brit(annicus	Brit(annicus)
222 r. 23	XVI imp(erator)	XVI, imp(erator)
230 r. 32	[im]oc[ue]	[im]oq[ue]
256 r. 16	(in Bizanţ-Constantinopol)	(în Bizanţ Constantinopol) μονὴ τῶν Βεσσῶν
296 r. 28	Ἀργυγὸ	Ἀργυρὸ
„ r. 33	μίλλια ύ	μίλλια ι'
„ r. 38	λέγουν τὸ	λέγουν το
297 r. 6	ταῖς Φαλκονέραις	ταὶς Φαλκονέραις
298 r. 9	Batesina	Betesine
„ r. 12	pe acel braţ ce mergea	pe acel braţ se mergea
300 r. 33	Dacă socotim	Dacă le socotim
301 nota 22	Καστρίζιον	Καστρίτζιον
312 r. 5	pro salutem imp(eratori)	pro salute im[p(eratori)]
313 r. 29—30	B[ut]eridavens -	B[ut]eridavenses
313 r. 33	(Umetense)	(Ulmetense)
314 r. 5	M. Aur. Veri	M.Aur.V[e]ri
314 r. 7—8	*Iulius Ponto Laeliano Cesennio Sospite cos*	*Iulius Ponti[o] La[e]li[a]n[o C]e[sen]ni[o Sospite cos.]*
342 r. 16	principal care	principal, care
342 nota 2	Trerer	Trierer
344 nota 9	Cohn	Cohen
346 r. 18	tson	son
346 r. 19	rarchie	trarchie

c. 1166. — Studii şi cercetări de Istorie Veche 1—4/67.